

Universitat de València
Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació
Departament de Filologia Catalana

Doctorat en Llengües, Literatures, Cultures i les seues aplicacions

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Els articles de Joan Fuster a *Serra d'Or*: «Restriccions mentals»
(Primera sèrie: 1968-1973) i «Passar el dia, empènyer l'any»
(Segona sèrie: 1978-1984)

TESI DOCTORAL

Presentada per J. Àngel Cano Mateu
Dirigida per Dra. Carme Gregori Soldevila

València
2021

*Als pares,
per tot i per tant*

*I a Josep Cerdà Ferrando,
pel cafè que algun dia ens tornarem a fer*

RESUM

La relació formal entre Joan Fuster i *Serra d'Or*, que durà, amb algun parèntesi enmig, vint-i-cinc anys (1959-1984), va donar com a fruit més de cent cinquanta articles. D'aquests, cent trenta van sorgir distribuïts equitativament en dues seccions: seixanta-cinc en la primera, «Restriccions mentals», que s'allargà des de l'abril de 1968 fins a l'agost de 1973, i seixanta-cinc més en la segona, «Passar el dia, empènyer l'any», que s'estengué des del febrer de 1978 fins al gener de 1984. Aquesta tesi doctoral té com a objectiu l'anàlisi literària d'aquest corpus d'articles tan delimitat.

En primer lloc, s'hi realitza la justificació teòrica de l'adscripció de l'article literari en el gènere de l'assaig, una adscripció que es fonamentarà en la revisió i l'examen d'un conjunt d'estudis teòrics, tant des dels gèneres periodístics com des dels gèneres literaris. Sobre l'adopció de la perspectiva dels segons, la tesi fixa un aparat teòric a partir de la proposta de definició assagística, pràctica i operativa, formulada per Gonçal López-Pampló.

Paral·lelament, s'hi investiga el context històric, cultural i polític de l'autor així com de l'època de la seua participació en la revista de Montserrat. De la mateixa manera, s'hi expliquen àmpliament els anys d'aquesta col·laboració, cosa que permet veure'n el tipus de contacte que establí, les polèmiques que originà o en què es trobà immersit o les conseqüències en els seus papers tant de la censura civil com de la censura interna de la capçalera. Així mateix, la tesi descriu i detalla el corpus d'articles objecte d'estudi, a més d'inventariar totes les contribucions –també les que veieren la llum abans de les dues seccions o de manera paral·lela, i, fins i tot, els articles que restaren inèdits– que Joan Fuster pensà per a *Serra d'Or*.

Arribats a aquest punt, s'hi explica l'articulisme de l'autor a partir de la comparació entre la bibliografia de referència de l'assaig fusterià i les reflexions metaliteràries de l'escriptor mateix. Finalment, s'hi apliquen els paràmetres sobre els quals es basa la proposta de definició del gènere assagístic de López-Pampló al corpus d'articles seleccionat, d'una banda, per tal de legitimar l'adscripció dels articles literaris de Joan Fuster al camp de l'assaig, i, d'una altra, per a comprendre el procés d'elaboració dels textos seguit per

l'assagista, l'emboïllament estètic de l'argumentació, el plantejament dels diferents temes o el model de llengua literària que escollí.

RÉSUMÉ¹

La relation formelle entre Joan Fuster et *Serra d'Or*, qui a duré, avec quelques parenthèses au milieu, vingt-cinq ans (1959-1984), a donné lieu à plus de cent cinquante articles. Parmi ceux-ci, cent trente se sont également réparties en deux sections : soixante-cinq dans la première, « Restriccions mentals », qui s'est déroulée d'avril 1968 à août 1973, et soixante-cinq dans la deuxième, « Passar el dia, empènyer l'any », qui a duré de février 1978 à janvier 1984. Cette thèse de doctorat vise à l'analyse littéraire de ce corpus d'articles ainsi délimité.

Tout d'abord, nous avons fait la justification théorique de l'attribution de l'article littéraire au genre de l'essai. Une attribution qui sera basée sur la révision et l'examen d'un ensemble d'études théoriques, tant des genres journalistiques que des genres littéraires. Sur l'adoption de la perspective des deuxièmes, la thèse fixe un marc théorique à partir de la proposition de définition essayiste, pratique et opératoire, formulée par Gonçal López-Pampló.

En même temps, nous avons réalisé une enquête sur le contexte historique, culturel et politique de l'auteur ainsi que sur l'époque de sa participation à la revue de Montserrat. De la même manière, les années de cette collaboration sont expliquées en détail, ce qui nous permet de voir le type de contact qu'il a établi, les controverses qui ont pris naissance ou dans lesquelles il a été plongé, ou les conséquences tant de la censure civile comme de la censure interne du journal dans ses écrits. La thèse décrit et détaille également le corpus d'articles à étudier, ainsi que l'inventaire de toutes les contributions –aussi celles qui ont vu le jour avant les deux sections ou en parallèle, et même, les articles qui sont restés inédits– que Joan Fuster a pensé pour *Serra d'Or*.

À ce stade, les articles de l'auteur sont expliqués en comparant la bibliographie de référence de l'essai de Fuster avec les réflexions métalittéraires de l'écrivain lui-même. Enfin, nous appliquons les paramètres sur lesquels la proposition de définition du genre d'essai de López-Pampló est basée sur le corpus d'articles sélectionné, d'une part, afin de légitimer

---

¹ Incorporarem en aquesta tesi doctoral tant aquest resum com les conclusions traduïts al francès d'acord amb el que disposa l'article 9. Menció internacional al títol de doctor del *Reglament sobre dipòsit, avaluació i defensa de la tesi doctoral* de la Universitat de València (CG 31-X-2017).

l'attribution des articles littéraires de Joan Fuster au domaine de l'essai, et de comprendre, d'autre part, le processus d'élaboration des textes suivi par l'essayiste, l'accompagnement esthétique de l'argumentation, l'approche des différents sujets ou le modèle de langage littéraire qu'il a choisi.

SUMARI

I. INTRODUCCIÓ	19
1. UNS MOTS PRELIMINARS	21
2. OBJECTIUS	29
3. METODOLOGIA	31
II. MARC TEÒRIC	35
1. L'ARTICULISME LITERARI: EN LA FRONTERA ENTRE ELS GÈNERES PERIODÍSTICS I ELS GÈNERES LITERARIS	37
1.1. L'ARTICLE LITERARI DINS ELS GÈNERES PERIODÍSTICS	37
1.2. LA INCLUSIÓ DE L'ARTICLE LITERARI EN ELS GÈNERES LITERARIS	44
2. L'ARTICLE LITERARI COM A MODALITAT DE L'ASSAIG	55
2.1. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DE L'ASSAIG	55
2.2. LA PROPOSTA DE DEFINICIÓ DE GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ	62
2.2.1. <i>Els textos no ficcionals escrits en prosa de Gérard Genette</i>	66
2.2.2. <i>El jo i l'acompliment del pacte autobiogràfic de Philippe Lejeune</i>	70
2.2.3. <i>L'argumentació</i>	77
2.2.3.1. L' <i>ethos</i> de l'autor, o com presentar-se davant els lectors	77
2.2.3.2. Definició i característiques de l'argumentació	80
2.2.3.3. Textos argumentatius	90

2.2.4. <i>La paratextualitat</i>	93
2.2.5. <i>La funció social de l'assaig (i de l'assagista)</i>	97
2.2.6. <i>Una taxonomia de l'assaig i una síntesi global</i>	103
III. UNA COL·LABORACIÓ DE VINT-I-CINC ANYS (1959-1984)	107
1. DEL TOT ESTAVA PER FER AL TOT NO VA SER POSSIBLE: UNA APROXIMACIÓ ALS ANYS DE LA COL·LABORACIÓ	109
1.1. LA DÈCADA DELS SEIXANTA I ELS PRIMERS SETANTA: EL POSICIONAMENT POLÍTIC I EL PROTAGONISME CULTURAL	114
1.1.1. <i>Tots els paperets de l'auca: la professió de ser Joan Fuster</i>	114
1.1.2. <i>El pare intel·lectual d'una generació (i d'un país)</i>	120
1.1.2.1. De rutes, exercicis espirituals i sermons de quaresma: Fuster, organitzador de <i>tinglados</i>	123
1.1.2.2. Un escriptor amb les típiques obligacions de «pare de la pàtria»	129
1.2. I DESPRÉS VINGUÉ L'ESTAVELLAMENT: JOAN FUSTER DURANT LA TRANSICIÓ I ELS INICIS DEL NOU SISTEMA DEMOCRÀTIC	136
1.2.1. <i>Una producció efervescent i contínua, a pesar de les bombes</i>	136
1.2.2. <i>Un desencant progressiu: d'un espurneig d'il·lusió al silenci de la «mort»</i>	148
2. JOAN FUSTER, UN ORACLE PER A <i>SERRA D'OR</i>	163
2.1. ELS INICIS: UN TEMPEIG DURANT LA PRIMERA ETAPA DE <i>SERRA D'OR</i> (1957) I L'ÚNICA COL·LABORACIÓ A <i>GERMINABIT</i> (1959)	163

2.2. UN PERÍODE DE COL·LABORACIONS ESPORÀDIQUES A <i>SERRA D'OR</i> (1959-1967)	172
2.3. PRIMERA SÈRIE: «RESTRICCIONS MENTALS» (1968-1973)	183
2.4. SEGONA SÈRIE: «PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY» (1978-1984)	193
3. UN CAMP IDONI PER A LA BATALLA DIALÈCTICA	205
3.1. JOAN FUSTER, IDEÒLEG NACIONALISTA DE <i>SERRA D'OR</i>	210
3.1.1. <i>De l'homenatge a Jaume Vicens i Vives a la «pastoral col·lectiva» per una «Comunitat Catalànica»</i>	210
3.1.2. <i>Joan Triadú i la distribució comarcal</i>	222
3.2. TXECOSLOVÀQUIA, JEAN-PAUL SARTRE I L'ESQUERRA: LA POLÈMICA A ULLS D'UN «LIBERAL»	227
3.3. SOBRE LA LECTURA DE L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESPRIU: JOAN FUSTER I JOAN FERRATÉ, CARA A CARA	234
4. SUPRESSIONS I MODIFICACIONS: LA CENSURA CIVIL I LA CENSURA INTERNA A <i>SERRA D'OR</i>	243
4.1. SOTA ELS DESIGNIS DEL «LLAPIS ROIG»	243
4.1.1. <i>La censura civil o les conseqüències de la voluntat de l'«Anastàsia»</i>	245
4.1.2. <i>Una tolerància originàriament excepcional</i>	248
4.1.3. <i>Una entrevista, un article i una traducció: unes prohibicions a Joan Fuster en Serra d'Or</i>	251
4.2. LES NEGOCIACIONS INTERNES: DE CAUTELES I SUAVITZACIONS	256
5. ELS ARTICLES INÈDITS	265

SUMARI

5.1. «MANERES D'ESCRUIRE» («RESTRICCIONS MENTALS»)	269
5.2. «EL BORJA VIRTUÓS» («PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY»)	275
5.3. «A FAVOR DEL “BON MOT”» («PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY»)	279
5.4. «CORRESPONDÈNCIA PÚBLICA» («PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY»)	285
6. DESCRIPCIÓ DEL CORPUS	301
6.1. LA PRODUCCIÓ FUSTERIANA A <i>SERRA D'OR</i>	301
6.2. LES SÈRIES «RESTRICCIONS MENTALS» I «PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY» EN L'INTERIOR DE LA REVISTA	303
6.3. LA PROJECCIÓ POSTERIOR	306
6.4. TAULES-RESUM DE LES CATEGORIES PROPOSADES	309
6.4.1. <i>Indicacions i abreviatures</i>	309
6.4.2. <i>Taula 1: Articles previs a les dues sèries</i>	310
6.4.3. <i>Taula 2: «Restriccions mentals» (Primera sèrie: 1968-1973)</i>	312
6.4.4. <i>Taula 3: «Passar el dia, empènyer l'any» (Segona sèrie: 1978-1984)</i>	318
6.4.5. <i>Taula 4: Articles fora de les dues sèries</i>	325
6.4.6. <i>Taula 5: Articles inèdits (mecanoscrits originals)</i>	326
IV. ANÀLISI DEL CORPUS	327
1. L'ARTICULISME DE JOAN FUSTER	329

1.1. ENTRE LA MINIATURA, LA CÀPSULA I LA FORMA LARVADA: L'ARTICLE LITERARI, UN SUBTIPUS D'ASSAIG	329
1.2. UNES BREUS CONSIDERACIONS FUSTERIANES SOBRE EL GÈNERE	336
1.3. LA IRONIA I L'ASSAIG FUSTERIÀ	342
1.3.1. <i>La ironia, un tret essencial en la vida i l'obra fusterianes</i>	343
1.3.2. <i>La ironia i els conceptes afins</i>	346
1.3.3. <i>La ironia en els referents de l'assaig fusterià: Eugeni d'Ors i Josep Pla</i>	351
1.3.3.1. Eugeni d'Ors: l'ancià intel·lectual francès de dreta	353
1.3.3.2. Josep Pla: un <i>kúlak</i> de l'Empordà	355
1.3.3.3. Unes últimes observacions	357
2. TEMÀTICA DELS ARTICLES	359
3. MODEL DE LLENGUA LITERÀRIA	371
3.1. EL MODEL LINGÜÍSTIC D'UN «UNITARISTA <i>MA NON TROPPO</i> » A <i>SERRA D'OR</i>	371
3.2. UNES POLÈMIQUES AL VOLTANT DE LA LLENGUA	377
3.2.1. <i>La polèmica amb Eduard Artells</i>	377
3.2.2. <i>Sobre les «dificultats valencianes»</i>	384
4. SENSE DRET A PARLAR AMB UN ALTRE PRONOM PERSONAL QUE NO SIGA <i>JO</i> : EL PACTE AUTOBIOGRÀFIC I LA NO FICCIO	389
5. L'ESTRUCTURA I L'ORGANITZACIÓ TEXTUAL	403
5.1. EL PUNT DE PARTIDA	404

SUMARI

5.1.1. <i>L'anècdota</i>	405
5.1.2. <i>Un fet, una observació, una presumpció</i>	411
5.1.3. <i>Un valor abstracte o un concepte</i>	416
5.1.4. <i>La citació</i>	422
5.1.5. <i>El pretext d'actualitat</i>	430
5.1.6. <i>La interrogació i altres tipus de combinacions</i>	435
5.2. ELS ARTICLES AMB LA SEQÜÈNCIA ARGUMENTATIVA PREDOMINANT	442
5.2.1. <i>Els articles amb les parts de la superestructura argumentativa en l'ordre establert</i>	442
5.2.1.1. «La importància del carrer»	442
5.2.1.2. «Sobre alguns escrúpols»	447
5.2.1.3. «L'espia que ve de la impremta»	452
5.2.2. <i>Els articles amb les parts de la superestructura argumentativa alterades</i>	456
5.2.2.1. «Estils de pensar»	456
5.2.2.2. «La gran por que s'acosta»	462
5.2.2.3. «La història, demà»	468
5.3. ELS ARTICLES AMB ALTRES SEQÜÈNCIES PREDOMINANTS	473
5.3.1. « <i>Una mica de dol per J. M. Bayarri</i> »	473
5.3.2. « <i>El temps i la seva indulgència</i> »	481

5.3.3. «Països Catalans, 1876»	485
5.4. UNA <i>RARESA</i> DINS LES «RESTRICCIONS MENTALS»: «CORRESPONDÈNCIA URGENT»	489
6. LES MARQUES PARATEXTUALS	493
6.1. EL PERITEXT	494
6.2. L'EPITEXT	503
7. LA FUNCIO SOCIAL DE L'ASSAIG FUSTERIÀ	511
V. CONCLUSIONS	529
V. CONCLUSIONS (versió en francès)	543
BIBLIOGRAFIA	557
ANNEXOS	587

I. INTRODUCCIÓ

1. UNS MOTS PRELIMINARS²

En quin moment comença una tesi doctoral? La resposta, que, *a priori*, sembla clara –en el moment de la inscripció en un programa de doctorat–, potser no resistiria ni uns minuts de reflexió. Coincideix l’inici d’una tesi doctoral amb la matriculació en un programa de doctorat? Sí i no. Sens dubte, la burocràcia oficial dona testimoni d’una data concreta, de l’instant precís en què hom en formalitza l’admissió en uns estudis universitaris de doctorat. Tanmateix, no convindria tenir present el període de meditació necessari, previ a tot tipus de papers oficials, per fixar el tema –o, més que el tema, la perspectiva que s’adoptarà respecte al tema– que focalitzarà el treball dels pròxims mesos o anys? Sense ànim d’exagerar, podríem afirmar que una part d’aquesta tesi doctoral *naix* amb la *descoberta* –la *coneixença* no arribaria fins uns anys més tard– de Joan Fuster, fa gairebé més de tres lustres. Curiosament, la primera presa de contacte fou més musical que no llibresca: el 2002, vint anys després del discurs per la unitat de la llengua del suecà a Castelló de la Plana, els Obrint Pas en van fer versió de les últimes paraules, d’aquell «o ara o mai». El magnífic disc *Terra*, escoltat durant l’adolescència, contenia la veu d’un *homenot* que, des d’aleshores, ens ha acompanyat com un baix continu –ara sí, per mitjà de la seua producció escrita.

L’altra part prové de la curiositat intel·lectual despertada durant els anys del grau en Filologia Catalana, que es materialitzà en una primera aproximació de caràcter necessàriament general –a causa del nivell i l’extensió exigits pel grau– als articles fusterians de la primera sèrie, «Restriccions mentals», de *Serra d’Or* en el Treball de Fi de Grau; una aproximació que, més concreta i centrada en la inclusió de l’articulisme literari dins el gènere assagístic, serví com a treball de finalització del Màster en Assessorament Lingüístic i Cultura Literària: Aplicacions al Context Valencià, ambdós dirigits per la doctora Carme Gregori. El pròxim pas consistia, doncs, a enfrontar-se a una aventura bastant més ambiciosa com era la de donar-hi forma de tesi doctoral; a hores d’ara, el lector ja es deu haver adonat

---

² Volem fer constar que aquesta tesi doctoral s’ha beneficiat de l’Ajuda del Programa de Formació de Professorat Universitari (FPU) del Ministerio de Universidades (FPU15/02002).

que les preocupacions que circulen per les pàgines del treball que té a les mans venen de lluny.

L'extensa bibliografia dedicada a Joan Fuster inclou estudis sobre els seus papers polítics, sobre els seus textos d'història social, sobre els seus escrits de literatura, sobre el seu estil tan característic, sobre els seus aforismes, sobre la seua poesia, sobre una part del seu assaig més especulatiu o sobre alguns trets que el defineixen, etc. Basta fer una ullada ràpida, per exemple, a la magnífica col·lecció de la «Càtedra Joan Fuster», dins les Publicacions de la Universitat de València, per comprovar la quantitat de *literatura* que l'obra fusteriana ha generat. Per citar només alguns dels volums que hem consultat durant la confecció d'aquesta tesi doctoral: *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster* (2006), de Guillem Calaforra; *Anotacions al marge. Els aforismes de Joan Fuster* (2011), de Carme Gregori; *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari* (2012), de Vicent Simbor; *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster* (2012), de Pau Viciano; *Humanisme i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster* (2012), de Josep Iborra; *Prosa i creació literària en Joan Fuster* (2015), que recull els capítols de Francesco Ardolino sobre les traduccions literàries de l'autor, d'Enric Balaguer sobre l'emmarcament de *Diccionari per a ociosos* en els grans debats del segle XX, d'Anna Esteve sobre el dietarisme del suecà, de Josep-Vicent Garcia Raffi sobre la relació de l'assagista amb *Destino*, i de Nel·lo Pellisser sobre els articles ancorats en la Transició espanyola; *D'Ors a Fuster. Per una història de l'assaig en la literatura contemporània* (2017), de Gonçal López-Pampló; *Joan Fuster i la ironia* (2017), que aplega les contribucions de Pere Ballart sobre un plantejament general de la ironia, de Jordi Malé sobre el discurs humorístic del nostre autor, de Marcel Ortín sobre les formes breus de la ironia en la producció del de Sueca, de Joaquim Espinós sobre la ironia en els estudis literaris de Fuster, i de Gonçal López-Pampló sobre la presència d'aquest element en l'assaig fusterià; o *Veure dins els versos. La poesia de Joan Fuster* (2018), de Salvador Ortells. No obstant això, per a cercar algun treball en què es pose la lupa, des del punt de vista estrictament literari, sobre un corpus determinat d'articles del suecà, hauríem d'acudir a introduccions de reculls d'articles, a apunts dispersos o, fins i tot, a alguna nota a peu de pàgina. Des d'aquesta perspectiva, la present tesi doctoral té la modesta pretensió d'intentar cobrir una porció, si més no, d'aquest nínxol.

*Els articles de Joan Fuster a Serra d'Or: «Restriccions mentals» (Primera sèrie: 1968-1973) i «Passar el dia, empènyer l'any» (Segona sèrie: 1978-1984) centra l'atenció en els articles que l'escriptor de Sueca publicà amb una periodicitat mensual en les dues seccions amb títol propi que mantingué en la revista de Montserrat. El corpus, doncs, és bastant considerable: cent trenta articles, distribuïts equitativament entre la primera etapa i la segona amb seixanta-cinc contribucions cada una. A més de la quantitat de papers –que s'engreixen si també hi comptem els publicats de manera esporàdica en els anys previs a les seccions, així com els que hi veieren la llum de manera paral·lela–, però, convé assenyalar que fou la relació més duradora de Fuster amb una tribuna de premsa: a banda dels setze anys –amb un petit parèntesi enmig entre el 1973 i el 1978– que la signatura del suecà hi aparegué de manera fixa, si hi sumem el temps transcorregut des de la primera petjada a *Serra d'Or*, la presència de l'assagista en la revista s'eleva fins al quart de segle. De fet, Fuster degué sentir com a pròpia, com a casa seua, la revista de Montserrat; com a mínim, era la plataforma que li oferia la comoditat suficient per a expressar-se amb total llibertat al voltant de temes literaris o polítics, de filosofia, de llengua o d'erotisme, i, a sobre, sense haver d'abandonar el català (Furió & Palàcios 2011a: 965).*

Pel nombre d'articles publicats, però, sobretot, per la perdurabilitat del nom de Joan Fuster en la capçalera de Montserrat –amb una regularitat setmanal, en la secció «Notes d'un desficiós» de *Qué y Dónde*, per exemple, arribà a publicar uns dos-cents cinquanta-tres textos, però *només* hi estigué des del 1979 fins al 1984– no serà desorbitat asseverar que, probablement, es tracta del corpus d'articles d'una mateixa revista més rellevant de la producció assagística del suecà; allò que Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a) anomenen «assaig seriat». I aquest és un dels nostres punts de partida: l'adscripció genèrica de l'articulisme fusterià, en especial, d'aquest conjunt d'articles sorgits originalment a *Serra d'Or*, en l'ampli i –sovint– difús camp de l'assaig.

És per això que –d'acord amb la distribució d'aquesta tesi doctoral en tres grans blocs: un de teòric, un d'històric i un d'anàlitic–, quan es depassen aquestes paraules introductòries, el lector trobarà un capítol (§ II) amb el marc teòric necessari per tal d'afrontar aquesta empresa. Aquest conjunt d'aportacions teòriques dels diferents estudiosos i investigadors es divideix, al seu torn, en dos grans apartats: per un cantó, aquell que situa l'articulisme literari

en la frontera entre els gèneres periodístics i els gèneres literaris, en un debat per l'*apropiació* d'aquest subgènere, pas necessari per tal d'adoptar la visió defensada pels segons; per un altre, aquell en què es pretén mostrar l'article literari com una modalitat més de l'assaig, i que inclou l'enumeració de característiques del gènere presents i localitzables en els articles, així com la proposta de definició assagística de Gonçal López-Pampló (2015; 2017a), fonamentada a partir d'uns paràmetres pràctics i operatius.

D'altra banda, el capítol següent (§ III) està pensat per aproximar el lector al context de la col·laboració de Joan Fuster a *Serra d'Or*. Primerament, situarem l'assagista de Sueca, des del punt de vista cultural, cívic i polític en unes coordenades concretes: per un costat, la dècada dels seixanta i els primers setanta, etapa que coincideix amb els primers passos a la revista i la primera sèrie, un període per a repensar el país que es volia tot i la pervivència de la dictadura franquista; i, per un altre, els anys de la Transició espanyola i els principis del nou sistema democràtic, on s'emmarca la segona secció, en què les il·lusions de Fuster –i les de tants «almogàvers»– s'esvaïren a mesura que se succeïen els esdeveniments històrics. Paral·lelament, descriurem el paper que, més enllà del de simple col·laborador, jugà el suecà a *Serra d'Or*: un paper d'assessor, de consultor, d'«oracle» (Josep Massot 2008: 334), en definitiva. I el repartirem seguint els quatre moments –desiguals, tot siga dit– en què es pot classificar el període de Fuster en la revista: el tempteig durant la primera època de *Serra d'Or*, quan aquesta era la «Circular del “Chor Montserratí”», que no fructificà, així com l'única participació a *Germinabit*, esdevinguda precisament *germen* de la nova *Serra d'Or*, que, amb alguns canvis pel camí, ha arribat a l'actualitat; un període de huit anys de contribucions ocasionals i circumstancials, productes, ben mirat, de l'obstinació de Max Cahner primer, i de Jordi Sarsanedas després, a disposar-hi de la signatura de l'assagista; l'establiment d'una primera sèrie, «Restriccions mentals», de cinc anys de durada ininterrompuda des de l'abril de 1968 fins a l'agost de 1973; i la represa amb una segona sèrie, «Passar el dia, empènyer l'any», de la mateixa extensió temporal, si fa no fa, entre el febrer de 1978 i el gener de 1984, amb l'únic buit del febrer de 1980 per unes desavinences amb els responsables de la plataforma.

Per la força del contingut, hem englobat en apartats diferents, per un costat, les polèmiques que Fuster sostingué al llarg de la participació a *Serra d'Or*, i, per un altre, els

problemes de censura tant civil com de la pròpia capçalera. En el primer cas, veurem com la revista de Montserrat esdevingué un camp idoni per a la batalla dialèctica, des de la qual el suecà exposà el seu ideari nacionalista –fins i tot, a nivell intern, amb alguns dels membres del consell de redacció–, la seua visió crítica per la funció de l’esquerra europea o occidental a propòsit de la intervenció soviètica de Txecoslovàquia amb tancs, o la defensa de la seua interpretació de l’obra poètica de Salvador Espriu. En el segon, comentarem la incidència en forma de supressions i modificacions que bé el «llapis roig», bé l’equip de la revista, provocaren sobre els escrits de Joan Fuster.

En el pròxim apartat, reproduïrem quatre articles inèdits –un de destinat a la primera sèrie i els altres tres, a la segona– que trobarem durant la realització del projecte «UV-Càtedra Joan Fuster, CPI-16-042», concedit per la Càtedra Joan Fuster i l’Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana entre els mesos de juny i d’agost de 2016, en l’Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca. Durant el procés de còpia dels mecanoscrits originals per tal de fer-ne un inventari com més exhaustiu millor, aparegueren «Maneres d’escriure», «El Borja virtuos», «A favor del “bon mot”» i «Correspondència pública», dels quals, Massot (2008) i Furió i Palàcios (2011a) només en ressenyen l’existència del darrer, que hauria d’haver correspost al número que quedà desert el febrer de 1980. D’aquesta manera, estàvem en disposició d’elaborar una sèrie de graelles –i completar la informació aportada per Josep Massot (2008) i Antoni Furió i Palàcios (2011a)– amb tots els articles fusterians que guardaren relació amb *Serra d’Or*, tant els que hi veieren la llum com els que, per una raó o una altra, no s’hi arribaren a enviar. L’enumeració de tots aquests papers, a més d’assenyalar els volums on, posteriorment, foren recollits, també permetrà al lector copsar la magnitud d’aquesta relació tan fecunda per a ambdues parts.

L’anàlisi del corpus (§ IV) ocuparà l’espai central d’aquesta tesi doctoral; una anàlisi del corpus en què ens iniciarem, en un primer moment, amb unes consideracions del mateix Fuster sobre el gènere que conreà pràcticament durant tota la vida, així com les característiques atribuïdes a l’assaig del suecà, amb un pes important per la ironia, la qual, al seu torn, ens servirà per a resseguir el fil d’assagistes descendents de Michel de Montaigne en les lletres catalanes –Eugeni d’Ors i Josep Pla– fins al suecà. Els apartats, per un costat, sobre la temàtica dels articles –a l’entorn de diversos aspectes de la condició humana, dels

afers internacionals, de les arts i les humanitats i dels esdeveniments de la Transició espanyola–, i, per un altre, sobre el model de llengua literària emprat en els textos –amb altres polèmiques i els motius que en justifiquen la tria de la seua opció–, actuaran a mode de presentació de cara a l’anàlisi literària immediata.

En els pròxims apartats, intentarem legitimar, per mitjà de l’aplicació de les coordenades de la proposta definitòria de López-Pampló, la nostra inclusió d’aquests cent trenta textos fusterians en el terreny de l’assaig. En primer lloc, observarem la presència de l’assagista en els seus escrits, ja siga en forma d’un *jo* que actua com a veu enunciativa, ja siga en forma del relat d’anècdotes personals o d’episodis biogràfics, els quals ens permeten comprovar l’assumpció del pacte autobiogràfic formulat per Philippe Lejeune (1996), segons el qual aquesta primera persona que recorre les pàgines dels articles s’identifica plenament – i, per tant, n’exclou qualsevol filtre ficcional– amb el nom que els signa, això és, Joan Fuster. A continuació, explicarem l’estructura i l’organització textual, que ens ajudaran a esbrinar com s’originen els textos fusterians, a partir de quins punts de partida pren embranzida l’argumentació, tipus textual propi i característic de l’assaig, i que hi pot emergir com a seqüència textual predominant o com a funció rectora del discurs. Abans de cloure el capítol, exposarem com els elements paratextuals (el nom de l’autor, el caràcter literari de la revista que els acull, la coberta quan es recopilen en format llibre, les il·lustracions o les fotografies, els prefacs o els intertítols, però també les ressenyes, les entrevistes o els estudis al respecte) actuen com a factors que cohesionen els articles i que els presenten en societat com una mostra més de l’assaig fusterià. Així mateix, el darrer d’aquests apartats detallarà la funció social de les contribucions mensuals, que esdevenen un mitjà perquè el suecà vehicule les seues idees i incidisca –fent-lo reflexionar– en el públic que el llig.

Finalment, extraurem les conclusions oportunes i pertinents (§ V) de tot plegat, les quals ens seran útils per tal de recopilar aquells aspectes més importants del nostre recorregut. Un recorregut que, ja ho hem dit al principi, va començar amb la confecció d’aquell Treball de Fi de Màster, o potser amb l’embrionari Treball de Fi de Grau. O, per què no, amb aquell moment en què la veu de Joan Fuster convertida en pòrtic musical a *Terra*, dels Obrint Pas, va penetrar al nostre cervell i ja no en va sortir mai més, fent-s’hi present en cada nova pàgina que en devoràvem, en cada nou argument, en cada nou recurs d’estil, en cada nova visió d’un

tema aparentment *esgotat*. Siga com siga, retornant a la pregunta amb què hem obert aquesta introducció, seria arriscat concretar el moment exacte en què totes aquestes pàgines trobaren un motiu d'existir. El cas, però, és que es podria dir el mateix del final: que ara totes aquestes preocupacions que ens han acompanyat durant tants anys prenguen forma de tesi doctoral, no significa que s'hagen exhaurit; s'ha tancat una etapa vital, sí, però, en absolut, intel·lectual. El punt de vista adoptat, el mode d'enfrontar-nos als articles o les interpretacions adduïdes, és a dir, l'anàlisi en si, en realitat, està oberta a qualsevol tipus de crítica i de debat futurs; corregir i augmentar, això es, *també*, la investigació. Ara bé, la nostra contribució al repertori bibliogràfic fusterià –casualment, a les portes del centenari de l'autor– examina una perspectiva poc tractada de la seua vasta obra: l'estudi d'un corpus d'articles definit. El mitjà idoni per a portar endavant l'empresa havia de ser una tesi doctoral: aquesta.

2. OBJECTIUS

Si abans hem apuntat les motivacions que ens mogueren a l'elaboració d'aquesta tesi doctoral, així com l'esquelet que estructura la diferent informació que hi aportem, ara en detallarem els objectius inicials que ens hem proposat d'assolir:

- a) Fixar un marc teòric ben fonamentat i operatiu en el camp de l'assaig, més concretament, en el subgènere de l'article literari, i els conceptes afins, a partir de la bibliografia de referència. En aquest sentit, serà important, primer, situar l'articulisme literari dins els estudis literaris –en el debat existent entre aquests i els estudis periodístics per tal d'apropiar-se'l–, i, després, fixar el model teòric de definició del gènere a partir de la proposta de Gonçal López-Pampló (2015; 2017a).
- b) Contextualitzar socialment, culturalment i políticament l'escriptor Joan Fuster durant el període de vint-i-cinc anys de col·laboració (1959-1984) amb la revista *Serra d'Or*.
- c) Descriure detalladament el tipus de relació que establí Joan Fuster amb la revista *Serra d'Or*: les etapes de la relació, les polèmiques que hi mantingué o la influència de la censura civil i de la censura interna en els seus papers.
- d) Realitzar un inventari exhaustiu i complet de tots els articles que Joan Fuster publicà a *Serra d'Or*, partint de les informacions aportades per Josep Massot (2008) i Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a), i complementant-les amb la lectura de la correspondència publicada entre l'assagista i Max Cahner, d'una banda, i la correspondència inèdita entre l'assagista i Jordi Sarsanedas o el pare Maur M. Boix, d'una altra, així com la consulta a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca, per tal de comprovar-ne la situació, l'estat i la forma dels mecanoscrits originals.
- e) Explicar l'articulisme de l'autor a partir de la comparació entre les pròpies reflexions metaliteràries i la bibliografia de referència de l'assaig fusterià.
- f) Realitzar una anàlisi literària del corpus d'articles conformat per les contribucions procedents de les sèries «Restriccions mentals» (1968-1973) i «Passar el dia, empènyer l'any» (1978-1984), ambdues pertanyents a *Serra d'Or*, a partir de l'aplicació de la proposta de definició del gènere assagístic formulada per Gonçal

López-Pampló. El propòsit serà doble: per un costat, justificar i fonamentar l'adscripció dels articles literaris de Joan Fuster al camp de l'assaig; per un altre, oferir una mostra significativa i suficient de com l'escriptor suecà crea els seus articles, de com embolcalla estèticament l'estructura argumentativa, de com planteja diferents temes per al debat i del model de llengua literària que segueix.

- g) Establir els principis que es deriven de les dades proporcionades per l'anàlisi del corpus i de la fixació de les conclusions de la investigació.

3. METODOLOGIA

En aquesta tesi doctoral, la metodologia de treball es basa, en una primera fase, en la pròpia dels estudis de la història de la literatura: la recopilació de la documentació necessària per tal d'aproximar-nos de manera com més exacta millor a la relació que mantingué l'escriptor Joan Fuster amb la revista *Serra d'Or*. En aquest sentit, convé assenyalar que, per a la història de la literatura, tanta importància té l'examen dels textos o dels gèneres, com el del context historicocultural i social del període en què s'emmarquen (Estébanez Calderón 1999: 519). No seria adient, des d'aquest punt de vista, analitzar-los al marge de la seua dimensió social i històrica, ja que, segons Moisan (1990: 26-27), els textos no existeixen de manera solitària, sinó que es troben sempre en relació amb altres textos amb què comparteixen la mateixa estructura o una de semblant, atès que «ils sont en situation d'intertextualité, d'interdiscursivité et d'interréceptivité».

Des de la teoria de la recepció inaugurada per Hans Robert Jauss, la comprensió íntegra d'una obra literària no es pot deslligar de tots els factors socials i culturals que l'envolten i que, per tant, en permeten una varietat d'interpretacions; amb el concepte d'«horitzó d'expectatives» (Jauss 2013), el qual abraça tota una sèrie de normes, patrons, models, preferències o categories literàries que s'hi esdevenen en un context concret i que guien les expectatives del lector en un sentit o en un altre, es posa de relleu el paper que hi juguen les revistes culturals en l'elaboració d'aquest «horitzó d'expectatives» de l'època en què s'inscriuen. No hi ha dubte de la rellevància que *Serra d'Or* –sobretot en els primers anys d'aventura (des del 1959 fins a principis dels anys setanta)– assolí en un circuit tan migrat com el circuit literari català de la postguerra per a la confecció de l'horitzó d'expectatives d'un sector de la societat especialment sensible cap a la cultura catalana i en català. D'altra banda, la relació autor-lectors necessita mitjancers en forma d'estructures socials, cadascuna de les quals serà la pròpia de les respectives èpoques. Per aquesta raó, cal també acarar-s'hi des de la sociologia de la literatura, això és, aquella «ciencia cuyo objeto es el análisis de las relaciones existentes entre la literatura y el medio social en el que surge, y que trata de

investigar los procesos de emisión, mediación y recepción de los textos literarios» (Estébanez Calderón 1999: 103).

D'acord amb aquestes precisions teòriques, hem cregut necessària la contextualització de la col·laboració de Joan Fuster amb *Serra d'Or*, per a la qual disposàvem d'un gran avantatge: l'article «Joan Fuster i *Serra d'Or*» (2008), de Josep Massot, i les «Notes explicatives i materials complementaris» (2011a), que coronen l'*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, en què estan recollits tots els articles que formen part del corpus a analitzar, a càrrec d'Antoni Furió i Josep Palàcios. Tanmateix, per tal de complementar aquestes aportacions, hem consultat una sèrie d'estudis i treballs sobre la revista de Montserrat –Josep Massot (1979; 2001; 2010), Ramon Bastardes (1984) o Carme Ferré (2000)–, però, sobretot, la correspondència que Joan Fuster intercanvià amb els diferents responsables al llarg de la seua participació, és a dir, amb Max Cahner, durant els primers anys, i amb Jordi Sarsanedas i el pare Maur M. Boix, a partir de ben entrada la dècada dels seixanta. Per a la lectura d'aquestes darreres cartes, hem hagut de demanar els respectius permisos al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya, a què pertanyen. Paral·lelament, també hem realitzat una tasca d'ordenació i de catalogació dels mecanoscrits originals per veure-hi possibles canvis respecte als articles que finalment es publicaren, i, sobretot, conformar un inventari dels textos que se sotmetran a l'examen. Igualment, hem hagut de documentar el paper que, des del punt de vista cultural, social i polític, representava Joan Fuster durant les dues etapes a la revista. Gràcies als treballs d'Antoni Furió (1994), Carme Gregori (2000), Francesc Pérez Moragón (2002), Ferran Archilés (2010), Vicent Flor (2011), Vicent Simbor (2012) o Nel·lo Pellisser (2015; 2017), entre tants d'altres, o a la correspondència amb Vicent Ventura (Fuster 2003) i els membres de la «generació valenciana dels seixanta» (Fuster 2013), ens ha estat possible detallar la trajectòria cívica de l'assagista en aquest quart de segle lligat a *Serra d'Or*.

Bastida la contextualització de l'autor i de la revista, en la segona fase hem seguit la metodologia corresponent a l'anàlisi de corpus. Primerament, hem hagut d'elaborar la conceptualització teòrica del camp d'estudi a partir de la lectura i l'examen crític de la bibliografia sobre l'articulisme literari –Joaquín Roy (1984), Pedro Aullón (1987), Antonio García Berrio i Javier Huerta (1992), Luisa Santamaría i M. Jesús Casals (2000) o Antoni

Maestre (2006)– i l’assaig –Mª Elena Arenas (1997), José Luis Gómez-Martínez (1999), Pierre Glaudes i Jean-François Louette (1999), Alfonso Berardinelli (2002), Theodor W. Adorno (2004), Vincent Ferre (2015) o Gonçal López-Pampló (2015; 2017a). Aquest procés ens ha permès conèixer de manera exhaustiva l’estat de la qüestió en relació al tema d’estudi, a més de fixar el marc teòric que esdevindrà instrument d’anàlisi. D’aquesta manera, hem intentat justificar la inclusió de l’article literari dins el gènere de l’assaig, que es fonamenta en la revisió i l’anàlisi d’un conjunt d’estudis teòrics, tant dels gèneres literaris com dels gèneres periodístics, i hem confeccionat un aparat teòric operatiu i de perfecta aplicació al corpus d’articles determinat.

El pròxim pas ha estat, doncs, el d’encarar l’anàlisi dels articles de les dues sèries, la qual constitueix la part central i més important de la nostra tesi doctoral. En primer lloc, la investigació s’ha proposat de realitzar una comparativa de la bibliografia de referència de l’assaig fusterià –Vicent Salvador (1994), Antoni Martí Monterde (2006), Enric Sòria (2008), Carme Gregori (2001; 2011), Josep Iborra (2012) o Gonçal López-Pampló (2017b)–, amb les reflexions metaliteràries que el mateix Fuster (1975a; 1984) repartí per diferents pròlegs, per extraure’n les característiques del gènere tal com el conreà i, per tant, dels articles que produí, com la condició de temptativa, la parcialitat, la no exhaustivitat, el caràcter dialogal, la reflexió oberta, l’escepticisme, etc., a més dels diferents recursos de l’estil, dels quals hem detallat les funcions que tenen dins el text, o la ironia, que ens ha servit per a dedicar un apartat als referents assagístics de Fuster en la tradició catalana. A continuació, ens hem centrat en l’explicació de l’articulisme literari de l’autor a partir de les coordenades d’anàlisi de Gonçal López-Pampló, formulades i descrites en el marc teòric: l’enunciació subjectiva d’un *jo* identificat plenament amb l’autor; l’exclusió de la ficció d’aquests texts escrits en prosa; la missió dels elements paratextuals, tant del peritext com de l’epitext; o la funció social que persegueixen els articles. No obstant això, la part més substancial de l’anàlisi, l’ha ocupada l’argumentació, tipus textual propi i característic del gènere assagístic que, tot i que no s’hi manifeste per mitjà de la dominància seqüencial, té altres mecanismes per aflorar-hi, ja que la finalitat última dels articles correspon a la funció argumentativa de convèncer o despertar l’interès intel·lectual del lector. El treball aprofundeix en aquest

caràcter argumentatiu, en l'estructura i en l'organització textual, a partir d'uns articles determinats amb què s'intenten establir patrons d'anàlisi.

Finalment, hem pogut exposar les conclusions de l'estudi. En aquesta fase, que constitueix l'aportació més rellevant, a nivell intel·lectual, de la investigació, han confluït i s'hi han sintetitzat de manera reveladora tots els elements que s'han elaborat en les fases anteriors. A més, com que es pretén optar a la menció internacional al títol de doctor, també s'ha traduït el capítol de les conclusions al francès.

II. MARC TEÒRIC

1. L'ARTICULISME LITERARI: EN LA FRONTERA ENTRE ELS GÈNERES PERIODÍSTICS I ELS GÈNERES LITERARIS

La definició de l'«article literari» no compta amb una proposta consensuada entre els diversos estudiosos de la matèria. Fins i tot, la mateixa etiqueta provoca divergències: a part d'«article literari», «article d'opinió», «article periodístic», «columna literària» o «columna personal» han estat alguns dels sintagmes emprats. Observant els complements d'«article» o de «columna», ens podem fer una idea sobre les dues esferes en què es mou l'articulisme literari: el periodisme i la literatura³.

A grans trets, els gèneres periodístics s'apropien de l'article literari perquè apareix publicat en el periòdic: en un espai d'extensió predeterminada, on la firma és un factor molt important i que pot tractar lliurement qualsevol tema. El mitjà, doncs, marca el gènere. En canvi, des del punt de vista de la literatura, és més important la funció estètica, creativa, de delectar. A continuació, analitzarem ambdues perspectives per tal d'observar les contradiccions que s'esdevenen en l'àmbit periodístic i mirarem d'argumentar la inclusió de l'article literari dins els gèneres literaris.

1.1. L'ARTICLE LITERARI DINS ELS GÈNERES PERIODÍSTICS

Des del periodisme, estudioses com Luisa Santamaría i María Jesús Casals ja han asseverat que un dels temes que plantegen discussió i polèmica és l'assimilació de l'article d'opinió dins els gèneres literaris o els gèneres periodístics (2000: 132). Gonzalo Martín Vivaldi, per

---

³ Com a mera curiositat per a il·lustrar aquesta problemàtica en la catalogació, remetem al pla d'estudis del Grau de Periodisme (2010) de la Universitat de València del curs 2020/2021, concretament, a l'assignatura de Gèneres periodístics d'opinió (33356); entre els continguts per a estudiar que arreplega la guia docent, s'exposa en el punt cinquè la columna, de manera que queda palès que, des del gènere periodístic, se l'apoderen. Tanmateix, entre la bibliografia específica amb les lectures que es treballaran al llarg del quadrimestre, observem reculls d'articles com *Les bonhomies* (1925), de Josep Carner, *Humor, candor...* (1973), de Josep Pla, *Digues que m'estimes encara que sigui mentida* (1991), de Montserrat Roig, o *El tema del tema* (2003), de Quim Monzó, però també diaris, com *Causar-se d'esperar* (1965), de Joan Fuster, o reflexions sobre la professió d'escriptor, com *El meu ofici*, de Josep M. Espinàs; en qualsevol cas, noms i títols que trobaríem, sens dubte, en qualsevol història de la literatura catalana contemporània.

exemple, no sap on situar l'articulisme –entem ací el literari– i, per tant, el defineix com un

género ambivalente que unos estiman como «periodismo mayor» y otros como «literatura menor». Y que no es ni lo uno ni lo otro. Es periodismo literario o literatura periodística. O, como dijo González Ruano, es el «auténtico género literario característico de nuestra generación». Como contrapunto a esta tesis, también se ha dicho que «el periodista-escritor es más genuinamente periodista que el periodista informador». (1993: 176-177)

Santamaría i Casals també destaquen la retroalimentació entre la literatura i el periodisme, de manera que, segons les autores, no té cap sentit construir dos mons oposats: les fonts del periodisme són literàries i la literatura té una gran influència en el periodisme. Més endavant, encara assenyalen que, «en el campo de la opinión [...], el articulista hace periodismo por la expresión de sus ideas en un medio destinado, entre otras cosas, a la difusión del pensamiento y de las ideologías, y hace literatura tanto más amena, instructiva y eficaz en su mensaje cuánto mayor sea la calidad literaria de lo escrito», malgrat que «todo ello no niega en absoluto la existencia y la vigencia de los géneros periodísticos, pero el concepto de género no puede ser concebible como un compartimento estanco e impermeable» (2000: 133). És a dir, que, tot i que la frontera entre periodisme i literatura siga molt difusa, el problema és el concepte de gènere: els gèneres com a compartiments tancats i separats uns dels altres.

Per aquesta raó, consideren molt convincent la tesi de Teodoro León Gross, segons el qual l'article és un gènere periodístic –amb una extraordinària llibertat, matisa–, cosa que no exclou que haja de ser analitzat com a text literari:

Habrà que conformarse con aquellas definiciones que lo acotan como género periodístico de opinión personal dotado de extraordinaria libertad; y, a partir de ahí, estudiar a cada autor como creador que hace uso de recursos retóricos, de mecanismos lingüísticos y literarios. (1996: 171)

El mateix León Gross (1996: 175) advoca per la necessitat de desempallegar-se dels «cómodos corsés» i plantejar l'escriptura periodística amb una major ambició, evitant els preceptivismes inútils. D'altra banda, Gabriel García Márquez, per exemple, en paraules de Santamaría i Casals, sempre ha defensat el principi que «el buen periodismo es siempre algo bien escrito» (2000: 134).

De fet, Bernardo Gómez Calderón (2004) atribueix el motiu que la «columna personal» es considere un producte difícil de catalogar als nombrosos procediments literaris emprats – aliens a l'estilisme estrictament periodístic –, a la desconexió de l'actualitat més immediata i a l'exacerbada manifestació del *jo* de l'autor que hi sol haver. Tanmateix, segueix, «es posible abordar el columnismo literario desde la perspectiva de la Nueva Retórica, conceptualizada como Teoría de la Argumentación por Chaïm Perelman y Lucie Olbretchs-Tyteca». Argüeix que els estudis més recents sobre l'opinió en premsa donen suport a aquest plantejament, ja que cada vegada hi ha més autors que subratllen el caràcter retòric de la comunicació periodística. A més, subscriu els mots de Francisco Ayala, per al qual «será más que probable que la retórica del periodismo [...] siga las líneas de la antigua e ilustre retórica oratoria»; per tant, «si un artículo periodístico puede equivaler con sus efectos a un discurso devastador ante la cámara, seguramente los artificios empleados por su autor no serán demasiado distintos de los que hacen eficaces las palabras del orador» (Ayala 1985: 50).

Esteban Morán Torres, al seu treball *Géneros del periodismo de opinión* (1988), dedica un apartat, al costat de la crítica, del comentari i de l'editorial, a la columna. I parla de «columna», tot i que «la columna actual responde a lo que en el viejo periodismo era el artículo de un colaborador fijo, denominándose columnista al que antes se llamaba articulista» (1988: 165). Amb tota probabilitat, aquest nom es deu a la forma que adoptava el text en els orígens, encara que actualment se'l continue anomenant «columna» malgrat que el seu disseny tinga forma transversal i ocupe diverses columnes de la pàgina (Morán Torres 1988: 165). Alguns columnistes de la premsa espanyola, com Martín Vivaldi, Lorenzo Contreras o Jaime Campmany, han assajat definicions sobre el gènere, al qual atorguen com a trets distintius l'espai fixat que té en el mitjà de comunicació, la responsabilitat de l'autor

quan escriu –vist que s’hi juga el prestigi– i la funció de formar opinió, de fer reflexionar o d’entretenir (Morán Torres 1988: 163-164)

En canvi, també des dels gèneres periodístics, Llorenç Gomis distingeix entre «article» i «columna». Per a Gomis, l’article és una «col·laboració» de l’escriptor –o articulista–, que hi col·labora «amb el seu nom i el seu estil a realçar el prestigi i accentuar la qualitat del diari», de manera que «no és el tema allò que atreu el lector, sinó la firma» (1989: 164-165). No obstant això, quan l’article es fixa en una secció, l’autor n’esdevé el titular i es publica diverses vegades per setmana, parlem de «columna» i de «columnista», això és, l’«últim graó del periodisme personal» (1989: 167). Segons es desprèn d’aquestes definicions, la diferència es basaria únicament en la periodicitat de la publicació: si és una col·laboració puntual, parlem d’«article», mentre que, si s’institucionalitza en una secció que apareix cada cert temps de manera periòdica, es tracta de «columna».

Aquesta regularitat i aquesta periodicitat de publicació, per un altre costat, serien conseqüència, d’acord amb Fernando López Pan, de l’aparició de l’*ethos* de l’autor, del *poder d’atracció* que aquest emana sobre els lectors, un tret bàsic de la columna, la qual defineix com a «texto periodístico de autoría unitaria que puede presentar diversas formas expresivas –narrativa, representativa o argumentativa– y temas, cuyo elemento configurador básico es el *ethos* del autor expresado a través de unos elementos formales permanentes que le permiten manifestarse con continuidad, lugar fijo y asiduidad» (2008: 61-62). És justament la presència de l’*ethos* de l’autor en determinats textos periodístics –la columna en seria el paradigma– allò que serveix a López Pan per parlar de «géneros de autor», això és, «aquellos textos que tienen como misión proporcionar a la audiencia un punto de vista personal o institucional, que está sujeto a las reglas de la verdad, pero no a un modo concreto de contarla», per oposició als «géneros del reporterismo» (2008: 65-66). L’estudiós (López Pan 2008: 66) mateix exposa que aquests gèneres d’autor haurien de ser un macrogènere que integrara dos subgèneres: el «Periodismo especializado» i el «Periodismo literario», una modalitat periodística que aixopluga els vessants literaris del reportatge, la crònica, l’entrevista i la columna.

Esteban Morán Torres, al llibre citat adés, també fa una classificació de les columnes atenent a l’especialització, en funció de l’enorme varietat de temes possibles: columna de

política internacional, de política nacional, de política local, d'humor, d'esports, de societat, de gastronomia, i, a part de moltes altres, com la d'espectacles, la que a nosaltres ens interessa, la columna literària. Aquest tipus de columnes no tenen com a objectiu principal el comentari periòdic d'un tema específic de l'actualitat, per això, afirma, esdevenen «assaigs literaris» (Morán Torres 1988: 197). La proposta no està exempta de contradicció, ja que, dins una classificació dels gèneres periodístics, s'apunta que algunes columnes literàries són assaigs i, consegüentment, caldria encabir-les dins els gèneres literaris. O, almenys una vegada més, ens trobem abocats a l'ambigüitat genèrica.

D'altra banda, Luisa Santamaría i María Jesús Casals i Bernardo Gómez Calderón, que també empen el substantiu «columna», en diferencien dos models: les columnes analítiques (Santamaría & Casals 2000: 295) o d'anàlisi (Gómez Calderón 2004), que serien les corresponents al periodisme interpretatiu, i les columnes d'opinió, dins les quals estaria «como género algo marginal, la columna literaria o personal, cultivada de ordinario por periodistas de prestigio o “escritores de prensa”» (Gómez Calderón 2004). Santamaría i Casals són més directes i, en comptes de columnes d'opinió, com Gómez Calderón, parlen de columnes personals, definides com «un artículo de opinión firmado por un autor de reconocida valía literaria, con seguidores ideológicos o simplemente admiradores de su estilo, y que aparece publicado en el mismo diario con periodicidad y en el mismo espacio reconocible» (Santamaría & Casals 2000: 300)⁴. Encara destaquen ambdues investigadores que el que interessa als lectors quan obrin el periòdic i cerquen la columna personal són les vivències i els pensaments dels columnistes, els quals, a més d'ornamentar metafòricament la realitat, diàriament actuen com un passatemps literari i proporcionen el «yo» ideològic i sentimental del otro compartido» (2000: 302).

Ben interessant és, així mateix, la reflexió d'aquestes estudioses, segons les quals, «los legos del quehacer periodístico denominan artículo a cualquier escrito aparecido en el diario que leen» (2000: 126). Dit en altres paraules: des del mateix àmbit periodístic, el concepte

---

⁴ El 1990, Luisa Santamaría, a *El comentario periodístico*, definia la columna personal d'una manera més genèrica, ja que, en compte d'«artículo de opinión», l'etiquetava com a «espacios concedidos al modo de cheques en blanco», tot i que sí que n'apuntava una de les condicions, que era que els autors «no se extralimiten del número de palabras previamente acordado», a més d'abonar «las genialidades o las tonterías que decidan exponer en cada uno de sus artículos» (1990: 122-123), en la línia d'altres com Martínez Albertos, que, com veurem més endavant, neguen i, fins i tot, menyspreen l'origen periodístic del gènere (Gómez Calderón 2004).

d'«article» és indissociable al de periòdic –però sense una definició discursiva, textual o estilística determinada–, de manera que, sense un criteri especialitzat o professional, un article podria ser des d'una notícia fins a una entrevista⁵. És amb el complement d'«opinió» –contraposat al concepte d'«informació»–, que es pot diferenciar aquest tipus d'article de la notícia o del reportatge, atès que no segueix les mateixes pautes lingüístiques o expositives ni tampoc no se cenyeix a la més immediata actualitat, a més de la importància del *jo*, protagonista del contingut –a excepció de l'article editorial. La conclusió a què apleguen és que potser seria més adequat anomenar «artículo literario al artículo de opinión», però en l'àmbit periodístic s'ha optat per la segona opció (2000: 126).

Des d'una perspectiva periodística, doncs, l'article literari i l'article d'opinió poden entendre's com una mateixa cosa, ja que l'opinió o els textos opinatius, en la teoria dels gèneres periodístics, és una de les tres classes de textos, al costat dels informatius i dels interpretatius (Santamaría & Casals 2000: 126). Així, per exemple, Martín Vivaldi, que abans havia definit la columna –raó per la qual deduïm que per a ell són conceptes distints– atorgant-li trets distintius com l'espai preestablert, la responsabilitat de l'autor que n'arrisca el crèdit i la finalitat de formar opinió o de distraure, ara ho intenta amb l'article d'opinió: «Escrito de muy vario y amplio contenido, de varia y muy diversa forma, en el que se interpreta, valora o explica un hecho o una idea actuales, de especial transcendencia, según la convicción del articulista» (Martín Vivaldi 1993: 176). La vaguetat de la descripció, però, difícilment permet aïllar els trets pertinents i distintius de l'article d'opinió⁶.

Altrament, la proposta de José Luis Martínez Albertos distingeix dos blocs dins l'àmbit de l'opinió: d'una banda, el bloc d'«estilo de sollicitación de opinión» –també anomenat «estilo editorial» o «estilo “editorializante”», matisa l'estudiós, que fa propi el neologisme d'origen anglosaxó–, on inclouríem, és clar, l'article editorial, a més de gèneres afins, com

---

⁵ Les autores recorden la definició que dona el *Diccionario de la Real Academia Española (DRAE)* del mot *artículo*: «cada uno de los escritos de mayor extensión que se insertan en los periódicos u otras publicaciones análogas». Per contrastar diccionaris, el *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC2)*, en canvi, sí que situa l'*article*, a què dona el tractament de «gènere», obertament en el periodisme: «gènere del periodisme d'opinió que consisteix en un comentari d'una certa extensió, signat i no sotmès necessàriament a una periodicitat fixa».

⁶ Luisa Santamaría i María Jesús Casals (2000: 129) també posen objeccions a la definició, ja que, a pesar que intenta ser justa, només és una mera descripció que ajuda poc a entendre un acte del pensament i de la paraula com és l'article d'opinió.

els comentaris o les crítiques (1992: 237-251). D'una altra, el bloc d'«estilo ameno»⁷ –o «estilo folletinista», d'acord amb la terminologia d'Emil Dovifat, que Martínez Albertos recull–, un «*estilo menor*, a mitad del camino entre la literatura y el periodismo» que «ha tenido en el periódico sus momentos culminantes, por medio de escritores preocupados por el refinamiento del estilo y la perfección del lenguaje, tomando como pretexto cosas banales y de poca entidad social, cultural o política»; aquest estil engloba, a més de la novel·la de periòdic, el conte o la sèrie, els articles d'assaig, d'humor, de costums, de divulgació i les columnes personals –gèneres, als quals, en alguna ocasió, etiqueta de «literaris», al costat, però, dels «gèneres extraliteraris», com la fotografia, les caricatures o els acudits (1992: 253-262). La confusió d'aquesta classificació ve donada per l'equívoc que pot generar l'adjectiu «amè», atès que, segons l'etimologia d'aquest, qualsevol article hauria d'encabir-se en el macrogènere de l'opinió. En paraules de Santamaría i Casals, «podría considerarse estilo ameno [...] las narraciones literarias, humorísticas, costumbristas o dramáticas –el contenido no es clasificable– que algunos periódicos, no todos, incluyen en sus páginas», perquè el que no és narració pura és opinió, encara que caldria fer-hi una objecció: «existen artículos aparentemente narrativos que constituyen artículos de opinión por su moraleja ideológica implícita o explícita» (2000: 131).

Tornant a la taxonomia dels gèneres periodístics per al comentari i l'opinió proposada per Martínez Albertos, concretament en l'apartat de les diferents modalitats d'«article», aquest expert distingeix, en primer lloc, la «columna de opinión», que pertanyeria a l'estil «editorializante», de l'«artículo literario» i de la «columna personal», ambdós inclosos, com a «géneros literarios», en l'estil «ameno/literario (folletinista)» (1992: 281). Pel que fa a la primera –diferent en l'objectiu de la «columna de análisis»– es tracta, autocitant-se d'un treball anterior, del «verdadero comentario periodístico equiparable a un editorial aunque lleve la firma del autor» (1992: 375); respecte al segon, fa seues les paraules de César González Ruano, per al qual «el auténtico género literario característico de nuestra generación es, precisamente, el artículo literario o periodístico, según se prefiera llamar» (González Ruano 1966: 402), i hi engloba subgèneres com l'assaig de divulgació científica i

---

⁷ Convé comprendre l'«estilo ameno» d'acord amb el tractat d'Emil Dovifat (1964: 137-138), segons el qual amenitzar és entendre, tot i que aquest enteniment ha de ser d'ordre intel·lectual.

divulgació doctrinal, l'article costumista, l'article d'humor i l'article retrospectiu. Quant a la «columna personal» –al costat d'altres «features», com els tòpics amables, els relats de teló de fons i les semblances sobre persones i llocs–, afirma que és una mena de «gueto» privilegiat que es caracteritza per: «1) espacios de tema absolutamente libre, como cheques en blanco, 2) para escritores famosos, 3) con la única condición de que firmen sus trabajos» (Martínez Albertos 1992: 382). D'acord amb un dels primers treballs de Luisa Santamaría, hi atorga un caràcter més clarament literari que periodístic, alhora que la professora els defineix com a «textos híbridos entre la opinión y la estricta creación literaria» (Santamaría 1990: 123). Segons aquesta línia d'estudi, per tant, dins el periodisme es posa en dubte l'estatus periodístic del gènere *stricto sensu* i es considera que la «columna literària» es trobaria en l'àmbit del «feature» amb la funció d'entretenir, dins els periòdics per raons extraperiodístiques (Gómez Calderón 2004).

Si recapitem, podem observar que, en la majoria de les definicions descrites fins ara apareixien aquests trets referits a l'article literari –tot i que la denominació del subgènere no queda gaire clara entre uns i altres–: és un espai d'extensió predeterminada, de tema lliure i variat, en què escriuen uns autors que alguns anomenen articulistes o columnistes, altres, periodistes i, finalment, uns altres, escriptors, però que han de tenir un cert prestigi, ja que la firma resulta molt rellevant. Segons es dedueix d'aquesta línia d'anàlisi, l'article literari pertanyeria al gènere periodístic, bàsicament, com hem apuntat més amunt, per l'espai on apareix publicat. Això sí, cal consignar que es mantenen les divergències respecte a l'adscripció de l'autor, sobre si cal considerar-lo periodista o escriptor.

1.2. LA INCLUSIÓ DE L'ARTICLE LITERARI EN ELS GÈNERES LITERARIS

Ens hi encararem ara des de la perspectiva de la literatura. Així, Antonio García Berrio i Javier Huerta etiqueten de gèneres «didáctico-ensayísticos» aquells gèneres considerats tradicionalment fora de l'àmbit de «las Poéticas» per tractar de matèria doctrinal i no ficcional, en què el propòsit estètic queda subordinat a la finalitat ideològica. La forma bàsica del grup és l'assaig, mentre que una de les formes simples és l'article periodístic, el qual, no obstant això, presenta en molts dels seus conreadors un alt grau d'intenció artística (1992:

218). Més encara: en l'esquema que ens presenten (1992: 219), trobem, dins els gèneres didacticoassagístics, entre els que són d'expressió objectiva, l'assaig, i, com a subtipus, l'article –sense complements, però. Ara bé, malgrat la seua posició, com acabem d'indicar, entre els gèneres d'expressió objectiva, també se situa ben a prop dels d'expressió subjectiva.

A l'*Encyclopedia of the Essay*, d'altra banda, tot i que no hi ha cap entrada dedicada a l'article, podem trobar referències a la inclusió d'aquest en el gènere assagístic, per exemple, a l'entrada dedicada a Ortega y Gasset, on explícitament consideren com a subtipus d'assaig l'«article» –sense adjectiu d'acompanyament, però–, a més de la nota o la glossa, entre d'altres (Chevalier 1997: 618). No obstant això, voldríem destacar l'entrada que parla de la relació entre el periodisme i l'assaig, «Journalism and the Essay», en què hom sosté que un dels fets importants per a l'anàlisi d'ambdós gèneres és que els periòdics i les revistes han sigut els vehicles usuals perquè la història i la teoria de la literatura siguen considerades assaigs, raó per la qual «from an historical point of view, the history of the contemporary essay cannot be studied separately from the history of journalism» (Chevalier 1997: 439). De fet, enuncien una llista d'autors –que compta amb noms com Defoe, Dickens, Hemingway, Voltaire, Zola, Unamuno, Azorín, Montalvo o García Márquez, entre d'altres– que practicaren el periodisme «as a profession or as a major outlet for their literary production» (Chevalier 1997: 439). Dit en altres paraules: el periodisme, com a «mitjà» o «instrument», per a donar sortida a la seua producció literària.

Tant García Berrio i Huerta (1992: 226) com Pedro Aullón (1987: 106), des de la bibliografia espanyola, coincideixen també a assenyalar que gràcies als diaris, a les revistes, etc., els articles –i, per extensió, l'assaig– han trobat una plataforma d'expressió idònia per al seu conreu. En paraules dels primers, l'article al periòdic és un «género vinculado a la modernidad y al fenómeno de la prensa» (García Berrio & Huerta 1992: 226); per al segon, que comparteix l'opinió d'Eduardo Gómez de Baquero, també conegut pel pseudònim d'«Andrenio», un dels dos factors que ha incidit de manera decisiva en l'augment de l'assaig és l'abundància de premsa –l'altre, la formació d'una classe mitjana intel·lectual (Aullón 1987: 106).

També al prefaci de l'*Encyclopedia of the Essay*, per a explicar els diferents tipus d'entrades, es destaca la importància de les publicacions periòdiques en la creació d'un

mercat per a l'escriptura assagística (Chevalier 1997: XIX), cosa que justifica l'existència d'entrades dedicades a importants periòdics, com el *The Spectator* o el *Times Literary Supplement*. Igualment, Berardinelli (2002: 22), per a qui l'assaig desplega tota la seua potencialitat en el segle XVII, afirma que «la nascita del giornalismo e dell'“opinione pubblica”», entre molts altres factors, ha afavorit que el gènere assagístic tinga més eficàcia, més mobilitat i més ductilitat que els altres gèneres, per això, «il saggista» com a representant d'una actitud crítica, «diventa giornalista» –entemem que en un sentit general, com a escriptor que publica als diaris–, a més de divulgador, pamfletista o creador d'aforismes. Gonçal López-Pampló (2017a: 57-58), per la seua banda, incideix en la transcendència de la intersecció entre periodisme i literatura en l'assaig, atès que «aquest fenomen és consubstancial al naixement de la premsa periòdica», i ha romàs immutable fins als nostres dies, tot i que adaptable a mitjans nous, com, per exemple, els blogs. Els mitjans de comunicació són ara, per tant, només la plataforma de difusió, no el principal element configurador de la identitat del producte.

En aquesta direcció, un dels articulistes de la literatura catalana que té una «concepció dilatada de la literatura», adaptant-se a les característiques pròpies de cada mitjà, és Quim Monzó, el qual engloba tots els textos confeccionats que disposen d'una funció estètica i pública, de manera que guanye en cohesió tota la producció pròpia:

des de les seues col·laboracions en la premsa en forma d'articles i cròniques, fins a la participació en programes radiofònics i televisius, passant per l'elaboració de guions cinematogràfics i desembocant en els gèneres de la literatura canònica com la novel·la i el conte. De fet, l'univers creatiu de Monzó és prou coherent quant a tècniques i temes. L'autor passa d'un format a un altre lliurement, tan sols constret per les particularitats de cada mitjà –editorial, diari, televisió, cinema, ràdio. (Maestre 2006: 34)

L'article «Las momias» del mateix Monzó, publicat a *La Vanguardia* el 15 d'octubre de 1997, arran de la concessió del Premi Nobel de Literatura a Dario Fo i les crítiques de determinats mitjans literaris i polítics per no ser assidu a certs mandarins literaris i haver

realitzat literatura dramàtica *fora* dels llibres («en la calle, en las fábricas y en la televisión»), explica la seua visió sobre la literatura, una visió que també inclou el periodisme:

Del gran todo que es la literatura, los libros son, hoy en día, tan sólo una parte. Dignísima, pero sólo una parte. La literatura está en los libros, evidentemente, pero también –mal que les pese– en el teatro, en las canciones, en el cine, en la radio, en la televisión y en los diarios. Aquí mismo, a pesar de tanto Any Pla y tanta polla, aún hay quien se pregunta si el periodismo es literatura o no. Que la literatura y la gente se encuentren, y que la gente disfrute de ella, les molesta. Porque querrían que no fuese así. Querrían que el coto fuese suyo, privado, por siempre jamás. (Monzó 1997: 20)

També la imatge que Carles Soldevila, en els anys vint del segle anterior, tenia del periodisme –en la línia d'altres autors coetanis– en remarca la *literarietat*. Per exemple, en l'article titulat justament «Periodisme», publicat a *La Publicitat* el 16 de gener de 1926, el barceloní considerava, fent seues les paraules de Josep Pla, que el periodisme proporciona les millors tècniques per al desenvolupament de la literatura, que és «la millor escola literària», alhora que enumerava una sèrie de noms d'escriptors il·lustres que amalgamaven la pulsio literària amb la periodística, i fins i tot s'arrisca a determinar qui són els «inventors del periodisme contemporani»:

El meu amic Josep Pla repeteix de diverses maneres i amb una delectança que em costa tan poc d'explicar com de compartir, que el periodisme és avui la millor escola literària. Àdhuc per als que no vulguin admetre la funció escolar del periodisme, resultarà evident, em penso, que gairebé la totalitat dels grans escriptors contemporanis són, o han estat, excel·lents periodistes. Des de Chesterton i Wells a Anatole Frances i Maurice Barrés, des de Maragall i Carner a Unamuno i Ortega i Gasset, topem per tot amb altes intel·ligències que saben combinar la vibració quotidiana amb el sentit de l'eternitat.

Del segle XVIII ençà, hi ha hagut força homes de lletres que, en potència, han estat grans periodistes.

L'exemple de Voltaire i de Paul Louis Courier no val la pena de retreure'ls, perquè ells dos, en realitat, són els inventors del periodisme contemporani. Però àdhuc en personatges de tarannà olímpic, a primera vista separats per un abisme del contacte quotidià i directe amb el públic, creiem descobrir aptituds sobiranes per a esdevenir redactors d'articles.

Goethe, vist a través de les converses que recollí Eckermann, no té, a més a més de les seves qualitats cabdals, l'agilitat, la claredat i la curiositat d'un bon periodista?

Sens dubte, és perfectament possible que un gran escriptor contemporani sigui inapte per al treball diari i pot per aquest fet personal o per fets més substancials i objectius, considerar-lo com un ofici sublim. No ens ofendrem.

També, almenys per la meua banda, no trobo inconvenient a acceptar que és l'estament periodístic on topeu amb més homes posseïts per la follia d'exercir un ofici que desconeix de cap a cap. (2004: 61-62)

L'enfocament de Soldevila i Monzó, com veiem, coincideix amb una línia d'opinió que ha posat de relleu les relacions entre literatura i pràctica periodística. Albert Chillón, des dels gèneres periodístics, per exemple, destaca la influència mútua entre la literatura i el periodisme a partir d'una actualització de les pràctiques literàries:

La indústria periodística, en concret, ha transformat les regles de producció, consum i valoració social de la literatura: d'una banda, contribuint a la formació de gèneres nous [...]; d'altra, impulsant el desenvolupament i la difusió de gèneres literaris com la prosa de viatges i el memorialisme; per últim, aportant modalitats d'escriptura periodística genuïnes –reportatge, crònica, assaig i article periodístic, guió–, que en certs casos han assolit una qualitat literària notòria i que fins han influït en la fesomia dels gèneres literaris tradicionals. (1993: 19)

En un altre paper, Chillón revisa el que tradicionalment s'havia considerat literatura, la qual «ya no es lo que era» (1999: 57). A parer de l'estudiós, la idea dominant de literatura seria deutora d'un canó normatiu acollit per la filologia acadèmica del segle XIX; un canó

segons el qual, «son literarias las obras *impresas* escritas en clave de *ficción* que integran una tradición transhistórica compuesta por *clásicos*, obras selectas dotadas de valor canónico» (1999: 57). Aquesta idea de literatura, postil·la Chillón, és encara hegemònica, malgrat les esclatxes que hi ha hagut. I aquestes esclatxes s'han produït, entre altres factors, per l'increment important de la indústria de la comunicació en la cultura contemporània, cosa que ha provocat la redefinició del cànon literari tradicional (1999: 61).

Tanmateix, posem el focus, de nou, en la definició que dona el cànon d'obres literàries com aquelles escrites «en clave de *ficción*». Considerar un factor decisiu la ficció comporta –com explicarem més endavant de la mà de Gérard Genette (2004)–, d'una banda, l'exclusió de gèneres testimonials o discursius com la crònica, el dietari o l'assaig, i, d'una altra, l'oblit de les relacions que la literatura de ficció manté amb el «mundo de la vida» i, doncs, la inducció a creure que les obres literàries són independents de qualsevol connexió amb la realitat empírica, és a dir, producte de la imaginació «soberana y autárquica» de l'autor (Chillón 1999: 65). Des d'aquesta perspectiva, tant Vítor Manuel de Aguiar e Silva, que reserva l'etiqueta d'«obres literàries» a «aquellas en que, según hemos dicho, el mensaje crea imaginariamente su propia realidad, en que la palabra da vida a un universo de ficción» (1975: 33), com Austin Warren i René Welleck, per als quals cal cercar el nucli central de l'art literari «en los géneros tradicionales de la lírica, la épica y el drama, en todos los cuales se remite a un mundo de fantasía, de ficción» (1979: 30-31), literatura equivaldria a món ficcional, a imaginació.

No obstant això, Chillón, que, recordem-ho, compara des dels gèneres periodístics el periodisme i la literatura, es mostra contrari a encabir aquesta en l'àmbit exclusiu de la ficció, ja que la literatura no es pot considerar un «monumento cultural transhistórico» format per obres de ficció escrites i impreses, com s'havia mantingut fins a èpoques recents en els ambients literaris (1999: 66-67). Amb la seua proposta de definició, la situa en un lloc epistemològic entre els altres modes de pensar el món, com la filosofia, la ciència o l'art: «la literatura es un modo de conocimiento de naturaleza estética que busca aprehender y expresar lingüísticamente la calidad de la experiencia» (1999: 69-70).

Comptat i debatut, per a Chillón, doncs, cal descartar la visió de la literatura limitada als gèneres de ficció i ampliar-ne la concepció a gèneres com l'assaig, de manera que també

afirma la condició literària de pràctiques com l'article. Així mateix, si tornem a la citada entrada «Journalism and the Essay» (Chevalier 1997: 439), el segon dels fets importants per a analitzar ambdós gèneres són els paral·lelismes en la natura textual entre el periodisme i l'assaig; aquest ha incorporat la claredat i l'economia de mitjans, mentre que el periodisme ha absorbit les opinions i tècniques subjectives literàries⁸.

D'altra banda, Martín Vivaldi, a *Géneros periodísticos*, defineix el periodisme com un «modo literario» (1993: 139), i enumera les divergències entre el periodisme i la literatura (1993: 248-253)⁹. En primer lloc, el periodisme se centra en l'actualitat i la literatura, en l'autenticitat. Tot seguit, el periodisme busca la comunicabilitat, atès que té els propòsits d'informar, orientar i distraure, mentre que la literatura cerca l'expressió de la personalitat literària, d'una manera de concebre el món i la vida, vist que la seua funció és la de delectar. A continuació, les diferències quant al paper de l'autor: mentre que el periodista actua d'interpret, de testimoni, i hi predomina la informació, l'escriptor explota la subjectivitat i l'estil, i hi destaca l'elaboració de la informació. És interessant assenyalar que Martín Vivaldi exclou la ficció del periodisme, mentre que, en la literatura, pot haver-hi gèneres ficticials i no ficticials. Respecte al subjecte receptor, en el periodisme es vol informar, ja que l'objecte del periodisme és la informació; en la literatura, en canvi, es llig per plaer, perquè l'objecte és l'expressió o creació de bellesa. Si ens referim al mitjà, tindriem el periòdic en el gènere periodístic i el llibre en el literari. És a dir, que, bàsicament, es distingeixen en la finalitat predominant –informativa contra estètica– i en l'àmbit d'ús o el mitjà.

D'acord amb això, també per a Martín Vivaldi, l'article literari es trobaria, com hem anotat al llarg d'aquestes pàgines, en la frontera: d'una banda, la seua finalitat és estètica, cosa que l'uneix a la literatura, però, d'altra, apareix als periòdics, per tant, podria entrar en el periodisme –«es este [l'article] un genero que necessita el periódico como medio de

---

⁸ Amb tot, sembla que el redactor d'aquesta entrada (Joaquín Roy) no arriba a estar segur de la diferenciació dels dos gèneres –«whether recognized as a separate literary gener or not»–, amb la qual cosa corre el risc d'entrar en contradicció amb la resta d'entrades (com, per exemple, les de «Periodical essay» o «Topical essay»).

⁹ Per no embolicar el lector, hem fusionat ací la informació de les dues graelles que dibuixa Antoni Maestre (2006: 45-46). La primera, que procedeix de Martín Vivaldi (1993: 248-251), està centrada en les diferències entre un gènere discursiu i un altre; la segona, també de Martín Vivaldi (1993: 252-253), es basa en el tipus de comunicació que proposa Fattorello.

expresión formativo, ideológico, orientador» (Martín Vivaldi 1993: 175). Ara bé, hem de tenir en compte que l'escriptor aprofita la plataforma de la premsa per a publicar els seus textos i com a mecanisme de professionalització. De vegades, la literatura és el recull, per selecció, d'articles literaris, de manera que el periòdic deixa pas al llibre com a «nou» mitjà; «recollir en llibre les col·laboracions disperses és doncs apostar per la seva incorporació a la història literària, amb totes les conseqüències», postula Marcel Ortín (1996: 282) a propòsit de les proses literàries de Josep Carner. En la mateixa línia, apunten estudiosos com Michèle Narvaez, la qual, en tractar els gèneres literaris, assenyala que si l'autor decideix publicar una sèrie d'articles «dans un ouvrage consacré à un thème particulier, l'éditeur pourra présenter cet ouvrage comme un “Essai”» (2000: 150), o Antoni Maestre, quan escriu que «un editor pot recollir els treballs periodístics en un volum si decideix que tenen *qualitat literària*, és a dir, qualitat estètica, i si l'autor és famós i té lectors» (2006: 44).

Es genera, doncs, una curiosa *transfiguració*, com recorda Joaquín Roy (1984: 63), en aquesta consideració com a *assaig* del que «está pulcramente encuadernado en piel» i que trobaríem ubicat en la secció de llibres de les biblioteques universitàries, i com a *periodisme* del que «ha ido apareciendo en las páginas de colaboraciones de los diarios», i que cal cercar a les hemeroteques o secció de revistes. Encara que cita el cas dels articles d'Ezequiel Martínez Estrada, l'exemple d'aquest autor i del polític –fundador del Partido Revolucionario Cubano– i assagista José Martí, il·lustren bastant bé l'esmentada *transfiguració*:

Por ejemplo, los artículos de Martínez Estrada fueron unos años «periodismo», mientras estaban encorsetados en las páginas de los diarios porteños, y luego devinieron (por arte de magia, supongo) «ensayos». José Martí tuvo que esperar medio siglo para ver cómo sus «crónicas» sobre los Estados Unidos eran encuadernadas, y por lo tanto se convertían por derecho propio en «ensayos». (Roy 1984: 63)

Un exemple de la nostra literatura, en serien les «proses literàries»¹⁰ de Josep Carner. Com ha advertit Marcel Ortín, l'estil permet distingir «entre els seus articles d'opinió (de

---

¹⁰ Marcel Ortín emprà el terme «proses literàries» (1996) per tal d'indicar-ne el caràcter fronterer d'aquest subgènere. Per a l'estudiós barceloní, aquesta part de l'obra carneriana «no pertany al periodisme, encara que

tema polític o literari) i els textos concebuts literàriament, que són els únics que s'incorporen als llibres» (1996: 284). De fet, l'estudiós matisa que, en aquestes proses literàries, al contrari del periodista professional, el Príncep dels Poetes actua com a «mitjancer entre la societat i ell mateix», és a dir, «no “treballa per al diari”, sinó que “s'aprofita del diari” –de la difusió i la immediatesa que el caracteritzen– per fer circular uns escrits amb els quals vol no solament interpretar la societat i els seus interessos, sinó també mirar d'influir-hi, de produir-hi un efecte», però no com ho podria fer l'editorialista o l'articulista d'opinió, d'una manera més directa, «sinó indirectament, donant entrada a les realitats quotidianes i més petites i apel·lant també a la imaginació i al sentit de l'humor» (1996: 284-285). És la sociologia literària, afirma Ortín (1996: 285-286), la que explica que una gran quantitat d'escriptors hagen hagut de recórrer a les col·laboracions en premsa per pretendre guanyar-se el pa de l'escriptura; Josep Pla, per exemple, verificava, a la seua arribada per primera vegada a Itàlia, que «la més gran part de la literatura d'aquell país passava per la tercera pàgina d'*Il Corriere della Sera* i de *La Stampa* (1919)», un fenomen similar al que ocorria a Barcelona, on «escrivien als diaris Verdaguer, Maragall, Carner, Bofill i Mates, etc.» (1992: 592).

Així doncs, el recorregut bibliogràfic ens ha permés observar les diferències de perspectiva en relació a l'articulisme literari, segons el periodisme o segons la literatura. Sembla que per al primer, el mitjà on apareix –el periòdic– és un factor clau per a considerar els articles literaris com a gènere periodístic, encara que, com hem comentat en opinió d'Esteban Morán Torres (1988: 197), la columna literària esdevé «assaig literari». Des de la literatura, però, observem que cal una funció estètica, de creació, per part de l'articulista. I aquesta, els articles literaris, la compleixen. Podem remetre'ns, una vegada més, a Santamaría i Casals (2000: 126), les quals –no oblidem que escriuen des de la perspectiva dels gèneres periodístics– conclouen que sense l'existència del periòdic caldria anomenar un escrit segons el gènere literari a què s'aproxime. En aquest aspecte, abonem l'opinió de López-Pampló, per al qual, «el camp periodístic pot compartir una part del seu territori amb el camp literari», de manera que «les publicacions periòdiques, convencionalment, són susceptibles de

---

es va publicar gairebé tota als diaris; i encara que pertany a la literatura no encaixa en cap dels grans gèneres» (1996: 17). Gonçal López-Pampló (2017a: 71-78), no obstant això, argumenta d'una manera clara i concisa, d'acord amb la seua proposta d'anàlisi que nosaltres detallarem en un altre apartat (§ II.2.2.), la inclusió d'aquestes «proses literàries» dins el gènere assagístic.

funcionar com a lloc per a l'aparició de textos literaris, socialment reconeguts com a tals en molts casos» (2017a: 54).

Observem, per tant, que l'argument segons el qual un article literari pertany al gènere periodístic únicament perquè apareix al periòdic es presenta com un argument feble, insuficient, i queda totalment desmuntat. El mitjà, doncs, no fa el contingut.

2. L'ARTICLE LITERARI COM A MODALITAT DE L'ASSAIG

2.1. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DE L'ASSAIG

Fins ací, hem posat damunt la taula el debat sobre si l'article literari pertanyia al periodisme o a la literatura, i hem intentat demostrar que, per la funció estètica, per l'objectiu de creació de l'articulista, seria un tipus de text propi dels gèneres literaris; dins d'aquests, nosaltres l'encabirem en el gènere de l'assaig. Per a tal fi, enunciem i detallarem aquells trets més importants, com la condició de temptativa o provatura, la provisionalitat, el caràcter poc exhaustiu i fragmentari o el dialogisme, que ens permeten considerar l'article com una modalitat de l'assaig.

Un dels trets principals de l'assaig és el fet mateix d'«assajar-se», de «qüestionar-se», d'«examinar-se». Estudioses franceses com Michèle Narvaez o Aline Geysant i Nicole Guteville apunten la condició de temptativa o de provatura de l'assaig, tret que relacionen amb el seu final inacabat. Així, per exemple, Narvaez (2000: 149-150) escriu que l'assaig és una temptativa en el curs de la qual «on s'évalue ou on évalue», i que no es dona mai com a alguna cosa acabada, sinó com una experimentació en curs o una formulació de preguntes i respostes. Per la seua banda, per a Geysant i Guteville és una forma que rebutja les certeses doctrinals per proposar la recerca d'un objecte d'estudi. Igualment, consideren l'assaig com un esborrany, ja que «c'est le lieu d'une tentative d'expérimentation des idées, qui ne trouble jamais d'aboutissement» (2001: 18). Una idea que arreplega, gairebé de manera semblant, la investigadora d'origen argentí Liliana Weinberg, per a qui l'assaig es presenta «como un verdadero laboratorio de experimentación intelectual al mismo tiempo que como puesta en escena del ejercicio crítico» (2007: 148).

Tenim, per tant, una conseqüència directa d'aquesta temptativa: la provisionalitat¹¹. Ja des dels orígens, aquest tret queda registrat pel mateix *pare* del gènere, Michel de Montaigne;

---

¹¹ El peruà José Carlos Mariátegui, per exemple, condiona la provisionalitat de l'assaig a la provisionalitat inherent al fet mateix de viure: «Ninguno de estos ensayos está acabado: no lo estarán mientras viva y piense y tenga algo que añadir a lo por mí escrito, vivido y pensado» (1955: 1).

a «Sobre Demòcrit i Heràclit», en comentar el seu propi *modus operandi*, el francès ja defensava el caràcter de provatura, o la provatura com a mètode:

Si es tracta d'un assumpte que no entenc massa, en això mateix l'assage, temptejant el gual de molt lluny; i després, si el trobe massa profund per a la meua talla, em quede a la vora. I el reconeixement de no poder travessar-lo és un tret dels seus efectes, un dels que més s'enorgulleix. A vegades, en un assumpte va i buit, tracte de veure si sabrà com donar-li cos i com apuntalar-lo. D'altres, el passege per un assumpte noble i amaçat, sobre el qual poca cosa nova podrà dir, ja que el camí ha estat tan freqüentat que no tindrà més remei que caminar sobre les pistes d'altri. Aleshores, juga a triar el camí que li sembla millor i, entre mil sendes possibles, diu que aquesta o aquella ha estat la millor elecció (2011: 495).

Un altre dels teòrics, Theodor W. Adorno (2004: 44), en destaca la provisionalitat, però, relacionada amb aquesta, afegeix una nova característica: la fal·libilitat de l'assaig, de la qual, el gènere n'és conscient. És a dir, que, d'una banda, l'assaig ha de ser provisional, i, d'una altra, no ha d'expressar veritats absolutes, vist que s'hi podrien esdevenir diferents contradiccions i rectificacions. Com reporta Adorno, Max Bense, que al seu «Über den Essay und seine Prosa» distingeix entre l'assaig i el tractat, manifesta, tot esclarint-ne les diferències principals, que, mentre que el segon aspira a la certesa, el primer té una naturalesa més experimental:

Vet ací el que distingeix un assaig d'un tractat. Escriure assagísticament vol dir procedir de manera experimental, és a dir, retornar sobre l'objecte una i altra vegada, interrogar-lo, temptejar-lo, examinar-lo, pensar-lo de cap a cap, atacar-lo des de diferents costats, aplegar allò que hom hi veu amb els ulls de l'intel·lecte i traslladar a paraules allò que l'objecte permet veure en les condicions creades per l'escriptura (Adorno 2004: 45).

En aquest sentit, el mateix Adorno (2004: 34-37) exposa que l'assaig s'adjudica «l'impuls antisistemàtic» en la manera de funcionar, que incorpora conceptes com els rep, sense oposar-hi gairebé cap reserva, i que renuncia a l'ideal de la certesa absoluta. De fet, l'alemany compara l'apropiació dels conceptes per part de l'assaig amb la situació d'algú que, en un país que no és el seu, ha de començar a parlar-ne la llengua amb l'emmagatzematge d'elements, en lloc de comprendre-la per mitjà de procediments escolars:

Llegirà sense diccionari. I quan haja vist la mateixa paraula trenta vegades en contextos sempre canviants, n'haurà copsat el sentit molt millor que si hagués buscat al diccionari totes les significacions recollides, que són en la major part dels casos massa estretes en relació als canvis de context, i massa vagues pel que fa als matisos inconfusibles que aquest estableix en cada cas. I així com aquest tipus d'aprenentatge s'exposa a l'error, així també l'assaig com a forma; l'assaig ha de pagar, per la seua afinitat amb l'experiència intel·lectual oberta, el preu de la manca d'aquella mena de seguretat temuda com la mort per la norma del pensament establert. L'assaig no només descarta la certesa lliure de dubte, sinó que, més encara, renuncia a aquesta certesa com a ideal. Es fa veritable en el seu procés de fer-se, que el porta més enllà d'ell mateix, no en la recerca obsessiva de fonaments, semblant a la de qui va en cerca de tresors amagats. Allò que il·lumina els seus conceptes és un *terminus ad quem* ocult en l'assaig mateix, no pas un *terminus a quo* descobert: en això palesa el seu mètode mateix la intenció utòpica. (Adorno 2004: 36-37)

En realitat, l'assaig, tal com el concep aquest estudiós, «és una provocació amable a l'ideal de la *clara et distincta perceptio* i de la certesa lliure de dubte» (2004: 38). En aquest aspecte, com hem comentat adés, es diferencia del tractat, la construcció metòdica del qual constitueix un món clos en ell mateix, ja que l'assaig beu de l'experiència del món que envolta l'individu (Geysant & Guteville 2001: 28), alhora que defuig la precisió, la sobrietat, el mètode, l'organització, la lògica o l'assertivitat que Ludwig Rohner, per exemple, assimila a aquell (Ferre 2015). El mateix Adorno ja havia apuntat aquest procediment «metòdicament ametòdic» de l'assaig, el qual pren «l'experiència intel·lectual com a model» no per a imitar-

la, sinó com a forma en què s'emmiralla, alhora que la supedita a «mediació a través de la seua pròpia organització conceptual» (2004: 36).

Podríem dir que l'assagisme contemporani accepta, per tant, la impossibilitat de dir-ho tot de qualsevol assumpte: indaga, cerca, jutja, avança, retrocedeix, es contradiu, però defuig l'exhaustivitat, entre d'altres coses, perquè no la pot aconseguir. D'aquesta manera, per a Pierre Glaudes i Jean-François Louette, «l'Essai est agencé de manière à toujours pouvoir s'interrompre soudainement», fins al punt que «la fin d'un essai ne manifeste pas, en règle générale, une nécessité de clôture qui soit forte» (1999: 126). És a dir, que l'assagista interromp la seua reflexió, però no l'acaba. Tampoc no es proposa d'aprofundir-hi, igual com Montaigne quan apuntàvem que temptejava «el gual de molt lluny», tot i que si el trobava «massa profund», s'hi quedava a la vora. Una definició semblant reporten també Glaudes i Louette del *Dictionnaire de l'Académie* de 1798, per al mot *essai*: «il se dit encore de certains ouvrages qu'on intitule ainsi soit par modestie, soit parce qu'en effet l'auteur ne se propose pas d'approfondir la matière qu'il traite» (1999: 138).

Michel de Montaigne ja confessava en el capítol citat més amunt —«Sobre Demòcrit i Heràclit»— que prenia «a l'atzar el primer assumpte», car «tots em són igualment bons i no tinc per costum tractar-los per complet perquè no veig el tot de res», però també avisa que «no ho fan tampoc aquells que ens ho prometen» (2011: 495). *No veure el tot de res*: tenim ací la millor explicació d'una altra de les característiques de l'assaig; el francès, a més, no s'està d'afirmar que el seu estat original és la ignorància (2011: 496).

Conseqüència de la provatura i la provisionalitat d'aquest pensament en moviment, fluctuant, sovint posat en qüestió, és el seu caràcter descosit, fragmentari; tanmateix, no oblidem que «sa forme inachevée et libre est donc tout à fait volontaire: elle porte la marque d'une instabilité recherchée, parce qu'elle correspond davantage au jaillissement de la pensée» (Geysant & Guteville 2001: 8). Les estudioses franceses coincideixen amb Adorno, qui considera que «l'assaig pensa en fragments, de la mateixa manera que la realitat és feta de fragments, i troba la seua unitat a través de les ruptures», raó per la qual sentència que «la discontinuïtat és indestriable de l'assaig, la seua comesa és sempre un conflicte ajornat» (2004: 43-44).

Resulta lògic que si l'assaig és un «tempteig» o una «provatura», i és provisional, estiga creat en fragments, als quals es pot tornar en qualsevol moment de l'escriptura i de la lectura. Michel de Montaigne, per exemple, admetia que escrivia les seues idees sense cap norma, «a les palpentes», per mitjà «d'elements descosits, de la mateixa manera que si es tractara d'una cosa que no pot ser dita d'una vegada i en bloc» (2012: 470).

A més dels trets detallats (provisionalitat, fragmentarietat, contínua indagació, etc.), José Luis Gómez-Martínez (1999), en un treball dedicat a l'assaig hispànic, incorpora també una sèrie de característiques fonamentals del gènere, com la brevetat del text, ja que l'assagista, com hem apuntat, no pretén ser exhaustiu en el tractament dels temes, cosa que no vol dir que prenga distància perquè cerque una visió generalitzadora, sinó que la totalitat no hi té importància, però també el caràcter suggeridor i interpretatiu, atès que l'assagista no té la intenció de provar, sinó d'influir a partir de suggeriments. Així mateix, remarca el caràcter confessional i la intenció dialogal que manté amb el lector, al qual incita a la meditació –propòsit de l'assaig, postil·la l'expert–, així com la carència d'una estructura prefixada, tret íntimament lligat amb la fragmentarietat, la provisionalitat i la no exhaustivitat, que el diferencia, novament, del tractat i del seu ordre lògic. Encara apunta Gómez-Martínez la varietat temàtica que caracteritza el gènere, la qual sol pivotar al voltant de les coses aparentment trivials, d'allò concret relacionat amb l'experiència de l'ésser humà, o dit en altres paraules, de la condició humana –al contrari que l'especulació filosòfica, closa en un cosmos artificial d'abstraccions–, a més de la voluntat d'estil, imprescindible en aquest gènere, al qual impregna d'*autenticitat*. Vincent Ferre (2015), en la mateixa direcció, presenta els trets de l'assaig del segle XX dins dels dominis lingüístics francès, anglòfon i germanòfon: respecte a les propietats assenyalades per Gómez-Martínez, coincideix en el caràcter provisional del pensament («une pensée en traint de se faire»), en la no-exhaustivitat i la no-sistematicitat, en l'aspecte sovint fragmentari, en la diversitat temàtica –i formal–, en la relació entre la realitat i la natura de la qual es nodreix la «verité essayistique» –que passa per una forma d'experimentació–, però també remarca l'argumentació –l'assaig és, manllevant els mots de Glaudes i Louette, «prose non fictionnelle à visée argumentative» (1999: 7)–, d'índole, això sí, plural, «“méthodiquement non-méthodique”, marquée par une “désinvolture méthodologique”», que defuig la resposta única.

La confessionalitat i el dialogisme que introduïen Gómez-Martínez o Ferre s'han de posar en relació amb el caràcter antiautoritari i antidogmàtic de l'assaig. L'assagista no vol imposar la seua opinió; en la seua argumentació, busca seduir i convèncer el lector, atraure'l cap al seu terreny i, per a tal fi, crea un diàleg, un debat. A més d'un desplegament textual, hi ha, per tant, «la postulació de un recinto simbólico donde se reúne una serie de lectores dispuestos a dialogar y debatir en una atmósfera de sentimientos y opiniones plurales» (Weinberg 2007: 113). Per això, Thomas Clerc ja havia afirmat que el diàleg de l'assagista amb ell mateix o amb altres textos estimula l'intercanvi dins del discurs; igualment, l'autor adopta «une perspective de commentateur de lui-même d'où le lecteur n'est pas exclou» (2001: 88). Veiem, doncs, la importància del lector en aquest gènere, perquè «il signifie que l'écriture de soi est en fait une écriture pour autrui» (Clerc 2001: 92).

En la mateixa línia van Geysant i Guteville quan declaren que l'assaig és fonamentalment dirigit cap a un altre, al qual no pretén donar cap lliçó, sinó amb qui desitja iniciar una confrontació. Al capdavant, el que cerca el locutor és demanar el sentit crític de l'interlocutor, un objectiu que queda perfectament sintetitzat amb les paraules següents: «l'affirmation du “je” est inséparable de celle du “tu”» (Geysant & Guteville 2001: 21).

Més que una única veu, en l'assaig en trobem dues de generades pel desdoblament del locutor, el qual dialoga o delibera amb el lector, però també amb ell mateix (Geysant & Guteville 2001: 37). Amb això, pretén, com havíem comentat, atraure el públic, que es pot veure reflectit en la veu de l'autor: «La mise en scène par l'auteur lui-même de ses réflexions et de ses sentiments permet à l'interlocuteur d'adhérer à la démarche proposée: l'essai est un genre humain, où tout lecteur peut trouver son double dans l'auteur» (Geysant & Guteville 2001: 42). Ara bé, convé que el lector –o interlocutor, que és possible que no hi aparega explícit però que, com a mínim, s'hi insinua (Lagmanovich 1984: 21)– s'hi mostre actiu i col·laboratiu, ja que haurà de participar en el procés de reflexió de l'assagista. Fins i tot, haurà d'acceptar les paradoxes que despertaran l'esperit i promouran una experiència reflexiva profunda: l'assagista n'elimina les certeses i hi introdueix el dubte, però, alhora, pretén avançar veritats (Geysant & Guteville 2001: 41). Veritats que, al seu torn, no ho oblidem, són contingents, relatives i inaccessibles (Glaudes & Louette 1999: 152).

L'assagista, en definitiva, no presenta *la* veritat –com un text científic–, sinó *la seua* veritat, de la qual intenta persuadir el lector (Ferre 2015).

Amb aquest caràcter dialogal, l'assagista busca, en realitat, introduir hàbilment la seua opinió, tot anul·lant qualsevol tipus d'objecció –una figura recurrent del gènere és l'*anteoccupatio*, que implica un contradictor, sobre el qual recaurà la responsabilitat d'animar l'intercanvi dialèctic (Geysant & Guteville 2001: 46)–, i compartir amb «les apparences de la démocratie, une conviction qui souffre peu la discussion» (Glaudes & Louette 1999: 153). L'estratègia és, en definitiva, presentar una convicció amb incertesa, com una modalització condicional de la veritat proferida o proclamada, que indique que aquesta encara està en debat (Glaudes & Louette 1999: 154). No oblidem que una de les característiques d'aquest gènere és l'argumentació: l'assaig intenta convèncer d'una tesi a partir d'arguments a favor o en contra, de manera que l'argumentació n'és el teixit discursiu bàsic. Ara bé, caldrà distingir ací, com detallarem més endavant de la mà de Gonçal López-Pampló (2017a: 25), entre l'argumentació com a funció que regeix l'estructura del text amb l'objectiu de persuadir el lector i l'argumentació com a tipologia textual dominant.

L'autor construeix aquesta argumentació per mitjà d'un desordre aparent típic de l'assaig, amb què intenta captar l'atenció del lector. Hi ha, doncs, també, una voluntat d'estil que diferencia l'assaig de la ciència o de la filosofia, un estil que ha de ser clar; de fet, segons Claire de Obaldia, l'atribut literari que ens ve a la ment d'immediat quan pensem en l'assaig –o en un subtipus d'assaig– és l'estil: «the essay, no matter what form it chooses to appear in, is considered to be literary first and foremost by virtue of being well or elegantly written» (2001: 8). El lector, que ja hem apuntat que cal que col·labore en la lectura, es veu obligat sovint a tornar enrere per repassar les idees i poder ajuntar els «elements descosits» de què parlava Michel de Montaigne. L'estil sembla natural i espontani, però és el resultat d'un treball de l'escriptura. Aquesta naturalitat i espontaneïtat permet establir una comunicació especial amb el destinatari de l'assaig, atès que crea un clima íntim, de proximitat, de manera que el debat interior de l'autor porta el lector també a debatre (Geysant & Guteville 2001: 46).

2.2. LA PROPOSTA DE DEFINICIÓ DE GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ

La definició d'un gènere com l'assaig no està exempta de dificultat; a excepció d'uns determinats trets mínims en què solen coincidir els teòrics –visió d'un autor sobre un tema en concret; vincle amb la prosa; caràcter no ficcional; perspectiva personal ostensible; ampli ventall temàtic i formal; concisió; voluntat d'estil–, és major la varietat en les caracteritzacions que la convergència (Weinberg 2007: 18). A causa d'aquesta esquivesa definitòria, Juan Loveluck l'etiqueta com el «duende travieso de la literatura, medio mago y medio fantasma, que juega a las escondidas y a la transparencia, que salta donde menos se le espera [...] y desaparece [...] cuando más se le requiere y más se le interroga por sus rasgos esenciales» (1984: 30). D'acord amb Weinberg (2007: 21-22), sembla que la complexitat deriva, d'una banda, de les qüestions intrínseques del gènere i de l'embullat mode d'articulació que estableix entre diferents òrbites –la tensió entre opacitat i transparència, subjectivitat i objectivitat, totalitat i fragment o certesa i dubte, entre d'altres–, i, d'una altra, de les diverses maneres de lectura i interpretació a què s'ha sotmès, així com de les diverses modalitats de lectura¹².

De totes les contribucions a la definició del gènere assagístic consultades –moltes de les quals remarquen, sobretot, que es tracta d'un gènere indefinible¹³–, prendrem com a model d'anàlisi, per la claredat i la coherència, per l'operativitat i la capacitat d'aplicació pràctica, la proposta de Gonçal López-Pampló, enunciada i fonamentada en un primer moment en l'esplèndida –i necessària– tesi *L'assaig català en l'època postmoderna: funció social i especificitat estètica* (2015), la qual fou adaptada i publicada, després, en format de

---

¹² Aquesta mateixa investigadora tracta l'assaig, en el seu treball *Pensar el ensayo*, «como una forma de indagación del mundo a partir de un yo, como trayectoria abierta a partir de la elección de un punto de vista que se constituye así a la vez en punto de partida, como viaje de exploración intelectual a través del mundo y el lenguaje, como representación artística de un proceso de representación intelectual, como presentación ostensible de una puesta en perspectiva que tiene la mirada del autor a la vez que el mundo por él mirado, así como participación responsable con el lector de esa visión personalizada de los más diversos temas y problemas. El ensayo es un interpretar activo necesariamente traducido en un cierto orden textual, que hace a la vez del lenguaje y de la prosa su instrumento de expresión y su materia de indagación.» (Weinberg 2007: 125).

¹³ Pascal Riendeau (2012: 29-31) resumeix un conjunt d'exemples de diferents «commentateurs», com George Core, Gil Delannoi, Jacques Derrida, Laurent Mailhot o Joseph Bonenfant, per als quals o bé l'assaig no es pot definir, o bé sempre es defineix per mitjà d'un signe negatiu, a la contra. També subratlla altres definicions, com la de Jean Marcel, basada en quatre elements formals, com el *jo* no metafòric, el discurs *entimemàtic* que genera, la natura *lirica* que l'impregna i l'establiment d'un *corpus cultural* com a objecte.

llibre, en la col·lecció de la «Càtedra Joan Fuster», dins les Publicacions de la Universitat de València, amb el títol *D'Ors a Fuster. Per una història de l'assaig en la literatura contemporània* (2017). Aquest serà, per tant, el nostre treball de capçalera.

L'estudiós valencià pretén –sempre des de la modèstia i la humilitat, com ens indica en el «Descàrrec», amb la importància que atorga a la preposició «per» de la segona part del títol (2017a: 16)– construir la base, el punt de partida, per a dur a terme una veritable història de l'assaig en la literatura catalana, encara no realitzada. Feta aquesta prevenció inicial, López-Pampló dedica el gruix del seu estudi –el segon capítol, «Cap a una visió de conjunt», que ocupa més de la meitat del llibre– a fer un repàs des dels orígens del gènere fins als nostres dies, amb especial atenció al segle XX. Primerament, en recorda la importància de Michel de Montaigne en la configuració del gènere –el francès reorienta i renova, d'acord amb els postulats del Renaixement, la tradició grecollatina–, al qual va assignar una etiqueta que, alhora, descriu el tipus de literatura que realitza. Però també el subratlla per ser, sobretot, i aprofitant una citació fusteriana, «patró i mestre del gènere» per als escriptors que el seguiren. A continuació, ja dins les nostres lletres, fa una divisió dels diferents apartats per períodes, allargant, tot siga dit, una mica el marc temporal suggerit al títol per mitjà d'un ús metonímic dels dos assagistes (*D'Ors* –recordem que el 1906 és l'any de l'aparició del *Glosari– a Fuster* –que morí el 1992), des de la segona meitat del segle XIX fins als nostres dies. Tanmateix, entremig, fragmenta el segle XX –el segle de referència, ara sí– en tres parts: el primer terç del segle (del Noucentisme a la Guerra Civil), la postguerra (1939-1968) i l'últim terç del segle (1968-1992). Ací és on es concentra el cos de l'estudi; el fonament, com el mateix autor assevera, per a la futura història de l'assaig català.

Aquesta obra, però, no té, com ens reitera contínuament, l'aspiració d'edificar un cànon; no obstant això, l'investigador destaca necessàriament la influència que una sèrie d'autors, deixebles literaris de Montaigne, té en el desenvolupament de l'assaig en la literatura catalana contemporània. Hi ha, a part d'Eugeni d'Ors i Joan Fuster, que surten al títol, Josep Carner, Carles Riba i Josep Pla, seleccionats pel valor il·lustratiu i rellevant de la seua obra, per ser baules de la tradició, tant amb els precedents com amb els continuadors, i per la recepció crítica (en les diferents enquestes als crítics i acadèmics, en les històries de la literatura, etc.) de la seua producció. Aquests són, doncs, els cinc noms que tenen més pes en

la proposta de Gonçal López-Pampló, el qual en justifica la tria en cada cas. Ara bé, a part d'aquests cinc autors, són molts els escriptors que recorren aquestes pàgines –basta només llegir l'índex onomàstic del final del llibre– que, si bé no s'hi mostren amb aspiració canònica, sí que ajuden a fixar una determinada tradició; són autors i obres que, segons el valencià, caldria tenir en compte seriosament de cara a futurs projectes.

Tanmateix, aquesta visió de conjunt, aquesta panoràmica de López-Pampló no seria possible sense la prèvia proposta de definició del que considera que cal ser tractat com a assaig. L'estudiós ofereix, en aquest sentit, una proposta que, com assenyala Carme Gregori al pròleg, «funciona com un garbell que ens ha de permetre destriar el gra de la palla, alhora que en fonamenta i en precisa la idiosincràsia; aquest darrer mèrit té l'avantatge afegit de contribuir a millorar –per fer-la més precisa– la percepció que els lectors tenen de l'escriptura assagística» (Gregori 2017: 11). En realitat, López-Pampló tracta de situar, des del punt de vista teòric, l'assaig al mateix nivell que la resta de gèneres literaris, com són la poesia, la narrativa i el teatre, els quals sí que han disposat històricament d'un aparat crític que els ha permès discernir aquells productes literaris *problemàtics*, és a dir, aquells que escapaven de les regles que en delimitaven el prototip, sense que aquesta *obertura* alterara el caràcter essencial de cadascun dels gèneres. Si la poesia, la narrativa i el teatre hi han resistit, afirma Gregori, és gràcies a «la solidesa de la base conceptual» i a «la força d'unes pràctiques que gaudeixen d'una plena normalitat cultural i social»; en aquest aspecte, la proposta definitòria que presenta López-Pampló té l'objectiu de «pal·liar l'anomalia que, en aquest terreny, arrossega l'assaig», i es basa en tres factors o criteris: els estrictament textuais (com l'enunciació o la tipologia textual), les estratègies comunicatives (les marques paratextuals) i la funció social (Gregori 2017: 12).

En paraules de l'investigador mateix, es tracta d'una definició que «té en compte sobretot el text i el context, la dimensió de l'obra com a escriptura inserida en un moment històric concret, amb uns condicionants socials i culturals ben definits», de manera que «defuig les lectures que depenen en excés de la biografia de l'autor o d'uns determinats valors estilístics superiors», els quals «només es poden invocar al costat d'altres paràmetres d'estudi» (López-Pampló 2017a: 20). Ara bé, aquesta definició assagística, la fórmula des de la consciència que quedaran una sèrie de qüestions teòriques per dirimir, les quals hauran de

ser escomeses des d'un diàleg continu. Des de la cautela i la provisionalitat, i amb una incitació constant al debat, per tant, Gonçal López-Pampló determina aquelles característiques que, al seu parer, ajuden a concretar què és assaig:

L'assaig és un gènere literari escrit en prosa que planteja un pacte de lectura en el qual el referent textual està integrat per elements semàntics que procedeixen de la realitat efectiva i que s'interpreten de manera versemblant. Això permet l'establiment del pacte autobiogràfic, pel qual la veu de l'assagista és interpretada convencionalment com a equivalent a la veu de l'autor real, que parla en clau subjectiva. D'ací que hi predomine l'argumentació, entesa com a macroestructura o funció rectora de caràcter semàntic i pragmàtic, que orienta l'objectiu últim dels textos assagístics, que és la persuasió del lector. En conseqüència, prototípicament, l'argumentació també és la tipologia textual o superestructura més freqüent en el text assagístic. (2017a: 21-22)

La definició assagística de l'estudiós valencià se sustenta, com desgrana ell mateix (López-Pampló 2017a: 22-27) més endavant, en cinc coordenades principals. En primer lloc, és un gènere literari¹⁴ en prosa –amb la qual cosa ja es diferencia, almenys gràficament, de la poesia i del teatre– que exclou la ficció; seguint la proposta de Gérard Genette (2004), es tractaria de texts no fictivals en prosa. No obstant això, calen una sèrie de condicions perquè aquests tipus de texts siguen considerats literatura, i ací entren en joc els altres paràmetres: hi ha una enunciació subjectiva de l'autor, que parla en nom seu, d'acord amb el pacte autobiogràfic de Lejeune (1996); hi ha un predomini de l'argumentació, entesa, tant com una orientació de sentit –l'objectiu del text assagístic és persuadir o convèncer el lector–, com una orientació formal –l'estructura del text, la conformen una tesi i uns arguments. D'altra banda, destaca la importància dels elements paratextuals, que doten d'unitat el llibre i en

---

¹⁴ Quan Gonçal López-Pampló parla de «gènere literari» es refereix al «conjunt de característiques textuales, transtextuals i pragmàtiques que ofereixen un model diacrític que permet que un text siga convencionalment concebut i/o percebut com a literari, diferent dels altres gèneres existents en un període concret de la història del camp literari, al qual correspon un horitzó d'expectatives determinat» (2015: 126). Des d'aquesta perspectiva, els quatre grans gèneres amb què compta la literatura occidental en l'actualitat són la narrativa, la poesia, el teatre i l'assaig.

reforcen la naturalesa subjectiva, i de la seua funció social, això és, incitar a la discussió intel·lectual.

En les pàgines que segueixen, desglossarem aquestes coordenades definitòries enunciatades per Gonçal López-Pampló, a més d'afegir-hi aportacions complementàries d'altres investigadors que reforçaran i fonamentaran un marc teòric operatiu per tal de realitzar la nostra anàlisi dels articles que Joan Fuster va publicar a *Serra d'Or* entre 1959 i 1984. El gruix de l'exposició, però, l'ocuparà l'apartat dedicat a l'argumentació, tipus textual propi i característic del gènere de l'assaig, a pesar que la seqüència textual predominant no sempre siga l'argumentativa, en tant que basarem en gran mesura l'estudi de l'articulisme fusterià en l'estructura argumentativa dels textos.

2.2.1. *Els textos no fictionals escrits en prosa de Gérard Genette*

El primer dels paràmetres al·ludits per Gonçal López-Pampló, recordem-lo, és que «l'assaig s'escriu en prosa i exclou la ficció» (2017a: 22). La primera part d'aquesta coordenada – l'escriptura en prosa– sembla, com indica l'investigador, una *boutade*, però ens permet establir una primera diferència des del punt de vista formal respecte a dos dels altres gèneres, com són la poesia i el teatre; d'aquesta manera, hom pot distingir clarament per mitjà de la simple observació un poemari o un text dramàtic d'un assaig o una novel·la.

Quant a la segona part –l'exclusió de la ficció–, l'estudiós valencià remet a la proposta que Gérard Genette (2004) presenta a *Fiction et diction*, en què tracta de «préciser dans quelles conditions un texte, oral ou écrit, peut être perçu comme une “œuvre littéraire” ou plus largement comme un *objet* (verbal) à *fonction esthétique* –genre dont les *œuvres* constituent une espèce particulière, définie entre autres par la caractèrre intentionnel (et perçu comme tel) de la fonction» (2004: 87). D'aquesta primera reflexió ja s'extrau que, per a l'investigador francès –com per als estudiosos que caracteritzaven adés l'article literari com a literatura i no com a periodisme–, la literarietat d'un text s'assimila a la funció estètica; a grans trets, si més no. Ara bé, el que ens interessa és la classificació que realitza per a esclarir quines són aquestes condicions que marquen la literarietat d'una obra; una classificació basada, això sí, en dues categories: el «règim» i el «criteri». Pel que fa a la primera d'aquestes

categories, es pot parlar de «règim constitutiu», és a dir, aquell «garanti par un complexe d'intentions, de conventions génériques, de traditions culturelles de toutes sortes», i de «règim condicional», aquell «qui relève d'une appréciation esthétique subjective et toujours révocable» (Genette 2004: 87) –una apreciació, com matisa López-Pampló (2011: 100) en un altre treball, que no és aliena a les convencions apuntades pel règim constitutiu, sinó que simplement no en depèn per complet. Respecte al criteri –una categoria més evident en la percepció; empírica–, Genette (2004: 87) distingeix entre un «criteri temàtic», referent al contingut del text, i un «criteri remàtic», referent al caràcter del text en si mateix i al tipus de discurs a què addueix.

La combinació d'aquestes dues categories dona forma a un quadre dels «modes» de literarietat, uns modes, però, que no s'hi distribueixen de manera igual i simètrica. Com a criteri temàtic més habitual, hi ha la «ficcionalitat», que insereix sempre el text –narratiu o dramàtic– dins el règim constitutiu:

une œuvre (verbale) de fiction est presque inévitablement reçue comme littéraire, indépendamment de tout jugement de valeur, peut-être parce que l'attitude de lecture qu'elle postule (la fameuse «suspension volontaire de l'incrédulité») est une attitude esthétique, au sens kantien, de «désintéressement» relatif à l'égard du monde réel. (Genette 2004: 88)

D'altra banda, si ens cenyim al criteri remàtic, o formal, la «dicció» dona lloc a dos modes de literarietat, cadascun dels quals, però, pertanyents a règims diferents: la «poesia» i la «prosa no ficcional». El primer s'emmarca en el règim constitutiu, atès que «un poème est toujours une œuvre littéraire, parce que les traits formels (variables) qui le marquent comme poème sont, de manière non moins évidente, d'ordre esthétique» (Genette 2004 : 88).

En canvi, la «prosa no ficcional», com l'anomena Genette (2004 : 88), només es pot considerar literària, per tant, sense la participació de criteris temàtics i d'una forma no constitutiva, és a dir, condicional, «en vertu d'une attitude individuelle, comme celle de Stendhal devant le style du Code civil» (Genette 2004 : 88). És justament l'estil l'element a què Genette atorga un gran valor –«le lieu par excellence», tot i que cal entendre el mot «lieu»

com a «terrain», no com a «critère» o «condition suffisante»– en la caracterització «des littérarités conditionnelles, c’est-à-dire non automatiquement conférées par un critère constitutif comme la fictionalité où la forme poétique» (2004 : 218). De fet, un dels aspectes en què centrarem l’anàlisi dels articles de Joan Fuster a *Serra d’Or* com a modalitat d’assaig i, per extensió, de gènere literari, és l’estil inconfusible de l’escriptor de Sueca, destinat, és clar, a la funció estètica.

Com a síntesi d’aquestes possibles combinacions, d’aquesta «situation dissymétrique», doncs, el mateix Genette (2004: 111) arranjà una graella esquemàtica amb els conceptes en qüestió; nosaltres la reproduïm, però, de López-Pampló (2011: 100; 2015: 28), el qual la traduí al català:

Criteri \ Règim	Constitutiu	Condicional
Temàtic	FICCIÓ	
Remàtic	DICCIÓ	
	POESIA	PROSA

Convé matisar, però, com subratlla i adverteix l’estudiós valencià (2011: 100; 2015: 27), que l’objectiu de Gérard Genette amb aquesta taula no és l’establiment d’una taxonomia d’allò literari, sinó de les poètiques o teories que delimiten la literarietat d’un text. En aquest sentit, per al francès n’hi ha dos tipus segons la focalització en els règims descrits: unes primeres poètiques en què predomina el règim constitutiu, i que reben l’etiqueta de «constitutivistes», «essencialistes» o «obertes», i unes segones amb la preponderància del règim condicional, batejades com «condicionalistes» o «obertes». Per un cantó, la primera classe –les poètiques «clàssiques» a grans trets– consisteix «à tenir en quelque sorte pour acquise, définitive et universellement perceptible, la littérarité de certains textes, et à s’interroger sur ses raisons objectives, immanentes ou inhérentes au texte lui-même, et qui

l'acompanyen en toutes circonstances»; per un altre, les poètiques «condicionalistes» o «obertes» s'interroguen sobre quines condicions calen o en quines circumstàncies «un texte peut-il, sans modification interne, *devenir* une œuvre», o, viceversa, «*cesser d'être* une œuvre» (Genette 2004: 94-95).

El sistema resultant dominant, edificat a partir de la teoria constitutivista o essencialista, rebutja «le monopole fictionnel au profit d'une sorte de duopoli plus ou moins déclaré, où la littérature va désormais s'attacher à deux grands types: d'un côté la fiction (dramatiques ou narrative), de l'autre la poésie lyrique, de plus en plus souvent désignée par le terme de *poésie tout court*» (Genette 2004: 100-101). Des d'aquesta perspectiva, es pot afirmar que, tradicionalment, s'han convingut a reconèixer com a literaris, per una banda, aquells texts que dibuixen un cosmos ficcional, sense tenir en compte ni si es tracta d'una novel·la o un conte, o d'una peça teatral, ni la qualitat estètica, i, per una altra, aquells que s'escriuen en vers, és a dir, per motius de forma, de dicció, independentment que generen un univers de ficció o no. En paraules de López-Pampló, en una classificació textual des d'un punt de vista literari, «la societat no posa èmfasi en la qualitat, sinó en aquells trets que considera paradigmàtics: la ficció, en el cas del teatre i la narrativa; la dicció, en el cas de la poesia» (2017a: 23)¹⁵.

Tanmateix, on queden, en aquesta ordenació dels modes de literarietat, els textos escrits en prosa que no creen mons de ficció? Tot text narratiu, teatral o poètic han de ser acceptats, per naturalesa (uns per ficció; l'altre per dicció), com a literaris; ocorre el mateix amb aquesta prosa no ficcional, que, per raons pràctiques –per homologació a la resta de categories, com són la narrativa, poesia i teatre, però també per tal d'evitar confusions amb altres etiquetes com «literatura d'idees», «literatura del jo» o «no-ficció»– López-Pampló (2017a: 24) prefereix anomenar «assaig»?

Com hem apuntat adés, són les poètiques condicionalistes les que permeten l'entrada de l'assaig en la literatura, una vegada, això sí, s'hagen analitzat les condicions que l'hi

---

¹⁵ Com a mera curiositat –però ben il·lustrativa– de la força que aquesta classificació basada més aviat en elements paradigmàtics ha tingut, i té, en l'actualitat, López-Pampló (2017a: 23-24) ens convida a fullejar els llibres de text de català o de castellà, així com els currículums que els sustenten, per comprovar la marginalitat a què ha estat abocat l'assaig.

habiliten. L'estudi de la resta dels paràmetres en què es fonamentava la definició del gènere assagístic proposada per l'estudiós valencià ajudarà a esclarir quines són aquestes condicions.

2.2.2. *El jo i l'acompliment del pacte autobiogràfic de Philippe Lejeune*

Una d'aquestes condicions, la qual, alhora, és la segona coordenada sobre la qual s'edifica la proposta de definició del gènere assagístic de Gonçal López-Pampló, fa referència a la subjectivitat de l'enunciació: «l'assaig adopta una enunciació clarament subjectiva, per la qual l'autor parla en nom propi» (2017a: 22). En aquest sentit, Pierre Glaudes i Jean-François Louette ja van apuntar, parafrasejant Julien Benda –qui oposa un «style d'idées», sota el qual s'aixopluguen personalitats com Descartes, Spinoza, Rousseau o Kant, a un «style littéraire», que engloba l'assaig–, que «l'écrivain d'idées ne veut faire état ni de sa personne ni de la personne d'autrui», mentre que «l'essayiste, en revanche, présente sa pensée “en liaison indissoluble avec sa personnalité”» (Glaudes & Louette 1999: 124).

Comptat i debatut, les opinions i els pensaments expressats en un text assagístic són les opinions i els pensaments de l'autor d'aquest text. No és estrany, doncs, que, en el moment que hom «s'assaja» o «s'examina», es pose a prova a si mateix; d'aquesta manera, el *jo* se'ns presenta com un element imprescindible per comprendre l'assaig. Ara bé, com recorden Geysant i Guteville (2001: 39), malgrat les aparences, no es tracta d'una marca narcisista amb què l'autor es contempla a ell mateix; l'ús d'aquesta estratègia de subjectivitat és només una necessitat per a l'assagista, ja que la seua presència en el text és una garantia contra la paraula artificial, una manera més justa d'apropar-se a la realitat:

Il s'agit de transmettre la pensée en cours d'élaboration d'un individu particulier dans le cadre de son monde particulier. S'opposant à l'impersonnalité, à l'abstraction et à l'intemporalité, l'essai raisonne sur du circonstanciel, sur une situation à un moment donné, sur des sentiments précis, tout en ne s'interdisant pas bien sûr d'en tirer une réflexion généralisante. (Geysant & Guteville 2001: 39).

Aquest «individu particular», aquesta veu que enraona –que permet que l'assaig *enraone*– sobre allò circumstancial, sobre una situació en un moment concret, sobre els sentiments precisos, alhora que ofereix una reflexió generalitzadora, es correspon, com hem dit, amb la veu de l'autor de l'assaig. En aquest sentit, el que diuen els diferents estudiosos està en harmonia amb el pacte autobiogràfic que va enunciar Philippe Lejeune (1996), segons el qual s'estableix una identitat nominal, dins del text, entre l'autor, el narrador i el personatge, una identitat que queda ratificada per elements paratextuals, com l'aparició del nom de l'autor en la portada del llibre.

Per a explicar aquest pacte de lectura, l'investigador francès parteix de la definició de l'autobiografia, atès que el seu objectiu és esbrinar en quin grau aquest gènere comparteix uns trets determinats amb altres gèneres, per tal de delimitar-ne la particularitat. Per la nostra banda, tot i que també marcarem el punt de partida en la concreció significativa de l'autobiografia com Lejeune, l'interès per aquest pacte autobiogràfic –amb més atenció al substantiu *pacte* que no a l'adjectiu *autobiogràfic* (López-Pampló 2015: 45)– només s'entén pel paper de factor configuratiu que té en el gènere assagístic, el qual, evidentment, no el posseeix en exclusivitat; ocorre just al contrari: «en la combinació del pacte autobiogràfic amb molts altres factors és on l'assaig troba la seua especificitat estètica i anuncia la seua funció social» (López-Pampló 2015: 45).

Feta aquesta advertència, analitzem l'esmentada definició que Lejeune dona de l'autobiografia, segons la qual es tracta d'un «récit rétrospectif en prose qu'une personne réelle fait de sa propre existence, lorsqu'elle met l'accent sur sa vie individuelle, en particulier sur l'histoire de sa personnalité» (1996: 14). L'explicació del gènere autobiogràfic a ulls de l'investigador francès inclou una sèrie d'elements arrecerats en quatre categories, com són la forma lingüística, el tema tractat, la situació autorial i la situació narrativa:

1. *Forme du langage* :

a) récit

b) en prose.

2. *Sujet traité* : vie individuelle, histoire d'une personnalité.

3. *Situation de l'auteur* : identité de l'auteur (dont le nom renvoie à une personne réelle) et du narrateur.

4. *Position du narrateur* :

a) identité du narrateur et du personnage principal,

b) perspective rétrospective du récit. (1996: 14)

En un sentit estrict, per a Lejeune parlem d'autobiografia quan una obra compleix alhora totes aquestes condicions. Ara bé, què ocorre amb aquells gèneres veïns que no en comparteixen totes aquestes característiques? Convé recordar que, quan el francès escriu «genres voisins», fa referència a aquells que també formen part de la «littérature intime»¹⁶, com les memòries, el diari íntim o l'assaig mateix, així com la biografia, la novel·la personal o el poema autobiogràfic, als quals els manca alguna de les condicions adés exposades. Per exemple, la biografia i la novel·la personal no compleixen el factor de la identitat entre el narrador i el personatge principal, en el primer cas, i entre l'autor i el narrador, en el segon, una identitat que és un dels trets més potents de l'autobiografia. Quant a la poesia autobiogràfica, la raó formal –s'escriu en vers– en marca l'oposició. D'altra banda, aquells gèneres en què l'autor, el narrador i el personatge principal són el mateix, com les memòries, el diari íntim, l'autoretrat o l'assaig difereixen per altres factors: en les memòries, la variació ve per l'element temàtic, que no gira tant al voltant de la vida o la història d'una personalitat, sinó de l'entorn en què aquesta s'inscriu, la història i la societat que habita; en el diari íntim, no trobem la perspectiva retrospectiva; en l'autoretrat manca també aquesta perspectiva retrospectiva, però, a més, no hi ha relat.

El cas de l'assaig és, al capdavant, com el de l'autoretrat –el qual, Pozuelo Ivancos (2006: 27) defineix com una forma *assagística*–, és a dir, hi ha «coincidència entre l'autor i el narrador, però l'autor dona a conèixer les seves experiències i reflexions sense cronologia, sense ordre» (Ripoll 2014: 67). Com un apunt, volem precisar que, a pesar que Lejeune o

---

¹⁶ D'acord amb Gonçal López-Pampló (2015: 41-42), convé evitar el sintagma «littérature intime» per a referir-se, com afirma Lejeune, a les memòries, el diari íntim i l'assaig, bàsicament per dues raons: en primer lloc, perquè són escassos els textos confegits per a no ser llegits per la majoria de lectors o per a no ser publicats, però, sobretot, per la feblesa de l'argument segons el qual un text que tracte de la pròpia intimitat ja haja de rebre'n l'etiqueta, més encara quan la poesia –gènere no inclòs per l'investigador francès com a *littérature intime*–, per exemple, també pot girar a l'entorn de la intimitat del *jo* poètic.

Ripoll parlen explícitament de *narrador*, subscriuim plenament la proposta de López-Pampló (2011: 101; 2015: 33), el qual, sense entrar en el problema que suposa l'ús d'aquest terme quan tractem l'enunciació dels textos argumentatius (assagístics), hi suggereix *enunciador* o *emissor* com a alternatives, unes alternatives que, en cap cas, afecten el sentit del pacte autobiogràfic.

La formulació del pacte autobiogràfic –basat, com ja hem apuntat adés i com concretarem tot seguit, en l'esmentada equivalència entre autor, narrador (enunciador, emissor) i personatge– dona resposta a la concomitància d'elements entre els gèneres. Per a Lejeune (1996: 15-17), que posa el focus sobre la relació d'identitat entre narrador i personatge principal en l'autobiografia, la marca més evident és l'ús de la primera persona; no obstant això, remarca que cal diferenciar el criteri de la persona gramatical del de la identitat dels individus a què ens remet la persona gramatical, de manera que, tot i que es tractarien, segons el francès, de casos estranys, podem trobar-hi usos d'autobiografies en segona i en tercera persones. Per a il·lustrar-ho d'una manera sintètica, dona forma a una graella de doble entrada segons si s'estableix la identitat entre narrador i personatge principal o no, i la persona gramatical emprada (Lejeune 1996: 18), que nosaltres reproduïm, traduïda al català, de López-Pampló (2015: 42):

<p>persona gramatical</p> <p>identitat</p>	JO	TU	ELL
narrador = personatge principal	autobiografia clàssica [autodiegètic]	autobiografia en segona persona	autobiografia en tercera persona
narrador ≠ personatge principal	biografia en primera persona (narració testimonial) [homodiegètic]	biografia adreçada al model	biografia clàssica [heterodiegètic]

El francès (Lejeune 1996: 19-22) exposa els models existents o possibles com a conseqüència de dissociar el problema de la persona del de la identitat; tanmateix, accepta que la majoria són excepcions, i que el cas més freqüent és, sens dubte, el de l'autobiografia clàssica «à la première personne», per mitjà de la qual s'estableix la identitat del narrador-personatge amb la de l'autor real, gràcies a la igualtat amb el nom propi. Segons Lejeune (1996: 22), és en aquest *nom propi*, i no tant en la primera persona gramatical, on té lloc l'articulació de la persona i el discurs; un nom propi que remet a l'individu que es responsabilitza de l'enunciació, i que podem llegir situat en la portada del llibre:

C'est dans ce nom que se résume toute l'existence de ce qu'on appelle *l'auteur* : seule marque dans le texte d'un indubitable hors-texte, renvoyant à une personne réelle, qui demande ainsi qu'on lui attribue, en dernier ressort, la responsabilité de l'énonciation de tout le texte écrit. Dans beaucoup de cas, la présence de l'auteur dans le texte se réduit à ce seul nom. Mais la place assignée à ce nom est capitale : elle est liée, par une convention sociale, à l'engagement de responsabilité d'une *personne réelle*. J'entends par ces mots, qui figurent plus haut dans ma définition de l'autobiographie, une personne dont l'existence est attestée par l'état civil et vérifiable. Certes, le lecteur n'ira pas vérifier, et il peut très bien ne pas savoir qui est cette personne : mais son existence est hors de doute : exceptions et abus de confiance ne font que souligner la créance générale accordée à ce type de contrat social. (Lejeune 1996: 23)

El nom propi que signa el llibre –el «je soussigné», per emprar una expressió de l'estudiós francès– fa referència a una persona existent en la realitat, una persona que, encara que no siga coneguda pel públic lector, no pot ser discutida. Aquesta persona –l'autor– és la persona que escriu i que publica; de fet, Lejeune la defineix «comme étant simultanément une personne réelle socialement responsable, et le producteur d'un discours» (1996: 23).

En opinió de l'investigador francès, doncs, l'assumpció de la relació d'identitat de nom entre l'autor («tel qu'il figure, par son nom, sur la couverture»), el narrador («du récit») i el personatge («dont on parle») és el criteri més elemental per a definir alhora l'autobiografia i els gèneres veïns –la «littérature intime», en expressió del mateix estudiós–, això és, el diari,

l'autoretrat i l'assaig (Lejeune 1996: 24). Sobre aquesta premissa, sobre aquesta pauta, edifica l'esmentat pacte autobiogràfic, el qual «c'est l'affirmation dans le texte de cette identité, renvoyant en dernier ressort au *nom* de l'auteur sur la couverture» (Lejeune 1996: 26).

D'altra banda, cal que l'establiment de la identitat nominal entre autor, narrador (emissor, enunciadore) i personatge es produísca, almenys, per una d'aquestes vies (Lejeune 1996: 27): en primer lloc, s'hi pot establir implícitament, ja siga per l'ús de títols que eliminen qualsevol dubte sobre la relació entre la primera persona i el nom de l'autor («*Histoire de ma vie, Autobiographie*», exemplifica Lejeune), ja siga, des de la «section initiale», amb el compromís del narrador (o emissor) amb el lector de comportar-se com si en fora l'autor, fins al punt que el lector ja no qüestiona que el *jo* remet al nom de la portada, encara que aquest ja no es repetisca al text. L'altra via té a veure amb la coincidència del nom atorgat al narrador-personatge i el nom de l'autor de la coberta, és a dir, que el pacte autobiogràfic es fixaria d'una manera patent.

En qualsevol cas, tant si es realitza d'una manera o d'una altra, aquesta identitat de nom entre els tres elements converteix aquest pacte de lectura en un pacte referencial¹⁷; de fet, si la narració continguera falsedats, aquestes s'inclourien en l'àmbit de la mentida i no en el de la ficció (Lejeune 1996: 30). Paral·lelament, Lejeune (1996: 27) contraposa al pacte autobiogràfic –referencial– l'anomenat «pacte romanesque» –no referencial–, el qual es caracteritza per dos aspectes: per un costat, la «pratique patent de la non-identité», o el que és el mateix, la falta d'identitat nominal entre l'autor i el narrador/personatge, i, per un altre, l'«attestation de fictivité», com es manifesta per la catalogació de l'obra com a novel·la. Podem concloure, per tant, que la inclusió de l'assaig prototípic¹⁸ en el pacte autobiogràfic

¹⁷ Philippe Lejeune situa, dins els textos referencials, l'autobiografia al costat de la biografia, del discurs científic i del discurs històric, atès que «ils prétendent apporter une information sur une "réalité" extérieure au texte, et donc se soumettre à une épreuve de *vérification*» (1996: 37).

¹⁸ Amb l'adjectiu *prototípic* volem marcar un matis d'advertència; d'acord amb López-Pampló, hi ha un tipus d'assaig que examina els límits del pacte autobiogràfic i que, fins i tot, podria estar regit pel pacte novel·lesc. Quant a l'assaig català del segle XX mateix, serien casos en la frontera *El quadern gris*, de Josep Pla, les *gloses* d'Eugeni d'Ors que donaren forma a *La ben plantada*, o les proses de Josep Carner recollides en *Les bonhomies* o *Les planetes del verdum*, però aquest joc amb els límits «caracteritza estèticament la pràctica de la literatura durant l'època postmoderna» (López-Pampló 2015: 45).

comporta l'exclusió de la ficció; en aquesta línia, coincideixen, com hem comentat en el subapartat anterior (§ II.2.2.1.), Philippe Lejeune i Gérard Genette.

Igualment, seguint la fonamentació de la proposta definitòria de López-Pampló (2015: 46-50), l'assumpció del pacte autobiogràfic en l'assaig encara ens permet estendre'ns en diversos aspectes. En primer lloc, el posicionament, davant el «problema autobiogràfic» plantejat per Pozuelo Yvancos (2006: 24), a favor del corrent que rebutja considerar com a ficció tota autobiografia –l'altre creu que tota narració d'un *jo* passa pel filtre de la ficció. Aquesta postura explicaria el bon rendiment i la bona operativitat de determinades estratègies iròniques, que, en un univers de ficció, podrien ser invalidades (López-Pampló 2015: 46).

L'acceptació del pacte referencial enunciat per Lejeune, però, també remet l'assaig, dins la teoria dels mons possibles de Tomás Albaladejo, al tipus I de model de món, això és, el de «lo verdadero», aquells regits per les regles «del mundo real objetivamente existente» (1998: 58). L'estudiós murcià inclou en aquesta primera classe de món els texts històrics o periodístics (i també els científics), basats en una estructura de conjunt referencial conformada a partir d'un model de món coincident amb la realitat objectiva; en el cas que contingueren fets falsos, aquests es podrien verificar en comparació amb aquesta estructura de conjunt referencial. La literatura, no obstant això, en queda exclosa, i la incorpora als tipus II i III, caracteritzats per la ficció: per un cantó, el tipus II de model de món és el de «lo ficcional verosímil», el comprès per les regles que «no son las del mundo real objetivo, pero están construidas de acuerdo con éstas»; per un altre, el tipus III és el de «lo ficcional no verosímil», al qual corresponen «los modelos de mundo cuyas reglas no son las del mundo real objetivo ni son similares a éstas, implicando una transgresión de las mismas», com, per exemple, la literatura fantàstica (Albaladejo 1998: 58-59). D'aquesta manera, per sintetitzar-ho i observar el lloc que ocupa l'assaig, mentre que els texts de la primera classe –assaig, ciència, història, periodisme, autobiografia o biografia– seguirien el pacte autobiogràfic, els de la segona i la tercera –narrativa, teatre o poesia– es regirien pel pacte novel·lesc (López-Pampló 2015: 49).

Ara bé, Albaladejo (1998: 61-62), davant l'existència de texts en què es barregen i es combinen models de món d'un tipus amb conjunts referencials que contenen elements semàntics vàlids segons els models d'un altre tipus, suggereix una «ley de máximos

semánticos», en la qual el nivell semàntic màxim marca i defineix el tipus de model de món. Per seguir la primera de les opcions que planteja l'estudiós, si una estructura de conjunt referencial conté elements semàntics propis del model de món de tipus I, aquesta estarà implicada per un model de món de tipus I; en canvi, si aquesta estructura conté elements semàntics propis del model de món de tipus I i elements semàntics propis de model del món de tipus II, tindrem un model de món de tipus II. López-Pampló (2015: 50), adaptant la teoria amb exemples extrets de la literatura catalana contemporània, proposa, per al primer cas (I > I), *El quadern gris*, de Josep Pla, mentre que, per al segon (I + II > II), *La plaça del Diamant*, de Mercè Rodoreda.

Aquesta llei de màxims semàntics, però, també té les seues restriccions. Segons Albadalejo (1998: 71-74), el món del text es divideix en mons d'individus, els quals, al seu torn, també s'estructuren en més submons, que poden ser reals efectius, coneguts, desitjats, temuts, fingits, etc. Llavors, no s'acompliria la llei de màxims semàntics –per exposar la primera de les restriccions descrites per l'investigador murcià–, quan en una estructura de conjunt referencial hi ha elements semàntics propis del model de món de tipus I i de tipus II, però aquests darrers corresponen a un submon imaginari, no *real*, per tant, de manera que l'estructura es mantindria en un model de món de la primera classe.

2.2.3. L'argumentació

2.2.3.1. L'*ethos* de l'autor, o com presentar-se davant els lectors

La presència i el paper del *jo* en el text han quedat demostrats, però és que, a més, com apunta López-Pampló, ens permeten avançar la tercera coordenada sobre la qual basteix la definició d'assaig, ja que «aquesta enunciació deliberadament subjectiva, en què l'autor opina en nom propi, justifica el predomini de l'argumentació» (2017a: 25). En la mateixa línia, Geysant i Guteville remarquen que la implicació de l'autor és necessària per a fer entendre el raonament argumentatiu: «la démarche argumentative de l'essai est la présentation d'une expérience du jugement, qui ne peut se faire dans l'abstrait, mais qui nécessite la mise en scène d'un homme de chair et de sang» (2001: 39).

Ara bé, l'argumentació serà més efectiva si el *jo* –o l'orador, en termes de retòrica– es presenta al lector –o l'auditori– d'una manera favorable; en aquest sentit, intentarà crear-se una imatge positiva d'ell mateix per atraure la benevolència del públic, que, en certa manera, actuarà de jutge:

L'orateur cherchera à multiplier les consensus pour établir une base de compréhension à partir de laquelle peut opérer la persuasion. Il s'identifiera à un ensemble de qualités investies d'une valeur positive afin de persuader le public de sa propre valeur qu'on définira comme *ethos*. (Kuperty-Tsur 2000: 8)

L'anàlisi d'aquest aspecte –l'*ethos*– procedent del món de la retòrica, i aplicable, lògicament, a l'assaig, donarà molt de rendiment en l'anàlisi de l'argumentació, pilar bàsic del gènere, dels articles que publicà Joan Fuster a *Serra d'Or*. Com expliquen nombrosos teòrics (Arenas 1997: 406; Amossy 1999a: 10; Maestre 2010: 247; Piquer 2016: 105-106), l'*ethos* es correspondria amb la construcció, per part de l'autor –emissor, orador–, d'una imatge propícia per tal d'assolir una certa credibilitat en l'exposició de la seua argumentació davant els lectors –receptor, públic. Aquest, doncs, és un dels tres elements de la retòrica, juntament amb el *pathos* –capacitat d'emocionar i commoure– i el *logos* –discurs lògic i racional–, per tal de bastir un discurs capaç de persuadir l'auditori. Aristòtil (1998: 65-66, 1356a) va definir aquests elements com les «proves tècniques» del discurs, les quals podien ser de tres tipus: les proves basades en el caràcter de l'orador, ja que el discurs guanyarà poder de persuasió si aquest es presenta davant l'auditori com a digne de confiar-hi (*ethos*); les proves basades en la disposició dels auditors, és a dir, quan hi entren en joc les passions o les emocions (*pathos*); i les proves que es basen en el mateix discurs, pel que verifica o sembla verificar (*logos*).

Retornant a l'*ethos*, a l'assoliment de la credibilitat per part de l'autor, segons el mateix Aristòtil, aquesta es pot aconseguir per mitjà de tres causes: la *phrónesis* o prudència, l'*areté* o virtut i l'*eúnoia* o benevolència, «car si els oradors falsegen quelcom quan parlen o aconsellen sobre una matèria concreta ho fan per totes aquestes causes o bé per alguna d'elles: per manca de prudència, en efecte, no opinen rectament o tot opinant rectament no diuen allò

que pensen per maldat o bé són prudents i honrats, però són benèvolts, per la qual cosa és possible que, tot coneixent les coses que són millors, no s'aconsellin» (1998: 148, 1378a). D'aquesta manera, cal entendre, per prudència o *phrónesis*, la virtut i la capacitat intel·lectual de l'assagista, la intel·ligència i el bon senderi (Arenas 1997: 407); en paraules d'Adolf Piquer, «pensar les coses abans de dir-les, reflexionar al voltant al voltant de la conveniència o no de dir determinades coses, de fer determinats tipus de broma fins i tot» (2016: 106). Quant a la virtut o *areté*, fa referència a la virtut moral, que suposa sinceritat i honradesa, «amor por la justicia y la verdad» (Arenas 1997: 410). Pel que fa a l'*eúnoia*, es tracta de la modèstia, la cortesia o la moderació, «la tolerancia y respeto que el orador debe manifestar hacia el auditorio» (Arenas 1997: 410); una actitud no bel·ligerant, simpàtica i còmplice amb el públic (Piquer 2016: 108).

D'altra banda, si bé Aristòtil indicava que convenia que la persuasió, que la confiança de l'auditori en l'orador es produïra per mitjà del discurs i no per «una actitud prèvia envers la manera de ser» d'aquest (1998: 65-66, 1356a), resulta francament difícil practicar un exercici d'abstracció i no associar el nom de l'autor –més encara, si aquest és conegut, de renom– amb una conjunt d'opinions personals que ja tenim generades d'abans de llegir el text en qüestió; la reputació, el poder social, l'estatus, fruits de la seua presència en l'esfera pública i de tota la informació biogràfica i bibliogràfica que conforma la representació compartida per la col·lectivitat, no poden ser obviats. Així, doncs, Amossy (1999b: 133-134) o Mainguenu (1999: 77-78) diferencien entre l'*ethos* discursiu, que és, en certa manera, el pregonat per Aristòtil, en què té molta importància l'enunciat però, sobretot, l'enunciació, i l'*ethos* previ o prediscursiu, que faria referència a aquesta imatge prèvia que té el lector (o el públic) de l'assagista (o l'orador). Aquesta distinció té un gran recorregut en l'estudi d'un gènere com l'assaig i, més encara, un subgènere com l'article literari, que, com hem vist en l'apartat anterior (§ II. 1.), dona molta importància al prestigi de la firma; recordem que, per a Fernando López Pan (2008: 61-62) –encara que anomenava «columna» el que nosaltres prefereim etiquetar com a «article literari»–, l'*ethos* de l'autor, la capacitat per a persuadir el lector, era una de les característiques fonamentals d'aquest subgènere, fins al punt que donava forma als «gèneres d'autor». Igualment, tornarem sobre aquest aspecte, més endavant, en tractar la funció social de l'assaig.

2.2.3.2. Definició i característiques de l'argumentació

L'argumentació és, ja ho hem comentat, una de les característiques bàsiques del gènere assagístic, atès que, segons Narvaez, es tracta del terreny «d'élection de la rhétorique, c'est-à-dire de l'art de persuader» (2000: 159). Geysant i Guteville, per la seua banda, assenyalen que l'assaig participa de la deliberació, perquè aquesta permet valorar els pros i els contres: «il s'agit donc d'une œuvre ouverte, et le lecteur forge son jugement en suivant le parcours d'une pensée qui s'élabore devant lui» (2001: 4). Anteriorment, havien explicat què són per a elles termes interrelacionats com *argumentar*, *convèncer*, *persuadir* i *deliberar*: *argumentar* és utilitzar un enunciat, una paraula interessada, que busca *convèncer* un destinatari per mitjans lògics, o *persuadir-lo* per mitjans retòrics que en moguen les emocions o els sentiments¹⁹; *deliberar*, en canvi, és fer un balanç dels pros i els contres per a construir una opinió fonamentada (2001: 3-4).

D'acord amb Chaïm Perelman i Lucie Olbrechts-Tyteca (2006: 30), aquestes facultats de deliberar i d'argumentar són un tret distintiu de l'ésser racional; la naturalesa mateixa de la deliberació i de l'argumentació s'oposa a la necessitat i a l'evidència, ja que no es delibera en els casos en què la solució és necessària ni s'argumenta contra l'evidència. En aquest sentit, el camp de l'argumentació, és, doncs, el d'allò versemblant, allò plausible o allò probable (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 30). La teoria de l'argumentació que aquests dos investigadors analitzen és aquella que estudia les tècniques discursives que permeten –i ací trobem una primera definició del que consideren *argumentar*– «provocar o augmentar la adhesión de las personas a las tesis presentadas para su asentimiento» (2006: 34). Més endavant, encara postulen que l'eficàcia d'una argumentació serà major si s'aconsegueix augmentar aquesta intensitat d'adhesió de manera que origine en els oients l'acció prevista

---

¹⁹ Margarida Bassols i Anna M. Torrent (1996: 31) incideixen que cal distingir *convèncer* i *persuadir*: el primer verb s'adreça a «qualsevol ésser que sigui raonable i que treballi amb recursos de la intel·ligència»; en canvi, el segon s'orienta a «un auditori concret i opera sobre la voluntat –amb recursos molt més primaris». També Maria del Carmen García Tejera i José Antonio Hernández Guerrero (2004: 73) manifesten aquesta diferenciació segons si en el procediment seguit domina la raó o l'emotivitat: d'aquesta manera, mentre que en l'operació de convèncer es vol mostrar i demostrar una veritat a partir d'un raonament científic o d'una argumentació lògica, la de persuadir té un caràcter més global amb l'apel·lació a les emocions.

(acció positiva o abstenció), o, si més no, que construïska, en ells, una predisposició que es manifestarà en el moment oportú (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 91).

Per a Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 51), l'argumentació sempre reclama una certa modèstia per part de la persona que argumenta; així, allò que argüeix no esdevé un «dogma de fe», atès que no disposa de l'autoritat necessària per a transformar-ho en una cosa indiscutible i que convença d'immediat. La persona que argumenta accepta que ha de persuadir l'interlocutor, que ha de pensar en els arguments que poden influir-lo, que ha de preocupar-se per ell i que ha d'interessar-se'n per l'estat d'ànim (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 51). Això sí, aquests experts (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 67) encara distingeixen, potser d'una manera massa arbitrària, entre el que és l'argumentació «persuasiva», quan només pretén adreçar-se a un auditori particular, i l'argumentació «convinent», la que presumptament ha d'obtenir l'adhesió de tothom.

D'altra banda, el recurs a l'argumentació suposa, també, l'establiment «de una comunidad de los espíritus que, mientras dura, excluye el empleo de la violencia» (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 106). En aquest sentit, el consentiment d'una discussió comporta l'acceptació de situar-se en la perspectiva de l'altre, l'interlocutor, això és, dedicar-se tan sols al que admet aquest i utilitzar les seues pròpies creences només en la mesura en què aquell a qui pretenem persuadir estiga disposat a reconèixer-les (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 106).

Un altre dels estudiosos sobre el tema, Teun A. van Dijk (1992: 158), per al qual cal veure l'estructura argumentativa d'un text sobre el fons del «diálogo persuasivo», explica que argumentar és convèncer l'oient de la correcció o de la veritat d'una asseveració, per mitjà de suposicions que la confirmen i la facen plausible, o suposicions a partir de les quals es pugui deduir. També Christian Plantin hi aporta el seu gra d'arena amb la definició de l'argumentació com «l'opération par laquelle un énonciateur cherche à transformer par des moyens linguistiques le système de croyances et de représentations de son interlocuteur» (1990: 146). Uns anys després, definiria l'*argumentació* com l'operació que es recolza sobre un enunciat assegurat o acceptat, que és l'argument, per a arribar a un enunciat menys assegurat o menys acceptable, que és la conclusió, alhora que considera que quan hom *argumenta* tracta d'adreçar a un interlocutor un argument, això és, una bona raó per a fer-li

admetre una conclusió, a més d'incitar-lo a adoptar els comportaments adequats (Plantin 1998: 39).

Igualment, per a Douglas Walton i John Woods, argumentar és avançar «certaines considérations en vue de défendre une position, et cela de telle sorte que, si la construction est correcte, l'interlocuteur ne peut raisonnablement refuser la conclusion à laquelle mène l'argumentation» (1992: 20). I encara reportarem la definició que donen M. Margarida Bassols i Anna M. Torrent, per a les quals l'argumentació esdevé «necessària quan algú no està d'acord amb una opinió, una prova, amb la seva interpretació, el seu valor o la seva relació amb el problema de què es parla», de manera que se sol considerar com «una operació discursiva orientada a influir en un públic (1996: 31).

Els agents que participen en l'argumentació són, bàsicament, dos: l'argumentador –o, com s'utilitza en la retòrica, l'orador, tot i que Plantin considera el terme passat de moda (1998: 43)–, i el públic o l'auditori, que és el destinatari de l'argumentació i que adquirirà el rang de jutge, ja que és aquest el que acreditarà o no el discurs de l'argumentador (Kuperty-Tsur 2000: 8). L'argumentador, al seu torn, pot basar els seus arguments, com hem comentat en el subapartat anterior (§ II.2.2.3.1.), en tres conceptes: l'*ethos*, o el conjunt de qualitats de caire positiu que conformen el caràcter de l'orador, el *pathos*, o les emocions que l'argumentador cerca despertar en el públic, i el *logos*, o el discurs racional i lògic.

Ara bé, en l'argumentació entren en joc una sèrie d'elements, com els punts de partida del procés que són les «premisses», al voltant de les quals s'ha d'establir un acord mínim entre l'enunciador i el destinatari. D'acord amb Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 120), aquests objectes d'acord es poden dividir, atenint-se a l'auditori al qual s'adreça l'argumentació, en allò *real*, que es caracteritza per una recerca de la validesa davant l'auditori universal, i en allò *preferible*, és a dir, allò que determina les nostres eleccions i que s'adequa a una realitat preexistent, que estarà vinculat a un punt de vista concret només identificable amb el d'un auditori particular.

D'entre els objectes d'acord que pertanyen a allò real tenim, primerament, els «fets», derivats de l'experiència. D'acord amb els estudiosos (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 121-123), aquesta noció es caracteritza únicament per la idea que es té de cert tipus d'acords respecte a certes dades, això és, les que fan referència a una realitat objectiva; més encara,

un «fet» pot perdre el seu estatus si es posa en qüestió o si es pot negar. Pel que fa a l'origen, els fets acceptats poden ser fruits de l'observació o suposats, convinguts, possibles o probables (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 121-123). Després, hi ha les «veritats», les quals, a diferència dels «fets» –«objetos de acuerdo precisos, limitados»–, són sistemes produïts per enllaços i relacions de fets, que donen forma a teories científiques o concepcions filosòfiques o religioses (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 124). I, en tercer lloc, les «presumpcions», que, malgrat que tots els auditoris les admeten perquè posseeixen també acord universal, cal que altres elements les reforcen (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 125-126). Perelman i Olbrechts-Tyteca il·lustren, per mitjà d'un conjunt de casos de presumpcions, el concepte: per exemple, hi esmenten la presumpció que la qualitat d'un acte palesa la qualitat de qui l'ha realitzat; també la presumpció de la credulitat natural, la qual ens fa creure, en un primer moment, com a vertader tot el que ens diuen; o la presumpció que fa referència al caràcter sensat de tota acció humana.

Quant als objectes d'acord que pertanyen a allò preferible, hi ha, primerament, els «valors», que, en l'argumentació –en els camps jurídic, polític i filosòfic–, s'utilitzen per a comprometre el destinatari perquè faci unes seleccions en lloc d'unes altres i perquè les justifiqui, de manera que siguin acceptables i aprovades per la resta (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 133). D'una banda, els estudiosos distingeixen entre els valors universals o absoluts, com «lo Verdadero, el Bien, lo Bello, lo Absoluto», només vàlids per a un auditori universal si no se n'especifica el contingut, i, per contra, els valors particulars, això és, els casos en què un valor universal es detalla o es precisa, de manera que només admeten l'adhesió dels auditoris particulars (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 134). D'una altra, també diferencien entre valors concrets, que són els que s'atribueixen a un ésser viu, a un grup determinat, a un objecte particular, quan se'ls examina dins de la seua unitat –França i l'Església, segons Perelman i Olbrechts Tyteca, en serien dos exemples–, i valors abstractes, com la justícia o la veracitat (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 135).

A continuació, sense abandonar els objectes d'acord pertanyents a allò preferible, trobem les «jerarquies», que també s'agrupen segons la concreció o l'abstracció (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 140). Pel que fa a les jerarquies concretes, una mostra n'és la de

la superioritat dels homes sobre els animals; respecte a les jerarquies abstractes, un exemple n'és la de la superioritat d'allò just sobre allò útil.

Finalment, Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 144-145) ens parlen d'unes premisses de caràcter molt general, que també reben el nom de «llocs comuns» o *topoi* («tòpics»). Ara bé, a diferència d'Aristòtil –i la seua obra titulada, justament, *Tòpics*–, que n'estudiava tots els tipus i, segons la seua filosofia, els agrupava en llocs comuns de l'accident, del gènere, d'allò propi, de la definició i de la identitat, els autors del *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, que no es volen subjectar a una metafísica particular, i seguint el criteri de distingir entre els tipus d'objectes d'acord d'allò real i els referits a allò preferible, només analitzaran les premisses generals que permeten fonamentar els valors i les jerarquies; aquestes, d'altra banda, són els que, en la taxonomia aristotèlica, componen els *topoi* de l'accident (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 146). Aquests estan conformats, doncs, pels llocs comuns de la quantitat, que es basen en raons quantitatives per a establir què val més; pels de la qualitat, en què s'expressa el valor d'allò únic, que és original i, per això, destaca, per oposició amb allò comú o vulgar; pels *topoi* de l'ordre, que afirmen la superioritat d'allò anterior sobre allò posterior, ja siga per la causa, ja siga per la finalitat; pels llocs comuns d'allò existent, que atorguen preeminència a allò que existeix, que és actual, real, en detriment del que és possible, eventual o impossible; pels *topoi* de l'essència, en què es dona un valor superior als individus en qualitat de representants ben caracteritzats de l'essència, i pels llocs comuns de la persona, vinculats a la seua dignitat, al mèrit i a l'autonomia (2006: 148-164).

Deixant enrere les premisses, el següent element necessari per a l'argumentació són, lògicament, els «arguments». Per a Anthony Weston, «“dar un argumento” significa ofrecer un conjunto de razones o de pruebas en apoyo de una conclusión», de manera que «los argumentos son intentos de apoyar ciertas opiniones con razones», raó per la qual, «no son inútiles, son, en efecto, esenciales» (2010: 11). Christian Plantin (1998: 41), per la seua banda, atribueix a l'argument l'estatus d'una creença que es presenta com a compartida o d'una dada fàctica que es mostra com a incontestable, encara que el destinatari de l'argumentació podrà, lògicament, rebutjar-la, tot i que caldrà que ho justifique.

D'altra banda, Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 299-300) ens presenten una divisió dels esquemes argumentatius²⁰, segons funcionen com a procediment d'enllaç o com a procediments de dissociació. D'acord amb aquesta classificació, els que actuen com a procediments d'enllaç²¹ són «aquellos esquemas que unen elementos distintos y permiten establecer entre estos elementos una solidaridad que pretenda, bien estructurarlos, bien valorarlos positiva o negativamente», mentre que entenem per esquemes argumentatius basats en procediments de dissociació «aquellas técnicas de ruptura cuyo objetivo es disociar, separar, desolidarizar, elementos considerados componentes de un todo o, al menos, de un conjunto solidario en el seno de un mismo sistema de pensamiento».

Entre els que operen amb procediments d'enllaç, trobem els *arguments quasi lògics*, això és, aquells que, malgrat la forma de convicció que els permet comparar-se amb els raonaments formals, en ser analitzats, demostren les diferències amb les argumentacions formals; el que distingeix aquest tipus d'arguments és el seu caràcter no formal i l'esforç de pensament que necessita la seua reducció a allò formal (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 303-304). Aquests arguments quasi lògics es divideixen, al seu torn, entre els que apelen a estructures lògiques, com la contradicció i la incompatibilitat, la identitat total (definició i tautologia) o parcial (reciprocitat i regla de justícia) i la transitivitat, i els que recorren a relacions matemàtiques, com les d'inclusió, amb la relació de la part amb el tot (argument de divisió) o la relació entre les parts d'un tot (dilema, arguments *a pari* i *a contrario*), les de la relació del que és menor amb el que és major (arguments de la comparació i pel sacrifici) o les relacions de freqüència (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 306-401).

Un segon grup d'arguments dins dels procediments d'enllaç són els *arguments basats en l'estructura d'allò real*, els quals s'aprofiten de la relació amb determinades fórmules lògiques o matemàtiques per a establir una solidaritat entre judicis admesos i uns altres que s'intenten promoure (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 402-535). D'una banda, hi ha una sèrie d'arguments que s'apliquen a enllaços de successió –«los términos confrontados se

---

²⁰ Per no reproduir tota la informació sobre les tècniques argumentatives que aporten Chaïm Perelman i Lucie Olbrechts-Tyteca (2006: 293-698), per la nostra banda només les desglossarem molt esquemàticament.

²¹ M. Margarida Bassols i Anna M. Torrent (1996: 40) els etiqueten com a «arguments per associació», en la mateixa línia que Rémy de Gourmont, el qual, reportat per Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 629), també els qualifica de «fenómenos de asociación».

encuentran en un mismo plano fenomenal» (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 451)–, com l'argument per la causa, l'argument pragmàtic, l'argument dels fins i els mitjans, l'argument del malbaratament o balafiament, l'argument de la direcció o l'argument de la superació. D'una altra, tenim uns arguments que s'engloben en els enllaços de coexistència –«unen dos realidades de nivel desigual, al ser una más fundamental, más explicativa que la otra» (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 402)–, com la interacció de l'acte i de la persona (argument d'autoritat), les tècniques de ruptura i de frenada oposades a la interacció acte-persona esmentada (prejudici o prevenció, advertències i excepcions), la interacció entre l'individu i el grup, l'enllaç simbòlic o l'argument de la doble jerarquia.

En tercer lloc, sense abandonar encara els procediments d'enllaç, hi ha els *arguments que fonamenten l'estructura d'allò real*, els quals es descomponen, al seu torn, entre els que tenen en compte el cas particular i entre els que es basen en el raonament per analogia (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 536-626). Entre els primers trobem l'argumentació per l'exemple, que en permetrà una generalització; la il·lustració, que reforçarà l'adhesió a una regla coneguda i admesa, i el model (o antimodel), que n'inspirarà una imitació. Entre els segons, en canvi, hi ha l'analogia, entesa com una semblança d'estructures, la fórmula més general de la qual és «A es a B lo que C es a D», en què la primera part rep la designació de *fòrum* i la segona, de *tema*, i la metàfora, a la qual consideren com una «analogía condensada», fruit de la fusió d'un element del fòrum amb un del tema.

Quant als esquemes argumentatius basats en procediments de dissociació (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 627-683), tenim les parelles aparença-realitat, accident-essència, llenguatge-pensament, teoria-pràctica, objectiu-subjectiu, unitat-multiplicitat o individual-universal, entre moltes d'altres. També la definició, que havíem encabint en l'argumentació quasi lògica, pot pertànyer a la dissociació de les nocions: així, la definició dissociativa s'esdevé quan es vol donar el sentit vertader i real d'una noció, i no el del seu ús habitual o aparent. D'altra banda, Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 684-698) matisen que les dissociacions poden depassar les nocions i afectar el discurs mateix en el que denominen «la retórica como procedimiento», això és, la qualificació de certs procediments com a *retòrica* per a desqualificar-los i menysprear-los.

Finalment, després de les premisses i dels arguments, hi ha la conclusió. Des del punt de vista pedagògic exposat per Weston, aquesta és «la afirmación *en favor* de la cual usted está dando razones» (2010: 19). Plantin, per la seua banda, defineix «la conclusión de *un* texto» –potser d'una manera tautològica–, com «el final de ese texto»; tanmateix, també assenyala que la conclusió mantinguda per un text també pot aparèixer en primer lloc, «caso frecuente en los artículos de los periódicos» (1998: 41). Tot seguit, introdueix la llei de pas, la funció de la qual és «transferir a la conclusión la aceptación que se le atribuye al argumento»; aquesta «transferència», d'altra banda, suposa sempre un salt, a causa de la diferència de nivell entre l'enunciat de l'argument i el de la conclusió (1998: 42). Com a conseqüència, la conclusió és menys segura que l'argument perquè diu més que aquest: «la conclusión es una proyección de la premisa, una proyección siempre arriesgada però, por lo mismo, potencialmente fructífera» (Plantin 1998: 42). La llei de pas, doncs, aporta a la premissa el sentit argumentatiu que no posseïa adés, raó per la qual pren aquesta la seua orientació cap a la conclusió (1998: 42).

Comptat i debatut, l'argumentació opera, a grans trets, amb aquests tres factors: a partir de les premisses, i d'arguments a favor o en contra, es pretén arribar a una conclusió, la qual cerca influir en el públic. Ara bé, en la majoria dels textos que hem anomenat argumentatius, aquestes premisses i aquests arguments giren al voltant d'una tesi, això és, la idea que proposa l'autor i que, amb premisses i arguments, defensarà o atacarà.

Paral·lelament, convé assenyalar l'existència, en el procés argumentatiu, d'una sèrie d'operacions retòriques clàssiques, com són la *intellectio*, la *inventio*, la *dispositio*, l'*elocutio*, la *memoria* i l'*actio*. El primer dels procediments esmentats, la *intellectio*, que es refereix al tema de què tractarà un text, és el procediment que fa possible una millor descripció i explicació del procés d'elecció d'un determinat model textual; a més, també és el que possibilita la resta d'estratègies de la *inventio*, la *dispositio* i la *elocutio*²².

Aquestes tres «estratègies» són les que donen forma al text. En primer lloc, la *inventio* és el procediment que engloba els arguments que fa servir l'argumentador per a persuadir l'audiència de la riquesa i adequació de les idees, dels exemples o de les conclusions. Així,

---

²² El lector interessat en aquestes estratègies retòriques pot consultar el *Manual de retórica literaria* (1966; 1967), de Heinrich Lausberg, la referència bibliogràfica completa del qual apareix a la bibliografia.

amb la *inventio*, se selecciona, d'una banda, els materials semanticoextensionals que constituïran el referent del text, això és, el tema, però, d'una altra, també s'hi determina l'ordenació sintàctica d'aquests materials (Arenas 1997: 181). Aquests dos processos inventius, que apareixen simultàniament, depenen, segons Mª Elena Arenas –que manlleva el terme de Teun A. van Dijk (1992: 142)– de la «superestructura», és a dir, un «esquema abstracto que determina la organización de las partes del texto y su contenido» (Arenas 1997: 181).

L'estudiosa recorda que, per a Aristòtil, les categories mínimes del discurs argumentatiu eren dues: l'exposició de l'assumpte i la demostració, o en altres paraules, el plantejament del problema i la solució. No obstant això, també segons Aristòtil, aquests dos grans blocs es poden distribuir en un exordí, una narració o exposició, una argumentació i un epíleg. Són les anomenades *partes orationis*, o seccions, en què es distribueixen en la *dispositio* aquells materials seleccionats en la *inventio* (Arenas 1997: 182-183). Per tant, podem concloure que les seccions que determinen l'estructura textual ja ens venen donades des de la *inventio*, atès que el material semàntic imposa una organització sintàctica.

Després d'aquesta estratègia, com acabem de dir, està la *dispositio*, on es troben les esmentades *partes orationis*. D'acord amb Arenas (1997: 183), veiem, en primer lloc, l'*exordium*, el principi del discurs, l'objectiu del qual és obtenir l'adhesió o simpatia del receptor respecte a l'assumpte que es desenvoluparà. A continuació, hi ha la *narratio* o *expositio*, que és el relat o l'exposició parcial dels fets o idees que després hauran de ser demostrats. Tot seguit, trobem l'*argumentatio*, part fonamental del discurs perquè en depèn en gran mesura que l'orador aconseguisca l'objectiu principal, això és, la persuasió del receptor, amb la presentació de les proves pertinents a la utilitat de la causa: les favorables per a la credibilitat de l'opinió de l'emissor, que reben el nom de *probatio*, i les conduents per a l'eliminació de les proves de la part oponent, o *refutatio*. Finalment, hi ha la *peroratio* o l'epíleg, part final del discurs en què es recorda al receptor allò més important que s'ha exposat, i en què s'ha d'influir en la seu adhesió.

Tanmateix, Arenas (1997: 282) distingeix entre l'epíleg, que equivaldria a la darrera secció de la superestructura argumentativa, i la conclusió de l'argumentació, que es tractaria del procés de raonament a través del qual l'assagista hi aporta les proves adients per tal de

justificar la seua postura o la seua tesi. L'estudiosa assenyala que l'argumentació assagística es caracteritza per l'ús de raonaments *no formals*, ja que és un procés més lliure, «ajeno a la organizació sil·logística de la argumentación que extrae la conclusión de unas premisas» (1997: 283). En aquest sentit, en el raonament natural o argumentatiu –al contrari que el formal o demostratiu– no es dona una relació *necessària* entre les premisses i la conclusió, sinó que hi predomina una relació de probabilitat o credibilitat (1997: 285), cosa que explica que molts dels teòrics de l'assaig hagen declarat que aquest gènere està mancat de conclusió, o que sembla que no en té (1997: 286), a pesar que «toda argumentación, por el mero hecho de serlo, tiene una conclusión, es decir, una afirmación en favor de la cual el ensayista da o busca razones que la justifiquen» (1997: 287).

D'altra banda, segons Gómez Calderón (2004), aquesta distribució pot ser deductiva –a partir d'una premissa ideològica general i abstracta s'arriba a un cas particular–, inductiva –a partir d'una anècdota, un exemple, una analogia, etc., es pretén arribar a casos universals– i circular –a partir d'una dada menor que es reitera al principi i al final del text i que emmarca la tesi de l'autor. La nostra anàlisi textual dels articles que Joan Fuster va publicar a *Serra d'Or* en les dues etapes, això és, «Restriccions mentals» (1968-1973) i «Passar el dia, empenyer l'any» (1978-1984), es basarà preferentment en les parts que conformen la *dispositio*, això és, l'exordi, la narració/exposició, l'argumentació i l'epíleg, ja siga en l'ordre habitual (*ordo naturalis*), ja siga en un ordre alterat (*ordo artificialis*), atès que l'estudi de la superestructura ens permetrà comprovar com l'argumentació es fa palesa en el text per mitjà de la dominància seqüencial.

A continuació, hi ha l'*elocutio*, procediment que inclou els recursos verbals, com les figures retòriques, el lèxic o la intertextualitat, amb què es diuen els arguments (Gómez Calderón 2004); sens dubte, aquests recursos són una clara manifestació de la voluntat d'estil de qualsevol autor, i, per tant, també seran tinguts en compte en l'anàlisi dels articles. En quart i en cinquè llocs, hi ha la memòria, és a dir, la memorització del text, i l'actio o la recitació, atenent a la veu i a la gestualitat, que són operacions que no formen part del discurs en si, però totalment necessàries per a la finalitat de convèncer. En els textos escrits, evidentment, aquestes no apareixeran, ja que se centren en l'oralitat.

Tots aquests elements fan que l'assaig no siga una simple conversació plaent amb el lector, en què «les interlouteurs se laissent aller à une argumentation non codée par des enjeux (finalisée par la volonté de réussir, de gagner)» (Haarscher 2000: 21); l'autor –assagista o articulista–, intenta convèncer el públic d'una tesi a partir d'uns arguments, per això Haarscher proposa l'etiqueta «mode plaidoirie» enfront del «jeu où tout le monde gagne» (2000: 30). Això no lleva, però, que per a tal fi no haja d'agradar o emocionar; l'autor haurà d'apel·lar als pensaments, als sentiments o a les emocions. De fet, no ho oblidem, «tout essai est ainsi un projet de séduction» (Narvaez 2000: 160). A continuació, veurem les diferents maneres que té l'argumentació de manifestar-se en els textos.

2.2.3.3. Textos argumentatius²³

Hem comentat que l'assaig intenta convèncer d'una tesi a partir d'arguments a favor o en contra; l'argumentació està, doncs, sempre present. Ara bé, Geysant i Guteville expliquen que «un même objet peut être approché par différents biais, narratif, descriptif, poétique, déductif, explicatif»; tanmateix, «l'un n'a pas la prééminence sur l'autre, et l'argumentation propre à l'essai recourt à toutes les formes» (2001: 17). Caldrà distingir, com hem dit, d'acord amb Gonçal López-Pampló (2017a: 25), entre l'argumentació com una «orientació de sentit» –o *macroestructura*, en terminologia de Van Dijk–, és a dir, com la funció que regeix l'estructura del text, i l'argumentació com una «orientació formal» –o *superestructura*²⁴–, això és, la tipologia textual dominant.

---

²³ Per raons de comoditat, emprarem l'etiqueta «textos argumentatius»; no obstant això, som conscients que, com explica Jean-Michel Adam (2011: 52), el nivell textual és molt complex i heterogeni, i que és millor parlar de seqüències textuales dominants.

²⁴ Teun A. van Dijk distingeix dos conceptes que, d'una manera o d'una altra, són importants per a l'anàlisi textual dels articles de Joan Fuster que portarem a terme: *macroestructura* i *superestructura*. Pel que fa al primer, la *macroestructura* textual és una «representación abstracta de la estructura global de significado de un texto» (1992: 55), de manera que afectaria al sentit semàntic; quant al segon, s'entén per *superestructures* textuales «las estructuras globales que caracterizan el tipo de un texto», per la qual cosa incidiria en l'estructura del text (1992: 142). O com diu el neerlandès mateix: «una superestructura es un tipo de *forma del texto*, cuyo objeto, el tema, es decir: la macroestructura, es el *contenido del texto*» (1992: 142). L'argumentació és, segons Van Dijk (1992: 158-159), una de les dues formes bàsiques –l'altra és la narració– de la comunicació textual, i les categories mínimes que la componen són la hipòtesi i la conclusió.

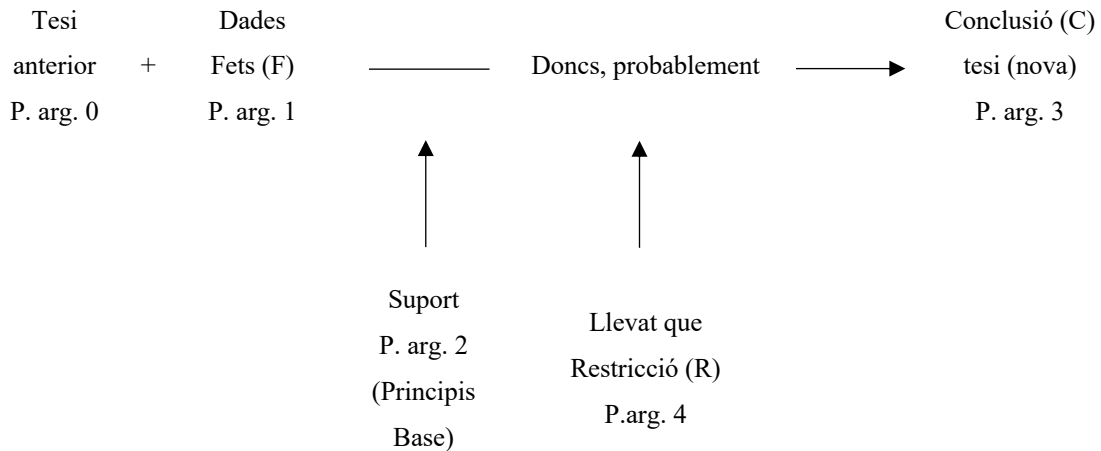
Segons Jean-Michel Adam (2011: 129), no s'ha de confondre una seqüència argumentativa amb l'argumentació en general, ja que aquesta, a grans trets, també podria definir-se com una de les funcions discursives explicades per Roman Jakobson, al costat de l'emotiva o la metalingüística, entre d'altres. En opinió de l'estudiós francès (2011: 129), quan parlem, construïm una representació, és a dir, fem al·lusió a un «món», conseqüència de la funció descriptiva de la llengua; no obstant això, també intentem compartir amb un interlocutor aquesta representació i, per tant, intenem convèncer-lo o cercar-ne l'adhesió. Parlem, doncs, de la funció argumentativa: l'argumentació en el discurs i la interacció social.

D'altra banda, tenim la seqüència argumentativa, això és, l'argumentació com a classe de text, «comme une forme de composition élémentaire» situada al nivell de «l'organisation séquentielle de la textualité» (Adam 2011: 130). Per a Adam (2011: 44), les seqüències són unitats textuais complexes, compostes d'un nombre concret de paquets de proposicions de base: les macroproposicions, les quals, al seu torn són unitats lligades a altres macroproposicions del mateix tipus que ocupen posicions precises en el tot que és la «seqüència». Per això, quan afirma que la seqüència és «une structure relationnelle transgénérique préformatée», vol dir que és:

- a) un réseau relationnel décomposable en parties reliées entre elles et reliées au tout qu'elles constituent ;
- b) une entité relativement autonome, dotée d'une organisation préformatée interne qui lui est propre et donc en relation de dépendance-indépendance avec ensemble plus vaste dont elle est une partie constituante : le texte. (2011: 44)

Com que l'homogeneïtat seqüencial, assenyala Adam (2011: 52), és un cas relativament excepcional, el cas més freqüent és aquell en què es barregen les seqüències. D'aquesta manera, parlem d'estructures seqüencials heterogènies, que presentarien, d'una banda, la modalitat d'inserció de seqüències heterogènies, i, d'una altra, l'efecte de «dominante séquentielle» (2011: 53). Aquest últim terme, la dominància seqüencial, és el que ens interessa: una seqüència dominant és la que determina un efecte de tipificació global, efecte «qui a pu faire croire à l'existence de types de texte» (2011: 53).

Tot i que estudiosos com Ducrot (1973: 81), Van Dijk (1992: 160) o Bordons, Monné i Castellà (1990: 156), dibuixen alguns dels esquemes bàsics, nosaltres només hi reproduïrem, traduït al català, l'esquema bàsic de la seqüència argumentativa que enuncia Adam (2011: 146):

L'esquema de base està format per dos nivells: un de justificatiu, compost per tres macroproposicions (P. arg. 1, P. arg. 2 i P. arg. 3), en què l'estratègia argumentativa està dominada pels coneixements reportats; i un de dialògic o contraargumentatiu, conformat per P. arg. 0 i P. arg. 4, en què l'argumentació es negocia amb un contraargumentador (l'auditori) real o potencial, i en què l'estratègia pretén modificar coneixements. Ara bé, com el mateix francès (2011: 146) adverteix, aquest esquema prototípic no té un ordre lineal immutable, perquè l'ordre de presentació dels elements pot variar: per exemple, la tesi (nova) pot aparèixer a l'inici i reprendre's en la conclusió; o també la tesi anterior es pot sobreentendre i, per tant, no cal que s'hi formule explícitament.

Una reflexió semblant a la dels estudis teòrics ja la va deixar escrita, com ens recorden Pierre Glaudes i Jean-François Louette (1999: 129), l'autor dels Assaigs; Michel de Montaigne, al capítol XXI del llibre primer, «Sobre la força de la imaginació», suggeria que no es podien distingir les parts d'un assaig, sinó els components. Ell oposava les «històries» o els «exemples» a les «reflexions» o les «llicions», això és, allò narratiu i allò argumentatiu:

Les reflexions són meues i es mantenen gràcies al recurs de la raó, no de l'experiència; cadascú pot aportar-hi els seus exemples i qui no en tinga cap que no deixi de creure que n'hi ha, atès el nombre i la varietat de circumstàncies.

Si no ho comente bé, que un altre ho faci per mi.

Així, en l'estudi que faig dels nostres costums i moviments, els testimonis fabulosos, sempre que siguin possibles, m'hi serveixen com els veritables. Que haja ocorregut o no, a París, a Roma, a Joan o a Pere, sempre es tracta d'una jugada de la capacitat humana, de la qual estic útilment advertit per aquest relat. Ho veig i me n'aprofite tant si és ombra com si és cos. I entre les diverses lliçons que contenen les històries, agafe per servir-me'n la que siga més rara i memorable. Hi ha autors que es proposen contar allò que ha ocorregut. El meu objectiu, si és que sé arribar-hi, és contar el que podria haver ocorregut. [...] En els exemples que extrac del que he sentit, del que he dit o del que he fet, m'he prohibit d'atrevir-me a alterar fins les més petites i inútils circumstàncies. La meua consciència no falsifica ni una sola lletra; la meua ciència, no ho sé. (2011: 183)

Hem vist, doncs, la diferència que hi ha entre funció argumentativa i seqüència argumentativa, és a dir, l'argumentació com a finalitat o com a classe de text (que també inclou la finalitat). D'aquesta darrera, n'hem dibuixat l'esquema bàsic d'Adam, del qual, Maestre (2006: 27) encara recorda que va en la línia de l'estructuració del discurs argumentatiu segons el concebien els retòrics clàssics.

2.2.4. *La paratextualitat*

Una de les proves descrites per tal de defensar la inclusió de l'article literari dins la literatura –més específicament, en el terreny de l'assaig– i no dins el periodisme era que la recopilació o l'agrupació d'una sèrie d'articles que abandonaven el periòdic per a passar a formar-ne un llibre invalidava la postura dels estudis periodístics segons els quals el mitjà marcava el gènere: la curiosa *transfiguració*, que en deia Joaquín Roy (1984: 63). La quarta coordenada que sosté la definició del gènere assagístic de Gonçal López-Pampló ens ajudarà a precisar

aquest argument, alhora que confirmarà que el caràcter literari d'un text no es delimita únicament a partir de trets intrínsecs. Així, segons l'estudiós valencià, «els llibres d'assaig solen reconèixer-se convencionalment gràcies a un conjunt de marques paratextuals» (López-Pampló 2017a: 22), una afirmació que està en consonància amb el que Gérard Genette exposa a *Seuils*, en què «le paratext est donc pour nous ce par quoi un texte se fait livre et se propose comme tel à ses lecteurs, et plus généralement au public» (2002: 7-8).

La paratextualitat és, d'acord amb l'investigador francès, un dels cinc tipus de relacions –al costat de la intertextualitat, la metatextualitat, la hipertextualitat i l'arxitektualitat– que conformen la transtextualitat, o la «transcendance textuelle du texte», això és, tots aquells elements que el relacionen, explícitament o tàcita, amb altres textos (Genette 1992: 7). Quan Genette parla de *paratext* per a referir-se a allò que *transforma* un text en un llibre, es refereix al reforç i acompanyament

d'un certain nombre de productions, elles-mêmes verbales ou non, comme un nom d'auteur, un titre, une préface, des illustrations, dont on ne sait pas toujours si l'on doit ou non considérer qu'elles lui appartiennent, mais qui en tout cas l'entourent et le prolongent, précisément pour le *présenter*, au sens habituel de ce verbe, mais aussi en son sens le plus fort : pour le *rendre présent*, pour assurer sa présence au monde, sa «réception» et sa consommation, sous la forme, aujourd'hui du moins, d'un livre. (2002: 7)

Això respon a quines marques paratextuals són les que ajuden a fer els llibres d'assaig convencionalment recognoscibles, a quins elements funcionen com a paratext per *vestir-los*-hi. Ara bé, Genette (2002: 10-11) distingeix, segons les característiques espacials d'aquests elements, de l'«emplacement» respecte del text mateix, entre *peritext* i *epitext*. Pel que fa al primer, l'etiqueta designa –el sufix grec *peri*- ja ens en dona una idea– aquelles marques informatives que es localitzen «autour du texte, dans l'espace du même volume» (Genette 2002: 11), com podrien ser el nom de l'autor, el títol del llibre, les dedicatòries, els epígrafs, els prefacs i els postfacis, els intertítols, els formats que prenen, les col·leccions en què s'insereixen, les editorials que els publiquen o, fins i tot, la portada. Notem, però, que aquests

elements del peritext no ocupen la mateixa *zona* respecte al text, d'ací que, quan se situen en la part més externa, Genette els anomena *peritext editorial*, el responsable directe i principal –però no l'únic, és clar– del qual seria l'editor o l'*edició*; aquest peritext engloba la portada, la portadella, els annexos, però també la realització material del llibre, com la tria de format, del paper o de la composició tipogràfica, entre d'altres (Genette 2002: 21). En qualsevol cas, el francès considera el peritext, això és, «tout message paratextuel ouvertement assumé par l'auteur et/ou l'éditeur, et dont il ne peut esquiver la responsabilité», *oficial* (Genette 2002: 15). D'altra banda, lligat a aquest criteri espacial hi ha el criteri temporal, de manera que, com que el peritext està ancorat al mateix espai del llibre, podem afirmar que és un element contemporani a cadascuna de les edicions que se'n realitzen.

Quant a l'epitext, aquest terme inclouria qualsevol element paratextual «qui ne se trouve pas matériellement annexé au texte dans le même volume», sinó que hi transita per fora, «à l'air libre, dans un espace physique et social virtuellement illimité» (Genette 2002: 356). És a dir: mentre que el peritext ocupava el mateix espai que el llibre, l'epitext es troba en una *zona* externa, potencialment sense límits. D'aquesta manera, si per a Genette el peritext era *oficial*, de l'epitext, en diu que és *oficiós* (2002: 15-16), en virtut de la mediació d'un tercer que permet descarregar de responsabilitat l'autor i/o l'editor; així, el conformarien entrevistes, ressenyes o estudis, entre d'altres. Igualment, des del punt de vista temporal, cal remarcar que l'epitext és variable, en el sentit que pot ser anterior (testimonis públics o privats sobre els projectes personals o la gènesi d'una obra), original (entrevistes realitzades quan surt un llibre, conferències, dedicatòries) i ulterior o tardà (entrevistes, col·loquis, autocomentaris espontanis i autònoms de qualsevol tipus) (2002: 347). El destinatari de l'epitext, per la seua banda, es caracteritza per no ser mai només el lector del llibre; va més enllà d'aquest element, i afectaria el públic general, com podria ser el «public d'un journal ou d'un média, auditoire d'une conférence, participants d'un colloque, destinataire (individuel o pluriel) d'une lettre ou d'une confidence orale, voire –dans le cas du journal intime– l'auteur lui-même» (2002: 347). És a dir que, com postula López-Pampló (2015: 239), una gran majoria dels receptors de l'epitext no palparan mai el llibre de què es tracta.

Segons Genette (2002: 347), els diversos trets temporals i pragmàtics descrits donen lloc a una distinció dels epitexts, de manera que tindriem l'editorial, l'al·lògraf oficiós,

l'auctorial públic i l'auctorial privat; sense ànim d'exhaustivitat, comentarem breument alguns dels aspectes que els defineixen (Genette 2002: 349-406). Així, per exemple, la funció de l'epitext editorial és, fonamentalment, publicitària i *promocional*, per la qual cosa la responsabilitat de l'autor no arriba a resultar significativa; en l'al·lògraf oficiós, tot i que «autoritzat», la responsabilitat tampoc no recau de manera oberta sobre l'autor, però sí que pren la forma d'article crític «teledirigit» per indicacions autorials que el públic no arriba a conèixer si no hi ha alguna revelació pòstuma. En canvi, l'epitext auctorial públic –el tipus dominant en comparació amb els dos anteriors, de caire més aviat marginal–, segons si és autònom i relativament espontani o mediatitzat per un interlocutor, i segons el moment en què es produeix (original, ulterior o tardà), pot tractar-se d'un autoinforme o autoressenya (original, autònom), una resposta pública (ulterior, autònom), un autocomentari (tardà, autònom), una entrevista (original, mediatitzat) o conversacions i col·loquis (ulterior o tardà, mediatitzat). Finalment, l'epitext auctorial privat es considera *privat* no per no estar enfocat a un públic, sinó perquè, entre l'autor i l'hipotètic públic, s'hi interposa un primer destinatari, ja siga un corresponsal, un confident o el mateix autor, que no es percep com a mer mediador o una «non-personne» mediàtica, sinó com a destinatari complet, a qui l'autor es dirigeix amb la intenció, després, de convertir el públic en testimoni d'aquesta interlocució; el francès subdivideix aquest epitext auctorial privat, doncs, d'acord amb el destinatari, en epitext confidencial –l'autor té confidents, bé per mitjà de la correspondència, bé per les confidències– i en epitext íntim –l'autor es dirigeix a ell mateix, a través del diari o de l'«avant-texte».

Com adverteix López-Pampló (2015: 239), l'estudi de l'epitext presenta una certa complexitat i dificultat respecte a l'estudi del peritext; ara bé, aquesta informació no es pot obviar si es pretén realitzar una anàlisi completa. Els elements epitextuals, doncs, són fonamentals per a l'establiment del pacte de lectura i de la visió social que es té de l'escriptor; dit d'una altra manera, l'epitext «contribueix a generar expectatives de lectura al voltant del text i del seu responsable, més encara quan aquest és una figura pública» (López-Pampló 2015: 240). En relació amb aquesta presència pública de l'escriptor que, d'acord amb Genette (2002: 348), té «*effet* (plutôt que fonction) de paratexte», la informació epitextual influiria directament en la creació de l'*ethos* prediscursiu que hem descrit més amunt, ja que ajuda «a

predisposar el lector cap al text a partir d'elements que són exclusivament extratextuals» (López-Pampló 2015: 243).

Aquesta predisposició, d'altra banda, pot ser en sentit positiu però també en sentit negatiu. Com exemplifica López-Pampló (2015: 239) amb dos casos paradigmàtics de l'assaig català, com són *El quadern gris* i *Nosaltres, els valencians*, per motius ideològics, tant Josep Pla com Joan Fuster són capaços d'originar una multitud d'admiradors, però també de crear una munió de detractors simplement com a conseqüència del prestigi assolit per les respectives obres –incloses en el cànon literari català, la qual cosa es deriva en una projecció cap a àmbits més divulgatius o menys restringits, com les enciclopèdies generals o, fins i tot, la creació de fundacions o cases-museus–, sense l'obligació, però, que ni els uns ni els altres les hagen llegides.

2.2.5. La funció social de l'assaig (i de l'assagista)

La darrera coordenada enunciada per López-Pampló en la seua definició del gènere assagístic, la referida a la funció social que s'hi atribueix, s'explica en el sentit que «l'assaig aspira, tan sols, a proporcionar un espai de reflexió lliure i subjectiva, a fornir una zona de confort on el lector podrà acarar-se a idees diferents de les seues, i estimular així el debat intel·lectual» (2017a: 26). Abans de seguir, aturem-nos momentàniament per tal de veure, a grans trets, on caldria encabir l'assaig en el «camp literari» de què parla Pierre Bourdieu (1991; 2015). Segons el sociòleg francès, el «champ littéraire» és

un champ de forces agissant sur tous ceux qui y entrent, et de manière différentielle selon la position qu'ils y occupent (soit, pour prendre des points très éloignés, celle d'auteur de pièces à succès ou celle de poète d'avant-garde), en même temps qu'un champ de luttes de concurrence qui tendent à conserver ou à transformer ce champ de forces. (Bourdieu 1991: 4-5)

És a dir, un «camp», un «espai», en què una sèrie de relacions entre determinats elements socials, com l'autor, però també l'editor, el públic o la crítica, precisa un conjunt

de regles –d’entrada i de sortida d’aquest «camp», d’aquest «espai»– per tal d’establir què s’admet com a producte literari, com a literatura. D’altra banda, Bourdieu parla de l’autonomia que el camp literari adquireix –cosa que es tradueix en el desenvolupament d’unes regles pròpies–, sobretot, respecte al camp del poder; en aquest sentit, com més autònom esdevé el camp literari, més palesa queda la jerarquia entre els gèneres literaris, una jerarquia marcada per dos criteris que solen anar en sentit contrari: «la hiérarchie entre les genres (et les auteurs) selon les critères spécifiques du jugement des pairs est à peu près exactement l’inverse de la hiérarchie selon le succès commercial» (2015: 193). El judici dels iguals i l’èxit comercial són, per tant, les dues pautes que marquen l’entrada –i la sortida– del camp literari. Més encara, per al sociòleg francès (2015: 193-195), el judici dels iguals com a regla d’entrada representa el clar símptoma de l’autonomia que conquereix el camp literari: és aquest criteri –la valoració– el que atorga «statut symbolique» a cada gènere.

D’acord amb aquesta caracterització, Bourdieu (2015: 193-195) traça, segons l’èxit comercial i segons el judici dels iguals, dues jerarquies que conviuen a l’interior del camp amb una «structure chiasmaticque». Si ens centrem en el punt de vista econòmic, és a dir, en el preu del producte o de l’acte de consumició simbòlic, en el volum i la qualitat social dels consumidors, i en la duració del cicle de producció i la rapidesa amb què s’obtenen els beneficis, tindriem, en primer lloc, el teatre, seguit de la novel·la i, finalment, la poesia. Si, en canvi, posem el focus en la valoració, això és, en funció del crèdit simbòlic de què gaudeixen, l’ordre dels gèneres s’altera: la poesia ocupa la primera posició i el teatre, la darrera, mentre que la novel·la es manté en el lloc central. En paraules de Bourdieu:

le crédit attaché à une pratique culturelle tend en effet à décroître avec le volume et surtout la dispersion sociale du public (cela parce que la valeur du crédit de reconnaissance qu’assure la consommation décroît lorsque décroît la compétence spécifique qu’on reconnaît au consommateur et tend même à changer de signe lorsque celle-ci descend au-dessous d’un certain seuil). (2015: 195)

D’altra banda, aquest model no només s’aplica als gèneres, sinó que també serveix per observar el contrast a l’interior d’un mateix gènere; d’aquesta manera, en cada gènere

cohabitin dos sectors que, a mesura que augmente l'autonomia del camp literari, quedaran més polaritzats: el d'investigació i el comercial (Bourdieu 2015: 203). Paradoxalment, aquesta distinció *inragenèrica* ajuda a la unificació *intergenèrica*, que conforma l'esmentat camp literari:

Ce processus de différenciation de chaque genre s'accompagne d'un processus d'unification de l'ensemble des genres, c'est-à-dire du champ littéraire, qui tend de plus en plus à s'organiser autour d'oppositions communes [...] : en effet, chacun des deux secteurs opposés de chaque sous-champ [...] tend à devenir plus proche du secteur homologue des autres genres [...] que du pôle opposé du même sous-champ. (Bourdieu 2015: 203)

En cada subcamp, existeixen, doncs, aquests dos pols oposats: el pol de la producció pura, en què els clients són els mateixos productors (poetes, novel·listes, dramaturgs), i el pol de la gran producció, oberta al gran públic (Bourdieu 2015: 203-204). A partir d'aquesta polarització, s'hi desenvolupen dos principis de diferenciació independents i jerarquitats que ajuden a la unificació del camp literari: per un costat, l'«opposition principale» suara indicada entre la producció pura i la gran producció, que «reproduit la rupture fondatrice avec l'ordre économique, qui est au principe du champ de production restreinte»; per un altre, l'«opposition secondaire», originada dins el subcamp de producció pura, «entre l'avant-garde et l'avant-garde consacrée» (Bourdieu 2015: 204).

Ara bé, malgrat l'autonomia del camp literari –dels «champs de production culturelle», en general– respecte del camp de poder, aquell no deixa d'estar-hi dominat: «pour si affranchis qu'ils puissent être des contraintes et des demandes externes, ils sont traversés par la nécessité des champs englobants, celle du profit, économique ou politique» (Bourdieu 2015: 355). Per aquesta raó, a l'interior té lloc un conflicte entre dos principis de jerarquitació: en primer lloc, el principi heterònom o extern, beneficiós per als dominadors econòmics i polítics del camp, en què es compleix el criteri de «la réussite temporelle mesurée à des indices de succès commercial [...] ou de notoriété sociale» i en què «la primauté revient aux artistes (etc.) connus et reconnus par le “grand public”»; en segon, el

principi autònom o intern, favorable als defensors de convertir el fracàs temporal en un senyal d'elecció i l'èxit, en un de compromís amb el món, això és, l'afavoriment del grau de consagració específica cap als «artistes (etc.) qui sont connus et reconnus de leurs pairs et d'eux seuls (au moins dans la phase initiale de leur entreprise)» i que atribueixen, «au moins négativement, leur prestige au fait qu'ils ne concèdent rien à la demande du “grand public”» (Bourdieu 2015: 355-357).

La proposta d'anàlisi del camp literari presentada per Pierre Bourdieu només s'aplica –cal tenir en compte, això sí, que el sociòleg francès estudia el model de l'estat del camp literari instaurat en la dècada de 1880 (2015: 192)–, com hem vist, sobre tres gèneres: la poesia, la novel·la i el teatre, signe inequívoc de la marginalitat de l'assaig en aquell període. Gonçal López-Pampló, per la seua banda, se serveix d'aquest model d'anàlisi per encabir, a grans trets, el gènere en «l'àmbit de producció restringida, tot i que de tant en tant es desborda cap al subcamp de gran producció» (2015: 71). O dit en altres paraules:

És innegable el caràcter marginal de l'assaig en el conjunt dels gèneres literaris, amb un públic escàs –sovint format pels mateixos assagistes, que es lliguen i es citen els uns als altres– i una magra repercussió comercial, a pesar d'algunes excepcions que solen situar-se en els límits entre la literatura i el producte editorial que s'arrecera sota la categoria difusa de «no ficció». Ara bé, aquesta marginalitat relativa proporciona al gènere una certa autonomia: alliberat, si fa no fa, de les exigències de venda i les estratègies publicitàries, l'assagista pot parlar amb un cert grau d'independència. Així, l'assaig esdevé un lloc per a l'orientació intel·lectual, ideològica o fins i tot moral del lector, que espera trobar en l'autor la veu d'un intel·lectual, entès com a figura social que aspira a influir en el desenvolupament de la seua comunitat des d'una posició equànime però no equidistant, lliure però sense renunciar al sentit del compromís. (López-Pampló 2017a: 26-27)

En aquest sentit, no hi ha dubte que l'assaig es *beneficia* de la marginalitat en què es troba en relació amb el teatre, la poesia o la novel·la, atès que esdevé un espai de reflexió *lliure* de pressions comercials; ara bé, convé remarcar el paper d'intel·lectual que realitza

l'assagista. Retornem un moment a *Les règles de l'art*, en què Bourdieu dedica un apartat a «l'invention de l'intellectuel» (2015: 215-220). D'acord amb el sociòleg, és amb Émile Zola i «J'accuse...!» que sorgeix la «figure nouvelle» de l'intel·lectual: el teòric del naturalisme, en portar a terme l'evolució del camp literari en el sentit de l'autonomia, pretén imposar en la política els mateixos valors d'independència afirmats en el camp literari, cosa que aconsegueix quan, a l'afer Dreyfus, importa «dans le champ politique un problème construit selon les principes de division caractéristiques du champ intellectuel» i imposa «à l'univers social tout entier les lois non écrites de ce monde particulier mais qui a pour particularité de se réclamer de l'universel» (2015: 216).

És, doncs, per molt paradoxal que sembla, l'autonomia del camp intel·lectual allò que possibilita el naixement d'un tipus d'escriptor que, fent ús de les normes pròpies del camp literari, participa en el camp polític; d'aquesta manera, esdevé intel·lectual. En síntesi:

L'intellectuel se constitue comme tel en intervenant dans le champ politique *au nom de l'autonomie* et des valeurs spécifiques d'un champ de production culturelle parvenu à un haut degré d'indépendance à l'égard des pouvoirs (et non, comme l'homme politique à fort capital culturel, sur la base d'une autorité proprement politique, acquise au prix d'un renoncement à la carrière et aux valeurs intellectuelles). (Bourdieu 2015: 216-217)

El tràfec d'un camp a l'altre, ens avisa López-Pampló (2015: 71), estarà a la base de la construcció de l'assaig contemporani, més encara en la història de la literatura catalana, com a conseqüència, per un cantó, del context històric en què es recupera durant les dècades del cinquanta i del seixanta, i, per un altre, de la presència d'algunes de les «figures fundacionals de la tradició assagística catalana en el segle XX», com Josep Carner, Carles Riba, Josep Pla i, sobretot, Eugeni d'Ors. D'altra banda, la idea d'intel·lectual –amb Zola com a model– proposada per Bourdieu, té certes semblances a la que defensa Antonio Gramsci (1975: 13), en el sentit que, per a l'italià, l'intel·lectual *orgànic* naix de la societat –en qualsevol grup social– i obra per a la societat –per al grup social en qüestió–, de manera que esdevé orgànic, justament, perquè cerca dotar d'homogeneïtat i consciència, en el camp econòmic, social i

polític, el sistema de què és membre, bé es trobe en l'hegemonia, bé pretenga ser-hi. En aquest aspecte, per contrast amb l'intel·lectual tradicional,

il modo di essere del nuovo intellettuale non può piú consistere nell'eloquenza, motrice esteriore e momentanea degli affetti e delle passioni, ma nel mescolarsi attivamente alla vita pratica, come costruttore, organizzatore, «persuasore permanentemente» perché non puro oratore –e tuttavia superiore allo spirito astratto matematico; dalla tecnica-lavoro giunge alla tecnica-scienza e alla concezione umanistica storica, senza la quale si rimane «specialista» e non si diventa «dirigente» (specialista+politico). (Gramsci 1975: 18)

Ara bé, hi ha un conjunt de variables que, en opinió de Gramsci, convé tenir en compte a l'hora de perfilar aquest tipus d'intel·lectual. En primer lloc, la influència que pot exercir al si de la societat, que dependrà, en certa manera, d'una sèrie de variables: d'una banda, de si el seu prestigi procedeix del «consenso “spontaneo”» atorgat per les grans masses de la població, però, d'una altra, de si és l'«apparato di coercizione statale», que assegura de manera *legal* la disciplina dels grups en desacord, però que apareix quan el consens espontani decau (Gramsci 1975: 20-21). Igualment, l'*origen* de l'intel·lectual, l'establiment de quins «“piani” superstrutturali» habita, també ens dona dues opcions: per un costat, el procedent de la «società civile», a la qual es deu, i, per un altre, el de la «società politica o Stato», que correspon a la funció d'«egemonia» que el grup dominant exerceix sobre tota la societat i a la de «“domini diretto” o di comando che si esprime nello Stato e nel governo “giuridico”» (Gramsci 1975: 20).

Tota aquesta casuística, conseqüència de les circumstàncies històriques, personals, socials o culturals a què ha de fer front l'exercici intel·lectual, serveix, segons López-Pampló (2015: 118), per a poder entendre la projecció de l'escriptor com a intel·lectual o, més concretament en l'assaig català, les trajectòries de tres dels noms, com són Eugeni d'Ors, Josep Pla o Joan Fuster. En realitat, com explica l'estudiós valencià, la figura de l'intel·lectual orgànic del segle XX –encara que ha existit al llarg de tota la història, segons Gramsci–, això és, l'intel·lectual «més o menys especialitzat gràcies a l'influx de

l'organització acadèmica, vinculat a determinats partits polítics, amb una presència constant en la premsa i en els cercles d'influència (conferències, centres culturals, etc.)», resulta essencial fins al anys seixanta, setanta o huitanta –depèn de la societat i el context concrets²⁵ (2015: 117).

En qualsevol cas, el que ens interessa és aquest tipus d'escriptor que, alhora, assumeix el rol d'intel·lectual i que té l'origen en el Romanticisme; dit en altres paraules, «la construcció d'una imatge que associa, d'una banda, la d'autor, com a creador d'obres literàries, i de l'altra, la de portador d'uns valors de responsabilitat i sentit col·lectiu, que es presenten com a absolutament necessaris per al conjunt social» (Castellanos 2006: 5). Aquest tipus d'intel·lectual tindrà, doncs, en l'assaig, el millor aliat per a propagar el seu missatge²⁶, per a desenvolupar la «funció social de contribuir amb *arguments* als debats propis de cada societat» (López-Pampló 2015: 122), en virtut d'ocupar el gènere, habitualment, com hem dit, el subcamp de producció restringida i la llibertat i la independència que això hi confereix, majors a mesura que s'acosta al pol autònom d'aquest subcamp.

2.2.6. Una taxonomia de l'assaig i una síntesi global

Potser per la complexitat d'enunciar-ne una definició clara i precisa, equivalent a la del teatre, la narrativa o la poesia, la tendència general ha estat d'etiquetar l'assaig com a gènere o «territori de frontera» (Salvador 2018)²⁷; tanmateix, com reflexiona López-Pampló (2017a: 27), quin gènere no és fronterer? De fet, fins i tot la novel·la, ens adverteix l'investigador valencià, limita amb l'assaig per la banda de les memòries, autobiografies i biografies, i amb el periodisme, per la de la crònica i les altres formes narratives de no ficció. Des d'aquesta

---

²⁵ En el cas de les lletres catalanes, és a partir de la dècada dels huitanta, en plena postmodernitat, que la figura de l'intel·lectual es debilita, que en decreix l'ascendència social, bé per una «desideologització dominante de la vida pública» (Carbó & Simbor 2005: 140), bé pel trasvassament de «la representació simbòlica de la pròpia cultura, reservada durant el franquisme als escriptors i als intel·lectuals» a les institucions (Martínez-Gil 2006: 309), fins al punt que serà impossible l'aparició d'un nou Eugeni d'Ors, un nou Joan Fuster o un nou Josep Maria Castellet, per posar tres exemples il·lustratius.

²⁶ La segona accepció que ofereix el *Diccionari de la Llengua Catalana (DIEC2)* de l'Institut d'Estudis Catalans del terme *intel·lectual* n'és una prova: «persona que té una certa capacitat de pensar la realitat social i cultural i d'influir críticament en l'opinió mitjançant l'assaig o la presència en els mitjans de comunicació».

²⁷ Per a Vicent Salvador (2018: 76-80), l'assaig literari arriba a fitar amb l'estudi o monografia acadèmics, el periodisme d'opinió i la «literatura del jo», que aixopluga els dietaris, les memòries o l'autobiografia.

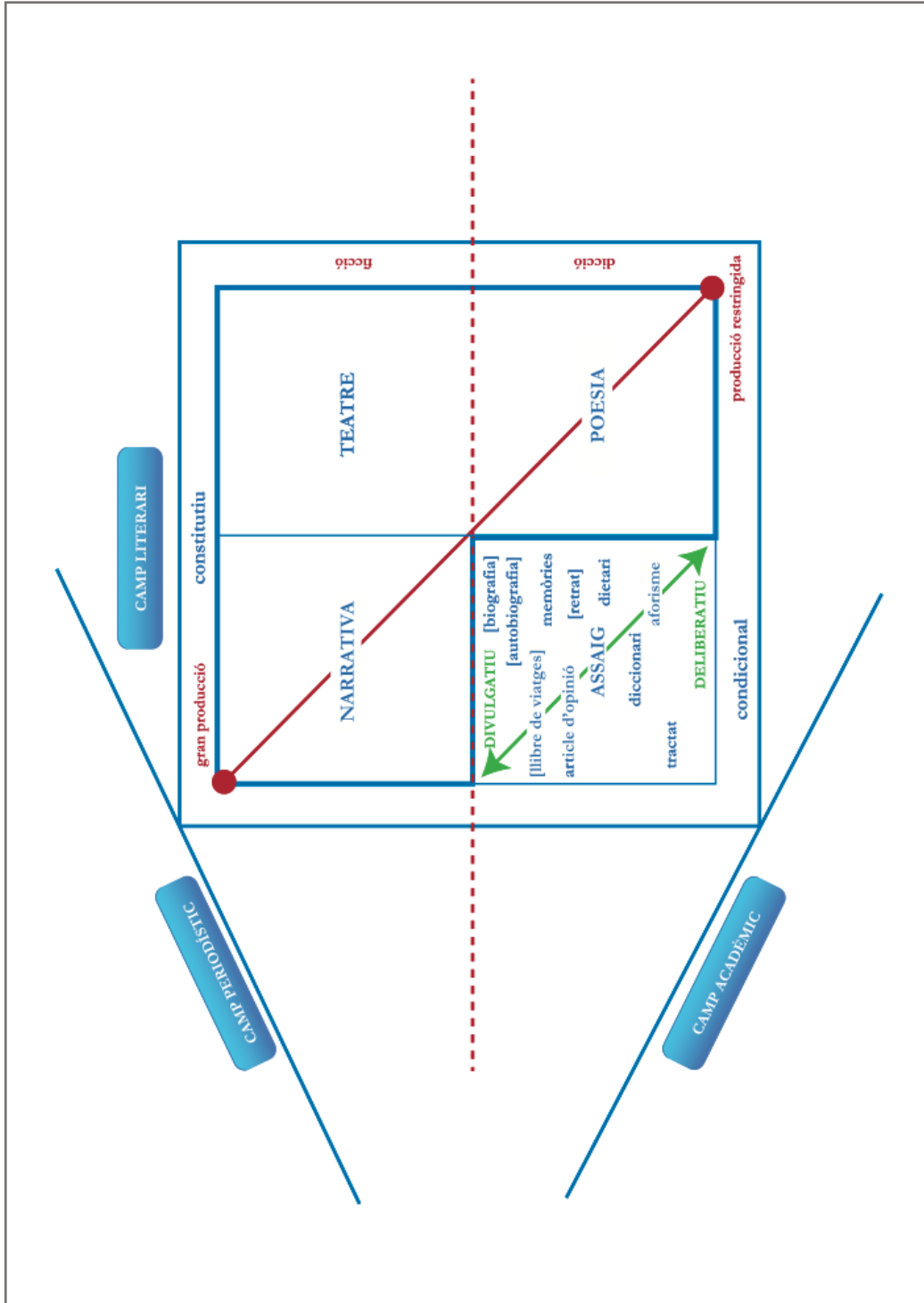
perspectiva, per tant, el tarannà fronterer no pot esdevenir privatiu ni caracteritzador del gènere assagístic.

López-Pampló (2015: 127; 2017: 29-30) proposa, doncs, a partir de les aportacions de Glaudes i Louette (1999) o de Baar i Liemans (1999), una taxonomia dels tipus i subgèneres que es poden incloure sota l'etiqueta d'«assaig», una taxonomia que depèn, això sí, de la combinació de diferents factors, com el tema, el tipus d'arguments o la presència explícita o no de l'*ethos*; una taxonomia, al capdavant, que estableix dues grans classes d'assaig. D'una banda, hi ha l'assaig *divulgatiu*, en què té un major pes el tractament extensiu d'un tema determinat, sense la renúncia, però, de l'enunciació subjectiva –a pesar que l'*ethos* no hi és tan marcat–, de la fragmentarietat ni de la voluntat d'estil; és, en general, un «assaig que va *cap a fora* i se centra en la matèria objecta de discussió», que «tradueix, en clau literària, allò que es podria expressar en termes científics o acadèmics». Alguns exemples propis de la literatura catalana podrien ser *Notícia de Catalunya*, de Jaume Vicens i Vives, o *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster, gairebé tocant l'àmbit històric o polític, a més dels llibres de viatge o de les biografies.

D'una altra, existeix un tipus d'assaig *deliberatiu* –«literari» o «de tradició montaigniana» (Salvador 2018: 76)–, amb una subjectivitat més marcada, ja que el focus se situa sobre la reflexió, sobre l'opinió de l'autor, més que no en el tema objecte d'examen, de manera que requereix una participació activa per part del lector; per contrast amb l'anterior, es tracta d'un «assaig que va *cap a dins*» i que «cedeix el protagonisme a l'individu subjecte de la reflexió». Entre els subgèneres que englobaria, tenim el dietari –com *El quadern gris*, de Josep Pla–, l'aforisme o el diccionari –del qual, l'exemple paradigmàtic en la literatura catalana, és el *Diccionari per a ociosos*, de Joan Fuster.

Finalment, per tal de condensar tota la caracterització del gènere assagístic proposada per López-Pampló, reproduïm, a mode de síntesi, la il·lustració següent, elaborada pel mateix investigador valencià (2017a: 31), que incorpora, al seu torn, aquells conceptes fonamentals de Gérard Genette i de Pierre Bourdieu, i que ens permet comprovar visualment el lloc que ocupa l'assaig –i les seues formes, entre les quals, hi ha l'article d'opinió– al costat dels altres tres grans gèneres:

Síntesi de la posició de l'assaig i dels subgèneres en relació amb els principals paràmetres establerts (López-Pampló 2017a: 31)

III. UNA COL·LABORACIÓ
DE VINT-I-CINC ANYS
(1959-1984)

1. DEL TOT ESTAVA PER FER AL TOT NO VA SER POSSIBLE: UNA APROXIMACIÓ ALS ANYS DE LA COL·LABORACIÓ

No és casualitat que Ramon Bastardes i Max Cahner *lluitaren* –si ens atenim a la insistència, sobretot per part del segon, per mitjà de cartes–, ja des de l’etapa de transformació o de «fusió» de *Germinabit* en *Serra d’Or*, per incorporar Joan Fuster al seu projecte. El suecà fou, dins del magre i miser context polític i cultural de la postguerra valenciana, una «xamba genètica», segons el seu amic Vicent Ventura; un «miracle», en paraules de Josep Pla (2010: 368-369); una «“propina” de la història» que havia donat lloc a un «fenomen», en sentència de Josep Iborra (1982: 9-15). Des de Sueca estant, des del número 10 del carrer de Sant Josep –on arribà el 1930, amb set anys, i ja no l’abandonà fins a la mort–, bastí una obra intel·lectual, cívica i, malgrat les reserves del mateix assagista, política, amb l’objectiu de desvetllar una societat somnàmbula, panxacontenta, dòcil i innòcua amb un poder que la pretenia sotmesa, submisa, immòbil.

Quan el 1959 els responsables de l’encara *Germinabit* contacten amb Fuster, saben que estan davant d’un intel·lectual que, amb tan sols trenta-sis anys, ja es pot considerar, si no consagrat, almenys sí com un valor emergent. Deixant de banda l’obra poètica –iniciada el 1948 amb *Sobre Narcís*–, en aquest final dels cinquanta, l’assagista ja compta entre les seues publicacions amb *La poesia catalana fins a la Renaixença* (1954), *El descrèdit de la realitat* (1955), *Les originalitats* (1956), *Figures de temps* (1957) o *Indagacions possibles* (1958).

Igualment, ha entrat en contacte –i n’ha sortit– amb els dos grups valencianistes, barallats entre si, de la postguerra: d’una banda, el que gira al voltant de Lo Rat Penat, entitat fidel al nou règim, que agrupava, gràcies al paper integrador de Carles Salvador²⁸, els autors de preguerra preocupats pel país i per la llengua però defensors d’una poesia més folklòrica i populista; d’una altra, el grup Torre, liderat per Miquel Adlert i Xavier Casp, que aglutinava una nova generació que pretenia renovar i modernitzar la poesia, així com establir nous

---

²⁸ En un treball anterior (Cano 2017: 249-259), analitzàvem, a partir del contingut de les cartes inèdites intercanviades entre Carles Salvador i Joan Fuster, el caràcter de la relació establerta entre un –Salvador, el mestre, que, en certa manera, presenta el suecà en societat amb l’article publicat a *Las Provincias*, «Un nuevo poeta» (1947: 11)– i l’altre –Fuster, el deixeble, que, en les primeres lletres cercarà l’aval del mestre, però que també exposarà la seua presa de partit en la guerra dels bàndols valencianistes de postguerra.

vincles amb la literatura del Principat i les Illes (Carbó & Simbor 1993: 46). No obstant això, en aquest enfrontament entre «la generació *vella* i la generació més *jove*» (Ballester 2006: 126), Fuster, que en un primer moment es decanta pels joves aixoplugats sota l'editorial Torre, acaba optant per la independència i l'autonomia, com confessa a Vicenç Riera Llorca el 1951 en una carta que ha esdevingut un document impagable en què el de Sueca, ja des de *fora* dels bàndols, fa una anàlisi dels esdeveniments: quant als ratpenatistes, s'hi sent «com gallina en corral foraster», atès que aquella tertúlia estava «formada per senyors majors de cinquanta anys, amb un gran desinterès de tot el que no fos ben local»; pel que fa al grup de Miquel Adlert i Xavier Casp, Fuster diu prou quan aquests, el mateix 1951, li coarten la llibertat personal en recriminar-li que haja autoritzat Francesc Almela i Vives²⁹ –afi a Lo Rat Penat– a reproduir un poema seu en la revista *Glorieta* (Fuster 1993a: 129-131).

Ara bé, aquesta no adscripció a cap dels dos bàndols (sumat, tot siga dit, a l'ascendent que començava a guanyar-se en els ambients culturals valencians i valencianistes) no l'eximeix de participar en certes activitats de Lo Rat Penat, com la lectura d'una conferència en la cloenda dels cursos de llengua de 1956, o el nomenament com a jurat del Premi València de Literatura, amb el patrocini de la Diputació de València, el 1958. Per a ser justos, en la dècada dels cinquanta, Fuster no té –pel que es desprèn dels seus escrits– cap problema amb els escriptors sota l'empara de la institució franquista, els quals, al contrari que el grup Torre, no s'havien ficat en cap assumpte personal del suecà; se n'havia distanciat, simplement, per una qüestió d'edat i d'interessos respecte al projecte de futur per al país. Però, amb tot, Fuster gaudia del reconeixement del valencianisme ratpenatista (Pérez Moragón 2002: 299).

De la mateixa manera, des que el 30 de maig de 1952 guanyara amb el poema «Goig de desemparat» el primer premi de la «Corona poética en loor de Nuestra Señora de los Desamparados» convocada pel *Levante*, se li havia obert la porta a la col·laboració –primer,

---

²⁹ Curiosament, els supervivents d'ambdós grups no dubtaran a unir-se i posicionar-se contra Joan Fuster en la campanya desfermada arran d'*El País Valencià*: el 1963, Miquel Adlert i Xavier Casp mostraran la seua complicitat davant l'article sense signar però atribuït a Francesc Almela i Vives, «Un libro sobre el País Valencià», publicat al periòdic *Levante* el 2 de febrer i reproduït l'endemà a *Las Provincias*, en què criticava d'una manera extremadament dura l'estil, el to i el contingut del llibre –una guia de viatges, compte!– per la «falta de respeto con que el autor habla de cosas respetables» i el «desparpajo con que emite las opiniones más irrazonadas» (1963).

puntual; després, regular— remunerada en la premsa valenciana³⁰, que alternà, a partir de 1957 i fins al 1963 (quan se'l vetà d'aquests mitjans a causa de la campanya mediàtica contra *El País Valencià*), amb els articles per al diari vespertí valencià *Jornada*, ambdós pertanyents a la cadena de Prensa del Movimiento³¹. Les col·laboracions al *Levante* i *Jornada* eren les que, en certa manera, li permeteren iniciar el procés de professionalització com a escriptor³² (Furió 1994: 84-85; Pérez Moragón 2002: 301), ja que li reportaven beneficis. El mateix Fuster, després que la riuada de l'octubre de 1957 a València malmetera la maquinària d'ambdós periòdics, es confessava per carta a Oriol Folch «perjudicat per les circumstàncies» i, com a conseqüència, «en “atur forçós” i sense gaires reserves per a aguantar»³³. Uns mesos després, l'abril de 1958, s'excusa de no haver respost abans a Joaquim Maluquer per l'excés de feina: «Imagina't que ara he d'escriure una mitjana de sis articles de diari setmanals, o de tema literari, o de tema valencià, i això és tan fatigós, que tinc por d'acabar odiant la literatura i el “vernacularisme”. Però, en fi, aquí hi ha a guanyar les poques pessetes que guanye...» (2004: 110).

D'altra banda, el nom de Joan Fuster va calar aviat entre els cercles intel·lectuals de l'època, sobretot, en el «nucli dur» (Pujol 2002: 347), com ho demostra el primer viatge a Barcelona, el 1954, on coneix diverses personalitats de la resistència catalana a l'interior, com Carles Riba, Clementina Arderiu, López Picó, Jordi Rubió o Joan Oliver. No deixa de ser curiós, alhora que representatiu del feble estat del circuit literari català de postguerra, que l'interès dels intel·lectuals del Principat pel suecà —i, per extensió, per la realitat valenciana—

---

³⁰ No era, però, la primera vegada que la signatura de Fuster apareixia —com articulista, car com a poeta ja hi havia enviat versos amb anterioritat— en la premsa valenciana: el 1944 publicava el primer article, «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana (1920-1944)», en l'*Almanaque de Las Provincias para 1945*, a més de diverses col·laboracions en *Verbo* o *Esclat*. Però aquestes no li comportaven retribució econòmica.

³¹ És possible que el nexa a través del qual Joan Fuster iniciara les publicacions a *Jornada* fora Vicent Ventura, que treballava en ambdós mitjans, els quals, recordem-ho, compartien tallers, raó per la qual era habitual trobar els mateixos noms a les pàgines d'ambdues capçaleres. Aquesta tesi podria ser avalada gràcies a la gran relació que mantenien, a més de tenir en compte que, uns anys abans, Ventura ja havia convidat Fuster a participar en la revista *Claustro* (Pérez Moragón 2002: 299).

³² En el *currículum vitae* que envià a la Fundació Juan March per aconseguir una beca d'estudis en l'estranger —sense èxit— al voltant del 1960, ja es reconeix un «professional de les lletres» que ha desertat de l'advocacia: «entre llibres i articles, ara, repartisc el meu temps, i m'he convertit en professional de les lletres. El meu títol d'advocat penja decorativament i malenconiosa en una paret de la meua casa llauradora» (Fuster 2006a: 22-23).

³³ Carta de Joan Fuster a Oriol Folch, datada el 23 d'octubre de 1957. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 7629. Reproduïda a Antoni Furió (2002: 385).

sorgira gràcies als textos que publicà a revistes mexicanes de l'exili, com *La Nova Revista* o *Pont Blau*, en especial, l'article del juny de 1950, «València en la integració de Catalunya», de la primera de les capçaleres apuntades, en què ja s'entreveu l'esquema del que serà el seu projecte nacional. Vicenç Riera Llorca i els catalans establerts a Mèxic organitzaren i finançaren l'expedició a Barcelona, del 8 al 15 de febrer de 1954, amb l'excusa de la presentació de l'esmentat assaig *La poesia catalana fins a la Renaixença*, escrit per encàrrec del mateix Riera Llorca i publicat per les Edicions Catalanes de Mèxic, i d'unes lectures públiques de la seua obra (Cortés 1993: 79; Furió 1994: 91; Manent 2006: 17-20; Ferrer & Pujadas 2012: 20-21). Sembla que en aquesta primera visita Fuster es guanyà el públic, ja que es convertiren en constants els requeriments posteriors als diferents esdeveniments culturals catalans, com la participació en la festa literària en record de Jacint Verdaguer i en suport de la fundació d'una abadia a Sant Martí de Riells el maig d'aquell 1954, un «acte de concentració patriòtica» (Furió 1994: 91-92).

Tanmateix, és l'assistència com a representant valencià al *III Congreso de Poesía* de Santiago de Compostel·la el juliol de 1954, la clara mostra de la repercussió que l'homenot de Sueca començava a tenir entre els intel·lectuals catalans. Convidat per Carles Riba –líder³⁴ d'aquella comitiva– i junt amb Clementina Arderiu, Maurici Serrahima, Joan Perucho, Antoni Comas, Antoni Vilanova, Ricard Permanyer o Joan Teixidor, Joan Fuster acudí al tercer d'aquells congressos –els anteriors foren a Segòvia, el 1952, i a Salamanca, el 1953– amb què s'intentava materialitzar un diàleg entre els representants de la literatura catalana i de l'espanyola. La importància de la presència de Fuster en aquell congrés de Santiago de Compostel·la, però, rau en el fet que és la primera vegada que, entre la concurrència catalana, hi ha un intel·lectual valencià. El suecà esdevenia, d'una banda, la cara visible del País Valencià en els àmbits culturals catalans, i, d'una altra, passava a formar part dels capdavanters de la cultura catalana en les seues relacions, diguem-ne, *internacionals*.

Aquestes breus pinzellades ens permeten fer-nos una idea de la situació de Joan Fuster a les portes –moment en què es troba a la «recerca d'un lloc» (Pérez Moragón 2002: 296)–

---

³⁴ Carles Riba era, en aquests moments, la «figura carismàtica» del diàleg (Gallén 1987: 226), el referent de la intel·lectualitat catalana, amb un lideratge forjat per la imatge de «l'intel·lectual revestit de l'aurèola de savi, per una banda, i el primer poeta de Catalunya, per l'altra» (Gassol 2006: 287-288). El lector interessat en la relació entre Carles Riba i Joan Fuster pot consultar Ferran Carbó (2012: 109-136).

de la dècada dels seixanta³⁵, que és quan comença la col·laboració de vint-i-cinc anys (amb un parèntesi des del setembre de 1973 fins al gener de 1978) a *Serra d'Or*. El nostre objectiu en aquest apartat és, però, la contextualització política, cultural i social del Fuster d'aquests anys venidors, fins al 1984, quan tanca el seu trajecte amb la capçalera de Montserrat. Coincidint, a grans trets, amb la distribució en etapes del retrat biogràfic fusterià esbossat per Francesc Pérez Moragón (2002: 281)³⁶, distingim dos períodes en aquest temps de presència fusteriana a *Serra d'Or*: un primer de posicionament polític i gran protagonisme cultural, que inclouria la dècada dels seixanta –aquell 1962, l'*annus mirabilis* (Pérez Moragón 2002: 303) de l'escriptor– i els primers setanta, això és, el tardofranquisme; i un segon de desil·lusió progressiva per l'esdevenir del País Valencià fins al silenci en tots els mitjans, que arreglegaria els anys que van des de la mort de Francisco Franco fins als primers del PSOE al govern de l'Estat espanyol i de la seua sucursal valenciana a la Generalitat Valenciana, passant, és clar, per tota la Transició. Amb el capgirament del sentit dels darrers versos del conegut poema de Miquel Martí i Pol, s'entén bastant gràficament la corba d'emocions que va viure el País Valencià, i, sobretot, Joan Fuster, durant aquests darrers anys del franquisme i els primers de l'establiment democràtic: apostaren tots els esforços i els sacrificis per una situació en què «tot estava per fer», però, a la fi, «tot no va ser possible».

---

³⁵ El lector interessat en el Fuster previ al període que estudiem pot consultar, a banda de Furió (1994) i Pérez Moragón (2002: 296-302), *Veure dins els versos. La poesia de Joan Fuster*, de Salvador Ortells, més concretament, el capítol «Joan Fuster en les dècades de 1940 i 1950» (2018: 19-65).

³⁶ Francesc Pérez Moragón (2002: 281) fa una divisió de la vida de Joan Fuster en etapes a partir de dates claus per a l'assagista. Per a l'estudiós, els anys que hem establert com a marc temporal per la col·laboració a *Serra d'Or*, des del 1959 fins al 1984, correspondrien a quatre moments: «La recerca d'un lloc (1948-1961)»; «Una plenitud vigilada (1962-1975)»; «Esperances frustrades» (1976-1982), i «Vicissituds finals» (1983-1992). Per la nostra banda, hem modificat mínimament els anys de les dues etapes centrals: en compte d'establir el 1962 –per ser l'any de publicació de *Nosaltres, els valencians, Els País Valenciano, Poetes, moriscos i capellans i Qüestió de noms*– com l'inici de la «plenitud vigilada», l'estirem fins al 1959, quan els futurs directors de la revista es posen en contacte amb el suecà perquè ja en coneixen la vàlua; igualment, en lloc d'acabar les «esperances frustrades» el 1982, finalitzem aquesta etapa uns mesos després, el gener de 1984, quan el silenci fusterià es consuma a *Serra d'Or*.

1.1. LA DÈCADA DELS SEIXANTA I ELS PRIMERS SETANTA: EL POSICIONAMENT POLÍTIC I EL PROTAGONISME CULTURAL

1.1.1. *Tots els paperets de l'auca: la professió de ser Joan Fuster*

Al contrari del que deia Josep Pla (1962: 18) arran de la publicació de *Nosaltres els valencians*, Joan Fuster no va ser mai ni un home d'acció ni un heroi; al capdavant, el mateix suecà recorda que, a grans trets, «l'heroisme és un talent estrany a la família literària» i que «entre els homes de lletres no trobarem mai un heroi» (2009a: 128-129). Intel·lectual de vida sedentària, l'assagista valencià se n'allunya, d'aquests conceptes, en diversos papers –a banda dels mots ja citats– de la dècada dels seixanta: per exemple, a l'entrada «Escepticisme», de *Diccionari per a ociosos*, quan exposa que, des del punt de vista social, «l'escèptic [i no cal dir que l'assagista posarà l'escepticisme com a mètode d'observació racional i distanciada del cosmos] no serà mai un assassí» ni «tampoc incorrerà mai en pecat d'heroisme» (2009a: 89); o en les pàgines d'*Examen de consciència*, quan escriu que «l'heroisme sol ser un mal assumpte, i l'èpica, una droga letal» (2011a: 459). D'altra banda, en la carta a Vicent Ventura del 30 d'agost de 1962, relaciona la seua manca d'heroïtat amb el requeriment de la comoditat:

Sóc tot el contrari d'un home d'acció –bé que tinga amics, encantadors, que creuen que sí, que sóc un home d'acció. No ho sóc, dic. Tinc un alt concepte de la comoditat, i estic disposat a conservar la meua a base dels majors sacrificis (sacrificis còmodes s'entén). La meua repugnància per l'heroisme és òbvia. Amb aquestes condicions personals, resulta evident que no tinc pasta de líder, ni de diplomàtic, ni de president de res –ni tan sols de concejal. (2003: 73-74)

Ara bé, la conservació d'aquesta «comoditat» no implica la reclusió permanent al seu domicili –per més que, com comentarem més endavant, reba infinites visites a la recerca de consells o recomanacions–, ni l'observació despreocupada de les quotidianitats del seu món des d'una torre d'ivori, ni l'aïllament en una bombolla llibresca i literària. Joan Fuster,

d'acord amb els versos estellesians, també baixarà al carrer i hi participarà; és, en paraules de Vicent Simbor, un «intel·lectual compromès en un doble sentit: compromès amb la seua escriptura i compromès amb la militància patriòtica» (2012: 32).

A primer colp d'ull, pot sobtar aquest compromís en un intel·lectual que fa bandera de l'escepticisme³⁷. Tanmateix, «escepticisme» no vol dir «neutralitat»; de fet, una actitud indiferent o abstencionista és ja, en si, una presa de partit, postura que defugí el suecà –la seua reivindicació va en la línia, més aviat, de la independència de l'intel·lectual (1993b: 170). L'escepticisme de Fuster, doncs, s'allunya, en l'àmbit pragmàtic i moral, d'aquell que evita emetre judicis o posicionar-s'hi, més propi dels estoics, per exemple (Riera 2010: 107). Tobies Grimaltos assenyala que, malgrat el qüestionament a què el suecà ha estat sotmès en aquesta matèria, l'escèptic no és algú sense creences ni partidari de l'immobilisme:

L'escèptic no és qui passa de tot, sinó qui «passa *en tot*» allò en què està: actua, però mantenint sempre cert distanciament crític. L'escèptic no és, o no és necessàriament equidistant, creu, pren posició, però no oblida que n'hi ha d'altres, que la que ha pres no és l'única, en considera contínuament les possibles mancances i les fortaleces de les posicions rivals. L'escèptic no és un individu quiet, inactiu i merament contemplatiu. Acció i escepticisme no són incompatibles. L'escepticisme només és incompatible amb l'acció irreflexiva, abrاندada i acrítica. (2010: 53-54)

El mateix escriptor, davant l'aparent contradicció entre els adjectius «escèptic» i «compromès» que hi subratllava Toni Mollà en l'entrevista que realitzà poc abans de morir, marcava una certa distància respecte de l'escepticisme radical i, per defensar el seu compromís, reclamava l'apropiació i la defensa d'uns principis mínims:

---

³⁷ El lector interessat en l'anàlisi d'aquesta doble condició d'escèptic i, alhora, compromès amb la cultura i el país pot consultar Josep Iborra (1982: 228-253); Antoni Riera (1995: 54-64 i 85-90); Carme Gregori (2000: 187-212), o Tobies Grimaltos (2010: 37-56). Jaume Pérez Montaner (2012: 51-72), per la seua banda, fa un repàs del concepte d'intel·lectual i la seua representació en l'obra fusteriana, i el compara amb el que han realitzat teòrics com Pierre Bourdieu o Edward W. Said.

Il·lustrat del XVIII, moralista, humanista, racionalista, escèptic i, tanmateix, compromès...

[...] ¿Escèptic? Doncs, també escèptic; també perquè no hi ha més remei. ¿Compromès, dius? Home, l'escepticisme no convé agafar-se'l radicalment del tot. Ja t'he dit abans que has de tenir un parell o tres de conviccions. Amb això, ja vas bé, ja. (Mollà 2014: 172)

Aquest compromís per l'escriptura i pel país, però, consta de diferents etapes, com ha estudiat Carme Gregori (2000: 209-210), que en marquen l'evolució: de l'escepticisme de joventut –radical «en matèria de formes i fons de govern» (Fuster 1993a: 61)– i de l'equidistància explícita respecte tant als valencianistes de dreta com als d'esquerra de la primera meitat dels cinquanta, Joan Fuster passarà, accentuat pel context i pel seu compromís nacionalista, a posicionar-se sense dubtes en l'esquerra, una esquerra, això sí, crítica, no adscrita a cap partit; una esquerra –no tota, és clar– que ha assumit la «qüestió nacional», alhora que la dreta, populista, demagògica i antivalenciana, l'ha utilitzada com a mecanisme per dividir la societat i mantenir-ne el control polític. Des d'aquesta perspectiva, després de les experiències viscudes en aquests anys, s'entén que el 1978, a les primeries de la Transició, etzibara a Amadeu Fabregat que «el País Valencià serà d'esquerres o no serà» (Fabregat 2003: 220)³⁸.

El procés intern del suecà en matèria de compromís nacional és, doncs, evolutiu; el punt d'inflexió arriba a partir de la segona meitat dels cinquanta. No obstant això, en les reflexions sobre el paper de l'escriptor, de l'intel·lectual, dels primers textos, ja trobem un Fuster preocupat pels assumptes de la societat en què viu i de la col·lectivitat a què s'adscriu, fins al punt que a la introducció de *Nosaltres els valencians* deixa per a la posteritat la coneguda cita sobre com d'obsessionat i d'apassionat se sentia –i se sentirà al llarg de tota la seua vida– pel seu país: «No tinc altra autoritat que aquesta: la d'haver-me apassionat fins a

---

³⁸ No cal dir que aquesta ha estat una cita –volgudament o no– malinterpretada per certs sectors. Quan Fuster s'hi posiciona i estableix una relació de dependència entre l'*existència* del País Valencià i la dominància de l'esquerra, té en ment, per exemple, la pretesa aniquilació de la llengua –símbol identitari indiscutible del projecte nacional de l'assagista– per part de la dreta, o, més concretament, d'UCD, com exposà a l'article publicat el 1983 a *Serra d'Or*, «No tot són males notícies» (2011b: 511).

l'obsessió per la vida i el destí del meu poble. Potser és l'única passió noble que reconec en mi.» (2005a: 21). No serà, però, l'única declaració en aquest sentit; un any després, en carta a Santiago Bru, afirmaria que no se li podria negar mai «la passió pel país i la dedicació – literària i no literària– a “intentar arreglar-lo”» (2006b: 271).

Al capdavant, la posició de Fuster s'inscriu en la línia dels intel·lectuals europeus – l'«intel·lectual compromès»– del segle XX, amb l'origen en el *J'accuse* de Zola, però, sobretot arran de la Segona Guerra Mundial, amb noms com Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Arthur Miller o Günter Grass, que no poden mantenir-s'hi neutrals ni al marge del que succeeix al món (Pérez Moragón 2002: 307; Iborra 2012: 189-190). I també en la direcció del seu admirat Antonio Gramsci, el qual va escriure al quadern 11 (XVIII) del seu *Quaderni del carcere*, uns mots sobre l'intel·lectual que ha d'apassionar-se pel seu poble per tal d'entendre'l, i que ens recorden, sens dubte, als reproduïts anteriorment:

L'errore dell'intellettuale consiste nel credere che si possa *sapere* senza comprendere e specialmente senza sentire ed esser appassionato (non solo del sapere in sé, ma per l'oggetto del sapere) cioè che l'intellettuale possa essere tale (e non un puro pedante) se distinto e staccato dal popolo-nazione, cioè senza sentire le passioni elementari del popolo, comprendendole e quindi spiegandole e giustificandole nella determinata situazione storica, e collegandole dialetticamente alle leggi della storia, a una superiore concezione del mondo, scientificamente e coerentemente elaborata, il «sapere»; non si fa politica-storia senza questa passione, cioè senza questa connessione sentimentale tra intellettuali e popolo-nazione. (Gramsci 1977: 1505)³⁹

---

³⁹ A pesar de les concomitancies entre aquest fragment de Gramsci i les paraules citades pel succà a la introducció de *Nosaltres, els valencians*, sembla que Fuster no havia llegit encara el sard durant la redacció del seu assaig. Segons ell mateix (Miralles 2003: 187), va descobrir Gramsci de la mà de Raimon, el qual, al seu dietari, confessa que aquest és l'autor que més ha llegit des del 1963 (Pelegero 2012: 24). Al parer de les paraules de l'un i de l'altre, és impossible parlar, el 1962, d'una influència directa del sard en el de Sueca (Archilés 2011a: 143-144), a pesar que Jaume Lloret i Joaquim Carlos Noguera (2017: 92-93) deixen la porta oberta a futures investigacions per manca de documentació en l'actualitat. No obstant això, no es pot negar que el polític i teòric marxista ocupà un dels llocs més elevats entre els escriptors de referència de Joan Fuster, com ell mateix reconegué (Miralles 2003: 187; Roig 2003: 202) o com alguns estudiosos (Tavani 2005: 110-113) han apuntat.

Fuster fou un intel·lectual preocupat pels problemes del seu temps i, en especial, pels que s'hi esdevenien en el seu marc territorial i nacional; s'hi posà, com a conseqüència de la seua teorització sobre el paper de l'intel·lectual en la societat, al servei del poble. Ell mateix, en la carta esmentada adés a Ventura, és conscient que, a pesar del seu posat d'«intel·lectual pur», també està «tocat del mal celtibèric d'arreglar el país», tot i que, amb un punt de resignació i de queixa, comença a estar cansat que se'l considere més un polític que no un lletraferit; en aquest sentit, ha hagut de desenvolupar, diu, «tots els paperets de l'auca: des d'adoctrinar criatures a parlamentar amb “jerifaltes”, des d'escriure pamflets a *Nosaltres, els valencians*» (Fuster 2003: 73-74). Justament per això, per desmarcar-se del tractament de «polític», més que un «líder» amb «seguidors», es considera una «autoritat moral» i, com a tal, la seua funció –la funció de l'intel·lectual, comptat i debatut–, adicional o oposada a la del polític professional, però, al seu parer, amb bastant més utilitat, no pot ser una altra que la de crear «consciència»:

Per «crear consciència» entenc qualsevol mena de labor que tendesca a situar els nostres compatricis davant els termes exactes dels problemes col·lectius. Jo no sé si aquesta «activitat» –mera irradiació d'influència intel·lectual, si vols– és complementària o contradictòria de l'activitat que realitza el polític professional. Però estic segur que, hic et nunc, és més útil. No m'atreviré a dir que més «urgent», sí més «útil». Perquè en això que diem el solar hispano, la població civil –tant com l'eclesiàstica i la militar– viuen en la més rigorosa «inconsciència». I ben sovint, els polítics «actius» no són els menys «inconscients». (Fuster 2003: 74).

L'intel·lectual ha de conscienciar la societat, ha de posar-li davant un mirall perquè observe, o s'observe, els problemes que l'afecten. Aquesta mateixa reflexió, la de l'intel·lectual-consciència de la societat, és una constant en l'obra del suecà, sobretot en aquests anys inicials de la seua obra assagística. D'una manera més abstracta, parlant de la funció de l'intel·lectual en general, ja l'havia apuntada, per exemple, a *Figures de temps*; a l'entrada de l'11 de juliol de 1952, és a dir, una dècada abans de la carta a Ventura, deia el següent: d'ençà de l'Humanisme, «l'escriptor occidental [...] és una mena de consciència de

la seua societat: consciència, en el triple sentit de (i) voluntat de lucidesa, (ii) decisió en el judici i (iii) tasca de remordiment», per això, «en tant que consciència de la societat, l'escriptor és també director de consciència per al seu públic» (1993b: 39).

Ara, en els seixanta, Fuster tindrà l'oportunitat de *practicar*, de materialitzar en la seua pròpia figura, aquest paper de desvetllament que ha atorgat a l'intel·lectual, de traure el poble de la «inconsciència», de la qual, afirma, es deriva l'«immobilisme» social d'aquell 1962 quan escriu a Ventura, però també el «mobilisme» futur si tot segueix en la mateixa direcció (2003: 75). Per a dur a terme la seua proposta, partirà de la necessitat que el país recupere la identitat; que, amb el descobriment –o el redescobriments– dels orígens i el passat, sobrepassi el reducte folklòric i regionalista en què el franquisme l'ha subsumit per tal d'encarar el demà amb una personalitat pròpia, forta, amb l'autoestima recuperada. I tot això, no ho oblidem, des de la seua Sueca natal, projectant-se ací i allà.

Durant aquest període, totes –o gairebé totes– les iniciatives culturals i nacionals passen, d'una manera o d'una altra, per Joan Fuster, que *explotava* en carta a Joaquim Maluquer el novembre de 1960:

[...] he d'estar contínuament embolicat en mil punyetes locals o nacionals, patriòtiques i culturals. Us heu entossudit tots a fer-me imprescindible, i resulta que he d'atendre a moltes coses simultàniament. Jo ho faig tot amb molt de gust, i no me'n queixo. Però vull que compregueu que no puc donar l'abast a tantes complicacions a satisfacció de tots. Compleixo les meves promeses (sóc prou imprudent a l'hora de prometre, això sí), encara que una mica tard. (2004: 236).

Vicent Simbor ha utilitzat per a definir-lo la simpàtica –«ell que es reconeixia tan liberal», diu l'estudiós– etiqueta de «secretari d'*agitprop* del nacionalisme» (2012: 32). Al capdavant, tot aquest activisme del suecà obeïa a l'estratègia pensada per al seu projecte nacional, el qual gira sobre tres punts clau: a) la reclamació d'un debat entorn de les indeterminacions nacionals del país; b) la modernització del paisatge cultural valencià per mitjà d'aquelles idees refusades o censurades pel franquisme; i c) la creació de grups de gent preparada que seguira, engreixara i estenguera aquest ideari (Pérez Moragón 2002: 276). I,

com a bon «secretari d'*agitprop*», va saber cercar el públic idoni per tal que aquest projecte perdurara en el temps.

1.1.2. *El pare intel·lectual d'una generació (i d'un país)*

Les esperances de Joan Fuster en el redreçament nacional del País Valencià passaven, sens dubte, per les noves generacions, per uns joves –sobretot universitaris, però també no universitaris– que el suecà va veure com els perpetuadors adients del foc nacionalista. Es tracta de la «generació valenciana dels seixanta», com ha encunyat Juli Capilla (2013: 19-24), curador del catorzè volum de la correspondència de l'assagista amb alguns dels representants d'aquell «grup», com Lluís Vicent Aracil, Alfons Cucó, Joan Francesc Mira o Vicent Pitarch; a més de les característiques bàsiques comunes que es requereixen per catalogar un grup humà de «generació» –en aquest cas, com la mateixa etiqueta indica, nascuts al País Valencià a l'entorn del 1940 i inserits en el món universitari pels volts del 1960–, també entra en acció el protagonisme i el lideratge de Joan Fuster. De fet, segons Furió (2013: 8-9), aquella joventut valencianista –els primers fusterians– era la principal receptora, el primer *target* –per emprar la terminologia dels actuals *influencers*–, dels textos del suecà, més concretament, de *Nosaltres, els valencians*⁴⁰, que aparegué el 1962, i que, amb propostes renovadores i modernitzadores, i amb els ulls posats en el futur, aïixava l'olor de naftalina i resclosit que desprenia un regionalisme estancat, totalment inofensiu i panxacontent, al qual, els mateixos protagonistes titllen, en alguna ocasió, d'«almelaivivisme», en referència al poeta Francesc Almela i Vives (Fuster 2013: 101 n. 4).

El final de l'informe autobiogràfic que tramet a Josep Pla per a la realització del seu *Homenot*, quan encara falten trenta anys per al decés de Fuster, és tota una declaració d'intencions del compromís social de l'assagista i de la necessitat de deixar una herència *humana*, més enllà de la posteritat de paper: «I no voldria morir-me sense haver deixat en

---

⁴⁰ Joan Fuster, en diferents cartes, assenyala als interlocutors l'objectiu que perseguia amb la redacció de *Nosaltres, els valencians*: si bé en una missiva a Vicenç Riera Llorca generalitzava el públic destinatari –«Espero que ajudarà a fer “obrir els ulls” a alguna gent respecte al “cas valencià”» (Fuster 1993: 420)–, en la semblança autobiogràfica que remeté a Pla el concretava en «els meus paisans», a qui pretenia «espavilar» (Fuster 1997: 276).

funcionament i “en forma”, al País Valencià, uns quants equips intel·lectuals capaços de remoure –o almenys d’intentar-ho– aquesta societat en perpètua somnolència digestiva...» (1997: 277). Uns intel·lectuals –no ho oblidem– que continuaren teixint el fil encetat pel suecà, que també *s’apassionaren* i *s’obsessionaren* pel país, que foren «consciència» social, però també que crearen «consciència» entre la societat⁴¹.

Els apel·latius que la bibliografia li ha dedicat, en aquest sentit, no són gens exagerats: «maître à penser», «guia espiritual», «tutor d’una generació nova d’estudiants» o «el Papa», en mots d’Antoni Ferrando, com arreplega Josep Massot i Muntaner (2008: 337). Fins i tot, els mateixos protagonistes d’aquella «generació valenciana dels seixanta» se’n reconeixen deutors, en remarquen la gran influència, l’espero que suposaren per a ells els papers fusterians, i recorden l’assagista amb termes semblants (Capilla 2013: 21-23): per a Lluís Alpera, amb el de Sueca «vam sentir que, per primera vegada en la història del País Valencià, teníem un mestre»; en paraules de Ricard Pérez Casado, sense l’assagista «no hi hauria hagut un seguit de mesures en favor d’un projecte polític de país mínimament valencianista», com la Llei d’Ús i Ensenyament del Valencià, raó per la qual «el seu estímulo ha estat definitiu»; Vicent Àlvarez, d’una manera més il·lustrativa i comparant-lo amb el filòsof francès, defineix Fuster com «el Sartre valencià» que «et fa raonar i racionalitza les coses»⁴².

---

⁴¹ Per a Pau Viciano (2012a: 91-92), si Fuster parla de la creació d’equips d’intel·lectuals no és per elitisme, al contrari del que havia proposat Jaume Vicens Vives amb la seua *Notícia de Catalunya*, que tenia com a destinatària una minoria econòmica i social que havia de convertir-se en la classe dirigent; el suecà, en canvi, tenia en ment un projecte més democràtic des del punt de vista social i creia que la funció d’aquesta nova *intelligentsia* era la de mobilitzar la resta de la gent per poder transformar culturalment la societat.

⁴² Aquestes declaracions, a banda de tota la seua faceta d’activista social, cultural i polític, no fan més que desmentir una remor bastant estesa des de certs sectors presumptament valencianistes sobre la responsabilitat, o pitjor, la culpabilitat de Fuster, en gairebé tots els mals actuals que pateixen els valencians. «Ara, quan tants antics amics li han girat l’esquena, quan hi ha qui s’avergonyeix de parlar dels Països Catalans, quan no manquen els qui volen revisar de dalt a baix les intuïcions i els plantejaments de Joan Fuster», es lamentava el pare Josep Massot i Muntaner en la cloenda d’una conferència realitzada a la casa del suecà (2008: 342). A *De Llorente a Marx. Estudis sobre l’obra cívica de Joan Fuster*, de Pau Viciano, més concretament al capítol «La Batalla imaginada: una relectura ideològica del passat» (2012b: 223-257), l’estudiós esbudella el discurs de la «tercera via», els defensors de la qual redueixen la Batalla de València a una pura qüestió identitària entre fusterianisme/catalanisme i blaverisme –fins al punt d’anivellar dos personatges tan antagonics, com Joan Fuster i Vicent González Lizondo– que pretenien *apoderar-se* de la identitat valenciana. Però, a més, responsabilitzen el suecà i el seu model de ser els instigadors i legitimadors, a la contra, del moviment blaver i anticatalanista, que hauria sorgit o hauria agafat embranzida «per la pressió i el radicalisme del nou nacionalisme fusterià» (2012b: 229). També a *Per què Fuster tenia raó*, del mateix Viciano, refuta, amb afirmacions del mateix Fuster, una sèrie de tesis crítiques que s’han atribuït a l’escriptor, com una certa visió pessimista del País Valencià o el menyspreu cap a les falles; és interessant, però, en la línia que apuntàvem, el quart capítol, «Una proposta radical» (2017: 93-122), en què l’historiador desmunta aquells que acusen Fuster

Lluís Vicent Aracil, per la seua banda, pot donar compte d'aquesta incitació intel·lectual per part del suecà per a sortir de l'immobilisme (Fuster 2013: 98-118): el setembre de 1962, les lamentacions del sociòleg per l'absència d'ajuts econòmics i de col·laboradors en l'ambiciós projecte que vol dur a terme –un estudi complet sobre el problema lingüístic valencià des d'una perspectiva sociològica i antropològica– troben un cert consol en les paraules de Fuster, que coneix els inconvenients a què s'ha d'enfrontar Aracil; el de Sueca intenta tranquil·litzar-lo i animar-lo amb propostes de recerca de subvencions i d'algun seminari per preparar els ajudants. Ara bé, mentre es resolen aquests entrebancs, no poden quedar-se de braços plegats: cal actuar, cal no callar, perquè «“els altres” tampoc no callen: i els altres són l'escola i la ràdio, el cine i la universitat, la rutina i els jocsflorals, l'almelaivivisme i el diegosevillisme; la merda, en suma» (Fuster 2013: 115-116). L'instrument per trencar el silenci és el llibre; Fuster, que creu en la cultura com a autèntica eina transformadora, empeny Aracil a escriure un llibre menys «ambiciós», però igualment necessari, sobre temes sociolingüístics, com la situació social del català o el complex d'inferioritat dels valencians, mentrestant.

En aquesta carta, ja ho hem dit, Fuster defensa –a pesar de ser-ne conscient de les limitacions– el llibre com a eina per a transmetre un missatge. No obstant això, l'assagista va més enllà i advoca per fer ús de totes aquelles escaletes per on es puga introduir el discurs de conscienciació nacional: «Quan dic el llibre vull dir també qualsevol altra forma de comunicació verbal de transcendència col·lectiva: articles de diari i de revista, conferències, rutes, exercicis espirituals i sermons de quaresma» (2013: 112). Només dos anys abans d'aquest intercanvi epistolar, s'havien iniciat, justament, unes «rutes», uns «exercicis espirituals» i uns «sermons de quaresma» que marcarien el rumb d'aquesta generació.

---

de trencar amb la tradició valencianista amb el seu «neovalencianisme» –que no deixa de ser, simplement, una altra manera d'anomenar el «valencianisme catalanista» o «catalanisme»–, de ser tan essencialista en la idea nacional com els anticatalanistes i d'haver estat, la seua proposta, un pal a les rodes del valencianisme, el qual hauria viscut més tranquil sense tantes polèmiques i conflictes interns.

1.1.2.1. De rutes, exercicis espirituals i sermons de quaresma: Fuster, organitzador de *tinglados*

La dècada dels seixanta s'iniciava, doncs, amb els viatges semiclandestins de joves estudiants universitaris valencians al Principat o a Perpinyà, així com els estatges a diferents indrets del nord del País Valencià, organitzats i promoguts pels diferents grups catalanistes, com el montserratí, de Max Cahner i Ramon Bastardes, Josep Benet i Jordi Pujol, o el democratacristià, d'Oriol Folch, Raimon Galí o Joaquim Maluquer, que tenien en comú el mestre de cerimònies, el «predicador»: Joan Fuster. L'objectiu no era un altre que «crear consciència», «fer país», «adoctrinar» o sumar aquests joves a la «causa».

Sembla que la idea inicial partí de Miquel Tarradell, catedràtic d'Arqueologia de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València, el qual conegué a les aules estudiants amb inquietuds sobre el que succeïa al país, joves que l'interrogaven sobre aspectes del Principat: un grup d'universitaris «nacionalment aprofitable» (Capilla 2013: 36). La correspondència entre Max Cahner i Joan Fuster (2012: 55-89) posa de manifest la gran tasca de logística que el suecà realitzà –amb l'ajuda de Josep Benet, Jordi Pujol, Ramon Bastardes, Montserrat Martí o el mateix Cahner– per dur a terme aquesta primera «excursió patriòtica», que tingué lloc del 17 al 24 d'abril de 1960: els assumptes d'intendència provocats per la problemàtica de l'obtenció dels passatges i els salconduits per als joves; la preocupació de cercar patrocinis i delegar determinades activitats, com la recollida econòmica, que hauria de ser a càrrec de Lo Rat Penat; o els indrets que xafaran, com Montserrat, Manresa, Solsona, Vic o Barcelona, així com l'allotjament de l'expedició⁴³.

El caràcter altruista del suecà quan es tracta d'assumptes relacionats amb el desvetllament del país –o països, s'entén– ja es fa palès en la carta que, en el moment dels preparatius, envia al seu interlocutor de Barcelona. Fuster, que està implicant uns i altres en aquest projecte perquè sufraguen les despeses del viatge dels joves, només fa una petició econòmica al grup de Montserrat:

---

⁴³ Per a una descripció més exhaustiva de les activitats que s'hi esdevingueren, hom pot consultar Cahner (1984: 39-41), Malló i Portell (1993: 74-79) i Climent (1997: 317-319).

El que sí que hauríeu de pagar vosaltres és el meu viatge: jo estic disposat a perdre una setmana de feina, a aguantar les criatures patriòtiques, a fer sermons carregats de doctrina, a tot; però, fill meu, sóc pobre, i no puc pagar-me el bitllet d'anar i tornar, ni m'agrada demanar ajut als indígenes. Confio que, com que no serà una quantitat excessiva –posa-li unes mil pessetes–, el pressupost que teniu previst no sofrirà gaires alteracions. (2012: 67)

Aquest lliurament filantròpic al redreçament nacional serà la tònica de la majoria de les actuacions que podríem englobar dins l'activisme polític i cultural del suecà durant els anys seixanta. D'altra banda, els tretze estudiants que conformaren aquella primera comitiva amb el vistiplau fusterià foren Josep Lluís Viciano, Rafael Ballester, Josep Palàcios, Màrius Garcia Bonafé, Lluís Alpera, Miquel Mestre, Josep Raga, Lluís Vicent, Antoni Bargues, Eliseu Climent, Lluís Monferrer, Ferran Martínez i Rafael Martínez (Fuster 2012: 78-82). L'objectiu, evidentment, sobrepassava el mer «retrobarment sentimental entre els germans perduts de la marca hispànica i la moreria»; ara es pretenia «preparar quadres per a construir un espai nacional hipotètic», més concretament, «*el* projecte de país» (Malló & Portell 1993: 77). De fet, Cahner atribueix a aquest *stage* «l'estructuració d'un moviment cultural i nacional catalanista, dins i fora de la universitat valenciana i, sobretot, estès per totes les comarques del País Valencià, amb una decidida vocació de vincular-se a la comunitat dels Països Catalans» (1984: 41).

Aquella excursió de formació, però, no fou l'única. Uns mesos després, entre el 3 i el 10 de juliol, s'organitzà, a Riells del Montseny, el primer d'una sèrie de «cursets d'adoctrinament patriòtic» (Furió 2004: 9), finançats per Oriol Folch i Camarasa, i coordinats per Joaquim Maluquer i pel mateix Fuster. Les missives entre els coordinadors permeten esbrinar-ne tots els ets i els uts de la preparació, tant d'aquest, com dels posteriors al Desert de les Palmes o al Penyagolosa. En el celebrat al municipi de la Selva, ambdós interlocutors havien arranjat les temàtiques i les orientacions de les conferències –«serà molt convenient que tendim a erigir la comarca [...] en protagonista dels estudis», diu Fuster en la carta del 7 de maig (2004: 181)– o, de nou, els preus dels bitllets i l'allotjament. Hi acudiren cinc

expedicionaris valencians, a més de Josep Palàcios, fidel amic i futur hereu del llegat de l'assagista.

Joan Fuster i Joaquim Maluquer semblen contents amb el resultat, de manera que decideixen repetir la fórmula: el nou punt d'encontre, ara al País Valencià, serà el Desert de les Palmes, de Castelló, entre el 29 d'octubre i el 2 de novembre d'aquest 1960. La concurrència fou bastant superior a l'anterior i comptà amb setze assistents, a més del mateix Fuster: Ferran Zurriaga, Josep Lluís Viciano, Max Cahner, Ramon Bastardes, Enric Tàrrega, Vicent Sunyer, Manuel Sanchis Guarner, Joan Francesc Mira, Antoni Martí, Ferran Sanchis Cardona, Josep Lluís Bausset, Miquel Tarradell, Vicent Arlandis, Joan Reglà, Pere Figuera i Serra i Carme Lluch (Fuster 2004: 228 n.3). Com a *novetat*, Maluquer proposa que Fuster reba una mínima suma econòmica per tots els maldecaps que la gestió li suposa, així com per intentar pal·liar les pèrdues del suecà, que no podrà treballar aquelles jornades. Fins al moment, segons les seues pròpies paraules sobre la participació en tots aquests *tinglados*, havia hagut de resignar-se al cobrament, només, dels viatges i l'allotjament; també és cert, però, que mai no havia fet cap petició monetària, la qual cosa posa de manifest, una vegada més, l'amor i la generositat cap al *seu* país:

La meua butxaca, crònicament escanyolida, no pot suportar això [les despeses que suposen aquests dies, no només pel que deixa d'ingressar, sinó també pels diners que s'hi ha de gastar] sense dolor. Mai no havia reclamat assignacions supletòries, perquè comprenc que els fons disponibles en aquests casos sempre són magres. De tota manera, una certa freqüència d'anades i vingudes, no està a l'abast de les meves possibilitats. Per això m'alegra que hàgiu decidit vosaltres mateixos sobre el particular. (Fuster 2004: 212)

A mitjans del mes de juliol de 1961, entre els dies 14 i 19, té lloc el tercer d'aquests seminaris de formació política nacionalista plantejats i dirigits per Fuster i Maluquer, ara a Sant Joan de Penyagolosa. En aquesta ocasió, el suecà comptava amb l'ajuda organitzativa de Joan Francesc Mira i Fermí Cortés, que se sumen a Josep-Lluís Fos, Lleonard Silvestre, Artur Ramon, Octavi Carles, Ramon Navarro Bonet, Francesc Bonet, Domènec Serneguet,

Francesc Codonyer, Lluís Vicent Aracil, Ferran Sanchis, Josep Lluís Viciano, entre els assistents, a banda de Joaquim Maluquer i Pere Figuera (Fuster 2004: 262 n.1). La concurrència del viatge al Penyagolosa, a diferència de la de Riells o la del Desert de les Palmes, estava composta per «catecúmens» i per «d'altres ja més intoxicats», a més d'«un parell d'agents provocadors» (2004: 259). Al capdavant, era una manera d'evitar la formació de capelletes, una estratègia enfocada –per emprar una expressió bastant suada en l'actualitat, sobretot, en els cercles polítics progressistes– a ampliar la base, a guanyar nous adeptes a la «causa».

El 9 de desembre d'aquell mateix any, encara anirà a Perpinyà a «excitar les masses indígenes» (Fuster 2004: 275) en una trobada organitzada per Ramon Bastardes i Max Cahner. Pel que es desprèn de la carta d'aquest últim el 2 de desembre, sembla que comportà menys maldecaps logístics per al suecà que els anteriors; potser, per la proximitat de dates i l'apressament –la carta és del 2 i el viatge cap al nord, el realitza el 8–, és Cahner qui incita Fuster que acomboie algun jove, com «l'Eliseu o algú dels seus» (Fuster 2012: 141-143). La missió era clara: calia teixir relacions entre el nord i el sud; en aquest sentit, hi assistiren estudiants de Barcelona, de València, d'Occitània, a més d'una part de públic nord-català, com Enric Guiter, Doctor Comelade, Josep Maria Corredor o Enric Ruffat (Ferré 2000: 196-198; Fuster 2004: 275 n.2)

També en els inicis d'aquesta dècada, més alliberat que en l'organització i la programació dels seminaris i dels *stages*, el nom de Joan Fuster fou habitual, d'una manera o d'una altra, en els quatre Aplecs de la Joventut del País Valencià convocats per la Joventut de Lo Rat Penat, pels centres excursionistes de les ciutats que els acolliren, pels cercles universitaris valencianistes i per altres entitats. El I Aplec, a Lliria, el 16 d'octubre de 1960, sobrepassà els 150 assistents amb el suecà entre ells, mentre que el II Aplec, a Alcoi, un any després, comptà amb una afluència semblant i se celebrà, segons l'assagista, «amb tota felicitat» (2004: 269). El 21 d'octubre de 1962 tingué lloc el III Aplec, en aquesta ocasió al nord del país, a Castelló. Ara bé, el 27 d'octubre de 1963 hauria d'haver-se desenvolupat a Bocairent el IV Aplec, però la guàrdia civil i l'exèrcit ho impediren. Aquell any, justament, la crida –o el «Manifiesto a la Nación» (Fuster 2004: 484)– havia estat a càrrec del suecà, el qual era, arran de la publicació d'*El País Valenciano*, la diana dels atacs provinents de

diversos sectors i personatges de la societat valenciana (com Diego Sevilla Andrés, Francesc Almela i Vives o José Ombuena, entre d'altres), així com de la premsa local:

Enguany ens trobarem a Bocairent. I la convocatòria –no cal dir-ho– té el mateix sentit i la mateixa ansietat de sempre: una afirmació de fe en el nostre poble. No som uns il·lusos ni uns romàntics. Hem mirat la realitat cara a cara, i sabem que el camí és difícil, i difícil l'empresa. Però també sabem que no hi ha una altra eixida. O bé els valencians recobrem el domini i l'estímul de les nostres energies col·lectives, o cada dia quedarem més diluïts i més enfangats en la despersonalització i en el provincianisme. És una qüestió de vida o mort: de vida o mort, precisament, «com a poble». I el poble que som ha de triar. Nosaltres ja hem triat: ni volem ni podem resignar-nos a l'abúlia servil, a la traïció, a les renúncies oprobioses. I aspirem que els valencians, tots els valencians, trien allò que nosaltres hem triat: l'opció de la dignitat i l'honradesa. Víctima de rutines imposades i d'opressions adulteradores, el nostre poble va oblidant que és «un poble»: corre perill de perdre la consciència de ser el que és. I aquesta és la missió que hem assumit: la de tornar-li la consciència, la seua consciència, de ser «poble». Que, en tornar-li la consciència, li tornarem també la bandera i l'esperança. Tenim fe en ell, en nosaltres mateixos, que som poble. És una fe segura i eterna. A Bocairent –com ahir a Lliria, a Alcoi, a Castelló de la Plana– reiterarem el nostre compromís comunitari de seguir treballant en aquesta direcció. En el moment actual del País Valencià, els camps estan ben definits: més definits que mai. Nosaltres obrim el nostre a tots els valencians de bona voluntat. El futur, la llibertat i la justícia són els nostres aliats. Us esperem a Bocairent! (Duran 2013: 9).

Les xifres d'assistents previstes per part de l'organització eren bastant superiors a les de les edicions anteriors: entre 500 i 700 persones. No obstant això, quan ja eren gairebé a Bocairent, s'hi trobaren els guàrdies civils, armats amb metralleres; es calcularen uns 150 agents (Fuster 2004: 505). La versió «oficial» apunta a l'absència del compliment del tràmit de la censura per part de l'impressor de la crida. Tanmateix, per a Fuster aquella prohibició governamental arribà perquè els mateixos personatges que havien tramet la campanya de

demonització contra Fuster s'havien posat en contacte amb el governador civil en llegir l'esmentada crida i qui la signava. Les paraules que, segons l'escriptor, el governador, Antonio Rueda y Sánchez Malo, adreçà a Joan Segura de Lago, president de Lo Rat Penat – «“Que sean valencianistas, pasa; pero catalanistas, ¡eso sí que no! Esos hijos de puta que quieren separar Valencia de Castilla para someterla a Cataluña”. “Y ese Fuster...”» (2004: 504)⁴⁴–, són una prova fefaent, d'una banda, que les autoritats, quatre anys després del primer aplec, s'havien adonat que aquelles trobades tenien un fort contingut polític i, d'altra, que el succeïa estava sota la lupa policial. Fuster, però, ja havia decidit uns dies abans que no aniria al IV Aplec per «unes discretes recomanacions oficiosas» (2004: 499), li confessa el mateix 27 d'octubre a Joaquim Maluquer, i no per haver estat retingut a casa, rumor que es va estendre en aquells moments.

En qualsevol cas, la presència de les forces de l'ordre i de la llei, lluny d'atemorir la concurrència, suposà una injecció de moral per al valencianisme. Fuster –com la resta de públic assistent– no pot amagar, en la correspondència a Maluquer, un relatiu entusiasme pel que s'entén com una certa provocació per part dels valencianistes –catalanistes–, cap a les autoritats militars, una *victòria*, mínima, sí, però sense precedents en la història del nacionalisme valencià:

hem aconseguit mobilitzar 150 *números* de la Benemèrita. No és això «guanyar les eleccions»? Em penso que sí. Modestes, és clar. Però les hem guanyades. No sé què passarà. Probablement no res. Però el clima és tens. [...] Crec que, per fi, hem entrat en la «pubertat política». Fins ara no havíem merescut la suspicàcia policial. (Fuster 2004: 501)

---

⁴⁴ L'editorial del mes de desembre de 1963 de la revista *Senyera*, publicada pels republicans valencians exiliats a Mèxic, arreplega la possible conversa entre el governador civil i el president de Lo Rat Penat, que inclou uns mots totalment esclaridors sobre la vigilància que exercien sobre l'escriptor: «Yo podría autorizarles a ustedes un acto separatista, pero que ustedes celebren un acto catalanista esto es inconcebible, y mucho más dirigido por un mercenario a sueldo del oro catalán» (Castelló-Tàrraga 1963: 1), en clara referència a Fuster. Si el diàleg respon més a la fantasia de l'autor que a l'exactitud de l'escena, cosa impossible de certificar, és en tot cas simptomàtic de la percepció que es tenia de la situació de Fuster entre els cercles valencianistes en aquests moments.

El veto a la realització del IV Aplec a Bocairent⁴⁵ contribuí, paradoxalment, a sortir – d’una manera modesta i humil, tot siga dit– de l’immobilisme general en què vivia la societat valenciana, i ajudà a crear un clima d’optimisme entre els sectors valencianistes. El suecà, l’endemà mateix dels fets de la població de la Vall d’Albaida, li escriu una carta, amb un to alegre i exultant, a Vicent Álvarez –aquells dies a Montpeller– amb la narració dels diferents esdeveniments dels darrers dies: «Te n’has anat a França, i no saps el que t’has perdut. El país està caldejat com mai ho havia estat» (Fuster 2013: 285). Fuster, com a líder, i aquesta generació valenciana dels seixanta, com a bons acòlits, començaven a fer soroll i a *molestar* les altes instàncies. El camí s’anava traçant.

1.1.2.2. Un escriptor amb les típiques obligacions de «pare de la pàtria»

L’activisme cultural i polític de Joan Fuster, però, no es limitava a l’organització d’estatges ni a la redacció de crides per als joves: el suecà arribà a realitzar les funcions de mànager musical, d’assessor i promotor, sabedor com era, d’una banda, de la gran capacitat de *conscienciació* dels cantautors⁴⁶, i, d’una altra, de la major irrupció i difusió de la cançó en les diferents capes socials, al contrari que el llibre, amb un públic –en comparació– bastant més reduït (Simbor 2012: 33-34). La llengua i el *missatge* passaven del comptagotes llibresc al torrent musical; l’habitació o l’escriptori es quedaven molt petits al costat dels teatres, places de bous o camps de futbol –tant de dins de les fronteres com de fora– que albergaven multituds procedents de diversos indrets del planeta. La internacionalització de l’idioma –i del *cas català*– guanyava obstacles per aquest costat, com li comenta Fuster a Lluís Vidal Batallé, de l’Obra Cultural Catalana de Buenos Aires, el setembre de 1967, arran de la pregunta sobre la Nova Cançó i les reaccions del públic català enfront de les protestes:

---

⁴⁵ El 1964 el govern franquista tornà a posar problemes a la convocatòria del V Aplec a la Vall d’Uixó; la resposta fou que, el diumenge següent, l’últim d’octubre, es realitzà la primera marxa a peu des de València al Puig, una marxa que es repetí durant els pròxims anys, fins al 1968, quan el governador civil prohibí l’entrada dels nacionalistes a la població (Algarra 2017). Tant els aplecs com les marxades són a la base d’una de les tradicions que, des del 1977, continua el valencianisme, com és l’arribada al Puig des de València el darrer diumenge d’octubre.

⁴⁶ «Ahir, a Castelló de la Plana, vaig tenir ocasió de sentir les cançons dels Setze Jutges. Cantaven unes lletres sensacionals! Els nostres amics que van a la caça de poesia social haurien d’acudir-hi», li narra a Albert Manent el 1963 després d’assistir a un concert (Fuster 2010: 293 n. 1).

El disc ha estat una cosa importantíssima per a la nostra situació lingüística actual, és a dir, el descobriment del disc com a instrument de penetració lingüística a través de les cançons, a través dels monòlegs, a través dels contes infantils, a través de tantes coses com poden fer-se per les gravacions discogràfiques. Dins d'això –que ha estat importantíssim ja en principi– hi ha hagut l'aparició de personalitats tan importants com per exemple el Raimon –parle del Raimon perquè en tinc una experiència directa des del primer dia–, que ha estat decisiu. Jo crec que sí, ha penetrat molt en el poble, en el poble a tots els nivells, el popular i el selecte. Ha tingut un gran èxit, de més a més –cosa també importantíssima a destacar–, no solament –com sempre passa, clar, en aquestes coses– a la Catalunya estricta, sinó també al País Valencià, a les Balears, al Rosselló. Més encara, Raimon ha tingut la gran bondat, la gran sort, la gran habilitat de transcendir les fronteres lingüístiques sense abdicar l'idioma. El Raimon ha cantat a París, a San Sebastià, a Madrid, a Cuba, on siga, a tot arreu ha cantat en català i en les seues cançons anava no sols la inquietud pròpiament i estrictament personal des del punt de vista social i polític, sinó, de més a més, el fet lingüístic català en si, que s'ha posat davant dels nassos de la gent de fora de la catalana i els ha fet veure i suscitar inquietuds, preocupacions, curiositat, cosa que ha servit per a internacionalitzar una mica el nostre cas; no tant com caldria, però almenys sí en bona part. (Vidal 2003: 103-104).

La *visibilitat* que donava la cançó no tenia competidor en altres formats culturals del moment, ja siguen llibres o revistes. D'entre els cantants, el suecà destaca el cantant xatívi Ramon Pelegero, Raimon, a qui conegué el 1959 i portà a Barcelona a les portes de la discogràfica Edigsa, que li publicà el primer disc el 1963 (Simbor 2012: 33). D'aquesta manera, Joan Fuster començava a relacionar-se amb la Nova Cançó per a avalar, anys després, i durant el període que hem emmarcat en aquest apartat, molts dels cantautors valencians del moment, com, per exemple, Mari Carme Girau amb *País Valencià. Cançons tradicionals* (1966), Marian Albero i *No volem esperar com abans* (1967), Fèlix Estop i *Amor*

d'amo (1968), Ovidi Montllor i *Gola seca* (1969) o *Salvat-Papasseit* (1975) o *Al Tall i Cançó popular. País Valencià* (1975), entre d'altres.

D'altra banda, la seua casa, a Sueca, es convertí en una universitat alternativa a l'oficial, on s'acudia a la recerca del consell o l'aprenentatge del mestre (Simbor 2012: 39). Universitaris, escriptors, músics, gent que necessitava algun tipus d'assessorament, tots acudien al número 10 del carrer de Sant Josep de Sueca, que ofería, a més de la qualitat intel·lectual de l'interlocutor, un horari que podia estendre's fins a altes hores de la matinada. El gener de 1966 excusava la tardança en la resposta a Joaquim Maluquer perquè s'havia hagut d'ocupar de «les típiques obligacions de “pare de la pàtria”» al llarg de quinze dies, una *feina*, que, tot siga dit, com ell mateix reconeix, l'omplia:

Calculo que el terme mitjà diari de visites ha estat de quatre, i el terme mitjà de persones per visita, de cinc. No exagero. Acabava les jornades terriblement fatigat, de tant de xerrar. Com a l'arca de Noè, hi han vingut almenys un parell d'animals de cada espècie: des de xinesos (en el sentit metafòric del terme) fins a eclesiàstics. He impartit abundància de tot: benediccions, consells, indulgències, tabac, copes i fins algun dinar. [...] Tot això, al capdavant, i bromes a part, és satisfactori, i estic content. (Fuster 2005b: 178-179).

Aquesta espècie de «vicari de parròquia» que «ha de pronunciar homilies, escoltar confessions, donar consells, etc.» (Fuster 2005b: 32), sap que, si aquest *modus operandi* funciona, paga la pena; el suecà entén que, si per guanyar adeptes a la causa cal *apartar-se* en algun moment de les seues obligacions laborals, no valen les lamentacions –a pesar que en les cartes pugua semblar el contrari. Ningú no podrà qüestionar mai, doncs, la incansable militància nacionalista de Fuster, que, com ja hem apuntat i hem demostrat més amunt, no vivia aïllat al seu domicili.

A part de les estratègies amb els sectors joves emergents i amb els cantautors, Fuster es troba immersit en diversos projectes, com la creació, el 1968, d'una escola en català i avançada des del punt de vista pedagògic com era Tramuntana. O la participació, aquest mateix any, en la campanya probisbes valencians, a instància d'Albert Manent, ja que

«sembla que hi ha el perill proper que us fotin entre cap i coll un bisbe castellà» (Fuster 2010: 357). Per no parlar de la presència del seu nom en tantes entitats civico culturals, com Òmnium Cultural, Acció Cultural o la Fundació Huguet, així com en els jurats de diversos premis literaris, com el Joanot Martorell i el derivat Sant Jordi, del Carles Riba o del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, entre d'altres. I, és clar, el seu paper en la creació de premis literaris, ja siga l'Ausiàs Marc de poesia de Gandia, ja siga el de la Fundació Huguet per la Nit de Santa Llúcia (Simbor 2012: 42).

Igualment, convé destacar-ne la implicació en diverses aventures editorials. Si el mateix 1968 se sentí frustrat per haver d'abandonar el somni de l'editorial A.C., de la qual era director literari, després d'haver publicat la modesta xifra de nou llibres –entre els quals s'inclou *Diccionari per a ociosos*, el 1964– durant els quatre anys que durà l'empresa, no desistí en l'ambició de traure a la llum tots els llibres que fora possible malgrat les circumstàncies econòmiques i l'ombra de la censura, com a director d'unes quantes col·leccions: «Lletra Menuda» (1971-1980), «Bibliotheca Valentina» (1972), «Clàssics Albatros» (1973-1978) o «Documents de Cultura Facsímil» (1973-1977) (Simbor 2012: 50). També el 1960, amb una reelaboració de *La llengua dels valencians. Assaig de divulgació novament redactat*, de Manuel Sanchis Guarner, iniciava la direcció d'una col·lecció de fascicles de divulgació, pensats per a un públic més ampli. D'altra banda, el 1969, a Castelló de la Plana, formarà part dels membres fundadors de la Societat Bibliogràfica Valenciana S. A.

Fuster també s'involucrarà en altres projectes editorials, com L'Estel, sota la direcció de Sanchis Guarner, que encetà el 1962 amb el seu *Poetes, moriscos i capellans*; Tres i Quatre, editorial fundada per Eliseu Climent el 1968, que disposà del seu assessorament literari; o Edicions 62, iniciada amb el seu *Nosaltres, els valencians*, i on exercí de conseller literari personal fins a l'aparició, el 1964, de Josep M. Castellet (Simbor 2012: 51). Però serà sobretot en la creació de la *Gran Enciclopèdia Catalana* (1969-1980), que volia portar a terme aquesta darrera editorial, on veurem un Fuster apassionat. Afirmarà Vicent Simbor, que, fins i tot quan arriben els problemes econòmics, «podem descobrir un Fuster frenètic que es llança amb totes les forces per salvar del naufragi una obra de tanta repercussió nacional» i contactà amb qui calguera –sobretot, amb el seu amic Joaquim Maluquer– per tal d'evitar la

desaparició d'una obra que considerava «una eina cultural d'impagable repercussió nacional» (2012: 52). No obstant això, no deixà de banda les altres demandes de confeccionar més bibliografia per omplir els buits que hi havia i, com a membre del consell assessor, participà també en la realització de la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* (1973-1977).

Joan Fuster, però, encara tingué una altra gran preocupació urgent durant aquest període: la provisió de premsa –revistes i diaris– en català, un instrument de normalització lingüística i nacional capaç de penetrar millor en la societat que no els llibres (Simbor 2012: 54). Pel que fa a les revistes, hi hagué diferents intents per tal d'obtenir l'autorització ministerial. Per exemple, el 4 d'octubre de 1962, a Maluquer, li exposava les característiques d'una possible revista d'informació general: «un setmanari de to mitjà, no tan banal com *Catalunya Exprés*, ni tan fi com *Serra d'Or*» que evitara «un excessiu “pairalisme”, i fer-lo àgil i “actual”», més com a eina de «recuperació lingüística» que no de «penetració “ideològica”», amb un títol, sense una «fórmula massa “catalanesca”», més aviat «anodí» o «neutre», com *El Matí*, *La Nau* o *L'Instant*, però amb una projecció nacional –«dels “Països”» (Fuster 2004: 388-390). És justament aquest interlocutor el que el 27 d'agost de 1964 oferí al suecà la direcció de l'intent de resurrecció de la *Revista de Catalunya*, una revista mensual d'alta cultura (Fuster 2005b: 69). També l'assagista es mostrava interessat en la confecció de la revista *Lletres Catalanes*, al bressol d'Edicions 62, com ho demostra la carta a Manuel Ortínez el maig del 1967 (Ferré i Trill 2004: 75-76). O en la proposta, ja des del 1963, de la valenciana *La Quinzena*, un setmanari «modest, però seriós, orientador i a l'europea» (Fuster 2005b: 210).

Cap d'aquests projectes, però, aconseguiren reeixir a causa del ferri control del govern franquista (Simbor 2012: 58). Malgrat tot, sembla que *Canigó*, nascuda a Figueres el 1954 de mans de Xavier Dalfó i de caràcter mensual, catalanitzada amb el pas del temps a partir de 1968 i convertida en setmanari el 1971, mentre l'alcoiana Isabel-Clara Simó n'ocupava la direcció, se salvà de la prohibició governamental. Fuster, evidentment, n'estigué involucrat, en l'«operació de la revista *Canigó*», que, d'ençà del 1973 en traslladà la redacció a Barcelona; segons explica el suecà en carta a Maluquer, es tracta d'«una maniobra valenciano-empordanesa pro-Països Catalans, de les més decidides: l'única decidida» (2005b: 455). No serà fins al 1979, en un altre context sociocultural i polític, ja sense la

censura vigilant, que puga veure la llum el seu desig d'una revista estructurada i dirigida per ell mateix –publicada per Eliseu Climent– com era *L'Espill*, una revista cultural d'àmbit més restringit, encara vigent en l'actualitat, editada des de 1999 per Publicacions de la Universitat de València i edicions Tres i Quatre.

Quant al diari en català, fou una comesa impossible, ja que, malgrat les relacions polítiques d'una part de la burgesia catalana, el règim franquista es va mostrar inflexible. Tot comentant el projecte de diari de *Migdia* amb Maluquer, el suecà és conscient de la dificultat de l'assumpte:

no crec que Fraga estigui massa ben predisposat a encendre la llum verda per al diari. Demanarà unes garanties impossibles, en últim extrem. Això que exigeix d'en Porcioles és literalment una «garantia impossible». Caldrien moltes pressions, i molt fortes, perquè en Porcioles es decidís a donar la cara. En tot cas, la «hipoteca» que el Ministeri voldrà imposar a «*Migdia*» serà fotudíssima. (2005b: 254)

Paral·lelament a tots aquests maldecaps de «pare de la pàtria», la professionalització com a escriptor –i la necessitat de *viure*, de guanyar-se el pa– l'obliga a haver de redactar i de lliurar una quantitat ingent d'articles per a la premsa, de manera que ens trobem possiblement en els anys més prolífics en aquest sentit (Furió 1994: 164): a més del mensual per a *Serra d'Or* (esporàdicament entre el 1959 i 1967, i les dues sèries fixes, 1968-1973 i 1978-1984), el nom de Fuster apareixerà també setmanalment a les pàgines d'*El Correo Catalán* (1961-1972), *Tele/eXprés* (1969-1977), *La Vanguardia* (1969-1984) o *Destino* (1959-1973), i, sovint, a *El Noticiero Universal* (1967-1971), *Abc* (1972-1973) o *Informaciones* (1972-1978). Igualment, i a pesar que en ocasions es lamenta per la falta de temps per a «escriure llibres»⁴⁷, també és aquest un període d'extraordinària producció llibresca, tot i que molts dels títols agrupen articles que han vist la llum en un primer moment

---

⁴⁷ Antoni Furió reporta unes paraules de queixa, de resignació, d'un Fuster exhaust per la confecció d'articles dia sí dia també a un editor seu l'any 1970: «La idea de publicar-me un llibre em sembla un error. Hi perdràs diners. De més a més, jo no “escric” llibres; només en “publico. [...] No visc dels llibres, sinó del senyor comte de Godó (Déu protegeixi els seus negocis!), a canvi de la proletària operació setmanal de l'article...» (1994: 165).

a diaris i revistes. No obstant això, també conrea l'aforisme i l'erudició, sempre travessada pel seu estil inconfusible. És bastant il·lustratiu que, entre 1961 i 1967, per exemple, publique dos llibres anuals de mitjana –a banda dels ja anotats *Nosaltres, els valencians* i *El País Valencià*, de 1962, o *Diccionari per a ociosos*, de 1964, el 1965 publica *Causar-se d'esperar*, i el 1967, *L'home, mesura de totes les coses*–, mentre que, del 1968, en siguen quatre: *Consells, proverbis i insolències*, *Examen de consciència*, *Heretges, revoltes i sermons* o el primer volum de les Obres Completes, *Llengua, literatura, història*.

Ara bé, si hem de destacar una obra d'estudi d'història cultural i literària d'aquestes dècades dels seixanta i primers setanta és, sens dubte, la *Literatura Catalana Contemporània* (1972), una aproximació als autors i als corrents culturals, però també al context social, polític i lingüístic. En aquest camp d'erudició, també caldria remarcar el seu paper decisiu en la renovació historiogràfica de la Universitat de València, materialitzada, el 1971, en la realització del I Congrés d'Història del País Valencià, un termòmetre, al capdavant, del clima acadèmic posterior a *Nosaltres, els valencians*. D'altra banda, tampoc no descuida els amics pintors o escultors, com Pedro Cámara, Andreu Alfaro, Manuel Boix o Rafael Armengol, entre d'altres, per als quals redacta alguns textos sobre les respectives obres artístiques, així com altres projectes conjunts, com *L'Albufera de València*, el 1970, amb gravats de Jaume Pla, i *Exploració de l'ombra*, quatre anys després, amb dibuixos de Joan Ponç (Furió 1994: 166-168).

El llegat i el bagatge cultural, així com el treball portat a terme en pro de la llengua i del país, que ens deixà el suecà durant aquests anys és increïble. No és estrany, per tant, que el 1972 es concedisca per primera vegada, convocat per la llibreria Concret, el premi d'assaig Joan Fuster –l'any següent, passaria a ser la llibreria i editorial Tres i Quatre, que l'inclouria als Premis Octubre. La funció de l'autor de *Judicis finals* és la d'un autèntic vertebrador cultural dels Països Catalans; el do de la ubiqüitat del suecà, ja siga físicament, ja siga com a conseller o confessor, queda demostrat en tots els projectes que es movien per la cultura catalana durant els seixanta i principis dels setanta. Però no solament s'ha de valorar pel seu pes a nivell cultural; des del punt de vista de la *política* –la «no professional», com matisaria el mestre–, és necessari compartir les paraules de Carme Gregori: «Fuster és l'ideòleg més important del valencianisme polític contemporani; sense ell resultaria impossible d'entendre

la direcció i el sentit del nacionalisme de la segona meitat de segle al País Valencià» (2000: 212). I tot això, és clar, malgrat el desengany i la decepció que suposaren tant per a l'assagista com per al País Valencià els anys de la Transició i els diferents personatges que ocuparen els nous –i democràtics– seients governamentals.

1.2. I DESPRÉS VINGUÉ L'ESTAVELLAMENT: JOAN FUSTER DURANT LA TRANSICIÓ I ELS INICIS DEL NOU SISTEMA DEMOCRÀTIC

1.2.1. *Una producció efervescent i contínua, a pesar de les bombes*

La mort del dictador Francisco Franco el novembre de 1975 i els anys immediatament posteriors –període de transició política– suposaren l'inici d'un nou panorama polític i social; en concret, fou a partir de la Constitució, amb la dissolució uns mesos abans del Tribunal d'Ordre Públic, una institució franquista que va continuar actuant amb intensitat durant els anys de la Transició amb el segrest de llibres i revistes del carrer i amb l'obertura de diligències contra autors, que l'escriptor assolí la llibertat per expressar les seues opinions des de qualsevol tribuna. Paral·lelament, Joan Fuster amplià la cartera de les plataformes de premsa des d'on dir-hi la seua: a les ja esmentades en l'apartat anterior, cal afegir-n'hi de noves, entre les quals trobem, després del parèntesi en forma de veto per la campanya desfermada arran d'*El País Valencià*, capçaleres valencianes, com *Valencia Semanal* i *Diario de Valencia*, on col·laborarà esporàdicament, o *Qué y dónde*, on mantindrà –entre 1979 i 1984– de manera regular la secció «Notes d'un desficiós», a més de l'*Avui*, *El País*, *Reporter*, *Canigó*, *Tribuna*, *Noticias al día*, *Nous Horitzons*, *La Calle*, *Por favor*, *Jano*, *El Món* o *El Temps*.

Lluny del que hom pot creure, la política no centra l'exclusivitat temàtica dels articles fusterians durant aquesta etapa; Nel·lo Pellisser (2017: 13), editor i analista de les columnes publicades a *Qué y Dónde* que foren recollides després amb el títol de *Notes d'un desficiós*, per exemple, matisa que, malgrat la creença que aquelles col·laboracions eren marcadament polítiques, només una quarta part dels dos-cents cinquanta-tres articles del succà en aquella cartellera versen sobre l'actualitat política. Fuster, doncs, seguirà tractant i reflexionant sobre

els temes de què ja s'havia ocupat amb anterioritat, des de «l'actualitat de les portades: Europa, la crisi econòmica, l'OTAN, Mao, Bokassa...» (Pellisser 2015: 163-164), fins als canvis i les transformacions socials que hi tenen lloc, com l'auge del consumisme, el petroli, la pornografia, la secularització dels costums –aquests començaven a defugir la pel·lícula cristiana que els revestia–, el nudisme o els porros. L'assagista, apunta en aquest sentit Enric Sòria, fou un obsessionat a «entendre la peripècia humana» (2010: 36). Igualment, no hi falten els grans temes de la condició humana, com la mort, la tristesa, l'alegria, el pas del temps o l'amor, ni tampoc els culturals o artístics, que inclouen la literatura, la música o el cinema clàssic.

Ara bé, ningú no discutirà que foren aquells papers analítics i crítics amb la Transició i els seus protagonistes, tant a nivell estatal com a nivell autonòmic, els que tingueren –potser, en algun moment, a desgrat del mateix suecà⁴⁸– un major ressò. És possible que la causa raga en aquell to «més incisiu i més àcid» cap als fets i processos i els personatges que pul·lulen pel panorama polític, un estil en què «desplega tota la seua capacitat retòrica, que li permet ser sorneguer unes vegades i irreverent en altres» (Pellisser 2017: 13). La relaxació de la censura i l'eixamplament de la llibertat d'expressió i de premsa –i els nous horitzons que s'albiraven, com a conseqüència, en l'escenari periodístic espanyol– foren aprofitats per un Fuster, que, com a «observador crític de l'actualitat política» (Furió 2005: 13), no pogué ni volgué quedar-se al marge del nou context emergent, un context que, com veurem més endavant, estigué marcat pels pactes, per les rebaixes de pretensions i per les constants renúncies –sobretot per part de l'esquerra⁴⁹.

---

⁴⁸ L'any 1992 Joan Fuster retrou a Toni Mollà que s'hagen capficat tant en els seus escrits civico-polítics i en reivindicar la resta, «que és la part més important de la meua obra»: «Mira, si jo hagués de triar, a última hora sempre preferiré el altres llibres, diguem-ne normals, que s'han venut més o menys, però que no són especials per a res, com ara *Diccionari per a ociosos* o *Indagacions i propostes*, al *Nosaltres, els valencians* o coses per l'estil. [...] els preferesc perquè són llibres que no apassionen ningú, però que poden divertir-te o fer-te pensar o qualsevol altra cosa per l'estil. [...] jo ara seria incapaç de rellegir *Nosaltres, els valencians*. Tanmateix, el *Diccionari per a ociosos*, per exemple, és un llibre que encara m'agrada i que encara me'l mire, perquè encara m'hi reconec» (Mollà 2014: 173-174)

⁴⁹ Segons Ferran Archilés (2010: 565-566), la intervenció de l'«intel·lectual» (a mode general, l'estudiós hi aporta els exemples de Julián Marías o Fernando Savater en el món cultural espanyol) en la nota de l'actualitat política esdevingué una tendència, ja que ajudava a constituir els propis camps de poder i legitimitat. En el cas de Fuster, la seua contribució fou valuosa per a la legitimació –que no la direcció, compte– de les propostes ideològiques de l'esquerra; sempre, això sí, al marge de partits polítics o de capelletes ideològiques.

«Jo no sóc allò que en diríem un “comentarista polític”, però en tant que ciutadà que paga la contribució ¿no tenia dret a dir-hi la meua? I m’ho demanaven, de més a més» (1979: 10), es justifica el suecà al pròleg de *Destinat (sobretot) a valencians*, un volum, en última instància, dedicat al «problema nacional valencià». No resulta estrany, doncs, que, fruit de la velocitat a què avancen els esdeveniments i de la quantitat ingent d’articles que ha d’escriure, la majoria de llibres que veuen la llum en aquesta etapa siguen reculls de col·laboracions en premsa –o, millor dit: «un article de revista, la presentació d’un recull d’estudis aliens, el pròleg a l’obra d’una amiga o d’un amic» (Fuster 1976a: 7)–, com *Contra Unamuno y los demás* (1975), *Un país sense política* (1976), *El blau en la senyera* (1977), *Destinat (sobretot) a valencians* (1979), *Notes d’un desficiós* (1980), *Ara o mai* (1981) o *País Valencia, per què?* (1982). D’altra banda, tot i que escapen lleugerament del període que analitzem (1975-1984), tant *Pamflets polítics* com *Punts de meditació (Dubtes de la «Transición»)*, apareguts ambdós el 1985, també inclouen articles, textos o opuscles publicats en els anys ressenyats: en el primer cas, *El blau en la senyera* o *País Valencià, per què?*, així com el pròleg de *Franco i l’espanyolisme*, de Xavier Arbós i Antoni Puigsec, de 1980; en el segon cas, contribucions, des del 1979 fins al 1982, a *Serra d’Or*, *Diario de Valencia* i *Noticias al día*. En realitat, tots aquests papers cívics i polítics, combatius o de temàtica *militant*, no fan sinó desenvolupar les premisses i prolongar determinats aspectes sobre un tema, el seu poble, que ja el 1962 havia exposat a *Nosaltres, els valencians*⁵⁰; ara, però, focalitzen altres perspectives embolcallats, això sí, per la forma de «textos d’intervenció, d’agitació, entre l’anàlisi d’urgència i el pamflet provocatiu» (Furió 1994: 199).

Tanmateix, no tot són, com dèiem, papers cívics i pamfletaris sobre la realitat política que s’hi esdevé; Fuster també té temps –ni que siga en bastant menor mesura– per a una altra

---

⁵⁰Al pròleg d’*Un país sense política*, reiterava la constant i permanent reflexió al voltant del país que travessa la seua obra, una reflexió encetada, en certa manera, a partir de *Nosaltres, els valencians*: «De la primera ratlla a l’última, el discurs respon a una “premeditació” continuada: a la “meditació” permanent sobre un tema del qual no sé desfer-me’n, perquè és el tema del meu poble. [...] *Nosaltres, els valencians* fou un resum de problemes, i encara em sembla vàlid en aquesta perspectiva. Després, i a l’atzar de la vida de cada dia, he hagut de tornar sobre tal o tal altre punt, no gaire perfilat, o sobrevingut, o marginal. No podia fer-ho d’una manera sistemàtica: d’altres feines me’n destorbaven. Tanmateix, la “meditació” continuava sent la primera: la “premeditada”.» (1976a: 7).

de les seues principals preocupacions: l'erudició, amb treballs sobre la història social de la llengua o sobre la història literària. El 1976, per exemple, publica *La Decadència al País Valencià*, un aplec de quatre assaigs en què revisa i aprofundeix sobre alguns aspectes i problemes, com la lectura, la llengua o la literatura, en aquests segles, i el 1977, *Contra el Noucentisme*, un compendi dels tres pròlegs de les respectives obres de Joan Salvat-Papasseit, Salvador Espriu i Josep Pla. També aquest 1977 apareix el cinquè volum de les Obres Completes, *Literatura i llegenda*.

Paral·lelament, segueix amb la tasca de secretari d'*agitprop*, de vertebrador cultural: a més de continuar amb algunes de les aventures iniciades en el període anterior, ocupa el càrrec de director de la col·lecció «Biblioteca d'Autors Valencians», pertanyent a la Institució Alfons el Magnànim, el 1981 (a pesar que només hi consta explícitament des del número 4, de 1982, fins al seu decés (Pérez Moragón 1994: 25; Simbor 2012: 50)) i, sobretot, aconsegueix fer realitat, el 1979, com havíem apuntat més amunt, l'anhel d'una revista cultural –*L'Espill*, a hores d'ara encara en circulació– sota la seua direcció i adreçada a les capes intel·lectuals, «un segment social de gran incidència pública que el tàctic Fuster no vol abandonar» (Simbor 2012: 59). De la mateixa manera, no descuida els amics, com ho manifesta, entre d'altres mostres, l'enviament a Raimon, el maig o juny de 1981 –tot i que l'entrada del dietari del xativí és datada el 19 de juny, Fuster acaba l'escrit amb data de maig–, del text introductori per al llibre que acompanyarà l'estoig de deu discos *Raimon. Totes les cançons* (Pelegero 2012: 225). Ara bé, no deixa de ser significatiu dels temps convulsos que viuen el fet que el suecà, per tal de reivindicar el paper i la *utilitat* socials dels cantautors durant la dictadura sobretot, però encara en aquell final dels setanta i principis dels huitanta, advertisca sobre la pervivència d'un franquisme sociològic arrapat a les institucions i a aquells que les habiten:

Sigui com sigui, l'antifranquisme català, en allò que tenia de cert i d'actiu, no s'explicaria sense la contribució excitadora dels cantants. La constant repressió de què van ser víctimes prou indica que la Dictadura intuïa –sabia– amb quin perill s'encarava. No estic gens segur que les coses hagin canviat tant com perquè puguem renunciar a una arma experimentada i fluida. El franquisme no ha estat vençut, ni a penes desplaçat,

i l'episodi del 23 de febrer i les claudicacions subsegüents haurien de posar-nos alerta respecte a vel·leïtats tenebroses. Per dir-ho de pressa: és que el «Diguem no!» ha perdut vigència? La pregunta no és innocent. I «D'un temps, d'un país?» I...? S'enganyaria qui cregués el contrari.

El mal és que o s'enganyen o ens volen enganyar. Quan, de vegades, sento comentaris com «Això ja està superat!» o «En aquest moment és pura demagògia», penso que potser vivim engegats per una obscura confabulació de connivències i d'estupidesa. Ara tornaria a ser higiènic i efectiu reprendre cançons com «Diguem no!», com les altres, i implantar-les de nou en un context social que és alhora el mateix i diferent, però en el qual el «crit» de Raimon s'alça amb les seves virtuts originàries. En realitat, mai no havia deixat de ser una admonició permanent. Ell, Raimon, no ha estat l'únic: sí, el primer. I ell i tots els qui, com ell, van erigir en militància el clam per la llibertat, per una llibertat que no fos un simulacre ultratjant sinó una sincera proposta revolucionària, han caducat? Més aviat, no semblen acabats d'«estrenar»? M'ho semblen a mi, almenys. (2009b: 26)

La implicació de Fuster en la «cosa» valenciana arriba fins al punt d'aventurar-se, entre el 1975 i el 1976, en la redacció d'un avant-projecte d'estatut d'autonomia, conegut com Estatut d'Elx⁵¹, acompanyat d'un grup d'intel·lectuals no adscrits a cap sigla política, com Max Cahner, Eliseu Climent, Josep Benet, Rafel Ribó o Enric Solà –redactor principal. El 22 de maig de 1975, el suecà indica al seu amic Vicent Ventura –amb qui es trobava barallat aquells mesos justament perquè aquest no acceptava que, ni a ell ni al PSPV, que dirigia, se'ls hagueren convidat a col·laborar-hi– quin és l'objectiu d'aquella empresa independent de qualsevol partit –tot i que atribuït al PSAN, potser pel suport que hi donà– que pretenia superar tots els «istes» i erigir-se com l'estatut de *tots* els valencians:

---

⁵¹ El document està datat a Elx l'octubre de 1975, però sembla que s'ultimà a València uns mesos després, el febrer de 1976, i es publicà a Barcelona a la impremta clandestina des d'on es llançava també la revista *Avui*. *Servei d'Informació Català* (Guia 2005: 267).

La intenció prevista era la de suplir la trista «innocència» de la grupusculeria política local, i fabricar un text susceptible de reflexió o/i de subscripció. I, ja t'ho dic des d'ara, aquest text està pensat de cara a una acceptació per totcristo, «valencianistes», «catalanistes», «regionalistes», i fins i tot «espanyolistes». Potser no l'acceptareu ningú. Paciència! Haurem perdut el tren una vegada més... L'últim tren... (2003: 214)

En paraules de l'històric dirigent del PSAN Josep Guia, aquesta proposta d'estatut «és la referència bàsica i inexcusable en el procés autonòmic valencià de la transició», de la qual ha poat, fins i tot, «el descafeïnat i mal anomenat “Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana”», encara que n'ha rebaixat els continguts (2005: 267). El catedràtic i investigador en la història de la literatura catalana contemporània Vicent Simbor, en canvi, és més caut a l'hora de parlar de les semblances entre l'esborrany de partida i l'estatut definitiu: a pesar de l'extensa difusió pública, el d'Elx «va ser bandejat per les forces polítiques guanyadores de les eleccions, que redactaren un text significativament allunyat del que ell havia promogut» (2012: 44). En el camp del dret, per a l'exdiputat al Congreso de los Diputados per Izquierda Unida (1996-2000) i exconseller de Transparència, Responsabilitat Social, Participació i Cooperació de la Generalitat Valenciana per la coalició Compromís (2015-2019) Manuel Alcaraz, es tracta «d'un document molt important des del punt de vista ideològic, però que no té cap importància jurídica», sobretot, perquè és una proposta feta «per uns amics» que no es va haver d'enfrontar a les limitacions imposades per la Constitució, ni hagué de «guanyar-se el vot o la confiança de ningú», raó per la qual «no es pot utilitzar seriosament com a antecedent de l'estatutisme que realment ha existit posteriorment» (Pellisser, Montón & Pérez Moragón 2008: 352-353).

L'Estatut d'Elx, un avantprojecte d'estatut que pretenia *unir* tots els valencians per sobre de partits i d'ideologies –tot i que no ens enganyem: els redactors agranaren una mica cap a casa–, no triomfà; potser, com assenyala Alcaraz des d'un cert distanciament polític, jurídicament era inviable⁵². No obstant això, constitueix, de nou, una mostra més del

---

⁵² Manuel Alcaraz destaca que l'Estatut d'Elx tenia aspectes positius, però no pot combregar amb alguns altres, com, per exemple, la possible renúncia a les comarques castellanoparlants: «És el primer cas que conec d'un projecte nacional que està disposat a perdre territori i població per parlar una altra llengua. I, a més, així s'articula

compromís que Fuster prengué amb el seu poble. Ara bé, no és estrany que, a ulls del de Sueca, l'entrada en vigor l'1 de juliol de 1982 de l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana, aprovat per l'article 143 i no pel 151 (com Catalunya, Euskadi, Galícia i Andalusia) –el qual haguera permès una autonomia plena–, i rebaixat quant al contingut respecte a l'embrionari Estatut de Benicàssim –amb la incorporació de les pretensions de l'Estatut d'Elx ja bastant aigualides–, significara l'enèsima dimissió de l'esquerra valenciana; la sensació de desencís i desil·lusió del suecà –com la de molts valencians que s'hi mostraren escèptics, indiferents i frustrats (Felip 2005: 100)– era ja molt pregona.

En qualsevol cas, tornant a la segona meitat dels anys setanta, l'ascendent de l'assagista i la seua projecció pública no feren més que créixer; aquells que pertanyien al món de la política o, fins i tot, que estaven al poder, el llegien i l'escoltaven (Furió 1994: 197; Pérez Moragón 2002: 308; Archilés 2012: 344). És el període en què li concedeixen, per exemple, el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1975)⁵³, un premi atorgat tant a l'obra literària com al seu recorregut cívic. Igualment, són els anys en què es troba més en contacte amb la gent: d'una banda, la contínua recepció de visites a la seua casa de Sueca a la recerca de consell o de tertúlia; d'una altra, els viatges freqüents a València i més espaiats a Barcelona, però també a Madrid (el 1976, al recital de Raimon) o a Berlín (el 1978, a la Setmana Cultural Catalana amb Josep Renau) (Furió 1994: 203). O en què *Actualidad Económica*, un setmanari madrileny d'economia el col·loca en un llistat entre els «100 españoles más influyentes», al costat de «noranta-nou senyors més, tots ells ministres, directors de consells d'administració, capitans generals, personatges dinàstics, bisbes...», ironitza el mateix suecà des de les planes del *Qué y dónde*, alhora que, en un exercici de modèstia, es descriu *tan sols* com «un intel·lectual de poble, considerablement tímid, descarat en rares ocasions, inclinat a la cosa erudita, antimetafísic, i anticlerical –de tots els cleros possibles, i no solament del professional–, i antinacionalista, i... Poques coses més» (Fuster 2017: 56). La *veu* –la lletra–

---

un model d'homogeneïtat lingüística que no ens agradaria per molts motius.» (Pellisser, Montón & Pérez Moragón 2008: 353).

⁵³ El Premi d'Honor de les Lletres Catalanes atorgat el 1975 per Òmnium Cultural no és l'únic reconeixement que rebrà per part d'institucions durant l'etapa que estudiem (1975-1984): en anys posteriors, la Generalitat Valenciana o la Generalitat de Catalunya li entregaran el Premi de les Lletres del País Valencià (1982) i la Medalla d'Or (1983), respectivament. El 1984, d'altra banda, l'Ajuntament de Sueca el nomenarà Fill Predilecte.

de Fuster, doncs, ha conquerit territoris i no tan sols té pes als Països Catalans, o més concretament, al País Valencià, on ja ha esdevingut «tòtem» del catalanisme i del progressisme, sinó que s'ha expandit per la resta de l'Estat; dins la cultura espanyola, destaca com a veu «perifèrica» important i de prestigi –molt per sota, tot siga dit, del que ho fa a casa nostra (Archilés 2010: 567).

La polarització per l'hegemonia de la identitat (llengua, denominació, símbols) al territori valencià en aquesta època –cosa que ha donat lloc a parlar d'una *batalla de València*, malgrat el desequilibri de forces i les diferències en el mode d'actuació (la raó i el diàleg enfront la força i la violència)– ens permet parlar d'un *altre bàndol*: al fusterianisme, o valencianisme de caire catalanista, progressista i modernitzador, racional, antiregionalista i antiprovincialista, i indefinit des del punt de vista partidista, doncs, s'oposava el blaverisme, un moviment anticatalanista i catalanòfob caracteritzat per un fort populisme i conservadorisme amb un discurs antimodernitzador, regionalista i, en el període que analitzem, espanyolista (Flor 2011: 179-211). La resposta d'aquest *bàndol* –a què s'adheriren l'extrema dreta i els antics franquistes⁵⁴ al fusterianisme i, més concretament, a la mateixa figura de Fuster, fou la violència verbal i física, fins al punt que intentaren l'assassinat de l'assagista en dues ocasions mitjançant sengles atemptats.

Convé recordar que el clima de tensió contra Fuster i contra tot el que representava que ja s'havia engegat als anys seixanta arran de la publicació d'*El País Valencià* es crisparà més amb l'entrada a la dècada dels setanta i, sobretot, durant els anys de la Transició, amb la connivència, no cal dir-ho, dels partits de dreta, com UCD –i noms com el d'Emilio Attard⁵⁵, Fernando Abril Martorell o Manuel Brosseta–, i de certa premsa local, com *Las Provincias*, dirigit per María Consuelo Reyna. Joan Llorca (1994: 31-32) i Francesc Bayarri (2018: 61-66) donen pinzellades de la violència d'aquell període: des del 1971, la llibreria Tres i Quatre

---

⁵⁴ Vicent Flor diferencia, quant a la violència, entre blaverisme i extrema dreta: si bé és cert que l'estudiós afirma que no es pot considerar el primer «un moviment terrorista o intrínsecament violent», també ho és que «una part de l'extrema dreta local féu servir el blaverisme de coartada per a la violència» (2011: 265-266).

⁵⁵ Tot i que eren de sobres coneguts els vincles entre el blaverisme i la UCD, recentment s'ha descobert que el líder de la sucursal del partit centrista al País Valencià, Emilio Attard, posseïa en el seu arxiu una còpia notarial dels estatuts del Grup d'Acció Valencianista (GAV), grupuscle bressol de diverses famílies de l'extrema dreta i individus franquistes que fou –i, encara en l'actualitat, és– responsable de la majoria dels incidents violents contra l'esquerra i el catalanisme a partir de la Transició (Marco 2020).

–una de les «instal·lacions culturals més atacades a Europa en el darrer terç del segle XX» (Bayarri 2018: 61)– haurà de suportar tot tipus d'agressions, com bombes o metrallaments, mentre que el 1975 i el 1976 se succeeixen els atacs a distintes llibreries d'arreu del país, com La Arana o Dau al Set (València), Xúquer (Alzira), La Costera (Xàtiva), Concret (Gandia) o Set i Mig (Alacant), així com també als teatres, cinemes, bars i cafeteries de públic nacionalista i esquerrà. Igualment, hi ha, el juliol de 1976, l'explosió d'un artefacte al camp de futbol del Levante Unión Deportiva la vespra del festival de música popular *Trobada dels Pobles*, on actuaven Raimon, Al Tall o Lluís Miquel i els Quatre Z, entre d'altres. O el paquet bomba que el 4 de desembre de 1978 rebé el catedràtic Manuel Sanchis Guarner al seu domicili i que, afortunadament, no obrí; des dels ambients ultres, s'arribà a insinuar que el filòleg s'havia autoenviat l'artefacte i la justícia mai no en va trobar els culpables. En canvi, no pogueren salvar la vida ni, d'una banda, Miquel Grau, jove militant del Moviment Comunista del País Valencià, el 6 d'octubre de 1977, que, quan penjava cartells per a la manifestació –que seria multitudinària– del Nou d'Octubre, morí a mans de Miguel Ángel Panadero, ni, d'una altra, Valentín González, militant de la CNT, que el 25 de juny de 1979 participava en una vaga dels treballadors del Mercat d'Abastos i que va ser abatut per una pilota de goma a boca de canó per part d'un policia. De la mateixa manera, també s'enfronten als governants elegits democràticament: per exemple, el 25 d'abril de 1979 es desactivaran uns minuts abans que esclaten unes bombes localitzades als domicilis del president del Consell, Josep Lluís Albinyana, i del primer alcalde democràtic de València, Fernando Martínez Castellano, mentre que, en la processó cívica del Nou d'Octubre d'aquell mateix any, seran assaltats el nou alcalde de la capital valenciana, Ricard Pérez Casado, a més del president de la Diputació de València, Manuel Girona, o el rector de la Universitat de València, Joaquín Colomer, entre d'altres autoritats.

És en aquest context –allunyat totalment del mite d'una Transició pacífica que s'intentà vendre i que ha estat oportunament desmuntat per André-Bazzana (2006), Gallego (2008) o Baby (2018)⁵⁶– en què cal emmarcar els tres episodis violents que va patir Joan Fuster. El

---

⁵⁶ És interessant l'estudi de Sophie Baby, ja que se centra en la violència que recorregué l'Estat espanyol entre el 1975 i el 1982, la qual va molt més enllà del colp militar del 23-F i del conflicte basc, dos episodis, d'altra banda, totalment necessaris per a la construcció d'aquest mite d'un període pacífic (2018: 25). En aquest sentit, apunta la investigadora francesa que, en la bibliografia sobre la violència de l'època, la que portaren a terme els

primer es produí un diumenge de juliol de 1977: unes pintades insultants («traïdor», «venut a l'or català», «Fuster Diu que És català. Per això és Un Traïdor A València» –un acròstic que amagava «f. de puta»–, «borratxo») contra l'escriptor a la façana del seu domicili. Era migdia, assenyala el mateix Fuster en l'article «Pintar como querer», publicat un mes després dels fets a les pàgines de *Por Favor*, amb un punt impostat de sorpresa, això sí, per l'halo d'impunitat que embolcallava aquests «fulanos provistos de esprais», al capdavant, manats per instàncies superiors:

Lo curioso del caso es que, al parecer, el insulto –físico– se cometió en el mediodía de un domingo de julio, y por una cuadrilla esperpéntica y tristonamente absurda, pagada por individuos notorios, y sin que las vigilancias municipales, cómplices en definitiva, funcionasen. Ni las gubernativas. No hubo nada de aquella modestamente heroica osadía de la «nocturnidad» y el «echar a correr», que caracterizó a las pintades de los izquierdosos que ganaron las elecciones. Nada de eso.

Perdidas las elecciones, y en la plena luz del día, el spray «ultra» campa por sus respetos, y con todos los respetos del tinglado local «aliancero». (2006c: 294)

La frase final d'aquell paper no podia ajustar-se més a la realitat d'aquell juliol de 1977 i dels anys successius: «El concepto de “orden público”, en los pueblos, continúa siendo olímpicamente fascista» (2006c: 294). El cofundador del GAV, Manuel Zarzo (1995: 134-137), tragué pit uns anys després d'aquelles pintades i afirmava que foren unes quaranta persones, membres del mateix GAV i d'altres grupuscles, com el Grup Cultural il·licità Regne de València o el Grup Cultural Novelder Regne de València, les que anaren a la casa de l'intel·lectual suecà.

El 18 de novembre de 1978, aquesta vegada a la matinada, tingué lloc el segon incident, ara amb una voluntat més seriosa d'atacar, de ferir o d'assassinar l'escriptor: una bomba carregada de metralla explotà en la reixa protectora d'un dels finestrals de la planta baixa.

---

grups radicals d'extrema esquerra i d'extrema dreta només es percep de manera indirecta i queda inclosa en les monografies sobre els partits que en preconitzen l'ús (2018: 29). No obstant això, és curiós que no hi haja rastre dels episodis que tingueren lloc al País Valencià; la província de València, diu, «apenas padeció atentados políticos» (2018: 57).

«Por suerte, o gracias a Dios», confessa Fuster des de *La Vanguardia* uns dies després en l'article titulat justament «Una bomba en la ventana», «yo no estaba en aquel momento en mi sitio de trabajo, que, por lo demás, suelo ocupar por esas horas» (2006c: 299). La fortuna, sens dubte, ha estat de part del suecà, el qual, més que ganes de saber qui ha estat l'«ejecutor», prefereix esbrinar l'«inductor». Descartats els grups «democràtics», en què inclou la UCD, els extraparlamentaris i els membres del Consell preautonòmic, entre d'altres, Fuster situa el punt de mira, sobretot, «en la lista de burgueses, catedráticos, periodistas, y lo que sea, que con la excusa de ser “anticatalanistas”, son “antivalencianistas”, y que puestos a pagar, sufragarían mi explosivo –lo han sufragado– y mucho más» (2006c: 301-302). Per a l'escriptor, l'ultra seria un peó més de la maniobra –«los ultras están para eso»–; en realitat, la importància de l'acte rau en aquell que el manipula, que el maneja perquè hi pose la bomba, una bomba, d'altra banda, que era «básicamente emblemática» contra una «sencilla esperanza democrática», que representa l'assagista i les seues idees (2006c: 303).

Ara bé, potser l'atemptat més virulent fou el tercer: l'esdevingut la matinada de l'11 de setembre de 1981. Joan Fuster es troba al seu domicili conversant sobre qüestions literàries amb Jaume Pérez Muntaner i Vicent Salvador quan tots tres escolten una forta explosió; l'esclafit els empeny a eixir, tant als tres com als veïns de la casa del costat, el número 12. Aquesta primera bomba, però, només és l'ham per fer sortir l'intel·lectual de casa; al cap d'uns pocs minuts –un lapse de temps més que calculat–, esclata una altra bomba a l'altra finestra. Per sort, se n'han assabentat aviat i han pogut refugiar-se sense patir danys personals, tot i que una de les veïnes ha estat llançada per l'ona expansiva de l'artefacte (Bayarri 2018: 25). No hi ha hagut morts, però sí desperfectes materials de tota mena, des del domicili de l'escriptor i els edificis propers fins als llibres o les obres d'art del suecà. De nou, Fuster en dona testimoni a la premsa, en aquesta ocasió, a les planes del *Diario de Valencia*, en l'article «Bomba va i bomba ve», on segueix amb l'actitud de transcendir l'anècdota –els atemptats que l'intentaven aniquilar– per a elevar-la, tristament, a categoria:

Al País Valencià hem pogut observar com una determinada línia de violències, encara esporàdiques, ha estat propiciada i fins i tot estimulada per «algú». Hi tenien el terreny preparat per la mística o per la història que cultivà el franquisme, i hi han trobat

complicitats inconfessables, silencis significatius, consells indirectes, complaences òbvies. ¿I què dir d'aquelles declaracions farisaicament adornades de repudi, però que sovint acaben ensenyant l'orella amb fórmules de l'estil «ells mateixos ho han provocat», o –cautelosament apuntant– «ho tenen ben merescut»? No ens hem d'enganyar. Jo no em deixe enganyar, almenys. Si les bombes de Sueca haguessen tingut l'èxit que esperaven, unes molt concretes alegries s'haurien formalitzat. Érem un àmbit relativament tranquil: no volen que ho siga. Intenten suprimir per la força bruta allò que pertany a l'àrea de la raó, del debat serè⁵⁷. Les «anècdotes» varien en la transcendència o en la impunitat, però conflueixen en el sentit. (2006c: 343).

A més de denunciar la hipocresia de certs sectors que el voldrien veure soterrat, Fuster torna a acusar –encara que sense arribar a posar noms i cognoms, almenys en aquest paper– aquells que han conreat i han alimentat aquell clima d'extrema violència. Més contundent es mostra en l'article publicat l'octubre d'aquell any a *Serra d'Or*, «I mai més ben dit, això», en què, com hem vist a l'apartat sobre l'autocensura (§ III.4.2.), suprimí una sèrie de noms de polítics per, finalment, «despersonalitzar l'accident» i reflexionar d'una manera més general sobre tota la «classe política» i el seguit de pactes, complicitats i «toleràncies» d'uns amb els altres, fins i tot, amb aquell sector de la política valenciana que pretén –una clara al·lusió a Fernando Abril Martorell i la UCD, en general– «extirpar el càncer del pancatalanisme i acuchillar no sé què (fàcil d'imaginar)» (2011b: 458)⁵⁸, problema més important, al capdavall, que trobar els autors. Aquests, però, mai no foren localitzats.

Més encara, la policia arxivà el cas en menys d'un mes i amb una investigació de només quaranta folis (Bayarri 2018: 52-53); a hores d'ara, gairebé quaranta anys després, encara no hi hagut culpables⁵⁹. Tanmateix, no és difícil imaginar-ne l'origen; a pesar que no existisquen

---

⁵⁷ En aquest sentit, Jaume Lloret, metge personal de l'assagista, explica en una de les entrevistes dissenyades per al documental *Ser Joan Fuster* que els atacs soferts durant la Transició l'afectaren, sobretot, «per la barbaritat que suposava que a la raó no es contestara amb la raó, sinó amb bombes destructores» (Pellisser, Montón & Pérez Moragón 2008: 253).

⁵⁸ Al seu dietari, Raimon sí que anota, entre els culpables hipòcrites que «han fomentat i fomenten el clima que fa possible aquests tipus d'atemptats», els noms de Manuel Brosseta i Fernando Abril Martorell, als quals els demana irònicament que «no parin fins que no ens vegin tots morts» (2012: 342-343).

⁵⁹ El 1992, mesos abans de morir, en parlava a l'entrevista amb Toni Mollà amb aquests termes: «encara deuen estar rient aquells que em foteren les bombes, perquè no els han enganxat mai, que jo sàpia» (Mollà 2014: 183).

proves concloents per assegurar que les bombes contra Fuster –i, anteriorment, Sanchis Guarner– provenien del blaverisme i/o de l'extrema dreta espanyolista (Flor 2011: 266), les declaracions de diferents personatges d'aquest sector ajuden a eliminar els hipotètics dubtes. Manuel Zarzo i Pasqual Martín-Villalba, ambdós pertanyents al GAV, culpabilitzen tant Manuel Sanchis Guarner com Joan Fuster d'haver-se enviat i haver fet explotar ells mateixos els respectius artefactes rebaixats a la categoria de «petards» (Pérez Moragón 2002: 312). És la mateixa estratègia de justificació encoberta del terrorisme que emprà Ignacio Carrau, un dels fundadors del partit anticatalanista Unió Regional Valenciana: «no, no hablemos de bombas, ¿eh? Porque bombas, yo según mis noticias, tanto lo de Fernando, éste, lo de Sanchis Guarner como lo de Joan Fuster, si hubo, fueron petardos, pero no hablemos de bombas, creo yo, ¿eh? Que no se pueden, ni se pueden evaluar daños, creo yo, de, de lo que pasó allí» (Flor 2011: 266).

És cert que ni les bombes ni els atacs des del blaverisme, des de l'extrema dreta o des dels nostàlgics franquistes –de tots plegats, al cap i a la fi– pogueren enterrar el suecà. Al contrari, molts amics i molts lectors li mostraren suport; l'homenatge que li reteren el mes següent a la plaça de bous de València amb una gran aflluència de públic n'és només un exemple. No obstant això, la impunitat amb què restaren aquells incidents, i, sobretot, la passivitat o la conscient negligència per part de les autoritats, acresqueren la sensació de desencís i de cansament envers la realitat política del País Valencià que Fuster ja feia temps que havia començat a covar.

1.2.2. *Un desencant progressiu: d'un espurneig d'il·lusió al silenci de la «mort»*

«No em faig il·lusions. Sóc el senyor que mai no es fa il·lusions» (2003: 75), declarava Joan Fuster a finals d'agost de 1962 al seu amic Vicent Ventura. El context en què s'insereix aquesta confessió és el d'una situació hipotètica –som a principis de la dècada dels seixanta, és a dir, encara resten uns quants anys per a les primeres eleccions democràtiques– plantejada pel suecà: per a Fuster, escèptic de mena, l'arribada a «la rectoria de la cosa pública» de persones, posem per cas, de la corda de Ventura, podria suposar «un avantatge importantíssim», però, al capdavall, «els problemes del país quedarien intactes», com també

«quedarien intactes molts problemes petits», ja que, a pesar que hom podria manejar les «condicions objectives», hi ha el pecat de la «inconsciència», concretament, «en el sentit que no tenen ni idea de la maniobra» (Fuster 2003: 74-75). L'assagista evitava il·lusionar-se, per un costat, per la dificultat –revestida, aparentment, en impossibilitat– d'assolir certes idees polítiques que professava, com el «catalanisme dels valencians», i, per un altre, perquè «ni aquest país ni cap país del món no poden ser “arreglats” d'una volta per a sempre», i només s'hi podran fer avanços parcials en la «política diària» per mitjà de «“programes” perfectes», que voregen la utopia si cal, però des de la concepció premeditada d'una renúncia a l'hora de l'acompliment (2003: 75-76).

Per aquesta banda, doncs, i potser com a mecanisme d'autodefensa per impedir frustracions posteriors, Fuster no volia fer-se il·lusions⁶⁰. Això era, no ho oblidem, el 1962, quan la dictadura portava instaurada gairebé un quart de segle. Es podria mantenir ferm en aquesta condició d'un realisme, diguem-ne, de caire relativament pessimista davant l'embat anímic, davant l'entrada d'aire fresc i renovat que suposà la mort del *Generalísimo* el novembre de 1975?

El 1992 –amb més d'una dècada de distància que li ha permès prendre'n una certa perspectiva– reflexionava amb Toni Mollà sobre la Transició política, sobre aquella multitudinària manifestació de l'octubre de 1977 amb la consigna del «llibertat, amnistia, Estatut d'Autonomia»⁶¹, o sobre les valoracions i els epítets tan durs que dedicà al procés cap a la *democràcia* des de la premsa. Fuster –«el vitriòlic, l'escèptic i irreductible lliurepensador» (Beltran 2009: 83)–, amb un punt d'autocrítica cap a l'actitud personal que hi mantingué al respecte, confirma que sí que *sucumbí* d'alguna manera –no a ulls clucs, com molts dels seus coetanis–, en aquella etapa primigènia, a l'eufòria i al miratge d'una llibertat

---

⁶⁰ Un dels seus aforismes ja incidia en aquesta precaució: «No us hi feu il·lusions: el poder canvia de mans, però rarament vacil·la» (2002a: 268).

⁶¹ Les contradiccions del suecà sobre aquell període es veuen reflectides, per exemple, en el tema d'aquesta manifestació; davant l'afirmació de Mollà sobre l'absència de l'intel·lectual –confessada públicament per ell mateix a l'article «L'autonomia, els polítics i el poble» (*Reporter*, 10 de novembre de 1977): «Jo, que em vaig quedar a casa, feia els meus càlculs» (1979: 65)–, Fuster hi salta molest i indignat: «¿Com que no hi vaig anar, xe? Tu no em vas veure, però sí: ¡i tant que hi vaig anar! És l'única manifestació a què he anat en la meua vida» (Mollà 2014: 190).

que tenien a tocar, cosa que justificaria, vist el rumb polític, el sentiment de desencís posterior:

Tot això [la sèrie d'opinions de Fuster sobre la Transició que Mollà li recorda] va lligat al moment i a l'autoengany que va representar viure, en directe i en persona, això que tu dius la Transició política. Estàvem massa obsessionats amb el que passava a determinat nivell i no miràvem que la gent –que les masses– continuaven, efectivament, sense interessar-se per res, com sempre.

Home, si vols, s'interessaven –perquè tot el món volia saber què collons passaria al seu ajuntament, però poca cosa més. Si he de dir-te la veritat, no crec que tinguessin ni puta idea d'allò que tractaven el senyor Suárez i companyia. Ens pensàvem que les coses podien funcionar d'una altra manera perquè, precisament –i no sé per quina raó– pensàvem que això que en diem les masses havien de respondre i les masses no podien respondre. I no van respondre.

[...]

Jo, la veritat, és que no m'ho creia massa, però anava tot lligat al moment i semblava que t'ho havies d'engolir tot plegat. En això i en tantes altres coses sóc un escèptic. Entre altres coses, perquè anaves als bars i passejaves pel carrer i sabies què pensava la gent, en realitat. Allà sí que veies que no hi havia més cera que la que cremava, com sempre, no t'enganyes.

Hi havia uns militants, això sí, però tenien la influència social i política que tenien i s'ha acabat. Sí que és veritat, naturalment, que un sector de la gent molt més ampli que l'actual –parle de l'esquerra– se sentís motivat a eixir al carrer a pegar quatre crits o a manifestar-se o a fer una pintada. D'acord, però tot això ja s'han encarregat de desmobilitzar-ho –no sé qui, però el fet és que estan molt desmobilitzats. (Mollà 2014: 188-189)

La consideració com a autoengany, doncs, només es pot entendre des de la frustració d'unes expectatives prèvies generades davant el nou escenari. En aquella segona meitat dels setanta –l'abril de 1977–, des de les planes de *La Vanguardia*, per exemple, es mostra

cautelosament optimista en la progressió de la «consciència nacional»: «Mi propensión al optimismo es mediocre: quizá porque “tengo prisa”, y me parece que no se avanza tanto como sería necesario. Pero el “avance” es de una evidencia absoluta» (1979: 26). És cert que podria haver-se esperançat amb la possibilitat d'una acció per part del «poble», d'una «pressió» popular: és a dir, la hipotètica esperança despertada en el suecà no provindria tant d'una impressió de solidesa i arrelament de les propostes nacionalistes, sinó de la creença que la mort de Franco suposaria una obertura per a la realització d'una política nacional (Archilés 2010: 577).

Hi ha dos articles considerats per la bibliografia (Archilés 2010: 578-579; Pellisser 2015: 164-165) com bastant il·lustratius del pensament de Fuster en aquests primers anys posteriors al decés del dictador: l'article «Recuperación de la política», aparegut a *La Vanguardia* el 28 de gener de 1976, i l'article «Vísperas electorales», a *Tele/eXprés* el 9 de maig de 1977. En el primer –el títol no pot ser més revelador– constatava l'inici d'un nou període per a la política sota l'aparença d'un redescobriment que hauria provocat una certa sorpresa en molts sectors, tot i que, en realitat, «ya estaba ahí». Amb tot, la reserva final de l'assagista refreda l'«esperanzadora promesa»:

La apariencia es que desde hace unas cuantas semanas la gente de estas latitudes ha vuelto a «descubrir» la política. Periódicos, altavoces, conversaciones nos llegan cargados de noticias y de comentarios acerca de lo que llamaríamos «vida pública» local, en términos tan variados como elocuentes. No estábamos acostumbrados al espectáculo, y la cosa va adquiriendo caracteres de esperanzadora promesa. Veremos lo que dura. (1976b: 13)

En el publicat un mes abans de les primeres eleccions democràtiques, però, ja evidencia el seu escepticisme davant les candidatures de la seua circumscripció en forma de conversa amb don José, un amic seu «azañista» confés, a qui es troba en el bar del cantó. Quan Fuster confessa els dubtes sobre si votar «los de aquello de “llibertat, amnistia i Estatut d'autonomia”», l'amic li etziba que és «tonto», i, tot seguit, ho justifica:

¿La dichosa «llibertat»? No te fies de nadie. Cuando tendrán la sartén por el mango, gane quien gane, te prolongarán la mordaza... No hablemos de «amnistías», que no vale la pena... Y olvídate del «Estatut d'autonomia». No habrán estatutos. Todos esos federalistas de boquilla, de derechas y de izquierdas, cuando lleguen al Parlamento serán peores que los diputados del 32... El «regionalismo» de unos y otros es pura filfa... (1977a: 2).

L'abstenció, si jutgem les paraules del mateix assagista al final del paper, va ser l'opció triada en aquells comicis: «No votaré. No se ven garantías de “libertad” a mi estilo, ni de “amnistías” suficientes, ni de “Estatutos de autonomía”. Sobre todo: ni “Estatutos de autonomía”. ¡Y allá ellos, quienes se hagan ilusiones sobre el particular!» (1977a: 2). Aquesta pàtina d'escepticisme que embolcallarà els textos inicials sobre la «qüestió nacional» i sobre el procés polític a nivell estatal, anirà en augment fins a derivar, amb el pas dels esdeveniments, en una ira i hostilitat poc dissimulades cap a la «classe política»⁶² perifèrica i central, més concretament, cap a les opcions d'esquerra⁶³.

Sense ànim d'exhaustivitat, el comentari o la citació d'alguns dels articles d'aquests finals dels setanta i principis dels huitanta permeten observar l'evolució de Fuster des d'aquestes vacil·lacions gairebé inicials fins al desencís i l'apatia. Com hem vist, es mostrava prudentment optimista l'abril del 1977 per una certa recuperació de la «consciència nacional» entre alguns sectors dels seus veïns (Fuster 1979: 26), i mig any després se sorprenia per la gran afluència a la manifestació a favor de l'autonomia al País Valencià del Nou d'Octubre,

---

⁶² El sintagma «classe política» serà d'ús freqüent en la retòrica fusteriana d'aquesta època per a referir-se als polítics *professionals* de dreta i d'esquerra, és a dir, a aquells que viuen de la política. Per a una explicació més concreta, el lector interessat pot llegir l'article publicat a *Serra d'Or* el 1980, titulat justament «La “classe política”», en què subratlla el parentesc i el nepotisme entre els membres d'aquesta «classe», sense importar la ideologia que afirmen representar: «La “classe política” sap que, per perdurar, s'ha de nodrir de les seves pròpies afinitats socials. De vegades, pot semblar que no és així, perquè els uns són de dreta i els altres són d'esquerra. No ens enganyem: les solidaritats de clan hi predominen» (2011b: 419). De fet, això ocorre, en opinió del suecà, perquè són un «subproducte del duro, per més socialista o comunista que es digui»; individus, al capdavant, distanciat del «poble» que ocupen llocs de «poder» i llocs d'«alternativa de poder», però que tenen «una gràcil tendència a mancomunar-se» (2011b: 420).

⁶³ Convé no oblidar que les crítiques de Fuster cap a l'esquerra política es realitzen, precisament, des de l'esquerra, «des de l'exigència de responsabilitat i coherència amb la defensa d'una classe i d'una nació» (Gregori 2000: 210). Són més que conegudes, en aquest sentit, les paraules que cloïen l'article «Cumpleaños feliz...», publicat el desembre de 1979 a *Qué y Dónde*: «és trist arribar a la vora dels seixanta, i sent d'esquerra, descobrir que la “meua” esquerra és una bona merda...» (2017: 60).

però ja exposava unes certes inquietuds sobre aquell acte «confús i contradictori», per la indefinició de «quina “autonomia”, quin “estatut”» es reclamaven en un context en què, a més de l'esquerra, hi acudiren «la tribu feixista, el “búnker-barraqueta” i Alianza Popular» (1979: 63-65). En aquest mateix sentit apuntaran, per exemple, els articles «Alerta con las autonomías» o «La risa va por barrios»⁶⁴, ambdós apareguts a *Por favor* l'octubre de 1977 i el gener de 1978, respectivament. En el primer, per exemple, fa palesa la desconfiança davant l'«euforia “autonomoide”» promoguda per «una sèrie de fulanos escandalosament ajenos al esfuerzo de “liberación nacional”, e incluso adversos a ella y a él [el futur Estatut]» (1977b: 20), mentre que en el segon insisteix que són «una cantidad inesperada de fulanos de tradicional y visceral extracción “antiautonomica”» els que «se apuntan a las “autonomías”», dit en altres paraules, «los caciques de siempre» (1978a: 20).

Fuster, en realitat, sospita que l'«autonomia» pregonada per la futura Constitució espanyola –la que «Suárez i els *poderes fácticos* i la combinatòria conjuntiva de l'anomenada “oposición” decidiran»– quedarà en una simple «descentralització»⁶⁵, per això no dubta a assenyalar que si aquesta «no es constitueix democràticament d'esquerra i d'una esquerra nacional, passarà a ser, no solament una burla al poble valencià, sinó una grotesca hipoteca política del caciquisme ancestral...» (1979: 83). En aquesta línia, i amb una contundència que no feia sinó reflectir el seu pessimisme, acabava l'article d'abril del 1978, «Una pre-autonomía más», amb l'afirmació que «el “contenido” de la Preautonomía será nacionalista, o no habrá ni siquiera “preautonomía”» (1979: 89).

Com és ben sabut, la «preautonomia» no va ser nacionalista, com temia Fuster; el canvi de l'article 151 al 143 en la tramitació de l'estatut per voluntat de la UCD i per la connivència de la resta de forces polítiques, en marcaria l'esdevenidor. Des del *Diario de Valencia*, el febrer de 1981 llançava l'article «L'estatut que ens faran tragar», en què recordava, en certa manera, com s'estava gestant el marc legal de l'autogovern valencià i, sobretot, avisava del que hi vindria, producte de consensos i pactes; l'anàlisi del de Sueca no pot ser més afilada

---

⁶⁴ Joan Fuster publicà un article amb el mateix títol –«La risa va por barrios»– al periòdic *Levante* el 25 d'agost del 1956; convé consignar-ho per evitar possibles confusions, atès que versen, evidentment, sobre continguts diferents. El lector interessat pot trobar aquest article a Fuster (1995: 177-178).

⁶⁵ I «el truco de la “descentralización” sólo sirve para consolidar el “centrismo”» (1977b: 20), havia advertit anteriorment.

sobre: «L'amença és que ens “col·locaran” un Estatut, i que aquest Estatut no serà ni tan sols el pactat a Benicàssim. Ho véiem venir. Hi haurà algun “pacte” imprevisible, o bé la confabulació de vots al Parlament de Madrid ho decidirà» (1985a: 79). La conseqüència seria –i fou– un estatut depenent, al capdavant, de la voluntat d'Abril Martorell: «Ens fotran un Estatut obligatori. I no el de Benicàssim, exactament: el de l'Abril Martorell, per a major inri per a les “esquerres”», unes «esquerres» o una «esquerreta», concretada en el PSOE, que «abandonà el Consell en mans de la UCD», de manera que «va condemnar la Pre-Autonomia valenciana a la hilaritat» (1985a: 82-83). Fuster, en última instància, lamenta que no s'hi establirà per votació, que «no ens han deixat l'oportunitat –“ells”– de fer campanya contra l'Estatut (el de Benicàssim o el de Madrid)», però, sobretot, que «aquest cagalló legislatiu pot ser més nefast que el Decret de Nova Planta» (1985a: 85).

Qüestió de temps: un any i escaig després, «les Corts espanyoles, com era d'esperar, l'han aprovat de seguida», perquè «tot havia esdevingut com era lògic que esdevingués» (2011b: 479-480). I aquest estatut, a més, incloïa, majoritàriament, uns símbols a què Fuster s'havia mostrat contrari des de feia dècades: el nom del territori i de l'idioma, la senyera, l'himne o la diada nacional. Per exemple, del nom designat, «Comunitat Valenciana», escrivia a la premsa que «la *Comunidad* serà l'artifici juridicoadministratiu» i que és «pura imbecilitat taxonòmica», alhora que reivindica el terme «País Valencià», «perquè és una denominació clara, real i efectiva: designa –i lamente la cita– “país”, “paisatge” i “paisanatge”. O siga: història, terra i gent» (2017: 191).

Quant a la senyera, la bandera «requional», Fuster apunta la broma següent a *Serra d'Or*: «M'han dit males llengües que l'Abril, en el testament, ja ha dictat normes perquè l'amortallin amb una bandera amb blau, amb molt de blau, i, si pot ser, tota de blau» (2011b: 489). Pel que fa a l'himne oficial –o «limno», com el batejarà ací i allà–, amb música de Josep Serrano i lletra de Maximilià Thous, recomana als de la UCD i AP que pacten pel «Corassón Santo, tú reinarás...», més adient per a la «*Comunidad Valenciana* unitària» que volen construir (2017: 195). En relació a la data assenyalada per a la diada nacional dels valencians, enfront del 9 d'octubre, que «està destinat a ser un entreteniment de la dreta eterna, municipal, i amb la idiota col·laboració d'una pseudo-esquerra destinada, per això

mateix, a perdre les pròximes eleccions», l'intel·lectual proposava el «23 d'abril [sic]», que «podria haver estat tota una altra cosa» (2011b: 429).

D'altra banda, el juliol de 1978, passat gairebé un any des del massificat Nou d'Octubre anterior, ja observava, des de *Valencia semanal*, que no era només que la «consciència nacional» siga mínima al País Valencià, sinó que hi predominava una «mala consciència nacional» alhora que «la “inconsciència” del “para ofrendar”» (1979: 101-102). La «qüestió nacional», segons l'assagista, no interessava a la majoria dels seus compatriotes; sobre una hipotètica consulta popular sobre l'autonomia, el suecà opina que els resultats «haurien estat deplorables» i que, comptat i debatut, «la falta de “consciència nacional” en les masses –i en les “minories”– condueix a la pregunta: autonomia ¿per a què?» (1985a: 80). Per què necessita una autonomia un país que no té consciència de ser-ho, sotmès a les directrius de Madrid? De fet, té la lleugera sospita que aquesta inanitat popular ha estat, en certa manera orquestrada per «ells», que aquesta «indiferència ancestral» obeeix a una «inhàbil –¿o calculada?– estratègia acomodaticia dels partits parlamentaris» (1985a: 81).

Sort, però, dels «almogàvers» que encara hi queden, tot i que, en comparació amb d'altres indrets, als Països Catalans, «alguna extrema esquerra, extraparlamentària o antiparlamentària» es conforma amb «una ciclostilada, amb una petita manifestació suaument energumènica, amb unes glorioses declaracions de principis». Igualment, sembla que les noves generacions dels partits parlamentaris, dels no extremistes, que no fan soroll quant al tema «nacional», no existisquen (2011b: 421-422). Tanmateix, no amaga l'alegria quan aquests «almogàvers» ompliren la plaça de bous en la commemoració del cinquantenari de les Normes de Castelló, l'abril de 1982, poc després del pacte per l'Estatut d'Autonomia «de dubtosa fiabilitat» i «enmig de l'absoluta indiferència del veïnat». Fuster no pot sinó constatar amb una lamentació explícita, això sí, que «la majoria dels valencians encara són impermeables a qualsevol reivindicació d'aquesta mena» i que, a sobre, «els sectors realment sensibilitzats s'han refusat a acceptar la decisió de Madrid» (2011b: 479-480). El suecà –no caldria remarcar-ho– s'inclou entre aquests «sectors realment sensibilitzats» fins al punt que se sent part d'un «nosaltres» que, més que decebut, se sent traït: «Jo, que sempre he votat alguna candidatura de la dèbil esquerra vigent, no reincidiré, i, com jo, molts més que pensen

com jo. Si som cent, o mil, o vint mil, o cinquanta mil, no ho sé, ni m'importa. Ens sentim estafats, i això té difícil remei, ara com ara» (2011b: 481).

Paral·lelament, no perd de vista el procés polític a nivell estatal, que no es pot deslligar de la qüestió nacional. En el pensament fusterià, la visió que tenia de l'Espanya contemporània —«un país en què les fallides revolucions burgesa i industrial havien deixat una estructura econòmica i política dominada per una “oligarquia” feudal o quasi, de la qual el franquisme hauria estat un continuador i assegurador» (Archilés 2010: 568-569)— l'obligava a una assimilació de classes/nacionalismes: d'una banda, les minories nacionals s'identificarien amb les classes populars; d'una altra, el nacionalisme espanyol, amb les oligarquies (Archilés 2010: 569). Des d'aquesta perspectiva s'entenen no sols les crítiques cap a la dreta espanyola, sinó, sobretot, cap a l'esquerra, que conformen «la maquinària de l'Estat espanyol», la qual, al capdavant, «és una criatura franquista» (2005c: 35), com comenta en un article publicat a *La Vanguardia* i a *El País* el maig de 1979, titulat, justament, «Els residus de l'antic règim»:

La dreta actual és gojosament franquista, i s'equivoca; l'esquerra és ximple, i així li va. Done per fet que la dreta ha de guanyar sempre: guanya des del Paleolític Superior. L'esquerra, quan no és capaç de fer una revolució, almenys hauria de servir per a afrontar o fumigar el feixisme a l'aguait. Doncs ni això. M'alarma aquesta eventualitat. (2005c: 37)

El franquisme sociològic havia penetrat en totes les capes socials després de quaranta anys de torrent dictatorial, amb el silenci còmplice d'una esquerra muda. No ajudaven a evitar aquestes opinions els pactes i els consensos entre uns i altres; pactar amb la dreta era donar la mà al nacionalisme espanyol, fins al punt que, en diversos textos, considerarà Felipe González i Santiago Carrillo com uns membres més dels conservadors: «los herederos 'democráticos' de Franco, incluido don Santiago Carrillo» (1978b: 14); «tots són cosins germans en ideologia: hi ha una línia contínua que va de don Santiago a Fraga» (1985a: 78); «no importa que el Felipe o el Santiago diguen pestes de l'Abril de Picassent. Li fan costat. Els aliats del senyor Abril són, més que els seus, els de l'oposició (que, és clar, no és

“oposició”» (2017: 91), són només algunes mostres d’aquest «tots són *uns*; uns menys que altres, però tots *uns*» (2005c: 87-88), que conformen «un sol hipotètic partit: el Partit Socialista Lliberal-Conservador» (2017: 238). Com es podia, doncs, «desfranquistitzar el país» (1977c: 20) per aquest camí?

Fruit d’aquests pactes –sense oblidar, com havia escrit en alguna ocasió, que «“pactar” és “perdre”: sempre»⁶⁶ (Fuster 2011b: 377)– fou, per exemple, la Constitució espanyola: «La Constitución del consenso, y precisamente por eso, por ser tan fácilmente ‘consentida’, no me ha de gustar, cualquiera que sea su redacción. [...] La futura Constitución será plebiscitada con un ‘sí’ abrumador: tan abrumador como ingenuo. Se encargarán de ello los ‘consensuales’» (1978c: 20). L’única cosa que li interessa, confessa en aquell article, «La Constitución que se avecina», aparegut a *Por Favor* l’abril de 1978, són aquells articles que accepten la possibilitat de canviar-la o de suprimir-la. Fuster, que es declararà en alguna ocasió –des de la ironia– «extraparlamentari»⁶⁷, no combregarà amb cap dels dos documents oficials que marcaven el canvi cap a la democràcia: «Jo no he llegit mai el text de la Constitució espanyola ni el de l’Estatut de Benignim, amb la beateta Inés patrocinant-lo. No vaig votar l’una i no em demanaren el vot per a l’altre»⁶⁸ (2017: 242).

Però, si dirigia crítiques i atacs cap a la «classe política» espanyola, més en tenia, i potser més furibunds, cap a la valenciana, que era, al capdavant, en opinió de l’assagista, la principal responsable de la deriva nacional del país. Nel·lo Pellisser, que ha estudiat, justament, l’expressió periodística de l’homenot de Sueca durant aquest període de transició política, enumera alguns dels qualificatius que l’intel·lectual adreça a la dreta valenciana – «visigòtica», «infame», «capellanesca i castellanista», «caníbal» i «feixista»–; amb aquestes

---

⁶⁶ Fuster fou contrari al pacte entre l’esquerra i la dreta, perquè la primera sempre es trobava en una desigualtat de condicions, d’una banda, pel franquisme sociològic present a les institucions, i, d’una altra, per la passivitat o l’alienació d’una opinió que havia estat esbiaixada pel pes de quaranta anys de dictadura (Muñoz 1994: 151).

⁶⁷ Amb l’ús d’aquest terme Fuster es desmarcava i s’allunyava de la política, diguem-ne, parlamentària o *parlamentarista*: en l’article «Extraparlamentarios y despiste» (*Por favor*, 6 de febrer de 1978), s’inclou en un «nosaltres» per a afirmar que «quien más, quien menos todos somos ‘extraparlamentarios’». Nadie, en ese divertido Parlamento español, acoge o recoge la angustia de esas mayoritarias minorías que pululan por el país» (1978d: 20); en «Nos estamos Constituyendo» (*Por favor*, 10 de juliol de 1978), contrari a la futura Constitució que s’està conreant, afirma que «yo soy un ‘extraparlamentario’ desde que nací» (1978b: 14).

⁶⁸ Podem suposar que aquesta asseveració sobre l’Estatut de Benicàssim és un mer artifici retòric, ja que uns mesos abans, des de les planes de la mateixa cartellera, *Qué y Dónde*, comentava la impressió que li feia aquell document d’haver estat «confeccionat per aficionats a la política en una tertúlia de casino de poble i, damunt, amb desgana» (2017: 208).

etiquetes, apunta l'estudiós, a més d'insultar, buscava provocar l'oponent, ja que en aquell moment la dreta al País Valencià es manifesta «reaccionària i obscurantista» (Pellisser 2015: 185). Posant el focus en la veu del suecà, «la dreta, al País Valencià, actualment, és més de “dreta” que Cabrera, que Aparisi i Guijarro i que Jaume el Barbut» (2017: 214), però, més encara, és mesella i vassalla de les directrius de Madrid: «La dreta valenciana, a banda de ser subnormal i tendencialment feixista, mai no ha pogut sentir-se “valenciana”: ni tan sols “*regionalista bien entendida*”» (1985a: 136).

Quant a l'esquerra valenciana, la matèria de crítica és, sens dubte, com ja hem assenyalat adés, la «qüestió nacional»: la capitulació en la batalla de l'opinió pública i la conformitat o el consentiment del pacte autonòmic instigat des de l'Estat i acceptat per l'esquerra majoritària (Beltran 2009: 89-90). Per a Fuster, l'esquerra valenciana està molt lluny del paper que hauria de desenvolupar —«l'“esquerra”, al País Valencià, és tartamuda, volàtil i hipotèrmica» (2017: 39)—, però allò que més indigna l'assagista és quan observa que comença a renunciar a uns principis que havia enarborat durant el franquisme. Per exemple, en el tema dels símbols en l'Estatut: «sembla que els polítics de l'esquerra, tan conciliadors ells, ja comencen a manifestar una certa tendència a afluixar en les matèries considerades “conflictives”: el nom, la llengua, la bandera» (2017: 59). El menyspreu augmentarà amb el pas del temps en recordar, en aquest cas, l'episodi de la senyera: «la merdeta local del socialisme i el comunisme ha accedit a posar-hi un toc de blau [a la quadribarrada], com exigia la dreta-ultra d'Abril Martorell» (2011b: 488), escrivia el 1982 a *Serra d'Or*.

Un altre punt de denuncia sobre l'esquerra valenciana és el de la genuflectió a Madrid i el de l'espanyolisme que emana: «En general, l'esquerra parlamentària del País Valencià és afablement espanyola, i sovint espanyolista: ho és perquè sí, i ho és perquè els ho ordenen de Madrid» (2011b: 428). L'esquerra, al capdavant, actuava com un joguet en mans de la dreta: «Jo, en alguns moments de perplexitat, arribe a la conclusió que, al País Valencià, l'Esquerra és la “mona de Pasqua”. Que se la menja la Dreta. ¿O no?» (2017: 91).

No oblidem, però, que tots aquests exabruptes, totes aquestes declaracions, eixiren de la màquina d'escriure d'un intel·lectual situat a l'esquerra, o, més concretament, a l'«esquerra de l'esquerra». Era lògic, doncs, el viratge de Fuster des d'unes espurnes d'il·lusió inicials fins a l'apatia i el desencant; l'escepticisme progressiu venia provocat, sens dubte, a causa

de tot aquest panorama de renúncies, de rebaixes, d'afluixaments d'exigències i d'expectatives, de claudicacions, de pactes desequilibrats, de consensos viciats pels beneficis «polítics», per part, sobretot, dels que creia que eren –per entendre'ns– els *seus*. El cansament, que havia augmentat a mesura que descendia el seu interès per la *política*⁶⁹, el durà a viure amb una certa indiferència l'intent de colp d'estat del 23 de febrer de 1981 –un colp d'estat que, en cas que haguera triomfat, hauria posat en perill la integritat de l'assagista–, perquè, en certa manera, l'agafava *lluny* –i no tan sols en el sentit geogràfic– des del seu poble de Sueca:

La veritat és que, la nit del 23, m'apassionà més el final d'*El rodaballo* que el que pogués haver fet el capità general de València. Un està predisposat a les pitjors coses. Vaig tenir uns pocs amics que es preocuparen per evacuar-me del meu domicili, per si hi hagués el risc d'una «nit de sant Bartomeu». Tampoc no era per a tant. Vaig acabar la novel·la i em vaig adormir com un sant. Després de l'al·locució del rei, el problema em semblà resolt. O l'al·locució del rei hauria estat diferent... Reconeix que, de Sueca estant –un poble d'uns vint mil habitants–, sempre serà més difícil connectar amb la irrisòria imatge de la «classe política» de Madrid. Un s'arronsa de muscles. «El que vostés vulguen i decidisquen», en diem. [...] «Ells» manen. I «ells» ordenen i manen. «Ells» ho són tot. Fins i tot la presumpta «oposició» són «ells»... La nit del 23, abans d'anar-me'n al llit, la meua convicció era clara: «ells» ho arreglarien. «Ells»... I així ha estat. (1985a: 90-91).

Un bon dia, fart de tot, cansat físicament i moralment, decidí «morir-se» i es «morí» – «els seixanta-i-tants anys és una bona edat per a morir-te»–; a mitjan dècada dels huitanta, per fi sense la necessitat d'haver-se de guanyar el pa per altres mitjans, després de la seua incorporació com a professor a la Universitat de València, el suecà abandonava les col·laboracions a la premsa, l'exposició pública i les entrevistes, i s'endinsà en el món

---

⁶⁹ El maig de 1982, des de les planes de *Serra d'Or*, ja havia donat pinzellades d'aquesta fatiga: «I ara, sense voler, estic parlant de “política”. Ja havia desistit de fer-ho. Un arriba a tenir la sensació de ser inútil res que digui. De més a més, la fauna política –que no arriba provincianament a “classe”– sol tenir un comportament misteriós, il·lògic, aberrant. Ja s'ho apanyaran» (2011b: 481).

universitari (Mollà 2014: 160). D'altra banda, convé assenyalar, ni que siga de passada, els entrebancs que tingué per accedir-hi, ja que el 1983 hi entrava com a professor encarregat de curs, però no serà fins al 1986, després d'haver realitzat i d'haver defensat la tesi doctoral –requisit indispensable– sobre la *Regla del convent de Sant Josep de València*, que obtinga la càtedra (Pérez Moragón 2002: 317). Ara bé, la investidura el 1984 dels dos *doctor honoris causa* per la Universitat de Barcelona i per la Universitat Autònoma de Barcelona no deixa de ser una mostra del reconeixement de les universitats a un Fuster a qui les circumstàncies sociopolítiques havien deixat fora de la Universitat fins aquell moment.

En algunes intervencions prèvies a aquell silenci autoimposat, com el discurs de clausura dels Premis Octubre de 1980, ja havia començat a acomiadar-se:

El 81, si no m'erre, els Premis Octubre compliran deu anys. El discurs més o menys final que sempre m'heu adjudicat, ja podria fer-lo alguna altra bona ànima. Ha arribat l'hora de jubilar-me, i l'ocasió de l'aniversari amb números rodons facilitaria el rellevament. Jo ja sóc un vellet arxivable, i em fallen les forces. [...] No diré, per acabar, allò de 'la commedia è finita!'. No és una comèdia, sinó un drama, i probablement una tragèdia. Però sí que us dic 'adéu'. Ara: això sí, un 'adéu' de confiança... (Fuster 1980a: 134).

Francesc Pérez Moragón (2002: 278) atribueix aquest estat d'ànim, aquesta «vellesa» a què al·ludia freqüentment l'intel·lectual, a la comprovació del fracàs de les seues propostes nacionals, un fracàs que degué interpretar com a personal. En la mateixa direcció camina el seu amic Joaquim Maluquer quan se li pregunta sobre si aquest envelliment prematur fou físic i anímic: «sobretot crec que es troba en una situació adversa, les il·lusions no s'acompleixen, i tot l'esforç queda limitat. No n'obté la recompensa ni el fruit que s'esperava i que ens esperàvem» (Pellisser, Montón & Pérez Moragón 2008: 121). Després d'haver-se situat «davant», «dins» i «contra» la Transició (Beltran 2009: 81-82), on la política havia esdevingut una *tomadura de pelo* (Fuster 2011b: 459), va poder comprovar en la seua pròpia pell que allí no hi havia més cera que la que es cremava. I ho va deixar córrer.

Comptat i debatut, com dèiem a l'inici, no tot va ser possible. Però aquesta peripècia de l'assagista de Sueca no serveix sinó per a posar de relleu l'enorme complexitat del personatge i el llegat literari, cultural, cívic i –*malgré lui*– polític que deixà. Com a síntesi d'aquest apartat, durant els vint-i-escaig anys compresos entre el 1959 i la primera meitat dels huitanta, podem afirmar, manllevant l'expressió de Vicent Simbor, que es passà d'un «Fuster-per-a-tot» a un «Fuster només intel·lectual» (2012: 294). I potser, en definitiva, aquest és el paper que, des dels orígens, voldria haver interpretat, però les circumstàncies hi jugaven a la contra i impedièn un context *normal* i propici per a les inquietuds literàries, culturals, cíviques i nacionals. A més, no hi ha dubtes que sense el desenvolupament de «tots els paperets de l'auca» per part de Joan Fuster, el País Valencià hui no passaria de ser una *regió més*.

2. JOAN FUSTER, UN ORACLE PER A SERRA D'OR

2.1. ELS INICIS: UN TEMPTEIG DURANT LA PRIMERA ETAPA DE *SERRA D'OR* (1957) I L'ÚNICA COL·LABORACIÓ A *GERMINABIT* (1959)

La relació formal entre Joan Fuster i *Serra d'Or* tingué, bàsicament, dues sèries: la primera, «Restriccions mentals», des de l'abril de 1968 fins a l'agost de 1973, i la segona, «Passar el dia, empènyer l'any», des del febrer de 1978 fins al gener de 1984; tanmateix, convé destacar que, des del primer número de la revista, Fuster ja hi col·laborà. Més encara, la presència del suecà en una revista de les publicacions de Montserrat es remunta al darrer número –el d'agost-setembre de 1959– de *Germinabit*, butlletí precedent a la segona etapa de *Serra d'Or*, un número que prengué forma de dossier amb el títol *Homenatge a Carles Riba*, el qual havia mort el mes anterior; Fuster hi participà amb l'article «Carles Riba, crític», en què analitzava la crítica literària realitzada pel poeta barceloní.

La correspondència inèdita entre l'assagista i els responsables de *Serra d'Or* ens informa, però, que uns anys abans ja s'havien iniciat contactes per comptar amb la signatura del suecà en una revista sota l'empara de Montserrat. El 2 de juny de 1957, el doctor Joan Pelegrí Partegàs envia una carta a Fuster per demanar-li que col·labore en un «petit intent de revista amb el nom de *Serra d'Or*»:

Distingit amic:

Encara que no el conegui personalment sé qui és, i és per aquest motiu i al mateix temps pels autèntics llaços nacionals que ens uneixen que m'adreço a vosté per a demanar-li una mica de real col·laboració a aquest petit intent de revista que amb el nom de *Serra d'Or*, editem a Montserrat un grup de treballadors del Monestir i que amb la certesa de respondre a les inquietuds actuals de tots nosaltres ens cal presentar-nos amb l'aportament dels qui sentint un ideal espiritual saben plasmar-lo amb la llengua mare.

Espero doncs, que després d'haver fullejat l'exemplar que li he tramés sabrà veure quin és el nostre intent.

Si al mateix temps li és possible buscar-nos col·laboradors no cal dir com li ho agraiem.

Els treballs poden trametre'ls a nom de Manuel Bardina o Ramon Riera, al Monestir de Montserrat. Si vol però també pot enviar-ho a nom meu.

Agrait per endavant, resta de vosté affm.s.s.

Joan Pelegrí Partegàs⁷⁰

El febrer de 1955, quan es complia el huitè aniversari del Cor Montserratí, constituït pels treballadors de Montserrat, veié la llum el primer número⁷¹, íntegrament en català, que donaria el tret de sortida a la primera etapa de *Serra d'Or*; portava per subtítol l'etiqueta de «Portantveu del “Chor Montserratí”», però passà a convertir-se en «Circular del “Chor Montserratí”» a partir del segon número. Dirigida pel triumvirat format per Joan Espinach, Manuel Bardina i Ramon Riera, durant els cinc primers números, hi apareixeran el primer com a «director en cap» o «director» i els altres dos com a «fundadors»; a partir del novè número –el d'octubre-novembre de 1955– i fins al final d'aquesta primera època, tots tres hi figuraran com a redactors (Massot 2010: 211-214).

Ara bé, és la intervenció, a partir, aproximadament, de l'abril de 1956, del metge, escriptor i activista Joan Pelegrí Partegàs –malgrat que la seua ajuda als treballadors del monestir ja es remunta a finals de 1940– el que suposa un impuls per a la revista, sobretot, per la tasca de recerca de col·laboradors (Boix 1980: 45; Massot 2010: 216). No és estrany, doncs, que el gener de 1959 hi aparega als crèdits com a «redactor en cap»⁷². Les paraules del mateix Pelegrí en unes notes autobiogràfiques del 1994 que arreplega el pare Massot són

---

⁷⁰ Carta de Joan Pelegrí Partegàs a Joan Fuster, datada el 2 de juny de 1957. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17238. La reproducció de les cartes inèdites entre els responsables de *Serra d'Or* i Joan Fuster s'ha realitzat sense alterar-ne l'ortografia o la gramàtica; únicament, hem posat en cursiva els títols de les revistes o dels periòdics.

⁷¹ Josep Massot i Muntaner (2010: 212-213) assenyala que uns anys abans, l'agost de 1949, hi hagué un primer intent de *Serra d'Or*, el qual no tingué continuïtat immediata; sembla que aquest únic número fou obra del pare del senyor Ricard Rafegas, i que no se'n conserva cap exemplar a Montserrat.

⁷² Tant el pare Maur M. Boix (1980: 46) com el pare Josep Massot (2010: 221-222) coincideixen a subratllar el gener de 1959 com l'inici d'una nova fase de la revista pels canvis que hi tindran lloc. Entre aquests, el nou cos de redacció: a banda dels càrrecs de «redactor en cap» de Joan Pelegrí, o de «redactors» per als tres fundadors –Joan Espinach, Manuel Bardina i Ramon Riera–, també hi constarà la figura del «consiliari», en mans del pare Jordi M. Pinell.

bastant significatives de la contribució d'aquest doctor barceloní a la revista, una contribució més aviat com a relacions públiques:

aprofitant que un grup de treballadors [de Montserrat] havien fet un full informatiu dit *Serra d'Or*, els vaig dir als tres, que es deien Manuel Bardina, Ramon Riera i Joan Espinàs [*sic*, per Espinach], que podien fer-ne un butlletí, escampant-lo arreu. I així ho vàrem fer, però per donar-li un to catalanesc, literalment vaig parlar amb uns quants literats catalans que em van semblar escollits. I sí, sí. Tots menys un, acceptaren. Així noms com Tomàs Regidor [el pare Massot matisa que deu voler dir *Roig i Llop*], Octavi Saltor, Maurici Serrahima, Joan Triadú, Rafael Tasis, Ramon Muntañola aparegueren ara un, ara l'altre, en el primitiu *Serra d'Or*. (Massot 2010: 216-217)

Desconeixem si aquell que no acceptà la invitació podria referir-se a Joan Fuster, però és ben cert que al fons que porta el seu nom de la Biblioteca de Catalunya, que és on es conserva la carta adés esmentada que dirigí Pelegrí al suecà, no s'hi ha trobat cap resposta per part de l'assagista. Tampoc Josep Massot i Muntaner (2008; 2010), director actual de *Serra d'Or*, que ha estudiat tant la relació de Fuster amb la revista com els inicis i les col·laboracions de la primera etapa, o Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a), curadors del volum segon de l'*Obra completa*, en què es recullen tots els articles que el de Sueca hi publicà, no fan cap esment d'una possible col·laboració fusteriana en aquesta primera època. No obstant això, la carta de Joan Pelegrí a Joan Fuster ens permet comprovar, d'una banda, el marc nacional i els objectius de servei a la cultura per mitjà de «la llengua mare» d'aquesta modesta revista, i, d'una altra, la importància i el protagonisme que l'assagista començava a tenir al Principat, no tan sols com a ploma destacada, sinó també com a enllaç amb nous possibles col·laboradors.

Paral·lelament, des del maig de 1949, la Unió de l'Escolania de Montserrat publicava per als seus afiliats, íntegrament en català, una modesta –si s'ha de jutjar per les quatre pàgines del primer número– revista titulada *Germinabit* (Bastardes 1984: 23; Faulí 2005: 92; Manent 2007: 247). Fou Josep Benet, antic escolà del monestir, el que s'encarregà de transformar el butlletí de l'escolania: d'una publicació esporàdica i en castellà passà a ser

una revista en català i, amb el temps, de caràcter mensual. A més, agafà el nom del cant d'entrada de la missa dedicada a la Mare de Déu de Montserrat: *Germinans germinabit* (Massot 2007).

És, tanmateix, a partir de 1956, quan Benet hi incorpora, entre d'altres estudiants universitaris, Ramon Bastardes i Max Cahner, que *Germinabit* prendrà un nou impuls. De fet, com conta el mateix Bastardes, l'estiu de 1958 fou el punt d'inflexió, atès que li proposà a Cahner fer-se càrrec de manera conjunta de la redacció de la revista i crear «un equip que la dinamitzés i l'estructurés, sempre en col·laboració amb Josep Benet» (1984: 24). Ara bé, sembla que fou la visita dels dos joves –ideòlegs del «model d'una revista d'interès general, moderna, oberta, en català i catalanista» (Furió & Palàcios 2011a: 1000)– a Aureli M. Escarré el gener de 1959, el fet que acabà de convèncer l'abat de la utilitat d'aquesta publicació, la qual supliria un dels dèficits de la Catalunya de postguerra. El monestir de Montserrat s'ocuparia dels aspectes econòmics i de les pèrdues del primer any, i a pesar de la presència i de l'orientació de Josep Benet, Ramon Bastardes i Max Cahner n'esdevingueren els directors; a més, malgrat l'absència de publicitat i de campanyes de subscripció, prompte sobrepassaren els mil subscriptors (Bastardes 1984: 24; Manent 2007: 248).

Aquesta xifra potser s'explica millor si tenim en compte que les pàgines de *Germinabit* albergaren treballs d'Eduard Cardona, Agustí Duran i Sampere, Enric Lluch, Maurici i Lluís Serrahima, Jordi Bonet, Osvald Cardona, J. V. Foix o Albert Manent, entre d'altres. No és estrany, doncs, que el 27 de gener del 1959 –un any i mig després que Joan Pelegrí li demanara col·laboració per al primer *Serra d'Or*–, Bastardes i Cahner contactaren per carta amb Joan Fuster per tal d'engreixar la quota de grans noms de la revista. Malgrat l'extensió de la missiva, la reproducció completa ens permetrà extraure'n algunes conclusions que estaran a la base del tipus de relació futura que el suecà bastirà, primer, encara que d'una manera breu, amb *Germinabit*, però, sobretot, amb la segona etapa de *Serra d'Or*, així com amb el mateix monestir de Montserrat (Fuster 2012: 37-40):

Distingit Senyor:

Ens adrecem a Vtè., per indicació del Sr. J. Ernest Martínez Ferrando, per donar-li a conèixer una revista: *Germinabit*.

Tenim la gosadia de demanar-li la seva col·laboració perquè creiem necessària la presència del País Valencià a la nostra revista. Cal que els lectors barcelonins – perquè de moment gairebé tots els subscriptors són de Barcelona– coneguin millor el caire valencià de Catalunya; i no ens referim només a l'aspecte literari. Fóra interessant que poguéssim donar informació sobre música, art o altres activitats no específicament literàries i, fins i tot, sobre problemes socials i econòmics.

Creiem que hem de donar de València una visió més íntegra perquè els lectors s'acostumin a considerar-la catalana en tots els aspectes. Per exemple, és lamentable que, en general, els llibres dedicats a la història de Catalunya no facin altra cosa que història del Principat, especialment si tracten de temps més acostats a nosaltres que l'Edat Mitjana. És evident que el fet de no existir cap precedent i la dificultat que representa als investigadors de traslladar-se a València, a cercar les fonts documentals necessàries, en són el principal obstacle; i sense aquest primer pas científic no podem esperar un redreçament en les obres de divulgació. Semblantment, hauríem de considerar els estudis econòmics, d'història de l'art... És amb el sentit d'influir per a aquest redreçament que reclamem la participació de València i, per extensió, de totes les terres catalanes altres que el Principat.

La nostra revista està en període de renovació. De circular d'una entitat montserratina pretenem fer-ne una revista de cara al públic. Ja hem donat el primer pas. Potser no coneixia *Germinabit* tal com era abans, però podrà jutjar-la com és ara. Fer una revista és feina de mesos, al mateix temps, però, cada trenta dies hem de donar un número. Això vol dir que el judici definitiu no el pot fer encara.

Hauríem volgut que la participació de València fos tant entre els lectors com entre els col·laboradors. La primera cosa deu ésser ben difícil, suposem –i per a fer aquesta suposició ens valem del seu «Panorama literari valencià», publicat al darrer *Cap d'Any* de la Biblioteca Raixa–; però de col·laboradors, ben segur que n'hem de trobar (és innecessari dir, però cal aclarir-ho: no som encara prou forts econòmicament per a pagar les col·laboracions). I ho repetim, per això hem tingut la gosadia de dirigir-nos a Vtè.:

–Desitjaríem que ens fes un treball d’assaig per a poder-lo publicar com a «article principal» –volem dir com a article de pes.

–Que ens ajudés a trobar altra gent que fes també «articles de pes».

–Algú que amb certa continuïtat ens donés notícia de les activitats culturals a València i a les comarques valencianes (hem iniciat una secció que es titula «Comarques enllà», en la qual pretenem donar una relació de les activitats dels centres o nuclis culturals dels pobles, viles i ciutats comarcals de la nostra terra).

–I finalment, que ens adrecés gent jove, potser universitaris, als quals puguem oferir les pàgines de la nostra revista per escriure en català allò que tenen com a especialització, i que normalment ho han de fer en castellà; com, per exemple, crítica de literatura estrangera, comentaris sobre política internacional o un estudi sobre el cultiu de l’arròs.

Germinabit sortirà mensualment. El número de gener és a la impremta; tan aviat com estigui llest l’hi enviarem. El número de novembre-desembre el rebrà en sobre a part com a imprès.

Creiem que acollirà amb benevolència la nostra revista. Esperant la seva resposta, el saluden atentament,

Ramon Bastardes

Max Emanuel Cahner

El registre tan formal –amb el tractament de «senyor» i de «vostè»⁷³– dels directors de *Germinabit* cap a Joan Fuster, a més de la referència al paper d’intermediari desenvolupat per Jesús Ernest Martínez Ferrando, doten la carta d’un halo d’invitació gairebé institucional per a participar en la revista. És, al capdavall, una mostra del respecte –consideren una «gosadia» la petició de col·laboració– que aquests dos joves tenen cap a un assagista que ja

---

⁷³ El contrast entre el to formal, de distància, d’aquest primer contacte entre Max Cahner i Joan Fuster, i el de les nombroses cartes que intercanviaran al llarg dels anys fins al desembre de 1991, en què abundaran els «amic», les «abraçades» i, fins i tot, per part del suecà, algunes missives en «barçaluní» (2012: 329) o «castellanu» (2012: 434), o el nom de la filla de Cahner, Joana Constança, en honor de Fuster –«Joana és un nom que ens agrada i, a més, és com el teu» i «Constança és un nom que ens vas dir que t’agradava» (2012: 523)–, és representatiu de l’evolució de la relació d’amistat que es forjarà entre ambdós i que sobrepassarà de sobres l’estrictament professional que es podria establir entre un autor i un editor.

comença a despuntar fortament, i al qual ja devien conèixer, almenys Cahner, de la primera visita del suecà a Barcelona el 1954 (Furió 2012a: 10-11; Ferrer & Pujadas 2012: 22).

Bastardes i Cahner han llegit l'esmentat paper fusterià sobre la literatura catalana al País Valencià i pretenen que, per mitjà d'aportacions en forma de publicació mensual, d'«article principal» o «article de pes», els lectors del Principat –o barcelonins majoritàriament–, descobrisquen la *valencianitat* que també té Catalunya, alhora que s'òbriguin les portes de nous lectors i col·laboradors valencians. Demanen a Fuster, d'una banda, que hi envie assaigs, i, d'una altra, que actue de mitjancer perquè altres escriptors també hi participen amb articles de tot tipus, des de cròniques o noticiaris sobre els actes culturals fins a notes sobre la política internacional. El però, tanmateix, és la falta de retribució econòmica, i més en un escriptor que, com el suecà, s'havia de guanyar la vida escrivint. Ara bé, la idea dels directors era la d'incorporar la realitat i la societat valencianes en el sumari de la revista de Montserrat.

No sobta, per tant, que cercaren el suecà per a portar a terme aquesta tasca; segurament, ens diu Furió (2012a: 11), Cahner hauria fullejat les pàgines de l'article «València en la integració de Catalunya», publicat el 1950 en el número 54, el del mes de juny, de *La Nostra Revista*⁷⁴, on l'assagista ja realitza un primer esbós dels Països Catalans (1950: 136-137). Des d'aquesta perspectiva, Fuster i els responsables de *Germinabit* compartien inquietuds sobre la qüestió nacional, i van intentar trobar en el de Sueca una mà amiga.

Amb tot, no hi hagué resposta, ni a aquesta carta ni a la de dos mesos després (el 23 de març), posterior a un encontre que tingueren Max Cahner i Joan Fuster a casa de l'arquitecte

---

⁷⁴ No deixa de ser curiós, alhora que representatiu del feble estat del circuit literari català en plena postguerra, que l'interès dels intel·lectuals del Principat per Joan Fuster –i, per extensió, per la realitat valenciana– sorgira gràcies als textos que aquest publicà a revistes mexicanes de l'exili, com *La Nova Revista* o *Pont Blau*. Vicenç Riera Llorca i els catalans establerts a Mèxic organitzaren i finançaren el primer viatge del suecà a Barcelona, del 8 al 15 de febrer de 1954, amb l'excusa de la presentació de l'assaig *La poesia catalana fins a la Renaixença*, escrit per encàrrec del mateix Riera Llorca i publicat per les Edicions Catalanes de Mèxic, i d'unes lectures públiques de la seua obra. Sembla que en aquesta primera visita Fuster es guanyà el públic, ja que en seran constants els requeriments posteriors per a diferents esdeveniments culturals catalans (Cortés 1993: 79; Furió 1994: 91-92; Manent 2006: 17-20; Ferrer & Pujadas 2012: 20-21). El mateix assagista, en la carta del 18 de febrer de 1954 a Vicenç Riera Llorca, detalla les activitats que hi ha dut a terme i els prohoms de la resistència, «de joves i de vells, de l'un color i de l'altre», que ha conegut: Carles Riba, Clementina Arderiu, Josep Maria López-Picó, Jordi Rubió, Rafael Tasis, Joan Oliver, Maurici Serrahima o Oriol Folch –en la casa del qual es quedarà en algunes anades a la ciutat comtal i on, probablement, degué conèixer Max Cahner (Ferrer & Pujadas 2012: 22)–, són només alguns dels il·lustres noms que pul·lulen per aquestes pàgines (Fuster 1993: 331-335).

Oriol Folch i Camarassa, on l'assagista s'hostatjava. El codirector de *Germinabit* li recordava la petició d'un article alhora que li insistia que el que ells podien tractar des de Barcelona sobre aspectes de València –dues notícies sobre el cinquè centenari de la mort d'Ausiàs March– era molt escàs (Fuster 2012: 41-42).

És el 22 de juliol quan la correspondència entre ambdós ens indica que Fuster, que ja tracta Cahner d'«amic», comença a mostrar interès per *Germinabit*, encara que, de moment, només s'excusa per no haver pogut enviar cap article, atès que la feina l'atabala, ni d'haver trobat –«l'he buscat –creu-me!»– un corresponçal adequat. Recordem que Bastardes i Cahner ja l'havien advertit en la primera carta que no podien pagar als escriptors, de manera que l'absència de remuneració devia ser un gran handicap per algú que vivia del que escrivia. No obstant això, hi ha unes breus línies que mostren un Fuster actiu en la represa del circuit literari català: li adjunta unes convocatòries d'un concurs literari perquè, conscient que no arribarà a temps per a incorporar-les a la revista i fer-n'hi difusió, Cahner les repartisca entre els poetes que conega, ja que «m'agradaria que hi hagués una bona participació catalana» (Fuster 2012: 44).

La insistència del codirector de *Germinabit* no cessa, i el 25 d'agost li recorda un article que li havien encomanat –tot i que no s'ha conservat cap carta entremig d'aquesta carta i de l'anterior resposta de Fuster– sobre Carles Riba per a un número especial d'homenatge a causa de la seua mort el 12 de juliol. L'argument de pes que fa servir el codirector de *Germinabit* és, de nou, l'absència de representació valenciana en un volum que compta, de moment, amb les signatures de J. V. Foix, Marià Manent, Josep Carner, Jordi Rubió i Balaguer, Joaquim Molas, Albert Manent o Rafael Tasis (Fuster 2012: 45-48). En aquesta ocasió, la resposta de Fuster, el 30 d'agost –bastant puntual, per cert, ja que en la petició de Cahner el límit establert era a finals d'agost–, arriba a Barcelona amb l'article sobre l'anàlisi de la crítica literària desenvolupada per Riba que hem esmentat adés (2012: 49).

Aquest *Homenatge a Carles Riba* (número 65, agost-setembre de 1959)⁷⁵ cloïa la primera etapa de *Germinabit*, que ara passava a fusionar-se amb *Serra d'Or*. En realitat, més

---

⁷⁵ A pesar que es tracte del número 65, corresponent a agost-setembre, aquest especial *Homenatge a Carles Riba* no sortirà fins al mes de novembre (Fuster 2012: 53). D'altra banda, tant aquest número com –ja des de *Serra d'Or*– el número doble dels mesos de novembre i desembre de 1961, en honor de Joan Maragall, o el de

que una fusió, es tracta d'una «reordenació de forces» (Faulí 2005: 97): de *Serra d'Or*, se'n van mantenir el nom i, per voluntat expressa de l'abat Escarré, el consiliari, Jordi M. Pinell⁷⁶, el qual hi incorporà antics col·laboradors com Joan Triadú (Ferré 2000: 29; Massot 2010: 223); en canvi, de *Germinabit*, n'hi va restar l'equip de redactors, amb Ramon Bastardes i Max Cahner al capdavant, que era el que, comptat i debatut, havia dinamitzat i havia donat un nou impuls a la revista que dirigien. Per la seua banda, el butlletí *Germinabit* inicià una segona etapa el 1960, ara com a «òrgan de pastoral de música sagrada» de la Unió Escolania de Montserrat (Faulí 2005: 102; Manent 2007: 248).

Serra d'Or (2a època) fou, doncs, el producte resultant d'aquesta reestructuració sota l'empara de Montserrat⁷⁷. Vist amb la distància que proporciona el temps i la perdurabilitat de la revista, que arriba fins als nostres dies, convé no oblidar la importància que en tingueren els precedents, ja que van saber aprofitar les escletxes que els brindava el patrocini d'una institució religiosa; el mateix Fuster ho subratlla: «Una mica abans [de 1958], un parell de butlletins de caràcter religiós, “Germinabit” i “Serra d'Or”, gosen incloure col·laboracions literàries, i es converteixen en succedanis de revistes, amb circulació consentida» (1985b: 328).

D'altra banda, des de la perspectiva que *Germinabit* és, justament, un dels gèrmens de l'actual *Serra d'Or*, s'entén la inclusió de l'article «Carles Riba, crític» en la descripció de la col·laboració de Joan Fuster amb la revista. De fet, per a Carme Ferré, que ha analitzat minuciosament *Serra d'Or* des dels seus orígens fins al 1977, aquest darrer número de *Germinabit* podria comptar-se com «el primer *Serra d'Or*» (2000: 29).

---

l'octubre 1969, dedicat a Joan Oliver, entre d'altres, cal emmarcar-los en el procés de recuperació de la tradició literària a partir de l'establiment d'un cànon que durà a terme la revista de Montserrat (Ferré 2000: 105-115).

⁷⁶ El pare Jordi M. Pinell esdevingué el primer director d'aquesta segona època de *Serra d'Or*; el substituïren el pare Maur M. Boix a partir d'agost-setembre de 1963 –tot i que no es podrà considerar l'ocupant autèntic del càrrec de director, ja que se seguirà emprant la denominació de consiliari fins al número de febrer-març de 1964– i fins al desembre de 1994, i, a continuació, el pare Josep Massot i Muntaner, des de gener de 1995 fins a l'actualitat.

⁷⁷ Ramon Bastardes (1984: 24) comenta que, cap a meitat del 1959, l'abat Escarré va suggerir l'opció que Montserrat s'encarregara d'una única revista. Sembla que es pretenia liquidar la crisi econòmica generada per l'acumulació de pèrdues de la primera *Serra d'Or* i de *Germinabit*, i que des del Monestir no s'entenia que continuaren ambdues publicacions per les semblances cada vegada més freqüents (Massot 1979: 222; Ferré 2000: 28).

Ara bé, no ens interessa tant l'estudi d'aquest primer paper –un article que, d'altra banda, escapa del nostre corpus d'anàlisi, el qual només se centra en les dues sèries fixes que hi mantingué–, com la gènesi dels lligams i de les relacions que el suecà establí amb els responsables de la revista. En la carta de l'11 de setembre de 1959, a més de la confirmació de la recepció de l'article sobre Riba, Cahner aprofita per demanar-li col·laboració, «si no em creus massa barra», en la nova *Serra d'Or* que començarà l'octubre, atès que «ens cal tenir un equip de redactors, i el busquem allà on podem» (Fuster 2012: 50). La llavor, doncs, ja havia estat sembrada.

2.2. UN PERÍODE DE COL·LABORACIONS ESPORÀDIQUES A *SERRA D'OR* (1959-1967)

L'octubre de 1959 s'inicia la nova etapa de *Serra d'Or*. No obstant això, una sèrie de problemes legals amb la Delegació d'Informació i Turisme de Barcelona, com la falta de permisos de publicació i de circulació, en retardaren l'aparició fins al gener de 1960; la petició de la llicència eclesiàstica per tal d'evitar-ne la il·legalitat comportà una conversió de la revista –com indiquen els crèdits– en «òrgan de la Confraria de la Mare de Déu de Montserrat» i la necessitat que el pare Jordi M. Pinell hi figurara com a consiliari (Bastardes 1984: 25; Manent 2007: 248).

Tanmateix, a pesar d'estar vinculada a una entitat religiosa, *Serra d'Or* naix amb la voluntat d'esdevenir una revista cultural de qualitat, analista de la realitat interna del país però també del que ocorre més enllà de les fronteres catalanes –entès ací el gentilici en el marc dels Països Catalans– i independent, sense claudicar, més que quan era necessari per tal que no la clausuraren, davant la dictadura⁷⁸ (Ferré 2000: 17; Faulí 2005: 97). Els diferents estudiosos coincideixen a assenyalar-ne el tarannà de publicació oberta, sempre respectuosa, cap a totes les sensibilitats de l'antifranquisme i del catalanisme⁷⁹: per a Carme Ferré, «*Serra d'Or* va ser la revista de la gent 'del país', aquell país imaginat, volgut i no per això menys

---

⁷⁸ Com a simple però representativa curiositat, el nom de Francisco Franco no aparegué mai a les pàgines de *Serra d'Or* en vida del dictador (Massot 2001: 275).

⁷⁹ El «Sobre nosaltres» de Jordi Sarsanedas en el número de commemoració del quart de segle de la revista –l'octubre de 1984–, amb una certa perspectiva per a poder fer-ne balanç, resulta bastant il·lustratiu: «*Serra d'Or* ha pretès d'ésser “un indret de confluència de famílies espirituals diverses, en la catalanitat, el respecte mutu i l'assaig de la discrepància enriquidora» (1984: 21).

real, que anaven dissenyant per al futur» (2000: 16); Josep Faulí, per la seua banda, la defineix com una «eina que els cal [a la societat i a la cultura catalanes]» (2005: 95-97); Josep Massot i Muntaner destaca, la «funció de suplència indubtable» que va desenvolupar en un primer moment, raó per la qual «va aconseguir un ampli suport de tot el món intel·lectual del moment, prescindint en bona part de tendències, de capelletes i d'ideologies» (2008: 322).

Un dels habitants d'aquest «món intel·lectual» fou Joan Fuster. Els vint-i-cinc anys de col·laboració del suecà amb *Serra d'Or* començaren –*Germinabit* a banda– des del primer número mateix: l'octubre de 1959 apareixia l'article titulat «L'amor, la mort i Déu en la poesia d'Ausiàs March», que havia estat escrit originàriament, com s'indica al peu de pàgina de la publicació, per al discurs que el suecà pronuncià dos mesos abans, el 16 d'agost, durant la setzena edició del Concurs Parroquial de Poesia i Festa Literària del Collsacabra, a Cantonigròs, en la commemoració del cinquè centenari de la mort del poeta de la Safor. No obstant això, si jutgem per la petició que fa el 18 de novembre a Cahner perquè li reenvie el mecanoscrit, atès que vol reaprofitar-lo per a una altra ponència⁸⁰, sembla que l'assagista no arriba a tenir clar –o potser és un simple lapsus, és clar– si l'article en qüestió és per a *Germinabit* o per a la nova *Serra d'Or*:

T'escriu per demanar-te un favor: resulta que m'han sol·licitat de repetir pròximament a Sitges aquella conferència sobre A. March que vaig donar a Cantonigròs, el text de la qual et vaig cedir per publicar-ho a *Germinabit*; com que resulta que no en tinc còpia, voldria que m'enviessis l'exemplar que tu conserves. Naturalment, em comprometo de manera formal a retornar-te'l de seguida, si és que encara t'interessa. (Fuster 2012: 52)

---

⁸⁰ Aquest article exemplifica el reaprofitament constant que feia Fuster dels seus papers: a més de l'homenatge al poeta medieval a Cantonigròs, on el titulà «El poeta Ausiàs March cinc-cents anys després», i la posterior publicació a les pàgines de *Serra d'Or* amb el títol ja citat, el tornà a utilitzar a Sitges el desembre d'aquell mateix any, però ara portava per nom «L'actitud religiosa d'Ausiàs March». Segons la nota a peu de pàgina de Josep Ferrer i Joan Pujadas a la carta de Fuster a Cahner del 18 de novembre de 1959, el suecà ja havia pronunciat abans aquesta conferència: el maig al Palau de la Generalitat de València, l'octubre a l'Ateneu Mercantil de València, el novembre al Centre Excursionista d'Alcoi i el desembre, abans de Sitges, a la Casa del Llibre de Barcelona (Fuster 2012: 52, n. 3).

En qualsevol cas, aquella fou la primera de les més de cent cinquanta contribucions en *paper*, car els responsables de la revista també el requeriran com a assessor; el suecà n'esdevindrà, en paraules del pare Massot, un «oracle» per a *Serra d'Or* (2008: 334). Amb tot, aquell 1959 no hi tornaria a enviar cap text; de fet, no serà fins al novembre de 1960, més d'un any després, que no hi veurà la llum un nou article fusterià.

Enmig, però, la insistència de Cahner es fa patent: en la carta del 19 de gener, per exemple, reclama a Fuster un paper que sembla que aquest li havia promès en algun moment anterior (Fuster 2012: 55). D'altra banda, l'informa de la nova estructura de la revista i els col·laboradors que portaran les noves seccions: Alexandre Cirici Pellicer (la d'art), Oriol Bohigas (la d'arquitectura i urbanisme), J. V. Foix i Albert Manent (la de llibres i literatura), Agustí Duran i Sanpere –sogre de Cahner– (la d'història), Jordi Carbonell (la de teatre) o Jaume Vicens i Vives (amb «Espill dels dies»), són alguns dels noms que se'n convertiran en habituals. Potser, al darrere d'aquesta descripció, hi havia un nou intent d'atraure l'assagista suecà, més encara quan, tot seguit, prova de picar-li la curiositat:

La secció de llibres i literatura m'ha encarregat que et demanés un article sobre la tècnica d'escriure contes. Jo els hauria suggerit de demanar-te un article sobre la novel·la i els novel·listes catalans actuals, on en fessis una crítica justa, però severa. L'Albert [Manent], però, em va dir que un tema així era massa delicat, i que no el faries. Malgrat tot, te'l proposo. Tanmateix, si els temes no et sedueixen, o en tenies d'altres de pensats, pots prescindir dels que t'he proposat, i fes allò que a tu et plagui. (2012: 58)

Max Cahner vol sumar Fuster a la llista de col·laboradors, en aquest cas, amb l'estratègia de la psicologia inversa i la presumpta falta d'atreviment sobre un tema que podria alçar polseguera. No s'està d'oferir-li, però, una pàgina en blanc perquè hi parle de literatura si no l'entusiasmen les propostes temàtiques. Amb tot, el de Sueca no caigué al *parany*, possiblement, per la manca de retribució econòmica de la revista; el mateix Cahner n'és conscient, a pesar que intente convèncer-lo amb la progressiva rutinització del procés de creació i enviament d'un article mensual: «Sé que demano molt a un escriptor que ha de

guanyar-se la vida, però només cal que t'esforcis un parell de mesos a tenir-ho enllestit abans del dia quinze, i enviar-nos-ho, i després ho faràs sense adonar-te'n.» (Fuster 2012: 58).

La petició del futur fundador d'Edicions 62 encara tardaria uns mesos a veure-s'hi acomplerta, malgrat les esperances de l'assagista en alguna missiva intercanviada en aquests primers mesos de 1960: «Un d'aquests dies, a més, començaré a escriure't papers per a *Serra d'Or*: de veres» (Fuster 2012: 67), li diu el 14 de març. La carta de l'1 de juny posa de manifest la raó d'aquesta demora en el lliurament d'un nou article: «Quant a les col·laboracions meves per a *Serra d'Or*, no creguis pas que me n'oblido... No. Però la feina em té cada dia més lligat: la feina *pro pane lucrando*, és clar.» (Fuster 2012: 97). Fuster, primer, ha d'ocupar-se de tots aquells encàrrecs que li reporten algun benefici econòmic, atès que són l'única font d'ingressos amb què compta.

En el número de novembre, per fi, torna a haver-hi un paper del suecà, «Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives»; es tracta d'una resposta a l'article que Jaume Vicens i Vives havia publicat al mes de maig, «Presència valenciana». Aquell es tractava, en realitat, d'un número especial dedicat a l'historiador gironí, que havia mort a Lió a les darreries del mes de juny. Ara bé, el propòsit de Fuster era doble: d'una banda, contribuïa a l'homenatge que des de *Serra d'Or* es feia al que n'havia estat un dels col·laboradors habituals, però, d'una altra, responia a les afirmacions –amb la pretensió que s'hi creara un cert diàleg «interregional»– que Vicens i Vives havia fet sobre la necessitat que la història conjunta dels Països Catalans nasquera com a aportació d'històries *regionals* que cada territori havia de desenvolupar primer, sense tenir en compte, tal vegada, que ni valencians ni mallorquins tenien la mateixa preparació que els historiadors del Principat. Aquest paper suscità una carta col·lectiva signada per Xavier Casp, Miquel Adlert i dèsset autors més, que reivindicaven els termes «Regne de València» o «València» en compte de «País Valencià», i la denominació de «Comunitat Catalànica» enlloc de «Països Catalans», de manera que Fuster s'hi veié en l'obligació de contestar-la i d'enviar la que seria la seua tercera aportació en la nova etapa de la revista: «Sobre el fet diferencial valencià. Resposta», el juny de 1961⁸¹. Aquell any, concretament al número d'octubre, hi hagué un nou paper fusterià, «Divagacions sobre un

---

⁸¹ El lector trobarà una anàlisi més detallada d'aquest seguit de rèpliques i contrarèpliques més endavant (§ III.3.1.1.).

malentès», en què reflexionava sobre l'art romànic –*art* o arqueologia?– arran de la magna exposició impulsada pel Consell d'Europa i que tingué Barcelona com una de les seus.

El fecund any 1962, el nom de Fuster hi apareixerà en tres contribucions: en el número del mes d'abril, en les respostes a les cinc preguntes que formaven l'enquesta sobre la poesia social; en el d'agost-setembre, en l'article «Qüestió de noms. Problemes de la denominació de les terres catalanes», un estudi que, com s'indicava amb nota a peu de pàgina, havia guanyat –*ex aequo* amb un altre de Santiago Sobrequés– el Premi Català-Valencià-Balear al II Concurs Literari de la Selva del Camp, convocat per a premiar un treball sobre «les denominacions particulars dels homes i les terres que constitueixen els Països Catalans»⁸²; i en el de desembre, en «La llengua (i més coses) dels valencians», un plec de notes que il·lustren la situació idiomàtica del País Valencià. Com a novetat, els dos darrers articles ja comportaren una retribució econòmica per a l'assagista: el 3 d'agost, Max Cahner l'avisava que el pagament era «a 75 pessetes full holandès 30 línies de 70 a 75 espais», alhora que li proposava una secció per a ell a l'estil de la d'«Espill dels dies», de Jaume Vicens i Vives (Fuster 2012: 146). El suecà, que encara considera una mica mínvola la quantitat, dona ales a les il·lusions de Cahner; és la primera vegada, el 10 de setembre, que Fuster es mostra decidit a fer-se'n col·laborador habitual:

M'agradaria col·laborar a *Serra d'Or* en les condicions que em dius –tot i que no les trobo precisament avantatjoses des del punt de mira econòmic. Ja pensaré un títol de secció, i miraré de servir-vos l'original amb puntualitat. En tot cas, convindria de saber quin tipus de paper preferiríeu i quina extensió aproximada haurien de tenir els articles. (2012: 148)

Els anhels de l'editor, però, queden de nou en l'aire; díhuit dies després demana paciència per l'excessiva feina que ha d'atendre (2012: 151), i durant les pròximes setmanes, Cahner segueix requerint-li algun paper, però sense èxit (2012: 169; 171). Serà el número d'agost-setembre de 1963, el que incloga «Papers de diari», compost de fragments dels mesos

---

⁸² Uns mesos després, l'article –ampliat– donaria pas al llibret homònim que publicà l'editorial Aportació Catalana.

d'abril i maig del seu diari d'aquell any. El 1964, en canvi, és l'únic any en què no s'hi té constància de Fuster; la correspondència inèdita amb Jordi Sarsanedas ens dona alguna pista sobre les possibles causes d'aquest silenci de més de dos anys (des de l'agost-setembre de 1963 fins a l'octubre de 1965). Sembla que, d'acord amb Antoni Rosselló, secretari de redacció de *Serra d'Or*, hi hagué un error de recompte en el pagament de l'esmentat «Papers de diari», del número d'agost-setembre de 1963: per al càlcul de remuneracions, la revista considerava fulls holandesos de 30 línies per full i 70 lletres per línia, mentre que el treball del suecà comptava unes 28 línies a 56 lletres per línia, a més de dos fulls que es trobaven a la meitat (amb una quinzena de línies) cosa que *reduïa* –a efectes de còmput– l'article de dotze pàgines a deu, raó per la qual havia cobrat menys⁸³. El darrer dia de 1964, això és, més d'un any després del malentès en el pagament, Sarsanedas li escriu sorprès per la «prolongada absència», pels rumors que hi corren sobre els motius –que no s'acaba de creure–, i per oferir-li una millora econòmica per fomentar-n'hi la participació:

Benvolgut amic:

Des que, ja fa alguns mesos, vaig començar a intervenir a la redacció de *Serra d'Or*, no he pogut deixar d'estranyar-me per la teva prolongada absència dels sumaris de la revista. L'explicació que he trobat no em satisfà del tot. La tradició oral insinua que potser no vas quedar gaire content d'una certa meticulosa comptabilitat... No ho sé: potser hi va haver alguna altra cosa. O potser no hi va haver res i, senzillament, les coses han anat així. En tot cas només puc desitjar que no hi hagi hagut res que no pugui ésser oblidat.

Tanmateix, donant als diners el respecte que es mereixen («Costen tant de guanyar!») puc avançar-te que et podrien ésser fetes condicions millors. La base de 125 ptes. per holandès a doble espai ja pots donar-la per establerta.

Bé, havent desbrossat la part més enutjosa de l'assumpte, ja puc preguntar-te: Voldries enviar-nos algun treball? Si és així, ¿podries proposar-nos uns quants temes,

---

⁸³ Carta d'Antoni Rosselló a Joan Fuster, datada el 8 d'octubre de 1963 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17241.

amb l'extensió prevista? Aleshores podríem, el més ràpidament possible, confirmar-te l'encàrrec i fixar-te dates.

Unes quatre holandeses per article (o sigui aproximadament una pàgina de la revista) em semblaria una extensió raonable.

Creu que desitjo molt vivament que vulguis i puguis donar-nos una resposta favorable.

Teu,

Sarsanedas⁸⁴

El redactor pregunta si l'equivocació en el recompte fou clau en aquest silenci tan perllongat, encara que ell mateix hi mostra dubtes; els antecedents de Fuster, tot i que breus (nou articles fins al moment), feien indicar que potser no tot era una qüestió econòmica —a més que, recordem-ho, ja havien començat les retribucions als col·laboradors. És possible, per tant, que, com insinua Sarsanedas, hi haguera algun altre motiu: per exemple, que *Serra d'Or* donara veu a les tesis secessionistes o anticatalanistes del mallorquí Llorenç Vidal i la seua revista *Ponent*, el que es podria entendre com un atac contra els plantejaments nacionals que propugnava Fuster; o la indignació que li generà el desconeixement de la realitat valenciana mostrat per alguns dels responsables de la revista, com el pare Maur M. Boix i Joan Triadú, que creien que la falta de subscriptors al País Valencià es devia a la distribució comarcal i no regional del noticiari, a banda de la qüestió del nom per al territori⁸⁵. Tal vegada, hi influí la croada personal contra els correctors de la revista, estrictes seguidors de la normativa fabriana⁸⁶. I també és possible, és clar, que la feina i els maldecaps —la campanya

---

⁸⁴ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 31 de desembre de 1964 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17243.

⁸⁵ De nou, remetem el lector a una anàlisi més detallada d'aquest desacord de Fuster amb la revista a l'apartat que hi dedicarem exclusivament (§ III.3.1.2.).

⁸⁶ L'endemà d'enviar-li l'article «La llengua (i més coses) dels valencians», torna a escriure a Cahner per comentar-li que els correctors no *toquen* el text: «Et volia demanar que em deixeu el text per a *Serra d'Or* tal com us el vaig enviar: és a dir, m'agradaria que m'estalviéssiu “llurs”, “homs”, “éssers” i altres punyetes per l'estil. Espero que atendreu la meua petició» (2012: 159). L'editor respon que mantindrà les formes originals, però li recorda que la revista té uns criteris (2012: 160-161). La rèplica del suecà podria apuntalar la hipòtesi del perquè de la seua absència: «En aquesta mena de qüestions ja he arribat a un grau de fatiga tan gran, que no estic disposat a discutir-les. Bé. Quan hagi vist què hi heu fet t'enviaré o no més col·laboracions per a la revista» (2012: 164), tot i que uns quants mesos després hi veié la llum «Papers de diari».

mediàtica contra l'assagista a propòsit de la publicació d'*El País Valencià*— el n'apartaren. O, senzillament, la falta de ganes. D'altra banda, convé no oblidar que els primers anys de la dècada dels seixanta Fuster està immers de ple en l'activisme cultural i polític, en la necessitat de «fer país»: l'organització de les excursions d'estudiants al Principat o a Perpinyà, entre d'altres indrets dels Països Catalans degué llevar-li molt de temps; de fet, la seua implicació va ser màxima, atès que, amb l'ajuda d'altres interlocutors catalans, programà el contingut, la data i el lloc de cada sessió, s'ocupà del pressupost i de les despeses, i en seleccionà els participants (Capilla 2013: 35). En la primera d'aquestes estades, l'efectuada entre el 17 i el 24 d'abril a la Catalunya estricta i que comptà amb futures personalitats, com Lluís Alpera, Lluís Vicent Aracil o Eliseu Climent, entre d'altres, n'iniciava l'itinerari, ja ho hem vist en l'apartat anterior, la visita al monestir de Montserrat.

Per sort, aquella absència de col·laboració tan prolongada només quedà en un parèntesi, i el 1965 tornem a disposar de dues col·laboracions fusterianes: «Divagacions sobre les dues cultures», l'octubre, i «Martínez Ferrando, escriptor», el desembre. El primer prenia com a pretext la reflexió exposada en la mateixa revista per Jordi Solé-Tura amb el títol d'«Humanisme i ciència: ¿dos mons oposats?»; havia estat Rafael Bastardes i Cardona, de la Central del Llibre Català, qui li havia proposat —a instància de Cahner— que hi diguera la seua al respecte, raó per la qual li adjuntava l'esmentat article a més d'una enquesta sobre el tema en qüestió contestada per Josep M. Castellet, Joan Triadú, Enric Casassas, Josep M. Muntané, Oriol Bohigas i Francesc Casamajó⁸⁷. Quant al segon, era fruit d'un encàrrec de Sarsanedas per a un petit homenatge a l'arxiver, escriptor i historiador valencià, finit el 26 de setembre d'aquell any⁸⁸.

El 1966, quan *Serra d'Or* ha modificat el seu sistema de remuneració a 1.200 pessetes per article «de quatre o cinc holandesos de 2.100 espais», Jordi Sarsanedas li'n planteja l'escriptura de quatre —el primer de la sèrie, sobre la burgesia valenciana, o sobre la inexistència d'aquesta— com una manera progressiva de regularitzar-ne la col·laboració⁸⁹.

⁸⁷ Carta de Rafael Bastardes i Cardona a Joan Fuster, datada el 28 de juliol de 1965 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17244.

⁸⁸ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 29 de setembre de 1965 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16883.

⁸⁹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada l'11 de febrer de 1966 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17247.

Aquell any, però, només hi sortirà «Dos llibres de Maurici Serrahima», al mes d'agost, una crítica feta per encàrrec de *Serra d'Or* sobre els llibres *La crisi de la ficció* i *Sobre llegir i escriure*; eren freqüents, per part de la revista, les peticions de ressenyes (sobre *La filosofia en el món d'avui*, de Josep Ferrater Mora⁹⁰ o sobre *Cultura i literatura*, d'Antonio Gramsci⁹¹), així com suggeriments temàtics per a possibles articles (sobre «L'evolució política del País Valencià al primer terç del segle XX»⁹² o sobre Mercè Rodoreda per a un dossier sobre «Els darrers 30 anys de novel·la»⁹³), però sempre ensopegaven amb la negativa de Fuster.

Les dues últimes contribucions prèvies a l'inici de la secció mensual fixa hi eixiren en els números d'abril, «Memòria de Josep Martínez Ruiz», i de desembre, «Una càtedra de català a València», de 1967. El primer cas és un paper d'homenatge a Azorín, mort el mes de març, que en planteja l'apropiació –per orígens, per les descripcions del paisatge valencià– per a la cultura catalana, a pesar de la seua tria lingüística en benefici del castellà. Respecte al segon, respon a la petició que li realitzà Jordi Sarsanedas el 3 de novembre d'aquell any: «voldríem demanar-te, per a publicar-ho al més aviat possible, una nota d'un parell d'holandesos, no pas més de dos i mig, sobre “Per què no hi ha càtedra de català a València?”»⁹⁴. Uns vint dies després, *Serra d'Or* ja disposa del treball de Fuster⁹⁵, el qual hi reivindica una càtedra de català a la Universitat de València; segons apunta el suecà en el paper titulat precisament «Una càtedra de català a València», que veié la llum el desembre de 1967, just en aquella època la Facultat de Filosofia i Lletres de València havia decidit moure-hi fitxa perquè, de la mateixa manera que s'hi podia estudiar la història –en un sentit

---

⁹⁰ Carta d'Antoni de Rosselló a Joan Fuster, datada el 12 de març de 1966 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17249.

⁹¹ Carta d'Antoni de Rosselló a Joan Fuster, datada el 19 de setembre de 1966 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17255.

⁹² Carta de Rafael Bastardes i Cardona a Joan Fuster, datada el 2 d'abril de 1966 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17250.

⁹³ Carta d'Antoni de Rosselló a Joan Fuster, datada el 25 d'octubre de 1966 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17256.

⁹⁴ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 3 de novembre de 1967 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16891.

⁹⁵ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 25 de novembre de 1967 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16892.

estricte– valenciana, també s’hi poguera indagar sobre la llengua i la literatura pròpies (Fuster 2011b: 119-120).

En resum, ja ho hem vist, durant tot aquest període comprès entre 1959 i 1967, és a dir, abans de l’inici de la col·laboració mensual fixa, la signatura de Joan Fuster hi aparegué catorze vegades distribuïdes d’aquesta manera: dues vegades –inclosa la de *Germinabit*– el 1959; una el 1960; dues el 1961; tres el 1962; una el 1963; dues el 1965; una el 1965, i tres el 1967. La majoria d’articles, però, són articles de circumstàncies, com homenatges, encàrrecs, bases de discursos anteriors o amb altres fins, com els d’Ausiàs March o Jaume Vicens i Vives. A més, Cahner i Sarsanedas podien donar fe de com els degué costar convèncer l’assagista perquè hi enviara algun tipus de material publicable, i ja no diem perquè hi encetara una secció fixa; la persistència que en mostren les respectives correspondències sols s’entén a partir de la necessitat de poder engreixar-ne les files d’autors amb una ploma tan lúcida i intel·ligent com la del suecà.

Però no únicament com a escriptor volgueren reclutar-l’hi; que les contribucions de Fuster hi arribaren en aquests anys amb comptagotes no es traduí, en absolut, en una indiferència o un desinterès cap a la revista. De fet, per exemple, d’acord amb la labor que ja li havien encomanat Bastardes i Cahner quan dirigien *Germinabit* de donar notícies del que ocorre al territori valencià, el de Sueca recomana, el 1960, la crítica o el comentari d’alguns llibres escrits per valencians, com el *Manual de historia de Iberia*, de Salvador Donderis, «una d’aquestes coses estranyes que només pot parir la gent del País Valencià» (2012: 96), o *La llengua dels valencians*, de Manuel Sanchis Guarner, del qual Fuster és l’editor, raó per la qual li «interessaria que a *Serra d’Or* comentéssiu el llibre en termes “aperitiu”» (2012: 103-104). Del primer cas, sembla que la revista no se’n feu cap ressò, però del llibre de Sanchis, Jordi Carbonell hi publicà «*La llengua dels valencians*, per M. Sanchis Guarner» al número de desembre d’aquell mateix any, una crítica amb un to molt elogiós: «és també una obra de divulgació escrita en forma literària agradable i llegívola», «apassionat i raonat al mateix temps», o «el capítol titulat *Esquema de geografia de la llengua* és ple de notícies d’interès» (Carbonell 1960: 16).

Igualment, és interessant, en aquest sentit, el seguiment de la preparació del monogràfic sobre el País Valencià que es pretén publicar en la revista de Montserrat; Fuster esdevé, sens

dubte, el coordinador principal d'aquell número que es publicarà el juny de 1968, però que comença a gestar-se el 1966. El 21 d'octubre, Jordi Sarsanedas tramet al suecà un guió amb temes i els possibles autors perquè els desenvolupen sobre el que havia de ser, en principi, una sèrie de petits dossiers sobre determinades comarques valencianes agrupades en regions (d'Alacant, d'Alcoi, de València, de Castelló) que sembla que van aparaular, però que ara han reduït a un monogràfic: «Què te'n sembla ara? ¿Fóra bo aquest pla per a un número monogràfic? Ho ajustem i pensem decididament a la realització? Pots ben creure que a tots ens agradaria molt de veure-ho aviat publicat»⁹⁶. La resposta de l'assagista no s'ha conservat al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya, però en podem deduir part del contingut gràcies a la lletra de Sarsanedas del 9 de febrer de 1967: el guió per al monogràfic del País Valencià compta amb el vistiplau del consell de redacció i des de la revista li suggereixen Vicent Ventura perquè tracte «el problema del “Sureste”», atès que hi havia enviat un article amb un tema similar («Alacant dins el País Valencià»)⁹⁷. De moment, la cosa quedà en una mera proposta, però no fa sinó realçar el pes que, fet i fet, Fuster havia adquirit en la revista.

Un pes, d'altra banda, que també es veié incrementat pel paper d'intermediari que portà a terme entre *Serra d'Or* i altres intel·lectuals valencians, sobretot en aquesta etapa inicial en què la publicació començava a arrancar. No és estrany trobar un Fuster amoïnats, per exemple, pels diversos problemes que semblava tenir Joan Reglà amb la capçalera de Montserrat: per un costat, per la falta de confirmació de la recepció de l'article «Jaume Vicens i Vives, professor universitari i Cap d'escola» per al número d'homenatge a l'historiador, i perquè no rebia els exemplars de la revista (Fuster 2012: 108); per un altre, perquè no s'hi donava espai en forma de recensions als seus llibres, l'absència de les quals era considerada per Reglà com una mena de boicot (Fuster 2012: 151). O també la seua preocupació de dotar la revista de col·laboradors procedents del País Valencià, com és el cas, el gener de 1967, de Josep Iborra, del qual adjuntava un article interessant «pel tema, i també perquè fóra molt convenient que [...] comencés a donar-se a conèixer al públic» (Fuster 2009c: 340); fidels als designis de

---

⁹⁶ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 21 d'octubre de 1966 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17257.

⁹⁷ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 9 de febrer de 1967 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16888. Una observació ràpida del sumari del número de juny de 1968 ens confirma que no s'hi inclogué aquell «Alacant dins el País Valencià», de Vicent Ventura; en canvi, sí que s'hi publicà, signat pel periodista castellonenc, «La societat indefinida del País Valencià».

l'assagista, el número de maig incloïa el paper «Crítica i lectura», de l'escriptor de Benissa. En realitat, una quantitat important dels valencians presents entre els més del miler i mig de col·laboradors que han passat per *Serra d'Or*, degueren la seua aparició en la revista als suggeriments i a l'assessorament de l'homenot de Sueca (Furió & Palàcios 2011a: 996).

2.3. PRIMERA SÈRIE: «RESTRICCIONS MENTALS» (1968-1973)

Després de nou anys de requeriments gairebé continus –per part de Max Cahner, primer, i de Jordi Sarsanedas, més endavant– perquè obrira una secció fixa mensual a *Serra d'Or*, uns requeriments, d'altra banda, alimentats en algun moment per les esperances de l'assagista mateix, Joan Fuster començà l'abril de 1968 la sèrie «Restriccions mentals». Els darrers moviments de petició, obra de Jordi Sarsanedas, s'hi havien donat a les primeries del mes de febrer d'aquell any, quan el redactor en cap li enviava una carta amb les bases i condicions – l'extensió que havia de tenir cada contribució (un poc més de la meitat que en la proposta del 1966, quan eren quatre o cinc holandesos; ara li'n demanaven dos), així com la retribució econòmica (d'acord amb la nova extensió reduïda, el preu es quedava en 700 pessetes), la llibertat en la tria de la temàtica sobre la qual escriure així com dels títols per a la secció i per a cada article, o la data en què els hauria de lliurar– de la que seria una col·laboració, com a mínim –«ens hem imposat la regla de no fer encàrrecs il·limitats», postil·la Sarsanedas–, fins al desembre:

Estimat amic:

¿Podries acceptar enviar-nos, cada mes, una nota de 5.000 espais, o sigui uns 2 holandesos a doble espai i 10 ratlles? No et fóra assignada cap temàtica en particular. El pagament fóra de 700 pessetes per article. L'original ens hauria d'arribar el dia 20 de cada mes, o abans, per al número del mes següent. Ens hem imposat la regla de no fer encàrrecs il·limitats: ¿et semblaria bé que el que et proposem fos vàlid, en una primera etapa, fins al número de desembre d'aquest any?

¿Voldries trobar tu mateix una rúbrica, el nom del teu espai? D'altra banda fóra convenient que cada article portés un títol propi.

Si tot plegat et sembla bé, si tenim tanta sort que puguis reservar-nos una mica de temps, et prego que ens ho diguis i que ens enviïs el primer original per al 20 de febrer.

Teu afectíssim⁹⁸

Encara que al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya no es conserva la resposta del suecà, gràcies a la rèplica de Sarsanedas del 15 de febrer, sabem que l'assagista, per fi, hi acceptà i que, a més, proposà de seguida un títol per a la secció: «Rebo la teva carta d'ahir. Estem molt contents que hakis pogut acceptar el nostre encàrrec. El títol “Reserves mentals” ens sembla molt bo –ep! no et pensessis pas que utilitzo un plural de majestat!– i esperem el primer articlet de la sèrie el dia 20 de març. Gràcies.»⁹⁹. Sobta, però, la diferència entre l'epígraf sota el qual s'aixoplugaran les futures participacions fusterianes que indica Sarsanedas i el que finalment apareixerà a la revista entre el 1968 i el 1973: «Reserves mentals» enfront de «Restriccions mentals». Podria tractar-se d'un lapsus, però les pròximes cartes del redactor, la del 25 de març, en què confirma que ha rebut «la primera “reserva mental”»¹⁰⁰, i la del 10 d'abril, en què l'avisava que «esperem que el número d'abril en el qual figura la primera “reserva mental” sortirà dimarts de la setmana que ve»¹⁰¹, desmunten aquesta hipòtesi.

On hi ha l'origen d'aquesta divergència? Sembla que la causa, cal cercar-la en la interpretació i la intervenció dels correctors, per als quals, ja ho sabem, Fuster no solia tenir gaires bones paraules. Una dècada després, arran de la reincorporació de l'assagista com a col·laborador habitual a *Serra d'Or* després del parèntesi de cinc anys, el suecà tramet un article per a la nova secció, de la qual ha canviat el títol –«Passar el dia, empènyer l'any»–; tanmateix, si als responsables de la revista no els resulta grat, sempre podran emprar-ne

---

⁹⁸ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 6 de febrer de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16893.

⁹⁹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 15 de febrer de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16894.

¹⁰⁰ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 25 de març de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16895.

¹⁰¹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 10 d'abril de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16896.

l'anterior: «Com a alternativa, pots mantenir allò de les “Restriccions mentals” (i, que consti, jo en deia “reserves” i no “restriccions”, matís semàntic que els “cagallons de la gramàtica” de la revista eren incapaços d'entendre...)»¹⁰².

Els correctors, per tant, condicionaren el nom –evidentment, sense cap tipus de repercussió sobre el contingut– d'aquesta primera etapa de Fuster com a autor fix de *Serra d'Or*, una etapa que, tot i que estava pensada per a durar almenys fins a finals de 1968, s'allargà més d'un lustre, concretament, des de l'abril de 1968, amb l'article –de títol ben suggeridor, indicatiu del tipus de col·laboració que hi portaria a terme l'assagista– «L'art de xiular en públic», fins a l'agost de 1973, amb «L'art i la litúrgia». Durant aquests quasi cinc anys i mig, a redós de la capçalera –ja hem vist que modificada per culpa dels correctors– de «Restriccions mentals», la signatura de Fuster hi aparegué, de manera constant, al llarg dels seixanta-cinc números que sortiren a la llum en el període indicat: és a dir, que hi publicà, amb la màxima regularitat, seixanta-cinc articles en aquesta primera sèrie¹⁰³.

Igualment, durant aquest lapse de temps hi hagué altres contribucions fusterianes, podríem dir-ne circumstancials, fora de la secció: per exemple, a propòsit del dossier sobre el País Valencià del juny de 1968, l'article «Un país sense política»¹⁰⁴, així com la reproducció del text de la contraportada –«Útil per a tots. Fèlix Estop i la possibilitat de corregir un dèficit substancial en la cançó»– del disc del cantant castellanenc, o un altre amb motiu de l'homenatge a Joan Oliver –«Joan Oliver, periodista»– l'octubre de 1969, com a fruit de la petició del mateix Sarsanedas, l'agost anterior, dels «parlaments que vau pronunciar, ja fa no sé quants anys, en una sessió d'homenatge a Joan Oliver, a la Catalònia»¹⁰⁵. D'altra banda, l'assagista de Sueca també hi publicà, de manera paral·lela a

¹⁰² Carta de Joan Fuster a Jordi Sarsanedas, datada el 2 de juny de 1978 a Sueca. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16899.

¹⁰³ Amb la capçalera «Restriccions mentals», vam trobar, durant l'ordenació i catalogació dels manuscrits originals dels articles a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca, un inèdit, «Maneres d'escriure», analitzat més endavant (§ III.5.1.).

¹⁰⁴ Uns anys després, el 1976, Fuster recolliria en forma de llibre una sèrie d'articles sobre la qüestió nacional valenciana, i el titularia, justament, *Un país sense política*.

¹⁰⁵ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 8 d'agost de 1969 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16897. En la secció «Lletres» del número d'octubre de 1969 s'indicava l'origen d'aquells papers de Jordi Carbonell, Josep M. Castellet, Joaquim Molas, Joan Triadú i el mateix Joan Fuster entorn la figura del sabadellenc en el seu setantè aniversari: un acte d'homenatge, celebrat uns anys abans, el 1963, a la Casa del Libro (1969: 47).

les «Restriccions mentals», articles de contesta que cal inserir en el marc de les polèmiques que mantingué –malgrat que, inicialment, hi dedicà un espai en la mateixa secció– amb Joan Ferraté i amb Eduard Artells: respecte al primer, arran de la polèmica sobre la interpretació de l'obra poètica de Salvador Espriu, redactà «Resposta a Joan Ferraté», el maig de 1969; quant al segon, enmig de l'intercanvi de retrets entre ambdós, «Rèplica, probablement inútil, al senyor Artells», el gener de 1971, que veié la llum, per a contrarietat del suecà, unes setmanes després de la mort del gramàtic. De la mateixa manera, convé comptar-hi les cartes al director com a resposta a diversos lectors, com Víctor Mora i Joan Miravittles per l'article «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...» –una «restricció mental» que alçà molt d'enrenou–, per un costat, o Miquel Muñoz i Boscà, també per la polèmica entre Ferraté i l'assagista a causa de la lectura que havien realitzat un i l'altre de la poesia espriuana, per un altre¹⁰⁶.

La participació del suecà en la revista per mitjà del paper s'hauria pogut incrementar si haguera atès els nombrosos suggeriments de Sarsanedas, que anaven des de les recensions de diferents llibres, com uns de Joan Triadú –entre el 17 de maig i el 13 de novembre de 1968, són, com a mínim, cinc les cartes per part del mateix redactor en cap i d'Anna Esmerats en què li recorden que esperen una crítica dels llibres del de Ribes de Freser, tot i que, finalment, ho deixaren córrer¹⁰⁷–, el d'*Els mots i els homes*, de Josep Ferrater Mora, o el de *Proses de ponent*, de Josep Vallverdú¹⁰⁸, fins a diverses propostes temàtiques, com un text al marge de la secció mensual per al centenari de Pere Coromines¹⁰⁹, tres articles anuals –els

---

¹⁰⁶ El lector trobarà una anàlisi més detallada d'aquest seguit de rèpliques i contrarèpliques més endavant (§ III.3.2.).

¹⁰⁷ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 17 de maig de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17269. Carta d'Anna Esmerats a Joan Fuster, datada el 12 de juny de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17312. Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 3 d'agost de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17273. Carta d'Anna Esmerats a Joan Fuster, datada el 17 de setembre de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17317. Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 13 de novembre de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17280.

¹⁰⁸ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 18 de gener de 1971 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17355.

¹⁰⁹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 12 de maig de 1969 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17306.

anomenats «panorames»— sobre la producció editorial de llibres de «pensament abstracte»¹¹⁰ o la dedicació de la «restricció mental» de gener de 1973 a J. V. Foix, a un aspecte de la seua obra o personalitat¹¹¹.

També li preguntava, l'11 de gener de 1971, el seu judici sobre «les tres obres més importants de novel·la, narració, poesia, assaig, teatre i biografia-memòries, escrites en català i publicades durant el període 1964-1970»¹¹², però, com ja havia fet quan l'interrogaren per a l'«Enquesta: els crítics davant la literatura catalana (1939-1963)», el suecà, poc amant de les «quinieles literàries» (Ferré 2000: 132-133), fugí d'estudi¹¹³. Dos mesos i mig després, el 28 de març, i havent-li enviat un recordatori Sarsanedas deu dies abans, s'excusava per falta de temps per a atendre la correspondència i, per tant, l'esmentada enquesta; ara bé, confessa que «de tota manera, la meua resposta no podia ser gaire concreta», car «em demaneu unes precisions que sóc incapaç d'improvisar —i que no tinc premeditades. Perdona la meua abstenció.—» (Massot 2008: 333-334).

Aquests requeriments incessants només demostren que, des de *Serra d'Or*, no en tenien prou amb l'aparició mensual del suecà en una sèrie fixa; en volien més. No obstant això, possiblement per qüestions de feina —recordem que, durant aquests anys, publicarà a altres revistes i periòdics, com *El Correo Catalán* (1961-1972), *Tele/eXprés* (1969-1977), *La Vanguardia* (1969-1984) o *Destino* (1959-1973), i, sovint, a *El Noticiero Universal* (1967-1971), *Abc* (1972-1973) o *Informaciones* (1972-1978)—, Fuster no en podia donar l'abast; de fet, són nombrosos els recordatoris i els telegrams de la mateixa revista, que es conserven al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya, en què l'apressen al lliurament de les «Restriccions mentals».

Tanmateix, el grau de satisfacció per disposar de la ploma periòdica de l'assagista era elevat; el director mateix, el pare Maur M. Boix, amb l'excusa de trametre-li un paquet de part d'una tercera persona, aprofita per agrair-li la decisió de col·laborar regularment en la

¹¹⁰ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 26 de novembre de 1969 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17325.

¹¹¹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 27 de novembre de 1972 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17383.

¹¹² Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada l'11 de gener de 1971 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17354.

¹¹³ En canvi, el nom de Fuster sí que estarà present entre el jurat dels Premis Crítica *Serra d'Or* de 1969 o 1970.

capçalera de Montserrat: «M'agrada molt aquesta avinentesa de visitar-nos en esperit, ara que tornem a portar temps sense veure'ns. Val a dir que entre llegides i rellegides (originals, galerades, paginades, etc.) gusto repetidament la vostra presència mensual a SdO.»¹¹⁴. En menys d'una setmana, com arreplega Josep Massot i Muntaner, Fuster li tornava els mots afectuosos per mitjà d'una targeta manuscrita: «Fa temps que no ens veiem, en efecte. I fa més temps encara que tinc ganes de tornar de visita a Montserrat. Confio que aviat en tindrè l'ocasió.» (2008: 333).

La reproducció d'aquests dos fragments no fa sinó palesar la tònica habitual entre l'assagista i els responsables de *Serra d'Or*: una relació més que cordial, fregant la familiaritat, plena de confiança. No podia ser menys; a pesar que Fuster obviarà les peticions de ressenyes o les diferents propostes temàtiques¹¹⁵, la seua col·laboració anirà, de nou, més enllà de l'article mensual. Una mostra n'és la coordinació del monogràfic dedicat al País Valencià entre el suecà i Sarsanedas, posada en marxa des de finals del 1966, es materialitzarà en aquest període, més exactament, el juny de 1968. Ara bé, gràcies a la correspondència entre l'autor de *Mites* i el de *Diccionari per a ociosos* coneixem –per les consultes del primer al segon, car al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya no s'han conservat les respostes de Fuster–, el pes de les decisions de l'assagista en la confecció del número: per exemple, l'assignació de la correcció dels textos previs al picatge en la revista a Josep Palàcios, conveí i mà dreita del suecà, però, sobretot, la preocupació perquè se li'n retribuísca econòmicament la feina; l'exclusió d'un article de Lluís Vicent Aracil, sembla que, al parer de les paraules de Sarsanedas, per algun tipus d'incomoditat –«I entenc que et dolgui de veure't “curt-circuitat” i que vulguis actuar en conseqüència. No farem res contra el teu desig»– que havia despertat en el coordinador principal una polèmica carta al director del sociolingüista valencià contra Vicent Ventura (publicada, finalment, amb la resposta del

---

¹¹⁴ Carta del pare Maur M. Boix a Joan Fuster, datada el 24 de novembre de 1970 a Montserrat. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 2969. Reproduïda per Josep Massot i Muntaner (2008: 333).

¹¹⁵ Hi ha alguna notable excepció, com ara l'article «Ni “modernistes” ni tan sols “moderns”», de desembre de 1970, que havia estat encomanat per Jordi Sarsanedas el juliol d'aquell any. Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 20 de juliol de 1970 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17344.

polític i periodista l'abril de 1968); o també la maquetació, en dos temps com a mínim, a càrrec d'Andreu Alfaro¹¹⁶.

D'altra banda, en la línia de l'etapa anterior, Fuster segueix dotant *Serra d'Or* de *matèria* i de *material humà* valencians, és a dir, continua actuant de propagandista del País Valencià, de vertebrador cultural. Per exemple, el número de desembre de 1969 incorpora, en l'apartat «Una mica de tot», informació sobre l'*Aplec de la Ribera*, celebrat el 28 de setembre a Alberic, en què tingué lloc un homenatge a Joanot Martorell pel cinquè centenari de la seua mort, a més de conferències a càrrec de Vicent Ventura, Francesc Giner o el mateix Joan Fuster, entre d'altres, o la convocatòria dels premis «Rafael Comenge», «Badenes Dalmau» i «V. J. Pérez». Com sabem per la carta del 28 de novembre de 1969 de Sarsanedas¹¹⁷, aquestes dades tenien l'origen a Sueca. Igualment, també proposa al redactor en cap, en una carta d'abril de 1971 reproduïda parcialment per Josep Massot i Muntaner, que s'hi faça una crònica sobre les sessions del I Congrés d'Història del País Valencià o que es preste atenció al «“Tirant” escenificat per la Maria Aurèlia [Capmany] que, per ell sol, val una plana de revista» (2008: 334). En el número del mes següent, s'inclourà la crònica sobre l'esmentat congrés a càrrec de Joan-Josep Pérez-Benlloch i la nota de Xavier Fàbregas a «“Tirant lo Blanc”, altre cop a València». I, és clar, suggeriments per a engreixar la llista de col·laboradors valencians, amb noms com el d'Antoni Seva¹¹⁸, Ricard Blasco¹¹⁹ o Vicent Andrés Estellés¹²⁰.

L'únic inconvenient –l'únic, però molt rellevant, tot siga dit– que hi podia trobar el suecà era, però, el preu per cada «restricció mental»; per a un escriptor que depenia econòmicament dels ingressos que li proporcionaven els seus articles, la quantitat que li

¹¹⁶ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 25 de novembre de 1967 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16892. Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 15 de febrer de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16894. Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 10 d'abril de 1968 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16896.

¹¹⁷ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 28 de novembre de 1969 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17326.

¹¹⁸ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 30 d'abril de 1970 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17336.

¹¹⁹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 16 de setembre de 1970 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17347.

¹²⁰ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 23 de gener de 1971 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17356.

atorgava la revista de Montserrat –recordem la proposta de 1966, que és la que havia seguit si jutgem l'extensió mitjana de les seues contribucions: 1.200 pessetes per article de quatre o cinc holandesos– continuava sent «trista», com ho indica ell mateix en la carta que el 15 de juny de 1971 li envia a Sarsanedas, que reproduïm de Massot. El motiu de la lletra és la petició de les tapes i els índexs de les revistes de 1970, però Fuster aprofita l'ocasió per queixar-se per la minsa retribució dels articles:

¿Voldràs trametre'm el material per a l'enquadernació de l'últim any de *Serra d'Or*? Descompta-me'l dels honoraris de la col·laboració. (La veritat és que tenint en compte la trista entitat de la tarifa, bé podríeu dispensar-me de pagar-lo... Quan dic «trista entitat de la tarifa» no em refereixo al preu de les tapes, sinó al dels articles.)

Abraçades

Joan Fuster. (Massot 2008: 335)

L'ingent treball paral·lel devorava tot el seu temps, fins al punt que, a més de la freqüència amb què des de *Serra d'Or* li posaven pressa perquè els urgia tenir la «restricció mental» en una data concreta, també són habituals els laments per enviar el paper superada la data estipulada: «Perdona el retard a enviar-te l'article. Aquests dies tinc problemes amb les “forces vives” locals, per alguna impertinència que he publicat al *Destino*, i això m'ha destorbat de la feina» (Massot 2008: 335), escriu el 16 de novembre de 1971. Així i tot, encara aguantà gairebé un parell d'anys més, fins que, havent lliurat la «restricció mental» del mes d'agost, «L'art i la litúrgia», va decidir posar punt i final a aquesta primera etapa de col·laboració mensual fixa.

Per a Josep Massot i Muntaner (2008: 335), les causes provindrien del cansament que li suposava haver d'escriure tants articles, els quals, al seu torn, li comportaven constants maldecaps i, per contra, li reportaven poc de benefici econòmic. Potser, entre aquests problemes que remarca l'actual director de la revista de Montserrat, hi ha les diferents polèmiques que hem esmentat de passada, com l'originada arran de la lectura de la poesia de Salvador Espriu amb Joan Ferraté, la motivada pel model de llengua amb Eduard Artells, o les derivades per les protestes davant dels continguts dels seus articles, algunes de les quals,

com les ocasionades a propòsit de les opinions sobre la invasió soviètica de Txecoslovàquia, tingueren resposta, mentre que d'altres, com la carta al director d'Antoni Peyrí, del novembre de 1969, a causa de la discordança d'aquest amb l'article «Un cert dèficit de filosofia (II)», o la de Francesc Jou, del maig de 1972, amb una recriminació al «català ordinari» de Fuster en contraposició al que empra a *La Vanguardia Española*, no –malgrat que Sarsanedas li oferí l'oportunitat de sengles rèpliques¹²¹.

Uns mesos abans de tancar la secció, el 2 de juny de 1973, el suecà ja avisava el redactor en cap de la seua intenció de finalitzar-ne la secció; amb perspectiva, veiem que Fuster, curós fins a l'últim moment de tots els detalls, pretenia evitar que l'espai que ell deixaria quedara orfe, de manera que els instava a buscar-li un substitut. D'altra banda, hi exposa dos motius concrets amb què argumenta les ganes de plegar: un suposat cansament del públic lector, per haver de llegir-lo cada mes –potser una mena de subterfugi per maquillar la raó autèntica (Furió & Palàcios 2011a: 1055)–, i el sou tan magre que rebia. De fet, tot i que el fragment que ens interessa és només un dels quatre punts –el segon– en què divideix la carta, la totalitat d'aquesta traspua una sensació de comiat bastant patent, per la relativa indiferència davant les esmenes a un article anterior o la falta d'esma per confegir una crítica:

Benvolgut amic:

Perdona que t'hagi creat tants problemes. No en tenia la intenció.

Te'ls comentaré ordenadament.

1) Fa dies que, malgrat la meua vocació de sedentari, havia sortit de casa, i el teu telegrama arribà a Sueca quan ja n'era fora. Em pensava estar al corrent en la provisió de material. Lamento el meu error.

2) I ara que parlem d'això: ¿no podries trobar-me un substitut? Em fa la impressió que sóc el col·laborador constant-més-antic de la revista, i els lectors en deuen estar tips. D'altra banda, els honoraris em resulten penosos: vull dir, que no compensen la feina. Estudia-t'ho.

---

¹²¹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 28 de novembre de 1969 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17326. Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 24 de maig de 1972 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17377.

3) No pateixis pels retocs que m'hàgiu fet en l'article precedent (ja no me'n recordo). Escriure és passar per una o altra censura. Estic segur que les vostres atenuacions no alteraran el fons del meu comentari. Confiança per confiança, aquesta és la meva.

4) No em veig amb cor d'escriure una «crítica» de la «Guia». El llibre descansa sobre un joc que em sembla inadmissible *hic et nunc*, i em vaig negar a participar-hi. Si ara en denunciés la precarietat –única cosa que podria dir–, no seria raonable ni oportú.

T'abraça¹²²

Efectivament, Joan Fuster s'hi mostra fatigat, més encara quan la qüestió econòmica li resulta insuficient. Sarsanedas, davant la possibilitat que el suecà en marxe, s'apressa a calmar-lo, per un costat, per l'assumpte de l'hipotètic cansament dels lectors, i, per un altre, pel tema del pagament, amb l'esperança d'unes millores en la «tarifa»:

Gràcies per la teva carta. I per l'original de «Restriccions».

Aquí no hi ha ningú que cregui, que es mostri poc ni gens disposat a creure que els lectors de la revista puguin estar cansats de veure-hi la teva signatura. No senyor.

Resta, és clar, la qüestió de la compensació econòmica del teu treball. Mira, et diré una cosa: la teva carta m'ha anat bé perquè des de fa temps volia remoure l'assumpte dels pagaments, no solament per a tu sinó per a tots els qui escriuen a la revista. La «tarifa» no ha estat tocada des de fa no sé quants anys. Vull creure que podrem fer alguna cosa.¹²³

---

¹²² Carta de Joan Fuster a Jordi Sarsanedas, datada el 2 de juny de 1973 a Sueca. Volem agrair profundament a Francesco Ardolino que ens haja fet arribar aquesta carta, fins ara, inèdita; de fet, Massot (2008) no la cita ni la reproduceix, i Furió i Palàcios (2011a: 1055) apunten que no s'ha conservat –suposem que fan referència al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

¹²³ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 14 de juny de 1973 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17385. Reproduïda parcialment per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1055).

En menys de quinze dies, Fuster rebria una nova oferta per part del responsable de *Serra d'Or*: tres-centes pessetes més, és a dir, un total de 1.500 pessetes per article, a partir de juliol¹²⁴. L'assagista, però, no l'acceptà i, sense cap comiat ni justificació per escrit en la revista –pel que es desprèn de les cartes de Sarsanedas, sembla que a ells sí que els confessà que necessitava un parèntesi temporal de descans–, donà per acabada la sèrie «Restriccions mentals».

2.4. SEGONA SÈRIE: «PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY» (1978-1984)

En els pròxims mesos i, fins i tot, anys, l'autor de *Mites* no desistí en l'intent de recaptar-lo per mitjà de diferents estratègies, com convertir la col·laboració mensual en bimestral o apujar amb escreix la remuneració. El maig de 1974, és a dir, quan gairebé ha passat un any des de la darrera petjada de Fuster a *Serra d'Or*, Jordi Sarsanedas tempteja la situació del suecà: «Recordes que ens vas dir que et prendries un temps de repòs i que després tornaries a l'activitat? Quan se'ns acabarà aquesta quaresma? No et decideixes, encara?»¹²⁵; al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya, però, no se'n conserva cap resposta.

Complits dos anys de la publicació de l'últim article fusterià, el 26 de setembre de 1975, el redactor en cap hi torna a la càrrega, al·legant que fou l'assagista mateix qui puntualitzà que aquesta absència era momentània, unes «vacances» que ja s'allarguen massa, amb una proposta per obrir-li'n l'apetit i facilitar-ne la tornada. La proposta en qüestió no oculta, en absolut, l'anhel per la seua reincorporació, i inclou l'augment de 300 pessetes que ja havia assenyalat el 1973, a més del pas d'un article mensual a un de més extens cada dos mesos:

Estimat amic:

¹²⁴ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 25 de juny de 1973 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17386. Reproduïda parcialment per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1056).

¹²⁵ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 14 de maig de 1974 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17389. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1056).

No sé si t'ho creuràs, però en aquesta casa ens sap molt greu de no rebre cada mes –una mica massa tard però cada mes– les teves «restriccions mentals». Han passat dos anys, i encara no ens hi hem sabut fer. Tal com ho llegeixes!

Haviem quedat –bé, hi havies quedat tu, i què havíem de dir nosaltres?– que, segurament ho recordaràs, es tractava només d'una interrupció temporal, que et senties cansat i volies vacances. Aleshores, oi, dos anys de vacances són unes vacances molt llargues. I si hi tornéssim?

Si volies tornar a enviar unes «Restriccions» cada mes, tots faríem ballmanetes d'alegria. Mentre espero –i ho espero amb una impaciència que ja toca el paroxisme, però esperançat i amb sentiment d'imminència– que hi haurà una revisió seriosa del pagament de les col·laboracions, goso dir-te que ara et foren pagades a 1.500 ptes.

Ara, com ja et vaig dir ara fa un parell d'anys, si la periodicitat mensual t'engavanya, podríem pensar en alguna altra fórmula. Per exemple, un article, més llarg, cada dos mesos, sobre llibres que t'interessin...

De tot plegat, digues-me'n, si et plau, alguna cosa.

Teu afectíssim¹²⁶

Aquella proposició, de nou, no es materialitzà –tampoc no se'n conserva resposta al fons que porta el nom de l'assagista de la Biblioteca de Catalunya. Com apunten Furió i Palàcios (2011a: 1056), segurament les tres-centes pessetes de més que oferien els responsables de la revista, no canviaven gaire la situació econòmica del suecà, i no li degueren resultar massa atractives; tampoc la idea de lliurar un article cada dos mesos no es veié corresposta. Però, així i tot, l'interès de Sarsanedas per tornar a disposar de l'article mensual de Fuster no decaigué, i dos anys després, a les acaballes del 1977, li trameté una nova petició:

Benvolgut amic:

---

¹²⁶ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 26 de setembre de 1975 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17391. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1056-1057).

Ja fa uns quants anys que em vas dir que no donaves pas per acabada la teva col·laboració a *Serra d'Or*, però que et prenies unes vacances un xic llargues. Voldríem que el número de febrer vinent marqués un canvi de renovació. Fóra, doncs, una ocasió molt bona perquè tu et reincorporessis al nombre dels col·laboradors habituals. Ens agradaria molt que també per a tu el moment fos favorable.

Si t'anava bé, doncs, et demanaríem que ens enviessis cada mes un article de, si fa no fa, quatre holandesos –si alguna vegada et sortia més llarg, no ens queixaríem– els quals et foren pagats a 5.000 pessetes. Els hauríem de rebre abans del 15 de cada mes per al número del mes següent. Així, si acceptes aquesta proposició, el 15 de gener ja hauríem de tenir el primer original. Digues-nos, si et plau, tan aviat com puguis, si podem comptar-hi.

¿Reprendries el títol de «Restriccions mentals» o en preferiries un de nou?

Vull creure que no caldria pas que insistís sobre el goig amb què rebrem la teva resposta favorable, si ens la fas, però hi insisteixo.

Teu afectíssim¹²⁷

En aquesta ocasió, Sarsanedas anava al gra, sense embuts, i depassava l'oferta, diguem-ne més aviat *vaga*, per establir les condicions concretes d'una nova col·laboració: un article mensual d'aproximadament uns quatre holandesos a 5.000 pessetes, és a dir, tres vegades més del que oferia uns anys enrere, lliurat abans del dia 15 de cada mes perquè apareguera en el número següent. Després de gairebé cinc anys i de la constant obstinació del redactor en cap, Joan Fuster, per fi, en recollí el guant. Convé remarcar, però, el paper de Max Cahner en la *negociació*: en testimoni del pare Josep Massot i Muntaner (2008: 335-336) –que aquell 1978 s'incorporà al nou consell de redacció que calgué improvisar després de la mort de Francisco Franco–, en una reunió a Montserrat l'editor mostrà la seua inclinació per tornar a comptar amb l'assagista de Sueca, de manera que es brindà a actuar-hi d'intermediari,

---

¹²⁷ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 19 de desembre de 1977 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17392. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1057).

sempre, això sí, que la retribució per cada article fora més elevada que la dels columnistes mensuals habituals.

L'endemà de Cap d'Any de 1978, Fuster acceptava, per carta, les condicions per a la reincorporació i hi adjuntava l'article «Salvem el patrimoni eròtic!», del qual ja advertia que «si no t'agrada, me'l retornes, i en paus: tan amics com sempre o més»¹²⁸. D'acord amb Massot (2008: 336), aquell paper arribà a escandalitzar el pare Maur M. Boix i Jordi Sarsanedas, que havien de fer mans i mànegues per mantenir les bones maneres davant d'un públic lector tan heterogeni com el de la revista, entre el qual hi havia un sector conservador i pudibund; amb aquell text, «una brometa de les seves», Fuster només pretenia comprovar el grau de resistència i tolerància de *Serra d'Or*, de manera que la intervenció del monjo mallorquí fou clau perquè compregueren la conveniència de la publicació original i integral. Potser, per aquest motiu, la confirmació per part de Sarsanedas tardà més de quinze dies, tot i que no es pot negar com de satisfets hi estaven des de la revista:

Benvolgut amic:

Estic molt content que puguis incorporar-te de nou a *Serra d'Or*. Ja fa uns quants dies que vam rebre el teu primer article de «Passar el dia, empènyer l'any». Gràcies.

No te n'havia parlat fins ara perquè volia tenir la seguretat que no hi hauria entrebancs. Ara ja ho puc fer. El publicarem al número de febrer. Això vol dir que el dia 20 de febrer o abans ja hauríem de tenir l'original per al març.

Estem contents, de debò.

Teu¹²⁹

Amb «Salvem el patrimoni eròtic!», del número de febrer de 1978, s'encetava la nova secció mensual fixa de Joan Fuster a la revista de Montserrat, ara sota un títol de caire paremiològic: «Passar el dia, empènyer l'any». Casualment, durant aquesta nova etapa també

---

¹²⁸ Carta de Joan Fuster a Jordi Sarsanedas, datada el 2 de gener de 1978 a Sueca. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16899.

¹²⁹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 20 de gener de 1978 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17392. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1057 n. 100).

hi veieren la llum, igual que amb «Restriccions mentals», seixanta-cinc articles, des d'aquest inicial fins al del gener de 1984, «Els vaticinis d'Orwell»; només el mes de febrer de 1980 faltà el suecà a la cita i, com detallarem amb profunditat en l'apartat dels articles inèdits¹³⁰, en compte d'un article –hauria d'haver-hi aparegut «Correspondència pública»–, hi envià una carta al director –«Joan Fuster, respon»– per replicar els atacs d'un lector ofès i per defensar-se d'acusacions d'injúria. Quant al tema de les polèmiques amb els lectors o amb altres col·laboradors, aquest període potser és més *tranquil*, o, si més no, Fuster hi entra menys en batalles dialèctiques; no obstant això, hi ha una major intervenció de la revista pel que fa a certes expressions del suecà que calgué modificar o suprimir. A més del cas de l'inèdit de febrer de 1980, «Correspondència pública», també els articles «Don Américo» i «I mai més ben dit, això», del maig i de l'octubre de 1981, respectivament, sofriren canvis¹³¹: del primer, hagué de rebaixar l'apel·latiu d'«imbècil» per a Sergi Vilar i de refer la consideració de «gloriós mestretites de multimilionàries ianquis» de Josep Ferrater; del segon, per iniciativa pròpia, despersonalitzà i eliminà els noms i cognoms dels que ell responsabilitzava pels atemptats amb bombes que patí el mes d'abans.

Perquè, si bé hem dit que, pel que fa a les polèmiques amb els lectors i altres col·laboradors, aquesta època es caracteritzà per una relativa tranquil·litat, els esdeveniments polítics i socials que hi tingueren lloc, esdeveniments emmarcats en la «transició democràtica espanyola», foren més aviat convulsos. Ja hem vist que, entre 1978 i 1984, com a conseqüència de la realitat política estatal, però, sobretot, de la realitat política valenciana, Fuster viu un contrast d'emocions: d'unes gotes d'il·lusió dels primers anys posteriors a la mort del dictador, passa al desencant dels darrers, quan contempla com la classe política és tota una i la mateixa –algunes de les seues contribucions a *Serra d'Or* d'aquesta segona etapa, com «Política valenciana», del juliol-agost de 1979, o «La “classe política”», del juliol-agost de 1980, se'n fan ressò.

¹³⁰ Amb la capçalera «Passar el dia, empènyer l'any», vam trobar, durant l'ordenació i catalogació dels mecanoscrits originals dels articles a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca, tres inèdits –«El Borja virtuos», «A favor del “bon mot”» i «Correspondència pública»–, analitzats més endavant (§ III.5.2., § III.5.3., § III.5.4.).

¹³¹ En l'apartat dedicat a les negociacions internes de Fuster amb la revista (§ III.4.2.), hi ha l'anàlisi i el seguiment d'aquests canvis i modificacions.

Però durant aquesta segona etapa a *Serra d'Or*, també ha de fer front als dos intents d'assassinat a casa seua: el 18 de novembre de 1978, amb una bomba carregada de metralla que explotà al finestral de la planta baixa, i l'11 de setembre de 1981, amb dos artefactes pensats, el primer, per atraure el suecà a l'exterior, i el segon, per matar-lo. Els responsables de la revista de Montserrat, com tanta altra gent, li feren costat de seguida: el pare Maur M. Boix, el 15 de setembre de 1981¹³², i Jordi Sarsanedas, el 16¹³³, li enviaren sengles cartes per a mostrar-li'n la solidaritat i el suport. Més encara, el número d'aquell mes incloïa un editorial, «La nostra adhesió a Joan Fuster», en què *Serra d'Or* denunciava i condemnava els fets de la matinada de l'11 de setembre, alhora que dedicava mots d'afecte cap a un escriptor que «amb dret ben ple, és, des de ja fa molt temps, tan “de la casa”»:

Ens sembla que, a despit de la nostra impossibilitat, que de grat reconeixem, de posar-nos en competència amb els diaris, no hem d'estar-nos d'enregistrar aquí, i no solament per afligir-nos-en, l'explosió de dues bombes al carrer de sant Josep, de Sueca, a la casa on viu Joan Fuster.

El fet que en Fuster, a *Serra d'Or*, sigui «de la casa» des de fa molts anys pot certament haver donat un matís especial a la manera com hem estat sensibles a l'agressió que ha sofert, però no per això hem de caure ni poc ni gens en una lamentació quasi domèstica: la brutalitat ha triat novament Joan Fuster per objecte d'una especial manifestació per allò que ell representa i fins i tot per allò que ell és, de tan bé com ho representa dins el País Valencià i per a tot els qui parlen i viuen en català. I això, al capdavall, és clar, també és precisament la raó per la qual, amb dret ben ple, és, des de ja fa molt temps, tan «de la casa» a *Serra d'Or*. A ell que, certament, no parlaria de sant Jordi –el coneixem prou bé– si no ho feia després d'haver examinat el mite heroico-religiós al capdamunt d'unes fines pinces voltairianes, li ha tocat de sentir l'esbufec roent del drac.

---

¹³² Carta de Maur M. Boix a Joan Fuster, datada el 15 de setembre de 1981 a Montserrat. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17489. Reproduïda per Josep Massot i Muntaner (2008: 340).

¹³³ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 16 de setembre de 1981 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16903.

Davant el terrorisme, ensangonat o blanc per sort, el que se sol fer és condemnar-lo. Per condemnar, però, no és pas necessari d'entendre. Esperits hi ha que es neguen a entendre de por de perdre-hi la força amb què condemnen. La condemna immediata, automàtica, i de fet prèvia, no ens sembla pas sense valor, però potser és preferible que hom no s'hi entretingui. De més vàlua serà, amb més possibilitats d'utilitat, la que vingui, si ve, després de l'esforç de comprensió. L'autosatisfeta condemna automàtica és ben sovint una coartada, per a la peresa i al capdavall per a la covardia, que pot semblar eximir del deure de fer impossible la violència.

Joan Fuster no ha estat atacat perquè sí. Ha estat atacat perquè les seves virtuts – aquelles virtuts de les quals són revers els estirabots que poden incomodar ara l'un, ara l'altre dels qui tanmateix se li senten més propers– en fan un bell exemple d'allò que segurament escau de designar amb el terme –un cop ben netejat d'incrustacions sectàries i antisectàries– de lliure pensador. Un esperit que s'esforça, amb dedicació total, a recercar autenticitats. Algú que, des d'una íntima integritat intel·lectual, pot oferir una visió renovadora, renovadora per més profunda, de realitats col·lectives, socials, nacionals.

Joan Fuster no ha estat atacat perquè sí. Josep M. Espinàs ho subratllava: ha estat atacat perquè és representatiu. Mireu per on la nova de l'agressió que ha sofert pot semblar-nos fins i tot positiva. Ha estat atacat perquè el servei que ens ha fet parlant, pensant i escrivint, essent Joan Fuster, no ha estat un servei inútil. En els seus escrits, gent, molta gent s'hi ha reconegut. Entre d'altres coses ha ajudat a molts a entendre un xic millor què vol dir ésser valencià, ésser català. Els ha ajudat a ésser, més completament, més sincerament –d'una manera més sencera–, valencians, «principatins», balears, catalans. Vegeu fins a quin punt l'atac que ell ha sofert és patèticament desesperat: allò que hom ataca en ell, de cap manera no s'exhaureix en ell. (1981: 11)

Fuster sentí el caliu que els responsables de *Serra d'Or*, la seua *casa*, li donaven, i no se n'estigué d'agrair-los-ho per mitjà d'una targeta de visita que segurament adjuntà amb un dels articles que hi lliurà. El pare Josep Massot i Muntaner la reproduïx:

Perdona el retard. –Ja en saps les circumstàncies.

Us estic molt agraït per l'editorial que m'heu dedicat i per totes les adhesions que m'han vingut del món «montserratí». (2008: 341)

En resum, aquesta segona etapa de col·laboració a la revista de Montserrat, en comparació amb els anys transcorreguts entre el 1959 i el 1973, sols fa que confirmar les paraules de Vicent Simbor comentades en el capítol anterior: el «Fuster-per-a-tot» deixa pas al «Fuster només intel·lectual» (2012: 294); la correspondència entre el suecà i Jordi Sarsanedas o el pare Maur M. Boix, que dècades abans anava plena de peticions, d'encàrrecs, de consells sobre tal incorporació o tal altra, ara arreplega, majoritàriament, telegrams recordatoris perquè envie els articles amb urgència o talons de pagament. *Serra d'Or*, amb més de vint-i-cinc anys de vida, ja s'hi havia consolidat i tenia clar el camí a seguir; de fet, com afirma Josep Massot i Muntaner, a partir de 1975, «es produí un lògic replantejament dels objectius i fins i tot de la mateixa necessitat de l'existència de “Serra d'Or”», de manera que «es va optar decididament per la continuïtat mensual de la revista» (2001: 305). En aquest context, l'assagista de Sueca s'hi podia dedicar *únicament* a escriure, i hi lliurà articles fins al gener de 1984, quan, amb «Els vaticinis d'Orwell», va cloure'n la secció.

No sembla que les causes d'aquestes noves «vacances» –com li degué comentar a Sarsanedas si jutgem la carta del 23 de gener de 1984 que s'ha conservat al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya¹³⁴– responguen a motius econòmics: si bé el febrer de 1978, quan s'hi reincorporà, cobrava 5.000 pessetes per article, passà a guanyar 750 pessetes més a partir d'abril de l'any següent, xifrà que s'elevà a les 6.500 pessetes al març de 1980, a les 7.500 pessetes al març de dos anys després i, finalment, a les 8.500 pessetes a partir del desembre de 1983 (Furió & Palàcios 2011a: 1058). La decisió del suecà devia haver estat presa abans d'aquest nou increment del sou; val a dir que la determinació també afectà les altres plataformes de premsa on col·laborava, com *La Vanguardia*, principal font de

---

¹³⁴ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 23 de gener de 1984 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17484. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1059).

subministrament econòmic (Furió & Palàcios 2011a: 1059). Amb tota probabilitat, tant l'entrada a la Universitat de València –el 1983 n'esdevingué professor encarregat de curs–, això és, un sou fix, com el sentiment d'abatiment pel rumb que havia agafat la política valenciana, influïren en aquesta desaparició de l'escena pública i *mediàtica*.

Sarsanedas no volgué donar per perduda la presència de Fuster en la revista i, uns dies després de l'anunci de les noves «vacances», li trameté una nova lletra amb què intentava moure el suecà a la rèplica: una lectora, Ramona Albareda i Vidal, havia enviat una carta al director de *Serra d'Or* en què es queixava dels insults de l'assagista cap a Miquel Roca i Junyent, i amenaçava de donar-se'n de baixa si la signatura de Fuster hi continuava. El redactor en cap pretenia incitar Fuster: «¿Que potser voldries que aquesta senyora es pensi que ens ha convençut?»¹³⁵. El de Sueca no entrà al joc, i l'escrit d'Albareda i Vidal no hi veié la llum. No obstant això, el 16 de febrer l'assagista sí que envià una carta a Jordi Sarsanedas, en què, emparat per la gran quantitat de treball, en justificava l'absència –és sorprenent que, fins i tot en els últims moments, actue d'intermediari d'Andreu Alfaro–:

Benvolgut amic:

Andreu Alfaro ha escrit un breu text sobre Cirici Pellicer i li agradaria de veure'l publicat a *Serra d'Or*. Te l'adjunto. També a mi m'agradaria que li fessis una mica de lloc en les planes de la revista.

Miraré de reprendre aviat la col·laboració. Aquest últim temps he hagut pràcticament d'abandonar els articles, ocupat per unes feines urgents i a les quals no estic acostumat. Confio recuperar la «normalitat» en unes quantes setmanes, i tornaré a la tasca.

Una cordial abraçada¹³⁶

---

¹³⁵ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 30 de gener de 1984 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17485. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1060).

¹³⁶ Carta de Joan Fuster a Jordi Sarsanedas, datada el 16 de febrer de 1984. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16902.

Per més setmanes que passaren, Joan Fuster no hi tornà més a la «tasca» de l'article mensual a *Serra d'Or*. Com la vegada anterior, no s'acomiadà dels lectors des de la seua tribuna, cosa que n'alarmà més d'un; Jordi Jou, per exemple, en una carta al director del juny es preguntava estranyat què havia succeït «amb aquesta sorprenent desaparició d'una tan important personalitat nostra de les pàgines de *Serra d'Or*» (1984: 1). Uns anys més tard, el febrer de 1986, Jordi Sarsanedas ho intentava de nou amb el pretext del cinquantenari de la Guerra Civil espanyola i la inclusió del testimoni del suecà entre els escriptors en qui havien pensat:

Benvolgut amic:

Ara que fa cinquanta anys del 36, a *Serra d'Or* hom ha pensat que podria tenir sentit que reuníssim la resposta –en un full holandès mecanografiat a doble espai– d'uns quatre escriptors a la pregunta:

«Què ha representat la guerra per a la vostra obra literària, en bé i en mal?»

Hauríem d'haver rebut els originals abans del 1er de març. Ens sabia molt greu que hi manqués el teu.

Ens agradaria molt que ens enviessis, amb l'escrit, una foto teva dels anys de la guerra, o si fa no fa dels anys de la guerra. T'ho regradem ja des d'ara i prometem tornar-la.

Teu afectíssim¹³⁷

Joan Fuster es mantingué ferm en la seua decisió, i no hi redactà cap línia; aquesta segona etapa amb «Passar el dia, empènyer l'any» havia finit el gener de 1984 després de gairebé sis anys. Potser, tot i que les circumstàncies no foren les més idònies, era el millor moment perquè el suecà i la revista montserratina separaren, de manera definitiva, els seus camins; Fuster ara podia seguir *ensenyant* els seus coneixements des de les aules universitàries. Durant aquests vint-i-cinc anys de trajecte –amb només una aturada entre mitjan 1973 i principis de 1978–, *Serra d'Or* i l'assagista es retroalimentaren: mentre que,

---

¹³⁷ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 19 de febrer de 1986 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17487.

d'una banda, la revista disposà de l'escriptura però també de l'assessorament intel·ligent d'una ploma de primer nivell en el seu equip de col·laboradors habituals, que, sens dubte, ajudà a fer-la créixer, d'una altra, Joan Fuster es pogué guanyar un espai i el respecte de tants i tants lectors des d'una de les plataformes capdavanteres de la cultura catalana. Aquestes pàgines només han pogut recollir una ínfima part d'aquella relació tan prolífica.

3. UN CAMP IDONI PER A LA BATALLA DIALÈCTICA

Una societat que es vol democràtica, lliure, *normal*, homologable a la resta de societats democràtiques, lliures, *normals*, requereix tots els mecanismes que, per un costat, l'allunyen del pensament únic, totalitari, imposat des d'instàncies superiors, i que, per un altre, la facen evolucionar. Un d'aquests elements és, sens dubte, la polèmica, la discussió, el debat, l'intercanvi d'opinions sobre diverses opcions que poden diferir d'un extrem a un altre. Acceptar –i no necessàriament compartir– la diversitat de criteris no és només un símptoma de maduresa democràtica, sinó també d'evitació de l'immobilisme; la controvèrsia pública, ni que siga per mantenir-se fermes en les pròpies conviccions, sempre serà preferible al panxacontentisme.

Com a mitjà eclèctic i aglutinador de les diferents branques ideològiques del catalanisme, *Serra d'Or* esdevingué un espai de disputes civilitzades (Ferré 2000: 158); no obstant això, els membres de la redacció de la revista foren partidaris de no esquivar «un toc d'agressivitat» així com de valorar-ne la utilitat «si suposava una lectura de textos crítica i selectiva» (Ferré 2000: 189). En realitat, les polèmiques de *Serra d'Or* suplien altres contextos prohibits o censurats per la dictadura: «per una banda potser oferien un simulacre de llibertat i per l'altra algunes discussions, que implicaven associacions o crítics i escriptors, eren enfrontaments polítics que en una situació normal s'haurien resolt d'una altra manera» (Ferré 2000: 190)¹³⁸.

Joan Fuster, polèmic i polemista, va ser un dels màxims defensors de la discussió¹³⁹; són diversos els papers, tant privats com públics, en què l'assagista reivindica el debat. Entre els primers, la carta que trameté a Jordi Solé Tura el novembre de 1968 a propòsit del polèmic article –analitzat més avall– «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...» i de les

---

¹³⁸ Aquests enfrontaments dialèctics van guanyar tant de pes en les pàgines de la revista que, fins i tot, a partir del maig de 1969, n'hi dedicaren la secció «Lletres de Batalla».

¹³⁹ En aquest sentit, recordem un aforisme bastant definitori de com Fuster entenia la discussió: «“De la discussió naix la llum”, diuen. I l'experiència demostra que, efectivament, cadascú sol quedar-se amb les mateixes conviccions que tenia abans de discutir, però més clares» (2002a: 233-234). Maria Aurèlia Capmany, per exemple, des de les pàgines de la mateixa revista de Montserrat, en valorava molt positivament aquest tarannà discutidor, i confessava que una de les coses que més li agradaven era debatre amb ell (1973: 55).

reaccions que havia despertat, il·lustra bastant bé la situació d'aquells finals dels seixanta, així com l'assumpció de les conseqüències que comporta l'ofici d'*articulista*:

T'agraeixo que no t'hagis «estirat els cabells» en sentir-te al·ludit pel meu paper. La reacció d'alguns altres col·legues no ha estat tan plàcida. Estem massa acostumats a no «discutir» de cara al públic, i qualsevol petita voluta d'ironia que ens afecti arriba a semblar-nos un «atac personal». Això forma part del clima de «veinticinco años de paz» i de la son provinciana en què tots, vulguem o no, estem immersos. A mi m'han obsequiat ja amb tants insults en lletra impresa, que una de les gràcies de la «llibertat» intel·lectual consisteix en això: les «dolces molèsties de la llibertat», que deia, una vegada, un concejal de l'Ajuntament de Barcelona... En un altre pla, cal admetre que es tracta d'una premissa de l'ofici. (2002b: 195)

Quant als segons, a banda de la resposta a un lector –Miquel Muñoz i Boscà– que, com veurem més endavant, l'havia acusat de perdre els nervis a l'hora de replicar a Joan Ferraté, llegim el comentari que realitza a l'article «... Déu ens do glòria», arran de la publicació d'*Els escriptors catalans parlen*, d'Estanislau Torres, en què es mostra partidari que els problemes dels escriptors catalans amb ells mateixos es *ventilen*, ja que «precisament, i encara que els plantejaments i els protagonistes siguin mediocres, la cosa prou podria donar molt de si, si esclatés la polèmica», o en plural, «les polèmiques»; tanmateix, «tothom calla, o parla en privat, entre la maledicència i la càtedra, amb una penosa i involuntària confessió d'impotència» (2011b: 325-326). Fuster, en canvi, no es caracteritzà mai per *callar*, com ho demostren les diverses polèmiques que mantingué a –o *amb*– la revista de Montserrat.

En general, ell era un dels protagonistes –iniciador o interpel·lat– en els intercanvis de colps dialèctics. D'altres vegades, però, simplement s'hi sumava; és el cas, per exemple, de la polèmica iniciada per Jordi Rubió i Balaguer amb l'article «Poesia neoclàssica i preromàntica», al número de febrer de 1969, en què, tot referint-se a l'antologia de textos amb títol homònim acabat de publicar per Joaquim Molas, no entenia que la poesia escrita en castellà a Catalunya fora negligida, atès que considerava que representava «mutilar una realitat que integrava orgànicament la nostra vida cultural» (Rubió 1969: 41). Joan

Colomines, al número de juny –«A propòsit d’una opinió del doctor Rubió»–, o Maria Aurèlia Capmany, al d’agost –«Llàgrimes i flors per a la nostra mort de cada dia»–, hi deien la seua: per al primer, l’assumpte descrit per Rubió depassava l’estricte sentit literari i prenia caràcter polític, de manera que aquell que havia triat una llengua diferent de la natural del país, havia triat també el camp literari en el qual volia incloure’s, «perquè en aquest cas la llengua marca clarament un fet diferencial» (Colomines 1969: 45-46); la segona, a partir de l’apunt sobre un article de Fuster –«Literatura en llengua catalana», a *Cuadernos para el Diálogo*– proposava ser-hi més cauts, perquè l’afirmació del doctor Rubió es prestava a malentesos, com el «que ha pogut fer creure que els premis Nadal, Biblioteca Breve, Elisenda de Montcada, Planeta *et reliqua* feien cultura catalana» (Capmany 1969: 38). Al novembre d’aquell any, també el mateix Joaquim Molas entrava en escena, car era el principal al·ludit: a «Justificació i rèplica al doctor Rubió», l’historiador de la literatura defensava, amb un to molt respectuós, que per a la poesia i, per extensió, la literatura, la llengua era «un fet essencial», ja que «les lleis internes de cada llengua condicionen un moviment distint del poema i exigeixen la tria d’uns clàssics i, doncs, d’una tradició distinta» (Molas 1969: 39).

En aquest debat, i un any després que Jordi Rubió i Balaguer l’encetara, Joan Fuster també hi ficava cullerada amb una sèrie d’articles inserits dins la seua secció mensual «Restriccions mentals»: «Les altres cultures» (febrer de 1970), «Llengua i literatura» (març de 1970) i «La qüestió del bilingüisme» (abril de 1970). El primer paper, que esmenta de passada el comentari de Rubió sobre el treball de Molas, és, en realitat, una resposta a les paraules de Josep M. Castellet sobre la propensió a desestimar la «cultura catalana» feta en llengua castellana; per al suecà, aquesta «cultura» assenyalada per Castellet no deixa de ser una «variant regional, o una aportació regional més o menys matisada» de la cultura castellana (2011b: 204). En el segon article, en canvi, reprèn la reflexió a partir de les paraules de Rubió, i hi proposa una terminologia més diàfana que permeta distingir entre una «història de la literatura catalana» i una «història literària dels Països Catalans» (2011b: 206). El text que en completa la tríada subratlla la problemàtica del canvi d’idioma a què es veuen abocats molts escriptors, entre els quals s’inclou el mateix Fuster, si volen adaptar-se al mercat de

treball i pretenen guanyar-se el pa: «per a l'escriptor, el recurs al castellà sol anar lligat a les peripècies de la professionalització» (2011b: 209)¹⁴⁰.

L'assagista de Sueca, doncs, continua la discussió i s'hi immergeix, tot i que, en realitat, la utilitza de pretext per bastir altres reflexions, diguem-ne, col·laterals. Ara bé, en la pròxima col·laboració, «El defecte de ser “petits”», del mes de maig, lamentarà profundament que «en els últims mesos, l'espectacle ha fet pena» (2011b: 212), en clara referència a aquesta polèmica, sobretot, perquè en una cultura tan «petita» com la catalana, qualsevol problema cultural –i no tan sols cultural–, per banal que siga, es sobredimensiona i provoca crispació.

No obstant això, les *autèntiques* polèmiques que visqué a *Serra d'Or* –i per *autèntiques* ens referim a aquelles on esdevenia personatge principal, ja siga perquè en donava el tret de sortida, ja siga perquè l'obligaven a eixir a la palestra a defensar-se'n– tingueren bàsicament dos focus; d'acord amb Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1039), els temes que més l'obsessionaren foren el model de llengua literària i la integritat nacional dels Països Catalans. Respecte a la relació complicada que establí amb els correctors, o, més concretament, amb el gramàtic Eduard Artells, el lector la trobarà en l'apartat dedicat, justament, al model de llengua literària que Fuster emprà als articles de *Serra d'Or*. Pel que fa als assumptes referents al projecte polític comú a catalans, valencians i balears, en les pàgines següents desgranarem l'intent de debat –fallit, per la mort de l'interlocutor– amb Jaume Vicens i Vives, així com l'intercanvi de plantejaments sobre el fet diferencial valencià amb dèneu conveïns seus, entre els quals, trobem Xavier Casp i Miquel Adlert, que proposaran anomenar el conjunt dels territoris de parla catalana com «Comunitat Catalànica». Igualment, és interessant també ressenyar el debat de caire intern sobre la distribució comarcal del noticiari, els dubtes sobre la qual per part del director, el pare Maur M. Boix, i Joan Triadú, indignaren l'assagista. No es tracta, en veritat, d'una polèmica com a tal, és a dir, d'una polèmica pública com la resta; ara bé, a pesar del caràcter originàriament

---

¹⁴⁰ La consideració de la *catalanitat* de la cultura en castellà feta als Països Catalans no era un tema que l'agafara de nou, i ja hi havia dedicat algun paper anterior. Per exemple, uns anys abans, l'abril de 1967, veia la llum l'article «Memòria de Josep Martínez Ruiz», plantejava, a partir de la pregunta sobre «¿Què hem de fer, nosaltres, els catalans, amb Azorín?», la necessitat d'una terminologia vàlida i pulcra per a referir-se a la «cultura catalana» si, d'acord amb el mateix Jordi Rubió, no podem basar-ne la concepció exclusivament en l'idioma (2011b: 116-117).

privat –s’esdevé en la correspondència–, Fuster té la intenció que allò algun dia veja la llum, amb l’objectiu, sobretot, que «la gent es faci càrrec de la “lucidesa” dels seus *maîtres à penser*, davant de problemes bastant més seriosos que el “misteri poètic”» (Fuster 2012: 193-194).

En qualsevol cas, aquestes mostres posen de manifest el paper de tòtem, d’oracle, del suecà, per qui passaven tots els dubtes o totes les inquietuds referents al País Valencià. Potser caldria remarcar també la importància del suport de certs responsables de *Serra d’Or*, com Max Cahner i Ramon Bastardes, que el feien sentir com a casa i que, de passada, legitimaven l’assumpció de l’ideari fusterià per part de la revista, malgrat que aquesta mai no ho declarà oficialment.

D’altra banda, les seues crítiques a l’esquerra –o *esquerreres*– occidental, ocasionades pel plantejament poc racional i analític d’aquesta davant la invasió soviètica de Txecoslovàquia, generaren les respostes contràries de Josep M. Castellet o d’alguns lectors, els quals li recriminaven una certa frivolitat a l’hora de tractar els fets, així com els atacs que havia llançat cap a determinats referents progressistes, com Sartre o Marcuse. En canvi, l’altra polèmica més sonada –la que mantingué al llarg de diversos números amb Joan Ferraté, que l’acusà per la comprensió, o, millor dit, la falta de comprensió, de la poesia espriuana– se la hi *trobà*: el crític literari la inicià amb una diatriba contra el pròleg que Fuster realitzà per a l’*Obra poètica* de Salvador Espriu, de 1963, i el suecà, per tant, s’hi veié amb l’obligació moral de contestar.

Comptat i debatut, aquest seguit de rèpliques i de contrarèpliques no fan sinó palesar el Fuster més bel·licós, el púgil que gaudia en aquest camp de batalla dialèctica en què s’havia convertit *Serra d’Or* –el qual, no ho oblidem, les circumstàncies havien convertit en el més idoni. Ara bé, els responsables de la revista també en degueren patir els assalts, sobretot aquells que tendien a allargar-s’hi; no hi ha dubte que el suecà els degué sotragar la paciència en més d’una ocasió.

3.1. JOAN FUSTER, IDEÒLEG NACIONALISTA DE *SERRA D'OR*

3.1.1. *De l'homenatge a Jaume Vicens i Vives a la «pastoral col·lectiva» per una «Comunitat Catalànica»*

A principis de la dècada dels seixanta –ja ho hem vist en l'apartat dedicat al posicionament polític i al protagonisme cultural de Joan Fuster–, un grup de joves amb inquietuds socials i polítiques comencen a *moure's* a la Universitat de València, cosa que ens permet parlar del sorgiment d'una nova generació en el valencianisme, la «generació valenciana dels seixanta». Aquests Lluís Vicent Aracil, Eliseu Climent, Alfons Cucó, Màrius Garcia Bonafé o Vicent Pitarch, entre d'altres, tindran com a principal referent, com a tutor o com a «guia espiritual», l'homenot de Sueca, el qual organitzarà tot tipus de *tinglados*, com viatges i estatges al Principat, Perpinyà o Sant Joan de Penyagolosa.

Com els cercles concèntrics generats per la caiguda d'una gota d'aigua en una bassa, aquesta efervescència universitària valenciana s'estengué de les classes de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València al Principat, fins al punt que l'historiador gironí Jaume Vicens i Vives n'arreglè la notícia¹⁴¹ i la desenvolupà en forma d'article: el maig de 1960, publicava «Presència valenciana» [Annex 1] a la seua secció de *Serra d'Or*. En aquest paper, Vicens i Vives, pel que li havien comentat els valencians que vivien a Barcelona, titllava aquell ressorgiment de «miracle», en comparació, sobretot, amb l'ambient folkloritzant imperant fins aleshores, en què «l'horta [...] ho envaeix tot, enderroca les estructures culturals de la ciutat, li lleva el sentit de l'orientació espiritual»; ara, «sobre la ruralització i l'enriquiment de la menestralia, es desclou una nova i pregona valencianització del país» (1960: 7). Fins i tot, a mode de premonició, caracteritza aquella colla de joves valencians amb inquietuds nacionals i culturals com la «generació que definirà autènticament València» (1960: 7).

---

¹⁴¹ Sembla que foren Max Cahner (1993: 78), d'una banda, i els també professors de la Universitat de València, Miquel Tarradell i Joan Reglà (Furió & Palàcios 2011a: 1005), d'una altra, els que l'informaren d'aquella ebullició estudiantil valenciana.

En l'article, però, Vicens i Vives reflexiona sobre l'apartat reservat a València per l'escola històrica barcelonina en l'assaig de reconstrucció del passat de Catalunya, alhora que accepta les dues acusacions que llancen els valencians: d'una banda, l'ús d'un «lèxic incorrecte i antiquat», com a conseqüència de la utilització de «Catalunya» en lloc de «Principat», i, d'una altra, la concepció de la història catalana d'una manera particularista, això és, *catalana*, obviant la majoria dels episodis que tingueren lloc a València i a Mallorca. Al capdavant, aquesta generació de valencians –tutelats, no ho oblidem, per Fuster– reclamava la incorporació de València en un projecte polític comú, sense jerarquies, amb el Principat i les Illes Balears, amb totes les conseqüències que això havia de comportar tant en qüestions onomàstiques com en l'estudi d'una història compartida.

L'historiador gironí considera justes ambdues peticions; ara bé, hi afegim uns matisos, sobretot en l'aspecte historiogràfic, basats en una qüestió de mètode. Quant a la idea d'escriure una síntesi d'història dels Països Catalans, proposa que se segueixi el *modus operandi* dels «nous mètodes emprats en la reconstitució història del Principat», per una part, perquè el material està més estudiat i, per una altra, perquè segueix el quadre d'«història regional» que ha explotat la nova escola historiogràfica (1960: 7). En poques paraules: la seua proposta és que, des del punt de vista historiogràfic i nacional, cada territori investigue amb profunditat la seua història *regional*, que la madure i que, a continuació, siga analitzada d'una manera raonada i crítica per la resta de territoris; tanmateix, reconeix que és imprescindible una anàlisi prèvia de tot el conjunt dels Països Catalans. Jaume Vicens i Vives és conscient que aquest procés pot requerir més d'una dècada de durada, però també entén que és el procediment adequat per a confegir una «síntesi satisfactòria de la dinàmica històrica de la Comunitat catalana» –amb l'adjectiu «satisfactòria» es refereix a l'aprofitament que se'n puga fer, com a mínim, d'un segle. Per aquesta raó, demana paciència i, fins i tot, compromís, ja que no convé iniciar aquesta aventura col·lectiva fins que valencians i mallorquins no en generen la pròpia història a partir d'aquesta metodologia (1960: 7).

Pel que fa a l'etiqueta que hauria de designar aquesta «Comunitat catalana», està d'acord amb els joves valencians que cal cercar una alternativa a «Principat» per a fer referència a la «Catalunya estricta», a causa de la pèrdua de la correlació habitual entre el

topònim i el gentilici: el gentilici estès és «català» (i «catalans»), i no «principatí» («principatins»), que hauria de ser l'elegit si el topònim fora la primera opció apuntada, cosa que genera una incongruència. No obstant això, no sabem si per raons d'espai o de ganes, el gironí, amb un punt de modèstia, prefereix deixar el tema en l'aire, a l'espera previsible que algú en reculla el guant i n'òbriga el debat: «Aquest darrer tema, gairebé no puc ni encetar-lo: altra gent té més autoritat per a parlar-ne. De tota manera, si m'ho demanen, també hi diré el meu parer» (1960: 7).

Un mes després de la publicació d'aquell article, el 6 de juny, Max Cahner convida Joan Fuster a respondre-li, sobretot «les coses que no queden prou clares, o allò que ell insinua al final» (Fuster 2012: 99), és a dir, la qüestió del nom. La correspondència entre el responsable de *Serra d'Or* i el suecà no n'arplega cap referència fins a una nova carta del primer el 22 d'agost, en què li explica que, arran de la mort de l'autor de *Notícia de Catalunya* el 28 de juny passat a Lió per malaltia, la revista de Montserrat prepara un número d'homenatge, moment idoni per a la contestació de l'assagista (Fuster 2012: 101). Aquesta arribarà –lamentablement, sense possibilitat de rèplica per part de Vicens i Vives– unes setmanes després, el 10 de setembre, carregada, això sí, de reserves i vacil·lacions sobre la conveniència de la publicació, tant per la seua avinentesa com per la transigència de la censura:

Benvolgut Max:

Com t'havia promès, ací t'adjunto l'article per al número d'homenatge a Vicens. No sé si aquest paper és oportú, ni si els teusensors te'l deixaran passar. Llegeix-lo, repassa'l (si trobes errades, solecismes i faltes d'ortografia, corregeix-los, si us plau), i en el cas de trobar-hi alguna frase imprudent, atenua-la tu mateix. He enfocat l'article una mica a la manera que hauria fet la resposta a Vicens sobre el tema «valencià». Ja em diràs si et va bé. Jo no he tingut ganes ni de rellegir-lo.

Records a Eulàlia.

Abraçades de (Fuster 2012: 106).

Cahner tranquil·litzà el suecà en la pròxima lletra intercanviada: «Vaig rebre el teu article per al número Vicens; l'he trobat molt bé: no crec que hi hagi res que pugui ésser suprimit per la censura» (Fuster 2012: 107). Així doncs, el novembre d'aquell any apareixia l'article titulat «Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives» [Annex 2], una resposta pública a l'article inicial del gironí que encetava, en paraules d'Antoni Rico (2010: 134), un «diàleg inacabat» entre aquest i el suecà; un *diàleg*, en opinió de l'historiador novelder, que no ha centrat tants focus¹⁴² com caldria d'acord amb la influència o el condicionament de les idees de Vicens sobre les propostes de Fuster, ni que siguen, a falta d'una expressió més clara, *a la contra*: «molts cops aquest paper referencial de Vicens respecte a l'obra de Fuster el va provocar la necessitat del valencià de tombar i criticar part dels plantejaments apriorístics que Vicens havia desenvolupat» (Rico 2010: 134). Convé no oblidar que *Nosaltres, els valencians* és, en certa manera, una resposta a la crida que Jaume Vicens Vives realitza al «Conèixer-nos» de *Notícia de Catalunya*, model i referent de Fuster a l'hora de redactar el seu llibre més citat; el suecà hi buscava un «paral·lel» amb l'assaig del gironí: «Un paral·lel: no pas en el pla ni en el criteri, però fonamentalment en la intenció última» (Fuster 2005a: 20).

L'inici d'«Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives» ve marcat per la lamentació de Fuster per haver postergat tant la resposta a «Presència valenciana», ja que la mort del gironí els ha privat d'un «diàleg [...] “interregional”» (2011b: 30) que hauria guanyat, sens dubte, amb les noves i hipotètiques observacions que Vicens i Vives hi hauria pogut afegir. No obstant això, el de Sueca, que se sent interpel·lat a contestar-li, ja que es reconeix en algunes de les paraules que, a l'historiador, li havien incitat meditacions, confia que la millor manera de retre-li un homenatge és, efectivament, engegar aquest diàleg –sobre els temes a què farà

---

¹⁴² Abans d'aquesta afirmació d'Antoni Rico, Enric Pujol havia dedicat, en l'apartat titulat «Joan Fuster, historiador i teòric de la reflexió nacional» (2000: 735-745) de la seua tesi doctoral *Ferran Soldevila i la historiografia catalana del seu temps (1894-1971)*, uns paràgrafs als articles publicats per ambdós a *Serra d'Or*. Més recentment, Pau Viciano (2012b: 101-124) ha analitzat la influència de Jaume Vicens i Vives i de Pierre Vilar en la concepció historiogràfica –i nacional– del suecà. També Antoni Furió (2012b: 22-26) ha contrastat *Nosaltres, els valencians* amb *Notícia de Catalunya*. D'altra banda, Oscar Jané (2013: 44-54) ha compilat, acompanyats d'una breu introducció, l'article «Presència valenciana», de Vicens, i «Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives», de Fuster, a més del text introductori d'aquest darrer al quart capítol d'*Un país sense política*, «De cara als plantejaments clars».

referència, que ja havien estat apuntats per Vicens i Vives amb anterioritat– amb els intel·lectuals del Principat.

Abans que res, però, Fuster rebaixa l'eufòria, el «miracle valencià» com havia encunyat l'historiador, sobre l'ebullició dels joves valencians: Fuster viu de prop «els esforços recuperadors de la pròpia personalitat, visibles al País Valencià d'avui», però, potser, impacient com és, els considera «insuficients»; de fet, recorda que ja durant el primer terç del segle XX, això és, la generació de preguerra, s'hi donaren unes circumstàncies similars (2011b: 31). La «novetat» o el «miracle» és que, a pesar de l'existència de certs sectors particularistes valencians, d'un «reminiscències provincianes» sense gaire significació social, s'assisteix a «un començ prou viu de consciència de catalanitat, que es vol precisament rigorosa en les seves implicacions culturals, i que vol sentir-se corresposta amb els mateixos termes en els altres països catalans»; és a dir, que malgrat que sempre hi ha hagut intel·lectuals a favor de la unitat territorial, és en l'actualitat quan aquest jovent valencià «*exigeix [...] una simètrica correspondència en les altres terres catalanes, i sobretot al Principat*» (2011b: 31). Aquest és un dels punts forts de l'article de Fuster: la reivindicació per part dels intel·lectuals valencians d'un tractament igualitari que vaja més enllà del nom amb la resta dels territoris del domini lingüístic, en especial, amb el Principat.

Fuster es remunta a la «Decadència» per a marcar l'origen d'un «fet diferencial» en cadascuna de les regions catalanes, cosa que dificulta l'estudi en conjunt de la història dels Països Catalans. Si bé és cert que la història literària es pogué recuperar per la innegabilitat de la unitat de la llengua –«no era concebible una història de la literatura “catalana” sense comptar-hi amb Lull i Ausiàs Marc, amb Joanot Martorell i Turmeda, al costat de Muntaner i de Metge» (2011b: 32)– i l'estudi de les arts disposà de l'«enfocament *integrador*» del treball d'Alexandre Cirici-Pellicer, el problema arriba amb la història política i social. A partir del segle XVI, quan deixen d'escriure-s'hi «cròniques» amb els reis comuns com a protagonistes, la historiografia dels Països Catalans esdevé fragmentària; a més, fins al Decret de Nova Planta, cada regió compta amb una estructura juridicoadministrativa distinta i una denominació pròpia, la qual cosa podria justificar «*fins a cert punt només*» aquesta fragmentarietat. El contraargument de l'assagista és clar: «som *un poble*», ja que «sempre ha existit una forta trama de relacions, de connivències, de contrapesos, de compenetrades

rivalitats, d'adhesions fraternals, que permeten i demanen una reconstrucció històrica total i integradora» (2011b: 32).

La responsabilitat en aquesta empresa d'una història completa i unitària, afirma Fuster, hauria de recaure en els historiadors del Principat, bàsicament, perquè estan millor formats que els valencians i els mallorquins. Són aquests historiadors del Principat els que han de realitzar un primer estudi inicial sobre l'evolució històrica dels Països Catalans, un estudi que tindrà, potser tocat d'una mena d'«ideologisme» de què l'historiador no pot fugir, els seus efectes, la seua «utilitat», en la societat:

Utilitat no solament científica, insisteixo. Perquè, en definitiva, vindria a desemmascarar l'ideologisme de les altres històries que fins ara hem patit, les històries tenyides de particularisme regional i les històries inspirades en el centripetisme peninsular, les unes i les altres tendencioses, negadores del fet bàsic de la nostra unitat i de la consistència del seu desplegament al llarg dels segles. (2011b: 33-34)

La importància i la relativa urgència d'aquesta síntesi històrica de les tres regions rau en la influència que, segons el marc nacional del projecte fusterià, havia de tenir en l'àmbit social, en la *col·lectivitat*: una nació que es vol sencera ha de disposar d'una història que l'explique sencera, i, al mateix temps, ha de debatre i, fins i tot, ha de desmentir tant els intents interns –particularistes– com els externs d'aniquilar-ne la unitat i desmembrar-la. Fuster, conscient que ni valencians ni mallorquins hi estaven preparats –si més no, a l'altura dels catalans– i convençut que Vicens i Vives, més prompte o més tard, n'hauria estat l'emprenedor, no dubta a afirmar que «necessitem com el pa que ens mengem un manual d'història dels Països Catalans» (2011b: 34).

Mentre això hi arriba, convindria tractar-ne la nomenclatura, i és justament la que havia emprat al final de la frase citada –«Països Catalans»– la que, al seu parer, millor designa la història compartida de tota la «Comunitat Catalana», bàsicament, perquè ja gaudeix d'una certa extensió i serà fàcil d'imposar en determinats sectors socials. És aquest, per a Fuster, un tema important, ja que «de la netitud de la nostra terminologia dependrà l'eficàcia de moltes de les nostres accions» (2011b: 35); una terminologia, d'altra banda, que ha

d'impregnar, a més de l'estudi de la història, les anàlisis d'economia, de geografia, de folklorisme o de sociologia. En definitiva, cal «estudiar les realitats actuals dels Països Catalans utilitzant per fi l'òptica integradora i unitària que s'imposa» (2011b: 35), i aquesta hauria de començar pel mateix nom.

El de Sueca, sabedor de com costaria que hi calara el missatge, demana decisió i perseverança. I, sobretot, com a homenatge a l'obra i les propostes de Jaume Vicens i Vives, deixa el debat obert a la gent de la resta dels territoris catalanoparlants perquè hi diguen la seua. En aquest sentit, l'abril de 1961 apareix una carta col·lectiva a *Serra d'Or* titulada «Carta oberta als intel·lectuals barcelonins» i signada *anònimament* per «cinquanta-nou joves valencians» (AADD 1961: 7), entre els quals s'inclouen Lluís V. Aracil, Eliseu Climent, Alfons Cucó¹⁴³, Ricard Pérez Casado, Joan F. Mira, Joan Ferran Martínez Navarro, Adrià Espí, Josep Raga i Gil, Lluís Alpera, Màrius Garcia Bonafé, Manuel Ardit o Enric Tàrrega (Cahner 1993: 81; Furió & Palàcios 2011a: 1034-1035). Aquesta gairebé seixantena de joves intel·lectuals criticava el caràcter «regionalista» o, més concretament, «barceloní», això és, mancat per complet de sentiment d'unitat nacional, de l'obra *Un segle de vida catalana*, dirigida per Ferran Soldevila; a pesar de l'«admiració vertadera» que sentien per la capital del Principat, no podien «transigir» en la realització de l'«equació: *Països Catalans = Barcelona*» (1961: 7).

La joventut valenciana, sota l'empara de l'homenot de Sueca, despertava i exigia la incorporació del País Valencià en els estudis que tingueren com a marc de referència els Països Catalans: si els valencians també eren «catalans», havien de tenir un lloc al mateix nivell que el Principat en la historiografia «catalana». El mes següent, alguns dels autors d'*Un segle de vida catalana* –Albert Manent, Joan Oliver, Pere Puig Quintana, Manuel Riu i Ferran Soldevila– replicaven amb «Una resposta als joves valencians» (1961: 12): d'una banda, argüien que gran part de culpa d'aquella escassa presència del País Valencià –a pesar de l'existència de capítols o de referències a determinats aspectes valencians– era dels

---

¹⁴³ Justament en la pàgina d'abans d'aquesta carta col·lectiva, *Serra d'Or* publicà un paper del mateix Alfons Cucó, «El professor Vicens i la nostra responsabilitat» (1961: 6-7), que havia servit de parlament per a l'acte d'homenatge que se li reté, a l'historiador gironí, a la Universitat de València el 20 de gener d'aquell any. Cucó, com a representant de «la generació actual del nostre país» i arreplegant unes paraules de Jaume Vicens i Vives de l'article «Presència valenciana», exhorta la resta de joves valencians a recuperar la consciència del passat compartit, a més d'implicar-se en un projecte col·lectiu de futur amb catalans i mallorquins.

mateixos valencians per no disposar d'estudis previs, mentre que, d'una altra, defensaven el paper predominant de la «Catalunya estricta» i, en especial, de Barcelona, en l'empresa comuna.

Aquest intercanvi d'articles entre intel·lectuals valencians i catalans era, sens dubte, producte d'aquells articles inicials de Jaume Vicens i Vives i Joan Fuster. Semblava que, de moment, el suecà, després d'haver-ne encès la metxa, n'havia quedat al marge; tanmateix, l'assagista tornarà a sortir a la palestra al mes de juny, arran d'una altra carta col·lectiva que responia de manera directa aquell «Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives». Aquesta, en compte de venir d'interlocutors del Principat o de les Illes Balears, procedia d'un grup de conveïns seus; en certa manera, com veurem tot seguit, Fuster ja els *esperava*.

Cap a l'abril de 1961, si jutgem per la carta de Max Cahner al suecà del dia 21 d'aquell mes (Fuster 2012: 122-123), *Serra d'Or* rebé un escrit amb dèneu signatures, entre les quals consten les de Jaume Bru i Vidal, Beatriu Civera, Alfons Cucó, Bernat Garcia i Aparici, R. Tomàs Bèrnia¹⁴⁴, Miquel Adlert o Xavier Casp; els dos darrers, recordem-ho, ja havien encetat una mena de croada contra l'assagista. Els sotasignats es desentenien dels plantejaments proposats per Fuster –al qual no esmenten directament, sinó que hi fan referència amb la fórmula «un article sobre València publicat en *Serra d'Or* de novembre i un mapeta que figurava en un *christmas* del passat desembre» (Fuster 2011b: 37)– sobre el País Valencià; més encara, en fan una rebaixa a la categoria de «tendència», a un «ambient que va formant-se», en contra del qual escriuen aquelles línies. La seua posició queda clara des del principi:

creiem en el fet diferencial valencià i en la personalitat valenciana, i no considerem València amb un criteri de regionalitat i no podem acceptar que, referint-se a l'època anterior al Decret de 29 de juny de 1707, es parle d'«estructura jurídic-administrativa diferent» perquè és desconèixer la realitat històrica o falsejar-la considerar diferències

---

¹⁴⁴ És curiós que tant Alfons Cucó com Bernat Garcia i Aparici i R. Tomàs Bèrnia signen, primer, «Carta oberta als intel·lectuals barcelonins», això és, una carta en què assumeixen les etiquetes «País Valencià» i «Països Catalans» sense cap inconvenient i, un parell de mesos després, s'hi posicionen radicalment en contra.

administratives tenir diferent parlament i diferent moneda, per citar dos exemples. (Fuster 2011b: 37)

Bàsicament, a partir de l'apunt històric suara citat, no accepten dos aspectes de l'argumentari fusterià exposat en l'article precedent: d'una part, el terme «País Valencià», ja que modificaria «el gloriós nom de València» pel gentilici; d'una altra, la denominació de «Països Catalans» –que designa el mapa a què es referien a l'inici–, atès que deixarien fora els territoris de parla «xurra», mentre que la resta del País Valencià quedaria «annexionada a Catalunya» (Fuster 2011b: 38). En el primer cas, prefereixen «València» o «Regne de València», que assenyala la jerarquia de la ciutat i no n'esborra el nom; a més, remarquen l'escassa tradició del sintagma «País Valencià», una invenció –argüeixen– de Felip Mateu i Llopis durant el període republicà per a evitar referències monàrquiques. En el segon, són partidaris de l'etiqueta encunyada per Miquel Adlert de «Comunitat Catalànica», perquè representa millor el tipus d'unió entre València, Mallorca i Catalunya, i atorga un nou gentilici comú per a tots els territoris basat en la unitat de la llengua i de la cultura. En realitat, la carta emana un ideari pancatalanista: no estan en contra de la unió lingüística i cultural de les zones catalanoparlants, però temen que, amb el terme –i la seua representació topogràfica– «Països Catalans» es produïska una «annexió amb mutilació» del País Valencià –o, millor dit, de «València»– al Principat, la qual cosa en provocaria la pèrdua de la personalitat històrica.

Cahner li'n trameté una còpia a Fuster per tal de valorar-ne la conveniència de la publicació; el suecà, que havia rebut «la pastoral col·lectiva» dels seus paisans, no dubtà en absolut que havia de veure la llum, això sí, al costat d'un retruc a càrrec d'ell mateix (Fuster 2012: 124). Tanmateix, gairebé dos mesos després, sembla que, per mitjà d'Eliseu Climent, arribà a orelles de Fuster una sèrie de reserves dels responsables de la revista sobre aquella carta col·lectiva. L'assagista no tardà a demanar explicacions a Cahner, fins i tot amb un punt d'indignació, sobre aquells rumors, alhora que es ratifica en la seua opinió: aquell text ha d'aparèixer a la revista, malgrat la visió de feblesa que s'hi puga donar per fer públic aquell problema *domèstic*, ja que, en definitiva, és una acció més dins l'operació de despertar consciències que portarà a terme en aquesta dècada dels seixanta. Tot i la llargària, és

convenient reproduir els fragments de la lletra del 14 de juny del suecà a Cahner que hi fan referència per comprovar-ne el to i la determinació de Fuster a seguir endavant en una acció que cal entendre inserida en la campanya de represa nacional que, juntament amb els responsables de la revista, havien mamprès:

Ahir mateix, l'Eliseu va dir-me que li havies telefonat i que li havies explicat alguns escrúpols d'última hora sorgits entorn de la qüestió de la carta secessionista. També sabia ja que el Soriano havia aterrat entre vosaltres amb Déu sap quines preocupacions incordioses. Ara bé, ¿què punyetes vol dir tot això? ¿És que vosaltres i jo –i el públic lector de la revista– estem obligats a aguantar l'afició al confusionisme d'alguns compatriotes nostres d'ençà i d'enllà de l'Ebre? Opino que la carta firmada per Casp, Adlert y sus muchachos ha de publicar-se, i estic convençut que la meua rèplica serà útil. Les objeccions que puguin formular-se contra aquesta publicitat em semblen literalment improcedents. Si procedeixen per la part valenciana, no hi ha dubte que responen a la tàctica de l'estruç. I si vénen de la banda del Principat...

Intento fer-me una idea de les raons que alguns dels teus conveïns puguin tenir per oposar-se a l'airejament del nostre problema. Un d'ells, conspicu, excel·lent amic, compenetrat amb la nostra actitud, però terriblement cautelós, em deia que «treure a la llum aquests afers era tant com donar a entendre que som encara un poble en període “constitucional”». Contesto: ¿que potser no ho som?, ¿o és que hem de partir de la base d'una ficció idiota, i per tant inútil? Si alguns altres –sembla que això t'ho han dit a tu, si Eliseu no tergiversa la informació– sostenen que la tribu secessionista té raó, pitjor per a ells. No tenen dret, de tota manera, a impedir-nos que defensem el nostre punt de vista. El qual –i que no ho oblidin!– és un punt de vista *clàssic* en els nostres ideòlegs predecessors: implícit i sovint tímidament formulat, el trobem en Prat i en Rovira i en la majoria dels pensadors i dels «sentidors» que s'han ocupat de la qüestió essencial del país. Nosaltres no fem sinó desenvolupar el tema fins a les últimes conseqüències i amb una nitidesa d'expressió i de voluntat que ells no van voler o no van poder emprar. Dono per suposat que tu, Bastardes i jo, almenys, estem absolutament d'acord en els punts essencials d'aquest problema. De manera que no és cosa de preocupar-nos de

més. El qui no estigui conforme, que es foti o que protesti. I a més: com més insistim sobre això, més contribuïrem a despertar un mínim de consciència de la qüestió, que és el que ens cal per prosseguir la campanya amb una certa eficàcia. (Fuster 2012: 125-127)

El número de juny del 1961 arplegava, sota l'epígraf «Sobre el fet diferencial valencià» [Annex 3], la «Carta a “Serra d'Or”», que ja hem comentat, i la «Resposta» de Joan Fuster, cosa que palesava, de cara als lectors, els privilegis del suecà en la revista, ja que hi havia pogut tenir accés abans de la publicació per tal de bastir-ne una refutació que hi veiera la llum simultàniament¹⁴⁵; al mateix temps, reafirmava, d'una manera subtil, la presa de posició de *Serra d'Or*, aliada amb l'assagista. L'intercanvi epistolar públic entre uns i l'altre ajudava, segons Cahner en carta del 12 de juliol, a *naturalitzar* l'ideari fusterià «com a cosa que tothom sempre hi ha estat d'acord», ja que sembla que «al nostre país la lletra impresa actua sobre el subconscient de la gent» (Fuster 2012: 131), encara que calia tenir-hi paciència.

Amb el propòsit d'eliminar tot tipus de «confusionisme», el de Sueca contraargumenta fil per randa els seus conveïns. En primer lloc, emmarca aquell *debat* entre els dèneu sotassinats i ell mateix en la tradició iniciada des de la presa de consciència que tingué lloc amb la Renaixença valenciana; al capdavant, l'un i els altres formen part de l'evolució d'unes postures que ja descrivia Josep M. Bayarri a *El perill català* (1931): Fuster, com a continuació de les que hi són atacades, i Adlert, Casp i companyia, com a hereus de les que hi són defensades. D'aquesta manera, el suecà refutava que allò exposat en el primer article no era cap «tendència», no era un «ambient» en formació, que estava a les beceroles, com havien apuntat; al contrari, aquest «ambient» creixia i, malgrat que a petita escala, «l'afirmació de la catalanitat del País Valencià» conqueria espais, en especial, «entre les generacions que representen el futur i que fan alguna cosa» (2011b: 39).

---

¹⁴⁵ És cert, però, que no fou un privilegi exclusiu de Fuster; *Serra d'Or* devia lliurar els textos als al·ludits abans de publicar-los, ja que, altrament, resultaria complicat jugar amb els temps entre la distribució d'exemplars i la preparació d'una resposta que apareguera en el pròxim número (Ferré 2000: 169). D'altra banda, en el cas del de Sueca, cal incidir en el fet que la rèplica era simultània.

D'altra banda, Fuster remarca la confusió amb el «criteri de regionalitat» de què reneguen els *altres*: segons el suecà, sembla que els signants de la «pastoral col·lectiva» entenen la «regionalitat» del País Valencià com a supeditació al Principat, quan, en veritat, aquest criteri podria aplicar-se a cadascuna de les «regions» que formen el conjunt, com «membres distints d'un mateix cos, com si diguéssim» (2011b: 39). De fet, palesen aquesta visió, per exemple, amb l'afirmació que, en el mapa del *christmas* dels Països Catalans, la part del territori valencià catalanoparlant s'hi mostra «annexionada a Catalunya». L'assagista n'il·lustra, per tant, l'equívoc, mentre que, d'una manera subreptícia, fa notar una mena de complex d'inferioritat respecte dels catalans: «Amb la mateixa raó podrien haver dit que és el Principat que hi apareix “annexionat” al País Valencià!» (2011b: 40). Com a conseqüència, reincideix en la qüestió onomàstica: en la necessitat d'utilitzar una etiqueta per al conjunt com és la de «Països Catalans», una etiqueta ben nítida que marcaria el caràcter d'igualtat entre els territoris, la «unió del tot», per mitjà, és clar, del «seu plural tan explícit» (2011b: 40).

Pel que fa al nom «País Valencià», Fuster contradiu els seus conveïns en la data d'aparició: el terme no fou *creat* per Felip Mateu i Llopis el 1933, sinó que cal remuntar-se al segle XVIII per veure'n les primeres referències, tant en textos d'erudició com en textos anònims i populars. Igualment, el sorgiment del sintagma respondria –més enllà que, com afirmaven els autors de la carta, es volgueren evitar conceptes *monarquitzants* durant la República– a unes condicions de claredat: en un moment determinat, calia distingir entre la denominació del país, la de la província i la de la ciutat, totes, fins aleshores, aixoplugades sota «València». En aquest sentit, prefereix aquest sintagma al de «Regne de València», defensat pels interlocutors, alhora que replica amb certa gràcia la nostàlgia que desprenen pel «Rei *Don* Jaume»¹⁴⁶: «no m'interessa gens una democràcia de gremis, beneficiats i almogàvers, presidida per la mòmia il·lustre del rei En Jaume» (2011b: 40). A més, troba il·lusori l'argument que amb el substantiu «regne» –contra el qual, matisa, no té cap reserva– s'assenyale la categoria o el rang de la ciutat sobre la resta del territori. Lluny de

¹⁴⁶ Tot parlant dels pobles català i aragonès, Miquel Adlert, Xavier Casp i la resta de sotasignats afirmaven que aquests foren «els dos pobles que retornaren a la fe de Crist a la nostra terra, duts de la mà democràtica i generosa del Rei *Don* Jaume» (Fuster 2011b: 38). El de Sueca n'aprofitarà les reminiscències jaumines per atacar per mitjà de la ironia els posicionaments d'aquells.

sentimentalismes i d'enyorances medievals, el suecà opta per una terminologia diàfana i pràctica.

Quant a la divisió del País Valencià entre comarques d'origen aragonès i comarques d'origen català, Fuster destaca el poc de pes que han tingut històricament les *xurres* en la «consciència col·lectiva», la qual ha anat sempre de la mà de les comarques catalanes: «Avui, tot el que qualifiquem de *valencià* –llengua i literatura, costums i mentalitat, bandera i prestigi– és, indefectiblement, cosa vinculada *en exclusiva* a la part catalana» (2011b: 41). Ara bé, no s'està de subratllar la incoherència en què cauen els Adlert, Casp i la resta en proposar el nom de «Comunitat Catalànica» mentre reclamen la incorporació de les comarques aragoneses en l'esmentat mapa, atès que municipis com Sogorb, Aiora o Oriola també en quedarien exclosos. L'alternativa fusteriana no pot estar més carregada d'ironia: d'acord amb el punt de vista exposat pels sotasignats de la carta, potser seria més adient parlar de «Comunitat Catalànico-Aragonèsica».

En aquesta «Resposta» de l'assagista trobem alguns dels fils (la nomenclatura, la catalanitat del País Valencià, la «dualitat nacional insoluble» des dels orígens) que al cap d'uns mesos desenvoluparia, sobretot, a *Nosaltres, els valencians*, tot i que, en veritat, seran preocupacions freqüents en altres obres de l'autor, com *Qüestió de noms* (1962) –el germen del qual cal cercar-lo en l'article homònim publicat al número d'agost-setembre d'aquell any a *Serra d'Or*–, *Ara o mai* (1981) o *País Valencià, per què?* (1982). Altrament, la polèmica ens permet, com hem dit adés, fer-nos una idea de la magnitud que Fuster té en la revista ja des dels inicis –quan encara, recordem-ho, no n'és col·laborador habitual, a pesar de la insistència de Cahner–, no tan sols com el gran intel·lectual valencià, sinó com un dels ideòlegs del projecte nacional.

3.1.2. Joan Triadú i la distribució comarcal

Cap al 1964 les subscripcions a *Serra d'Or* des del País Valencià no devien sovintejar, cosa que neguitejava tant el director de la revista, el pare Maur M. Boix, com Joan Triadú, mà dreta d'aquell i membre també del consell de redacció. Pel que sembla, aquests atribuïen el baix nombre d'altres a dos motius: la terminologia per referir-se al territori, però, sobretot, els

clams que rebien des de determinats sectors valencians per la *dissolució* del país en la distribució comarcal dels Països Catalans (Massot 2008: 328; Furió & Palàcios 2011a: 1034). És a dir: *Serra d'Or*, d'acord amb el marc nacional unitari, no feia distincions entre les *regions* que l'integraven, sinó que optava per la classificació comarcal; al cap i a la fi, era la divisió més lògica per materialitzar-ne la unitat. En hipòtesi del pare Maur M. Boix i de Joan Triadú, ambdós fets –el tractament del País Valencià i els pocs subscriptors que rebien des d'ací– estaven entrelligats.

El 6 juny d'aquell any, Max Cahner adverteix a Joan Fuster que Joan Triadú s'hi posarà en contacte –la nit anterior ha tingut lloc una reunió de *Serra d'Or*, en la qual s'hi ha fet patent un nou desacord (Massot 2008: 329)– justament per consultar-li-ho, per esbrinar si la barreja comarcal ha influït negativament en l'escassetat de subscripcions valencianes. La proposta tant de l'escriptor com del director de la revista –que, segons Cahner, hi va deixar caure una possible tornada a la denominació «Regne de València»– era «posar les coses del País Valencià i de les Illes a part, després de les del Principat, i possiblement sense “inventar-nos” més divisions comarcals, perquè la Generalitat no les decretà» (Fuster 2012: 191). A pesar de la preponderància de les postures fusterianes –com ho demostra la futura demanda de consell per part de Triadú–, *Serra d'Or* demostrava una clara desconexió de la realitat valenciana, i apuntava, en aquest aspecte, cap a una mena d'equidistància: «en tot cas, sempre diran que a València cal estar bé amb els fusterians i amb els altres perquè, com que està prou malament, no podem fer divisions...» (Fuster 2012: 192).

Als pocs dies, quan encara no ha rebut la carta de Triadú¹⁴⁷, Fuster respon, amb un to entre apesarat i indignat, a Cahner. La decepció i la irritació del suecà venen provocades, «per la ignorància de la realitat valenciana que revela» la revista, però, sobretot, «perquè tots aquests falsos escrúpols, en definitiva, tradueixen una falta absoluta de sentit nacional i una confusió d'idees terriblement funesta»; a més, aquestes «actituds tan impolítiques» també procedien de Barcelona (Fuster 2012: 193). La causa de les poques altes procedents del territori valencià, en opinió de l'assagista, no n'és la nomenclatura; de fet, obstinat en les

---

¹⁴⁷ La resposta de Fuster apareix datada, erròniament, el 6 de juny de 1964, que és el mateix dia que encapçala la lletra de Max Cahner. No podem saber amb exactitud quin dia fou redactada, però sí que devia haver estat escrita abans de l'11 de juny, quan el suecà comunica al seu amic Joaquim Maluquer que l'ha rebuda (Fuster 2005b: 41).

seues conviccions, adverteix el seu interlocutor que, si en canvien l'enfocament i el tractament, encapçalarà una campanya per fer perdre-hi seguidors. Al capdavant, Fuster entén que tota modificació que realitze la revista en aquest sentit serà considerada «un boicot declarat a les posicions polítiques que “nosaltres” representem al País Valencià» (2012: 194). No es tracta, doncs, d'una controvèrsia entre «fusterians» i «antifusterians» –«parlar de “fusterians” és una manera estúpida de desvirtuar la situació» (Fuster 2012: 194)–, com, segons Cahner, es creia a Montserrat, sinó de «catalanistes» i «anticatalanistes», el desconeixement de la qual per part de Joan Triadú i el pare Maur M. Boix exasperava, en certa manera, el suecà.

Acomplint-se les previsions de Cahner, la lletra de Joan Triadú hi arribà amb data del 9 de juny. Després de la reunió del Consell de Redacció de *Serra d'Or*, l'escriptor de Ribes de Freser havia quedat encarregat de preguntar-li el parer al voltant de «la disposició que fem servir a la revista dins la secció d'informació cultural, en la divisió del nostre territori per regions i comarques» i sobre si «és apropiada o que no ho és de la manera que hi són tractades les terres valencianes» (Fuster 2009c: 315). Triadú li exposava les queixes aplegades, normalment des de València, per situar al mateix nivell la capital valenciana que les comarques catalanes, o per no fer distincions regionalistes, a la vegada que Barcelona ho ocupava tot. Des de la revista, són partidaris que «com més unida vagi la cosa millor» (2009c: 326), però temen que la classificació establerta els pugui danyar més enllà de l'Ebre i, tot i que ja en coneixen el posicionament de l'assagista, volen cerciorar-ne la perdurabilitat. Una vegada més, doncs, es posa de manifest el paper de Fuster com a oracle de la revista, sobretot quan es tracta d'afers que afecten el País Valencià.

Com assenyala el pare Josep Massot i Muntaner (2008: 329), aquesta discussió, per a un lector actual, no passaria de ser un mer bizantinisme; tanmateix, convé tenir molt present el context en què s'hi esdevé: cal reestructurar i reedificar la cultura –la identitat, en general– catalana, i això passa, sens dubte, per la vertebració dels territoris que abasta. Per a Fuster, aquest aspecte, com hem comentat més amunt, era crucial per a assegurar-ne la supervivència, i qualsevol concessió als *regionalismes* o *particularismes* suposava una petita derrota. Tal és la transcendència de la qüestió que no dubta a exposar-li-la a una persona aliena a la revista, però de màxima confiança, com era el seu amic Joaquim Maluquer,

justament el mateix dia que ha rebut la lletra de Triadú. En opinió de l'assagista, la reacció de l'escriptor de Ribes de Freser i del director de la revista ve condicionada per la «por de passar per “imperialistes” de cara al País Valencià i les Illes», alhora que mostra la irritació que li provoca «la falta de sentit nacional d'aquesta gent, o la prudència (¿prudència de què?)» (Fuster 2005b: 42).

Aquell mateix dia el suecà redacta la resposta a Joan Triadú en una carta que ocupa gairebé dos fulls per davant i per darrere a màquina, a excepció del revers del segon (Massot 2008: 330)¹⁴⁸. Malgrat la fermesa en les conviccions, l'assagista no abandona mai el to cordial, però remarca, ja des de l'inici, que «*convé* que *no* canviï el criteri seguit fins ara en la disposició dels noticiaris de *Serra d'Or*», atès que «és, no solament el *just*, sinó també l'únic tàcticament útil en els moments actuals»: «*just*», argumenta Fuster, per l'absurditat que suposaria, en tractar-se d'un noticiari cultural, acceptar «distincions “regionals” que no tenen gaire sentit»; «útil», per la familiarització que implicaria per al públic lector dels Països Catalans el fet de «concebre i mesurar la nostra comunitat cultural en la seva íntegra i inconsútil (perdona la paraula) complexió» (Fuster 2009c: 317-318).

D'altra banda, davant la temença de Triadú per les queixes que hi aplegaven des d'algun sector del País Valencià, Fuster el desenganya i assevera sense contemplacions que gran part dels lectors valencians comparteixen el marc nacional que aquest pregona, el de l'«afirmació unitària dels Països Catalans», de manera que la palinòdia –el «desistiment de principis»– en provocaria «més que “queixes”: “baixes” en la subscripció i la lectura» (2009c: 317), encapçalades, avisat queda, per ell mateix. L'assagista és conscient que la revista de Montserrat, realment, mai no ha assumit de manera oficial aquests preceptes unitaris, però sí que repeteix l'advertència respecte de l'únic *tipus* de públic que té la revista en territori valencià, això és, «un públic valencià essencialment “catalanista” (“pancatalanista”, si vols)», de manera que «si el defraudeu, l'haureu perdut» i no serà possible guanyar-ne un altre (2009c: 318).

En consonància amb aquesta postura política, no s'està de recordar-li, per si hi havia cap dubte –Triadú no s'hi refereix, però, segons Cahner, el pare Maur M. Boix insinuà en el

---

¹⁴⁸ En l'edició preparada per Josep-Vicent Garcia i Raffi –l'onzè volum de la *Correspondència*–, que és la que citarem, l'espai és de sis pàgines (Fuster 2009c: 317-322).

consell de redacció la tornada a la denominació que tenien les terres valencianes en temps de Jaume I–, la «qüestió de noms»: la preferència d'aquest públic «catalanista» o «pancatalanista» –com ell mateix– pel terme «País Valencià» enlloc d'altres com «Regne de València» o «València». Endemés, a mode de *descobrir-li* millor la realitat valenciana i el sector que hipotèticament no volien perdre des de la revista, li reprova que hagueren donat veu a les tesis secessionistes o anticatalanistes del mallorquí Llorenç Vidal i Vidal, director fundador de la revista *Ponent*, les quals foren ben rebudes i compartides tant per la premsa espanyola com pels anticatalanistes valencians:

Recordo que un dia, en un número de *Serra d'Or*, vaig trobar que us fèieu eco de les teories –teories!, Mare de Déu!– d'aquest individu: que si «Catalunya», que si «Mallorca», que si l'«imperialisme», que si la «llengua mallorquina», etc. Tot aquest galimaties, en primer lloc, no s'aguanta des de l'angle cultural, lingüístic i històric. Però, en segon lloc, resulta literalment antagònic a allò que ens proposem. *Serra d'Or*, amb una asèpsia liberal que us honora, això sí, va acollir sense crítica ni refutació les bestieses del senyor Vidal. Les quals, com ja sabràs, van ser oportunament aprofitades per la premsa espanyola per a llençar un grapat més de merda sobre el nom de Montserrat, durant la campanya contra l'abat Escarré. [...] Els Llorençosvidals del País Valencià estan en la mateixa línia. [...] Pequen, d'una banda, de professar una idea disgregadora de la cultura catalana (o ni tan sols això, perquè comencen per no admetre-la) i de l'altra, fan el joc a l'enemic. (Fuster 2009c: 320-321)¹⁴⁹

Quant a la desproporció d'informació entre la que s'emet sobre Barcelona i la que s'emet sobre el País Valencià –i les Illes Balears o, fins i tot, la resta del Principat–, motiu de

---

¹⁴⁹ No era la primera vegada que Fuster mostrava la total desaprovació als responsables de la revista per haver donat carta blanca a la divulgació dels plantejaments de Llorenç Vidal. El 18 de desembre de 1963, el de Sueca recriminava a Max Cahner l'espai que *Serra d'Or* li havia dedicat i la tolerància que es demanava des del noticiari de la secció de lletres cap a *Ponent* i les «polèmiques lingüístiques», sobretot per com aquest ara atacava la revista de Montserrat: «L'angelical acollida que li heu donat a *Serra d'Or*, en notes semblants a l'al·ludida, té ara aquesta recompensa: un grapat de merda més, llençat sobre l'abat Escarré, i de retop sobre tots nosaltres. Deliciós! Cal que us espavileu. [...] Si en la redacció o en el consell de *Serra d'Or* hi ha gent que viu als llimbs i no sap distingir el blanc del negre, més val que pleguem.» (Fuster 2012: 184).

queixa, segons al·ludia Triadú, per part d'alguns valencians, la solució de Fuster és clara: «un bon corresposnal indígena, amatent i seriós, cobriria la deficiència» (2009c: 321). En un context en què cal que totes les parts hi col·laboren, són aquells valencians que s'hi queixen els que hi haurien de contribuir amb material informatiu sobre allò que s'esdevé de Vinaròs a Oriola, i no culpar la gent del Principat, que, per descomptat, no pot conèixer totes les activitats culturals que es desenvolupen a les altres terres catalanes.

Finalment, tenint en ment més aviat la carta inicial de Cahner que la pròpia de Triadú, Fuster *despersonalitza* el projecte polític: aquesta actitud, aquests principis exposats no sols a la lletra sinó en nombrosos articles i llibres, no pot rebre l'etiqueta de «fusterianisme»; es tracta, clar i ras, de «catalanisme». I és ací, corona la carta l'assagista, on cal incloure «l'únic “valencianisme” vivent i que val» (2009c: 322).

La carta del suecà a Cahner del 30 de juny ens permet saber que no hi hagué resposta per part de l'escriptor del Ripollès –la correspondència amb aquest no ho desmenteix–, però també que l'assagista reclamà urgentment aquest corresposnal¹⁵⁰ de la revista per al País Valencià a causa de l'escassa presència informativa (Fuster 2012: 199-202). El debat epistolar sobre l'estructuració dels noticiaris a *Serra d'Or* no s'allargà més, i tot continuà com havia estat fins aleshores: «tot com abans, vull dir que la teva carta ha fet el seu efecte», li confirmava Cahner després d'una reunió del consell de redacció a principis de juliol (Fuster 2012: 203).

3.2. TXECOSLOVÀQUIA, JEAN-PAUL SARTRE I L'ESQUERRA: LA POLEMICA A ULLS D'UN «LIBERAL»

L'abril de 1968 Joan Fuster iniciava la seua primera etapa fixa a *Serra d'Or* amb la secció mensual «Restriccions mentals»; només cinc mesos després, al setembre, hi publicava el que possiblement siga l'article més incomprès –tampoc no ho va posar gaire fàcil– de tota la seua producció (Archilés 2011b: 246): «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...» [Annex

¹⁵⁰ Max Cahner proposarà, el 5 de juliol de 1964, el nom de Josep Palàcios, amb el suecà –no cal dir-ho– com a intermediari (Fuster 2012: 206); menys d'un mes després, el 4 d'agost, Fuster l'avisava que Palàcios li trametria aviat un primer noticiari (2012: 219).

4]. Segons Ferran Archilés, aquest paper aniria en la línia del «procés creixent de “radicalització” esquerrana» que sembla exhibir l’assagista des dels finals dels cinquanta i principis dels seixanta en les seues anàlisis més *politiques*, les quals denoten clarament una influència del marxisme «de tall gramscia» (2011b: 246). El de Sueca s’hi fa ressò de la invasió de Txecoslovàquia per part dels tancs soviètics –de les tropes del Pacte de Varsòvia, dirigides per Moscou–, que tingué lloc la matinada del 20 al 21 d’agost de 1968, i que posava fi al moviment de liberalització sorgit com a resposta a la crisi econòmica i política del govern txecoslovac, conegut com a Primavera de Praga. Potser és el tractament, diguem-ne *distant*, del conflicte, l’espècie de pàtina d’ambigüitat que impregna les seues paraules, la causa d’haver estat entès com un descàrrec. Per exemple, destaca l’exageració de la premsa –occidental– en comentar l’afer, ja que les conseqüències immediates al país no han estat tan desmesurades com hom podria imaginar:

L’episodi, al capdavant, no s’ha reflectit en xifres gaire luctuoses: menys morts que en un final de setmana per carreteres neocapitalistes. No tracto d’establir comparacions estèrils, però. En tot cas, hi havia els tancs: tancs pels carrers de Praga, i això era penós. I uns tancs que, de més a més, no eren de fabricació nacional. La presència de tancs en la via pública, segons sembla, esdevé particularment depressiva quan els artefactes pertanyen a una autoritat forastera, mentre que si porten marca autòctona es fan més tolerables. Una acreditada superstició ho vol així. L’incident era greu, doncs. Han passat els dies, i hem comprovat que, en efecte, ho era: ho és encara. Potser tan greu fora de Txecoslovàquia com a dintre. Les conseqüències a l’interior de l’Estat hauran de ser, sens dubte, molt importants. Les fotos, els films informatius, ens han revelat que els indígenes, els joves sobretot, giraven entorn de les màquines invasores amb una alegre desimboltura, esgrimint banderes i crits hostils, sense rebre’n una rèplica violenta; la gent, en general, ha continuat treballant, vivint, morint al llit, com de costum; els polítics peroraven, discutien, pactaven, a estones amb èxit. Tot això fa creure que, en definitiva, malgrat decidir-s’hi el futur del país, i no és poc!, la cosa es produïa en termes bastant benèvols: inicialment, si més no. Fora de Txecoslovàquia es

decidia, al mateix temps, un altre futur voluminosament impressionant: el de l'esquerra de tot arreu. (2011b: 140)

Tanmateix, com apunta la darrera frase, l'assagista utilitzarà l'ocupació soviètica per posar el focus i la crítica en la confusió i la desorientació de l'esquerra –una «esquerra que no ha sabut què fer»–, sobretot de l'esquerra occidental, i, més concretament, del «sector *soi-disant* marxista» (2011b: 141). Fuster reparteix clatellades per a alguns dels tòtems o punts de referència progressistes: segons el suecà, *Le Monde* és una «publicació voluptuosament conservadora»; els titulars de *Le Nouvel Observateur* no es distingeixen dels del periòdic d'extrema dreta *Rivarol*; Jean-Paul Sartre «sempre l'erra de mig a mig en política»; Herbert Marcuse, presentat «com un pensador progressista», no passa, en realitat, «de ser un reaccionari una mica més espavilat que els altres»; o l'apunt sobre les «emotives apologies dels nens anarcoides de la Sorbona, probablement inspirades per una modalitat nova de daltonisme que confon, en matèria de banderes, el negre amb el vermell».

Les reaccions projectades des de l'esquerra, ja siga a través de la premsa, dels intel·lectuals o dels partits polítics, com el comunista italià i el francès, no difereixen gaire de les de la dreta; llavors, «una esquerra que sembla identificar-se amb les dretes, ¿serà encara “esquerra”?» (2011b: 141). Ara, si d'alguna cosa han servit els fets de Txecoslovàquia és per desemascarar els autoanomenats marxistes, dogmàtics i doctrinaris, els quals, com que no han trobat una resposta clara al conflicte en «cap llibret de costura, no sabien a què atènyer-se, i, deixats a la pròpia iniciativa, han ensenyat les misèries» (2011b: 141).

A pesar del to, Fuster no s'està d'explicitar –tot i que, com veurem, no servirà de gran cosa per a determinats lectors– que la seua pretensió no és la de llavar la imatge de les forces soviètiques a l'estil de Ràdio Moscou¹⁵¹ ni la d'excusar-ne la presència dels tancs: «No

---

¹⁵¹ El símil és de Guillem Calaforra, el qual, tot comentant el contingut d'aquest article amb una interpretació, al nostre parer, no del tot encertada, equipara el discurs fusterià amb la propaganda emesa per la ràdio oficial del govern de la Unió Soviètica. De fet, qüestiona el «liberalisme» de Fuster –la reacció de l'assagista és «deplorable, patètica, indigna d'un intel·lectual “liberal”» (2006: 263)–, encara que sembla haver-se quedat, com algunes de les crítiques coetànies, en la part més superficial de l'exposició, ja que, de manera un tant simplista i, fins i tot, maniquea, considera els atacs que llança contra els defensors de la Txecoslovàquia d'Alexander Dubček com un posicionament a favor dels invasors (2006: 264 n7). Per a una anàlisi més profunda de l'article, el lector interessat pot consultar Viciano (2012b: 210-214), el qual defensa que l'objectiu de Fuster era la desautorització d'aquelles opinions desfavorables emeses des de l'esquerra –i algunes, des del marxisme–

intento justificar res: alto! El meu ofici no és de “justificar”, precisament» (2011b: 142). Com a intel·lectual –autodefinit per ell mateix– «liberal»¹⁵², el seu objectiu és el de «dilucidar» el confusióisme de l’esquerra i intentar comprendre’n les raons per les quals no n’ha desenvolupat una anàlisi social i política que ultrapasse les valoracions ètiques, les quals l’assimilen a la dreta; una anàlisi, en definitiva, des de l’òptica marxista.

La «restricció mental» de setembre, ja ho hem insinuat al principi, alçà polseguera. Entre les reaccions adverses, cal destacar, en primer lloc, la de Josep M. Castellet un mes després; el crític literari aprofità l’espai de la seua secció «El melic del món» per atacar el suecà amb l’article «Nens anarcoides i vellets bidimensionals» [Annex 5]. Si bé és cert que no l’esmenta enlloc, també ho és que no cal, atès que el lector pot capir-ne les al·lusions sense gaire esforç: «aquests “nens anarcoides” –tal com els ha anomenat no recordo qui»; «a més, naturalment, d’haver estat insultats [intel·lectuals com Russell, Lukács, Marcuse o Sartre] des de la dreta, des de l’esquerra –i alguns, també, i tot recentment, menyspreats des d’aquestes pàgines»; o «aquests vellets “bidimensionals” mereixen un cert respecte intel·lectual, almenys per part dels intel·lectuals i, fins i tot, per part dels intel·lectuals autoanomenats liberals» (1968: 53). Efectivament, Castellet reprova el menyspreu de Fuster envers aquests intel·lectuals que conformarien el «santoral progressista» (Furió & Palàcios 2011a: 1045 n79), als quals etiqueta de «vellets bidimensionals» i que tant han influït en la lluita contra l’*status quo*; tanmateix, el de Sueca només havia citat Marcuse i Sartre.

D’altra banda, al número de novembre d’aquell any, l’apartat «El lector diu...» [Annex 6] aparegué amb dues cartes al director a propòsit de l’article sobre Txecoslovàquia, les quals hi anaven acompanyades de sengles respostes de l’assagista; l’enviament d’una còpia des de *Serra d’Or* –concretament, de Jordi Sarsanedas¹⁵³ – al suecà en permetia, una vegada més, la publicació simultània. La primera, «Fuster i els fets de Txecoslovàquia», de l’escriptor

---

que condemnaven la invasió només des del punt de vista moral; això equivalia a quedar-se en la superfície del problema i impedia una anàlisi crítica, justament, des del marxisme –els motius dels fets, les conseqüències–, a més de fer-li el joc a la dreta.

¹⁵² Cal entendre l’etiqueta «liberal» en el context en què la utilitza Fuster: amb les connotacions progressistes pròpies de la dècada dels seixanta (Furió & Palàcios 2011a: 1040), això és, lluny del sentit que pren en l’àmbit econòmic. Més endavant, en la carta a Jordi Solé Tura, el mateix suecà assaja una definició d’aquest «liberalisme» que professa.

¹⁵³ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 25 d’octubre de 1968. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d’identificació 17278.

Víctor Mora (1968: 1), va en la línia apuntada per Josep M. Castellet: se centra, més que en el comentari sobre el «sinistre afer txecoslovac», en una defensa –encara que conscient de les seues ombres i contradiccions– de Jean-Paul Sartre. Mora, a partir d’una sèrie d’arguments, com la seua actitud antifeixista i «frontpopulista» o la denúncia de la política imperialista nord-americana sobre l’Amèrica del Sud, posa en dubte l’afirmació fusteriana que el filòsof francès «sempre l’erra de mig a mig en política». Ara bé, no s’està de remarcar-ne i apreciar-ne «l’estil brillant, deliberadament irritant i provocatiu», el qual és capaç d’incitar a la reflexió i al debat.

La resposta de Fuster conté una mostra més de la seua relació tempestuosa amb els correctors de *Serra d’Or*: l’assagista confessa que el modisme «errar de mig a mig» fou una imposició de la redacció enfront la seua proposta, «pixar fora de test», la qual, per «populatxera» i «fisiològica» (1968a: 1), degué ser considerada impròpia. No obstant això, sí que dona parcialment la raó a Víctor Mora amb l’ús exagerat de l’adverbi «sempre»; segurament, hauria estat més adient l’adverbi «sovint» o la locució adverbial «de tant en tant». La resta del text –a excepció del *post-scriptum*– és una reafirmació del que ja havia exposat en la «restricció mental» del mes de setembre sobre l’«eticisme» de Sartre quan s’encara a assumptes polítics, un «eticisme» propi de «l’esquerra literària, efusiva i petit-burgesa», entre la qual s’inclou (1968a: 3). El *post-scriptum*, al seu torn, és una rèplica *encoberta* –Fuster tampoc no l’esmenta, però la referència als «vellets bidimensionals» no pot ser més diàfana– a Josep M. Castellet:

P. S. Escrit això, rebo el número d’octubre de *Serra d’Or*. Els defensors de «vellets bidimensionals» poden tranquil·litzar-se: com veuran en les línies anteriors, no practico la gerontofàgia... (1968a: 3)

La segona carta al director, titulada «Txecoslovàquia, encara», porta la signatura de Joan Miravittles i Serradell (1968: 5-7), i té un to més incisiu que l’anterior. Després d’apuntar una observació sobre el títol, «ben recargolat», de l’article de Fuster, acusa el suecà de crear un cert confusionisme i estupor com a conseqüència del seu suposat «liberalisme»; un «liberalisme» contradictori, incoherent, amb la rebaixa del conflicte a «una estranya tensió

“diplomàtica”» entre Moscou i Praga, així com amb l’acceptació –sempre segons Miravittles– dels motius de l’entrada dels tancs soviètics a Txecoslovàquia.

Un Fuster sarcàstic contesta els dos punts –sobre el títol i sobre el contingut de l’article– exposats pel lingüista. Per un costat, en el títol, la pretensió havia estat, lluny del que creia Miravittles en apreciar possibles reminiscències a algun de William Saroyan, la d’imitar el de l’auca «Un moro, un lloro, un mico i un senyor de Puerto Rico», tot i que sembla que no ha tingut l’èxit que esperava, i «potser és per la qüestió de la rima...» (1968b: 7). Per un altre, pel que fa al contingut, el de Sueca és conscient que no tots en compartiran l’opinió, però reivindica el seu «liberalisme»: «en escriure, jo no hi poso res més, sinó suspicàcia, reflexió i ganas d’entendre» –cosa que també espera dels lectors–, característiques, aquestes, que definirien el fet de «ser liberal» (1968b: 7). La mordacitat impregna l’estocada final quan, en aquest sentit, culpa el mateix Miravittles del seu propi confusionisme, de la seua pròpia confusió, raó per la qual li recomana la lectura de l’«Oració a santa Llúcia», de Joan Maragall.

Paral·lelament, en la privacitat de la correspondència, Fuster escrivia a Jordi Solé Tura el 5 de novembre per reincidir –potser d’una manera una mica opaca– en el propòsit d’aquell «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...». Per una banda, el de Sueca defineix el tipus de «liberalisme» que propugnava, que no és altre que «el clàssic escrúpol d’un intel·lectual educat en el mite o en la confiança de l’únic tipus de “llibertat” que li ofereix (exactament: li nega) la seva societat, és a dir, la vella, arnada i capciosíssima llibertat “liberal”», alhora que confessa que les nombroses autodefinicions de «liberal» que pul·lulaven pel text pretenien provocar (2002b: 195). Per una altra, reitera que en cap cas aquell paper era una justificació dels fets de Txecoslovàquia –malgrat que l’aïrament que es desprèn de la lectura pot haver estat la causa de certs malentesos–, sinó una crítica a «una considerable frivolitat de l’esquerra intel·lectual europea», que no ha sabut mirar l’afer amb ulls analítics que abracen tota la realitat social i sí des de l’«idealisme», car «els intel·lectuals tenen –tenim– una òbvia tendència a veure-ho tot *sub specie* llibresca: tendència a creure que el món és una qüestió d’idees» (2002b: 195-196).

El 1992, a pesar de la distància temporal de gairebé un quart de segle des de la publicació del polèmic article, les paraules de Fuster sobre la desorientació de l’esquerra arran de la invasió del Pacte de Varsòvia sobre Txecoslovàquia encara ressonaven en alguna

entrevista. El suecà resumeix, en una de les preguntes de Vicent Sanchis, la incomprensió que generà el paper, així com l'aprofitament de les cartes al director per escatir-ne la postura. Ara bé, aquella reflexió sobre els tancs soviètics, matisa l'assagista en aquesta ocasió, simplement pretenia plantejar les possibles conseqüències que s'hi podrien haver desencadenat si els americans s'hagueren immiscit en zona d'influència soviètica. És a dir, que «no era que adorara la Unió Soviètica, era que temies els altres» (Sanchis 2003: 351).

La controvèrsia a *Serra d'Or* encara s'allargà fins al febrer de 1969, amb una carta col·lectiva, «Fuster i els intel·lectuals d'esquerra», signada per Josep M. Benet i Jornet, Joan-Lluís Marfany i Jaume Torres (1969: 3). Com amb la resta de papers al respecte, Jordi Sarsanedas li la tramet a Fuster, més per informar-lo que per proposar-li'n una rèplica, atès que «com que aquesta carta no és polèmica en relació amb tu, podem publicar-la sense cap resposta teva» –*simultània*, vol dir; si el suecà desitjara contestar-los-la, ho podria fer en el número següent, la qual cosa, d'altra banda, ja no passà¹⁵⁴. Aquesta carta al director, en realitat, és una presa de partit obertament a favor de l'assagista, però també critica veus, com la Josep M. Castellet –sense esmentar-lo– o Víctor Mora, que s'hi han mostrat en contra. Tots tres autors assumeixen que, en plena època de decadència de la figura de l'intel·lectual en la societat, el seu paper hi ha perdut incidència i s'ha hagut de reduir al simple esclariment de confusionisme, que és, comptat i debatut, el que feia Fuster a «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...»:

Caldrà, però, que ens resignem [...] a l'única cosa útil que –sempre com a intel·lectuals, naturalment– encara podem fer: denunciar i reprimir –bondadosament i comprensivament, és clar– les expansions «lírico-humanistes» dels nostres col·legues i, sobretot, els intents de fer passar com a anàlisis científiques i preses de posició racionals el que no són sinó tristes secrecions biològico-sentimentals. (1969: 3)

---

¹⁵⁴ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 21 de febrer de 1969. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17288.

3.3. SOBRE LA LECTURA DE L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESPRIU: JOAN FUSTER I JOAN FERRATÉ, CARA A CARA

Si bé és cert que no calia allargar més la discussió sobre la invasió de Txecoslovàquia, car ja hi havia exposat els seus arguments en forma d'article i de cartes al director, també ho és que l'obertura d'un nou front a les pàgines de *Serra d'Or* degué apressar-ne la fi, la *desconnexió*, d'aquella. El novembre de 1968, sota el títol «Salvador Espriu entre els lectors i els crítics» [Annex 7], el crític literari Joan Ferraté reprovava Fuster per la falta de comprensió del poeta que havia demostrat en la introducció del volum de l'*Obra poètica* d'aquest; una introducció que, paradoxalment, havia complagut el mateix Espriu (Fuster 1997: 172-173)¹⁵⁵. L'article del reusenc donava el tret de sortida, doncs, a la «polèmica més aspra i dilatada» (Furió & Palàcios 2011a: 1021) mantinguda per part del suecà en la revista de Montserrat.

El 1968 –cinc anys després que Santiago Albertí en traguera a la llum l'*Obra poètica*– Edicions 62 publicava una *nou* volum amb la poesia de Salvador Espriu, *Obres completes, I: Poesia*, que es presentava amb una introducció de Josep M. Castellet. Aquest esdeveniment editorial fou l'excusa perquè el professor Joan Ferraté carregara contra Joan Fuster i la interpretació que en feia, del poeta, al pròleg de l'edició d'Albertí. És cert que, des del principi, Ferraté no es mostra gens amable amb aquest volum anterior –«malgrat el seu preu desmesurat i la seva lletjor imperdonable, es degué esgotar prou ràpidament» (1968: 77)–, i, malgrat que remarca l'estil del suecà –les planes de la introducció «són un producte molt curiós: admirablement ben escrites, són plenes de xafarderies interessants, de digressions divertides i de sortides enginyoses» (1968: 77)–, aviat n'entra a degolla contra el contingut.

Fuster (1977d: 80) havia aprofitat la narració d'una anècdota personal amb Espriu, el qual definia, en certa manera, l'existència com una «mala bava infinita, còsmica...», per a elaborar la seua explicació sobre la poesia espriuana, una poesia, en opinió del suecà,

---

¹⁵⁵ La carta de Salvador Espriu a Joan Fuster del 18 de desembre del 1962 no pot ser més explícita en aquest sentit: «em sap greu de no haver-nos pogut veure i de no haver pogut, per tant, expressar-vos de paraula el meu profund agraïment i el meu aplaudiment pel treball que heu volgut dedicar a la meua obra poètica, del qual no sé què admirar més i ponderar amb preferència, tan intel·ligent i agut em sembla, i a la vegada tan vostre. Trobo extraordinària la rapidesa amb què l'heu parit i m'afalaga molt, el detall del vostre comentari i la precisa minuciositat de la vostra lectura.» (Fuster 1997: 172)

totalment allunyada de la Providència, plena més aviat de pessimisme i sense cap compassió. Ferraté, per tant, tracta de desmuntar-ne el comentari amb els versos de tres poemes – «Kherubim», «Oració en la teva mort» i «Lliure vol»– que l’indueixen a afirmar que «la imatge que Joan Fuster va donar de l’Espriu el 1963 és tan escandalosament parcial que costa de creure que, com en efecte va ocórrer, el seu paper pogués aparèixer introduint la primera edició completa dels poemes del nostre autor» (1968: 78). Fruit d’aquesta interpretació fusteriana, diguem-ne *no religiosa*, és la consideració de *La pell de brau* com a «poesia cívica»; el crític literari, que no s’està de rebaixar el valor d’aquest poemari al llarg de les pàgines de l’article, estima que els fragments que permeten a Fuster parlar de «poesia cívica» no són sinó «preocupacions religioses», i que «tots els racons de “poesia cívica” que conté (no són pas tants com sembla) són, al meu entendre, trivials i prescindibles» (1968: 78). D’altra banda, el de Reus recrimina al de Sueca que, a partir de l’establiment d’una oposició entre l’escepticisme d’Espriu i els «presumptes ximplers als quals Fuster dóna el nom d’humanistes», desprestigia i menysprea Carles Riba amb la finalitat de situar-hi per sobre la figura de Salvador Espriu, del qual, repeteix en més d’una ocasió, la seua poesia ocupa un espai marginal dins tota la seua producció literària.

En tot aquest desconcert interpretatiu, és la mirada de Josep M. Castellet, en la introducció del nou volum recopilatori, la que hi aportaria la llum necessària per comprendre el poeta:

Gràcies a Castellet, no ens caldrà dir que Salvador Espriu hagi tingut amb els seus crítics la mateixa mala sort que ha tingut amb els seus lectors. Castellet, en efecte, s’ha llegit l’Espriu; i el report que ens fa en la seva «Introducció» del que ha vist i entès en el curs de la seva lectura és molt penetrant i fonamentalment just. (1968: 78)

Aquest panegíric de Joan Ferraté de la lectura que en feia Castellet, però, té *trampa*: la introducció de l’edició de 1968 es recolzava sobre unes idees bàsiques enunciades pel primer. Antoni Comas, en carta del 15 de febrer de 1969 a Joan Fuster, li’n comentava el *rumor*, un rumor estès, sembla, pel mateix Gabriel Ferrater: «No sé si saps, però, que aquest pròleg fou escrit sota el guiatge d’en Joan Ferraté (*dixit* Gabriel Ferraté [*sic*])» (Fuster 2010: 82-83). La

confirmació arribaria per part del mateix Ferraté, que confessà que entregà a Castellet «tot el que bonament vaig poder del que jo n'havia entès aproximadament un any abans» (1993: 10).

Segons Carles Miralles (2005: 20-21), la indignació del crític literari venia ocasionada més aviat per la separació que Fuster havia establert entre l'humanisme, els grecs i Carles Riba, per una banda, i Salvador Espriu –i l'abundància de jueus en la seua obra–, per una altra, amb la finalitat d'assenyalar-ne la ruptura del segon amb la tradició. Aquesta interpretació literària basada en una «voluntat de superació del Noucentisme en nom de principis d'ordre moral i polític més d'acord [...] amb l'esperit de l'època», sumada als prejudicis de Fuster sobre l'humanisme, havien viciat la visió de l'assagista sobre la poesia de Salvador Espriu, i havien ajudat a conformar-ne una idea en la línia d'«altres prejudicis [...] llavors dominants sobre la poesia cívica i el realisme», que eren els que aplicava per tal d'explicar la poesia de l'autor de *La pell de brau* de manera parcial; justament, com que era aquesta obra la que n'hauria desencadenat la maniobra, no són estranys ni els atacs a Fuster i a la «instrumentalització civicorealista» de la poesia espriuana, ni les desqualificacions de l'obra poètica a partir d'aquell llibre, vist que entenia que l'operació pretenia erigir Espriu com la «figura pública» (Miralles 2005: 21-22).

Ara bé, com indica Vicent Simbor (2012: 241), el motiu devia depassar, en efecte, la mera divergència analítica; per al mateix Fuster, aquell article tenia un fort component personal que entrava dins de l'hostilitat recíproca que es tenien Salvador Espriu i els germans Ferrater (Martí 1987: 13). Tanmateix, la carta de Joan Ferraté al seu germà Gabriel del 12 de desembre de 1966 demostra l'animadversió que també sentia cap al suecà, atès que va plena de desqualificacions cap al pròleg de l'edició de 1963 (Ferrater 1986: 422); una animadversió igualment compartida per Gabriel Ferrater, el qual, tot siga dit, allibera Fuster de la diatriba contra Carles Riba (Ferrater 1986: 427-428).

En qualsevol cas, com era d'esperar, el suecà hi seguí el joc; el gener de 1969 publicava, en la seua secció mensual a *Serra d'Or*, una resposta a Joan Ferraté titulada «Sobre l'art de saber llegir» [Annex 8]. Fuster, sarcàstic en l'inici per mitjà de la comparació de la seua introducció de l'*Obra poètica* d'Espriu amb una «“corrupció de menors” literària», es reafirma, després de la relectura que ha realitzat, en el que hi exposà: «mal m'està el dir-ho,

no em reconec “culpable”» (2011b: 152). La interpretació del de Sueca sobre el «pessimisme» de la poesia espriuana es fonamenta en dos factors: per un cantó, en la font bibliogràfica consultada, això és, l'*homenot* que Josep Pla dedicà al poeta («no s'ha escrit res tan clar ni tan penetrant»), que especifica aquesta concepció «lúcida i desolada»; per un altre, en el mètode d'anàlisi emprat, el qual es recolza sobre la «tònica dominant» que és la que permet parlar de «caracteritzacions» generals de l'obra d'un escriptor i la que n'admet, per tant, singularitats (2011b: 152-153).

Des d'aquesta perspectiva, Fuster accepta el comentari sobre els tres poemes adduïts per Ferraté, però prendrien, en l'anàlisi fusteriana, consideració d'excepcions —«podia no haver-n'hi?»—; de fet, ell mateix recorda que, en el pròleg de 1963, ja descartava explícitament el poema «Kherubim»¹⁵⁶. Més encara: per al suecà, la seua visió s'oposaria per complet a la del «professor» Ferraté, que és la d'«un Espriu poeta de comunió diària», amb una poesia definida com «pura música celestial» (2011b: 153). Igualment, li recomana —amb un punt d'ironia, no cal dir-ho— que, com que ha seguit la «moda de comptabilitat com a mètode crític», no perda el temps amb la quantitat de jueus, d'egipcis o de grecs, i es dedique, en canvi, a «fer computacions respecte al “sentit” dels poemes de l'Espriu», ja que «cal saber llegir» (2011b: 153).

D'altra banda, l'assagista també es defensa de l'acusació de Ferraté —tocada amb «unes gotes de “mala bava”»— sobre la voluntat de situar Espriu per damunt de Riba; una acusació totalment fora de lloc, sobretot per la «devoció —“literària”!— d'un escèptic: o sigui, una raonable admiració» que Fuster sempre havia professat pel poeta barceloní. A més, matisa que, en atacar l'«humanisme», no es referia «als professionals de les Humanitats» —com Riba, s'entén—, sinó «als vells mites antropocèntrics, que justament l'Espriu eludeix» (2011b: 154)¹⁵⁷.

¹⁵⁶ En l'esmentat pròleg de l'edició de l'*Obra poètica* de Salvador Espriu de 1963, Fuster apunta sobre aquest poema: «Si alguna vegada declara una punta de nostàlgia davant d'hipòtesis sobrenaturals —vegeu el poema “Kherubim” a *Les hores*—, això no és més que una nostàlgia, i encara passatgera. En general, l'Espriu s'até a la “lucidesa”, hi resta fidel» (Fuster 1977d: 98).

¹⁵⁷ A l'article, Fuster només consigna la pàgina on es troba la referència a Carles Riba; a continuació, en reproduïm el fragment exacte, que serví de coartada perquè Ferraté li recriminara el menyspreu cap a l'autor de les *Elegies de Bierville*, però en què, en realitat, el suecà critica només una mena d'«humanisme teòric»: «No parlo ara de l'humanisme en tant que comercialització de les *litterae humaniores*: comercialització, o academització, és igual; que, entre nosaltres, ha donat fruits d'una tan meravellosa gentilesa com Carles Riba

Aquell «Sobre l'art de saber llegir» de Fuster despertà reaccions tant privades com públiques. Entre les primeres, caldria destacar la lletra que li envià el mateix Espriu el 18 de febrer d'aquell 1969 amb l'agraïment per «la defensa que hi feu de mi i del sentit de la meua obra poètica», però també amb la indignació, per un costat, per la consideració de «marginal» amb què Ferraté havia definit el seu «esforç versotaire de trenta anys de durada», i, per un altre, per la permissivitat de *Serra d'Or* de donar espai a aquell «to pedant, perdonador de vides, d'épater les critatures i d'estar de tornada de tot –llevat, és clar, de la poesia d'En Riba, per exemple» que havia fet servir el crític literari (Fuster 1997: 202-203). També Antoni Comas escrigué al suecà la carta adés esmentada del 15 de febrer en què, a pesar de l'admiració i l'estima que professava cap als germans «Ferratés [sic]», abonava la interpretació de Fuster, la qual, junt amb l'*homenot* de Josep Pla, configurava la millor bibliografia sobre Espriu del moment (Fuster 2010: 82)¹⁵⁸.

Quant a les públiques, a banda de la resposta esperable per part de Joan Ferraté, també un lector de *Serra d'Or*, Miquel Muñoz i Boscà, hi havia fet arribar una carta al director al respecte. Sota el títol «Saber llegir» [Annex 9], Muñoz se sorprenia –irònicament– per la «poca serenitat» que havia mostrat el suecà en la rèplica al crític literari: «¿cal reaccionar de la manera que ho fa Joan Fuster quan es veu ferit en la seva opinió?» (1969: 1). La resposta de l'assagista, que apareixia de manera simultània en el mateix número –el de març de 1969–

---

traductor. Estic al·ludint l'humanisme “teòric”, lligat sens dubte a l'humanisme professional, però resoludament imbricat amb prevenicions i precaucions religioses i classistes ben notòries. Una vegada vaig escriure que l'humanisme –aquest humanisme– consisteix a “calçar coturns a la vida”. Fent-se un alt concepte de si mateix, l'home –l'espècie humana– s'encastella en una formidable jactància: ell és “el melic del món”, “el rei de la creació”, “la imatge i semblança”, “la mesura de totes les coses”. Ha arribat a la conclusió que l'univers ha estat fabricat per al seu ús, que la seva raó n'és el límit diriment, que la naturalesa entera li és servidora i subordinada, que els demiürgs –cas d'haver-n'hi– estan pendents d'ell. ¿Caldrà portar a col·lació aquell senyor que protestava contra el terratrèmol que assolà Lisboa en el segle XVIII? En nom de la suprema vigència de l'antropocentrisme, la protesta era lògica: la geologia es revoltava contra l'home, i una tal insolència resultava intolerable. L'home, excepció intel·ligent dins l'escala zoològica, reivindica la seva primàcia absoluta: la crea. I es calça els coturns de l'heroi teatral. L'humanisme no és sinó una apoteòsica fatxenderia teatral, adossada a l'espessa acumulació, a l'espessa i propecta acumulació de textos literaris insignes que conserva el gran museu de la cultura occidental. L'Espriu pertany a la sèrie intel·lectual dels qui tracten de traure els coturns a la vida, dels qui descalcen l'home i el deixen de peus a terra. Desproveïda de les pròtesis enlluernadores, la humanitat es queda en el seu nivell precís. I aquesta és la “lucidesa”.» (Fuster 1977d: 81-82).

¹⁵⁸ Amb la perspectiva que atorga la distància temporal de més de quaranta anys, Vicent Simbor també valora positivament que, d'acord amb l'escassa o nul·la bibliografia de què disposava el suecà aleshores i havent de fer ús només de la pròpia perspicàcia «lectora», aquelles pàgines actuaren com «una bona guia introductòria a les línies definitòries de la poesia espriviana publicada aleshores» (2012: 243).

gràcies a l'enviament d'una còpia per part de Jordi Sarsanedas en la carta al·ludida del 21 de febrer¹⁵⁹, defensava la «serenitat» amb què havia escrit l'article precedent, alhora que reivindicava la «polèmica», l'intercanvi d'opinions contràries sobre un fet, el debat, la divergència pública, com a símbol de normalitat:

Ens havíem acostumat a creure que tothom estava d'acord amb tothom, i que les discrepàncies, ni que només fossin sobre punts de la més absoluta «innocència» –el «sentit» d'una poesia, per exemple–, havien de mitigar-se «per principi». [...] A tot arreu del món, una «polèmica» és una «polèmica», sense que per això es produeixi la ruïna de les famílies. (1969a: 1-3)

Un mes després hi aplegava la contrarèplica de Joan Ferraté amb un títol –«Sobre l'art de no saber llegir, i de queixar-se, per torna» [Annex 10]– que jugava, en la primera part, amb l'emprat anteriorment per Fuster, mentre que, en la segona, ja n'anticipava la deriva. En la línia de Miquel Muñoz i Boscà, Ferraté també s'estranya de la resposta enrabiada de Fuster, carregada d'una «traca d'improperis», però «sense que contingui gaire cosa més» (1969: 49). L'article del reusenc s'estructura gràficament en una sèrie d'arguments adreçats a demostrar que el de Sueca no té «cap dret a queixar-se de mi»: en primer lloc, qüestiona i, fins i tot, rebutja l'autoritat de Josep Pla en el camp de la crítica literària. I també discuteix el mètode analític fusterià basat en les «“caracteritzacions” globals de l'obra d'un escriptor», en la «tònica dominant», que acceptarien l'existència d'unes mínimes excepcions per a descartar-les, de manera que en refuta la interpretació sobre l'ateisme o la falta de conviccions de caire religiós de la poesia espriuana, amb l'aportació que *Final del laberint* pertanyeria –cosa que rebentaria l'explicació de Fuster– als «poemes que cauen del costat de les “astúcies mitològiques”», i no als que ho fan «del costat “lúcid i desolat”» (1969: 49). Igualment, reincideix en l'acusació d'haver denigrat Carles Riba per enaltir Salvador Espriu, així com de no haver-se sabut expressar de manera intel·ligible en tractar la «“dignitat” de l'home pseudo-grotesc». Ferraté n'hi palesa una contradicció referent als «humanistes»:

---

¹⁵⁹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 21 de febrer de 1969. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17288.

és ben curiós de constatar que, després que en el seu pròleg va descriure els seus arxienemics, els humanistes, en termes que s'apliquen més que res a l'Espriu, ara, en proposar-se de descriure l'Espriu, Fuster hagi ensopegat sense adonar-se'n amb un terme tòpic dels mateixos humanistes. (Ferraté 1969: 50)

Com era habitual, Jordi Sarsanedas li n'havia lliurat per endavant –el 31 de març de 1969– les galerades per si volia dir-hi la seua; no obstant això, el redactor en cap de *Serra d'Or* començava a sentir-se una mica incòmode pel possible perllongament de la polèmica: «Si vols respondre, pots fer-ho, és clar. Bé que un dia o un altre bé haurem de posar un punt final, oi?»¹⁶⁰. Aquella controvèrsia que els havia mantingut entretinguts –a ells, però també als lectors– des de finals de 1968 fins a gairebé mitjan 1969, finia a les planes de la revista amb la «Resposta a Joan Ferraté» [Annex 11], que el suecà hi publicà, fora de la seua secció mensual, el maig d'aquell any.

Joan Fuster, avesat a bregar-s'hi dialècticament i «a suportar xàfec» com el del reusenc –a qui tracta de «professor», per cert, de manera irònica «per l'aspecte caricaturesc que [...] en reflecteix» i per la «curiosa actitud de dòmine, que disserta dalt la tarima i s'adreça a la clientela amb uns aires de superioritat ben curiosos» (2011b: 168)–, decideix arribar a la fi d'aquell intercanvi de colps, aquella espècie de «diàleg de sords» que ja no podia donar més de si. Davant del desassossec que havia començat a mostrar la revista per un hipotètic allargament de la polèmica, el de Sueca n'abandona la pugna: «Per a vostè el pollastre, professor!» (2011b: 169). No obstant això, no s'estarà de replicar-li dos aspectes que s'havien anat arrastrant des de l'inici de la discrepància: d'un costat, el tema de l'«humanisme», de què recorda que la «dignitat de l'home» admet afirmacions més enllà de les que han sostingut els mateixos humanistes; d'un altre, el suposat bescantament de Carles Riba per a magnificar Salvador Espriu, «l'única cosa de l'article de Joan Ferraté que m'irrità – sense “enrabiar-me”, tanmateix» (2011b: 170).

---

¹⁶⁰ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 31 de març de 1969. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17293.

La polèmica, com hem assenyalat, acabà a les pàgines de *Serra d'Or*. Ara bé, hi hauria pogut continuar, si no haguera estat per la negativa de la revista a publicar un nou article –el tercer del seu compte personal– de Joan Ferraté (Fuster 1997: 202 n2); el crític el recollí més de vint anys després a *Papers sobre Carles Riba* (1993) amb el títol de «Respons per Joan Fuster» [Annex 12]. Al cap i a la fi, però, no hi aportava cap novetat i, sense abandonar la tònica que l'havia acompanyat els darrers mesos, continuava llançant retrets cap al suecà fins coronar l'article amb una cita en alemany de Ludwig Wittgenstein: «Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen» (Ferraté 1993: 255-257) –en traducció de Francesc Pérez Moragón, com reporten Furió i Palàcios: «D'allò de què no es pot parlar, val més callar» (2011a: 1033 n65).

El combat dialèctic havia encallat per l'aferrament dels dos púgils en els propis mètodes analítics i en les pròpies interpretacions de l'obra de Salvador Espriu; aquella discussió ja no tenia més substància i una previsible prolongació hauria acabat per cansar els lectors, que era el que temien els responsables de *Serra d'Or*. Ara bé, l'opinió del suecà restà inalterable: uns anys després, el 1987, Vicent Martí encara li preguntava per la polèmica pública amb Ferraté; el de Sueca mantenia que la presència d'elements jueus en l'obra espriuana era tan abundant que no comprenia que el crític de Reus ho rebatera, mentre que, conscient de l'escassa bibliografia existent en l'època, afirmava que «bestieses, en aquell pròleg, no crec que n'hi haja gaires, només les imprescindibles en una aproximació elemental a una obra encara incompleta» (Martí 1987: 13). Comptat i debatut, amb la perspectiva temporal de gairebé vint anys, Fuster en feia una valoració contundent: «va ser una polèmica estúpida» (Martí 1987: 13).

4. SUPRESSIONS I MODIFICACIONS: LA CENSURA CIVIL I LA CENSURA INTERNA A *SERRA D'OR*

4.1. SOTA ELS DESIGNIS DEL «LLAPIS ROIG»

L'aniquilació i l'anorreament d'una cultura minoritària per part d'una de majoritària es pot portar a terme per diversos mitjans: des de les depuracions de determinats professionals, com els mestres o els professors, que són els primers sospitosos a l'hora de perpetuar un conjunt de valors, de normes o de coneixements d'un *poble*, fins a les persecucions lingüístiques que busquen fagocitar la llengua minoritària, hi ha tot un ventall de procediments, més subtils o més explícits, que un estat té a l'abast per *uniformitzar* el territori, per silenciar les veus discordants. La censura ha estat, sens dubte, un dels mecanismes de control i de repressió més utilitzats per part dels governs totalitaris –tot i que també pels no tan totalitaris i, fins i tot, pels considerats *democràtics*– per a evitar que es difongueren públicament missatges, ja siga des de la premsa, des de la ràdio, des de la literatura, des del cinema, des de l'art... que pogueren atemptar contra la ideologia *oficial*; un mode d'imposició, al capdavant, de l'opinió governamental –l'única vàlida i acceptada– sobre la societat, la qual havia de restar acrítica i passiva. Antonio Beneyto, al seu *Censura y política en los escritores españoles* (1975), en fa una magnífica descripció:

No cabe duda que la censura es el medio represivo de que disponen los gobiernos débiles de todo el mundo para despersonalizar a la población y convertirla en una masa uniforme, compacta, produciendo en ella una parálisis política, social, cultural, etc. O sea que el pueblo se encuentra ante tal actitud en la obligación de pensar lo que el Gobierno le impone. (1975: 13)

La història de l'Estat espanyol –com la de tants altres estats, és clar– està farcida de casos en què la intervenció de la censura ha impossibilitat la difusió oberta d'una sèrie d'idees que no combregaven amb la ideologia dominant, és a dir, amb la ideologia de la classe dominant: des de la repressió del Sant Ofici de la Inquisició fins a la desenvolupada pel règim

franquista¹⁶¹. És aquesta darrera, que tingué lloc des de la Ley de Prensa del 22 d'abril de 1938 fins al desenvolupament normatiu de la Constitució, passant per una suavització o afluijament en forma de Ley de Prensa e Imprenta del 1966, la que ens interessa consignar.

En plena Guerra Civil, l'aleshores ministre de l'Interior del primer govern del general Franco, Ramón Serrano Suñer, redactà la Ley de Prensa de 1938, segons la qual s'establí un control ferri tant a la premsa periòdica com també a altres formats impresos, ja foren llibres, revistes o fullets, i a altres mitjans d'informació i cultura, com la ràdio, el cine, el teatre o qualsevol tipus de manifestació cultural; en definitiva, «una censura total y absoluta de todas las actividades intelectuales del país» (Beneyto 1975: 16). L'estudiosa de l'edició catalana durant el primer franquisme, Maria Josepa Gallofré (1991: 9-14), per la seua banda, assenyala que, amb aquesta primera llei i l'ordre ministerial del 29 d'abril del 1938 –per la qual es prohibia la circulació i la venda de llibres i altres tipus d'impresos en qualsevol idioma sense haver passat prèviament per la censura–, no calgué legislar res d'especial per a Catalunya, la qual era considerada, a ulls dels insurrectes, «culpable dels mals que havien al·legat com a justificació, per damunt de les opcions ideològiques», i, a més, havia vist com unes setmanes abans s'hi havia abolit l'estatut d'autonomia propi; les noves disposicions legals fixaven el marc general que legitimava l'objectiu de «control total» amb què se cercava «proscriure qualsevol forma d'expressió», fora en la llengua que fora.

Tornant a la Ley de Prensa de 1938, i seguint la retòrica del document, es pretenia dotar d'«unas normas al amparo de las cuales el periódico viva en servicio permanente del interés nacional, y que levante frente al convencional y anacrónico concepto del periodismo, otro más actual y exacto, basado exclusivamente en la verdad y en la responsabilidad» (BOE 1938: 6938). Més encara: amb el sistema de censura *prèvia obligatòria* –un censor amb el «llapis roig»– es podria «castigar gubernativamente todo escrito que directa o indirectamente tienda a mermar el prestigio de la Nación o del Régimen, entorpezca la labor de Gobierno en el Nuevo Estado o siembre ideas perniciosas entre los intelectualmente débiles» (BOE 1938: 6940).

---

¹⁶¹ No entrarem a valorar la qualitat del sistema democràtic espanyol actual ni la hipotètica llibertat d'expressió.

A pesar del caràcter de provisionalitat exposat en el mateix document, aquest tingué vigència durant vint-i-huit anys: des del 22 d'abril de 1938 fins al 18 de març de 1966, quan, amb Manuel Fraga Iribarne com a ministre d'Informació i Turisme, s'aprova la Ley de Prensa e Imprenta, també coneguda com a «Llei Fraga», en la línia oberturista que el *Movimiento* volia mostrar, sobretot, de cara a l'exterior, això és, «las grandes transformaciones de todo tipo que se han ido produciendo en el ámbito internacional» (BOE 1966: 3310). Segons aquesta nova llei, l'Administració ja no podrà aplicar la censura prèvia ni exigir la consulta obligatòria –ara serà voluntària–, excepte en les declaracions d'estat d'excepció –com el que tingué lloc a primeries del 1969– o de guerra. Igualment, només en cas que incorreguera en delicte es podria segrestar aquell material gràfic o sonor, sempre després d'haver-ho fet saber al Ministeri Fiscal o al jutge competent. Tanmateix, malgrat que des del primer article es parle del dret de la llibertat d'expressió de les idees, convé recordar que el sostre acaba en el segon punt, amb unes limitacions que inclouen «el respeto a la verdad y a la moral; el acatamiento a la Ley de Principios del Movimiento Nacional y demás Leyes Fundamentales; las exigencias de la defensa nacional, de la seguridad del Estado y del mantenimiento del orden público interior y la paz exterior; el debido respeto a las Instituciones y a las personas en la crítica de la acción política y administrativa; la independencia de los Tribunales, y la salvaguarda de la intimidad y del honor personal y familiar» (BOE 1966: 3310). Sembla que la vaguetat i l'ambigüitat d'aquest article segon van suposar la porta d'entrada per on tenien cabuda, per alsensors, totes les infraccions (Beneyto 1975: 17). En realitat, a pesar de l'eliminació de la censura prèvia, aquesta continuà fent el seu paper amb duresa *a posteriori* (Carbó & Simbor 2005: 125).

4.1.1. *La censura civil o les conseqüències de la voluntat de l'«Anastàsia»*

A grans trets, doncs, aquest és el panorama polític i administratiu a què s'enfronta Joan Fuster en gran part de la seua vida d'*escriptor*. L'assagista no se salvà –no podia fer-ho, des del seu posicionament favorable a un País Valencià, a uns Països Catalans amb una llengua, una cultura i una identitat pròpies, i, sobretot, des de la seua concepció d'escèptic i de liberal, de no sotmetre's a cap dogma– del control del «llapis roig». Hi ha una entrevista bastant

il·lustrativa sobre aquest aspecte a càrrec d'Antonio Beneyto (1975: 221-226) amb reflexions i comentaris força interessants de com l'afectà, al suecà, la censura. Abans d'entrar en consideracions de caràcter més personal, regala una definició de la «censura» que no ens podem estar de reproduir, per un costat, per les conseqüències, diguem-ne, psicològiques que comporta per a l'escriptor que la pateix i, per un altre, pel sector professional a què se sol adscriure el censor:

La «censura», por definición, es un «freno», y, desde luego, un «bozal». No hay manera de decirlo de otro modo, y «bozal» y «freno» son palabras bastante claras, en su alcance vejatorio. Pero, además y a la larga, la censura viene a ser también una «inducción», lo que, quizá, resulte todavía peor... El primer aspecto salta a la vista. El «lápiz rojo» tacha algo. Sea quien fuere el que lo maneje, la consecuencia es paralizante. El escritor escribe para publicar, y la posibilidad de publicar, en régimen de censura, afecta a cualquier individuo que se sienta tentado a escribir. Puede que, históricamente hablando, nunca, en ninguna sociedad, haya dejado de haber una «censura». Pero la única conclusión lógica es ésta: a más censura, menos «cultura». Cuando se produce una situación de censura enérgica, no hay más «cultura» pública, si cultura es la que permiten los censores... Para redondear el planteamiento, creo conveniente subrayar que, por lo general, la censura, imposición pretoriana, suele ser servida por funcionarios intelectuales. En este país, y en los últimos años, la censura no ha sido ejercida por un sargento intonso o por un burócrata subnormal, sino por catedráticos de Universidad, por canonistas doctorados, por escritores de oficio. Me temo que siempre ocurre así. El censor acostumbra a ser un intelectual... [...] El intelectual-policía, el inquisidor, es una bestia feroz. [...] Volviendo al principio, añadiré, por experiencia, que cuando el escritor advierte la amenaza, si ha de seguir trabajando, acaba practicando la «autocensura». Le «inducen» a ello. No pienso ahora en la fórmula aflictiva de la «consigna». Esta «inducción» forzosa se limitaba al área del periodismo y a la de los paniaguados del sistema. Sí: la censura induce a la autocensura. El intelectual, cuando no es «vil», tampoco suele tener pasta de héroe, como es sabido... (Beneyto 1975: 222-223).

En un context regit per la censura, un autor que depèn dels beneficis generats pel que publica tendirà a autocensurar-se —«la autocensura se convierte en un tic»—, explica Fuster, la qual cosa, tot i que es tracte d'una manifestació covarda, com postil·la Beneyto, no deixar de ser el «mal menor» (Beneyto 1975: 223-224). I si, a més, és un autor català, pel simple fet d'emprar una llengua diferent de l'*oficial*, ja despertarà desconfiances entre els censors, els quals no són «sargentos», sinó «profesores», que són els que saben «cómo se puede ahogar un idioma» (Beneyto 1975: 225-226).

La relació entre Fuster i la censura, però, no es complicarà fins al 1958, moment en què ja ha aconseguit publicar, per exemple, *El descrèdit de la realitat* (1955) o *Figures de temps* (1957). María José Badenas (2013: 41-66) ressegueix aquelles obres que foren ratllades amb roig: alguns fragments d'*Indagacions possibles* (1958) per la glorificació d'Erasme en detriment dels «monosabios del país»; algunes frases o el poema sencer «La cigarreta, l'hora» de *Poemes per fer* (1960); o algunes línies a *L'home, mesura de totes les coses* (1967), *Examen de consciència* (1968), *Literatura catalana contemporània* (1972) o *Exploració de l'ombra* (1974). Pot sorprendre, però, l'autorització inicial dels quatre assaigs que van veure la llum el 1962: *Nosaltres, els valencians*, *El País Valencià*, *Poetes, moriscos i capellans* i *Qüestió de noms*. Seran, però, les traduccions al castellà de *Nosaltres, els valencians* i de *Poetes, moriscos i capellans*, les més afectades, sobretot, la primera, a càrrec de Josep Palàcios. El registre de la traducció de *Nosaltres, els valencians* es realitzà el 1965, però no fou fins al 30 d'agost de 1967 que s'acabaren els entrebancs. En canvi, la denegació completa sí que arribà per a *Agenda pública* i per a *Dues visions*.

Joan Fuster, en l'esmentada entrevista amb Antonio Beneyto, dona pinzellades de la seua experiència amb la censura, d'una banda, amb els llibres, però, d'una altra, també amb els periòdics. Igualment, fa referència a la duresa del Manuel Fraga, de qui no guarda cap bon record, en aquest control de les publicacions:

En un librito sobre Raimon, el censor de turno me privó de opinar acerca de una pieza de Calderón de la Barca, y no sé que *El Gran Teatro del Mundo* forme parte de las Leyes Orgánicas... Cierto que las oficinas de Fraga dieron luz verde a *Nosaltres, els*

valencians, pero fue un descuido. Fraga, que quizá ni se enteró del papel, y aunque se hubiese enterado, catedrático de la Universitat de València como había sido o lo fuera, no le concedió de inmediato mucha importancia. No pudimos pasar, teóricamente, de una segunda edición¹⁶². Y *El País Valenciano*, libro de «consumo», con unas bellas fotografías de Ramón Dimas, fue puesto también en entredicho. A raíz de la publicación de *El País Valenciano* se desencadenó una polémica grotesca. [...] Si a eso añadido un libro de versos degollado, y una *Agenda pública*, que se convirtió, con los recortes, en *Cansar-se d'esperar* [sic]... Y más cosas, muchas más.

[...] Lo de los diarios aún era más complicado... Yo apenas sufrí la censura del señor Arias Salgado, pero sí la del señor Fraga y su cuñado, como ya he dicho. Y como yo, muchos otros... [...] Una censura siniestra y desvergonzada. Y son cosas que no se perdonan. El «freno» y el «bozal» impuesto por don Manuel serán inolvidables. (Beneyto 1975: 225)

Quant a *Agenda pública*, llibre inicialment prohibit, Fuster va poder refer-ne l'estructura amb retallades per convertir-lo en *Causar-se d'esperar*. Sembla, tanmateix, que unes notes que no pogueren veure la llum aleshores foren enviades a un número esporàdic de la *Revista de Catalunya* de Mèxic, però el suecà les considera inèdites fins a la publicació de *Destinat (sobretot) a valencians* (1979), que les inclou. D'aquesta manera, hagueren de passar quasi quinze anys, i la fi de la dictadura, perquè foren accessibles al públic del país. Al pròleg del volum, explica l'origen d'aquelles «ratlles particularment subversives», i l'actuació de la censura, més concretament, del «ministre del “llapis roig”» o «l'“Anastàsia”», epítets amb què es refereix a Manuel Fraga (1979: 11).

4.1.2. Una tolerància originàriament excepcional

D'altra banda, convé recordar que *Serra d'Or*, per la seua naturalesa de revista lligada a una institució religiosa, com l'Abadia de Montserrat, no hagué de passar durant els primers anys

---

¹⁶² El lector interessat en les peripècies de *Nosaltres, els valencians* amb la censura, pot consultar Badenas (2013: 41-78).

per la censura. D'aquesta manera, mentre es consumava la desaparició de tots els diaris i revistes en català existents i el capolament policial d'intents de revistes clandestines, com *Ariel* (1946-1951) o *Antologia* (1947-1948), l'església catòlica podia traure a la llum les seues publicacions sense passar pel control governamental (Manent 2007: 247). *Serra d'Or*, doncs, se'n beneficià, d'aquesta relació amb l'estament eclesiàstic; potser, per aquest motiu, Carme Ferré la qualifica com «una de les poques plataformes possibles, durant un temps l'única, que els sectors catalanistes més o menys progressistes i més o menys afectes a la cosa religiosa van tenir per saltar de les catacumbes a una difusió mitjanament normal de les seves idees i propostes» (2000: 15). La revista de Montserrat esdevingué, en aquest sentit, una esclatxa d'aire fresc, però la circumstància d'haver de romandre-hi durant uns anys com «la revista en català, en solitud», també comportava una sèrie de responsabilitats, com, per exemple, la de mantenir-ne una pluralitat (Ferré 2000: 17).

Aquesta tolerància, no obstant això, finalitza quan, el gener de 1964, es paralitza el número en curs per part del delegat d'Informació i Turisme a Barcelona i catedràtic de la Universitat de Barcelona, Jaime Delgado; segons aquest, la capçalera havia de «cumplir los requisitos exigidos por las disposiciones comunes vigentes en materia de prensa y publicaciones» si volia eixir de la clandestinitat –com apuntà Delgado– o de l'al·legalitat –terme potser més adient, atesa la situació irregular derivada de la legislació civil (Boix 1984: 35-36; Ferré 2000: 59). L'autorització hi aplegarà dos mesos després, l'11 de març de 1964, a pesar que alguns dels requisits que s'hi demanaven es passaren per alt, com la possessió del títol de periodista per part del director; aquest havia de ser, això sí, un monjo de Montserrat. L'abat Gabriel Maria Brasó proposà per al càrrec el pare Maur M. Boix, al qual, se'l dispensà de l'obligatorietat de tenir l'esmentat títol; acceptà i esdevingué nou director de *Serra d'Or* fins al 1995, quan fou substituït pel pare Josep Massot i Muntaner (Boix 1984: 37; Ferré 2000: 39). *Legalitzada* la revista, el número de gener, que ja estava a punt, pogué veure la llum.

La censura del govern¹⁶³ a la capçalera de Montserrat durà entre aquell mes de gener de 1964 i el març de 1966, quan s'aprovà la Ley de Prensa e Imprenta, així com del gener a

---

¹⁶³ Malgrat les escasses intromissions –sovint, una qüestió de matís–, la revista també hagué de fer front a la censura eclesiàstica, representada, abans del 1962, per Cebrià Montserrat, i després, per Antoni Briva. Ara bé,

l'abril de 1969¹⁶⁴, conseqüència de la declaració de l'estat d'excepció (Ferré 2000: 59). El pare Maur M. Boix s'encarregà, «amb tranquil·la bona voluntat» (Sarsanedas 2001: 10), dels censors de tota mena –uns més laxes, d'altres més estrictes– amb què s'hagué d'encarar. En paraules d'Albert Manent, «hi havia un estira-i-arronsa, un joc dialèctic, que feia patir el pare Maur (era patidor de mena), i que generalment s'acabava amb una transacció acceptable» (2001: 13). El testimoni del mateix responsable de la revista ens permet aprofundir en el procediment seguit; a l'hora de d'avaluar el número en curs, el pare Maur M. Boix tenia tres grapats de galerades: «els articles on no hi havia res a dir, els articles on no hi havia res a fer, els articles amb punts censurats que podríem negociar». És en aquest darrer bloc on aplicava l'estratègia «dels qui burlen les duanes»: posar el focus en un aspecte més aviat banal i del qual fàcilment es poguera renunciar per tal que un altre amb més substància en perdera l'atenció i fora acceptat. Gràcies a aquest sistema, moltes vegades en tragué benefici, tot i que d'altres també hagué de claudicar, ja que, al capdavant, «no guanyaven sempre les raons» (Boix 2001: 280-281).

Carme Ferré (2000: 62-82) ha agrupat, amb mostres representatives, el tipus de continguts que fou objecte de les retallades de la censura. En primer lloc, eren ratllades amb roig aquelles expressions com «Principat», «Estat espanyol», «País Valencià» o «Països Catalans», a més de les referències al context o a les circumstàncies polítiques que havien provocat aquella situació «problemàtica» o «anormal»; per exemple, la supressió completa d'unes línies de Joan Oliver al seu article de maig de 1964 de la secció «Tros de paper»: «Ai las! Vós ignoreu, amic X, l'experiència d'escriure en una llengua malmenada a casa seva mateix, la prova de pertànyer a una cultura sotmesa a l'acció d'una asfíxia progressiva, la pena de sentir-vos exclòs de debò» (Ferré 2000: 64). També s'intentaven eliminar aquells esbossos que apuntaven cap al procés de normalització de la cultura catalana i de recobrament dels espais públics en què havia estat silenciada, així com els continguts que feien referència

---

el mode d'actuació d'aquests sembla bastant lax: Briva, per exemple, només es fixava en aquells articles que, segons els monjos, podien ser més espinosos (Bastardes 1984: 26).

¹⁶⁴ Carme Ferré (2000: 82-86) destaca que la censura establerta arran de l'estat d'excepció del 24 de gener de 1969 s'aplicà amb molt de rigor i que se'n van treure articles sencers, «cosa que abans no havia succeït pràcticament mai». Alguns pogueren veure la llum més endavant amb la tornada de la calma, però d'altres com «Vida nova», del pare Miquel Estradé, retallat parcialment al gener, o «La llengua dels ballables», una carta al director del mes de febrer, mai no hi sortiren publicats.

a institucions (la Mancomunitat, l'Institut d'Estudis Catalans o la Biblioteca de Catalunya), a persones incòmodes per al règim (Pau Casals, Manuel de Pedrolo o Raimon) i a la simbologia nacional o a la pàtria.

De la mateixa manera, la censura també actuava sobre les al·lusions a la mateixa censura, fins i tot quan pretenien ser críptiques, com quan no permeteren l'aparició de les «causes externes» dels titubejos d'un text en un article de Joan Triadú de l'octubre de 1964 (Ferré 2000: 76). A menor escala, el «llapis roig» també perseguia els comentaris d'actualitat que incloïen assumptes massa molestos, com quan, a Miquel Roca i Junyent, li eliminaren d'un article seu, «La fam», de desembre de 1964, que la falta d'aliment i de menjar al sud d'Itàlia i Espanya provocava raquitisme, tifus i tuberculosi (Ferré 2000: 80). La publicitat i les il·lustracions tampoc no se'n lliuraven, si eren gaire compromeses: per exemple, el número de maig del 1965 disposava, inicialment, d'un autògraf del *Cant de la senyera*, de Joan Maragall, i d'una auca sobre el Primer de Maig de 1890; cap dels dos no fou acceptat per la censura (Ferré 2000: 81).

L'aposta de *Serra d'Or* a l'hora de publicar tot tipus d'article, a pesar que es pogueren considerar un *atemptat* contra la seguretat de l'Estat, tingué conseqüències en forma de multes i sancions. Entre 1966 i 1968, la revista veié com s'hi obriren cinc expedients administratius¹⁶⁵, dels quals quatre prosperaren; la quantitat total de les multes ascendí a les 87.500 pessetes (Ferré 2000: 86-95). Les multes i les sancions, en veritat, no deixaven de ser una estratègia més per marcar territori: per mitjà de penes pecuniàries, s'establien els límits del que estava permès per la llei i del que no.

4.1.3. *Una entrevista, un article i una traducció: unes prohibicions a Joan Fuster en Serra d'Or*

En relació a la quantitat d'articles –més de cent cinquanta– que Joan Fuster va publicar a *Serra d'Or*, la censura civil en aquesta revista l'afectà més aviat poc: la porga d'unes frases,

---

¹⁶⁵ El primer d'aquests, ocasionat per l'editorial del número de juny de 1966, «La veritat», que versava sobre la «manifestació de capellans» com a reacció al maltractament desproporcionat d'un estudiant que tingué lloc el mes anterior, comportà, a més, el segrest de *Serra d'Or*; pretenia ser aquesta una mesura cautelar, però, comptat i debatut, restà sense efectes pràctics, ja que el número ja estava en distribució (Ferré 2000: 87).

per un costat, de les respostes que donà en l'entrevista amb Baltasar Porcel i, per un altre, de l'article «Martínez Ferrando, escriptor», un obituari dedicat a l'arxiver i escriptor, ambdós casos pertanyents al número aparegut el desembre de 1965, i la prohibició de la traducció al català de l'article «Contra Marías», el febrer de 1966, publicat originalment sense cap impediment a la revista *Triunfo* uns mesos abans. És cert, però, que, com ja hem assenyalat, a causa de la circumstància excepcional de la capçalera, lligada a una institució religiosa des del naixement, la censura prèvia s'exercí en *Serra d'Or* més tard que en les publicacions *independents*: entre gener de 1964 i març de 1966. En aquest lapse de dos anys i dos mesos, les contribucions de Fuster foren esporàdiques; de fet, únicament hi envià l'esmentat paper en homenatge de Jesús Ernest Martínez Ferrando i un d'anterior, «Divagacions sobre les dues cultures»¹⁶⁶, l'octubre de 1965.

Des d'aquesta perspectiva, sembla lògica, per tant, l'*escassa* incidència del «llapis roig» en els textos de Fuster per a Montserrat (una altra cosa és la possible autocensura que, amb total seguretat, degué aplicar-se en més d'una ocasió). Tanmateix, convé ressenyar-ne els casos i, sobretot, la naturalesa per tal d'oferir una panoràmica més completa de la relació de l'assagista amb *Serra d'Or*.

Com hem comentat adés, el número de desembre de 1965 contenia, per un costat, un article de Fuster i, per un altre, una entrevista que el mallorquí Baltasar Porcel li havia realitzat; en les pàgines d'ambdós escrits, el censor hi clavà mà per tal de *netejar* aquells fragments molestos per al règim. Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1011), per la seua banda, manifesten una certa sorpresa perquè les depuracions s'efectuaren en una data ben avançada –gairebé estava a punt de finalitzar l'obligatorietat de passar per una censura prèvia.

Uns dies abans de la publicació d'aquell número, concretament, el 29 de novembre de 1965, Antoni de Rosselló, com a figura intermediària entre *Serra d'Or* i el Departamento de orientación bibliográfica, advertia Fuster de les supressions que havien patit dos textos en què apareixia el seu nom, un de col·laboració en forma d'article i un altre amb les respostes a les preguntes de Porcel:

---

¹⁶⁶ D'aquest article, no se'n conserva el mecanoscrit original a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster), de Sueca, de manera que no se'n pot fer la comparació amb el que hi sortí publicat. En qualsevol cas, a la correspondència inèdita tampoc no hi ha referències de possibles retallades.

Distingit col·laborador,

com a intermediari entre la revista i el benemèrit «Departamento de orientación bibliográfica», lamento haver-vos de comunicar que el vostre article sobre J. Ernest Martínez Ferrando, així com l'entrevista que us féu Baltasar Porcel, que han d'aparèixer en el número de desembre, han sofert algunes mutilacions.

Perquè us en feu càrrec, trameto els articles esmentats. La supressió en el primer la trobareu en la darrera galerada. La supressió en el segon la trobareu en la penúltima galerada.¹⁶⁷

A més de la carta, també es conserven les galerades d'ambdós textos amb els fragments mutilats pel «llapis roig» a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca, pertanyents, com tota la correspondència inèdita, al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya. En el primer cas, l'article «Martínez Ferrando, escriptor» [Annex 13], el fragment eliminat fa referència a la «“normalitat” literària implícita en l'idioma del país» de què era exemple l'historiador i escriptor valencià. Si, com apuntàvem adés, ja era un risc per al règim el procés de normalització de la cultura catalana i la represa dels espais públics des del Principat, l'ús del català com a llengua normal i vehicular al País Valencià degué suposar un perill major (Ferré 2000: 73), raó per la qual el censor decidí traure'n les frases que incloïen els propòsits d'una «literatura» normal escrita en la «llengua» normal del país –l'«única», s'entén– a què s'adscriu Martínez Ferrando:

A escala local, Ernest Martínez Ferrando representà un dels primers intents de fer «literatura en valencià» en termes de «normalitat»: això és, sense cedir als tòpics del pintoresquisme autoctonista. El seu germà Daniel encara els va conrear –amb més bona fe que fortuna–, i precisament Folguera li ho lloava perquè creia endevinar-hi un ressort d'«agitació ètnica» eficaç. Ernest Martínez Ferrando anava per un altre camí, i el

---

¹⁶⁷ Carta d'Antoni de Rosselló a Joan Fuster, datada el 29 de novembre de 1965 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17245. Reproduïda parcialment per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1011).

mateix Folguera l'hi va encoratjar, potser contradient-se. Tant se val. Ell ha estat un exemple insigne per a les generacions valencianes posteriors, en aquest aspecte: el d'una «normalitat» literària implícita en l'idioma del país. Es proposà d'escriure «literatura» normal, en una «llengua» normal, i dins l'únic «context lingüístico-literari» normal que pot existir per a un valencià fidel. Ho feia des de Barcelona. Però ho feia també des de la seva València nutrícia, on tenia posats el pensament i l'última esperança, i on ha volgut morir. Un dia li haurem de rendir l'homenatge que ara, en les necrologies improvisades o tortuoses, li ha estat regatejat, tant a València com a Barcelona. El petit clos intel·lectual valencià, sobretot, l'hi deu. I aleshores, més que del literat i de l'erudit, caldrà parlar de l'home que tant i tan calladament va col·laborar a l'edificació d'una nova tradició creadora. En parlarem amb el màxim elogi: l'elogi dels agraïts.¹⁶⁸

En el segon cas, l'entrevista «Joan Fuster, indagador», realitzada per Baltasar Porcel [Annex 14], la censura no podia tolerar aquelles línies que es referien, com indicava Ferré, a les «circumstàncies polítiques» que havien abocat, en aquest cas, la cultura catalana a la situació en què es trobava. Davant la pregunta del mallorquí sobre la plausibilitat de la cultura catalana en aquells dies, l'opinió de Fuster era que, «objectivament», el panorama en aquell moment era dubitatiu i llastimós:

- *¿Creus que, en conjunt, és plausible la situació de la cultura catalana d'avui?*
- No ho crec. Des d'un cert punt de vista, resulta impressionant, confortador, optimista, veure tot el que s'ha pogut salvar i tot el que s'ha creat de nou, i la voluntat de continuar que això significa. Si tens en compte les circumstàncies, el saldo és prodigiós, en quantitat i fins i tot en qualitat. Però la «situació», objectivament, em sembla fosca, vacil·lant, deplorable. La literatura catalana, en concret, viu en una estranya precarietat. La «literatura» no són, solament, els escriptors: són, també, uns lectors. Aquests lectors

---

¹⁶⁸ En subratllat, el fragment eliminat per la censura. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17254. El lector pot trobar l'article finalment publicat a *Serra d'Or*, a Joan Fuster (2011b: 102-106).

són ben pocs. En el nostre cas, el problema comença perquè són pocs els lectors en la pròpia llengua, encara que s'hagi avançat molt en els últims temps.¹⁶⁹

El censor degué interpretar el mot «situació» en un sentit ampli i inclusiu del panorama polític general, o, potser, que el suecà inculpava el règim de l'estat en què estava sumida la cultura catalana (Furió & Palàcios 2011a: 1012). El cas, però, és que l'entrevista sorgí retallada respecte de les respostes inicials.

D'altra banda, Carme Ferré (2000: 63) reporta un altre episodi de censura que té com a màxim afectat Joan Fuster: la denegació de la publicació de la traducció de l'article «Contra Marías», el qual havia vist la llum en castellà el desembre de 1965 a *Triunfo* [Annex 15], revista d'informació general. El suecà hi responia, per mitjà d'una carta al director –la secció es deia «Escriben los lectores»–, al filòsof i deixeble d'Ortega y Gasset, el qual, en un article del mes de novembre d'*El Noticiero Universal*, dubtava de l'origen històric del terme «País Valencià»: segons Julián Marías, «País valenciano» –la segona amb minúscula– començava a posar-se de moda en aquells anys i era una imitació de «País vasco». Fuster, polèmic i polemista, no es podia estar de contestar, sobretot, perquè es considerava «un poco responsable, en parte, de la boga que hoy tenga la fórmula “País Valenciano” (con dos mayúsculas, por favor)» (1965: 5), i exposava una sèrie de referències bibliogràfiques per a ratificar que ja des del segle XVIII el sintagma estava viu.

És possible que el canvi, per un costat, idiomàtic, i, per un altre, de format en la revista –d'una *senzilla* carta al director esdevingué un article de pes–, despertara suspicàcies entre els garants de l'ordre. Més encara quan Fuster es referia als anys trenta com els de màxima difusió de la denominació, fins al punt que tant literats com periodistes de l'època l'empraven amb assiduïtat, de manera que «lo de “ahora” no es ninguna “moda”, sino “continuidad”, y deseo de normalización y de esquivar anfibologías» (1965: 5). L'intent de continuïtat i de normalització d'un terme –«País Valencià»– que al·ludeix a la identitat i la personalitat pròpies d'un territori, una identitat i una personalitat pròpies diferents de les d'aquella

---

¹⁶⁹ En subratllat, el fragment eliminat per la censura. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17245. El lector pot trobar l'entrevista finalment publicada a *Serra d'Or*, a Joan Fuster (2011b: 92-101).

Espanya *una, grande y libre*, per força, havia de merèixer la lupa del censor; i més si ara sortia en català. En aquest sentit, la mateixa Ferré (2000: 63) ha apuntat que l'aparició lligada de la qüestió nacional i del conflicte significava l'eliminació fulminant. L'article es presentà a censura el 15 de febrer de 1966 (Ferré 2000: 63 n. 26), però no n'obtingué el permís.

4.2. LES NEGOCIACIONS INTERNES: DE CAUTELES I SUAVITZACIONS

A banda de la censura civil, també hi ha mostres –sembla que poques (Furió & Palàcios 2011a: 1047)– del que es pot considerar censura interna de la revista. *Serra d'Or*, ja ho hem dit, aixoplugà diverses tendències ideològiques, cosa que, en més d'una ocasió, en sotragà l'equilibri intern. Ara bé, ningú no podrà discutir que tota una generació tingué «en *Serra d'Or* un substitut d'aquesta llibertat, un òrgan de sobirania cultural en l'exercici d'un lideratge públic, com a centre de referència interior», així com «un pont per a reprendre les aportacions culturals d'abans de la Guerra Civil, per a recuperar i continuar les experiències del procés de modernització que el conflicte i la repressió posterior havien estroncat»; en definitiva, que esdevingué una «escola de convivència de diferents nuclis» (Ferré 2000: 19).

En parlar de «censura interna», doncs, no ens referim a una hipotètica revisió de la ideologia de les contribucions –el ventall ideològic que alberga la revista és ampli; només calia cenyir-se a uns paràmetres mínims de tolerància–, sinó a l'expressió, a la manera d'estar expressades. Una qüestió, tal com etiqueten Furió i Palàcios (2011a: 1047) –prenent el sintagma del mateix Fuster–, de «bons modos». En aquest sentit, el suecà tingué algunes petites desavinences amb els responsables de la revista, com l'esmentat «pixar fora de test» com a acció aplicada a Jean-Paul Sartre que contenia inicialment l'article «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...» i que fou substituït per la redacció de la revista per un «errar de mig a mig», com confessà en la carta al director del novembre de 1968 en resposta a Víctor Mora (Fuster 1968a: 1-5), o l'eliminació de l'expressió «nàixer amb el vers al cul» –jugant amb la de «nàixer amb la flor al cul»– per a fer referència a la prolifera producció poètica de Josep M. Bayarri, en l'article «Una mica de dol per J. M. Bayarri», del febrer de 1971, com explicarà unes dècades més tard en una entrevista amb Enric Sòria (2003: 447).

Com hem comentat (§ III.2.4.), sembla que Fuster també posà contra les cordes els responsables de *Serra d'Or* amb «Salvem el patrimoni eròtic!», que suposava la represa de la col·laboració i l'inici de la segona etapa. En l'article, l'assagista proposava que, «després de molts anys –de fet, després de molts segles– de Quaresma oficialment imposada», calia recuperar el nostre «patrimoni –col·lectiu, és clar– eròtic» si de veritat es volia realitzar una «història total», és a dir, una «història» que comptara amb la «història» de «la gent de cada dia» (Fuster 2011b: 338). Si jutgem les paraules del suecà en la carta del 2 de gener de 1978 adés reportada –recordem-les, de tota manera: «si no t'agrada, me'l retornes, i en paus: tan amics com sempre o més»¹⁷⁰–, aquest ja devia sospitar que el paper en qüestió podia alçar una certa polseguera; Josep Massot (2008: 336), que hi va intercedir perquè finalment hi veiera la llum, en testimonia l'episodi: «em va costar Déu i ajuda de fer entendre al P. Maur i a en Sarsanedas que la millor solució era publicar-lo tal com estava, atès que Fuster simplement volia fer un “test” de resistència i començar de nou la col·laboració a *Serra d'Or* amb una brometa de les seves». Per sort, aparegué sense modificacions en el número de febrer de 1978, encara que Sarsanedas no li'n confirmà el vistiplau fins a més de dues setmanes després del lliurament de Fuster, ja que «volia tenir la seguretat que no hi hauria entrebancs»¹⁷¹. És possible, d'altra banda, que aquesta excessiva prudència per part del pare Maur M. Boix i de Jordi Sarsanedas, preocupats per no ofendre ni irritar una part dels lectors de la revista, els quals eren, en paraules de Massot (2008: 336), «“montserratin” pudibunds i conservadors», frenara el suecà a l'hora d'enviar l'article «El Borja virtuos», que finalment restà inèdit. No obstant això, com assenyalarem més detingudament en l'apartat dedicat als articles inèdits (§ III.5.), en aquest cas només podem emetre'n hipòtesis.

La desavinença més forta, però, s'esdevingué entre els mesos de gener i febrer de 1980 arran de l'article «Correspondència pública»; les discrepàncies gairebé posen punt i final a la relació de l'assagista amb la capçalera de Montserrat. El de Sueca responia obertament a un lector que s'havia sentit ofès per un paper anterior –«Les xifres de la delinqüència»,

¹⁷⁰ Carta de Joan Fuster a Jordi Sarsanedas, datada el 2 de gener de 1978 a Sueca. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16899.

¹⁷¹ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 20 de gener de 1978 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17392. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1057 n. 100).

d'octubre de 1979–; el pare Maur M. Boix li'n demanà una modificació i una rebaixa del to; Fuster, en un primer moment, escrigué una carta –que, per sort, no envià– amb la seua dimissió de la revista; finalment, però, optà només per retirar-ne l'article, tot i que contestà a les paraules del lector per mitjà d'una carta al director. El número de febrer de 1980, per tant, la secció de «Passar el dia, empènyer l'any» quedà buida¹⁷².

L'altre cas que requerí la intervenció d'un dels responsables –en aquesta ocasió, Jordi Sarsanedas– fou l'article dedicat al filòleg i medievalista Américo Castro, titulat justament, «Don Américo», del maig de 1981. El mecanoscrit original [Annex 16] –conservat a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca– és testimoni dels mots gens afalagadors, fins i tot amb algun insult, amb què l'assagista es referia al periodista i sociòleg Sergi Vilar, col·laborador puntual –només una vegada el 1967– de la revista de Montserrat i autor del llibre *Protagonistas de la España democrática. La oposición a la Dictadura 1939-1969*, que inclouïa unes planes sobre Fuster i el seu falangisme juvenil, i sobre Vicent Ventura (Massot 2008: 340 n. 38):

Castro, em sembla, no ha tingut cap lector tan incondicional com jo, als Països Catalans, ni tan porós a les seves suggestions. Hi hagué, en un moment, un personatge sinistre, emanat –perquè allà el pariren– de la província de Castelló de la Plana, que aleshores jugava a fer el «castrista», i encara no sé si de don Américo o del Fidel. Aquest imbècil, que em sembla que es diu Sergi Vilar, va publicar un llibre amb pàgines injurioses, per exemple, sobre Vicent Ventura, i no sé si sobre mi. Però, de fet, el partidari de don Américo era jo. I encara ho sóc.

Aquell apel·latiu cap a Vilar degué incomodar en grau elevat la direcció de *Serra d'Or*, com ho posa de manifest la carta que el 26 de març del 1981 envià Jordi Sarsanedas a l'escriptor de Sueca. La petició era clara: la cerca d'una alternativa a l'adjectiu «imbècil». A més, per pura casualitat, aquell mateix dia havia eixit a *La Vanguardia* l'article del mateix Fuster «Hacia la renovación del insulto» (1981a: 5), en què reclamava la invenció de nous

---

¹⁷² En l'apartat dedicat als articles inèdits (§ III.5.4.), hi ha l'anàlisi i el seguiment d'aquesta polèmica, així com el mateix article que restà sense publicar-s'hi.

insults i en què exposava un episodi on l'ús d'una certa ironia amb la paraula «professor» podia arribar a ser eficaç sense «quebrantar las buenas formas». Sarsanedas l'hi remetia, i li llançava una proposta de canvi:

Amic Fuster:

Bon dia, que dius tu, i em sembla molt bé.

Hem rebut el teu paper amb el títol «Don Américo», amb l'alegria de trobar-nos amb un original avançat. Gràcies. Tanmateix, tinc l'encàrrec de demanar-te si no podries trobar una solució alternativa per al fragment «Aquest imbècil, que em sembla que es diu Sergi Vilar...». Potser podries trobar algun suggeriment a l'article teu que publica avui mateix «La Vanguardia». «Doctor per la Sorbona» o «sorbonâtre» segons tota una tradició... Dignes-me'n, si et plau, alguna cosa. I perdona.

Teu¹⁷³

El de Sueca en recollia el guant amablement, fins i tot, amb gratitud; Fuster degué comprendre, sense inconvenients, que una revista com *Serra d'Or* havia de cuidar les formes i acceptà realitzar-ne les modificacions pertinents. Més encara: de passada, va aprofitar i va refer les línies anteriors a aquest fragment, atès que també es ficava amb el filòsof Josep Ferrater, de qui afirmava que era un «gloriós mestretites de multimilionàries ianquis» que «hi va fer [en les pàgines de *La Vanguardia*, junt amb José Luis L. Aranguren] el pallaso amb una cita distorsionada de Wittgenstein, fent-la firmar per la redacció del diari». Tanmateix, com li confessava a Sarsanedas, que n'eliminara les consideracions a l'article no era sinònim que haguera canviat d'opinió:

Benvolgut Jordi Sarsanedas:

Gràcies per la teva carta. Com que en el primer paràgraf del meu article hi havia també una impertinència respecte a Ferrater Mora, penso que serà preferible que et

---

¹⁷³ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 26 de març de 1981 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17442. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1053).

reescrigui tot el fragment en termes més suaus. Ara, això sí, i entre tu i jo: continuo pensant que el Ferrater és un mestretites i el Sergi Vilar un imbècil.

Abraçades¹⁷⁴

El maig d'aquell 1981, doncs, la secció mensual de l'assagista disposà de l'article «Don Américo» amb les modificacions i les suavitzacions oportunes en l'inici:

Contra allò que algú, o tothom, hagi pogut pensar, jo sempre he estat un «viciós» de don Américo: un admirador i tot. Ell mateix, poc abans de morir –i va morir, si no m'equivoco, en terres o en aigües catalanes–, creia que no i que al contrari, i va posar en marxa l'Aranguren i el Ferrater Mora, a les pàgines de *La Vanguardia*, per reprimir-me unes tímides objeccions. Fou una anècdota grotesca, aquella. Aranguren no sabia de què anava la cosa, com li passa tan sovint, i Ferrater Mora va coronar la pallassada amb una cita de Wittgenstein malignament deformada, fent-la firmar per la redacció del diari. Castro, em sembla, no ha tingut cap lector tan incondicional com jo, als Països Catalans, ni tan porós a les seves suggestions. Hi hagué, en un moment, un personatge absurd, emanat –perquè allà el pariren– de la província de Castelló de la Plana, que aleshores jugava a «castrista», molt esquerranot ell aleshores i avui pura aigua mineral. Aquest presumpte *sorbonâtre* va ser fugaçment conegut per un llibre sobre l'oposició antifranquista, model d'embolica-que-fa-fort i d'oportunisme miserable. No. Qui en realitat era «partidari» de don Américo vaig ser jo. I encara ho sóc. (2011b: 445)

D'altra banda, hi ha un cas en què fou el mateix Fuster el que rectificà unes declaracions sobre diferents polítics de dreta i d'esquerra en un article immediatament posterior a l'atemptat amb dos bombes que patí l'11 de setembre de 1981. En reporten l'episodi Furió i Palàcios (2011a: 1054)¹⁷⁵, els quals remetent a la carta de Sarsanedas al suecà del 15 d'octubre

---

¹⁷⁴ Carta de Joan Fuster a Jordi Sarsanedas, datada l'1 d'abril de 1981. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17443. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1053).

¹⁷⁵ Josep Massot i Muntaner (2008: 341-342) també ressenya el fet, però no fa al·lusió a la carta de Jordi Sarsanedas, per la qual cosa entra en el terreny de les suposicions i hipotitza sobre el motiu dels canvis: o bé per decisió de l'autor, o bé perquè el pare Maur M. Boix i Jordi Sarsanedes li ho haurien recomanat. La carta del darrer que reproduïm confirma, sense dubtes, que la iniciativa partí del mateix Fuster.

d'aquell 1981, que es conserva al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya. El redactor en cap li comenta –en resposta a una carta inicial del suecà a Sarsanedas de què no es té còpia a l'arxiu– que, pel costat de *Serra d'Or*, no hi havia cap impediment per a la publicació del mecanoscrit original d'«I mai més ben dit, això»; la nova versió hi ha arribat, això sí, just a temps per a aquell número d'octubre:

Amic Fuster:

Hem rebut la nova versió del paper «I mai més ben dit, això», o de les darreres planes. Encara no era massa tard i hem pogut fer la substitució. Per la prova paginada que t'envio podràs veure que la primera versió anava endavant, hauria sortit si no ens haguessis dit res.¹⁷⁶

En l'original [Annex 17] –se'n troba una còpia a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca i una altra a l'Arxiu *Serra d'Or*; també el reproduïxen Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1099-1101)–, un Fuster anímicament afectat i carregat d'ira per l'intent d'assassinat –el segon, després del de 1978– que sofrí al seu domicili la matinada de l'11 de setembre, carrega contra els que considera responsables de la maniobra i els arriba a identificar:

Jo no diré –Déu me'n guard!– que el senyor Abril Martorell hi estigui implicat. Estic segur, però, que se n'hauria alegrat molt, i com ell els seus compinxes, que l'operació hagués tingut uns altres resultats: «extirpar», «acuchillar». Aquesta és la «democràcia» postulada per la dreta (una dreta, finalment identificada, en la qual Suárez, Abril, Fraga, Garrigues, Piñar, Calvo, Camuñas, són tots cosins-germans). I el vot parlamentari de la «minoria catalana» sovint ho avala. Ho dic amb tota la meva ingenuïtat: quan Roca Junyent fa el joc del govern, me'l veig secundant les meves bombes. No ho puc evitar.

---

¹⁷⁶ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 15 d'octubre de 1981 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17451. Reproduïda parcialment per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1054 n. 93).

[...] M'han volgut matar, i la temptativa no em fa gens de gràcia. Jo, com deia Rilke, voldria morir-me de la meua mort. Quan Rilke deia això encara no hi havia Abrils, ni Piñars, ni Suárez, ni Roca Junyent, ni el Martín Villa... És tota l'extrema dreta contra una opció de vida, contra una opció nacional, contra una opció revolucionària... O, senzillament, contra una opció «negra». En la meua perspectiva angoixada, tots em semblen iguals: Roca i Carrillo, González i Suárez, la Montseny i Tarancón, caca pura... Uff! Si vostès, lectors, no s'ho creuen, pensin en una bomba...

Dreta i esquerra, «tots són uns i els mateixos», per a Fuster; convé recordar, com s'ha analitzat en l'apartat dedicat al paper del suecà durant els anys de la Transició espanyola (§ III.1.2.), que la identificació de la dreta i l'esquerra en un «ells», en una mateixa «classe política», serà un dels *leitmotifs* d'aquell període de desencís i desencant polític. No obstant això, després d'uns temps de reflexió, un Fuster més calmat reelaborava la segona part, n'hi treia tots els noms i ho completava amb termes més genèrics (tot i que el lector assidu dels papers fusterians sobre el dia a dia polític podia intuir a qui assenyalava):

Jo no diré –Déu me'n guard!– que el senyor Tal o el senyor Tal hi estiguin implicats. L'acció, l'han deguda realitzar uns altres feixistes, més sincers i dels qui no enganyen ningú. Però no hi ha dubte que els de l'*extirpar* i de l'*acuchillar* s'haurien alegrat força si l'operació hagués tingut uns resultats més sinistres. Aquest sector de la política valenciana –i els seus homòlegs a tot arreu– no s'està de res, i, en el cas concret del problema nacionalitari, no ha regatejat recursos per crear-hi una ferocitat estúpida i confusionària. I pensar que, sovint, en les maniobres parlamentàries, aquesta mateixa gent rep el suport de vots i d'aliances per part de «minories» obligades a mantenir actituds oposades!

Jo vull, ací, despersonalitzar l'accident. Al capdavant, l'he superat. Seria un error, tanmateix, traure-li la importància d'indici que arrossega, i, sobretot, no veure-hi les connexions implícites, que segurament tendiran a oblidar o a escamotejar no pocs dels qui gallegen de defensar projectes de llibertat i d'assentir a les afirmacions nacionals. [...] Quan ens sentim temptats de ficar «tots» els polítics en el mateix sac de la

desconfiança o del desencant és perquè hi ha motius que ho abonen. «Ells», la «classe política», ofuscada pel poder, no se n'adonen. I ho comprenc: el poder és el seu objectiu, la seva obligació. Però hi ha unes fronteres de principis que, per a segons qui, fa mal de travessar. Si els acuséssim de «còmplices dels còmplices», ho refusarien virtuosament. I tanmateix... (2011b: 458).

5. ELS ARTICLES INÈDITS¹⁷⁷

L'ordenació i la catalogació dels mecanoscrits originals dels articles que Joan Fuster va escriure per a *Serra d'Or* que hem portat a terme a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca, ens ha permès descobrir quatre articles inèdits que l'escriptor no arribà a publicar en la revista: «Maneres d'escriure», «El Borja virtuos», «A favor del “bon mot”» i «Correspondència pública». L'única informació paratextual que ens permet datar-los, tot i que d'una manera general, és la capçalera a què s'haurien d'haver adscrit: «Maneres d'escriure» hauria estat redactat durant el període que durà «Restriccions mentals» (1968-1973), mentre que «El Borja virtuos», «A favor del “bon mot”» i «Correspondència pública», durant l'etapa de «Passar el dia, empènyer l'any» (1978-1984).

El pare Josep Massot i Muntaner (2008: 337-339), director de *Serra d'Or* des del 1995, i Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1047-1052), curadors de l'*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, on es troben arreplegats els articles que es publicaren en la revista de Montserrat, no els ressenyen i només ens contenen la polèmica per la qual «Correspondència pública» no arribà a sortir, cosa que explica que, el mes de febrer de 1980, «Passar el dia, empènyer l'any» quedara buida; és, però, l'únic mes des que Fuster hi manté una secció fixa que no hi apareix un article seu. D'altra banda, a pesar que els estudiosos en relaten el motiu, no reproduïxen l'article original, que hem localitzat entre els mecanoscrits de l'esmentat arxiu.

Dels quatre articles inèdits, per tant, només en coneixem les causes de la no publicació d'un. La consulta de la correspondència inèdita entre Joan Fuster i els principals responsables de *Serra d'Or* en el període de les dues seccions, això és, el pare Maur M. Boix, director de la revista entre 1962 i 1994, i Jordi Sarsanedas, redactor en cap entre 1964 i 1997, correspondència que pertany al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya, no n'ha esclarit la qüestió, ja que no en conté cap notícia. Igualment, ens comenta el pare Massot,

---

¹⁷⁷ Els articles inèdits, així com els mecanoscrits originals dels articles que Joan Fuster publicà a *Serra d'Or*, es troben en l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca. La reproducció d'aquests textos compta amb l'autorització dels hereus de Joan Fuster. Qualsevol difusió que se'n faci sense el permís dels esmentats hereus vulnerarà els drets de la propietat intel·lectual.

amb qui vam contactar durant la redacció d'aquestes pàgines i que té accés a la correspondència inèdita i fora de consulta que es conserva entre el pare Boix i Sarsanedas, que no hi ha trobat cap al·lusió a articles de Fuster censurats o suprimits, i l'única referència en aquesta línia es troba en una carta del redactor en cap de la revista el 8 d'octubre de 1968: «En Fuster encara no ha enviat les seves “restriccions”. ¿Què us semblaria si li imposàvem, com a multa, un silenci d'un mes?»¹⁷⁸, sense resposta coneguda del pare Maur M. Boix.

Si hem de jutjar per la presència regular d'article mensual en cada número durant el període que duraren les «Restriccions mentals», podem comprovar que Fuster, que no fallà mai mentre mantingué la secció, quedà sense *càstig*. Per tant, descartaríem aquesta possibilitat, que només afectaria, d'altra banda, a «Maneres d'escriure». A més a més, aquest article és l'únic que conté una nota manuscrita del mateix Fuster amb un sintètic «No enviat».

Per què no l'hi envià, el suecà? La lectura d'aquest inèdit destinat a la primera sèrie, al contrari dels altres dos –«El Borja virtuos» i «A favor del “bon mot”»–, sembla no donar lloc a possibles controvèrsies o polèmiques posteriors: és un paper en què l'assagista recalca la importància de l'estri d'escriptura en l'«estil» resultant a partir d'una anècdota protagonitzada pel crític musical –i amic– Enric González Gomà, sobre el qual pivota tota la reflexió. De fet, l'última frase del text, «No sé oblidar el mestre Gomà», hi atorga un cert aire d'homenatge o, fins i tot, de necrologia, a pesar que encara faltaran uns quants anys per a la seua defunció, el 1977. Potser Fuster, veient-ne el resultat, va creure oportú esperar i guardar-lo per a més endavant. Potser, també, no n'acabava de quedar satisfet i preferia deixar-lo reposar per a reprendre'l en un futur. Tal vegada, simplement, tan sols el guardà al calaix per si de cas algun mes tinguera algun impediment que li impossibilitara arribar-hi a temps. De moment, però, només s'hi poden emetre hipòtesis.

En qualsevol cas, pel contingut es pot deduir d'una manera aproximativa el marc temporal en què fou pensat: per exemple, quan, a propòsit de la relació entre Enric González Gomà i Eduard López-Chavarri, Fuster fixa la mort d'aquest últim en «fa uns mesos, arran dels cent anys». Tenint en compte que la mort de López-Chavarri es produí el 28 d'octubre

---

¹⁷⁸ Carta de Jordi Sarsanedas al pare Maur M. Boix, datada el 8 d'octubre de 1968. Correspondència inèdita. Arxiu personal Josep Massot i Muntaner.

de 1970, podríem aventurar-nos a enquadrar l'article «Maneres d'escriure» entre els mesos immediatament posteriors al traspàs, sense arribar, però, a l'any complet.

Quant a «El Borja virtuos», és el mateix pare Massot el que ens indica –de nou, per mitjà d'una consulta personal– que a l'Arxiu de *Serra d'Or* no se'n conserva còpia, la qual cosa ens porta a pensar que, o bé no s'hi arribà a enviar, o bé s'hi envià però s'hi ha perdut. Aquest article, d'altra banda, no conté cap informació més concreta que la capçalera per a datar-lo o, almenys, acotar-ne els anys d'elaboració. Ara bé, podria ser –i entrem en el terreny de les hipòtesis de nou– posterior al 15 de desembre de 1980, perquè en la carta d'aquest dia a Jordi Sarsanedas, Fuster lamenta no haver-li pogut enviar la col·laboració mensual abans per falta de temps i per haver tingut un altre tipus d'ocupacions alienes a l'escriptura:

Fa més d'un mes que no m'han deixat seure davant la màquina (l'Olivetti, vull dir). Són coses, oprobioses, de la vida local, mig política i mig intel·lectual. No demano excuses perquè són coses de «força major», que tu sabràs imaginar (o no). La situació local és bèstia. En fi... T'adjunto un article. Si ja no hi ha temps d'incloure'l en el *Serra d'Or* en tràmit, deixa'l per al pròxim.¹⁷⁹

Podem pressuposar, doncs, que si Fuster haguera tingut enllestit «El Borja virtuos» abans d'aquesta data, l'hauria pogut enviar a la revista sense haver de demorar-se tant. No obstant això, també és cert que aquesta correspondència inèdita entre Fuster i els responsables de *Serra d'Or* està farcida de telegrams i correus en què aquests insten urgentment el suecà a enviar-hi la col·laboració mensual; és a dir, era freqüent que l'assagista apurara els terminis d'enviament d'originals. Però, recordem-ho, en cap carta de les conservades al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya no s'hi fa referència.

La hipòtesi que sospesa el pare Massot, llançada en una de les converses que mantinguérem, i que, evidentment, compartim, és que és possible que ni a Jordi Sarsanedas ni al pare Maur M. Boix, que eren d'una extrema prudència, no els feren gaire gràcia els

---

¹⁷⁹ Carta de Joan Fuster a Jordi Sarsanedas, datada el 15 de desembre de 1980. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 16900. La reproducció de les cartes entre Jordi Sarsanedas i el pare Maur M. Boix amb Joan Fuster s'ha realitzat sense alterar-ne l'ortografia o la gramàtica; únicament, hem posat en cursiva els títols de les revistes o dels periòdics.

comentaris o *brometes* de Fuster referides a un sant, precisament de la família Borja. Potser això, la censura interna de la revista, aturara el suecà i el fera repensar-se si pagava la pena enviar-hi l'article o no; més encara, després de veure el que havia tardat Sarsanedas a donar-li el vistiplau del paper que inaugurava la segona etapa –«Salvem el patrimoni eròtic!»– (§ III.2.4. i § III.4.2.), però, sobretot, després de la polèmica arran de l'article «Correspondència pública» en què, com veurem en el respectiu subapartat, el pare Boix, per carta, a més de demanar-li que refera l'article i el suavitzara, ja li indicava que més d'una vegada l'havia fet patir, que ell l'havia hagut de defensar i que hi havia determinats punts en aquell paper que no s'adequaven amb el caràcter de la revista.

Aquesta mateixa hipòtesi, la de l'excessiva prudència i la poca tolerància de Sarsanedas i el pare Boix envers comentaris jocosos sobre la divinitat, podria justificar també el no enviament de l'article «A favor del “bon mot”», en què les referències a la blasfèmia o l'expressió «cagar-se en Déu» podrien haver ferit la sensibilitat del redactor i del director. Tanmateix, al contrari que el cas anterior, en aquest article el contingut ens torna a possibilitar l'establiment d'una data d'escriptura aproximada, atès que el suecà ja inclou el català i la literatura catalana dins l'OTAN: «Som un idioma de l'OTAN. I una literatura de l'OTAN, també». Convé recordar que l'Estat espanyol ingressà, com a membre número 16, en l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN) el 30 de maig de 1982. La lògica ens diu, per tant, que aquest article es redactà durant els mesos posteriors a aquest esdeveniment històric, això és, entre el juny d'aquell mateix any i el gener de 1984, tot i que, a la fi, no hi veié la llum.

Per tal d'oferir una panoràmica com més exhaustiva millor de la producció fusteriana per a –o, millor dit, *pensada* per a– la revista montserratina, tot seguit reproduïrem els quatre inèdits que hem ressenyat. En la nostra edició, s'han aplicat les pautes ortotipogràfiques que segueixen Antoni Furió i Josep Palàcios a l'hora de recollir els articles publicats a *Serra d'Or* en el volum tercer de l'*Obra completa* (2011). Això és, bàsicament: la cursiva per als títols de llibres –subratllats als mecanoscrits– i per a les capçaleres dels periòdics i revistes –entre cometes altes als mecanoscrits–; la cursiva, també, per a les expressions en altres llengües (per exemple, *perinde ac cadaver*); les cometes baixes («») en compte de les cometes altes (“”) quan es tracta del primer nivell de citació de les paraules d'altres persones; o el

manteniment del signe d'interrogació inicial. Tanmateix, s'ha realitzat en els casos necessaris l'adaptació de determinats noms propis, com Stravinsky o Rusiñol, la regularització de l'ús del guionet o l'accentuació dels diacrítics d'acord amb la normativa actual de l'Institut d'Estudis Catalans (2016). Finalment, s'han corregit distints errors gramaticals o de picatge presents en els originals que Fuster degué passar per alt; n'hi ha d'altres, però, que ell mateix corregí amb guixades o galerades (per exemple, un «ecnara», amb la galerada per a marcar l'intercanvi de lloc de la «c» i la «n»), que hem respectat i no hem cregut convenient indicar en nota a peu de pàgina.

5.1. «MANERES D'ESCRIURE» («RESTRICCIONS MENTALS»)

La correspondència de Joan Fuster –com la de qualsevol altre, és clar– no tan sols permet fer-nos una idea de la relació entre l'assagista i la persona que hi havia a l'altra banda, sinó que ajuda a establir la xarxa de relacions personals en què es movien els interlocutors. Per exemple, el conjunt de cartes intercanviades entre Joan Fuster i Ernest Martínez Ferrando, publicat per Tres i Quatre i que conforma el tercer volum de la *Correspondència* (1999a): a més de la lògica amistat entre els dos interlocutors, ens dona breus però significatives pinzellades sobre la relació que mantingué el de Sueca amb Enric González Gomà, compositor i crític musical valencià, i figura protagonista de l'inèdit «Maneres d'escriure».

Es tracta d'una relació d'amistat, la de Fuster i Gomà, que sembla iniciar-se el juny de 1952: malgrat que no s'ha conservat la carta en què el de Sueca li hauria comentat a Martínez Ferrando que s'han conegut, és en la resposta d'aquest, del 22 de juny d'aquell any, on ho deduïm atés que en celebra la nova (1999a: 77). No és, ni de bon tros, l'única referència a l'amic compositor i crític musical; per exemple, el 6 de juliol de 1955 Fuster informa Martínez Ferrando que «el nostre amic Gomà» ha abandonat la pensió que habitava i ha passat a un pis del camí del Port, les despeses del qual li han agrit el caràcter (1999a: 259). O quan Gomà degué passar unes setmanes malalt, «francament fotut», l'octubre de 1956, que Fuster posa al dia a Martínez Ferrando, aleshores a Barcelona (1999a: 307). És al cap d'uns mesos que ens assabentem que Fuster veu de manera regular, cada setmana, a Gomà, a qui, per cert, ja troba «prou animat» (1999a: 322). Josep Iborra, per la seua banda, també remarca

l'amistat de Fuster amb Gomà –i amb Eduard Ranch, que també és esmentat en aquest article inèdit–, amb el qual el suecà «feia llargues xerrades a la redacció del *Levante*» (2014: 211).

És justament una anècdota protagonitzada per Enric González Gomà en la redacció d'aquest periòdic, el pretext que servirà a Fuster per a bastir l'article «Maneres d'escriure». Sembla que, al contrari que la majoria de redactors del *Levante* –i que el mateix suecà–, que escrivia a màquina, Gomà utilitzava el palet i la ploma. A partir d'aquesta *rareza*, l'assagista reflexionarà sobre la importància de l'estri d'escriptura –una ploma, una estilogràfica, una màquina d'escriure– en l'acte mateix d'escriure, en les conseqüències que en té per a l'estil.

La primera frase del text, «Per exemple, el cas del senyor Gomà», és una manifestació concreta d'aquestes «maneres d'escriure» que ja apunta des del títol. Conegut i tingut en bona consideració per prohoms literaris com Josep Maria de Sagarra o Carles Riba, Enric González Gomà era músic, tot i que no un músic gaire prolífic des del punt de vista compositiu. No obstant això, algunes de les seues obres són del gust de l'assagista. D'altra banda, Fuster, que en diferents papers es confessarà un «profà» en matèria musical (1970a: 13; 1984: 105), en aquesta ocasió fa una definició bastant tècnica del Gomà músic: deixeble de Vincent d'Indy, el situarà pròxim a l'«“impressionisme” d'arrel nacionalista», entre Debussy i Stravinsky.

Feta aquesta presentació de la faceta musical, s'ocupa del Gomà crític musical, amb el qual va coincidir, com hem apuntat adés, en la redacció del *Levante*, on Fuster col·laborà de manera remunerada i regular des del 1952, gràcies al primer premi de la «Corona poética en loor de Nuestra Señora de los Desamparados», convocat pel mateix periòdic, fins al 1962, com a conseqüència de la campanya de la premsa valenciana contra el suecà arran d'*El País Valenciano* (Furió 1994: 136). Enric González Gomà no utilitzava màquina d'escriure, com altres membres de la plantilla, sinó que feia ús del palet i la ploma. Amb aquest pretext, Fuster inicia una reflexió sobre la relació entre l'eina per a escriure i l'estil que se'n deriva. D'aquesta manera, presenta tres estris distints i, en certa manera, graduals quant a la velocitat de redacció o el temps de repòs: la ploma, l'estilogràfica i la màquina d'escriure. En aquest sentit, el suecà, que té el costum d'emprar la màquina d'escriure, es distancia de Gomà –i també Eduard López-Chavarri–, que opta per la ploma i el tinter.

El mode d'escriptura d'Enric González Gomà ha estat l'excusa per a posar sobre la taula la qüestió de les diferents «maneres d'escriure» i les repercussions que poden afectar-

ne el resultat. De l'anècdota passa a la categoria, i ampliant-ne l'horitzó a la literatura catalana actual (i a alguns clàssics catalans, com March i Verdaguer, però també d'universals, com Dante, Cervantes o Shakespeare), es pregunta retòricament si, des del punt de vista de la crítica literària, no caldria tenir en compte l'utensili emprat i el mètode seguit: l'ús del llapis, que permet esborrar les vegades que calga i tornar a escriure; la realització d'un esborrany «en brut» i la maduració a màquina «en net»; o l'escriptura directa, sense gaire marge per a repensar el text, en aquells als quals, com al mateix Fuster, les urgències laborals apressen. Més encara: si no seria interessant considerar també determinades circumstàncies a l'hora d'escriure, com la presència d'estimulants o el sou que es percebrà. Per a Fuster, doncs, les diverses «maneres d'escriure» derivarien de tot un ventall de condicionants en què es troben els escriptors.

Aquesta idea, però, ja l'havia exposada parcialment uns anys abans en forma d'aforisme en l'apartat «Els treballs i els dies» de *Judicis finals* (1960)¹⁸⁰: «Hi ha estils literaris que són incompatibles amb la màquina d'escriure» (2002a: 252). D'acord amb Carme Gregori, que ha estudiat a bastament les versions i les connexions dels aforismes del suecà, és habitual la relació entre un aforisme –o un conjunt d'aforismes– i un text que en desenvolupa la idea (2011: 171). En aquest cas concret, l'article no fa sinó atenuar el caràcter agressiu, «l'aire de *boutade*», de l'aforisme, ja que l'expressivitat intrínseca en la sentenciositat s'ha difuminat en l'argumentació (Gregori 2011: 198): la relació causa-efecte, impossible entre la màquina d'escriure i determinats estils literaris, ha quedat enquadrada, com un exemple més, en una relació superior entre l'estil literari i l'eina d'escriptura. «Maneres d'escriure» hauria estat, en cas que s'haguera publicat, el complement idoni per a aquesta píndola fusteriana.

L'article, d'altra banda, acaba com havia començat, és a dir, amb la menció a Enric González Gomà: «No sé oblidar el mestre Gomà». Aquesta darrera frase, a més, reforça el to d'homenatge i d'admiració –fins i tot, s'acosta a la necrologia– per l'amic, ara esdevingut

---

¹⁸⁰ Els aforismes agrupats en *Judicis finals* estan datats, segons el mateix autor, entre 1950 i 1960 (2002a: 225); posteriorment, serien incorporats a *Consells, proverbis i insolències* (1968). Nosaltres, però, reproduïm aquest –i la resta d'aforismes que citem en aquesta tesi– de l'*Obra completa. Volum primer. Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos* (2002a).

«mestre», que havia impregnat tot el text. Potser, al capdavant, Fuster girà la vista enrere –en el moment d’escriure aquestes línies feia, com a mínim, huit anys que el *Levante* havia vetat les col·laboracions fusterianes– i recordà, amb una certa enyorança, les tertúlies amb Gomà en la redacció del diari.

MANERES D’ESCRIURE

Per exemple, el cas del senyor Gomà. El senyor Gomà és un vell amic meu, gran, inefable amic, que només molt de tard en tard puc veure. Deu sobrepassar la setantena. Josep Maria de Sagarra en parla en les seves *Memòries*¹⁸¹, i Carles Riba¹⁸² en tenia un record alegre i intel·ligent: havien conviscut a Barcelona, o a Madrid, o ves¹⁸³ a saber on. Eren de la mateixa «generació», si val la referència. Gomà es diu Enric González Gomà, i fa broma amb els cognoms: «El González, del meu pare, és valencià; el Gomà, tan catalanesc, em ve d’una mare castellana...»¹⁸⁴. La ironia genealògica no deixa de tenir la seva gràcia, si partim de la superstició onomàstica. Ell, en realitat, és un músic. El «mestre Gomà», en diem. De jove, va dirigir bandes i cors, i Riba em contà alguna anècdota rabelaisiana, que ara no goso reproduir, relativa als bons temps del senyor Gomà com a conductor de murgues municipals. I ha escrit partitures. Poques, perquè Gomà és d’una indolència tremendament raonable, que

---

¹⁸¹ Josep Maria de Sagarra descriu Enric González Gomà com «un home d’una rara intel·ligència» i amb el «do angèlic dels humoristes naturals», a més de narrar diversos episodis compartits amb ell a Madrid (1981: 357-360). En una carta de Joan Fuster a Ernest Martínez Ferrando, el suecà li comenta que ha llegit aquests fragments sobre l’amic que tenen en comú i que li han fet gràcia, encara que dubta una mica sobre si li faran al crític musical (1999a: 215). Potser, la vacil·lació de Fuster es dega a afirmacions de Sagarra com que Gomà era «bru, miop i no massa amic de l’aigua» (1981: 357) o l’anècdota de la visita a la catedral de Toledo, en què, havent begut vi ambdós i Antonio Navas, que els acompanyava, Gomà, «catòlic fervent», afortunadament, s’adormí en un dels bancs de prop de l’altar major, si no, podrien haver acabat empresonats (1981: 360). Aquests comentaris, però, semblen fets des de la confiança i la complicitat pròpies d’una bona amistat.

¹⁸² Una prova de la bona relació entre Carles Riba i Enric González Gomà és l’encontre entre tots dos el 8 d’abril de 1957, l’endemà que el català i Clementina Arderiu arriben a València (Fuster 1997: 98-99). En una carta anterior entre Riba i Fuster, que és qui n’organitza el viatge, aquest li comenta que quan vingui a la ciutat, podrà conversar amb «algun altre vell amic vostre», en referència a Gomà (1997: 94).

¹⁸³ En el mecanoscrit original, «vés».

¹⁸⁴ Aquesta anècdota, ja li l’havia contada Ernest Martínez Ferrando en una carta del 28 de gener de 1954 (Fuster 1999a: 163). Això ens fa pensar que, o bé Gomà repetia aquesta curiositat a tots els seus amics interessats en qüestions identitàries –de fet, Martínez Ferrando comença amb la pregunta «¿No li ha dit encara...?»–, o bé Fuster no recorda exactament si aquesta informació la coneix de primera mà o no, malgrat que la faça passar per paraules textuals de Gomà. En qualsevol cas, el de Sueca vol fer palès el caràcter irònic i humorístic de l’amic.

li envejo. «Jo tinc el meu pla quinquenal¹⁸⁵... Una obra cada cinc anys...». Reia en confessar-ho. He pogut escoltar alguna de les seves obres simfòniques. Són una delícia. Gomà havia estat deixeble de Vincent d'Indy, i el seu París d'aprenent l'induïa a un «impressionisme» d'arrel nacionalista. Entre Debussy i Stravinsky¹⁸⁶, per dir-ho d'alguna manera. Compositor sense pressa i sense ambicions, hagué de guanyar-se el jornal com a crític. Quan el vaig conèixer, formava part de la plantilla del diari *Levante*, de València. Escrivia ressenyes de concerts... Amb ell, amb el senyor Ernest Martínez Ferrando i amb don Eduard Ranch, he fet les tertúlies més adorables de la meua vida. Tots tres eren molt més grans que jo: havien estat wagnerians d'adolescents, lletraferits, escèptics, d'un liberalisme docte i respectuós. Entre ells, parlaven en castellà, tot i ser formalment ben «catalanescos»: amb mi, canviaven d'idioma, i se sentien –es veia, de seguida– curiosament contents de fer-ho... Doncs, com deia, Enric G. Gomà escrivia al *Levante*. Parlo dels anys 50. La redacció del diari encara es beneficiava de mobles procedents d'*El Mercantil Valenciano*: taules tronades, armaris ancestrals, aire enrarit i cansat. Feia una certa angúnia pensar que el vell local republicà hagués passat a un altre, i ben diferent, destí. El mateix senyor Gomà es professava carlí. El seu carlisme era més aviat emblemàtic, i, en el fons, una cautelosa forma de reticència. Ell seia en un lloc reservat. No tenia al seu ús la «màquina d'escriure» –artefactes museístics, preciosos, heroics, de marques ja abolides– que manejaven els altres redactors. El senyor Gomà escrivia amb «palet i ploma». Nosaltres, de criatures, en dèiem «palets»: un estri de fusta, més o menys cilíndric, que servia per aguantar la «ploma» metàl·lica. Sucàvem en el tinter. Escriure, o simplement aprendre cal·ligrafia, per a la gent de la meua edat, suposava manipular uns instruments delicats i uns líquids horrorosos. La «tinta» representava taques i succions antihigièniques. Avui, els nens disposen del bolígraf, que és molt més sa i molt més net, i els adults, en oficines públiques i privades, es valen d'hispano-olivettis o de marques semblants. En l'endemig –entre sucari en el tinter i escriure a màquina– hi havia hagut l'estilogràfica. L'estilogràfica ha decaïgut, últimament, i el seu mateix nom ha esdevingut un arcaisme. Gomà s'havia negat a l'ús de l'estilogràfica, i no volia ni sentir parlar de les màquines d'escriure. Això li conferia una aura paleontològica emocionant. Als periòdics de

---

¹⁸⁵ En el mecanoscrit original, «quinquenal».

¹⁸⁶ En el mecanoscrit original, «Strawinski».

València, només un altre senyor hi coincidia: don Eduard López-Chavarri, també «músic», i crític de música, però més ancià. López-Chavarri ha mort, fa uns mesos, arran dels cent anys. Havia estat company de Rusiñol¹⁸⁷ i de Mir, havia publicat uns quants llibres, *Qüentos lírics*, *Proses de viatge*, havia escrit molta música, benintencionada i gràcil. Tots dos eren els supervivents del «tinter», Chavarri i Gomà... A mi, em va impressionar molt de comprovar que Enric G. Gomà no «sabia» escriure si no mullava la ploma al tinter. Estic acostumat, des de fa molts anys, a valer-me de la mecanografia: un obsequi dels Reis, en la meua infància, fou una «Royal» de segona mà, trista i barateta, que m'ha servit fins fa quatre dies. M'hi he habituat tant, que –per rèplica al senyor Gomà– «no sé» escriure sense teclejar. Bé: vull dir que, insensiblement, un escriu d'una «manera» quan empra una estilogràfica o un bolígraf, i d'una altra, molt diferent, quan treballa amb una olivetti qualsevol. L'«estil» varia. L'acció d'escriure no és solament intel·lectual: és també manual, i en el joc de mans de l'escriptura, una cosa és la «ploma» antiga, que entre la ratlla i la reposició de tinta permet una pausa de reflexió, i una altra cosa és l'estilogràfica –la «pluma-fuente» que, segons diuen, inventà el senyor Martí, de Xàtiva, eminent taquígraf–, i una altra, encara, la underwood, l'olivetti, la royal. El ritme de la paraula, la tria del gir, la vivacitat de la frase, queden condicionades per l'«instrument»... Sempre ha estat així. Bernat Metge «escrivia»; potser Muntaner no: dictava; potser el *Tirant* fou més dictat que no pas escrit, ja que Joanot Martorell degué ser un jocund analfabet de la literatura, si val la fórmula... L'oblidat Emil Ludwig confessava escriure en taquigrafia: de vegades apuntava els seus doctes acudits en els punys emmidonats de la camisa... De fet, cadascú escriu com Déu vol... Sovint, penso en el sistema del meu amic Gomà. Era lent i circumspecte. La parsimònia en la redacció mai no és desdenyable. Si d'alguna cosa m'he de penedir, com a escriptor, és de no haver optat pel «palet» i la «ploma» i el «tinter»... La màquina és massa «fàcil», quan un pensa a¹⁸⁸ facilitar la feina del tipògraf: la dicció s'escapa a la velocitat dels dits, i de vegades, el resultat fa pena. Amb el bolígraf, l'operació podria esdevenir més «perillosa», a força de ser fluent i directa. No ho sé, ni goso provar-ho... Ara: en la literatura catalana actual, ¿com escriu –materialment– cadascú? Fora curiós d'aclarir-ho. Hi deu haver els qui escriuen a llapis, i esborren, i tornen a escriure, i

¹⁸⁷ En el mecanoscrit original, «Rusiñol».

¹⁸⁸ En el mecanoscrit original, «en».

tornen a esborrar; i els qui fan un original «en brut», i el maduren a màquina «en net»; i els qui, per una perdonable pressa laboral, tirem al dret... Josep Pla escriu amb una estilogràfica arcaica, de traç segur i irreversible. ¿No explica això el seu estil? ¿Podem parlar –com a crítics– seriosament del Dant, de March, de Cervantes, de Shakespeare, de Victor Hugo, de Verdaguer, sense tenir en compte l'«eina»? De fet, no seria suficient invocar l'«eina»: també el llum, i el complement d'estimulants –una copa o un avemaria–, i els honoraris, i... No sé oblidar el mestre Gomà.

5.2. «EL BORJA VIRTUÓS» («PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY»)

Joan Fuster va escriure alguns papers en què destacava la figura de Francesc de Borja, que és, potser, el Borja sobre el qual s'han posat menys focus. Per exemple, l'article «Gandía con Sant Borja», publicat al periòdic *Jornada* el 8 d'octubre de 1960, en què hi destinava un apartat, «Un vecino insigne» (1960: 7), i que serví de base per a la informació relativa a la capital de la comarca valenciana del futur *El País Valencià* (1962: 348-352)¹⁸⁹. No resulta estranya, per tant, l'existència, entre els inèdits, d'un de dedicat al Borja sant, titulat, justament –i per contrast amb la resta dels Borja–, «El Borja virtuós», en què critique la poca atenció rebuda per part dels estudiosos catalans.

Francesc de Borja i d'Aragó (Gandia, 1510 – Roma, 1572) era descendent, per part materna, del rei Ferran II i Aldonça Roig d'Ivorra, amistançada d'aquell abans que esdevinguera monarca, i, per part paterna, de Roderic Borja –Alexandre VI a partir del seu nomenament com a papa el 1492, i nebot, al seu torn, del també papa Calixt III–, i la seua amant Vanozza Cattanei. És a dir, tant per una branca familiar com per l'altra, havia estat fruit de relacions il·legítimes. Criat i educat a Saragossa, amb la presència pròxima del seu oncle, l'arquebisbe Joan d'Aragó, passà a la cort de Carles V de l'Imperi Romanogermànic i I de la Corona d'Aragó i de Castella el 1528. Conta la llegenda que, el 1539, mentre acompanyava el fèretre de l'emperadriu Isabel de Portugal, i en comprovar la fi de les

---

¹⁸⁹ El lector interessat en aquest procés d'adaptació d'una sèrie d'articles de *Jornada* a una guia de viatges d'autor pot consultar el nostre article «El treball previ a *El País Valencià* (1962), de Joan Fuster: la sèrie d'articles sobre el territori valencià al diari *Jornada*», publicat al número 9 de la *Rivista Italiana di Studi Catalani* (2019a: 177-194).

grandeses humanes, va prendre la decisió de no servir cap senyor que poguera morir i dedicar-se a Déu (Mira 2009: 11).

Entre d'altres títols, fou nomenat virrei de Catalunya el 1539 i heretà del seu pare, el 1542, el ducat de Gandia. El 1548 ingressà en la Companyia de Jesús, fundada per sant Ignasi de Loiola i aprovada només huit anys abans, i el 1565 en fou nomenat general –càrrec que, uns segles després, seria conegut amb l'etiqueta de «papa negre». Malgrat la seua obediència cega al papa com a conseqüència del quart vot que els jesuïtes professen, algunes de les obres que redactà foren incloses als índexs de la Inquisició. D'altra banda, el 1546 fundà una universitat a Gandia, d'on és patró (la festivitat se celebra el 3 d'octubre). Fou canonitzat el 1671 pel papa Innocenci X.

Fuster, a qui la majoria d'aquestes dades biogràfiques no li desperten gaire interès, sembla encuriós per la inclusió de les obres de Francesc de Borja i d'Aragó en els índexs inquisitorials, un fet que no acaba de capir, a causa del jurament del quart vot d'absoluta fidelitat al papa per part dels jesuïtes. On hi havia, doncs, la possible heretgia? El de Sueca, a partir d'aquest episodi, es pregunta per l'escassa presència del futur sant valencià en la tradició religiosa catalana («¿Què passa amb “sant Borja”?»), una tradició religiosa catalana que sembla que s'ha quedat estancada amb Ramon Llull, Joan Lluís Vives i Jaume Balmes.

L'assagista interpel·la els historiadors, els «especialistes eclesiàstics, els canonges doctes, els últims seminaristes desperts», que no han tingut en compte aquest Borja. El 1892, Josep Torras i Bages ja no l'esmentava en *La tradició catalana*, per exemple. Però en aquest escrit la seua diana porta el nom del pare Miquel Batllori, un dels màxims especialistes en la família Borja. El pare Batllori pertanyia a la Companyia de Jesús, com el sant, raó per la qual podria haver centrat les investigacions en els aspectes més desconeguts i que potser permetrien comprovar la *grandesa* del personatge, com la faceta religiosa de Francesc de Borja o el perquè de la condemna per la Inquisició a causa de les obres que va escriure. De moment, però, només l'ha estudiat, des del punt de vista de la sociopolítica, Jaume Vicens i Vives.

En última instància, Fuster demana que s'aboque llum sobre la *religiositat* de sant Borja, del qual només es coneix informació sobre el seu virregnat a Barcelona i del seu patronat a Gandia. Resta, per tant, molt per esbrinar encara d'aquest personatge que ha quedat

a l'ombra dels *grans* Borja, com Calixt III i, sobretot, Alexandre VI i la seua llegenda negra. L'apel·lació directa al pare Batllori, al nostre parer, cal entendre-la com una crítica però també com una petició, tant a ell mateix com als altres historiadors, perquè s'ocupen de les vicissituds religioses i inquisitorials de Francesc de Borja i d'Aragó.

EL BORJA VIRTUÓS

Els historiadors s'ho haurien de mirar amb una certa cautela. El pare Batllori, per exemple, que és de la Companyia. ¿Què passa amb «sant Borja»? Li tinc simpatia, al personatge, i no sé per què. He llegit les seves obres ascètiques, i són d'un avorriment total. Tampoc la seva biografia és engrescadora: des de la llegenda de la mort de l'emperadriu fins al fet de ser virrei de Catalunya¹⁹⁰, passant per la constant de duc de Gandia. Francesc de Borja descendia genealògicament d'un papa i d'un rei, i per l'un costat i per l'altre, no d'una manera «presentable». La bastardia, sigui com sigui, el condicionava. Però, al capdavall, fou un *teatino* de Loiola més aviat discret, i el van canonitzar. Els altres Borges, parents seus, eren una fauna àvida i descarada, que ocuparen el Vaticà sense escrúpols: la Roma de Calixt III ja era catalana, i més ho va ser la d'Alexandre VI. Sant Francesc de Borja, el primer gran jesuïta –més jesuïta que Loiola– era una altra cosa.

¿Quina altra? Hi ha els seus escrits. En castellà. Com en castellà eren els de Balmes, alto! De fet, és més «perdonable» que un duc de Gandia del XVI escrivís en castellà que no un capellà de Vic del XIX. Sant Borja fou condemnat –a mitges– per la Inquisició: el van incloure als «índexs» corresponents. He repassat perversament els seus papers, per veure si hi trobava alguna «heretgia», i no. Els *teatinos* de la Companyia sempre han estat magníficament ortodoxos, i ho han estat per una «obediència» supernumerària: el quart vot, *perinde ac cadaver*. ¿Per què la Inquisició s'hi va acarnissar? Les rivalitats dels ordes religiosos, en el XVI, van ser escandaloses, i la Companyia de Jesús en va ser una víctima nova. Però això no és tot. L'«espiritualitat» de Francesc de Borja, ¿d'on provenia? ¿D'una lectura parcial d'Erasme? Erasme i Vives van ser unes «bèsties negres» de sant Ignasi. ¿I

---

¹⁹⁰ En el mecanoscrit original, «des de la llegenda de la mort de l'emperadriu al fet de ser virrei de Catalunya».

què? Jo no sé prou teologia per discutir-ho. Una vegada més, incito els¹⁹¹ historiadors del tema perquè ho aclareixin. No tot acaba amb Ramon Llull.

El pare Batllori, amb aquella elegància tan vaticanesca i tan jesuítica¹⁹² a què ens té habituats, només tangencialment s'ha preocupat de sant Borja. Ell, que coneix com ningú les intimitats de la Companyia, i els adulteris permanents dels Borges, hauria de dir-nos alguna cosa de sant Francesc: no del sant Francesc anecdòtic, sinó del successor de sant Ignasi i dels seus escrits. Que a mi em¹⁹³ semblin «ortodoxos» no té cap importància; que no semblessin tan «ortodoxos» als censors de la Suprema, ja és diferent. I que a hores d'ara el Borja Sant, virrei del Principat, nascut, veí i duc de Gandia, no mereixi atencions apologetiques o analítiques, ho trobo escandalós. ¿I com és que el doctor Torras i Bages, en *La tradició catalana*, entre Vives i Balma, no hi posà sant Borja? El bisbe Torras hi estava obligat... Insisteixo que jo no entenc de teologies, de místiques ni d'ascètiques, però, als Països Catalans, en el XVI, a Barcelona i a València, els llibres del *teatino* ignasià, ¿quin «impacte» van tenir?

Sant Borja fou un excels fabricant de lectures piadoses: de reflexions piadoses, exactament. Com hi va arribar, és una¹⁹⁴ altra història. El van criar a Saragossa els seus avis, l'arquebisbe i la seva senyora, i passà a la cort de Carles I, i tornà a Gandia, a fer-hi de duc, i exercí de virrei de Catalunya, i ingressà en la Companyia, i creà una universitat –a Gandia, és clar– per a jesuïtes. El personatge és complex i entretingut. No es pot ser impunement besnet d'un rei i d'un papa, extraoficialment, sense una certa estupefacció. I, damunt, ser (encara no ho deien així) el «papa negre» de la Societat de Jesús... He llegit i rellegit les obres de sant Borja, i no m'han interessat gaire. Un expert, sens dubte, en trauria més rendiment. Jo, ara com ara, soc un agnòstic –l'agnosticisme¹⁹⁵ és una situació provisional–, i ho deixo córrer. Però ¿i els especialistes eclesiàstics, els canonges doctes, els últims seminaristes desperts? Sant Borja, fins ara, ha estat, només, un tema sociopolític de Vicens Vives.

---

¹⁹¹ En el mecanoscrit original, «als».

¹⁹² En el mecanoscrit original, «jesuítica».

¹⁹³ En el mecanoscrit original, «hem».

¹⁹⁴ En el mecanoscrit original, «un».

¹⁹⁵ En el mecanoscrit original, «agnosticisme».

La contrapartida és que sant Borja, en una estampeta que reparteixen els jesuïtes de Gandia, és una «Oración de los que buscan colocación para sus hijos». Comença: «Santo Borja, que viviste las preocupaciones de una familia numerosa, y supiste confiar en la Providencia...». I la cosa acaba així: «San Francisco de Borja, intercesor de los padres que buscan colocación para sus hijos, ruega por nosotros». Una projecció tan utilitària, i alhora tan metafísica, em deixa parat. A Gandia, sant Borja no és «història»: és un tòtem. A Barcelona, és un capítol virregnal. Per al pare Batllori és la Companyia. I per a nosaltres, ¿què és? ¿Un sant d'estampeta, un polític, un teòleg, un episodi folklòric?... Jo sempre he pensat que ser net de papa i net de rei, i il·legítim, i sacríleg, degué ser una situació personal convulsiva. Francesc de Borja ho trobava «normal»... De fet, la cosa no té cap importància.

5.3. «A FAVOR DEL “BON MOT”» («PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY»)

El 1908 es fundà a Barcelona la Lliga del Bon Mot, una entitat que pretenia eliminar la blasfèmia i les grolleries del llenguatge. El principal artífex, el sacerdot i escriptor Ricard Aragó, també conegut pel pseudònim Ivon l'Escop, n'havia reclamat la constitució des de les pàgines del *Diario de Gerona* (Vila 1976: 61; Capdevila 2003: 282; Fontanals 2019: 119). D'altra banda, un entusiasta Joan Maragall prengué partit al seu favor després que Ivon l'Escop l'interpel·lara de manera directa des de la premsa (Fontanals 2019: 120), i publicà el 19 de setembre de 1908 l'article «¡Alerta!» a *La Veu de Catalunya*, en què animava els lectors a «salvar» la llengua –i l'«ànima catalana»– a base de purgar-la de baixeses i mots barroers, en especial d'un verb que, tot i que no l'hi especifique, es dedueix que és «fotre» (Maragall 1981: 783-784):

Aquest verb malaurat que tenim per a expressar tota mena d'energia! No diem: fer; diem la mala paraula. Donar, ferir, burlar, posar, pendre, enganyar, llençar, menjar, beure, escriure, llegir, tot ho vol dir aquesta paraula malaurada: tota acció es resum en ella, i son significat enclou tots els significats, com si en la virilitat catalana no hi cabés altra potència que la que amb aquest verb tan baixament s'indica.

No fou, però, l'únic paper al respecte. Entre els seus escrits, trobem, del 1909, els articles que porten per títol, justament, el nom de l'organització: el primer, «La “Lliga del Bon Mot”» (1981: 784-785), era una circular en què instava totes les associacions i entitats de la societat catalana a unir-s'hi; en el segon, «La Lliga del Bon Mot» (1981: 785-786), expressa que, entre d'altres aspectes, cal combatre la blasfèmia de la paraula, pròpia del carreter –metonímia per a referir-se a un llenguatge més aviat *rural*–, que diferencia de la blasfèmia de l'home desesperat o del filòsof –per contraposició, un llenguatge *urbà*–:

Veu's aquí un que se'n va per amor a la blasfèmia. Trist amor! Mes, en fi, per quina blasfèmia et frises? ¿Pel «me c. en D.» del carreter quan el cavall ensopega, i del burgès que parla com aquest carreter? Doncs, vés-te'n, que tu no pots treballar amb nosaltres. ¿Per la blasfèmia de l'home massa desesperat o del filòsof massa reflexiu, quan cerquen més a Deu com més el reneuen? Doncs, no te'n vagis; nosaltres, en aquest lloc, sols anem contra la blasfèmia que és paraula baixa, que, per lo demés, cadascú donarà son compte.

La reproducció dels fragments dels articles maragallians ens permet fer-nos una idea, ni que siga a grans trets, del caire d'aquesta associació. A principis de la dècada dels huitanta, sembla que hi hagué alguns intents per fer renàixer la Lliga –o «Lligues», en plural, atès que s'hi esdevingueren en més territoris a part de Barcelona– del Bon Mot, cosa que serví de pretext a Joan Fuster per a bastir l'article «A favor del “bon mot”». El de Sueca explica breument l'origen d'aquestes «comissions parroquials», recorda l'adhesió de Maragall i les seues preocupacions sobre el tema –adés apuntades–, i, sobretot, n'enuncia l'objectiu que perseguïen: «el “català”, si s'havia de salvar, era pel camí de la “urbanitat”, i les rèmores rústiques, que s'escampaven, havien contaminat els dialectes mitjanament ciutadans». Al capdavant, la Lliga del Bon Mot, no ho oblidem, no deixava de ser una entitat classista adreçada, doncs, a la classe que la dirigia: la burgesia catalana. La diferència respecte al moment de l'aparició de la Lliga del Bon Mot és que ara s'ha ampliat el camp de la presència de les grolleries: ha passat de l'oralitat a l'escriptura literària, que és l'autèntic tema d'aquest paper fusterià.

L'assagista, però, desenvoluparà la reflexió a partir del sintagma «bon mot»: quin és el «bon mot» per a Fuster? El suecà ens en dona diverses definicions al llarg de l'article. En primer lloc, ens obri una mínima porta a la infantesa i ens comenta que, de menut, com que la seua família paterna criava animals, ja escoltava tot de llenguatge sexual relacionat amb la reproducció d'aquests, però també de les persones, de manera que, en aquell món, «en el món de la meua infantesa, no hi havia “mots” que no fossin “bons”». Això ho lliga amb la blasfèmia, la qual no té per què estar sempre relacionada amb les paraulades, ja que posa en dubte que, per exemple, els carreters –al·ludits per Maragall en un dels articles anteriorment esmentat– i altra gent blasfemen quan expressen aquell «me c. en D.»; segons Fuster, és, en realitat, una manera d'invocar a Déu. En canvi, les «blasfèmies elegants», generades per Voltaire o per ell mateix, podien haver passat desapercebudes per als seguidors de la Lliga del Bon Mot perquè s'utilitzaven paraules «normals», «convencionals».

L'aparició d'un determinat lèxic «depravat» –postil·la– en l'escriptura obeeix a raons de «realisme», i, en aquest cas, prové de la burgesia i de la petita burgesia, al contrari del que apuntaven Maragall, Ivon l'Escop i tots els defensors de la Lliga. L'autor ens regala una altra definició del «bon mot»: «el “bon mot” és el mot exacte». I, alhora que llança un interrogant sobre què és, per tant, el «bon mot» per a aquestes «Lligues», reflexiona sobre aquest «realisme» en la literatura a partir de diversos casos.

Per exemple, les diferències d'una traducció de Dos Passos en castellà, en què uns descarregadors del port de l'edició espanyola etzibaven «¡coño!» i els de l'edició sud-americana, «¡córcholis!», amb la consegüent pèrdua de versemblança en el segon cas. Igualment, les crítiques que rebé Montserrat Roig per haver emprat en abundància mots barroers i l'acusació, fins i tot, de «franquista», perquè abans del dictador no s'hi utilitzaven. No està de més recordar que, sota les sigles de J. V., un crític de *La Vanguardia* comentà de *Molta roba i poc sabó...* que «Montserrat Roig ganará sin duda si en sus obras futuras prescinde de ellas [d'“expresiones ‘gordas’, o ‘malsonantes’]» (1971: 52), mentre que, a partir de *Ramona, adéu*, l'aconsella d'alleugerir la seua producció «de tacos –como ya le ha dicho algún crítico también, que además encuentra que “le sobran unas cuantas camas”–», de manera que la literatura i la llengua catalanes en traguen profit (1973: 49). No obstant

això, remarca la freqüència amb què molts novel·listes catalans actuals, com Pedrolo, però també en francès, com Montherlant, Sartre o Robbe-Grillet, «falsifiquen» la llengua.

En aquesta direcció apunta la darrera definició del «bon mot»: «el “bon mot” és el mot que emergeix de la vida diària». La novel·la catalana actual, si vol atènyer-se a la realitat, deu tenir els diàlegs plens de paraulades, però també de castellanismes (i d'anglicismes i gal·licismes). Fuster acaba l'article amb un punt de resignació i de lament, ja que, tot i que accepta aquests estrangerismes sempre que es catalanitzen, perquè som un idioma i una literatura de l'OTAN –i, per tant, no podem evitar el contacte amb les llengües veïnes–, és cert que, a pesar de la inclusió en l'organització, la nostra llengua seguirà sent minoritària i que, de literatura, seguirà sense fer-se'n gaire. Aquesta hauria de ser la preocupació real, dona a entendre l'assagista, i no elucubrar sobre quin és el «bon mot».

A FAVOR DEL «BON MOT»

Sembla que, una mica ací i allà, tornen –o ho intenten– a ressorgir les «Lligues del Bon Mot». Es tracta, em sembla, de comissions parroquials preocupades per un presumpte¹⁹⁶ excés de paraulades que envaeix actualment la llengua catalana. I em sembla molt bé. Cadascú té un model d'idioma –i no precisament gramatical–, i està en el seu dret de defensar-lo. Si no ho recordo malament, don Joan Maragall s'hi va apuntar i fins i tot va escriure un paper molt curiós sobre el tema. Quins temps, aquells! La gent, i generalment gent baixa, parlava «malament». Com un carreter, deien. Els carreters de l'època renegaven d'una manera gloriosa. I les persones sensates, no necessàriament devotes, volien frenar aquella corruptela¹⁹⁷. Més encara: el «català», si s'havia de salvar, era pel camí de la «urbanitat», i les rèmores rústiques, que s'escampaven, havien contaminat els dialectes mitjanament ciutadans. D'altra banda, segons he pogut entendre, una de les coses que més preocupaven – Maragall ho insinuava – era el verb «fotre»... Avui, el problema no seria el del català parlat i rural sinó el de l'escriptura literària i tot, que ja no empra els punts suspensius. Quan aleshores algun literat atrevit escrivia una «c» i uns punts suspensius, la imaginació del lector podia

---

¹⁹⁶ En el mecanoscrit original, «una pressumpte».

¹⁹⁷ En el mecanoscrit original, «corruptel·la».

excitar-se equivocadament. Ara, insisteixo, les paraulades, del nivell oral,¹⁹⁸ han saltat a les novel·les i al teatre i als poemes, i amb totes les lletres... No és cap novetat. En la literatura clàssica en trobem exemples preciosos, que, si no van ser més abundants, és perquè fou una literatura –la catalana– modesta i conformista, com ho ha demostrat eruditament Martí de Riquer... El problema, per a mi, personalment, resulta una mica estrany. Per part de pare, la meua família era piadosíssima, però indigent: criaven, en un «corral» miserable, una bacona, unes cabres, uns conills, unes gallines. I, des de petit, he sentit tot el vocabulari sexual més cru, i més innocentment pronunciat, respecte a la reproducció de les bèsties domèstiques. I també pel que fa a les persones. No puc entrar en detalls anecdòtics, que farien massa llarga aquesta nota. Però, en el món de la meua infantesa, no hi havia «mots» que no fossin «bons». Això sí: la blasfèmia. Però la blasfèmia, religiosament considerada, no ha anat mai sistemàticament lligada a paraules «lletges». Les dels carreters, sí. I encara caldria sospesar si les aparents blasfèmies dels carreters –i de més gent– eren blasfèmies o jaculatòries. La gent de què parlo, del meu àmbit infantil, no era exactament incrèdula. Invocava la divinitat a la seva manera: amb irritació, de vegades, i generalment amb devoció. Passaven de «cagar-se en Déu» a invocar «Mare de Déu, ajuda'm!», sense transició, amb una naturalitat admirable. Tenia la seva lògica: l'individu i Déu, vinculats estretament, permetien aquestes ambivalències. No crec que cap carreter renegaire hagi anat a parar a l'infern per renegar. En la seva ignorància, insultava Déu, perquè creia que el Déu en què creia estava obligat a salvar-lo d'una situació compromesa. ¿Superstició? Potser sí, potser no. En tot cas, les blasfèmies elegants –i jo mateix n'he produït més d'una– podrien haver passat sense pena ni glòria, perquè les paraules servides eren les «normals»: les «convencionals». Voltaire és un escriptor típic de la blasfèmia –relativament, és clar, perquè era «creient», un «deista»–, i poques vegades escandalitzaria la «Lliga del Bon Mot». Més aviat Rabelais, que fou un mig-frare de llengua viperina. Però la discreció verbal de Voltaire era més insidiosa. Actualment, per les raons que siguin, els escriptors han donat pas a la lletra impresa una sèrie de lèxic depravat. No és el rústic, tampoc no és el suburbà: és el d'un sector burgès i petit burgès, «ben educat» en els orígens perquè anaven a escoles «de pago», i ara reaccionen amb l'exabrupte. Jo soc

---

¹⁹⁸ En el mecanoscrit original, sense la coma.

«malparlat», però com ho era la meva àvia paterna, que al cel sia. El «bon mot» és el mot exacte. I la meva àvia, que era analfabeta, sabia més mots exactes que jo i el Fabra sumats. Però la irrupció del vocabulari impudent era inevitable. Ho fou, per una qüestió tècnica, de «realisme». En les meves lectures de jove, més d'una vegada vaig confrontar –per exemple– un *Dos Passos* en castellà on en¹⁹⁹ l'edició espanyola d'abans del 36 un descarregador de port exclamava «¡coño!», i en la versió sud-americana deia «¡córcholis!». Cap descarregador de port hispanoparlant, en un moment d'ira, ha dit mai «¡córcholis!», que és un eufemisme per a filles de Maria argentines o mexicanes. ¿Què és el «bon mot», em pregunto, i pregunto a les «Lligues» que reviu? Recordo que un crític de *La Vanguardia* reprotxà a la Montserrateta²⁰⁰ Roig l'ús o l'abús de «mals mots», i l'acusava de «franquista», perquè abans de Franco no s'escrivia així. Falsificar la llengua, en les novel·les catalanes actuals, és corrent. Pocs dels hipotètics personatges d'en Pedrolo, si fossin reals, parlarien com els fa parlar Pedrolo. Però això ja passava, en francès, en qualsevol novel·la: de Montherlant, de Sartre, de Robbe-Grillet. Deixem de banda una altra qüestió: una novel·la catalana actual, situada des de Salses fins a Guardamar o des de²⁰¹ Fraga fins a Maó, seria, en els diàlegs,²⁰² bilingüe, o infralingüe. La literatura, quan vol copiar «verbalment» la realitat, i la realitat quotidiana, ha de ser dialectal i malparlada. El «bon mot», insisteixo, mai no va poder ser «el bon mot». I avui menys que mai. El «bon mot» és el mot que emergeix de la vida diària. I per desgràcia per al català, un alt percentatge de les paraules agressives i renovadores ens venen del castellà dels immigrants i de la televisió alienadora. Són «castellanismes». Benvinguts siguin, si es catalanitzen. I tant se val si són castellanismes, anglicismes, gal·licismes. Som un idioma de l'OTAN. I una literatura de l'OTAN, també. Els fets històrics ho decideixen. Però poca «llengua» i escassa «literatura»...

¹⁹⁹ En el mecanoscrit original, sense la preposició «en»: «un *Dos Passos* en castellà on l'edició espanyola d'abans del 36».

²⁰⁰ En el mecanoscrit original, «Montserrateta».

²⁰¹ En el mecanoscrit original, «desde».

²⁰² En el mecanoscrit original, sense la coma.

5.4. «CORRESPONDÈNCIA PÚBLICA» («PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY»)

En el número de febrer de 1980 de *Serra d'Or*, la secció de Joan Fuster, «Passar el dia, empènyer l'any», no tingué article; és l'únic mes, des que el suecà hi manté una secció fixa i habitual –tant aquesta com l'anterior «Restriccions mentals»–, en què el seu espai queda buit.²⁰³ Unes setmanes abans, el pare Maur M. Boix li enviava una carta per a demanar-li que retirara l'article «Correspondència pública», en què contestava, segons el director de la revista, de manera desmesurada, una carta al director escrita per M. Thió i Rodés, marit de la neta del que fora polític i jurista català en temps de la Restauració borbònica, Manuel Duran i Bas. En compte d'article, en aquell número la signatura del suecà aparegué en una carta al director com a resposta.

Per a entendre aquesta extraordinarietat, cal remuntar-nos a l'article fusterià «Les xifres de la delinqüència», d'octubre de 1979, més concretament, al fragment següent:

Ni la «violència» –tot delictes és violència– és un subproducte del cine o del telefilm especialitzats, ni d'allò que en diuen la pornografia. Des del «dret de cuixa» –dret o fet– medieval als «concursos de culs» que organitzaven el senyor Duran i Bas i els seus amigots, com conta Pla, la gamma de «violències» antigues és gloriosa. Algú l'hauria d'investigar, d'estudiar. (2011b: 395)

El suecà intenta argumentar que la violència –o «violències», en un sentit general, en què s'inclouria la pornografia o l'erotisme– no és una invenció del segle XX, ja que n'hi ha hagut molts casos, i molt significatius, al llarg de la història; la diferència rau en el fet que ara hi ha les estadístiques que ho recullen i els mitjans de comunicació, és a dir, que ara és un fenomen més visible. És, però, l'anècdota sobre Manuel Duran i Bas –ja l'havia apuntada en un article del 13 d'octubre de 1975 a *Tele/eXprés*, «Siempre tuvieron pico lasocas»²⁰⁴

²⁰³ En el programa *Vostè pregunta*, dirigit i presentat pel periodista Joaquim Maria Puyal a TVE Catalunya, el 28 de febrer de 1980, Joan Fuster, arran de la pregunta sobre la seua presència en un diari íntegrament en català, afirma que les seues col·laboracions en la premsa depenen inevitablement del sou que li paguen, però que «en canvi, ja veu vostè que no he fallat mai, o he fallat poques vegades, a *Serra d'Or*» (1980).

²⁰⁴ L'expressió, extreta del títol d'un llibre de Joaquim Miret i Sans, així com el tema de què tracta són força freqüents en la producció fusteriana. A més d'aquest article, trobem, per exemple, l'aforisme «Sempre han

(1975b: 6)—, el que desperta la rèplica de M. Thió i Rodés en una carta al director del desembre de 1979:

En el número d'octubre d'aquesta revista es publicà un article de Joan Fuster. Encara que ja començo a estar «curat d'espants», em va sobtar una mica, perquè, què redimoni hi pinta un tan acreditat anticatòlic en la revista d'una abadia benedictina?

En l'article, i repetint en part el text d'un altre publicat en un diari l'any 1975, Fuster bescanta, injuria la memòria de Manuel Duran i Bas, atribuint-li gustos i costums baixos i obscens; i diu que això ho ha tret de Pla; testimoniatge ben balder, perquè Pla no solament no degué ni conèixer el senyor Duran i Bas, sinó que, quan aquest morí, no devia tenir més de vuit o nou anys i potser no s'havia mogut mai del seu poble. Tampoc Fuster, sembla que força més jove que Pla, no pot haver conegut Duran i Bas (avi de la meva muller), ni en pot tenir referències que no siguin de tercera o quarta mà.

Per tant, l'entestament de Fuster contra Duran i Bas costa d'entendre; si fossin coetanis, podríem barrinar si ens trobàvem en algun d'aquells casos de la dita castellana «piensa el ladrón que todos son de su condición»; però, donada la diferència d'època, he de pensar més aviat que l'únic objectiu és tractar de desprestigiar una figura important de Catalunya, estimada i respectada pels seus conciutadans, però com que no era ateu, ni marxista, ni esquerrà, sinó honrat, conservador i catòlic, és un bon blanc per a Fuster.

A Joan Fuster vull recordar-li que injuriar és un delictes; i a la revista, que trobo incompreensible que li donin lloc per als seus esplais i exabruptes. (1979: 5)

---

tingut bec les oques. Les èpoques que hom sol qualificar de profundament depravades només superen les altres en una depravació: la franquesa» (2002a: 249), o un fragment del *Diari*: «*Sempre han tingut bec les oques*, posava un d'ells, Miret i Sans, en el rètol d'un llibre on recull una esplèndida documentació de xafareries de l'hipogastri. Tal vegada el títol d'aire paremiològic significava un intent de justificació: “sempre han tingut bec les oques”, sempre rellisquen els homes pel mateix indret» (1969b: 83-84). També l'entrada «Vici» de *Diccionari per a ociosos* la recull: «[...] *Sempre han tingut bec les oques*. I en efecte: les oques sempre han tingut bec, i els homes sempre han tingut els mateixos “defectes”» (2009a: 276); o diversos passatges de *Babels i babilònies*, com «És clar que “sempre han tingut bec les oques”, però sembla que les d'ara el tenen més llarg i més vistós» (1998: 109) o «Sí: “sempre han tingut bec les oques”, com argüia, amb aire de proverbi, aquell oblidat erudit nostre de la Renaixença» (1998: 120).

M. Thió i Rodés, ja ho hem vist, no es pren gaire bé l'apunt de Fuster sobre els vicis carnals de l'avantpassat de la seua esposa, i es pregunta per què consenten que algú com el suecà –«anticatòlic», diu– opine en una revista cultural editada per una institució religiosa, a pesar, però, que el comentari de Fuster no continga cap indicatiu d'atac a les creences del que fora ministre de Gràcia i Justícia el 1899. Fins i tot, posa en dubte que l'anècdota procedisca de Josep Pla, simplement perquè no haurien pogut coincidir en el temps més enllà del període d'infantesa de l'empordanès. I molt menys amb el mateix Fuster, que només l'hauria pogut conèixer per fonts secundàries.

Convé no oblidar que el focus de l'article de Fuster no era Manuel Duran i Bas; aquest, o els seus «concursos de culs», només apareixien com un exemple a l'argumentació, com una mostra més que certes «violències» ja havien existit abans del segle XX. Tanmateix, al parer de les paraules de M. Thió i Rodés, l'ús de l'anècdota de l'avi de la seua esposa per part de l'assagista tenia com a finalitat menysprear un personatge ideològicament contrari, pel seu conservadorisme i pel seu catolicisme. Finalment, llança una possibilitat d'amenaça judicial per injúries en defensa del bon honor del seu parent.

Fuster, doncs, no va voler quedar-se callat i li respongué en forma d'article amb «Correspondència pública», reproduït més avall. Antoni Furió i Josep Palàcios, coneixedors i comentadors de tota aquesta polèmica, el titllen de «prou contundent» basant-se en la petició de retirada del pare Boix (2011a: 1048), tot i que no l'analitzen; el cas és que, efectivament, Fuster contestà amb contundència –i molt de sarcasme– les afirmacions de M. Thió i Rodés.

A «Correspondència pública», en primer lloc, el suecà posa en situació els possibles lectors de la revista sobre el perquè del seu escrit: és una resposta a les acusacions d'injúria cap a Manuel Duran i Bas que ha rebut per part d'un familiar del polític català. Respecte a l'article que origina aquesta polèmica, matisa que ell simplement va completar la «c...» de «concurs de c...» com a «culs» que recollia la font d'on havia pouat la informació. Igualment, s'apressa a escriure que ell en cap moment havia valorat, des del punt de vista ètic, la conducta del senyor Duran.

Fuster vol netejar el seu honor: ell no s'ha inventat l'anècdota en qüestió, bàsicament, confessa, perquè és «incapaç de “fabular”», cosa que justifica que mai no haja escrit

«novel·les, contes, comèdies, drames, guions de cine». El seu *modus operandi* és citar aquelles informacions, com fets, dates o altres textos, d'altres fonts que resulten creïbles; si no va posar en l'article «Les xifres de la delinqüència» la referència bibliogràfica exacta de l'obra de Pla d'on havia extret l'anècdota, és perquè considerava que no calia en un paper d'aquelles circumstàncies (es tracta d'un article de premsa cultural, no acadèmica o científica). No obstant això, sí que va anotar que l'havia llegida de l'empordanès.

Gràcies a l'ajuda d'una amiga de nom Teresa, Fuster ha trobat les pàgines exactes on Josep Pla comentava l'episodi: «entre les pàgines 526 i 528 de les *Notes disperses* del meu admirat –sovint *malgré-moi*– amic Josep Pla, que constitueixen el volum 12 de la seva *Obra Completa* publicada per *Destino*». Tot i que una mica extens, la reproducció del passatge on apareix l'esmentada anècdota (Pla 1992: 356-357) ajudarà a entendre millor la defensa de Fuster:

He tingut amistat amb tots els germans Duran Reynals –excepte amb el més gran, escriptor, que morí a París, durant la guerra del catorze. [...] Francesc Duran és un home d'una gran personalitat física i intel·lectual, extremament simpàtic, d'una netedat i una polidesa en l'entregant que quan es coneix no es pot oblidar mai més. Té un humor constant i, com tots els Duran, els seu humor és irònic i de vegades molt punxegut. Una vegada, em contà el que segueix:

— Quan treballava al Laboratori de Barcelona, la dona de fer feines de l'organisme es deia Cèlia, era molt bona persona, molt discreta, una dona naturalment vella i grassa, notòriament desfardada i bruta, que de jove, però, havia estat una de les entretingudes més boniques i recercades de Barcelona. Quan era possible de posar-hi una mica d'atenció es veien sota el greix i les arrugues unes faccions petites i una pell que havia estat blanca i fina. Un dia hi vaig tenir un diàleg:

— Dispensí, senyor Duran, ¿és que vostè té alguna cosa a veure amb aquell senyor Duran i Bas? –li preguntà la Cèlia.

— És clar! El senyor Duran i Bas fou el meu padrí. ¿Per què m'ho pregunta?

— És que servidora l'havia conegut molt...

I, després d'una petita pausa, la Cèlia afegí amb uns ulls de maliciosa beateria:

— Quin *manu!*

Encuriosit i enriolat, el meu amic va fer xerrar la vella, i la Cèlia, tota estufada perquè va poder reviure el seu passat gloriós, li va revelar una bona part de l'història secreta de l'exemplar polític conservador, sòlid i honorable, que, com la lluna en el creixent i el minvant, tenia una cara sempre amagada als homes. Malgrat la serietat professional i característica, el senyor Duran i Bas, però, estigué posseït, com gairebé tots els patricis barcelonins, dels dimonis de la luxúria i de la barrila –s'entén, a porta tancada, per no donar mal exemple, perquè un senyor com cal no ha de donar mai mal exemple, independentment del que faci. Resultà que l'exministre havia conegut bíblicament gairebé totes les minyones i dides que havien passat pel seu domicili i que en el «Gavilán», junt amb la flor i nata dels senyors de Barcelona, havia presidit un concurs de c... «En aquest concurs, una servidora –digué la Cèlia– va treure el primer premi.» Per a fer aquest concurs se serviren d'un llarg paravent amb forats prou grans perquè aquelles alegres persones vuitcentistes hi poguessin projectar una curiositat absolutament precisa i estricta.

Quan Francesc Duran explicava tot això tenia molta gràcia, sense que es pugui dir que digués una sola paraula per fer desmerèixer la figura del gran defensor del Dret nacional –que llavors en deien el Dret foral– i les essències del conservadorisme més pur i més aquilotat d'aquest país.

Jo he estat sempre un gran admirador del senyor Duran i Bas; però, després que el biòleg Duran m'hagué explicat aquesta anècdota, la meva estima pel gran polític anà molt d'augment. Una de les coses que no he pogut mai aguantar d'aquest país és el puritanisme. No hi he cregut mai: ha estat impossible. Malgrat l'esforç enorme que s'ha fet i es fa en aquest país per fer creure en coses il·lusòries i inexistents, en tots els aspectes el puritanisme (sobretot l'eròtic), no me l'he pogut mai empassar. Ha estat inútil. Impossible.

Això, Pla ho escrivia el 1969, que és quan els descendents del senyor Duran s'haurien d'haver queixat, diu Fuster, encara que, efectivament, «Josep Pla, en recollir la xafarderia, ho feia afectuosament». En realitat, i malgrat que siga el de Palafrugell qui ho haja publicat,

tot deriva d'una conversa d'aquest amb Francesc Duran, és a dir, que «ha estat un Duran qui ho ha fet córrer». L'assagista de Sueca, doncs, ja ha establert les bases de la seua defensa: ni hi havia injúries en el seu article, ni s'havia inventat res, ni l'episodi sobre el «concurs de culs» pretenia embrutar la memòria de Manuel Duran i Bas.

Fuster passa a l'atac i s'arriba a preguntar si els Duran, que, per qüestió de classe, haurien de conèixer Pla, saben, en realitat, llegir. A més, argumenta que l'empordanès intentava «humanitzar» una personalitat pública i política com la de Duran i Bas, i, al contrari del que havia fet en l'article «Les xifres de la delinqüència» o a *Tele/eXprés*, ara sí que n'emetrà valoracions, sobretot, en la línia del seu catolicisme i el pecat que cometia per portar a terme aquests vicis de la carn: «Catòlic com era, i per ser-ho, ¿no se sentia “pecador”?».

D'altra banda, Fuster s'allunya per complet de l'exministre de la Restauració, tant des del punt de vista ideològic com *geogràfic*. Per al de Sueca, el senyor Duran no era un «català», sinó un «“catalunyès” important a Madrid» que, com tants altres, «fan el pallaso»; de seguida, però, matisa –no siga cas que li tornen a recriminar que pretén «desprestigiar una figura important de Catalunya»– que valencians i insulars hi fan més el ridícul. No obstant això, és interessant l'incís per marcar la diferència entre «català» i «catalunyès»; per a Fuster (2005a: 39-42), en la base del seu projecte de Països Catalans, el gentilici «català», en compte de quedar restringit als habitants del Principat, aixoplugaria el conjunt de persones catalanoparlants. De la mateixa manera, distingirà (1976: 137-158; 1985c: 13-29) entre «Catalunya» i «Principat», atès que el primer inclouria el segon, a més de la resta de territoris del domini lingüístic. Fer servir l'etiqueta «catalunyès» per a Manuel Duran i Bas era una manera més de marcar-hi distància: no només no compartien ideologia ni marc nacional, sinó que acusa entre línies el polític de no utilitzar el català ni defensar els interessos territorials. En la mateixa línia, més endavant afirmarà que, en una hipotètica conversa amb Pla, ambdós parlarien del lliurecanvisme, però que, mentre que per a l'empordanès «escriure en català és decisiu», per al senyor Duran això no tindria cap importància; de fet, apunta, «no ho entendria». En certa manera, Fuster reprova aquesta burgesia catalana que ha mirat més cap a Madrid que cap a la mateixa Catalunya.

El que sí que entendria, i retorna a l'anècdota que els ha portats a aquest punt, és el «concurs “de c...”», que relaciona, de nou, amb el seu catolicisme exemplar, segons es

desprèn de les paraules de M. Thió i Rodés (recordem que titllava d'«anticatòlic» a Fuster i qualificava l'avi de la seua esposa d'«honrat, conservador i catòlic»). El de Sueca, que en l'origen no havia entrat a opinar sobre el «catolicisme» de Duran i Bas, ha mostrat, en aquest article, les contradiccions del polític i jurista, per la qual cosa aconsella els descendents que més els valdria no dir-ne res al respecte, amb un final en la línia de la contundència que apuntàvem adés: «I, si tinguessin una mica de decència, haurien de callar sobre el “catolicisme”. ¿O no?»

Fuster ha buidat el pap sobre el tema en forma d'article. Tanmateix, aquest degué alarmar en un grau elevat els responsables de la revista i, més concretament, el pare Maur M. Boix, el qual, en paraules del pare Massot (2001: 264), revisava amb molta atenció els originals i les galerades. És per això que l'11 de gener de 1980, li demanava per carta, d'una manera apesurada i aprofitant la confiança mútua que es tenien, que el modificara. Bé és cert que el mateix director de *Serra d'Or* n'esperava una rèplica en el moment de publicar la carta de M. Thió i Rodés, però sembla que la trobà abusiva i fora de la línia que seguia la revista:

Benvolgut amic:

Són ben poques les vegades que he tingut ocasió de veure-us. Ens hem parlat o ens hem escrit ben poc, però sempre us he llegit –a *Serra d'Or* mateix i arreu on us he trobat– amb molt de gust i de simpatia pels vostres papers. M'han fet un goig especial les vostres col·laboracions a la nostra revista, dels temps més antics i també dels actuals. No us sabia negar, i vós mateix ho podeu haver pensat, que, amb la meua responsabilitat en la publicació editada pel monestir, més d'un cop m'heu fet patir. Us he defensat ben sovint. Us ho dic, com veieu, amb tota la franquesa.

Permeteu-me que, amb aquesta mateixa confiança, us digui la dificultat que em fa l'original que ara hem rebut amb el títol «Correspondència pública». Hi feu la vostra resposta a una carta que jo mateix, seguint el criteri d'acceptar obertament les crítiques contra nosaltres, vaig creure oportú de publicar, tot i havent-hi qui m'ho desaconsellava. Preveia prou bé que vós hi respondríeu, i gairebé ho esperava. M'ha sorprès, però, el volum donat a la cosa, tal com us ha sortit la rèplica. Com vós mateix

ho podeu endevinar, hi ha punts concrets i maneres de dir que s'adiuen ben poc amb el nostre *Serra d'Or*.

¿Fóra molt que us demanés que, sense renunciar al vostre dret de defensar-vos i de dir-hi la vostra fins i tot contraatacant com tan bé sabeu fer-ho, ho repenséssiu, de manera que en desapareguessin les que per a mi resulten dificultats insuperables?

Em sap greu que, tan poc com ens escrivim, ara jo us hagi de sortir amb una carta com aquesta. Estic segur que us en fareu càrrec i no deixareu d'ajudar-me a resoldre-ho –al més aviat possible, de cara al número que tenim en curs– pel bé de la revista i de la missió que encara ens toca de fer-hi.

Quants anys fa que no us hem vist a Montserrat? Hi teniu prous amics i sabeu que sempre ens farà goig de tornar-vos-hi a rebre. Mentrestant, compteu amb la meva estima ben sincera en Jesucrist.

Maur M. Boix

Director de *Serra d'Or*

P.S. He pensat si us havia de tornar l'original per a la revisió que us demano, però diria que en deveu tenir còpia.²⁰⁵

La censura de l'Estat havia intervingut els articles de Fuster diverses vegades, cosa que obligava el pare Maur M. Boix a actuar i salvar, «en un diàleg difícil amb el censor de Barcelona, coses que aparentment semblaven insalvables» (Massot i Muntaner 2008: 337-338). Aquestes situacions, com a responsable de la revista, l'havien fet patir, com també el devien haver incomodat les polèmiques de Fuster amb Joan Ferraté o Eduard Artells, amb un to dur i virulent, però també amb Joaquim Molas o Jordi Rubió i Balaguer, que desenvoluparem en uns altres apartats (§ III.3., § IV.3.2.). Tanmateix, el pare Maur M. Boix, pel que explica a la carta, sempre havia mirat per l'interès de l'assagista; de fet, si seguim la correspondència entre tots dos, comprovarem que el director de la revista tenia en alta estima a Fuster, com ho demostren les paraules de condol per la mort del pare, el 16 d'agost de

---

²⁰⁵ Carta del pare Maur M. Boix a Joan Fuster, datada l'11 de gener de 1980 a Montserrat. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17423.

1966²⁰⁶, o el «gusto repetidament la vostra presència mensual a SdO», del 24 de novembre de 1970²⁰⁷. Ara, però, li demanava que suprimira determinats comentaris.

Fuster, és clar, respongué al director de *Serra d'Or* d'aleshores. Sembla que a l'arxiu de la revista només en queda el sobre (Massot i Muntaner 2008: 339); no obstant això, al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya –Furió i Palàcios (2011a: 1049) també ens les reproduïxen– es conserven dues respostes que redactà el suecà: la primera, del 15 de gener, no enviada, i la segona, i definitiva, de l'endemà. Les diferències són extremadament notables, i denoten que, d'un dia a l'altre, Fuster, potser amb el cap més gelat, degué reflexionar sobre la conveniència de les decisions que havia pres en un primer moment, raó per la qual en rebaixà el to i el contingut.

Benvolgut amic:

Moltes gràcies per la vostra carta. Comprenc perfectament les molèsties que us han causat i us causen els meus articles. Us confesso que sempre els he escrits pensant que anaven a parar a una publicació religiosa liberal, però, sobretot, religiosa. També sóc conscient que m'hi he excedit ben sovint. Us estic ben agraït per la vostra tolerància. De fet, i d'una manera innocent, jo havia arribat a creure que els meus estils de dir i de pensar podien contribuir modestament a refermar la idea, que tots tenim, que *Serra d'Or* és alguna cosa més que una revista monàstica. Vós i els vostres abats ho havíeu insinuat: fins i tot declarat. Ara com ara, no tenim als Països Catalans cap revista «de cultura» com *Serra d'Or*. Problema vostre és el d'assumir aquesta estranya situació. En consciència, és clar. Jo, que tinc uns orígens familiars devotíssims, no admetria a *Serra d'Or* la meva firma. I perdoneu-me la broma.

Des d'aquest moment retiro el meu article «Correspondència pública». És un paper que ja publicaré en algun altre lloc, i –suposo que no hi tindreu res a dir– amb comentaris divertits. Si heu seguit el problema, la cosa no passa de ser una anècdota

---

²⁰⁶ Carta del pare Maur M. Boix a Joan Fuster, datada el 16 d'agost de 1966 a Montserrat. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 2967.

²⁰⁷ Carta del pare Maur M. Boix a Joan Fuster, datada el 24 de novembre de 1970 a Montserrat. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 2969. Reproduïda per Josep Massot i Muntaner (2008: 333).

familiar dels Duran. Si no m'enganyo, jo només l'havia feta servir dues vegades: en un article al *Tele-express* fa molts anys, i ara a *Serra d'Or*. La protesta dels descendents de Duran i Bas, en principi, no m'afectava. La notícia, verídica o no, procedia del senyor Pla i Casadevall. El senyor Pla i Casadevall l'havia recollida d'un Duran y Reynals, i la va publicar, si no abans, el 1969. En la meua «Correspondència pública» m'he limitat a contestar al nét del Prohom amb la tradició domèstica, i amb el testimoni, discutible o no, del senyor Pla. Jo en rebia l'acusació –i l'amenaça forense– d'una «injúria». Tot plegat fa riure. Però ¿com contestar aquella «carta al director» sinó amb la referència estricta a les «fonts» de la informació? ¿I com no matisar l'episodi des d'un punt de vista suau i escèptic?... Entre vós i jo, no crec que el ministre Duran i Bas hagi anat a l'infern per un insignificant i vulgar pecat de luxúria. Si hi ha un infern – cosa que deixo a la vostra discreció –, és molt probable que el senyor Duran i Bas hi tingués una plaça en tant que ministre de la Restauració, i no per les seves vel·leïtats sexuals.

No sé si m'explico... En tot cas, trobo molt natural les vostres prevencions, i, torno a dir-ho, us prego que retireu el meu article. Ni el podré corregir ni us en podré facilitar cap altre perquè ni el meu temps disponible ni la meua salut degradada no m'ho permetrien. Deixem-ho córrer, doncs. *Serra d'Or* és una revista admirable pels seus plantejaments, i no necessita de la meua col·laboració, que, com vós em dieu, de tant en tant «us fa patir». No vull que «patiu» per mi. Ni vós ni ningú. Per mi, hauré de patir jo; però això és cosa meua. Excuseu-me si a partir d'ara m'abstinc de col·laborar a *Serra d'Or*. La vostra carta m'adverteix que hi sóc una intromissió «non grata» (i, ai!, penso que ho sóc!). Què hi voleu fer! Les coses són com són... Podem deixar en l'aire la sèrie dels meus escrits mensuals. I la deixem des d'ara. Només voldria aconsellar-vos una cosa, si m'ho permeteu. Que la meua retirada de *Serra d'Or* sigui suplida per alguns altres col·laboradors del País Valencià. Per a vós i per a mi, això hauria de ser una qüestió de principis.

Fa temps que no pujo a Montserrat, i no és per falta de ganes. Hi tinc bons amics, ja ho sé. I a ells, i a vós, i al Pare Abat, va el més cordial afecte.²⁰⁸

Fuster està dolgut pel tractament que ha rebut per part de *Serra d'Or*, a la qual considerava, tot i que sense oblidar la seua religiositat i sent conscient que en més d'una ocasió havia resultat provocador, un model de revista oberta, liberal, tolerant. Ara veia com li feien eliminar certs fragments per una *nimietat* com l'episodi dels Duran en l'article en què ell es defensava, amb la concreció de la font de Pla, de les acusacions d'injúria. Per tant, decideix retirar l'article i també la seua col·laboració mensual; Fuster s'havia considerat una «intromissió “non grata”» i no volia ser motiu de més patiments per al director. Ara bé, fins i tot en uns moments d'irritació o d'ira com aquest, el suecà no oblida el projecte nacional dels Països Catalans i demana que el substituïska un altre valencià.

Afortunadament, aquesta carta no eixí de la casa de l'escriptor. L'endemà, sembla que més calmat i havent-ne sospesat millor les opcions, reduïa l'escrit a paraules de comprensió cap al pare Maur M. Boix, a qui no pretenia, evidentment, incomodar. Fuster s'excusa, per falta de temps –i també de ganes–, de refer l'article, de manera que la secció «Passar el dia, empènyer l'any» quedarà buida; tanmateix, demana poder contestar a M. Thió i Rodés en una carta al director, i dona total llibertat als responsables de la revista per ficar-hi cullerada o fer-ne retallades si ho creuen convenient.

Benvolgut amic:

Gràcies per la vostra carta, que contesto de seguida que puc. Comprenc perfectament la vostra actitud en general, i sobretot pel que fa a l'article «Correspondència pública». Jo, ara, no dispo de temps –ni de ganes, ai!– per enfrontar-me amb aquest paper, revisar-lo i esmenar-lo. Serà preferible, doncs, que el deixeu sense publicar: tampoc no s'acabarà el món si en un número falla la meua col·laboració. D'ara endavant, encara, miraré de triar temes que no «us facin patir»: creieu-me, no era aquesta la meua intenció.

---

²⁰⁸ Carta no enviada de Joan Fuster al pare Maur M. Boix, datada el 15 de gener de 1980 a Sueca. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17424.

Certament, fa anys que no pujo a Montserrat, i no és per falta de ganes. Hi tinc bons amics, ja ho sé. A ells, i especialment a vós i al Pare Abat, va el més cordial afecte de

PS.- Penso que, de tota manera, unes ratlles de rèplica a la família Duran sí que m'hauríeu de publicar, en la secció de «cartes al Director». Us les envio ara. Si, malgrat tot, hi trobeu alguna cosa incòmoda per a vós o per a la revista, teniu la meva absoluta confiança per esmenar-la. I fins i tot per llençar l'escrit al cove.²⁰⁹

El pare Maur M. Boix, en la carta del 23 de gener, agràia l'actitud i la transigència de Fuster, i confirmava que la carta al director s'hi publicaria sense cap alteració. D'aquesta manera, donava per tancada la polèmica que els havia tingut entretinguts aquests primers dies de l'any 1980. A més, també recordava –potser per matisar el contingut de la carta anterior o per incidir-ne en la idea–, que sempre tindria el suport de la revista.

Benvolgut amic:

Gràcies per la promptitud i per la bondat de la vostra resposta. Això sí que ha estat per a mi tot el contrari d'un patiment d'aquells que us deia. M'heu donat una gran alegria, per molts conceptes. Publicarem, sens dubte, la «carta al director». Està molt bé, no hi tinc res en contra, i és cosa de justícia en legítima defensa. Esperem l'original per al número de març, i els successius. Agraït per tot. Els amics d'ací us retornen els records. Sapigueu-nos al vostre costat en aquests temps tan i tan absurds. Tot ha de passar per la prova. Sempre ben cordialment en Jesucrist.²¹⁰

Quant al contingut de la carta al director que Fuster publicà el mes de febrer en lloc de l'habitual article, convé destacar que, respecte a l'inèdit es reduí notablement i es purgà de qualsevol mot o afirmació que poguera considerar-se censurable i eliminable per part de la revista. El de Sueca va al gra i, sense importar-li «gens les opinions que el senyor Thió» tinga

---

²⁰⁹ Carta de Joan Fuster al pare Maur M. Boix, datada el 16 de gener de 1980 a Sueca. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17424.

²¹⁰ Carta del pare Maur M. Boix a Joan Fuster, datada el 23 de gener de 1980 a Montserrat. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17425.

sobre ell o els seus articles, simplement concreta on pot trobar la famosa anècdota de Manuel Duran i Bas: a les *Notes disperses*, de Josep Pla, més exactament, a les pàgines 526, 527 i 528 del volum 12 de l'*Obra Completa*.

JOAN FUSTER RESPON, de Joan Fuster

En el número de «Serra d'Or» corresponent al desembre de 1979, el senyor M. Thió i Rodés es queixa d'un article meu on al·ludia certa anècdota més aviat pintoresca, relativa al senyor Manuel Duran i Bas. No m'importen gens les opinions que el senyor Thió tingui sobre mi o sobre els meus escrits, i no entraré en aquesta qüestió. Només voldria recordar-li que jo no m'he inventat la historieta. La pot trobar amenament detallada a les pàgines 526-528 del volum 12 de l'«Obra Completa» de Josep Pla, titulat «Notes disperses». M'estranya que el senyor Thió no conegui aquestes planes d'en Pla. Cal dir, encara, que tampoc Josep Pla –que no sé si és gaire catòlic, però sí molt conservador– no va imaginar l'episodi: es limità a recollir-ne la versió que li donava el senyor Francesc Duran i Reynals, parent també de don Manuel, probablement més parent que el senyor Thió. Si en tot això hi ha algun rastre d'«injúria», delictual o no, em sembla que haurà de quedar-se entre la família. (1980b: 1)

A diferència de «Correspondència pública», en aquestes línies el to de Fuster és més fred, més distant: ha resumit la posada en situació inicial en una simple queixa de M. Thió i Rodés; ha eliminat tota la digressió sobre la seua falta d'imaginació i de fabulació, cosa que li impediria inventar-se una anècdota com la del «concurs de c...», una referència, per cert, que ja no esmenta; ha omès el nom de l'amiga –Teresa– que n'hi havia trobat la localització exacta; ha suprimit les valoracions ètiques i morals que li despertava Manuel Duran i Bas, i ha substituït les afirmacions segons les quals els descendents dels Duran no tenien el costum de llegir per l'estranyesa que li suposa el fet que el seu interlocutor no sabera l'existència d'aquestes pàgines de Josep Pla. L'assagista, sense ganes d'allargar més el tema, optà per desmuntar, d'una manera breu però concisa i argumentada, els atacs rebuts i la possible denúncia que deixava caure M. Thió i Rodés per injúries.

CORRESPONDÈNCIA PÚBLICA

En el número de desembre de *Serra d'Or*, i en la secció «Senyor Director...», un parent de Manuel Duran i Bas m'acusava d'«injuriar» la memòria d'aquest polític per haver-lo al·ludit a través d'una determinada i pintoresca anècdota. Es tractava d'un «concurs de c...», segons la meua font, i jo, mirant d'obviar discretament la referència dels punts suspensius, hi vaig posar «culs»: en qualsevol cas, la part de l'anatomia femenina involucrada en la qüestió era de cintura cap avall. Bé. Personalment, no crec que l'episodi –el del senyor Duran i Bas– tingui gran cosa de reprovable, ni tan sols per a un ministre conservador de la Restauració. Suposo que els nets de don Manuel pensen d'una altra manera, i deu ser per això que s'han crispat en llegir el meu escrit: les dues ratlles del meu escrit on mencionava la notícia. Però tampoc no vull entrar en el terreny de les valoracions morals, en el qual, sens dubte, els descendents del personatge i jo discrepem d'una manera considerable. I lamento que ells m'hagin posat el tema com diuen que a Fernando VII li posaven les caramboles...

Ara i ací, i de primer, de cara als lectors habituals de la revista, m'interessa fer constar que jo no m'he inventat res. Entre els molts dons que l'Esperit Sant s'ha negat a concedir-me, hi figura la imaginació, la fantasia o com vulgueu dir-ne. Per desgràcia. Soc incapaç de «fabular», i prou que ho sento. M'hauria agradat escriure novel·les, contes, comèdies, drames, guions de cine. Ni ho he provat. És una de les meves frustracions. Quan cito fets, dates o textos, m'he de valer de qualsevol informació precedent, l'autoritat de la qual deixo –o procuro deixar– en els seus termes exactes de credibilitat. De vegades, el paper que un redacta permet «notes a peu de pàgina», a fi de quedar bé davant els col·legues; de vegades, no en val la pena. Un article de diari o de revista ¿per què hauria d'aguantar una bibliografia onerosa, si no pedant? I el fet és que, en la modesta broma eròtica relativa a Duran i Bas, no vaig estimar que calia una designació estricta dels orígens. Provenia d'un llibre de Josep Pla: d'això, n'estava segur.

No n'havia fet una fitxa, és clar. ¿Per a què? Em refiava de la memòria, i em refiava, sobretot, de la meua falta d'imaginació. Quan la parentela de Duran i Bas m'ha exigint una formalització, de moment, em considerava obligat a contestar com Déu mana: *à tout seigneur...* Però em fallava el temps per repassar els milers de pàgines d'en Pla, per trobar-hi

la confirmació editada. Una amiga –gràcies, Teresa!– ho ha fet per mi. Ara els puc comunicar a la patuleia dels Duran que el «concurs de c...» –«culs» o «conys», no ho sé– convocat per l'eximi jurista figura anotat entre les pàgines 526 i 528 de les *Notes disperses* del meu admirat –sovint *malgré-moi*– amic Josep Pla, que constitueixen el volum 12 de la²¹¹ seva *Obra Completa* publicada per *Destino*. Es veu que les criatures supervivents de Duran i Bas no tenen costum de llegir: almenys, no tenen costum de llegir Pla. Podien haver-hi protestat l'any 69, per exemple. O no. Perquè Josep Pla, en recollir la xafarderia, ho feia afectuosament. De més a més, Pla, que, efectivament, no degué conèixer –per pura cronologia– el ministre Duran, tenia al seu abast el Duran i Reynals canceròleg. Ha estat un Duran qui ho ha fet córrer. Pla només n'ha estat el transmissor. Una dona de «fer feines», sense voler, estirava la manta. «És que servidora l'havia conegut molt...». I hi afegia: «Quin *manu!*».

Una obligació de classe que haurien d'acomplir els burgesos de Barcelona, i en aquest incident els Duran, hauria de ser no perdre's ni una sola plana d'en Pla. Si els nets i els besnets de Duran i Bas no gosen llegir Pla, ¿què llegiran? ¿O saben llegir? La família ha estat il·lustre. ¿Ho²¹² és encara? No s'haurien enfadat, em sembla, per poc sensats que siguin²¹³, amb els comentaris d'en Pla. Perquè Josep Pla, quan va saber allò del «concurs de c...», hi posava un toc afable. En copio el passatge: «Jo he estat sempre un gran admirador del senyor Duran i Bas; però després que el biòleg Duran m'hagué explicat aquesta anècdota, la meva estima pel gran polític anà molt d'augment. Una de les coses que no he pogut mai aguantar d'aquest país és el puritanisme. No hi he cregut mai: ha estat impossible...». Dit d'una altra forma: el «figuró» públic, polític, que fou Duran i Bas, s'«humanitza» en les vel·leïtats ¿merament contemplatives? d'un «concurs de c...». Catòlic com era, i per ser-ho, ¿no se sentia «pecador»?

Jo no comparteixo l'admiració d'en Pla pel senyor Duran i Bas. Ni geogràficament ni ideològicament, no hi tinc res a veure. Això dels «Països Catalans» comporta aquestes eventualitats. Duran i Bas fou un «catalunyès» –no un «català»– important a Madrid: com

²¹¹ En el mecanoscrit original, «les».

²¹² En el mecanoscrit original, «O».

²¹³ En el mecanoscrit original, «siguen».

tants d'altres que no vull nomenar. I que fan el pallaso. D'acord: més fan el pallaso els valencians i els insulars. Paciència!... I si, com diuen els seus nets, don Manuel Duran i Bas era un catòlic de comunió diària, sense remordiments de consciència, ningú no hi tindrà res a dir. Un dia o altre, tots ens trobarem en la Glòria Celestial. La Misericòrdia Divina s'encarregarà d'arreglar-ho. La fórmula laica era la dels Camps Elisis²¹⁴: un escenari suau, transitat per les «ànimes en pena». Pla i Duran i Bas parlaran del lliurecanvisme, a tot estirar. Pla podria argüir que escriure en català és decisiu; don Manuel, això, no ho entendria. Entendria més fàcilment el concurs «de c...». I els seus hereus no haurien d'irritar-se. I, si tinguessin una mica de decència, haurien de callar sobre el «catolicisme». ¿O no?

---

²¹⁴ En el mecanoscrit original, «Eliseus».

6. DESCRIPCIÓ DEL CORPUS

6.1. LA PRODUCCIÓ FUSTERIANA A *SERRA D'OR*

Si tenim en compte, a més dels articles com a tal, algunes respostes als lectors, la signatura de Joan Fuster, bé siga completa, bé siga amb les inicials (J. F.), va aparèixer en la revista *Serra d'Or* més de cent cinquanta vegades –concretament, cent cinquanta-quatre, a banda dels quatre inèdits–, entre el 1959 i el 1984. Hem decidit comptabilitzar-hi l'article publicat al número 65 d'agost-setembre de 1959 del butlletí *Germinabit*, titulat «Carles Riba, crític», perquè, com apunten Albert Manent (2007: 248), Josep Massot i Muntaner (2008: 323), Carme Ferré (2000: 105) o Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 967), al capdavant, *Serra d'Or* en va ser una continuació, una segona etapa. Tanmateix, el nostre corpus d'anàlisi únicament comprendrà les dues grans sèries d'articles que Fuster hi mantingué: els seixanta-cinc de «Restriccions mentals» (des de l'abril de 1968, amb «L'art de xiular en públic», fins a l'agost de 1973, amb «L'art i la litúrgia») i els seixanta-cinc de «Passar el dia, empènyer l'any» (des del febrer de 1978, amb «Salvem el patrimoni eròtic!», fins al gener de 1984, amb «Els vaticinis d'Orwell»). És a dir, un total de cent trenta articles que, de manera periòdica i regular, veieren la llum cada mes –a excepció, com hem vist, del febrer de 1980– en la revista de Montserrat durant el temps que durà cada secció.

Convé assenyalar, no obstant això, que Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1010) en compten cent trenta-dos: seixanta-sis articles a les «Restriccions mentals», més tres que publicà fora de la secció (el del número d'homenatge a Joan Oliver, «Joan Oliver, periodista», d'octubre de 1969, i les rèpliques a Joan Ferraté, de maig de 1969, i a Eduard Artells, de gener de 1971), i seixanta-sis més a «Passar el dia, empènyer l'any». Sembla que en el seu còmput per als anys de la primera sèrie no han tingut en compte «Útil per a tots. Fèlix Estop i la possibilitat de corregir un dèficit substancial en la cançó», una reproducció del text de la contraportada del disc del cantant castellanenc, alhora que han considerat l'article «Un país sense política» (juny de 1968) com una «restricció mental» més, atès que, al contrari que en els tres articles esmentats en què aportaven les notes a peu de pàgina 6, 7 i 8, segons les quals aquests restarien al marge de la primera secció (2011a: 969-970), en aquesta ocasió no ens

en donen cap indicació. El *Serra d'Or* de juny de 1968 comptava, doncs, amb tres articles de Fuster: «Útil per a tots. Fèlix Estop i la possibilitat de corregir un dèficit substancial en la cançó», «Un país sense política», com a col·laboració en aquell número especial dedicat al País Valencià, i «La pau i els mapes», aquest, sí, sota la capçalera de «Restriccions mentals». Igualment, en el càlcul per a «Passar el dia, empènyer l'any», ens fa pensar que n'han comptat seixanta-sis l'absència, de nou, d'una nota a peu de pàgina que assenyalé que «Qüestionari», d'abril de 1982, va ser una col·laboració extraordinària; el que pertoca aquest mes a la secció es titula «La guerra i la pau».

D'altra banda, Josep Ferrer i Joan Pujadas (2012: 24-25), en la introducció de la correspondència entre Joan Fuster i Max Cahner, apunten, sense donar-ne detalls, que el suecà publicà cent cinquanta-nou articles en la revista entre desembre de 1959 i octubre de 1983. Ara bé, resulta curiosa aquesta afirmació, ja que, a pesar que no sols no han inclòs en aquest còmput l'article a *Germinabit*, d'agost-setembre de 1959, sinó que sembla que tampoc no han tingut en compte els articles dels mesos de novembre i desembre de 1983 i gener de 1984, la suma dels estudiosos és lleugerament major –cinc més, sense comptar els inèdits, i, a més, sense matisar si han considerat les respostes als lectors– a la que hem realitzat.

Per tal d'esclarir aquesta problemàtica, potser resulta interessant l'enumeració, ni que siga a mode d'inventari, de tota la producció fusteriana en la capçalera de Montserrat, és a dir, tant dels articles que va escriure prèviament, com dels que va publicar en paral·lel en els números que ja contenien la seua col·laboració mensual, a més de les respostes als lectors o dels quatre inèdits comentats en el capítol anterior. La inclusió d'aquests articles, juntament amb els cent trenta seriats, permetrà realitzar una visió panoràmica i de conjunt d'aquests vint-i-cinc anys de Joan Fuster a *Serra d'Or*.

Una proposta de classificació de l'articulisme literari del suecà en la revista catalana seria, doncs, en cinc grans categories. La primera categoria constaria dels catorze articles previs a les dues sèries, des de l'octubre de 1959 fins al desembre de 1967 (més el publicat al darrer número de *Germinabit*); a continuació, hi hauria els seixanta-cinc que conformen la sèrie «Restriccions mentals», des de l'abril de 1968 fins a l'agost de 1973; tot seguit, els seixanta-cinc que componen la segona sèrie, «Passar el dia, empènyer l'any», des del febrer de 1978 fins al gener de 1984; després, els deu articles –cinc articles pròpiament, més les

respostes a Víctor Mora i Joan Miravittles i Serradell, del número de novembre de 1968, la resposta a Miquel Muñoz i Boscà, del número de març de 1969, el «Joan Fuster respon», del febrer de 1980, i el «Qüestionari», d'abril de 1982— que, tot i coincidir cronològicament amb les seccions fixades, hi resten al marge; i, per acabar, la cinquena i última categoria estaria formada pels quatre inèdits, dels quals un haguera pertanyut al període de les «Restriccions mentals» i els altres tres, a «Passar el dia, empènyer l'any».

6.2. LES SÈRIES «RESTRICCIONS MENTALS» I «PASSAR EL DIA, EMPÈNYER L'ANY» EN L'INTERIOR DE LA REVISTA

La nostra anàlisi, com hem assenyalat, se centrarà en els articles que veieren la llum dins les dues sèries fixades i amb títol: «Restriccions mentals» (1968-1973) i «Passar el dia, empènyer l'any» (1978-1984). Quant a la ubicació dins *Serra d'Or*, si ens fixem en el sumari, comprovarem que la major part de les «Restriccions mentals» apareixen en la macrosecció «Panorama», amb algunes excepcions. Per exemple, ni el primer article, «L'art de xiular en públic» (abril de 1968), ni els d'altres números, com «Abundància de socialismes» (octubre de 1969), «Un problema d'indumentària» (agost de 1970), «Els últims heroismes» (gener de 1972), «Sobre uns determinats excessos» (març de 1972), «Importància del carrer» (octubre de 1972) i «Final del pa» (desembre de 1972), no n'estan encabits en cap, mentre que «Joguines sense malícia» (novembre de 1969) s'inclou en la macrosecció «Textos», i «Ni “modernistes” ni tan sols “moderns”» (desembre de 1970), en la macrosecció especial dedicada al Modernisme i titulada, justament, «El modernisme: un entusiasme», al costat de noms com el de Joaquim Molas, que parla d'«El modernisme i les seves tensions», o Jordi Castellanos, que explica el cas «Raimon Casellas entre Modernisme i Noucentisme».

Pel que fa als articles de «Passar el dia, empènyer l'any», observem, malgrat la poca claredat jeràrquica dels índexs, que la majoria formen part de la macrosecció «Cultura i vida». Sembla que sota l'aixopluc d'aquests dos substantius tan generals s'agrupaven, a més de la de Joan Fuster, altres seccions habituals, com la de «Passada la ratlla», de Vicenç Riera-Llorca, «Dia rere dia», de Maria Aurèlia Capmany, o «Punt i seguit», de Joan Triadú, a més de la d'«Un llibre cada mes», sense autor fix. Els dos articles fusterians que escapen d'aquesta

macrosecció són els dos primers, «Salvem el patrimoni eròtic!» (febrer de 1978) i «Literatura catalana?» (març de 1978), que encara es troben a «Panorama», tot i que, estranyament, aquesta secció no apareix al sumari. Com a curiositat perquè quede patent la consolidació de la signatura de Fuster en la revista, convé remarcar que a l'índex de determinats números (juliol-agost de 1978 o abril de 1982), el nom del suecà ix en l'enumeració de «seccions habituals» o «col·laboracions habituals», al costat d'escriptors com Josep M. Espinàs, o els citats Vicenç Riera Llorca i Maria Aurèlia Capmany, entre d'altres.

D'altra banda, tant els d'una sèrie com els de l'altra no tenen un espai establert en la revista. La gran majoria, això sí, acostumen a aparèixer a les pàgines centrals o a les últimes; només dos articles de cada secció van veure la llum en les primeres vint pàgines –de les «Restriccions mentals»: «Sobre un pessimisme» (agost de 1968), a la pàgina 14, i «La visió dels altres» (gener de 1973), a la pàgina 19; de «Passar el dia, empènyer l'any»: «Una necrologia» (maig de 1980), a la pàgina 18, i «Vaticinis i projectes» (gener de 1982), a la pàgina 16. Per tant, podem atribuir a les característiques concretes de cada número – l'existència d'una temàtica àmpliament tractada; la presència de més o menys publicitat; les qüestions de maquetació– aquestes irregularitats en la localització dels articles.

D'acord amb el disseny que seguia l'evolució de la revista, la tipografia d'ambdues capçaleres canviarà amb el pas dels mesos. En un primer moment, podem observar que el tipus de lletra de «Restriccions mentals» és llarga i recta, en majúscules, pròxima a les fonts Ahoura o Columbia Serial [1], però, a partir del número de gener de 1973, amb «La visió dels altres», s'hi afigen floritures, a més de canviar-ne la tipografia, ara possiblement pertanyent a la família Europa Grotesk (Europa Grotesk SH Med o Europa Grotesk Nr 2 SH Bold). El resultat són quatre quadrats –dos, un al costat de l'altre, en la línia de dalt; dos, separats per un espai quadrangular, en la línia de baix–; els interiors del primer de dalt i del segon de baix contenen les paraules «Panorama» i «Restriccions mentals», respectivament [2]. Aquest encapçalament, malgrat els gairebé cinc anys d'aturada transcorreguts entre l'agost de 1973 i el febrer de 1978, es mantindrà tal qual, com hem indicat, en els dos primers articles de la segona sèrie, «Passar el dia, empènyer l'any». Serà a partir del número d'abril d'aquell mateix any, a l'article «Memòria de Jaume Roig», que se substituï per una nova tipografia –minúscules i lletra redona, amb contorn negre i interior buit, pròxima a les fonts

Hiruko, però amb variacions– que ja no variarà en la resta dels anys de la col·laboració de Fuster [3].

RESTRICCIONS MENTALS

[1] Tipografia des de l'abril de 1968 fins al desembre de 1972

[2] Tipografia des del gener fins a l'agost de 1973, i del febrer i març de 1978

passar el dia,
empènyer
l'any

[3] Tipografia des de l'abril de 1978 fins al gener de 1984

Si ens centrem en l'extensió, notarem que, almenys en les «Restriccions mentals», és, en paraules de Josep Massot i Muntaner, «molt desigual, més aviat llarga» (2008: 332). Aquesta desigualtat a què es refereix l'erudit montserratí podia variar entre els 3.000 i els 6.000 caràcters; fins i tot, en algun cas, com a «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns

dubtes...» (setembre de 1968), sobrepassa els 7.000 caràcters. De fet, el mateix Fuster s'excusa de la llargària dels articles que envia en una targeta mecanografiada el 16 d'abril de 1971 a Sarsanedas, redactor en cap de la revista, i que reporta el pare Massot (2008: 334): «T'adjunto unes "Restriccions". Potser una mica llargues. Perdonar».

És possible que, per la data apuntada, aquest article es tractara d'«El temps i la seva indulgència», publicat en el número del mes de maig; tanmateix, no és dels articles més extensos. Tot i que depèn de la mida i del tipus de lletra i de la quantitat de caràcters en cada cas, aquest article en concret ocupa dues columnes i un terç de la tercera, però, anteriorment, ja hi havien aparegut articles de tres columnes senceres que ocupaven tota la pàgina, com «Maneres de parlar» (maig de 1969), «Un cert dèficit de filosofia (II)» (juliol de 1969) o «Estils de pensar» (desembre de 1969). Així, les «Restriccions mentals» s'ordenaran en dues o tres columnes, segons l'extensió. En el primer cas, en els de dues columnes, és freqüent trobar al costat articles o part d'articles d'altres escriptors, com els casos de «La pau i els mapes» (juny de 1968), que comparteix espai amb la secció «Ahir i avui», de Josep Benet, i uns paràgrafs de la secció d'informació general «Una mica de tot», o de «Les altres cultures» (febrer de 1970), que s'acompanya amb la secció «O caixa, o faixa», de Miquel Porter-Moix. En canvi, tots els articles apareguts amb l'encapçalament de «Passar el dia, empènyer l'any», disposen de dues columnes i mitja o tres columnes, i solen omplir tota la pàgina, excepte quan hi ha algun requadre per a la publicitat.

6.3. LA PROJECCIÓ POSTERIOR

Llevat dels articles inèdits descrits adés, tota la resta d'articles es pot trobar a l'*Obra Completa. Volum III. Assaig, II* (2011), editada per Antoni Furió i Josep Palàcios en una gran tasca de recollida. Els publicats prèviament, els inclosos en les dues sèries i els que hi aparegueren paral·lelament, s'agrupen sota l'epígraf de «L'assaig seriat»; en canvi, les respostes en forma de carta al director s'insereixen en les «Notes a l'assaig» dedicades a *Serra d'Or*.

Ara bé, alguns dels articles ja havien estat recopilats pel mateix Joan Fuster en altres volums. Per exemple, quan el 1971 es va publicar *Obres completes III. Viatge pel País*

Valencià, els lectors van poder llegir de nou, ara ampliat, el text «Memòria de Josep Martínez Ruiz», que havia eixit a les planes de *Serra d'Or* l'abril de 1967. Fuster (1971a: 406), que tenia cura de l'edició de les pròpies *Obres completes*, n'indicava la procedència.

També localitzem trenta-un articles que havien aparegut en un primer moment en la revista catalana en les *Obres completes IV. Assaigs, I* (1975). D'aquesta quantitat, només tres («Divagacions sobre un malentès», d'octubre de 1961; «D'una enquesta sobre poesia "social"», originalment amb el títol «Enquesta: la poesia social», d'abril de 1962; i «Divagacions sobre les dues cultures», d'octubre de 1965) pertanyen a l'etapa prèvia a «Restriccions mentals»; la resta, distribuïda en diferents apartats, com «Uns afegits» a *El descrèdit de la realitat*, «Perspectives de cultura», «Llengua i literatura», «Un cert dèficit de filosofia» o «El món de cada dia», sortí en la secció datada entre 1968 i 1973. Més encara: aquest darrer apartat, que conté dèneu «Restriccions mentals», es reedità el 1984 en un volum propi juntament amb *Causar-se d'esperar*. Una d'aquestes «restriccions», «La geometria, per exemple», també fou recollida l'any següent a *Sagitari*, al costat d'una altra, «Unes difícils confiances», i sis articles de la secció «Passar el dia, empènyer l'any», com «El problema de les dissidències», del juny de 1978, o «Rudiments d'ètica», de l'abril de 1980; en total, huit articles que procedien de *Serra d'Or*, en aquest recull amb títol astrològic.

A les *Obres completes V. Literatura i llegenda* (1977), sota l'epígraf «Articles diversos», hi trobem cinc «Restriccions mentals» més. L'ordre d'aparició al llibre concorda amb l'ordre cronològic de publicació original: «Ciència-ficció», del març de 1969; «Un excés imperdonable», de l'agost de 1970; «Historietes literàries», de l'octubre de 1971; «La visió dels altres», del gener de 1973; i «... Déu ens do glòria», del juny de 1973.

Pel que respecta als seus papers més cívics i polítics, convé destacar que hi ha setze articles que es van incloure a *Un país sense política* (1976). D'aquests setze, dotze formaven part també de les «Restriccions mentals», com «Sobre un pessimisme», de l'agost de 1968, o «El futbol i més coses», del març de 1971. Els altres quatre correspondrien a tres de previs a les sèries –«Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives», del novembre de 1960; i la carta i la resposta «Sobre el fet diferencial valencià», del juny de 1961– i a un de simultani, que és el que justament dona nom al llibre, «Un país sense política», del juny de 1968. Aquests tres previs, d'altra banda, també foren recollits, «amb permís d'Edicions de La Magrana», a

Qüestió de noms i altres escrits (1978), primer, i a *Pamflets polítics* (1985), després, en companyia de «Països Catalans, 1876», del juliol-agost de 1978, inclòs a «Passar el dia, empènyer l'any».

El mateix any 1985 també sortí *Punts de meditació*, on trobem vint-i-dos articles procedents de «Passar el dia, empènyer l'any», com «La història, demà», del juny de 1979, o «El “cisma” lingüístic aparent», del febrer de 1982, entre d'altres. Aquest darrer, juntament amb «L'“espiritualitat” a estudi», del setembre de 1981, a més, havien aparegut als números 41 (1981) i 46 (1982) de la revista *Saó*. Igualment, com a apèndix del volum de *Correspondència, I. Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, apareixen recollits els articles «Sobre l'art de saber llegir», de gener de 1969 i pertanyent a «Restriccions mentals», i «Resposta a Joan Ferraté», de maig d'aquell any, però al marge de la secció.

Gràcies als avantatges del món en línia, el lector té disponible a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes i a l'Espai Joan Fuster, ambdós espais web, la majoria dels números de *Serra d'Or* on Joan Fuster col·laborà entre l'octubre 1959 i el desembre de 1982; els anys 1983 i 1984, però, no hi són. Cal, això sí, alternar les dues pàgines, ja que, per exemple, la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes té tots els números des del principi fins al maig de 1981, mentre que l'Espai Joan Fuster ajuda a completar els mesos que van des del juny de 1981 fins al final de 1982, però hi manquen alguns dels primers de l'etapa prèvia («Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives», «Sobre el fet diferencial valencià. Carta a *Serra d'Or*», «Sobre el fet diferencial valencià. Resposta» i «Enquesta: la poesia social») i alguns d'aquest període de «Passar el dia, empènyer l'any» («Literatura catalana?», «Memòria de Jaume Roig», «La trivialització de la senyera», «Països Catalans, 1876» i «Una repetició que no ho és»). En canvi, en les dues webs podem accedir a totes les «Restriccions mentals», però és només a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes on llegirem les respostes de Fuster a Víctor Mora o a Joan Miravittles i Serradell, atés que s'hi troba el número de la revista complet, al contrari que a l'Espai Joan Fuster, els arxius electrònics del qual només contenen la portada i l'article en qüestió. Diferències bàsiques, d'altra banda, derivades pel fet de

tractar-se d'una institució de consulta general, la primera, i d'una de més específica d'un autor, la segona.²¹⁵

En darrer lloc, hom pot consultar la majoria dels mecanoscrits originals de l'escriptor a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca. En la tasca d'ordenació i catalogació que realitzàrem en –i per a– aquest arxiu, comprovàrem l'afany de Fuster per guardar una còpia de gairebé tot el que escrivia i enviava per a publicar. Dissortadament, no hi ha tots els mecanoscrits; en l'article «Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives», per exemple, només hi resten les fitxes de treball amb notes que degué fer servir per a preparar-lo. Tanmateix, s'hi troben trenta-sis «Restriccions mentals» i la pràctica totalitat dels que veieren la llum a «Passar el dia, empènyer l'any», a excepció de «Països Catalans, 1876» i «Països Catalans, 1978».

6.4. TAULES-RESUM DE LES CATEGORIES PROPOSADES

6.4.1. *Indicacions i abreviatures*²¹⁶

* Disponible el mecanoscrit original a l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca.

C1: *Correspondència, I. Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, València, Tres i Quatre, 1997.

OC3: *Obres completes III. Viatge pel País Valencià*, Barcelona, Edicions 62, 1971.

OC4: *Obres completes IV. Assaigs, I*, Barcelona, Edicions 62, 1975.

OC5: *Obres completes V. Literatura i llegenda*, Barcelona, Edicions 62, 1977.

PM: *Punts de meditació*, València, Eliseu Climent, 1985.

PPol: *Pamflets polítics*, Barcelona, Empúries, 1985.

²¹⁵ La informació que hi aportem la vam extraure de la consulta realitzada el 28 de novembre 2019.

²¹⁶ Tots els articles, a excepció dels inèdits (Taula 5), estan recopilats a l'*Obra Completa. Volum tercer. Assaig, II* (2011), editada per Antoni Furió i Josep Palàcios, de manera que no hem cregut convenient assenyalar-ho en les diferents graelles.

QNAE: *Qüestió de noms i altres escrits*, València, Almudin, 1978.

Sagitari: *Sagitari*, València, Diputació de València, 1984.

Saó: *Revista Saó*.

UPSP: *Un país sense política*, Barcelona, La Magrana, 1976.

6.4.2. Taula 1: *Articles previs a les dues sèries*

Article	Publicat al número	Recollit a
«Carles Riba, crític»	<i>Germinabit</i> , 65 (agost-setembre de 1959), p. 49	
«L'amor, la mort i Déu en la poesia d'Ausiàs March»	Any I, núm. 1, octubre de 1959, pp. 6-8	
«Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives»	Any II, núm. 11, novembre de 1960, pp. 14-15	UPSP (dins «De cara als plantejaments clars»), pp. 69-77 QNAE (dins «De cara als plantejaments clars»), pp. 29-37 PPol (dins «De cara als plantejaments clars», a <i>Qüestió de noms i altres escrits</i>), pp. 32-40
«Sobre el fet diferencial valencià. Resposta»	Any III, núm. 6, juny de 1961, pp. 9-10	UPSP (dins «De cara als plantejaments clars»), pp. 79-82 QNAE (dins «De cara als plantejaments clars»), pp. 39-43

		PPol (dins «De cara als plantejaments clars», a <i>Qüestió de noms i altres escrits</i>), pp. 42-45
«Divagacions sobre un malentès»*	Any III, núm. 10, octubre de 1961, pp. 11-12	OC4 (dins «Uns afegits», a <i>El descrèdit de la realitat</i>) pp. 101-106
«Enquesta: la poesia social»	Any IV, núm. 4, abril de 1962, pp. 41-43	OC4 (amb el títol «D'una enquesta sobre poesia "social"», a <i>Perspectives de cultura</i>), pp. 225-235
«Qüestió de noms. Problemes de la denominació de les terres catalanes»	Any IV, núm. 8-9, agost/setembre de 1962, pp. 16-20	
«La llengua (i més coses) dels valencians»	Any IV, núm. 12, desembre de 1962, pp. 25-28	
«Papers de diari»	Any V, núm. 8-9, agost/setembre de 1963, pp. 19-21	
«Divagacions sobre les dues cultures»	Any VII, núm. 10, octubre de 1965, pp. 17-19	OC4 (a <i>Perspectives de cultura</i>), pp. 237-245
«Martínez Ferrando, escriptor»	Any VII, núm.12, desembre de 1965, pp. 81-82	UPSP (dins «Llengua i literatura»), pp. 97-102
«Dos llibres de Maurici Serrahima»*	Any VIII, núm.8, agost de 1966, p. 41	
«Memòria de Josep Martínez Ruiz»	Any IX, núm. 4, abril de 1967, pp. 71-72	OC3 (ampliat a <i>Homes més o menys importants</i>), pp. 407-414

«Una càtedra de català a València»*	Any IX, núm. 12, desembre de 1967, pp. 32-33	
-------------------------------------	--	--

6.4.3. Taula 2: «Restriccions mentals» (Primera sèrie: 1968-1973)

Article	Publicat al número	Recollit a
«L'art de xiular en públic»*	Any X, núm. 103, abril de 1968, p. 67	
«Uns drets i uns deures»*	Any X, núm. 104, maig de 1968, p. 41	
«La pau i els mapes»*	Any X, núm. 105, juny de 1968, p. 99	
«Les altres violències»*	Any X, núm. 106, juliol de 1968, p. 31	
«Sobre un pessimisme»*	Any X, núm. 107, agost de 1968, p. 14	UPSP (dins «Un país sense política»), pp. 18-20
«Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...»*	Any X, núm. 108 setembre de 1968, p. 49	
«La dificultat de ser conservador»*	Any X, núm. 109, octubre de 1968, p. 51	UPSP (dins «Dia a dia»), pp. 121-124
«Figures sobre el paper»	Any X, núm. 110, novembre de 1968, p. 60	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 353-356

«El fantasma de Napoleó»*	Any X, núm. 111, desembre de 1968, p. 75	
«Sobre l'art de saber llegir»*	Any XI, núm. 112, gener de 1969, p. 36	C1(dins «Apèndix»), pp. 294-297.
«Màquines per a pensar»	Any XI, núm. 113, febrer de 1969, p. 34	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 356-359
«Ciència-ficció»*	Any XI, núm. 114, març de 1969, p. 37	OC5, pp. 393-396
«Sobre alguns escrúpols»*	Any XI, núm. 115, abril de 1969, p. 33	
«Maneres de parlar»*	Any XI, núm. 116, maig de 1969, p. 41	
«Un cert dèficit de filosofia (I)»	Any XI, núm. 117, juny de 1969, p. 39	OC4 (dins «Un cert dèficit de filosofia», a <i>Problemes catalans</i>), pp. 335-338
«Un cert dèficit de filosofia (II)»	Any XI, núm. 118, juliol de 1969, p. 31	OC4 (dins «Un cert dèficit de filosofia», a <i>Problemes catalans</i>), pp. 338-342
«Un cert dèficit de filosofia (i III)»	Any XI, núm. 119, agost de 1969, p. 33	OC4 (dins «Un cert dèficit de filosofia», a <i>Problemes catalans</i>), pp. 342-345
«Els nous suïcides»	Any XI, núm. 120, setembre de 1969, p. 30	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 360-362
«Abundància de socialismes»*	Any XI, núm. 121, octubre de 1969, p. 40	

III. UNA COL·LABORACIÓ DE VINT-I-CINC ANYS (1959-1984)

«Joguines sense malícia»	Any XI, núm. 122, novembre de 1969, p. 44	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 363-366
«Estils de pensar»	Any XI, núm. 123, desembre de 1969, p. 51	OC4 (amb el títol «Nota bene», dins «Un cert dèficit de filosofia», a <i>Problemes catalans</i>), pp. 346-350
«Sobre la intimitat»	Any XII, núm. 124, gener de 1970, p. 39	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 366-369
«Les altres cultures»	Any XII, núm. 125, febrer de 1970, p. 47	OC4 (dins «Llengua i literatura», a <i>Problemes catalans</i>), pp. 323- 326
«Llengua i literatura»	Any XII, núm. 126, març de 1970, p. 39	OC4 (dins «Llengua i literatura», a <i>Problemes catalans</i>), pp. 326- 330
«La qüestió del bilingüisme»	Any XII, núm. 127, abril de 1970, p. 47	OC4 (dins «Llengua i literatura», a <i>Problemes catalans</i>), pp. 330-333
«El defecte de ser “petits”»*	Any XII, núm. 128, maig de 1970, p. 35	
«“Quand vous serez bien vieille...”»	Any XII, núm. 129, juny de 1970, p. 48	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 369-372
«Un problema d’indumentària»	Any XII, núm. 130, juliol de 1970, p. 65	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 372-375
«Un excés imperdonable»*	Any XII, núm. 131, agost de 1970, p. 29	OC5, pp. 397-400

«Excessos de llenguatge, excessos de gramàtica»*	Any XII, núm. 132, setembre de 1970, p. 35	
«Un mercat que es perd»*	Any XII, núm. 133, octubre de 1970, p. 51	
«Per passar l'estona»*	Any XII, núm. 134, novembre de 1970, p. 45	
«Ni “modernistes” ni tan sols “moderns”»*	Any XII, núm. 135, desembre de 1970, p. 69	UPSP (dins «Qüestió de la burgesia»), pp. 42-46
«Fer política»*	Any XIII, núm. 136, gener de 1971, p. 31	
«Una mica de dol per J. M. Bayarri»*	Any XIII, núm. 137, febrer de 1971, p. 33	UPSP (dins «Llengua i literatura»), pp. 102-105
«El futbol i més coses»*	Any XIII, núm. 138, març de 1971, p. 37	UPSP (dins «Dia a dia»), pp. 124-127
«Correspondència urgent»*	Any XIII, núm. 139, abril de 1971, p. 41	
«El temps i la seva indulgència»*	Any XIII, núm. 140, maig de 1971, p. 26	UPSP (dins «Dia a dia»), pp. 127- 130
«Joc de lletres»	Any XIII, núm. 141, juny de 1971, p. 36	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 375-378
«Dificultats valencianes (1)»*	Any XIII, núm. 142, juliol de 1971, p. 45	UPSP (dins «Llengua i literatura»), pp. 106-108

III. UNA COL·LABORACIÓ DE VINT-I-CINC ANYS (1959-1984)

«Dificultats valencianes (i 2)»*	Any XIII, núm. 143, agost de 1971, p. 29	UPSP (dins «Llengua i literatura»), pp. 109-111
«Nota sobre la mentida»	Any XIII, núm. 144, setembre de 1971, p. 41	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 378-381
«Historietes literàries»*	Any XIII, núm. 145, octubre de 1971, p. 48	OC5, pp. 401-404
«Els anys de Picasso»	Any XIII, núm. 146, novembre de 1971, p. 35	OC4 (dins «Uns afegits», a <i>El descrèdit de la realitat</i>) p. 106-109
«Una presència difícil»*	Any XIII, núm. 147, desembre de 1971, p. 71	UPSP (dins «Dia a dia»), pp. 131-134
«Els últims heroïsmes»	Any XIV, núm. 148, gener de 1972, p. 35	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 381-384
«Una carència singular»*	Any XIV, núm. 149 febrer de 1972, p. 31	UPSP (dins «Llengua i literatura»), pp. 112-114
«Sobre uns determinats excessos»	Any XIV, núm. 150, març de 1972, p. 35	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 384-387
«Simples qüestions topogràfiques»*	Any XIV, núm. 151, abril de 1972, p. 75	
«Parlar segons com»*	Any XIV, núm. 152, maig de 1972, p. 23	UPSP (dins «Llengua i literatura»), pp. 114-117
«Comèdies i comedians»	Any XIV, núm. 153, juny de 1972, p. 37	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 387-390

«Qüestions de vocabulari»*	Any XIV, núm. 154, juliol de 1972, p. 33	
«Ni rics, ni pobres»	Any XIV, núm. 155, agost de 1972, p. 37	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 390-394
«Obligació de la simpatia»	Any XIV, núm. 156, setembre de 1972, p. 35	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 394-397
«Importància del carrer»	Any XIV, núm. 157, octubre de 1972, p. 35	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 397-400
«Reaparició de la província»*	Any XIV, núm. 158, novembre de 1972, p. 29	
«Final del pa»	Any XIV, núm. 159, desembre de 1972, p. 73	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 400-404
«La visió dels altres»*	Any XV, núm. 160, gener de 1973, p. 19	OC5, pp. 405-407
«La gran por que s'acosta»	Any XV, núm. 161, febrer de 1973, p. 26	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 404-407
«El cadàver del mariscal»*	Any XV, núm. 162, març de 1973, p. 31	
«Unes difícils confiances»	Any XV, núm. 163, abril de 1973, p. 27	<i>Sagitari</i> (dins «Reincidències»), pp. 121-125.
«Peces de recanvi»	Any XV, núm. 164, maig de 1973, p. 35	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 407-411

III. UNA COL·LABORACIÓ DE VINT-I-CINC ANYS (1959-1984)

«... Déu ens do glòria»*	Any XV, núm. 165, juny de 1973, p. 40	OC5 (dins «Articles diversos»), pp. 409-413
«La geometria, per exemple»	Any XV, núm. 166, juliol de 1973, p. 34	OC4 (a <i>El món de cada dia</i>), pp. 412-415 <i>Sagitari</i> (dins «Reincidències»), pp. 93-97
«L'art i la litúrgia»	Any XV, núm. 167, agost de 1973, p. 35	OC4 (dins «Uns afegits», a <i>El descredit de la realitat</i>) p. 109-112

6.4.4. Taula 3. «Passar el dia, empènyer l'any» (Segona sèrie: 1978-1984)

Article	Publicat al número	Recollit a
«Salvem el patrimoni eròtic!»*	Any XX, núm. 221, febrer de 1978, p. 35	
«Literatura catalana?»*	Any XX, núm. 222, març de 1978, p. 30	
«Memòria de Jaume Roig»*	Any XX, núm. 223, abril de 1978, p. 39	
«La trivialització de la senyera»*	Any XX, núm. 224, maig de 1978, p. 41	
«El problema de les dissidències»*	Any XX, núm. 225, juny de 1978, p. 37	<i>Sagitari</i> (dins «Reincidències»), pp. 128-132

«Països Catalans, 1876»	Any XX, núm. 226-227, juliol-agost de 1978, p. 55	PPol (a <i>Qüestió de noms i altres escrits</i>), pp. 57-60 QNAE, pp. 55-58
«La consolació per la filosofia»*	Any XX, núm. 228, setembre de 1978, p. 40	<i>Sagitari</i> (dins «Reincidències»), pp. 114-118
«Països Catalans, 1978»	Any XX, núm. 229, octubre de 1978, p. 34	
«Breu apunt sobre el materialisme»*	Any XX, núm. 230, novembre de 1978, p. 41	<i>Sagitari</i> (dins «Reincidències»), pp. 142-147
«Una nota més sobre el segle XVIII»*	Any XX, núm. 231, desembre de 1978, p. 38-39	
«Epístola moral a algú»*	Any XXI, núm. 232, gener de 1979, p. 41	
«El problema de sempre»*	Any XXI, núm. 233, febrer de 1979, p. 33	PM, pp. 11-15
«Aprensions a propòsit del “pactisme”» *	Any XXI, núm. 234, març de 1979, p. 22	PM, pp. 16-19
«La dificultat de ser polític»*	Any XXI, núm. 235, abril de 1979, p. 67	PM, pp. 20-23
«Notícia improvisada d'un secret bibliogràfic»*	Any XXI, núm. 236, maig de 1979, p. 22	

III. UNA COL·LABORACIÓ DE VINT-I-CINC ANYS (1959-1984)

«La història, demà»*	Any XXI, núm. 237, juny de 1979, p. 27	PM, pp. 24-28
«Política valenciana»*	Any XXI, núm. 238-239, juliol-agost de 1979, p. 60	PM, pp. 29-33
«Les perspectives sinistres»*	Any XXI, núm. 240, setembre de 1979, p. 39	PM, pp. 34-38
«Les xifres de la delinqüència»*	Any XXI, núm. 241, octubre de 1979, p. 40	PM, pp. 39-43 <i>Sagitari</i> (dins «Reincidències»), pp. 135-140
«Un pessimisme a debat»*	Any XXI, núm. 242, novembre de 1979, p. 31	PM, pp. 44-48
«Nota sobre l'anticleralisme»*	Any XXI, núm. 243, desembre de 1979, p. 43	PM, pp. 49-52
«Un article de Nadal»*	Any XXII, núm. 244, gener de 1980, p. 40	
«Una repetició que no ho és»*	Any XXII, núm. 246, març de 1980, p. 33	
«Rudiments d'ètica»*	Any XXII, núm. 247, abril de 1980, p. 45	<i>Sagitari</i> (dins «Reincidències»), pp. 100-104
«Una necrologia»*	Any XXII, núm. 248, maig de 1980, p. 18	PM, pp. 53-56

«L'espia que ve de la impremta»*	Any XXII, núm. 249, juny de 1980, p. 35	
«La “classe política”» *	Any XXII, núm. 250-251 juliol-agost de 1980, p. 65	PM, pp. 57-60
«Canvis de temps»*	Any XXII, núm. 252, setembre de 1980, p. 31	PM, pp. 61-64
«La “festa” d'Elx»*	Any XXII, núm. 253, octubre de 1980, pp. 36-37	
«L'anècdota d'enguany»*	Any XXII, núm. 254, novembre de 1980, p. 35	PM, pp. 65-69
«“Cultures” i “civilitzacions”» *	Any XXII, núm. 255, desembre de 1980, p. 71	
«Un tema acabat d'encetar»*	Any XXIII, núm. 256, gener de 1981, p. 37	
«El Renaixement»*	Any XXIII, núm. 257, febrer de 1981, p. 35	
«Apologia dels “bons modos”» *	Any XXIII, núm. 258, març de 1981, p. 36	
«Entorn del 1800»*	Any XXIII, núm. 259, abril de 1981, p. 71	

III. UNA COL·LABORACIÓ DE VINT-I-CINC ANYS (1959-1984)

«Don Américo»*	Any XXIII, núm. 260, maig de 1981, p. 35	
«Els inèdits d'en Pla»*	Any XXIII, núm. 261, juny de 1981, p. 44	
«Una paradoxa més»*	Any XXIII, núm. 262-263, juliol-agost de 1981, p. 20	
«L'“espiritualitat” a estudi»*	Any XXIII, núm. 264, setembre de 1981, p. 45	<i>Saó</i> , 41 (1981), pp. 25-26
«I mai més ben dit, això»*	Any XXIII, núm. 265, octubre de 1981, p. 33	PM, pp. 111-114
«Reflexions fora de temps»*	Any XXIII, núm. 266, novembre de 1981, p. 37	PM, pp. 123-126
«“Fugit irreparable...”» *	Any XXIII, núm. 267, desembre de 1981, p. 46	
«Vaticinis i projectes»*	Any XXIV, núm. 268, gener de 1982, p. 16	PM, pp. 131-134
«El “cisma” lingüístic aparent»*	Any XXIV, núm. 269, febrer de 1982, p. 31	<i>Saó</i> , 46 (1982), pp. 13-14 PM, pp. 139-142
«Una disculpa prèvia»*	Any XXIV, núm. 270, març de 1982, p. 27	

«La guerra i la pau»*	Any XXIV, núm. 271, abril de 1982, p. 47	PM, pp. 143-146
«“Tots a Castelló”» *	Any XXIV, núm. 272, maig de 1982, p. 25	PM, pp. 147-150
«Barcelona i el “Titànic”» *	Any XXIV, núm. 273, juny de 1982, p. 35	
«Vacances pagades»*	Any XXIV, núm. 274-275, juliol-agost de 1982, p. 44	
«El català al carrer»*	Any XXIV, núm. 276, setembre de 1982, p. 35	PM, pp. 151-155
«Ara m’agradaria escriure»*	Any XXIV, núm. 277, octubre de 1982, p. 38	PM, pp. 156-159
«Josep Renau»*	Any XXIV, núm. 278, novembre de 1982, p. 35	PM, pp. 167-170
«És la vida...» *	Any XXIV, núm. 279, desembre de 1982, p. 65	<i>Sagitari</i> (dins «Reincidències»), pp. 107-112
«El cas de Ramon Llull»*	Any XXV, núm. 280, gener de 1983, p. 45	
«Evolució de la Quaresma»*	Any XXV, núm. 281, febrer de 1983, p. 34	

III. UNA COL·LABORACIÓ DE VINT-I-CINC ANYS (1959-1984)

«No tot són males notícies»*	Any XXV, núm. 282, març de 1983, p. 43	
«Un poeta més»*	Any XXV, núm. 283, abril de 1983, p. 65	
«Un lloc per a la història»*	Any XXV, núm. 284, maig de 1983, p. 29	
«Un petrarquista imprevisible»*	Any XXV, núm. 285, juny de 1983, p. 46	
«Nota autobiogràfica»*	Any XXV, núm. 286-287, juliol-agost de 1983, p. 53	
«La guerra i la pau»*	Any XXV, núm. 288, setembre de 1983, p. 37	
«Cartanova»*	Any XXV, núm. 289, octubre de 1983, p. 35	
«Sobre el parlamentarisme»*	Any XXV, núm. 290, novembre de 1983, p. 45	
«Els vaticinis amargs»*	Any XXV, núm. 291, desembre de 1983, p. 43	
«Els vaticinis d'Orwell»*	Any XXVI, núm. 292, gener de 1984, p. 33	

6.4.5. Taula 4: Articles fora de les dues sèries

Article	Publicat al número	Recollit a
«Útil per a tots. Fèlix Estop i la possibilitat de corregir un dèficit substancial en la cançó»	Any X, núm. 105, juny de 1968, p. 1	
«Un país sense política»	Any X, núm. 105, juny de 1968, pp. 23-25	UPSP (dins «Un país sense política»), pp. 11-18
«Resposta a Víctor Mora: “Fuster i els fets de Txecoslovàquia”»	Any X, núm. 110, novembre de 1968, pp. 1-5	
«Resposta a Joan Miravittles i Serradell: “Txecoslovàquia, encara”»	Any X, núm. 110, novembre de 1968, p. 7	
«Resposta a Miquel Muñoz i Boscà: “Saber llegir”»	Any XI, núm. 114, març de 1969, pp. 1-3	
«Resposta a Joan Ferraté»	Any XI, núm. 116, maig de 1969, p. 49	C1(dins «Apèndix»), pp. 303-306.
«Joan Oliver, periodista»*	Any XI, núm. 121, octubre de 1969, pp. 50-52	
«Rèplica, probablement inútil, al senyor Artells»*	Any XIII, núm. 136, gener de 1971, pp. 33-34	
«Joan Fuster respon»	Any XXII, núm. 245, febrer de 1980, p. 1	

«Qüestionari»	Any XXIV, núm. 271, abril de 1982, p. 24	
---------------	--	--

6.4.6. *Taula 5: Articles inèdits (mecanoscrits originals)*

Article	Extensió	Pertanyeria a la sèrie
«Maneres d'escriure»	5 pàgines	«Restriccions mentals»
«Correspondència pública»	5 pàgines	«Passar el dia, empènyer l'any»
«A favor del "bon mot"»	5 pàgines	«Passar el dia, empènyer l'any»
«El Borja virtuos»	5 pàgines	«Passar el dia, empènyer l'any»

IV. ANÀLISI DEL CORPUS

1. L'ARTICULISME DE JOAN FUSTER

1.1. ENTRE LA MINIATURA, LA CÀPSULA I LA FORMA LARVADA: L'ARTICLE LITERARI, UN SUBTIPUS D'ASSAIG

Les característiques que són pròpies de l'article literari fonamenten la consideració d'aquest com una modalitat de l'assaig, deixant com a circumstancial i accessòria la plataforma periodística de publicació; de fet, recordem que hi ha reculls d'articles apareguts en format de llibre, de manera que perd entitat l'argument de l'enfocament periodístic que considera que el mitjà fa el gènere. Això no lleva, tanmateix, l'existència d'una línia d'estudi (§ II.1.1.) que relaciona el periodisme i l'assaig: la profusió de periòdics, revistes o, més recentment, blogs, ha estat un dels elements clau en l'auge del gènere assagístic. Per tant, el mitjà no fa el gènere, sinó que ajuda a vehicular-lo.

En aquesta direcció apunten algunes de les reflexions de Joan Fuster sobre l'assaig. L'octubre de 1969 va publicar, justament a *Serra d'Or* –tot i que fora de les dues sèries–, «Joan Oliver, periodista», en la primera part del qual reflexiona sobre el gènere de l'article literari i sobre com la premsa condiona l'activitat professional, la professionalització, de l'escriptor. La primera causa adduïda pel de Sueca a l'hora d'explicar el gruix de dedicació dels escriptors a la premsa és la feblesa de la indústria editorial i del consum de llibres:

Hi ha països, en efecte, on la paraula «literatura» –o la fórmula «fet literari»– pot designar el conjunt de relacions entre l'escriptor i el seu públic establertes quasi exclusivament a través del llibre. N'hi ha d'altres, en canvi, on el mercat editorial, mancat d'un mínim de consistència, no permet a l'home de lletres la realització de la seva obra en els termes de plenitud que el llibre suposa. A tot arreu, no cal dir-ho, les publicacions diàries, setmanals o mensuals, concedeixen un cert espai a la col·laboració del literat: del literat autèntic. Però probablement podria comprovar-se amb dades estadístiques que, allà on el llibre té una vida mercantil sana, la participació de l'escriptor a la premsa sol ser eventual i modesta, mentre que a les zones d'escassa

normalitat bibliogràfica, s'esdevé el contrari: l'escriptor es converteix en col·laborador habitual dels periòdics. (2011b: 177)

Uns anys abans, en la introducció que encapçalà el primer volum de l'*Obra completa* de Josep Pla, el qual es correspon amb *El quadern gris*, el suecà ja descrivia aquest fenomen de la professionalització de l'escriptor, amb l'exemple lògic del «grafòman reticent i púdic»²¹⁷ que fou l'empordanès (Fuster 1977e: 11). D'acord amb Fuster, «la “professió” consisteix a “escriure”: a cobrar a canvi d'escrits», però, en les nostres lletres, «no “llibres”: no, en general, aquell tipus de redacció que, en el vocabulari dels crítics, s'anomena “literatura” en un sentit estricte»; l'escriptor de Palafrugell optà pel «periodisme», és a dir, «escriure, sí, però bàsicament per als diaris i les revistes» (1977e: 13-14). I ho feu amb tanta passió —«una passió incurable»— que es familiaritzà a «veure el món en forma d'articles», la qual cosa li proporcionà «una disciplina: una escola de modèstia i de rigor, un exercici de sagacitat i d'atenció permanent» (Fuster 1977e: 14). En realitat, gràcies a la pràctica del *periodisme*, Pla obtingué «un principi de professionalització ja restringidament “de literat”» (Fuster 1977e: 14), com ho demostra la gran quantitat de llibres que confeccionà.

Si tornem a l'article dedicat a Joan Oliver, la principal conseqüència de la col·laboració periodística és que els escriptors s'adrecen a uns lectors que no són els seus propis com a lletraferit, sinó els del mitjà des del qual se'ls adreça. No obstant això, Fuster insisteix que l'escriptor no esdevé «periodista», sinó que continua sent escriptor, sense cap «degradació voluntària, adaptada a unes “formes” subalternes, sinó que aquesta voluntat mira d'acomplir-se en un gènere especial, en un tipus de “paper” —diguem-ho com Pla— ajustat a exigències materials ben concretes» (Fuster 2011b: 178). Entre els principals escriptors de la literatura catalana contemporània que s'han dedicat a aquest tipus de *periodisme*, el suecà hi situa, a més d'Oliver, Joan Maragall, Josep Pla, Eugeni d'Ors —«el *Glosari*, de Xènius, fou des del primer dia un producte per a diari»— i Josep Carner; tota una tradició, sens dubte.

---

²¹⁷ Lluny d'hipotètiques connotacions negatives, Fuster defensa i reivindica, en l'article «Un excés imperdonable», publicat l'agost de 1970 a *Serra d'Or*, la grafomania i l'adjectiu *grafòman* aplicat a Josep Pla, però també a Ramon Llull, Manuel de Pedrolo, Santiago Rusiñol, Joan Maragall, Jacint Verdaguer, Josep Maria de Sagarra o, fins i tot, ell mateix (2011b: 219-221).

Amb el pretext de parlar del Joan Oliver periodista, Fuster ens explica que, per a ell, l'article literari publicat a la premsa periòdica «és un gènere literari equiparable a qualsevol altre, i ens ha de merèixer idèntica consideració», alhora que en fa una distinció respecte a l'«altre tipus d'article», l'article de periòdic o de diari, que resta fora de l'àmbit de l'assaig, que «no és un “fragment” ni una “frustració”» (2011b: 179). I, seguint el fil de la reflexió, ens regala una magnífica definició de l'article tal com el conreen Oliver o ell mateix –«Jo – l'últim de l'escalafó– també sóc del ram», justifica el suecà la poca neutralitat de les apreciacions–:

és un rebrot de l'assaig, de l'assaig tal com havia sorgit de la ploma monumental de Montaigne, és a dir, la digressió personal subjectiva, perpetrada sobre la marxa, en una vora del temps que passa i com per donar-ne testimoni intel·ligible. Ni tan sols quan l'articulista apareix en el pla de portaveu d'un partit o d'una secta, no deixa d'escriure en nom propi, i el seu article és acollit com a cosa seva i per ser seva. En això es diferencia de l'editorialista, del periodista no literari –diguem-ho així per entendre'ns–, dels periodistes *stricto sensu*, que, aquests, sí, no parlen per ells mateixos. Un article és un assaig en miniatura. L'escriptor-articulista hi parla de si mateix o des de si mateix: el públic el llegeix perquè el busca i espera la paraula de l'escriptor, d'aquell escriptor particular. (2011b: 179)

Per a Joan Fuster, l'escriptor dels articles continua sent l'escriptor dels llibres d'assaigs, és a dir, no deixa de ser escriptor, de ser un home de lletres: hi aboca les seues reflexions, es pregunta, s'examina, sobre el món que l'envolta, però sempre parla en nom seu. D'ací que el diferencie dels «periodistes *stricto sensu*», que sí que escriuen d'acord amb unes normes o uns paràmetres del periodisme. A més, les dificultats que arrossega el sector editorial català converteixen els periòdics i les revistes en una tribuna preeminent per a l'assagista. Ara bé, també és cert que li permeten tenir un altre tipus de clients, això és, li obrin les portes a uns altres lectors que, en cas que no fora així, potser no el llegirien.

Els únics canvis a què s'ha d'adaptar l'articulista és a l'extensió –«un article és un assaig en miniatura»–, així com a les urgències, a les necessitats o a les exigències que la

revista o el periòdic imposen, com la immediatesa, per exemple. Tot això, afirma Fuster, sol influir en el tipus d'escriptura resultant, que s'hi pot veure alterada: «Això repercuteix de vegades sobre l'escriptura de l'articulista, que es deixa endur per la facilitat, o renuncia als escrúpols de la seva disciplina» (2011b: 180).

El 1982, en una entrevista amb Manuel Muñoz (2003: 259-260), l'assagista reiterava els condicionaments que suposava, a títol personal, aquesta immediatesa, aquest sotmetiment a la premsa imposada per la premsa, aquest ajustament a una llargària fixada; paral·lelament, però, la curtedat de l'article l'obligava a tirar pel dret, sense floritures, sense «malabarismos», per dir allò que volia dir. En qualsevol cas, el de Sueca considera l'article com una «càpsula de ensayo», amb què se sent còmode, per poder escriure «más o menos a mi aire», però insatisfet, ja que, si disposara de temps i tranquil·litat, amb preparació, podria allargar-ne el tema. Si no ha escrit més *llibres*, ha estat, com indicava en l'article sobre Oliver i com veurem en altres declaracions, a causa de la minvada indústria editorial –ni hi ha «plataforma suficiente», ni «plataforma donde publicar», i, en cas que hi haja, «no te lo pagan, no la tienes en proporción al trabajo que te exige»–; no obstant això, la confecció de nombrosos articles de periòdic i la posterior recopilació en forma de llibre «ha sido una manera de hacer».

D'altra banda, en *Literatura catalana contemporània*, en el capítol titulat «L'assaig i els assagistes» del Noucentisme, i concretament en l'apartat «Sort i dissort de l'article de diari», tornem a trobar-hi reflexions a l'entorn de l'articulisme tot reprenent alguns dels punts esbossats en «Joan Oliver, periodista». En primer lloc, per si amb la jerarquia dels epígrafs no quedava clar, arranca la secció amb la inclusió de l'article dins el gènere assagístic: «L'assaig, i la seva forma larvada que és l'article de diari, ocupen un lloc molt important dins de la prosa catalana contemporània. I, ben mirat, més l'article que no l'assaig pròpiament dit» (1985b: 284). De nou, remarca la importància de la premsa diària com a espai d'oportunitat perquè els escriptors desenvoluparen la seua feina; una feina, d'altra banda, supletòria del «buit que hi ha entre el lector de diari i la literatura», pròpia de «la fauna intermèdia de l'aficionat i del periodista» (1985b: 284). Així, doncs, l'intent de professionalització dels escriptors hauria fomentat aquesta abundància de plomes literàries en els periòdics i les revistes, atès que el llibre només, com ja hem vist anteriorment, no ho

permetia: «El llibre és poc rendable [sic], i el periòdic ajuda a salvar el seu magre benefici» (1985b: 284).

Si ens cenyim a aquests dos factors –la funció de suplència i la millor remuneració en comparació amb el llibre–, no és estranya l’afirmació sobre el nivell d’*intel·lectualitat* de la premsa catalana de principis del segle XX: «Pot dir-se que la premsa catalana, del 1900 al 1938, va ser una de les més “intel·lectuals” d’Europa, a causa, precisament, d’aquesta “falta de braços”» (1985b: 284). Ara bé, una de les conseqüències d’aquesta dependència crematística dels escriptors de les plataformes periòdiques és l’obligat bilingüisme a què es veuen constrets Joan Maragall, Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Alomar, Gaziel o Josep Pla, entre d’altres: «el periodisme, el peu forçat idiomàtic d’un diari “en castellà” –de Barcelona o no–, decideix amb el pes dels seus honoraris la llengua dels que escrivien a les seves pàgines» (Fuster 1985b: 113)²¹⁸.

La dispersió de l’obra resultant –perquè l’article d’un escriptor, «si era *pro pane lucrando*, no deixava de ser també la seva “obra”– s’esdevé com un altre dels efectes d’aquesta supeditació a la col·laboració en premsa; només el recull d’una selecció d’articles en un volum pot salvar-los de la «fungibilitat del seu suport» original (Fuster 1985b: 285). El *Glosari* –que més endavant comentarem que fou la primera obra en català que el suecà llegí–, d’Eugeni d’Ors, i *Les bonhomies*, de Josep Carner, n’il·lustren el comentari. Justament, en el pròleg a aquest aplec de proses literàries carnerianes, Fuster en descriu els trets que, a més de la presentació en format llibre, en permeten el tractament com a literatura i no com a periodisme: «ni el to, ni els temes, ni el redactat, no s’ajusten a allò que se sol considerar com “periodístic”: són ben bé “literaris”, cent per cent», de manera que la recopilació només oferiria «una unitat i una consistència que semblen premeditades i d’una peça» (1964: 13). Unitat i consistència que també trobem en els reculls del mateix suecà, com *Combustible per a falles* (1967), *L’home, mesura de totes les coses* (1967), *Examen de consciència* (1968) o *Babels i babilònies* (1972), entre d’altres.

---

²¹⁸ Malgrat el canvi de llengua provocat per les circumstàncies, per a Fuster (1985b: 113), la producció d’aquests autors en castellà, cal incloure-la «per dret propi –temàtica, esperit, tribuna–» dins la societat catalana i, per extensió, dins la literatura catalana. En aquesta línia, Gonçal López-Pampló (2017a: 55) subratlla la rellevància que algunes capçaleres i certes veus dels temps de la Renaixença, a pesar de l’ús que moltes feren del castellà, van tenir en la conformació d’un sistema de mitjans de comunicació propi.

Totes aquestes consideracions entorn de l'article literari i de l'assaig, les observem també aplicades pel mateix Fuster a la seua pròpia obra. D'aquesta manera, quan, al pròleg a les seues *Obres completes IV. Assaigs, I*, el de Sueca reflexiona sobre el títol que l'editor li aconsella –*Assaigs*–, confessa:

Ben mirat, excepte uns pocs versots més o menys infames, tot el que jo he escrit fins ara no són sinó això: assaigs. Les opcions comercials, o alguna altra circumstància, de tema o de plantejament molt concreta, han contribuït a diversificar-ne l'aparença. Unes vegades, per exemple, el resultat presentava la forma d'un llibre articulat i normal; d'altres, s'ajustava a l'espai i al to de les exigències de la col·laboració periodística; he intentat els recursos de l'aforisme, i m'he servit de la laxitud tradicional del *journal*, tan útil per a la reflexió esporàdica o contingent; quan he publicat papers d'ambició erudita i amb les preceptives notes a peu de pàgina, el projecte no variava, i ho he advertit a cada cas –«assaigs d'història cultural»–, i no són més que assaigs, amb una mica de complement informatiu, de tràmit, determinades obres meves que, en la superfície, poden semblar d'«història» o de «crítica». Tot ve a ser una mateixa cosa. L'actitud intel·lectual implícita és constant i deliberada. (1975a: 5)

A pesar d'aquesta *captatio benevolentiae* de to modest i irònic amb què en pretén marcar distància, l'obra poètica fusteriana no es pot etiquetar, en cap cas, com de només «uns pocs versots més o menys infames»²¹⁹. Siga com siga, el que ens interessa és posar el focus sobre la seua àmplia concepció de l'assaig; l'assaig, això és, entès en totes les seues formes (l'aforisme, l'article en premsa, la crítica literària, els papers d'història cultural), de manera que, a ulls de Fuster, tan *assagistic* és el recull *Consells, proverbis i insolències* com

---

²¹⁹ Des de 1948, amb *Sobre Narcís*, fins al 1954, amb *Escrit per al silenci*, la constant elaboració de versos dona una mitjana de més d'una obra a l'any: a banda dels dos títols esmentats, en aquests set anys veuran la llum *Ales o mans* (1949), *Tres poemes* (1949), *Va morir tan bella* (1951) i *Terra en la boca* (1953), però, a més, també és autor d'*Ofici de difunt*, escrit el 1950, o de *Poemes per fer*, confegit entre 1953 i 1954, que no aparegueren publicats fins que es recopilaren al volum *Set llibres de versos* (1987), i d'alguns poemes solts circumstancials o en premsa. No obstant això, sembla que, des de 1954, Fuster abandona la poesia, si més no, de manera regular; Salvador Ortells (2018: 58-65), que n'ha analitzat aquest abandó, constata, doncs, que entre aquell any i 1987 l'assaig monopolitzarà la producció fusteriana.

Heretgies, revoltes i sermons: tres assaigs d'història cultural, per posar dos exemples apareguts el mateix any 1968.

Més endavant, però, hi aportarà un matís per a explicar la diferència entre els dos tipus d'assaig que ha conreat i, sobretot, per apuntar-n'hi la preferència: «el “gènere” que m'hauria agradat de cultivar, com a treball regular» és «l'“assaig” clàssic, el derivat del venerable Montaigne», ja que «després de tants anys d'exercir d'“assagista”, he escrit tan pocs “assaigs” com Déu mana: vull dir, tan pocs “assaigs-assaigs”» (1975a: 6). Fuster, que s'ha declarat en més d'una ocasió admirador i seguidor de l'assagista francès²²⁰, distingeix en aquest pròleg entre aquells textos més extensos i articulats i aquells altres més condicionats, en extensió, adequació al mitjà de publicació i peremptorietat de l'escriptura, pels compromisos professionals²²¹.

Malgrat aquesta distinció *formal*, en opinió de Fuster, «tot ve a ser una mateixa cosa», atès que «l'actitud intel·lectual implícita és constant i deliberada» (1975a: 5-6). Per tant, es posa de manifest una vegada més que, segons el suecà, l'escriptor dels articles no deixa de ser, en definitiva, un escriptor d'assaigs. Assaigs que, això sí, s'han d'adaptar a unes noves circumstàncies: com el públic, més ampli i general, i l'extensió o les exigències que imposa el paper diari.

Comptat i debatut, aquest enfocament de Fuster coincideix plenament amb una línia d'opinió que, com s'ha vist en el marc teòric (§ II.1.2.), ha posat de relleu les relacions entre assaig literari i pràctica periodística. De fet, Josep Maria Casasús (1993: 27), en un treball que porta per títol «Les aportacions de Joan Fuster al periodisme», sentència que el suecà és l'assagista que més va ajudar a ennoblir l'article de premsa a casa nostra. Igualment, dictamina que, al contrari que Josep Pla —el «paral·lel» al suecà en aquest camp i en el mateix segle—, que sostingué «una periodística molt rica, però certament desigual», un periodisme

²²⁰ El de Sueca, fins i tot, arriba a considerar Michel de Montaigne com a membre de la família en l'article «Recuerdo para el abuelo Montaigne», publicat a la revista *Jano*, el 1980 (Fuster 1980c: 156). Un any després, l'11 de gener, apareixia a *La Vanguardia* el text «Michel de Montaigne. Una vieja, afable, corrosiva compañía», en què confessava la devoció que professa pel francès (Fuster 1981b: 5).

²²¹ És interessant constatar que aquesta problemàtica, com hem assenyalat (§ II.1.2.), no era exclusiva del suecà; segons Alfons Berardinelli (2002: 27), el desenvolupament del periodisme i de les seues especialitats en el Noucents *dificultà* la vida dels autors en què la vocació assagística es presentava en la seua forma «più pura, o totale, o assoluta».

«més aviat de fets reals i d'observació òbvia de la realitat», el de Sueca conreà un articulisme més pròxim a una obra de pensament, «un periodisme d'idees, un periodisme concebut com una de les dimensions fonamentals del seu assagisme integral» (Casasús 1993: 27); un *periodisme*, en conclusió, que també és assaig.

Tot i les nostres reserves davant l'ús, diguem-ne, aleatori dels termes *periodisme* o *periodista*²²² en alguna ocasió per part de l'investigador barceloní, en el fons, Casasús discerneix el *periodisme* fusterià –«més intel·lectual» que el que assigna a Pla, «més complet, en el sentit modern de l'ofici»– del *periodisme* pròpiament dit:

En Fuster hi ha una elaboració teòrica més personal, de recerca especulativa, hereva de la tradició recent de la *Notícia de Catalunya* de Vicens Vives i de les tradicions foranes del Renaixement continental, però també de la gran articulística anglesa del set-cents, la dels Addison i Steele de *The Tatler* i *The Spectator*. (Casasús 1993: 27)

1.2. UNES BREUS CONSIDERACIONS FUSTERIANES SOBRE EL GÈNERE

Per a Joan Fuster, no hi ha dubte de l'adscripció genèrica de l'article literari: es tracta d'una forma que pot prendre –adaptat a les circumstàncies de publicació– l'assaig. Com a tal, per tant, el suecà hi atribueix una sèrie de trets que el defineixen i que, d'altra banda, van en la línia de les aportacions que s'hi han fet des del camp de la teoria; en la concepció fusteriana de l'assaig, l'article literari també és, per exemple, una «temptativa». Fuster, en un dels seus escrits fonamentals sobre el gènere, al pròleg ja esmentat al volum IV de les *Obres Completes*, afirma que «l'“assaig” és “literatura d'idees”, o no és», raó per la qual l'assagista ha de ser un agitador d'idees, sobretot, d'«idees generals», de «qüestions de principi», i no només de «terrenys “concrets”», com la política, la història, la literatura, l'art, la religió o l'economia; manllevant l'expressió d'Eugeni d'Ors, ha d'esdevenir un «especialista en idees

---

²²² Al nostre entendre, Casasús (1993: 27-28) utilitza l'etiqueta de *periodista* com a sinònim de 'treballador d'un periòdic' i no com a 'persona que té per professió fer reportatges, entrevistes, etc., en algun dels mitjans de comunicació' (DIEC2); altrament, no s'entenen afirmacions com que la professionalització com a escriptor del suecà s'inicià com a «periodista».

generals» (1975a: 8). En definitiva, el de Sueca arriba a la mateixa conclusió que compartien, com ja hem vist (§ II.2.1.), estudioses com Michèle Narvaez o Aline Geysant i Nicole Guteville: «L'assaig, com el conformava Michel de Montaigne, i com ha estat fins ara, és una temptativa d'opinió: un reducte “humanístic” d'opinió» (1975a: 9).

Uns anys després, en el pròleg a *Causar-se d'esperar*, trobem de nou la mateixa idea: «l'essència de l'assaig és l'“assaig”: ser temptativa, intent, provatura» (1984: 11). El lector pot veure en aquestes definicions la influència montaigniana, sobretot, de l'episodi que hem descrit de «Sobre Demòcrit i Heràclit», en què el francès exposava el seu *modus operandi* a propòsit del caràcter de provatura o la provatura com a mètode, temptejant un assumpte, quedant-se'n a la vora si no acabava de traure'n l'aigua clara. En aquest segon pròleg, Fuster destaca que el gènere de l'assaig, a diferència del poema, la novel·la o els tractats, té un caràcter essencialment provisional:

L'assaig, en canvi, no *acaba* mai: en si, es redueix al pur procés de buscar, d'esbrinar, de fer hipòtesis o de desfer-ne. El resultat final, quan n'hi ha, no pretén presentar-se amb el menor èmfasi definitori ni assertiu. De vegades podrà semblar-ho. No. L'assaig es resigna a ser humaníssimament provisional: subjecte a contínua rectificació, contradient-se a estones, cautelós o atrevit, sempre conscient de la seva deficiència. (1984: 11)

L'«examen de consciència» –per emprar la terminologia fusteriana– que representa l'assaig viu necessàriament en la provisionalitat; l'assagista dubta, evoluciona, es contradiu, i l'obra n'és un clar reflex, dels dubtes, de l'evolució, de les contradiccions. De fet, el mateix Fuster se sorprèn del contingut d'alguns dels papers que recull en el quart volum de les *Obres completes*, els quals són fills d'un temps, d'un moment concret, més o menys llunyà, fins al punt que li arriben a semblar propis d'una altra persona: «És una “opinió” històricament circumscribida, que vol participar en el moviment de la “història”, i que hi té el seu lloc, modest, subaltern. En revisar els escrits que ara reproduïxo, trobo que alguns em són ja distants, i fins i tot “aliens”.» (1975a: 9).

El creixement personal i intel·lectual de l'assagista provoca que se'ls mire amb uns altres ulls, amb els ulls del Fuster de l'1 de desembre del 1974, moment en què signa aquesta introducció. Ara bé, «quan sortien de la meua ploma, en definitiva, aquells papers eren “meus”, i com a meus, testimonis de mi [...], els conservo i els ratifico en la meua aventura personal, cronològicament puntualitzada» (1975a: 10). Igualment, manifesta l'assumpció del canvi, de l'evolució, de la contradicció, en definitiva, en la «Presentació» de *Judicis finals*, la qual, tot i que firmada el 8 de setembre de 1960, va ser inclosa en la de *Consells, proverbis i insolències*: «Datables entre 1950 i 1960, no és d'estranyar que en ells hi hagi més d'una contradicció: no me n'excuso» (2002a: 225).

Joan Fuster és conscient que, pel caràcter provisional del gènere, tampoc no pot aspirar ni a expressar veritats absolutes, ni a ser exhaustiu. Com comenta al pròleg a *Les originalitats*, «l'assaig no és mai *sobre*, sinó *cap a* un tema», és a dir, «un camí per a comprendre'l: un camí entre d'altres: un que exclou i ens força a renunciar, de moment, els altres camins» (1999b: 45). Les paraules del suecà s'aproximen molt a les enunciades per Max Bense (Adorno 2004: 45), que hem reportat anteriorment (§ II.2.1.), sobre l'escriptura assagística i el seu mètode experimental, tornant una vegada i una altra sobre un tema, qüestionant-lo, repensant-lo o analitzant-ne tots els angles. Per aquest motiu, l'assaig no pot escapar de la seua naturalesa fragmentària, parcial, ja que s'ha elaborat a *trossos*: «l'assaig és un gènere literari que podríem qualificar de fragmentari» i que, per tant, «obliga a la parcialitat», una parcialitat que, tanmateix, «constitueix el seu avantatge» (Fuster 1999b: 45), atès que permet aquesta revisió d'idees, de pensaments, d'explorar noves vies. Tot i això, per a Fuster, la unitat estaria en el subjecte de l'enunciació, és a dir, en el *jo* de l'assagista. En aquest sentit, realitza l'afirmació, en l'esmentat pròleg a *Les originalitats*, però extensible i igualment vàlida per a tota la producció de l'autor, que «jo sóc tota la justificació que necessita –i que admet– el llibre», ja que «un home, en tota la seva vida literària, no escriu sinó una sola obra, la *seva* obra», és a dir, que, «a desgrat dels canvis, de les contradiccions, de la varietat, de l'evolució que, pel temps, s'hi puga rastrejar, aquesta obra –junta o dispersa– és sempre *una... i única*» (1999b: 44)²²³.

²²³ La constància present del *jo* en l'assagisme fusterià –un element clau i definitori del gènere, com hem vist– serà estudiada més a fons en l'apartat que hi dediquem més endavant (§ IV.4.).

D'altra banda, Carme Gregori apunta, en referència a Fuster, però aplicable a tot assagista, que «ser conscient dels límits que representa una mena de discurs que, en assumir la contradicció, sotmet les idees a contínua reelaboració, lluny de convertir-se en motiu de frustració o en factor d'inhibició, funciona com a element dinamitzador del pensament» (2011: 64). Michel de Montaigne, per exemple, ja reivindicava l'assaig com una aventura intel·lectual contínua que carrega amb les possibles contradiccions, de manera que es troba als antípodes de la certesa:

Cal acomodar la meua història a l'hora. Prompte podré canviar no solament de fortuna, sinó també d'intenció. És un examen d'esdeveniments diversos i variables i de pensaments indecisos, i, quan s'escau, contraris: bé perquè siga un altre jo mateix, bé perquè considere els assumptes per altres circumstàncies i consideracions. Molt probablement, això fa que em contradiga, però la veritat, com deia Demades, no la contradic. Si la meua ànima poguera fixar-se, no m'assajaria, em resoldria: sempre està aprenent i posant-se a prova. (2012: 33-34)

Com a bon admirador –i *descendent*–, el suecà accepta tant la contradicció com el fet de no poder aspirar a l'exhaustivitat, a la *veritat*, ja que, si ho poguera fer, tampoc no li caldria «assajar-se». En Fuster, aquesta *veritat* va lligada amb el canvi personal: «“¿Canvies? Doncs ets veritat”. Ser fidel a tu mateix no implica imprescindiblement de ser fidel a les *teves* coses: a les *teves* idees, a la *teva* ètica, al *teu* concepte de tu que tu mateix t'has inventat...” (2002a: 244). En la presentació dels aforismes de *Poques paraules*, etiquetats com uns «caps de paper» amb un possible interès per exterioritzar un «punt de vista» personal, utilitza els termes següents exempts de tota modèstia: «¿Contradictori? Potser sí, potser no. I no m'importa» (2002a: 301). Al capdavall, com resumirà en un dels seus aforismes metadiscursius més coneguts, «les meves contradiccions són les meves esperances» (Fuster 2002a: 279).

Retornem, ara, al pròleg de *Causar-se d'esperar*, on l'assagista explica que l'objectiu de tot assaig és «esperar» un resultat d'aprofundiment en el coneixement de la condició humana, una finalitat necessàriament oberta i permanent:

Allò que «esperem» en escriure un assaig –quatre línies o cent pàgines, l’extensió no hi té res a veure– és obtenir de nosaltres mateixos un esforç de comprensió envers els homes, envers les coses, envers els fets, envers el temps. I aquesta ha de ser, necessàriament, una operació perpètua, reiterativa, insaciable. [...] I això que «esperem» obtenir de nosaltres mateixos, «esperem» obtenir-ho també del lector. (1984: 11)

El suecà insisteix, una volta més, en la necessitat de *revisar-se*, una necessitat intrínseca a la concepció de l’assaig com un esforç de comprensió que obliga a repensar contínuament, en una tasca inconclusa i permanent, però amb l’objectiu que el lector també *es revise*, perquè es cree la seua idea pròpia. Amb paraules idèntiques s’havia expressat uns anys abans en *Examen de consciència*:

Per a mi, escriure constitueix, generalment, una operació d’autoexamen: de revisar-me les idees, els entusiasmes, els recels, les malícies. Cada vegada que em poso davant un full en blanc, amb la necessitat d’omplir-lo d’allò que en diuen literatura, no faig sinó això: examinar-me la consciència. [...] I vull, amb voluntat explícita, que el lector m’hi acompanyi, i que així s’examini ell mateix la consciència que en tingui. (2011a: 373-374)

Com sintetitza Carme Gregori, amb el vers d’Ausiàs March –«car tot assaig se causa d’esperar»– triat com a títol de l’obra –*Causar-se d’esperar*–, Fuster caracteritza l’assaig «com a mètode de coneixement humanístic, ajustat al sentit primari del terme com a “intent”, com a “provatura”, amb la contradicció, la incertesa i la provisionalitat com a qualitats inherents i, alhora, com a garantia d’efectivitat d’una recerca que ha de ser permanent i infatigable» (2011: 65). A més, el de Sueca sap que és inútil perseguir la certesa: «Aspirem a la certesa en tot (a la certesa moral, almenys). I no sé per a què. Tant se val, en definitiva.» (2002a: 240). Fins i tot, quan creiem que l’hem aconseguida, aquesta no és permanent: «Costa molt d’aconseguir una certesa, i encara sempre és interina» (2002a: 282).

Provisionalitat, parcialitat, fragmentarietat, assumptió de les contradiccions, caràcter poc exhaustiu, recerca permanent, que lliguen, consegüentment, amb el dialogisme i el to confessional, l'antiautoritarisme i l'antidogmatisme de l'assaig. Tornem al citat pròleg a *Causar-se d'esperar*, quan Fuster demanava que «això que [en escriure un assaig] “esperem” obtenir de nosaltres mateixos [un esforç de comprensió envers els homes, envers les coses, envers els fets, envers el temps], “esperem” obtenir-ho també del lector» (1984: 11). L'assagista de Sueca se situa al mateix nivell que el lector; la seua posició és la d'incitador a la reflexió, al debat, com veurem en l'apartat dedicat a la funció social de l'assaig (§ IV.7.). De fet, en més d'una ocasió s'englobarà, juntament amb el lector, per mitjà d'un terme amb certes reminiscències gramscianes, entre els «subalterns» de la societat; per exemple, en l'article «Joc de lletres», publicat el juny de 1971 a *Serra d'Or*, observem aquesta estratègia amb l'ús irònic de l'adjectiu, amb què esborra qualsevol indicatiu de prepotència: «A la gent subalterna, com ara al lector o a mi, convé que ens diguin les coses pel seu nom» (2011b: 257). Més endavant, analitzarem més detingudament el paper del lector en l'assagisme fusterià, però ara ens interessava consignar-n'hi aquesta naturalesa dialògica, la qual porta aparellada una voluntat d'estil que embolcalla i fa més digerible l'argumentació.

En efecte, per tots és coneguda la màxima de Fuster en aquest aspecte: «la primera obligació de l'escriptor és de fer-se llegir» (2002a: 257), amb la qual posa de manifest que rebutja tot allò que siga obscur. A més, apunta en un altre moment que, «si hi ha alguna cosa que em repugni, és semblar sibil·lític o confús» (2002a: 225). Per aquest motiu, posa a l'abast tot un ventall de mecanismes –estudiats, junts o per separat, per Amadeu Viana (1987, 2008), Vicent Salvador (1994), Enric Sòria (2005, 2008), Josep Iborra (2012), Joan Borja (2013) o Marcel Ortín (2017)– que conformaran l'anomenat *estil fusterià*, un estil que «no naix», sinó que «va fent-se», i que trobarà el seu punt àlgid, el que podríem etiquetar com «l'estil clàssic de Fuster», entre els anys cinquanta i principis dels setanta (Sòria 2005: 22). Un estil que, en paraules de Salvador (1994: 122-123), i en consonància amb el pensament del suecà, està a disposició d'una «desinfecció de metafísica», d'una «higiene antimetafísica»; un estil, al capdavall, compost per: incisos i parèntesis cautelars, explicatius; preguntes i respostes que doten el discurs de dinamisme; la sentenciositat de certes frases, que hi aporta agilitat; l'ús, fins i tot, abusiu de les cometes i de la cursiva, amb segones o terceres intencions; els

nombrosos punts suspensius per a reclamar la participació del lector; la intertextualitat en totes les seues formes; l'adjectiu irònic i inesperat que es proposa desacreditar o posar en qüestió el substantiu que acompanya; l'escassetat de nominalitzacions, conseqüència de la «desmitificació dels absoluts» (Borja 2013: 52); exclamacions, expressions col·loquials o modismes populars més propis de l'oralitat que no de l'escriptura, etc.

Tota aquesta sèrie de recursos i procediments no fan sinó materialitzar el caràcter dialògic del discurs, la ironia pròpia de l'escèptic amb què encara les idees, la necessitat –o obligatorietat– de fer-se entendre, de ser clar. Amb aquest to «parlat», «casolà», pretén, segons Iborra, d'una banda, «reduir la tendència a sublimar i elevar», i, d'una altra, «fugir de la pedanteria» (2012: 104). Ara bé, com recorda Enric Sòria (2008: 67), a l'interior d'aquest «to mitjà», que amaga un gran tasca de confecció, «Fuster dissemina alguns refinaments d'“alta cultura”»: citacions en llatí i en francès, vocables d'insidiosa exquisidesa o inusitades combinacions de mots, estratègicament situats»; una «complicitat» més, l'aconseguida amb aquests *refinaments*, que, sempre que no depassen uns determinats límits, «serviran per mantenir en alerta l'atenció del lector i al mateix temps el complauran» (Sòria 2008: 67). En resum, el fruit és un estil molt treballat, en què el suecà té cura de dir la paraula exacta en el moment precís, en què requereix la connivència del lector mitjançant diferents recursos pertanyents més aviat al discurs oral, però també amb mostres de la seua elevada formació cultural. Tot això, a més, passat a través del filtre d'una ironia que recorre les diferents postures d'aquest debat intel·lectual i que les converteix en mundanes, en terrenals.

1.3. LA IRONIA I L'ASSAIG FUSTERIÀ

La proposta de definició de l'assaig formulada per Gonçal López-Pampló (2017a), ja ho hem dit, està composta per cinc paràmetres: l'escriptura en prosa i l'exclusió de la ficció, el compliment del pacte autobiogràfic, l'argumentació com a principi rector del sentit del text però també com a tipologia textual dominant, les marques paratextuals i la funció social. Té cabuda la ironia com a tret constitutiu del gènere? En un altre treball, és el mateix López-Pampló (2017b) el que hi reflexiona i arriba a la conclusió que, a pesar de la presència d'aquest factor en el pacte autobiogràfic i la subjectivitat, la força argumentativa o la funció

social, «la ironia no és una característica indispensable de l'assaig –altrament podríem afirmar que ho és en tots els gèneres literaris–, sinó un element que hi apareix amb freqüència i de manera coherent amb els paràmetres del gènere» (2017b: 157).

Ara bé, permet caracteritzar l'assaig fusterià? Al nostre parer, en la línia apuntada per López-Pampló (2017b: 157), segons el qual «en Fuster aquesta aparició [la de la ironia] és bàsica i defineix, en gran mesura, el que la crítica ha anomenat *estil fusterià*», no hi ha cap mena de dubte. La confrontació de la reflexió de Fuster sobre la ironia amb la bibliografia teòrica sobre el tema ens permetrà avaluar-ne l'adequació i la coherència com a eina d'anàlisi crítica.

1.3.1. *La ironia, un tret essencial en la vida i l'obra fusterianes*

La ironia és, doncs, al costat de la presència constant del *jo*, el caràcter de reflexió oberta, la importància que li dona al lector o l'elaboració de l'estil, un tret característic de l'assaig fusterià. De fet, són diverses les ocasions –tant en els articles com en les entrevistes– en què hi veiem la percepció que en té. Per exemple, en una de les nombroses reflexions sobre el gènere ens diu: «D'això que jo escric –proses divagatòries de tímida especulació, oscil·lants entre la ironia i la bona fe–, els experts solen dir-ne “assaigs”» (1984: 10), per la qual cosa deduïm que, per al suecà, la ironia és un element inherent al gènere assagístic –si més no, en la concepció que en té.

Igualment, quan en algunes entrevistes se li demana una autodefinició, posa èmfasi en l'element irònic, fins al punt d'haver-se consolidat en la seua imatge pública. Un exemple, el trobem quan Lluís Permanyer, en el qüestionari Proust, li pregunta quin és el seu principal defecte; el de Sueca li respon que, més que «defecte» és una «virtut», i indica que es tracta d'«una mica de malícia sistemàtica» (Permanyer 1967: 200)²²⁴.

Uns anys després, Baltasar Porcel també li preguntava per una definició del seu caràcter, a la qual cosa, l'escriptor suecà contestava que era «bastant volenterós, una mica estoic, relativament desconfiat, o irònic, poc decidit en certs moments, nerviós, sentimental

²²⁴ El qüestionari, originàriament de 1963, va ser recollit a *43 respostes catalanes al qüestionari Proust* (Permanyer 1967).

a estones, impertinent de vegades, liberal» (Porcel 1965: 102). En la mateixa entrevista, Porcel li demana opinió sobre el fet que de vegades se li haja retret «d'èsser un escèptic ple d'ironia corrosiva, malgrat tenir una intenció moralitzant –no clerical, és clar–», ja que, segons el mallorquí, aquesta «mena de sarcasme destructiu és una falla greu en la teva obra». Fuster, tot i que admet ser «lleugerament càustic», es nega «a acceptar que això sigui una “falla greu”» de la seua obra; n'és, més aviat, «un ingredient». A continuació, encara postil·la que les seues «malignitats» tenen unes «dianes molt concretes, ben triades». Tot això ve justificat per les circumstàncies d'un país «tan brut, tan timorat, tan carregat de prejudicis» com el nostre, on el sarcasme sempre resulta «una operació higiènica», «una passada de detergent» (Porcel 1965: 103).

Com veiem, Fuster defensa la seua condició d'«irònic», tant en la seua personalitat com en la seua obra. No obstant això, malgrat aquesta defensa de la ironia com una característica pròpia, la principal reflexió teòrica que ens ha llegat és sobre l'humor, sobre el còmic. Per això, Carme Gregori li atorga l'etiqueta d'«advocat del riure» (2001: 109), que situa aquest riure «al centre de la seua idea de l'home» (2001: 101). És fàcil trobar en els seus papers referències a l'element còmic lligat a l'essència mateixa de l'ésser humà, com, per exemple, l'«Elegia a Rabelais», publicada en l'entrada del 10 d'abril de 1953 al *Diari 1952-1960*. Entre els versos que la conformen, en trobem alguns tan clarividents com «L'home, ¿què és, / en última instància? / Una fisiologia que riu, / si se'm tolera la fórmula» (1969b: 69) o la paròdia de la màxima cartesiana «Ric, ergo sóc: sóc home» (1969b: 71). Amb aquet darrer vers, explica Gregori (2001: 102), «Fuster es desempallega així de totes les pretensions de superioritat intel·lectual bastides per la tradició filosòfica d'un racionalisme transcendent, el qual ha trobat en la capacitat pensant la justificació perquè l'home ocupe el centre de la Creació», de manera que, «en oposició a la idea elevada de l'home, l'humor és un mecanisme dessacralitzador que posa les coses al seu lloc»²²⁵.

Ara bé, el riure, en opinió fusteriana, té un motiu i una causa. El motiu és l'home mateix, i la causa, la burla: «l'home riu, es riu, i la més elemental observació demostra que

---

²²⁵ En aquest subapartat, emprarem l'etiqueta *humor* com la fa servir Gregori (2001: 101), és a dir, per una qüestió pràctica, de manera que englobe totes les modalitats del còmic. Més endavant, en farem les distincions oportunes.

sempre es riu d'ell mateix. [...] ens riem enduts d'un moviment maliciós, maligne, de burla» (Fuster 1969b: 117). Més encara: la burla és –en major o menor mesura, d'una manera més o menys punyent– l'única característica en comú dels diferents subtipus d'humor, com la ironia o la sàtira, entre d'altres (Fuster 1992: 64-65). És amb la burla que l'home «es venja de les coaccions i de les convencions morals, ideològiques o polítiques de què és “objecte”» (1992: 65). És a dir, en la reflexió sobre l'humor, se'ns apareix la ironia com un subtipus; ara hi tornarem, però.

Fuster, a més, opina que, sense el riure, conviure seria molt avorrit. Així, associa el riure amb la «naturalitat», una naturalitat que, recorda, «exclou la petulància, l'èmfasi, la hipocresia: exclou l'anquilosi del seriós» (1992: 70). El de Sueca veu en l'humor un mecanisme per a la rebel·lió, per al capgirament dels valors dominants, i sanciona la gent a qui li manca sentit de l'humor, atès que representen una concepció presumptuosa i majestuosa, «de la gran impostura d'una idea elevada de l'home que serveix per a sotmetre els individus» (Gregori 2001: 106). Entre aquesta gent sense sentit de l'humor hi ha, d'una banda, els «“seriosos” [...] per temperament: els de tremp taciturn o malencònic», però, d'una altra, els més abundants, «els “seriosos” de confecció [...]», això és, els que tenen o simulen tenir «un alt concepte del seu propi paper» i als quals, per tant, els convé «tenir cura de les aparences» (Fuster 1992: 69).

D'altra banda, Fuster analitza el que ell considera «casos risibles». Per un costat, estan els «respectes humans», com la política, la religió, el sexe, la família, les arts, la medicina o l'administració de justícia, és a dir, un «riure projectat sobre idees, entitats i accions *externes* a l'individu, per bé que constituents del seu univers vital» (1969b: 120). Parlem, doncs, «d'una burla defensiva, a través de la qual l'home-víctima es venja de les normes socials, polítiques i morals imposades». Per un altre, hi ha el grup en què el riure «es nodreix de la frustració *personal* del propi home i de les seves arrogàncies» (1969b: 120); com a exemples, enumera el riure que provoca l'home que cau pel carrer, la lletgesa d'algú o les persones *fora de si* (bojos, idiotes o irritats). Finalment, matisa que encara hi ha «un tipus d'humor molt refinat, reduït gairebé al mer arabesc verbal», com els acudits, que «manquen d'animositat explícita», és a dir, que no són burla (1969b: 121).

Recordem-ho abans de passar al següent apartat: per a Fuster, la ironia constitueix un tret essencial tant en la seua escriptura com en la forma d'acarar la vida. Tanmateix, la reflexió, la fa sobre l'humor, una categoria que, en la proposta fusteriana, inclou, entre d'altres subtipus, la ironia.

1.3.2. *La ironia i els conceptes afins*

Fins ara hem parlat d'«humor» o de «riure» en general, sense entrar a analitzar-ne els subtipus. Ara, però, detallarem què entenia Fuster per ironia, veurem el caràcter dual del terme –com a trop o com a mode de discurs (Ballart 1994: 52-57)– i com la separa d'altres conceptes afins, com la «sàtira» o l'«humor». També destacarem com relaciona aquests dos darrers termes.

Per començar, intentarem fer-ne una classificació, malgrat la dispersió i barreja dels conceptes, a partir, sobretot, dels seus papers de crítica literària. Joan Fuster, a l'hora de definir la ironia, té en compte el seu caràcter dual: d'una banda, com a figura retòrica; d'una altra, com a enunciació. Pel que fa a la primera, parlem d'ironia com a recurs retòric perquè el suecà la situa al servei de la sàtira. A l'entrada del *Diari* del 26 d'agost de 1952, compara el *Tirant lo Blanc* amb el *Quijote*, i explica que Cervantes va ser un «esperit crític» amb l'arma de la ironia. Segons el suecà, la ironia li serveix per a realitzar la sàtira dels llibres de cavalleria i de la cavalleria en si (Fuster 1969b: 41-42). Pere Ballart (1994: 418), unes dècades més tard, escriurà si fa no fa el mateix: que la ironia pot posar al servei de la sàtira les tècniques formals i els suports retòrics. Ara bé, com afirma Schoentjes, «toute ironie n'est pas satirique» (2001: 218) –ni tampoc a la inversa, però.

Per un altre cantó, trobem en els assaigs fusterians referències a la ironia lligada a l'escepticisme, una ironia que, parafrasejant Carme Gregori (2011: 69-70), és la modalitat d'enunciació adient per a traslladar «la visió del món de l'escèptic», és a dir, per a qüestionar-se les veritats, per a no caure ni en el sectarisme ni en el dogmatisme, per a distanciar-se de les postures que es volen imposar; amb aquest recurs, defensarà, com a escèptic que és, la seua llibertat de pensament front al fanatisme. És un «esperit independent» que s'adreça a altres «esperits independents» (Gregori 2011: 70). Un aforisme que sintetitza tota

l'explicació seria: «Contra el bé i contra el mal –contra les pretensions de l'un i de l'altre– només tenim una defensa: la ironia.» (2002a: 241). Seguint el fil argumentatiu del mateix Fuster, també Guillem Calaforra ha destacat la ironia com l'actitud intel·lectual de l'escèptic, «el mode discursiu que assegura el distanciament necessari per a qui no vol embrutar-se les mans amb res de compromès» (2006: 169). Notem, però, que es tracta d'una ironia lligada a l'escepticisme, i, per tant, no al còmic, ni a l'humor.

Si abans havíem vist la ironia com a figura retòrica, ara la presentem com una actitud, cosa que va en la línia que apuntava Pere Ballart (1994: 361), que la ironia pot ser tant un recurs puntual com un element capaç d'estructurar tota una obra. Tanmateix, segons Antoni Martí Monterde, no tenen per què ser aspectes contradictoris, perquè «la retoricitat de la ironia no queda negada, sinó integrada en el discurs de manera consubstancial a la seva naturalesa ineludiblement tropològica» (2006: 151-152). Igualment, com hem observat, quan es tracta d'un mode del discurs, va lligada estretament a l'escepticisme. És aquesta l'actitud que adoptarà Fuster, tant en els seus «assaigs» com en la seua manera d'entendre la vida. En aquest sentit, resulten molt interessants les entrades «Escepticisme» i «Intel·lectual» del *Diccionari per a ociosos*.

D'altra banda, hi ha el concepte de «sàtira» –una sàtira que podria incloure la ironia com a recurs retòric. Per a Fuster, la sàtira té una intenció reformadora, moralitzant, dogmàtica, ja que el satíric es creu posseïdor de la veritat. I, en tercer lloc, tenim l'humor, el qual, el suecà defineix, tot utilitzant un mot genuïnament valencià, com a «meninfotisme» – «l'humorista –sovint simple profès en me'n-fotisme– [...]» (1956: 155)–, ja que no té cap causa o intenció combativa, sinó que té una funció principal de divertiment. Aquestes serien les definicions que podem extraure dels papers de Fuster.

Ja hem dit, però, que, quan fa referència als tres conceptes, sol barrejar-los i contraposar-los. Potser serà millor veure amb exemples la relació que l'escriptor estableix entre la ironia, la sàtira i l'humor. Un cas seria l'article titulat «Poesia de Pere Quart», publicat a *Pont Blau* el 1956, on pren com a pretext les ambigüitats dels crítics en la terminologia –satíric o humorista– per a referir-se a Joan Oliver, i distingeix el concepte d'ironia del de sàtira i del d'humorisme, alhora que el relaciona amb l'escepticisme:

Joan Oliver, en canvi, i a diferència de l'humorista, sí que s'encara amb el sentit últim del món; però a diferència del satíric, no ha arribat a una conclusió dogmàtica, a partir de la qual s'erigiria en dòmine. Un tel d'escepticisme fa que Pere Quart veja l'espectacle humà, i àdhuc l'espectacle de la natura *tout court*, en un perpetu estat d'incoherència, radicalment problemàtic. La seua actitud definitiva és la ironia: una cosa que, si no afirma *del tot*, tampoc no nega *del tot*. (1956: 155)

Abans d'aquesta afirmació, ja havia explicat que Oliver no pot ser un satíric –per tant, primer veurem la relació entre la sàtira i la ironia– perquè «manca d'aquella ràbia moralitzant que hi ha en el fons de qualsevol escriptor satíric», atès que «la sàtira és, ja que no un gènere, sí un talent literari caracteritzat per la reprovació càustica del proïsme»; des d'aquesta perspectiva, «el satíric censura, i censura des d'unes conviccions, des d'un concepte segur del “deure ésser”» (1956: 155). Per aquest motiu, s'oposa al fet que el tracten de satíric. Ballart (1994: 418), de nou en la mateixa línia, explica que les creacions del satíric es construeixen sobre «la falsilla de un programa moral inequívoco», d'una clara voluntat moralitzadora.

En l'article «Grandeza y miseria de la sátira», publicat al *Levante*, també defineix la ironia en contraposició a la sàtira: enfronta l'escepticisme –propi de la ironia– a la voluntat de reforma del satíric, el qual té una convicció rigorosa i sòlida (Fuster 1957). A grans trets, les diferències entre la sàtira i la ironia, doncs, estan basades en el, diguem-ne, *arrelament* del subjecte al discurs: mentre que en la sàtira hi ha una intenció moralitzant, dogmàtica, en la ironia hi ha un cert distanciament respecte als dos pols en qüestió.

Vicent Simbor, per la seua banda, ha explicat que la ironia pot tenir, com la sàtira, una voluntat moralitzadora i correctiva, tot i que a diferència d'aquella, no va més enllà del matis lúdic; la sàtira, per contra, es defineix «per la cruessa, l'hostilitat i la burla» (2016: 132). També Pierre Schoentjes (2001: 220) destaca, de la ironia, aquest to més lúdic i menys moralitzant que la sàtira, per la qual cosa, resulta millor pedagoga, ja que demana la participació del que interpel·la (2001: 220) –«la ironia necessita còmplices», com ja va apuntar encertadament Fuster (2002a: 278). Per a Schoentjes (2001: 220), el satíric més que un mestre o un guia, és un jutge despietat amb la víctima.

Pel que respecta a la relació entre ironia i humor, tornem a la crítica sobre la poesia de Joan Oliver. A l'hora de definir l'humorista, Fuster explica que aquest, «tocat potser de tendresa, busca l'angle còmic de les coses, llur aspecte grotesc, però sense plantejar-se-les en llur arrel, quasi d'una manera gratuïta»; o el que és el mateix: que «l'humorista ve a ésser una mena de parnassià de la gràcia –el còmic pel còmic» (1956: 155).

En la mateixa direcció apunta Schoentjes (2001: 222-223) quan relaciona el riure de l'humor amb l'afectivitat, atès que apel·la als sentits i als sentiments, i anestesia la raó, mentre que la ironia és un fenomen més aviat intel·lectual. A més, els estudiosos encara atribueixen a la ironia un altre tret que la distingiria de la comicitat i l'humor, com és la dissimulació. Segons Ballart (1994: 442), l'humor «no se escuda en absoluto en la disimulación»; en paraules d'Schoentjes (2001: 222-223), la ironia «est un mode indirect et dissimulateur, alors que l'humour et le comique sont des pratiques droites et franches»; Muecke (1969: 32), en compte d'emprar el concepte clàssic de «dissimulació», parla d'«innocència»: «the irony may be made more striking either by stressing the ironic incongruity or by stressing the ironic “innocence”». En definitiva, com ha sintetitzat Carme Gregori (2016: 165-166), «l'humor és directe i obert, mentre que la dissimulació pròpia de la ironia converteix aquesta en un mode de dicció indirecta, en el qual el fingiment adoptat instaura una distància higiènica entre l'ironista i allò que diu o presenta i equival, per tant, a una forma de control».

Igualment, sembla que també hi ha ambigüïtats entre l'ús dels termes «sàtira» i «humor». D'acord amb el que acabem de dir, sàtira i humor es trobarien en dos pols oposats quant a la seua intenció. D'aquesta manera, Fuster reserva la sàtira «per a les manifestacions còmiques que ofereixen, accentuat i superficial, un disseny càustic envers alguna cosa concreta», mentre que l'humorisme no tindria intenció combativa, i «diríem que és senzillament festival, innocu, exercint la gràcia per la gràcia» (1969b: 121). Un cas d'aplicació pràctica dels termes, el trobarem en l'entrada anteriorment citada del *Diari* en què compara el *Quijote* amb el *Tirant lo Blanc*. Ja hem dit que l'obra de Miguel de Cervantes és una sàtira contra els valors medievals i contra la cavalleria. Per a Fuster (1969b: 42), en canvi, el *Tirant lo Blanc* no passa d'humorisme, ja que, al contrari que l'obra de Cervantes, en la de Joanot Martorell i Martí Joan de Galba hi ha una absència d'intenció de revolta.

La *Literatura catalana contemporània* conté algunes matisacions entre aquests dos termes –i, potser, també d’algunes contradiccions respecte al que hem dit fins ara. Per exemple, quan parla de Santiago Rusiñol, sobta –sobta en el suecà, que té la intenció de claredat tan interioritzada– que qüestione que es pugui especificar una separació clara entre «humor» i «sàtira», considerant que l’humor és «comicitat gratuïta» i la sàtira, «comicitat censoradora» (1985b: 99-100). L’assagista no veu clara la distinció en l’obra de Rusiñol.

Més endavant, en escriure sobre «la família dels humoristes» (fixem-nos: escriu «humoristes»), estableix, ja no una oposició, sinó una gradació entre sàtira i humor: «L’humor, en Vilanova i en Rusiñol, és inseparable d’un gra de sàtira, i potser, en darrer terme, l’humor no és més que una forma ablanida de sàtira. Sàtira i humor –suposant que siguin coses diferents» (1985b: 255). Tot seguit, encara diu de la sàtira que és «l’humor “agressiu”» (1985b: 256). D’aquesta manera, si bé és cert que manté les característiques que havia atribuït fins aleshores a la sàtira –«per definició, tota sàtira implica un revulsiu, un germen inconformista, un desig de correcció» (1985b: 101)– i a l’humor, el que ens trobem és que ambdues esferes no serien tals, sinó una escala atenint-nos a una major o menor agressivitat. Tanmateix, quan vol remarcar que es tracta de sàtira pròpiament, utilitza els guions incisius. Per exemple, parlant de nou de Rusiñol, fa el següent matis: «La seva sàtira –i ací cal que en diguem sàtira» (1985b: 100); o bé quan fa referència a la literatura catalana moderna: «Globalment considerat, l’humor –la sàtira– té, dins de la literatura catalana moderna, una projecció inequívoca: és “antiburgès”» (1985b: 256).

Encara en l’epígraf dedicat a Santiago Rusiñol, escriu que aquest «assentava les bases del modern humor –satíric o no– català», juntament amb noms com el de Guerau de Liost, Josep Carner, Josep Pla, Francesc Trabal o Joan Oliver, entre d’altres (1985b: 100). El savi de Sueca, que en altres escrits havia optat per la precisió de conceptes, opta per tirar pel dret i considerar, amb les ambigüitats que això comporta, dos únics tipus d’humor, segons si aquest és satíric o no, sense tenir en compte la ironia. A més, cal consignar que en el llistat de noms no hi ha Eugeni d’Ors.

1.3.3. *La ironia en els referents de l'assaig fusterià: Eugeni d'Ors i Josep Pla*

De manera força generalitzada, quan hom parla de l'assaig en la literatura catalana, hi ha tres noms que semblen imprescindibles: Eugeni d'Ors, Josep Pla i Joan Fuster. Així, per exemple, Xavier Pla escriu –incidint en una idea ja apuntada per nosaltres més amunt– que, al Principat, el periodisme és el que ha fornit l'assaig, atès que «ha estat una veritable escola d'estil i de pensament per a autors amb plena consciència literària com Eugeni d'Ors, Josep Pla o Joan Fuster» (2006: 114). A més, considera que d'aquesta «triangulació» assagística –idea deutora d'Amadeu Viana (1996)–, «apareix la millor tradició assagística [literària] catalana contemporània», amb Ors «com la pedra angular imprescindible» (2006: 114).

Per la seua banda, Gonçal López-Pampló (2017a: 41) fonamenta el gènere assagístic en les nostres lletres a partir de l'esmentada «triangulació», més Josep Carner i Carles Riba, que esdevenen, a ulls de l'investigador valencià, els representats de l'assaig català contemporani; com hem dit (§ II.2.2.), l'estudiós dedica un espai individualitzat als cinc noms, tot i que sempre en remarca les influències. No obstant això, per a López-Pampló, dins aquest triumvirat assenyalat per Viana i Pla, «allà on Ors exercia una influència directa sobre Pla, Pla l'exerceix sobre Fuster» –a pesar que la rellevància de l'obra del de Palafrugell va molt més enllà de servir de baula en l'evolució de l'assaig català, és clar (2017a: 119-120).

També Josep Iborra (2014: 236) parla d'Eugeni d'Ors i Josep Pla, a més de Joan Maragall, com autors que han pogut influir directament tant en el pensament com en la definició de la personalitat de Fuster; d'aquests, el suecà sempre ha manifestat el «respecte» que li despertaven, cosa que, matisa Iborra, no significa «adhesió»: «una pràctica sistemàtica de Fuster ha estat no admirar, sinó “examinar”, mesurar» (2014: 236). No estarà de més, a propòsit de l'aparició del nom de Maragall, fer-hi un breu parèntesi, sense entrar, això sí, en l'anàlisi de les influències concretes: així, si bé no s'inscriuria en la línia de descendència de Michel de Montaigne²²⁶ –al contrari que Eugeni d'Ors o Josep Pla–, sí que se'ns apareix com

---

²²⁶ En carta del 12 de juny de 1903, per exemple, Joan Maragall li comentava, a Josep Pijoan, que havia llegit algunes pàgines de Montaigne, alhora que li n'avançava algunes de les sensacions de la lectura que, si bé no són taxatives quant a la preferència, sí que en marquen un cert distanciament: «He llegit quelcom de Montaigne i el trobo ben genuïnament francès: allò és la filosofia de la mediocritat enginyosa. Un troba que té raó, però és una raó petita» (1981: 1041).

a model de referència de l'assaig fusterià dins la tradició pròpia. Parlem, en aquest sentit, del Maragall articulista, del qual el suecà exclama: «¡Qué tío! No entran muchos en libra, como él. Se podrían contar con los dedos de una mano los que ha dado este país en los últimos cien años» (1971b: 13). Fuster reivindica el Maragall «colaborador asiduo del *Brusi*» que gairebé ha passat desapercbut, però que és el que mereix el «gran respeto» de l'assagista, «porque lo difícil era eso: el articulo de trámite, el pan nuestro de cada día periodístico, tal vez forzoso, para el papel de don Juan Mañé y sus sucesores» (Fuster 1971b: 13). Des d'aquesta perspectiva, reclama la lectura dels papers circumstancials, que van farcits de «cantidades inmensas de reflexión, de observaciones, de examen, sobre temas muy diversos» (1971b: 13). Una afirmació que, d'acord amb Iborra (2014: 244), seria fàcilment aplicable als textos fusterians.

Tornem, de nou, a Eugeni d'Ors i a Josep Pla. Antoni Martí Monterde, ja en un estudi en què reflexiona sobre la funció de la ironia en el gènere assagístic, en posa aquests dos noms, més el del mateix Fuster, com a pilars fonamentals: remet a la definició orsiana d'ironia –«llamamos ironía, ya se entiende, no á un disimulo, como dicen los retóricos, sino á toda adhesión intelectual incompleta» (Ors 1911: 82 n. 1)– com a punt de partida que seguiran després Pla i Fuster (Martí Monterde 2006: 166). En resum, aquesta «adhesió incompleta» o «posició d'ironia» comporta un canvi de mentalitat que porta Ors a reflexionar sobre una determinada idea d'intel·lectualitat, la qual serà la base que posteriorment assimilaran el de Palafrugell i el de Sueca.

Hi ha, doncs, dos motius que ens permeten pensar que la ironia hauria d'esdevenir un concepte clau en l'anàlisi dels dos autors per part del suecà: per un costat, ja ho hem dit, la importància cabdal de l'actitud irònica –escèptica– en Fuster; per un altre, que, en la mesura que Fuster entén que la ironia és important en l'assaig, ho hauria de ser en la producció literària d'Ors i de Pla, dos dels principals referents del suecà a casa nostra en la pràctica de l'assaig. Això ens permetrà, d'altra banda, veure'n algunes de les influències que tots dos autors tingueren en l'homenot de Sueca.

1.3.3.1. Eugeni d'Ors: l'ancià intel·lectual francès de dreta

Joan Fuster va escriure en l'article «La deserció d'Eugeni d'Ors», publicat originalment a *Criterion* el 1960, i recollit al quart volum de les *Obres completes*, que sobre Ors havia escrit «vint o trenta pàgines, redactades a més en oportunitat de revisió de llibres o de nota vagament necrològica» (1975a: 284). Entre aquestes pàgines, hem consultat l'article esmentat, els dos articles precedents –«En la mort d'Eugeni d'Ors» i «Noves precisions sobre d'Ors», apareguts ambdós a *Pont Blau* el 1954 i 1955, respectivament, i aplegats també al quart volum de les *Obres completes*– i l'apartat que li dedica en la *Literatura catalana contemporània*.

En els tres articles, Fuster parla, bàsicament, de tres temes: la importància de Xènius en la nostra literatura, el cas d'Ors –és a dir, la deserció– i les bases del seu pensament. A més, l'autor ens recorda que ell mateix ha rebut el qualificatiu d'«orsià» simplement per parlar d'Ors, un clar símptoma de l'hostilitat dels intel·lectuals cap al principal ideòleg del Noucentisme després de la deserció (Fuster 1975a: 284).

Fuster (1975a: 284), que explica que quan parla del tema Ors mai no ho fa amb «un to depravament panegíric», sí que mostra un alt respecte per ell, ja que reconeix que es va iniciar en la lectura en català a partir del *Glosari*. De fet, en les notes autobiogràfiques que el de Sueca li envià a Pla perquè en forjara l'homenot, confessava que Ors era el primer autor «català» que havia llegit, concretament una edició del *Glosari* robat de la biblioteca de Lo Rat Penat (Fuster 1997: 274). Però no anirà més enllà; el sentiment es queda, com havíem dit adés, en respecte, sense una adhesió completa. Són, doncs, aquests, uns papers que volen retre homenatge «a un home que fou nostre, que també fou nostre, i que ens ha llegat algunes de les pàgines més elegants i enginyoses de la literatura catalana del segle XX» (1975a: 313). En definitiva, vol tornar a posar sobre la taula l'assumpte d'Ors, «un tema que ara, en l'oportunitat de l'«estranya tristesa», hauria de ser airejat i reprès» (1975a: 313).

D'altra banda, en la *Literatura catalana contemporània*, ens parla de l'ascens i el destronament d'Ors, de l'ideari noucentista, del seu paper de filòsof i de les idees que promovia, i del corol·lari estètic. En aquest cas, però, sí que destaca clarament el paper de la ironia. Així, en parlar de l'actitud d'Ors, ens regala aquesta preciosa formulació:

En termes més generals, l'actitud de Xènius era d'un intel·lectualisme pur i contundent. Més ben dit: d'un intel·lectualisme irònic. Perquè la raó, per a D'Ors, «no és tota la vida», i la resta, per tant, també compta. És la *part du feu*: la ironia –virtut socràtica: clàssica– consisteix en una afirmació que admet el marge d'una divergència. (1985b: 154)

«Intel·lectualisme irònic»; ironia com a «virtut socràtica»²²⁷ en què una afirmació n'admet la contradicció. Fuster resumeix ací la «posició d'ironia» que enuncia Ors, aquella actitud d'«*adhesió a mitjes* [sic], de *mitja adhesió*» (Ors 1909a: 134-135), com en el cas de la ciència, que, quan fa formulacions, sempre preveu i accepta futures contradiccions (Ors 1909b: 72). La ironia té, d'acord amb Simbor (2016: 117), una importància capital en el seu pensament, per la qual cosa ha estat l'escriptor que més ha captat el focus dels estudiosos en la investigació d'aquest element.

Veiem, doncs, que és en la necrologia, però també en els dos articles precedents, on Fuster parla d'Ors com a «cas». L'objectiu primordial del suecà sembla que és reivindicar, sospesant els ets i els uts, la figura de Xènius, un autor poc, diguem-ne, *normal* que contribuí, paradoxalment, a la normalitat de les lletres catalanes. Tal és així que, com Fuster (1975a: 293) mateix sentencià, la generació següent a Ors només donà un únic escriptor d'idees: Josep Pla. En canvi, en la *Literatura catalana contemporània* –la primera història de la literatura catalana contemporània del segle XX (Simbor 2012: 264)–, Fuster dedica un capítol a Eugeni d'Ors i n'analitza l'estil. Si abans dèiem que en els papers citats parlava d'Ors com a «cas», ara, quan l'enfocament és des de la història literària, ho fa com a «autor», i, per tant, sí que en considera la ironia com un tret distintiu.

---

²²⁷ Com explica Vicent Simbor (2016: 118), la ironia és un mètode discursiu dialògic heretat de Sòcrates, perquè «sempre té present l'opinió de l'adversari o contrincant»; d'Ors, afirma l'investigador, insistia en la importància del diàleg irònic.

1.3.3.2. Josep Pla: un *kúlak* de l'Empordà

Quant a Josep Pla, és ben sabut que ell i Fuster mantenien una relació d'amistat i d'admiració, cosa que «no ens obligava a una mútua “incondicionalitat”» (Fuster 2011b: 449), com matisarà el suecà en «Els inèdits d'en Pla», publicat a *Serra d'Or* el juny de 1981, quan remarcava que sabia que tot el que el de Palafrugell havia escrit sobre ell no eren elogis. Tanmateix, són nombroses les pàgines en què parlen l'un de l'altre²²⁸. Tal és així que, en morir l'escriptor empordanès, el suecà escriurà «quatre ratlles a la memòria de Josep Pla» a *Qué y dónde* el 1981, en què es pregunta, ara que s'acaba de morir, «qui el suplirà en l'exercici higiènic del sarcasme» (2017: 137). Fuster, doncs, hi veu, en el sarcasme, un element important –no l'únic, és clar– en l'obra de Josep Pla.

Sense oblidar les nombroses referències sobre la ironia planiana a diverses ressenyes i crítiques, ens endinsarem en els papers que analitzen globalment l'obra de Josep Pla, això és, les «Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla» que encapçalen el primer volum de les *Obres completes*, i l'esmentada *Literatura catalana contemporània*. En el primer cas, quan tracta l'estil, Fuster (1977e: 51) posa en dubte que l'empordanès siga un humorista, si més no de «l'humorisme, en la mesura que s'independitza de la sàtira», és a dir, el simple «joc mental o verbal», la «forma parnassiana de l'enginy» (1977e: 68). El suecà qüestiona les paraules de Pla quan aquest diu que «moltes vegades es confon la meua tendència a l'amenitat amb intencions que no han existit mai...» (Fuster 1977e: 68); per a Fuster, aquestes intencions sí que existien. I, tot i que escriga «humorisme» –ara ens detindrem en la terminologia–, li atorga aquesta «dissimulació» pròpia de la ironia de què parlàvem més amunt. En la mateixa direcció, Ballart (2005: 79) apunta que la major intencionalitat de la ironia respecte a l'humor és proporcional a aquesta dissimulació, així com el «fet que persegueixi, més que l'investida, un recer segur, a l'empara de qualsevol restricció ideològica o sentimental». Ara bé, les intencions necessiten una complicitat –com tota ironia, no ho oblidem– amb el lector; altrament, aquells passatges planians que semblen humorístics

---

²²⁸ El lector interessat pot consultar Isidre Crespo (2002).

«resultarien eixutament seriosos per a un lector no drogat de falsos conceptes» (Fuster 1977e: 70).

D'aquesta manera, seguint amb la introducció, afirma que més que humor, cal parlar de sàtira –moralitzant, s'entén–, ja que l'escriptor es burla «metòdicament de les jactàncies irrealistes dels homes de la seva societat: de les nostres» (Fuster 1977e: 68-69). I Fuster parla de dos tipus de sàtires: la que la vida mateixa li brinda, una vida «molieresca, atapeïda de ridícul i d'estupidesa», i la que busca «unir o oposar una dada material, irrefragablement material, a les prosopopeies de l'espiritualisme de costum» (1977e: 69). A continuació, ho explica: «l'evidència mateixa de la “dada material” introduïda en la frase, o en l'argument, el seu pes gairebé obscè, “desinfla” la presumptuositat de la resta. [...] Pla assenyala la realitat amb el dit, i amb això en té prou. Ens en riem, i ens riem de nosaltres mateixos» (1977e: 69). Recordem quin havíem dit que, en opinió de Fuster, es considerava el motiu de tot riure: l'home.

Per al de Sueca, l'humor de Pla fa tocar de peus a terra tot el que afecta. És aquest, en paraules de Ballart (2005: 79), un dels trets de la ironia més defensats pels romàntics: «l'anticlímax, la correcció indispensable d'una efusió lírica mitjançant la irrupció d'una nota ben prosaica, d'efecte còmic o crític»; per a tal fi, s'esdevé un canvi brusc de registre o de to. Per posar només un dels exemples citats per Fuster, esmentarem aquell en què empra «forma de contribuent» per a referir-se a la forma humana que els pintors li donen a Déu; amb aquest rebaixament, amb aquesta «materialització», «la pretensiositat humana hi queda, doncs, esmenada o escarmentada». Per això, segueix Fuster, «si d'això encara pot dir-se humor, cal reconèixer que és un humor intencional», ja que, sense intenció, «tampoc no hi hauria humorisme» (1977e: 70). En definitiva, Josep Pla tendeix a materialitzar tot allò espiritual. Així, sovint hi podem descobrir un tret humorístic o satíric, però, quan no n'hi trobem cap és, segons el suecà, perquè realment no n'hi ha cap propòsit.

Tornem ara a la qüestió de la terminologia. Com havíem apuntat, utilitza «humor» i «humorisme» en compte d'«ironia». Aquest fet ens crida l'atenció, ja que, com hem vist fa un moment, Fuster sí que distingeix els conceptes. Ara, però, torna a optar per una categoria –humor– que identifica la ironia amb el riure, i que no la distingeix ni de l'humor, ni de la

sàtira ni de cap altre matís. Es dilueix, per tant, l'especificitat de la ironia en una categoria com l'humor, orientada al còmic.

En la *Literatura catalana contemporània*, d'altra banda, Fuster sí que empra l'etiqueta d'«ironia» –encara que una frase abans ha escrit «deix satíric»–, i l'explica reportant els mots de Martí Casanovas:

El deix satíric d'uns altres [uns altres passatges no descriptius] ve decidit pel joc càustic de les paraules, que accentuen la vessant grotesca o inflacionària del que tracta de ridiculitzar: la seva ironia està feta –i valgui la justa explicació de Martí Casanovas– «d'al·lusions que preparen el lector per a una intel·ligència indirecta del tema o del personatge de què parla, amb dues o tres frases, per a acabar, en una darrera, donant la sorpresa d'una qualificació directíssima, generalment popular, que, si hagués estat emprada des del primer moment, hauria tret eficàcia a la descripció». (Fuster 1985b: 262)

És a dir, com passava amb Eugeni d'Ors, la ironia hi apareix com una opció, com una etiqueta identificativa de Josep Pla, i posa l'èmfasi en la dicció indirecta –dissimulada– que n'és característica, a pesar de la presència en el mateix paràgraf de termes com «satíric» o «grotesc», que li resten especificitat.

1.3.3.3. Unes últimes observacions

Hem vist, doncs, que Fuster classifica la ironia (el recurs retòric i l'actitud escèptica), la sàtira (la intenció moralitzant) i l'humor (el divertiment) com a termes –no podia ser d'una altra manera– ben diferenciats. Tanmateix, a pesar que vincula la ironia amb l'escepticisme –i, per tant, fora de l'esfera del còmic–, quan l'explica ho fa en forma de gradació respecte als altres dos conceptes. D'altra banda, també resulten interessants les relacions –en alguns casos, ambigües– entre sàtira i humor, de manera que moltes vegades, en compte d'oposar-los, simplement els gradua i, en certes ocasions, ho engloba tot –també la ironia– sota l'etiqueta d'humor, amb la sola diferència que aquest siga satíric o no.

Respecte al paper de la ironia en l'obra d'Eugeni d'Ors i de Josep Pla, hem observat que només se'n destaca la importància en la *Literatura catalana contemporània*. En aquest cas, en tractar-se d'una història de la literatura catalana, és lògic que l'element irònic tinga un paper destacat en ambdós escriptors, perquè l'accent es posa ara en la poètica dels autors. En el cas de Xènius, la funció principal dels altres escrits que li va dedicar era reivindicar l'escriptor català, la importància que tingué per a les nostres lletres abans de la seua deserció. Segurament, el moment ho demanava; els erudits posteriors –Martí Monterde (2006), Rigobon (2015), Simbor (2016)– s'han encarregat d'estudiar-lo i han dedicat moltes pàgines a l'anàlisi de la ironia orsiana.

Quant a Josep Pla, quan fa les «Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla» sorprèn per tornar als ambigus «humor» i «humorisme». És possible que utilitze aquestes etiquetes per eficàcia comunicativa; no ho podem saber, però. En qualsevol cas, el que sí que veiem és aquesta *pertinença* a una actitud irònica de tots tres, a l'«adhesió incompleta» que pregonava Ors. Es podrien fer alguns matisos sobre la manera de pertànyer-hi, com, per exemple, el contrast entre la relació amb l'escepticisme de Xènius, d'una banda, i de Pla i Fuster, d'una altra, però això seria un altre tema.

2. TEMÀTICA DELS ARTICLES

Com a bon agitador o «especialista en idees generals», Joan Fuster tractarà diferents temes en els cent trenta articles que comprenen les dues etapes de col·laboració en la revista *Serra d'Or*. Al llarg d'aquest període, el suecà parlarà, en efecte, dels «terrenys “concrets”», com la política, la història, l'art o l'economia, però també de la realitat que l'envolta, de les quimeres o manies que l'assalten –ja siga en forma d'un mot aparegut en una lectura, ja siga per mitjà d'un descobriment literari, per exemple–, dels canvis de valors, de costums o de tradicions que s'hi esdevenen, de la presència cada vegada més freqüent de la tecnologia, de les lectures que li ocupen el temps, entre d'altres assumptes; en realitat, qualsevol pretext és bo per a endinsar-se en el *tema* per excel·lència del gènere assagístic: la condició humana.

A pesar de la gran quantitat d'articles publicats, i malgrat la presència d'una sèrie de temes recurrents, Fuster no *repetirà* el contingut dels textos; al contrari, cada vegada hi oferirà una nova visió i una nova perspectiva que complementaran –o s'hi contraposaran– la visió i la perspectiva anteriors. D'aquesta manera, és possible agrupar aquells articles que versen entorn d'una mateixa temàtica; els blocs temàtics resultants, d'altra banda, se solen donar indistintament en una etapa i en l'altra, atès que els interessos generals del suecà no canvien gaire en els dos períodes, amb l'única excepció, però, dels escrits referents al desenvolupament de la Transició al País Valencià i a l'Estat espanyol, els quals, lògicament, s'emmarquen només en la secció «Passar el dia, empènyer l'any».

Per exemple, hi ha una sèrie de textos en què la reflexió gira al voltant de l'*ésser humà*, que esdevé centre d'interès; es tractaria d'uns assaigs més pròpiament *humanístics*. Ja el primer de la sèrie «Restriccions mentals», «L'art de xiular en públic» –que marcarà la tònica de les seues col·laboracions–, reivindica l'ús del xiulet, de la protesta, com a símbol de crítica, d'inconformisme, enfront de l'immobilisme imperant:

Personalment, sóc partidari que, de tant en tant, hi hagi protestes sibilants. Contra qui sigui: tant se val. L'important, en principi, és que no es perdi el gust de la protesta. En una societat que es caracteritza per una superabundància d'assentiments, siguin

forçosos, siguin espontanis, el xiulet discrepant sempre serà un senyal esperançador. [...] Hem de reacostumar-nos a la protesta. (121-122)²²⁹

El suecà, atent al seu temps, medita sobre les noves tendències socials que surten en el moment de màxim desenvolupament del sistema capitalista o neocapitalisme –que coincideix amb l’etapa de les «Restriccions mentals»–, com l’emergència del fenomen dels *cover-boys*, equivalent masculí al de les *cover-girls*, això és, «una modalitat nova, sense precedents històrics potser, de l’explotació del cos humà» (147), en l’article «Figures sobre el paper», o la correspondència proporcional, segons les estadístiques, entre el major nombre de suïcidis en els països superdesenvolupats i l’excés de comoditats que la societat «del benestar» genera, opinió contra la qual es posiciona l’assagista en «Els nous suïcides». També sobre l’ús alegre de la televisió –i d’altres avanços tecnològics, com abans havia ocorregut amb el cotxe, l’avió, el cinema o la ràdio–, aparentment innocent, innòcua, destinada a l’entreteniment, a convertir-se en una més de les «joguines sense malícia», però que ha esdevingut, en realitat, «una poderosa eina agressiva, una al·lucinació col·lectiva sense precedents, una forma sistemàtica de mediatització de les multituds» (185). O sobre el consell, per part d’un dermatòleg nord-americà, que no és convenient l’abús del sabó, de manera que «un excés, pel costat de la higiene, pot ser paradoxalment antihigiènic» (281), com reflexiona en «Sobre uns determinats excessos». En «Final del pa», a més, analitza el canvi d’«una civilització a una altra» (309), és a dir, d’una època a una altra, un canvi materialitzat en el menjar, o, més concretament, en el pa, que adquireix un valor simbòlic: s’ha passat de valorar-lo, de considerar-lo un producte especial, molt preuat, a evitar-lo per qüestions higièniques i dietètiques, si més no, entre els sectors benestants.

D’altra banda, en l’etapa de «Passar el dia, empènyer l’any», Fuster dedica alguns textos a analitzar la transformació de certes tradicions. Per exemple, en «Un article de Nadal», el de Sueca descriu com era aquesta festivitat quan era menut, una festivitat sense *nochebuena*, en què el dia important era l’endemà, el dia de Nadal, amb l’olla amb pilotes de

---

²²⁹ Al llarg de l’anàlisi citarem els articles de Joan Fuster de l’edició de l’*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II* (2011b), que apareix a la bibliografia. En les citacions, ens limitarem a consignar-ne les pàgines.

carn, les estrenes, la visita als familiars, i amb la litúrgia, que era el que més li agradava. Però és en «Evolució de la Quaresma» on contraposa el temps de la seua infància amb el present; com indica el títol, és aquest lapse de temps del calendari religiós el que en centra l'atenció: l'alteració dels costums que hi havia quan ell era un xiquet –abstinència i dejuni de carn– pel «ritme de vida que la societat postindustrial imposa» (507), amb el consegüent buidatge de sentit, però també la castellanització dels sermons. «¿Què és la Quaresma, avui, per als mateixos creients? I què, de seguida, la Setmana Santa?», es pregunta el suecà, i ell mateix respon: «la Setmana Santa s'ha convertit en unes “vacances pagades” per a la mesocràcia devota, i les aprofita per a relaxar-se, al camp, a la mar o a la muntanya» (508). Fuster assisteix –i en dona testimoni– a la *caiguda*, a la *desaparició* del món de la seua infantesa i joventut, substituït per un de nou amb unes noves modes. Així i tot, malgrat el pas del temps, la petjada del progrés i l'opinió dels sociòlegs sobre que cada vegada «les xifres de la delinqüència» actual són més elevades, l'assagista en dubta i argumenta que, sota una forma o una altra, la violència ha existit des de temps antics, que «sempre han tingut bec les oques» (395); tanmateix, si ara les estadístiques són superiors, és perquè obeeixen a una major demografia, i, a més, hi ha més altaveus publicitaris per fer-se'n ressò que en els segles anteriors.

El pas del temps, a més de la tecnologia, també es nota en l'«artefacte biològic que som», com reflexiona en «“Fugit irreparable...”», l'article de desembre de 1982 en què aprofita l'aniversari –el que en fa cinquanta-nou– per reflexionar sobre la nostra deterioració com a humans: «tant se val les artèries com l'entusiasme, la memòria com la dentadura, la vista com la curiositat...» (463). Ni al suecà ni a ningú «no ens han preparat per a ser vells, i potser no sabem ser-ne», de manera que «arribar a vell és un error», «una infàmia» (465). D'altra banda, també la mort tindrà una presència en altres papers: «Epístola moral a algú» és, com el mateix títol assenyala, una carta adreçada a un «caríssim», a un «estimat amic» – que pot ser o bé el lector, o bé ell mateix per mitjà d'un desdoblament–, sobre la pèrdua de prestigi de la mort, o sobre com s'hi han modificat les rutines al voltant respecte a fa vint-i-cinc, cinquanta o cent anys. En canvi, en «Nota autobiogràfica» –potser el text més íntim de Fuster de tot el corpus–, el suecà es mostra indiferent davant la mort; el que el preocupa, però, és «l'evidència d'“anar fent-me vell”», la «decrepitud» (518). I, mentre és un «vell», o

«bé: un sexagenari, que tampoc no és tant!», l'assagista pensa com serà el seu soterrar i les peticions que ha fet als marmessors (520).

Canviant radicalment de temàtica, els afers polítics de caràcter internacional, amb la Guerra Freda –i la consegüent polarització mundial entre els Estats Units i el bloc occidental o capitalista i la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques i el bloc oriental o comunista– de fons, també ocupen una part considerable de les contribucions mensuals a *Serra d'Or*. En «La pau i els mapes», el pretext és la conferència de pau que tingué lloc a París el maig de 1968 entre Vietnam del Nord –o República Democràtica del Vietnam, que comptava amb l'ajuda del bloc comunista–, i els Estats Units, que havien instal·lat un «règim satèl·lit» (Hobsbawn 2009: 221) en el Vietnam del Sud –o República del Vietnam–, i n'havien impedit la unificació; són els anys centrals de la guerra del Vietnam, que s'estén des del 1954 amb la conferència de Ginebra, la qual posà fi a la guerra d'Indoxina, fins al 1975, amb la derrota i la retirada de les tropes nord-americanes, que, segons l'historiador Eric Hobsbawn (2009: 221), llançaren més bombes sobre el territori vietnamita que en tota la Segona Guerra Mundial.

Quant a l'article «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...», ja hem vist en l'apartat dedicat a les polèmiques (§ III.3.2.) que parteix de la invasió soviètica de Txecoslovàquia amb tancs, una maniobra per salvaguardar el Pacte de Varsòvia. També «Passar l'estona» naix a partir de la celebració, a mitjans d'octubre de 1970, a Nova York, del vint-i-cinquè aniversari de l'ONU, una organització, «un simple club d'Estats» que, al parer del suecà, no deixa de ser una «comèdia», un «teatre», mentre que, en «El cadàver del mariscal», arreplega l'anècdota del febrer de 1973 sobre el robatori, per part de la ultradreta, o, més concretament, d'un «candidat de províncies», d'un «senyor més aviat anònim» (315), de la tomba de Philippe Pétain, militar francès que col·laborà amb l'Alemanya nazi, un espectacle que serví per palesar que encara no s'havien tancat totes les ferides de la «guerra civil» que suposà, per a França, la Segona Guerra Mundial.

Ja en la segona etapa, «Les perspectives sinistres» fa referència a l'increment del preu del petroli del 1979 –la segona crisi petrolera, després de la de 1973– a càrrec de l'Organització de Països Exportadors de Petroli (OPEP), composta, entre d'altres, per Iran, Iraq o l'Aràbia Saudí, que aprofitarà la dependència de les exportacions externes per part dels

països més rics²³⁰ (Mammarella 1990: 343). El protagonisme de les dues potències mundials del moment, la relació entre la URSS i els EUA i el control politicoeconòmic i social sobre la resta dels països, copen també algunes de les contribucions, com «Una repetició que no ho és», on remarca la «“sobirania” autèntica» d'aquests «dos monstres nuclears», que no dubtaran a utilitzar la violència per no perdre les respectives àrees d'influència (407), o «“Cultures” i “civilitzacions”», en què, a pesar de les intencions diferents de cadascun dels blocs, tant les estructures que els sustenten com les aspiracions que persegueixen són pràcticament les mateixes, des dels armaments o l'astronàutica fins a les modes o les estètiques, és a dir, que les «civilitzacions» s'uniformitzen, de manera que també s'uniformitza la «cultura», amb el perill que això pot comportar per a la desaparició d'una cultura o una llengua com la catalana.

Potser, però, el grup temàtic més voluminós és el que, en un sentit ampli, inclou aquells articles dedicats a les arts i les humanitats, que, al seu torn, es podrien dividir en diverses branques, això sí, no aïllades. Lluny de tractar-se de compartiments estancs, hi ha textos que podrien encabir-se en més d'una subcategoria; si ara hem cregut convenient atorgar-n'hi només una és per raons pràctiques.

En primer lloc, observem els que versen sobre qüestions artístiques o sobre artistes, ja siguin pintors o músics. Pel que fa als primers, trobem «Els anys de Picasso», a propòsit de la paradoxa que suposa la inclusió del pintor malagueny, símbol d'«avantguarda», «revolta» i «subversió», una figura incòmoda per a l'*statu quo*, en l'*oficialisme* del Louvre i les Acadèmies, tot i que, ben mirat, això és la cultura –o la Cultura–, al capdavant: «ingressar en el Louvre» (265). O la necrologia dedicada al pintor Josep Renau, mort l'octubre de 1982. També hi ha «L'art i la litúrgia», en què, a partir d'un hipotètic retaule de Gherardo Starnina que hauria de trobar-se a Sueca, però que no s'hi ha conservat o que s'ha perdut, Fuster medita sobre el desmantellament artístic –arxivístic, bibliotecari– de les esglésies, d'una banda, pel «vandalisme», però, d'una altra, sobretot, per la negligència mostrada, en general, pels vicaris mateixos. Quant als que contenen algun aspecte relacionat amb el món de la música, està «Una presència difícil», que gira al voltant de Ramon Pelegero i Sanchis, més

---

²³⁰ Segons l'historiador Eric Hobsbawn (2009: 352), l'OPEP tingué com a ostatge el món sencer.

conegut com Raimon, i el silenci de la premsa local davant la seua brillant trajectòria, segurament per considerar-lo un cantautor incòmode.

A continuació, hi hauria aquells articles dedicats a la filosofia, com el trio de textos dedicats a «Un cert dèficit de filosofia», sobre la manca de filòsofs catalans –més enllà de Ramon Llull– i les hipotètiques causes d'aquesta absència, complementat per «Estils de pensar», en què el suecà fa *arqueologia* i trau a la llum quatre pensadors desconeguts. O també, en la segona època, «La consolació per la filosofia», en què analitza com s'ha desvirtuat el mot «filosofia» a partir del fenomen emergent dels «nous filòsofs» francesos, això és, una sèrie de professors de filosofia, com André Glucksmann o Bernard Henry-Lévy, entre d'altres, que el 1977 s'agruparen en una espècie de moviment que s'oposava al marxisme i al comunisme dels seus mestres; en paraules de Fuster, ni «filòsofs», ni «nous», sinó una «mena de cagallons de Camus, però sense el patetisme, sense l'ansietat vibrant que fluïa en les planes de *L'home revoltat*» (357). Potser podríem introduir ací també «Rudiments d'ètica», un article sobre la semblança entre les conductes ètiques, siguen religioses o no, en què la filosofia –«l'occidental no-cristiana» (410)– podria veure's com l'estratègia avaladora d'una *ètica*, l'element capaç d'apuntalar una *moral*.

La història, en general, però, sobretot, del seu país, també és una temàtica recurrent. Així, en «Ni “modernistes” ni tan sols “moderns”», relaciona la inexistència d'un Modernisme al País Valencià amb la falta d'una burgesia industrial valenciana: «El Modernisme fou un producte específic d'un estadi molt concret, històric, de la burgesia, i prospera allà on hi ha burgesia. A Barcelona, per exemple. Mal podia arrelar a una València sense burgesos –sense gaires burgesos, en el sentit sociològic normal de la paraula.» (234). D'altra banda, en «El temps i la seva indulgència», a partir de l'assistència a un concert de música a la Capella del Corpus Christi, repassa alguns dels episodis històrics de la nostra Edat Moderna –el Renaixement, el Barroc, el Set-cents–, una època a què dedicarà més d'un paper, fins i tot, fora de la premsa²³¹.

---

²³¹ Només cal fer una ullada a la quantitat de treballs que hi dedicà: *Poetes, moriscos i capellans* (1962), *Heretges, revoltes i sermons. Tres assaigs d'història cultural* (1968) o *La decadència al País Valencià* (1976) són només alguns dels exemples més il·lustratius.

En reprendre la col·laboració mensual de nou el 1978, donarà a conèixer textos com «Una nota més sobre el segle XVIII», «Un tema acabat d'encetar» o «El Renaixement». En el primer, la lectura d'una biografia de Josep Climent i Avinent, bisbe de Barcelona durant 1766 i 1775, li serveix per a reclamar una història de l'Església dels Països Catalans, la qual, al seu torn, ajudaria a esbrinar la nostra història col·lectiva d'aquell període. En el segon, requereix, en la línia del treball de Jordi Ventura sobre la Inquisició valenciana, més atenció cap als jueus cristianitzats, els conversos, que habitaren Catalunya, el País Valencià o les Illes Balears durant els segles XVI i XVII. En el tercer, es pregunta si hem tingut un veritable i «vàlid» Renaixement català.

També en «L'“espiritualitat” a estudi» apunta, en la mateixa direcció que en «Un tema acabat d'encetar», la necessitat de disposar d'una «història de les idees» als Països Catalans, una història de l'«espiritualisme» català. Com queda demostrat, l'obsessió de Fuster per descobrir la nostra història des de totes les perspectives possibles és ben manifesta, i això només serà possible si s'hi inclouen, en el futur, els testimonis de la «gent subalterna, protagonistes o testimonis de la “història” a nivell menor» (386), com demana en «La història, demà», per mitjà de la incorporació de les «fonts orals», ja que les fonts escrites (la paperassa burocràtica, com els oficis, actes, contractes, processos, o els periòdics, la premsa) acostumen a ser parcials, interessades, i no solen recollir aspectes com «la fam, la crispació política, la presó, les afiliacions de partit, els capellans progress, les vagues no notificades pel Govern els prodigiosos embolics sexuals» (386). L'assagista actuà amb la pretensió d'omplir buits, de rescatar de l'oblit la nostra *història*, per això no és estrany que en l'article que inaugurava la segona etapa en la revista, «Salvem el patrimoni eròtic!» –un article amb un cert aire provocatiu pel tema i pel tipus de capçalera que l'acollia–, anhelara una *Història de l'erotisme català* que incloguera:

des del místic Llull a Joan Miró, i passant per la tribu dels Marc, i els picapedrers de gàrgoles i capitells, i Jaume Roig, i els gloriosos versificadors dialectals del XIX, i uns inèdits Guerau de Liost i Josep M. de Sagarra, segons diuen, i quantitats immenses de manifestacions normals o anormals, tràgiques o pintoresques, de qualsevol moment.
(339)

Igualment, en aquest corpus, llegim algunes reflexions sobre la cultura catalana, una cultura que, d'ençà la instauració de la dictadura franquista, ha esdevingut totalment provinciana respecte a Madrid, com assenyala, primer, en «Reparició de la província», i com reitera quasi deu anys després, ja en la Transició, en «Barcelona i el “Titànic”», com a resposta a un article de Félix de Azúa. Així mateix, hi ha també, com hem detallat (§ III.3.), la sèrie d'articles fruit d'una polèmica entre Jordi Rubió i Balaguer i Joaquim Molas, en què participaren, entre d'altres, Joan Colomines, Maria Aurèlia Capmany o Josep M. Castellet, sobre la negligència de la poesia en llengua castellana originada a Catalunya en l'antologia *Poesia neoclàssica i pre-romàntica*, a cura de Molas. Els articles «Les altres cultures», «Llengua i literatura» i «La qüestió del bilingüisme» –que, com notem pels títols, tracten la cultura, però també la llengua i la literatura, dues preocupacions permanents en l'obra fusteriana– indaguen sobre aquesta qüestió alhora que hi aporten noves perspectives. Ara bé, sembla que la polèmica prengué tals magnituds que, en «El defecte de ser “petits”», se'n plany; n'atribueix el dramatismes al fet que la catalana siga una cultura «petita», ja que un *problema* com aquell, en una cultura com la francesa, per exemple, no provocaria gairebé gens d'enrenou.

Com acabem de comentar, el català i la literatura catalana estan ben presents en els articles d'ambdues sèries. A banda dels textos esmentats, entre els dedicats a la llengua, observem «Maneres de parlar», «Dificultats valencianes (1 i 2)» o «Qüestions de vocabulari», entre d'altres. En «Maneres de parlar», Fuster reclama una «via intermèdia, equidistant i equilibrada» (166), entre els *residus* (les formes de la perifèria, dels vells i de les classes populars) i la *norma* (pròpia del centre geogràfic, dels joves i dels sectors més cultes), per a l'«ús» comú del català. Els dos papers sota l'epígraf «Dificultats valencianes», en canvi, s'emmarquen en una breu polèmica entre Vicent Escrivà, Jordi Sarsanedas i Enric Valor, com comentarem més endavant, i van en la línia de defensar l'escaiença d'un model de llengua literària unitària, per damunt de particularitats morfològiques. En «Qüestions de vocabulari», el suecà observa que molts dels neologismes considerats castellanismes que envaeixen el català –*cussetxadora* o *cossetxadora*– són, en realitat, «catalanismes», és a dir,

castellanismes no importats de zones de l'Estat espanyol, sinó formats als mateixos Països Catalans, sobretot, a Barcelona.

De la mateixa manera, a més de comentar la llengua des d'un punt de vista, diguem-ne, *lingüístic*, també en realitza apunts sobre la història social, com «Parlar segons com», «Entorn del 1800» o «Cartanova». En el primer, Fuster col·loca la lupa sobre Constantí Llombart per constatar un patró –repetit també en altres poetes de la Renaixença valenciana, com Teodor Llorente o Vicent Venceslau Querol– sobre l'ús desigual que feia del castellà i del català quant a la temàtica de la seua producció escrita: el castellà, per a les reivindicacions polítiques, això és, «poemes excitats a favor de la República i en contra de l'esclavitud i de la guerra»; el català, per contra, es reduïa a les «estrofes d'emoció folklòrica, invocacions almogàvers al rei En Jaume i a Ausiàs Marc, pregàries a la Mare de Déu dels Desemparats...» (286). Pel que fa al segon i al tercer, relaciona la llengua amb un tipus de *literatura* de l'Edat Moderna en plecs solts, sobre la qual pretén dilucidar diversos aspectes: la «de fil i canya» o «de cordill» del segle XIX, en «Entorn del 1800», i les «cartanoves» o «cartesnoves» de finals del segle XVI i principis del XVII, en «Cartanova». L'estudi d'ambdós tipus permetria posar llum sobre la «història de la llengua» en aquests segles, sobre com perdura la llengua a pesar de la castellanització imperant, atès que, mentre que en el text referent al huit-cents, resulta sorprenent que la propaganda –col·loquis, romanços, poemes en premsa– a favor de la monarquia de Carles IV es fera en un català *culte*, en el que parla de la cartanova, la investigació d'aquesta mena de literatura popular ajudaria a establir com era el català d'aquells segles, quan la impremta encara no s'havia castellanitzat o només n'estava en procés.

Respecte a les col·laboracions centrades en literatura –i, més específicament, en literatura catalana–, també en localitzem un volum considerable. Per exemple, en l'article «Ciència-ficció» demana al públic, després d'aportar-hi ell mateix tres mostres, que l'ajuden a trobar més novel·les de ciència ficció en català, o en «Un excés imperdonable» s'alinea entre els «grafòmans» de la literatura catalana, com Manuel de Pedrolo, Ramon Llull, Josep Pla, Santiago Rusiñol o Joan Maragall, els quals són els principals proveïdors del «mercat de lectures» (221). En «Una carència singular» es pregunta els motius pels quals el «País

Valencià actual no té una novel·la pròpia» (278), és a dir, una novel·la sobre la societat valenciana.

En «Historietes literàries», en canvi, arreplega el «petit escàndol» viscut arran de la concessió del Premi Sant Jordi de novel·la el 1970 –del jurat del qual formava part– a *Nifades*, de Josep Maria Sonntag, ja que, poc de temps després de publicar-se, es descobrí que era un plagi d'un conte medieval xinès –*El lotus daurat*. Fuster reconeix la «bona fe» i la «innocència» o «ingenuïtat» mostrades per aquell jurat –i qualsevol altre– a l'hora d'acabar-se a les obres que aspiren al guardó, però lamenta, en la mateixa direcció que apuntarà en una declaració signada pel jurat en conjunt en aquell mateix número d'octubre de 1971 (Castellet, Faulí, Fuster, Guansé & Oliver 1971: 58), els «antagonismes de “clan” o de “capelleta”» (263) que s'hi han generat, així com la virulència de certes opinions. També en «Una disculpa prèvia», a partir de les peticions de Jordi Sarsanedas –per a contestar una enquesta de la revista al voltant de les «millors obres» de la literatura catalana entre 1971 i 1981– i d'Albert Manent –perquè forme part d'un jurat que determine les «millors obres» de 1981–, fa referència al paper dels jurats i dels crítics literaris i la impossibilitat de mantenir-se en l'objectivitat, cosa que, innegablement, en vicia la valoració: «Dubto molt que sigui possible preveure un “jurat”, per exemple, de poesia, o de novel·la, que sigui objectiu. ¿Quina “poesia”, quina “novel·la”, quan, amb una hipotètica qualitat, s'interfereixen prejudicis d'una altra índole?» (474).

Sense abandonar la temàtica literària, però incorporant-hi una observació de caire sociològic, en «L'espia que ve de la impremta» medita sobre la marcada càrrega ideològica dretana –o «dretista»– que desprenen les novel·les policiaques –els policies, que representen la *lleï*, sempre guanyen els gàngsters, que s'hi situen fora– i les novel·les d'espies –que emanen un anticomunisme ferotge. Segons el suecà, aquesta «subliteratura» embolcalla, sense gaire dissimulació, una maniobra més de manipulació ideològica que s'ajuda de l'abast d'aquest tipus de publicacions.

Després, trobem una altra mena d'escrits que reflexionen sobre la professionalització de l'escriptor o el concepte mateix de literatura catalana. En «... Déu ens do glòria», per exemple, considera que «el petit món d'això que –per passar l'estona– anomenem “literatura catalana” mai no ha estat tan trist, crispat i aberrant com ara» (325), en referència a la manca

de relacions entre els mateixos escriptors i entre aquests i el mercat, l'aïllament en què viuen, i la necessària professionalització de l'«ofici» d'escriptor en català, atès que amb els que realitzen una literatura «de diumenge a la tarda» –en expressió del seu amic Pla–, no n'hi ha prou per sostenir-s'hi. En «Literatura catalana?», d'altra banda, demana la discussió i el debat, una crítica literària que valore positivament o negativa les obres, que parlen «els uns dels altres, i els uns contra els altres» (342), cosa que és a la base de «literatures», com la «literatura francesa», la «literatura italiana» o la «literatura anglesa», i que no troba en la «literatura catalana». El de Sueca veu les causes d'aquests *silencis* en enveges personals o en interessos editorials: «Fa riure i fa pena. La fauna dels “intel·lectuals” és horrida i a l'estil de fills de puta. Es neguen el pa i l'aigua els uns als altres. I per això no hi ha una “literatura catalana” com Déu mana. Som una gent que “escriu en català”, i prou.» (342).

Com veiem, tot i que els hem englobats en la categoria d'arts i humanitats, la majoria d'aquests textos pivoten al voltant d'algun aspecte dels Països Catalans que el curiós Fuster s'obstina a posar sobre la taula o a donar a conèixer. En realitat, tant se val si es tracta de «Restriccions mentals» o «Passar el dia, empènyer l'any»; aquests interessos temàtics fusterians seran presents durant els vint-i-cinc anys de col·laboració de l'assagista amb *Serra d'Or*.

No obstant això, per circumstàncies històriques òbvies, els que giren a l'entorn dels successos de la Transició espanyola s'ancoren en un període concret, un període que coincideix amb la represa de la seua aventura en la revista de Montserrat. No hi ha el nivell d'exasperació que sí que trobem en les col·laboracions a *Qué y Dónde*, però també alerten de la deriva negativa per als interessos valencians –i catalans– que pren la política nacional i l'estatal. Així, en «El problema de sempre» o «“Tots a Castelló”» reflexiona sobre els estatuts català –o «catalunyès»– i valencià, respectivament. En el primer, de febrer de 1979, posa de manifest la insuficiència de les reivindicacions de l'avantprojecte de l'Estatut d'Autonomia de Sau, que «no serà ni tan sols una ombra del que fou la misèria del 32» (373), però que ja ha patit la intervenció censora de Rodolfo Martín Villa, ministre de Governació i Interior entre 1976 i 1979, que l'ha considerat, en alguns aspectes, «anticonstitucional»; en la crònica de la concentració a la plaça de bous de Castelló per la celebració del cinquantenari de les normes ortogràfiques, en canvi, la indignació prové per l'aprovació de l'estatut d'autonomia

valencià, que ha generat, per un costat, indiferència entre gran part de la població, i, per un altre, irritació entre els assistents a l'acte a favor de la unitat de la llengua, que pertanyen als sectors més conscienciats.

Alguns papers també parlen dels diferents actes de violència que protagonitzaren la dreta i l'extrema dreta. Tant en «Política valenciana» com en «L'anècdota d'enguany», dos articles espaiats per més d'un any de diferència –el primer, de juliol-agost de 1979; el segon, de novembre de 1980–, Fuster relata episodis de «violència valenciana» contra el president del Consell Preautonòmic, l'alcalde de València i altres autoritats a mans de grups i sectors anticatalanistes de la fauna «vernacularista», amb la connivència de la UCD, amb el silenci de la premsa local i amb la inacció de l'esquerra valenciana. D'altra banda, en «I mai més ben dit això», un Fuster que ha salvat la vida després de l'explosió de dos bombes a casa seua denuncia les «toleràncies» o «complicitats» de la «classe política», teixida pels «pactes», amb els agressors, als quals, ja ho dona per fet, «ni els trobaran ni els castigaran». Convé assenyalar que els termes «classe política» i «pactes», acompanyats per una sensació creixent de desengany, seran ben freqüents en els papers d'aquesta època. De fet, hi ha articles dedicats exclusivament: en «La “classe política”», els engloba a tots, dretes i esquerres, en un «ells» que tant poden ser el «“poder” actual» com l'«alternativa de poder», perquè, al capdavall, es tracta d'uns «individus que viuen de la “política”» (420); en «Aprensions a propòsit del “pactisme”», intenta desmuntar la idea estesa que els catalans són propensos al pactisme, alhora que recorda que «pactar» equival a «claudicar» (377). Fet i fet, trobem, entre els seixanta-cinc articles de la segona etapa, un conjunt de textos que ajuden a conèixer la realitat valenciana –i catalana– tal com la concebé el suecà, una concepció personal d'un dels intel·lectuals més sòlids i coherents que veié com s'ensorraven tots els anhels de recobriment nacional.

3. MODEL DE LLENGUA LITERÀRIA²³²

3.1. EL MODEL LINGÜÍSTIC D'UN «UNITARISTA *MA NON TROPPO*» A *SERRA D'OR*

En un context de reconstrucció cultural i nacional, com era el de la postguerra, la necessitat de crear un model de llengua literària per a tot el domini lingüístic havia de ser una prioritat; tanmateix, l'empresa no estarà exempta d'enfrontaments i polèmiques entre les diverses postures. Quins foren, doncs, aquests posicionaments? Segons Antoni Ferrando (2006: 108-109), hi hagué dos *bàndols* ja formats des dels anys trenta: per un cantó, aquells defensors de l'opció «monocèntrica i uniformista d'una única llengua literària», com Carles Riba, Salvador Espriu o Agustí Bartra; per un altre, aquells partidaris d'una «visió policèntrica però convergent» –o «federalista», en terminologia de Vicent Simbor (2012: 109)–, com Manuel Sanchis Guarner o Francesc de Borja Moll.

A grans trets, els primers –amb una adhesió estricta i inflexible, essencialista, a la normativa de Fabra– recusaven, per inadequat per a l'objectiu d'una llengua literària comuna, el model policèntric convergent dels escriptors –majoritàriament– valencians i balears, el qual, en realitat, consistia en una extensió i adaptació regional de l'esmentada normativa (Ferrando 2006: 109). La primera de les polèmiques sorgí arran d'una conferència que Francesc de Borja Moll realitzà a Barcelona el maig de 1954, la qual portava per títol «Els dos diccionaris»; determinats sectors barcelonins, defensors de l'aplicació rigorosa del *fabrisme*, aprofitaren que el *Diccionari Català Valencià Balear* seguia el seu curs de publicació per criticar «una concepció del lèxic literari oberta a les aportacions de les diverses regions de l'idioma» (Ferrando 2006: 109).

Unes setmanes després, esclatà una segona polèmica a la revista *Destino*. En aquesta ocasió, els poetes mallorquins Blai Bonet, Jaume Vidal Alcover i Josep Maria Llompart van escriure la carta al director «Unidad y exclusivismo», en què sostenien «la legitimitat de la concepció federalista de la llengua literària» (Simbor 2012: 114). El també mallorquí Miquel

---

²³² Utilitzem l'etiqueta de «model de llengua literària» tal com la servir Vicent Simbor (2012: 80), és a dir, el model de llengua restrictiu a l'escriptura d'obres literàries.

Dolç –cosa que demostra que la polèmica posseïa un caràcter general i no s’adcrivia a l’oposició territorial de valencians i balears contra principatins– els replicà en la mateixa revista amb «Exclusivismo léxico y gramatical», en què recriminava el caràcter dialectalitzant de *Raixà*, una publicació de l’editorial Moll (Ferrando 2006: 109). Com a reacció, un grup d’onze escriptors valencians, entre els quals trobem Xavier Casp i Miquel Adlert (ambdós del grup Torre) o Vicent Andrés Estellés, se situà al costat dels tres poetes mallorquins i signà un manifest de suport amb títol homònim –«Unidad y exclusivismo» (Ferrando 2006: 109-110; Simbor 2012: 114).

Ara bé, en opinió d’Antoni Ferrando (2006: 110), la urgència per cohesionar la resistència cultural i afermar l’autoritat de l’Institut d’Estudis Catalans accelerà l’annexió de Francesc de Borja Moll i de Manuel Sanchis Guarnier a la Secció Filològica de l’IEC. Tanmateix, l’unitarisme no deixà d’existir: el 1969, l’algemesinenc Martí Domínguez s’oposà a la publicació de la seua novel·la *Els horts* a Barcelona, atès que l’acceptació dels canvis morfològics i lèxics que els correctors barcelonins li havien assenyalat o la creació d’un llistat al final del llibre amb notes sobre morfologia verbal valenciana i un vocabulari per a facilitar-ne la comprensió a lectors no valencians, «equivalia, als seus ulls, a reconèixer que havia escrit en un registre folklòric o dialectal, i això –adduí l’autor– no ho podia consentir» (Ferrando 1996: 50). Abans que claudicar-hi, preferí desar-la al calaix, fins que el 1972 la col·lecció «L’Estel», dirigida per Sanchis, permeté que veiera la llum –amb correccions, això sí, del filòleg valencià (Simbor 1991: 61-62).

En aquest context –del qual només hem donat pinzellades generals–, trobem un Fuster que, tot i que es reconeix més pròxim als unitaristes, adopta una perspectiva bastant complexa; Jordi Colomina (1994: 71), a partir de l’article de l’assagista a *Serra d’Or* de maig de 1969, «Maneres de parlar», el situa en una «tercera via»; Vicent Simbor (2012: 79), manllevant l’expressió al mateix suecà, l’ha etiquetat d’«unitarista *ma non troppo*». És el mateix estudiós d’Alginet el que en consigna l’evolució i n’estableix tres etapes: una d’unitarisme (1944-1949), una de policentrisme (1949-1959) i una d’eclecticisme geogràfic (1959-1992).

Durant l’etapa unitarista (1944-1949), amb l’article publicat en l’*Almanaque de Las Provincias para 1945*, «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana», com a tret de sortida, el

model lingüístic emprat pel suecà –a excepció de la correspondència amb Miquel Adlert i Xavier Casp a partir de juny de 1948, segurament per les pressions dels líders de Torre perquè abandonara aquell model (Simbor 2012: 87-88)– és el barceloní: la triple gradació dels demostratius, els possessius amb *-v-*, les combinacions binàries dels pronoms personals àtons, la flexió verbal o la introducció del lèxic literari estès des de Barcelona, a més de mots valencians «vius i arrelats, que considerava saludables» (Simbor 2012: 84-85). En carta del 10 de setembre de 1949 a Manuel Sanchis Guarner²³³, Fuster (2000: 60-62) exposava els dos motius pels quals havia triat aquest model els darrers anys: per un costat, per comoditat, per qüestions pràctiques, enfront del garbull d'opcions proposades pels valencians –«¿Creus tu seriosa la recomanació de Giner d'usar en certs casos el present de subjuntiu amb *-e*, *-es*, *-en*, i en uns altres casos amb *-i*, *-is*, *-in*? O una cosa o l'altra o les *ii* amb llurs avantatges, o les *ee* amb llur valencianitat. Aquesta inconseqüència m'era intolerable.» (2000: 60-61)–; per un altre, la convicció que una llengua literària ha de tenir una única morfologia, la qual es correspondrà amb l'opció majoritària –en aquest cas, la barcelonina. En aquesta mateixa carta a Sanchis, paradoxalment, també hi apareix la raó del canvi al policentrisme:

Quan Casp va parlar-me de la conveniència de posar-nos d'acord sobre aquests punts, una vegada sospesats els pros i els contres, no hi vaig posar cap obstacle. El meu criteri era que, posats a reivindicar els valencians una morfologia literària, calia que ho féssem sense l'esperit de me'n-fotisme i populatxer, que ha caracteritzat els escriptors que ens precedeixen. Vull dir que sense eixir dels més estrictes límits de l'ortodòxia local, procuràssem escurçar distàncies amb les altres morfologies literàries i preferir certes formes clàssiques. (Fuster 2000: 62)

---

²³³ Al llarg de les respectives trajectòries, s'observa en Joan Fuster i en Manuel Sanchis Guarner l'adopció d'estratègies diferents quant al model lingüístic: mentre que, com hem dit, Sanchis optà per un policentrisme convergent, Fuster es decantarà per un eclecticisme geogràfic, per un unitarisme *ma non troppo*. Per a Antoni Ferrando (2000: 51), els motius de la tria procedeixen, bàsicament, de les dispars experiències biogràfiques: el filòleg valencià coneixia de primera mà els problemes per cohesionar políticament i culturalment el valencianisme de preguerra, per això s'hi mostra caut; l'assagista, en canvi, format en els anys de la postguerra, no nota a sobre el «pes cultural hibriditzant i regionalitzant» de la ciutat de València, de manera que aviat es mostrarà partidari de la modernització de les lletres valencianes, raó per la qual recorrerà al barceloní literari, a més de pretendre superar el «llorentinisme» ideològic.

No obstant això, a pesar d'aquesta aparent obediència a Casp, als seus companys valencians, el suecà mai no es va sentir a gust del tot amb aquesta opció: «exigències d'operativitat intrínseca a la llengua literària mateixa, tal com ell la concebia [...], i el decisiu valor identitari que li atorga no el predisposaven justament a sentir-se còmode amb una concepció policèntrica o diversificada de l'ús literari del català» (Simbor 2012: 90). D'aquesta manera, Fuster acceptava el model del grup Torre i de Sanchis Guarner, però amb reticències. Realment, el suecà es trobava enmig de les dues postures: ni podia posicionar-se a favor de les restriccions dels unitaristes, ni tampoc no veia bé la generosa mànega ampla dels policentristes (Simbor 2012: 94). Tanmateix, en les seues publicacions de l'època trobem la morfologia verbal valenciana amb les formes dels verbs incoatius amb l'increment *-esc*, *-esca* i les formes del pretèrit imperfect del subjuntiu en *-às*, *-és*, *-ís*, els possessius amb *-u-*, la triple gradació en els demostratius però amb les formes reforçades, les combinacions binàries barcelonines dels pronoms personals àtons, la inclusió de lèxic valencià i l'accentuació barcelonina en la correspondència i una alternança entre la barcelonina i la valenciana en llibres o introduccions (Cortés 1998: 19-20; Simbor 2012: 106-107).

A partir de l'abril de 1959, Joan Fuster tornà, sense especificar-ne els motius (Simbor 2012: 130), a la morfologia barcelonina de la primera etapa, almenys en les publicacions de fora del País Valencià i en la correspondència amb interlocutors no valencians; quan es tractava del territori valencià, mantenia les solucions morfològiques valencianes, tot i que amb els demostratius en forma reforçada i la combinació binària dels pronoms personals àtons pròpia del barceloní –i dels clàssics. En aquesta època, Fuster tindrà present el lector model a l'hora de redactar l'escrit; és a dir, tindrà una concepció funcional per al seu model de llengua basada en un criteri geogràfic: un «model lingüístic barceloní per a les obres editades a Barcelona o Mallorca i cartes escrites a corresponsals no valencians i [un] model lingüístic valencià per a les obres publicades al País Valencià i cartes adreçades a corresponsals valencians» (Simbor 2012: 136). Una visió de la llengua, la de Fuster, «fonamentalment instrumentalista», com defineixen Marisa Bolta i Toni Mollà: al capdavant, una llengua, a més d'una manifestació cultural i un símbol d'identitat, també és –o ha de ser– «un instrument social que serveix per a vertebrar societats» (Bolta & Mollà 1998: 10).

És el mateix suecà el que, per carta a Joan Sales del 25 de juliol de 1961, tot comentant «això de la “llengua literària”» (Fuster 2002b: 179), li exposa la necessitat, per raons pràctiques –car no acaba de ser completament del seu gust, aquest criteri–, d’adaptar el model de llengua al lector que hipotèticament tindrà al davant:

Crec que l’escriptor, quan escriu, ha de pensar en un tipus de lector concret: ha de tenir al seu davant la imatge d’un interlocutor, per dir-ho així, perquè només d’aquesta manera li «sortirà» l’idioma –i l’estil– adequat. Jo actualment escric almenys tres o quatre «catalans» distints, segons hagi d’adreçar-me al lector d’un diari de València, als meus conveïns en el programa de festes del poble, a la meua «clientela culta», etc. Substancialment, és clar, el meu català no varia: les diferències són de girs, de tria de mots, de morfologia local. Seria absurd fotre «àdhucs», «quelcoms» i «comiats», així, de cop, en un article de diari que busca els seus lectors en una massa no acostumada a llegir la seva llengua. No he tingut cap inconvenient a emprar «meua, teua, seua», o «cante, diga, partisca (=parteixi)», a l’hora d’escriure per als meus conciutadans. Un sap sempre –ho intueix– qui l’ha de llegir, i això li condiciona les modalitats expressives, siguin de llenguatge, siguin d’estil. Aquest criteri serà discutible i lleugerament confusionari; però, al meu entendre, és el que m’imposen les meves circumstàncies. (Fuster 2002b: 182)

El període de vint-i-cinc anys de col·laboració de Joan Fuster a *Serra d’Or* coincideix plenament en l’establiment del criteri lingüístic basat en el territori al qual s’adreça, en aquest «eclecticisme geogràfic» de què parlava Simbor. En aquest sentit, en tractar-se d’una publicació –la revista sota l’empara de Montserrat– sorgida al Principat i, per tant, amb una hipotètica majoria de lectors originaris de Catalunya, el suecà seguirà el model lingüístic barceloní.

Sense ànim d’exhaustivitat, podem rastrejar-ne algunes mostres pels articles tant del període de «Restriccions mentals» com de «Passar el dia, empènyer l’any». Per exemple, les formes utilitzades pel suecà per als possessius femenins tòpics són les que contenen la -v- intervocàlica: *meva* (152, 231, 348, 400), *meves* (152, 223, 390, 410), *seva* (124, 224, 369,

411), *seves* (234, 256, 375, 448). Quant als demostratius, escriu les formes reforçades *aquest* (121, 232, 407), *aquesta* (132, 200, 396), *aquests* (123, 421) i *aquestes* (265, 288, 406), tot i que reduïdes a la doble gradació –com en el cas dels pronoms demostratius neutres *això*, *allò*–, potser perquè el context no afavoreix l'aparició d'*aqueix* i derivats, ja que sí que trobem la diferència de gradació en els adverbis de lloc *ací* (209, 212, 268, 389, 421) i *aquí* (140, 357, 370). No obstant això, en algun moment sembla haver-hi alguna vacil·lació sobre el grau de proximitat que atribueix a *aquí*; per exemple, en «La consolació per la filosofia», tot comentant el fenomen emergent dels «nous filòsofs» i el significat que pren la paraula «filosofia», posa l'exemple d'una frase pròpia del món dels negocis: «la filosofia de la nostra empresa». A continuació, el paràgraf comença amb «Més o menys, aquí volia anar a parar, jo» (357); la proximitat textual és immediata, per tant, potser l'adverbi *ací* hi seria més escaient per coherència amb la resta d'articles.

D'altra banda, la flexió verbal també és la pròpia del model lingüístic barceloní. La forma de la primera persona del present d'indicatiu acabada en *-o* n'és una de les proves: *llegeixo* (122), *exagero* (123), *trobo* (135), *renuncio* (138), *miro* (142), *menciono* (144), *m'alineo* (171), *surto* (213), *juro* (262), *adverteixo* (278), *parlo* (340) o *ignoro* (381); igual que les formes de la tercera persona del singular i la tercera del plural del present de subjuntiu acabades en *-i/-in*: *utilitzi* (121), *perdi* (121), *gosin* (133), *triï* (135), *acostumin* (209), *consti* (218), *guanyin* (225), *continuiïn* (238), *procedeixi* (278), *faci* (348), *calculin* (391), *analitzin* (385) o *articulin* (411). En el cas de l'imperfet –i del plusquamperfet– del subjuntiu, Fuster opta per les formes amb *-s* en la primera i tercera persones del singular i amb *-ssi-* per a les de la segona del singular i les tres del plural: *veiés* (151), *fos* (172), *fóssim* (176), *fossin* (202), *parléssim* (203), *guanyés* (276), *donés* (311), *sortís* (311), *opinés* (311), *engegués* (338), *desconeguessin* (337), *traduís* (372), *escrivís* (381), *acuséssim* (458), *haguéssim pogut* (447) *fes* (469) o *s'alcés* (469).

Pel que fa a l'accentuació, l'assagista accentua, en bona lògica, *a la barcelonina*. D'acord amb la normativa, els participis acabats en *-ès* s'accentuen oberts –*entès* (154), *sotmès* (223), *imprès* (289)–, de la mateixa manera que els verbs acabats en *-èncer* –*convèncer-nos* (236)–, en *-ènyer* –*estrènyer-nos* (145) o el mateix títol de la segona sèrie, *empènyer*–, i en *-èixer* –*reconèixer* (216), *merèixer* (348), *conèixer* (366), *aparèixer* (480).

També algunes de les paraules que acaben en *-è*, *-ès*, *-èn*, o la tercera persona del present d'indicatiu dels verbs acabats en *-endre* (a excepció dels acabats en *-tendre*): *vostè* (224); *petit-burgès* (141), *burgès* (200), *francès* (205), *vostès* (225), *interès* (236), *rossellonès* (274), *il·lès* (457); *mossèn* (413); *s'aprèn* (209), *depèn* (247).

Finalment, respecte al lèxic, no hi hem contemplat gairebé res d'estrident. Si de cas, com a curiositat, Fuster alterna els geosinònims referents al món de la infantesa: en l'article «La importància del carrer», per exemple, escriu indistintament «petit» –«Quan jo era petit...» (301)–, «xiquet» –«el xiquet no sent parlar més que castellà» (301)– i «nens» –«Els nens d'ara, ai!» (302). Igualment, uns mesos abans, en «“Quand vous serez bien vieille...”», empra el mot «noi»: «El seu argument és irreprotxable: “Noi, vindrà un dia que tu seràs com jo”.» (214). En canvi, en «Un pessimisme a debat», utilitzarà el terme «xicots» –«Ignoro per quins motius, aquests xicots s'evaporen» (398)–, i en «Un article de Nadal», en una estructura lingüística similar a la primera que hem ressenyat de «La importància del carrer»–, en compte de «petit», farà servir «menut»: «Jo enyoro les campanes de Nadal de quan jo era minut» (405).

En qualsevol cas, hom pot corroborar la coherència de la tria del model lingüístic que Fuster va prendre l'abril de 1959 i que ja no abandonà fins a la seua mort. La revista s'editava a Catalunya i, d'acord amb la seua concepció funcional del model de llengua, per qüestions de tàctica i d'operativitat, les solucions lingüístiques emprades havien de ser les més *pròximes* al lector model –per més que ell hauria preferit un model uniformitzat i competent per a tots els catalanoparlants (Simbor 2012: 132).

3.2. UNES POLÈMIQUES AL VOLTANT DE LA LLENGUA

3.2.1. La polèmica amb Eduard Artells

Entre 1960 i 1971, el debat, amb l'embrió en un article de la lingüista mallorquina Aina Moll, s'originà pels criteris dels correctors i el seu pes en la conformació del model de llengua literària. Vicent Simbor (2012: 136) emmarca, en aquest context, l'esmentat article de Joan Fuster «Maneres de parlar», del maig de 1969 a *Serra d'Or*, que en suposava la participació

en la discussió –segons Solà (1977: 140), la intervenció del suecà revifà la polèmica–: l'assagista, ja ho hem dit, propugnava una «via intermèdia» entre els *residus* i la *norma*, entre els particularistes i folkloristes i els uniformistes i encarcarats de l'Acadèmia (166).

Recordem en aquest sentit, com hem apuntat quan detallàvem el tipus de relació entre el suecà i la revista (§ III.2.2), la petició que ja el novembre de 1962 li feia a Max Cahner – l'aleshores codirector, juntament amb Ramon Bastardes, de *Serra d'Or*–, en lliurar-li l'article «La llengua (i més coses) dels valencians», de deixar el text immaculat, lliure de «“llurs”, “homs”, “éssers” i altres punyetes per l'estil» (Fuster 2012: 159); l'editor, que acceptava el text sense gaires modificacions, replicava defensant els criteris de la revista, els quals havien de ser homogenis per a tothom (Fuster 2012: 160-161). En la contrarèplica de Fuster –que no acaba d'entendre els canvis gramaticals que li han aplicat–, llegim, a més d'una queixa per la inflexibilitat de *Serra d'Or* en matèria lingüística, un dels arguments que emprà en la polèmica que, uns anys més tard, mantindrà amb Eduard Artells, com és el de la capacitat de decisió que els autors hi haurien de tenir:

D'altra banda, la teva teoria sobre la llengua no em sembla convincent. Ho lamento. Ens referíem a la «llengua literària», i m'atreveixo a insinuar que, en aquesta matèria, els «literats» també tenen veu i vot. [...] De passada, però, t'indicaré que trobo molt desagradable que la direcció de *Serra d'Or* tingui, en aquest punt, un criteri inflexible –fins a la «intransigència», sembla, a jutjar per les teves mateixes paraules. Potser cap revista catalana important d'abans de la guerra (incloent-hi els anuaris de l'Institut) no havia arribat a aquest extrem. I això que en aquell temps dominava, entre els escriptors catalans, «un respecte una mica infantil i ridícul per a la gramàtica» (Espriu *dixit*, 1933)... (Fuster 2012: 164-165)

El 26 de maig de 1963, en l'entrega per carta de «Papers de diari» –que veuria la llum en el número d'agost-setembre d'aquell any–, reincidia en la demanda sobre l'escassa intervenció correctora: «Confio que els vostres correctors seran mesurats i discrets a l'hora d'afegir “gramàtica” (*llurs, éssers, àdhucs*, etc.) al meu escrit» (Fuster 2012: 177). No, no es

pot afirmar que Joan Fuster fora gran amic dels correctors, o, si més no, dels correctors que prenién la normativa fabriana com a dogma incontestable.

Un any després de «Maneres de parlar», el 12 de juny de 1970, el suecà publicà a *Tele/estel* l'article «Converses (relativament) filològiques» [Annex 18], un títol amb una clara referència a Pompeu Fabra. Aprofitant una reflexió sobre la «licitud» o «il·licitud» de la paraula *clero* –Fuster es mostra partidari d'emprar-la; n'aporta arguments de la mà de Joan Coromines, Marià Aguiló o el diccionari Alcover-Moll sobre la seua perdurabilitat en la llengua catalana, documentada abans, sembla, que en castellà, i amb un hipotètic origen italià, cosa que en cap cas n'impedí una ràpida extensió–, una paraula sancionada pel «purisme», l'assagista critica la intransigència de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, del «conservadorisme» o «ultraconservadorisme granític de les nostres [vestals acadèmiques]» (Fuster 1970b: 33), davant la incorporació de noves paraules d'ús diari. Això repercuteix en la creació d'una certa inseguretad en els escriptors, que «som, malgrat tot, uns súbdits increïblement dòcils», ja que els correctors –als quals, a pesar de tot, reconeix la tasca ingent que realitzen: «una vigilància literalment necessària»– apliquen la *norma* al peu de la lletra: «Ells, sense adonar-se'n, són més papistes que el papa. Van més enllà que Fabra.» (1970b: 33). El suecà, que torna a *clero* i a l'alternativa inventada pels «cagallons de la gramàtica» –una expressió que deu a Josep Pla– de *clergat*, acaba el text interrogant-se si les causes del veto al vocable en qüestió no responen més aviat a raons extrafilològiques, com les possibles connotacions anticlericals que desprèn la paraula, les quals generarien una mena d'incomoditat «als nostres acadèmics, persones devotes o, si no, primmirades» (1970b: 33).

Les queixes de l'article de Fuster, adreçades, en general, al gremi dels correctors defensors a ultrança de l'aplicació de la normativa de Fabra, no tenien una diana concreta; si de cas, només Josep Miracle podia sentir-se interpel·lat, atès que era l'únic nom citat en tant que responsable d'introduir la paraula *clergat* en la quarta edició del *Diccionari General de la Llengua Catalana*. Tanmateix, el gramàtic Eduard Artells, col·laborador assidu de *Serra d'Or* en la secció «Llenguatge i gramàtica», se sentí atacat per les paraules del suecà i li respongué en l'article «Nosaltres, els estiracordetes» [Annex 19], la seua contribució del mes de juliol. Més enllà del mot *clero* (i *clerecia*, *clerical* o *clergat*), el comentari d'Artells se centra en dos aspectes que apuntava Fuster. Per un costat, en el reconeixement que el mateix

assagista havia fet dels correctors, aquella «vigilància literalment necessària», que serveix al gramàtic per a estirar el fil i reivindicar-ne la labor, sense la qual el de Sueca no hauria pogut progressar: «¿hauria pervingut al grau de perfecció actual sense les crosses del corrector dels primers temps d'ell escriure en català?» (1970a: 69). Per un altre, en l'expressió «els cagallons de la gramàtica», aplicada, segons Artells, als correctors, una expressió que troba realment feridora. Abans de cloure el text, encara narra una anècdota de fa més de quatre dècades per tal de fer palesa la dependència dels escriptors envers els correctors: davant les protestes constant que un col·laborador de la *Revista de Catalunya*, de nom P., etzibava al corrector, aquest l'amenaçà de no *tocar-li* cap article més, cosa que provocà l'ensurt de l'escriptor. El gramàtic barceloní proposa el mateix plantejament als correctors actuals quan es troben en situacions similars.

Joan Fuster, evidentment, no s'estigué de replicar-li; la «restricció mental» de setembre d'aquell 1970, l'ocupà l'article «Excessos de llenguatge, excessos de gramàtica» [Annex 20]. En primer lloc, concreta i esclareix quin era el focus del seu paper anterior –la llengua literària– i a qui, sobretot, es dirigia –«a les “altes esferes” de l'ordenancisme idiomàtic» (222)–; el suecà lamentava la falta d'enteniment entre escriptors i gramàtics, o més aviat, «l'actitud olímpica» dels segons, que havia repercutit en la gènesi d'una indiferència dels primers cap a la «gramàtica». Al parer de l'assagista, una de les causes provenia del refús del «cos legislatiu» a l'acceptació de la condició «viva» de la llengua escrita (223). Aquesta discussió no incumbia –«no entrava en la jurisdicció»–, doncs, Eduard Artells, el qual, com a corrector, no deixava de ser un «escolà d'amén» (222), sintagma utilitzat, això sí, sense cap to recriminatori, simplement perquè és –són, els gramàtics, en general– el responsable de l'aplicació de la normativa.

Ara bé, fet aquest aclariment inicial, el suecà aprofita el tema del «criteri» i la «funció» dels correctors, tret a la palestra pel barceloní, per dir-hi la seua. Fuster torna a mostrar el seu reconeixement cap al gremi, atès que «la intervenció del corrector ha de ser higiènicament obligatòria» (223), sobretot a causa de l'escassa formació «gramatical» de molts del escriptors, però fins ací; simplement, ha de portar a terme «una mera funció d'ajut», de «col·laboració». L'última paraula, la decisió final, el «criteri», hauria de ser a càrrec de l'escriptor:

Quan el corrector fa el seu fet com Déu mana –delata un gir, un mot, un lapsus, que li semblen abominables–, sospeso la seva indicació, i l’admeto o la recuso segons el meu «criteri». Això és, trobo, el que hauria de ser la funció del corrector. La darrera paraula, com sol dir-se, ha de ser la de l’«autor». Ni que sigui equivocada! [...] El corrector hauria de ser particularment «conscient» que la seva manipulació s’interfereix en la matèria primera de l’escriptor, que és l’idioma. Hi ha el risc que el corrector substitueixi l’escriptor: que el falsifiqui. I hauria de ser-ne un conseller, només. (224)

D’altra banda, Fuster retrau a Artells l’exposició de l’anècdota del col·laborador de la *Revista de Catalunya*, P., al qual identifica amb Josep Pla; el desig del suecà és que els escriptors adquirisquen confiança en l’idioma per tal d’evitar aquest «xantatge», aquesta «amença imbècil –o imbecil–», per part dels gramàtics, dels «encarregats de confecció» (224-225). L’assagista, al marge del que donen a entendre els acadèmics, llança un missatge d’optimisme sobre la vivesa i el dinamisme del català, irreductible a les «taules de la llei» dictades des de l’Institut d’Estudis Catalans. Finalment, encara dedica unes línies a l’expressió estrella que tant molestà a Artells –«cagalló de la gramàtica»–: segons Fuster, la frase de Pla, primitivament, no designava els correctors de català, sinó un exseminarista republicà que ensenyava castellà a Vicent Blasco Ibáñez. No obstant això, l’assagista té la sospita que allò que realment disgustà el gramàtic barceloní no era tant una qüestió lingüística sinó de *bons modos*: «No cal dir que el senyor Artells, si per ell fos, suprimiria el mot “cagalló”, no per poc català, sinó perquè li resulta poc fi» (225).

Eduard Artells, lluny de finir la polèmica, decidí allargar-la amb l’article «Ni massa llenguatge ni massa gramàtica: col·laboració» [Annex 21], que veié la llum el mes de novembre. En primer lloc, per no repetir-se, el gramàtic remet a altres treballs propis, com «Actitud correcta del corrector», publicat al volum dissetè de *Criterion*, o «Corregits i correctors», de l’abril de 1965 a *Serra d’Or*, on ja ha exposat amb anterioritat la seua opinió sobre la funció del corrector. Ara bé, allò interessant és que es confessa públicament corrector del *Nosaltres, els valencians*; en l’article anterior, Fuster es planyia perquè havien col·locat uns «llurs» en aquesta obra que l’original no contenia. Artells, però, s’hi justifica perquè ell

només obeïa «les instruccions de la casa editora» (1970b: 48), alhora que qüestiona que el suecà, que afirma que hi tenia l'última paraula, no els va modificar quan, teòricament, en tenia potestat. Paral·lelament, torna al tema inicial de la polèmica que, per l'encreuament de retrets, havia quedat en un segon pla: la constatació que el mot *clergat* no ha estat una «invenció dels cagallons de la gramàtica», sinó que el diccionari Fabra ja la incorporava en les definicions d'*anticlerical*, *anticlericalisme* i *eclesiàstic/-a*.

Joan Fuster encara tornà a la càrrega amb un tercer article: «Rèplica, probablement inútil, al senyor Artells» [Annex 22], aparegut el gener de 1971. El mateix suecà, en carta a Jordi Sarsanedas del 4 de desembre anterior, excusa la seua nova rèplica i, sobretot, la decisió que es publiqui en la secció «Lletres de batalla» i no en la seua pròpia, «Restriccions mentals»:

Benvolgut amic:

He vist a l'últim SdO l'article del senyor Artells. No sóc partidari de les polèmiques a la vostra revista, per les raons que exposo al començament de l'article adjunt. Però m'ha semblat que era inevitable una mica de contestació. Naturalment, un cop posat a la màquina, la rèplica m'ha sortit bastant llarga. Ho lamento. Te l'envio per a la secció «Lletres de batalla»: unes segones «Restriccions mentals» sobre el tema serien excessivament improcedents.

Fins aviat.

Ben cordialment.²³⁴

Efectivament, Fuster lamentava haver mantingut aquesta «falsa controvèrsia» a *Serra d'Or*, més que res per l'espai de dos mesos transcorregut entre resposta i resposta –recordem que el primer article de rèplica d'Artells era del juliol i el suecà lliurà aquest nou paper el desembre, és a dir, que, de moment, durava ja mig any. En qualsevol cas, l'assagista titllava aquest intercanvi de parers, com hem assenyalat, de «falsa controvèrsia», atès que el

---

²³⁴ Carta de Joan Fuster a Jordi Sarsanedas, datada el 4 de desembre de 1970 a Sueca. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17353. Reproduïda per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1018).

barceloní semblava haver-se enrocat en l'expressió «cagalló de la gramàtica» (Fuster 2011b: 239); tanmateix, el suecà vol debatre al voltant d'alguns apunts exposats pel gramàtic. En primer lloc, que el problema de fons que extreia de les intervencions d'Artells «era i és els límits i la forma de la intervenció dels correctors en els escrits dels literats» (2011b: 239-240), no la necessitat ni la competència que puguen tenir-hi. D'altra banda, com que la discussió hauria de ser entre els acadèmics –i no els correctors–, que no han posat voluntat per parlar, i els escriptors, gran part dels quals ja practiquen el «menfotisme», la cosa ha quedat en punt mort.

Tot seguit enumera un «memorial de greuges» per a matisar o contraargumentar diversos aspectes adduïts pel barceloní. El primer, els famosos *llurs* de *Nosaltres, els valencians*: Fuster desconeixia que Artells n'haguera estat el corrector, però, de totes maneres, es queixa d'una mala distribució del possessiu, la qual cosa el molesta, sobretot, perquè li «desagrada d'arrossegar les manifasseries d'altri» (2011b: 240). El segon té a veure amb l'ús dels adjectius «gran» o «grossa» aplicats a «animalada»; en els articles anteriors, el suecà es decantava per la primera opció i el corrector, aixoplugant-se en el gust i en la preferència, per la segona. Fuster aprofita l'argument d'Artells per exigir que «la mera preferència del corrector no substitueixi la de l'escriptor» (2011b: 241), és a dir, en la línia del que ha defensat a bastament, que el corrector només aconselle, només ajude, no que falsifiqui l'autor. En el tercer punt, a partir, de nou, del mot «cagalló» –i amb el record de l'expressió «pixar fora de test» que li suprimiren, com hem vist (§ III.3.2., § IV.4.2.), en l'article «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes»–, el suecà analitza la qüestió dels *bons modos*, fins afirmar que «no és de la incumbència del corrector vigilar el *bon to* de l'escriptor» (2011b: 241). En darrer terme, encara remarca que el barceloní no li ha donat cap resposta vàlida sobre el terme *clero*, pretext original d'aquesta polèmica. Fuster, que ha fet de «jurat de premis literaris, assessor d'editors subalterns, vigilant de proses i versos públics i amagats», entén –i plany– les dificultats que planteja Artells com a corrector, ja que ell també hi ha hagut d'exercir; més encara, ha hagut de fer de *corrector* amb un grau més de complexitat d'acord amb el context sociolingüístic en què viu: «els lletraferits almogàvers del País Valencià són encara més impermeables a la gramàtica que els del Principat, i ja és dir!» (2011b: 242).

La controvèrsia –o la *falsa controvèrsia*–, malauradament, es veié interrompuda pel traspàs d'Eduard Artells; de fet, a Fuster ja li va saber greu que aquest últim paper es publicara unes poques setmanes després del decés. Evidentment, des de la revista, tampoc no pogueren evitar que aquella rèplica de l'assagista sortira, com li explica Sarsanedas en carta del 13 de febrer de 1971:

També a nosaltres ens féu angúnia que aquella lletra de batalla, amb aquell títol, sortís quan l'Artells ja era mort. Però quan morí el número ja era imprès i no vam tenir temps de pensar que es moria. Suposo que ja deus pensar que, si haguéssim pogut, hauríem evitat que es produís aquesta desagradable coincidència.²³⁵

3.2.2. Sobre les «dificultats valencianes»

Sense l'acrimònia ni la intensitat de la polèmica anterior, Joan Fuster participà en altres disputes dialèctiques bastant més moderades a l'entorn del model de llengua literària: els articles «Dificultats valencianes (1)», de juliol de 1971, i «Dificultats valencianes (i 2)», d'agost de 1971, de nou publicats a *Serra d'Or* –que es consagrava com la millor tribuna per dir-hi la seua–, són la seua contribució al debat iniciat per Enric Valor, Vicent Escrivà i Jordi Sarsanedas. Posem-nos en situació: en els números de juliol-agost de 1970 i de gener de 1971, l'escriptor i gramàtic Enric Valor va publicar dos editorials a la revista *Gorg*, «Sobre la unitat de la llengua literària» [Annex 23] i «L'aportació valenciana a la llengua literària» [Annex 24], respectivament. Ambdós textos són una defensa de l'assumpció del policentrisme lingüístic; Valor, que reconeix el pes de Barcelona en la represa idiomàtica i la importància nuclear en la formació de la llengua literària unitària, adverteix, però, del perill d'exclusió que la *uniformitat* barcelonina pot comportar per al «gran cabal de formes vives dins el País Valencià, igual o més acostades a la llengua dels clàssics que les de la modalitat

---

²³⁵ Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 13 de febrer de 1971 a Barcelona. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17358. Reproduïda parcialment per Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a: 1018).

oriental-barcelonesa» (Valor 1970: 6). En aquest sentit, l'«aportació valenciana a la llengua literària» consistiria en «grans reserves de vocabulari que, a Barcelona per exemple, sols es coneixen per la lectura dels clàssics», així com «un tresor d'expressions magnífiques» o «girs sintàctics d'una gran puresa» (Valor 1971: 7).

L'escriptor i gramàtic de Castalla accepta que el model lingüístic seguit per la majoria dels escriptors joves valencians siga el barceloní, segurament, per la falta d'informació sobre la «legitimitat» de les variants valencianes, tot i que enumera una sèrie de fonts que hom podria consultar, com les gramàtiques històriques de Francesc de Borja Moll i Antoni Badia Margarit, o el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, a més de la lectura dels clàssics. Ara bé, «no és un servei a la unitat» (1971: 7) ni, d'una banda, la substitució sistemàtica de les formes valencianes per les barcelonines, ni, d'una altra, l'abandó de mots i expressions pròpies de Barcelona o Mallorca no freqüents al País Valencià.

Aquest darrer editorial despertà una resposta per part de Vicent Escrivà en forma de carta al director, el mes d'abril, a *Serra d'Or*, la qual portava per títol «Un article de l'escriptor i gramàtic Enric Valor» [Annex 25]. Escrivà (1971: 3) exposa una sèrie de punts pels quals els escriptors valencians no tenen més remei que seguir, com apuntava Valor, els models lingüístics barcelonins, atès que «*mamen* o, al capdavant, *han de mamar*, la manera de dir barcelonina». Aquests factors són la influència de l'activitat editorial —els pocs escriptors valencians que pretenen publicar ho han de fer en editorials barcelonines— en l'ús de la llengua literària; el pressupòsit que, si hom vol participar en els premis literaris del Principat, ha d'escriure necessàriament segons el model barceloní; la falta de referents, per als valencians nascuts a partir del 1940, d'una producció normalitzada i massiva al País Valencià, cosa que els obliga a mirar el Principat; la procedència catalana d'alguns dels catedràtics universitaris més influents, com Joan Reglà, Miquel Tarradell, Miquel Dolç o Emili Giralt; la lectura de clàssics valencians, com *Tirant lo Blanc* o els poemes d'Ausiàs March, en Barcino o Seix i Barral, a més dels estudis introductoris a càrrec de Martí de Riquer, el primer, i Pere Bohigas, el segon, o la *Història de la literatura catalana* i la *Gran Enciclopèdia Catalana*, elaborades en català oriental. Amb l'excepció de *Gorg*, com subratlla Escrivà, la inexistència d'una producció literària normalitzada al País Valencià provocarà

l'assimilació, com a «llengua literària» pròpia, de la «llengua viva dels barcelonins» (1971: 3).

Jordi Sarsanedas (1971: 1) entrà al joc amb una altra carta al director de *Serra d'Or*, «No tant..., no tant...» [Annex 26], el mes següent, en què pretenia «tranquil·litzar un xic Vicent Escrivà», si més no, sobre el punt referent al model de llengua suposadament imposat dels premis literaris. Com a membre de diversos jurats, com el del Premi Carles Riba, pot corroborar que la sensació general, quan apareix un text mallorquí o valencià, és d'«alleujament», ja que «sol haver-hi més “gruix de llengua” que en els dels barcelonins» (1971: 1). De la mateixa manera, recorda que van atorgar un premi de poesia a Vicent Andrés Estellés sense parar atenció en la varietat en què estava escrit. O també que, en les «crides als escriptors joves» de *Serra d'Or* –de la qual era el redactor en cap–, la participació de valencians és ben nombrosa. Sarsanedas (1971: 2), que reconeix l'existència del «centralisme o l'assimilisme barceloní», alerta que cal evitar la «imatge exagerada» que se'n sol desprendre.

Les «Restriccions mentals» dels mesos de juliol i d'agost de 1971, com hem dit, correspongueren a l'article «Dificultats valencianes» [Annexos 27 i 28], dividit en dues grans parts, en què el suecà puntualitza les paraules dels seus conveïns i de Sarsanedas: «Ara, en veure a *Serra d'Or* les cartes de Vicent Escrivà i de Jordi Sarsanedas, i a *Gorg* l'article d'Enric Valor que les suscita, crec que valia la pena esbossar aquestes precisions “de fet”» (272). Les precisions en qüestió deriven d'un repàs històric de la llengua literària dels escriptors en català al País Valencià des dels temps de la Renaixença fins a l'actualitat. En la primera part, es posava de manifest la necessitat d'una llengua unitària per a tot el domini perquè, mentre que el grup d'escriptors castellonencs –Salvador Guinot, Josep Pascual Tirado, Àngel Sánchez– són l'excepció *comarcal* d'una «“ploma” hàbil i sensible, capaç de recollir de la boca del poble un matís de vocabulari o la gràcia d'un gir castís», de la ciutat de València i voltants només Teodor Llorente –i «avui mateix, una part de la poesia de Vicent Andrés Estellés»– és capaç de realitzar una poesia que no suposa cap trencament amb la llengua del carrer; tota la resta de poetes escriuen un «llenguatge prefabricat i més o menys ben après» (271). En aquest sentit, «la “llengua literària” dels valencians, en bloc, resulta bastant descolorida, si per “color” hem d'entendre la transfusió col·loquial» (271-272). Com

a conseqüència de la suspicàcia dels escriptors valencians envers la llengua que parlen, suspicàcia produïda per l'alta castellanització, se'ls fa imprescindible recolzar-se sobre els models «llibrescs» –que, en aquest cas, deriven de Fabra.

En la segona part, focalitzada en la immediata postguerra i en l'evolució fins al 1971, Fuster subratlla l'eliminació dels «residus indigenoides» o «reductes insidiosos», gràcies a la tasca, en matèria de la llengua unitària, de Carles Salvador i de l'Editorial Torre –en aquest assumpte, «coincidiren més que no es pensaven els respectius mentors» (272)–, o també de les *Gramàtiques* de l'esmentat Salvador i de Manuel Sanchis Guarner: «Entre les victòries de Pompeu Fabra, la més clara, la més complexa i la més inconfessada és aquesta. I dic “Pompeu Fabra”, per xifrar-ho amb un nom emblemàtic. A partir de llavors, la “llengua literària” al País Valencià quedava definida.» (273). La proposta fusteriana és «jubilar» les particularitats valencianes, atès que els valencians que lligen en català –i recorda, com apuntava Vicent Escrivà, que, com a conseqüència de l'escassa producció autòctona, les lectures procedeixen d'editorials barcelonines–, ja no paren atenció en les peculiaritats morfològiques o en les formes del possessiu. D'altra banda, els referents *lingüísticoliteraris* per als escriptors del País Valencià, en efecte, estan disponibles en barceloní:

És en aquest «dialecte» que hem llegit Marcuse, Espriu, Marx, Pere Quart, Gramsci, Mercè Rodoreda, Pierre Vilar, Moix, Durrell, Pedrolo, Camus, o el que sigui. I Pla. Més Moix que no pas Pla, per sort o per desgràcia. És igual. La llengua literària, doncs, esdevé el que ha de ser i no té més remei que ser. (273)

Segons Fuster, en la dècada dels seixanta, Germà Colon o Josep Giner es mostraren partidaris de les solucions particularistes, contràries al postfabrisme: «eren operacions inútils...» (274), però, sentència el suecà. Abans d'acabar, encara analitza el «centralisme barceloní» adduït per Jordi Sarsanedas en la citada carta al lector. Al parer de l'assagista, però, ni Barcelona ni València realitzen aquest «centralisme» o aquesta «centralitat» –l'exercici «d'autèntica capital, de focus dinamitzador de tot el territori» (Simbor 2012: 142)– que, suposadament, se'ls atribueix; ambdues ciutats han abdicat de la seua funció de *centre*, caracteritzades per la «inhibició, autosuficiència mediocre, manca d'imaginació civil» (274).

Finalment, Fuster reitera la defensa a ultrança de la seua postura, sobretot, davant la visió particularista que sembla haver-se despertat per part d'alguns paisans seus; l'alternativa, adverteix, és acabar arraconats o, pitjor, fagocitats:

Pel que fa a la «llengua literària», la dels valencians ha de ser la que, a la llarga i en definitiva, caldrà que sigui: una i única, i rigorosament única. O això, o el *felibritge*. Naturalment, perquè les premisses hi siguin totes, hem de reclamar la llengua a l'escola, i als *mass media*, incloent-hi l'altar, i a l'administració, i a... Ja se sap... (274)

El suecà es mantenia ferm en la seua elecció, una elecció que no havia variat gairebé gens –a excepció del parèntesi de 1949 a 1959, i per raons tàctiques– des que el 1944 s'estrenara en l'*Almanaque de Las Provincias para 1945*. Això sí, ara, quan escrivia en alguna capçalera o en alguna editorial del País Valencià, s'adaptava a les formes valencianes; no és el cas, però, del corpus d'articles que ens ocupa.

Per tancar aquesta polèmica, apuntarem, a mode de curiositat, que un dels valencians esmentats per Fuster, Germà Colon, volgué replicar-li en una carta al director, «Resposta a Joan Fuster» [Annex 29], del mes d'octubre. El filòleg castellonenc s'eximia de les acusacions del suecà al·legant que el seu objectiu no era un altre que fomentar els trets propis del valencià entre els escriptors valencians, ja que «cal que l'escriptor estigui arrelat en la seva terra» (1971: 1). Tanmateix, confessa que, davant els possibles malentesos de la seua postura «en aquell desgavell de València, ple de capelletes», va decidir no insistir-hi. Ara bé, malgrat tot, el seu català mai no generà discussions amb cap corrector ni amb l'Institut; fins i tot, a l'hora de publicar algun text al Principat, ho fa en català, «sense divergències» (1971: 1).

4. SENSE DRET A PARLAR AMB UN ALTRE PRONOM PERSONAL QUE NO SIGA *JO*: EL PACTE AUTOBIOGRÀFIC I LA NO FICCIÓ

Per a Joan Fuster, l'escriptura –l'escriptura assagística, si més no– consistia en una «operació d'autoexamen», d'«examinar-se la consciència», «un esforç de comprensió envers els homes, envers les coses, envers els fets, envers el temps», una operació que havia de resultar «perpètua, reiterativa, insaciable». En aquest apartat, doncs, analitzarem el «subjecte» d'aquesta operació, per emprar l'etiqueta de Josep Iborra (2012: 87); com afirma l'estudiós de Benissa parafrasejant-lo, és el suecà aquell que *espera*, atès que en el procés d'«assajar-se», lluny d'abstraccions o impersonalitats, el pes recau sobre el «subjecte concret, personalíssim, que s'hi troba involucrat».

L'assagista de Sueca era conscient de la subjectivitat pròpia de l'assaig, que no deixa d'estar relacionada amb altres trets ja enunciat com la provisionalitat o la falta d'exhaustivitat. De seguida ens venen al cap una sèrie d'aforismes metadiscursius²³⁶ que, no per més repetits i comentats, convé obviar al fil de la nostra argumentació. Per exemple, un dels que obri la porta al recull d'aforismes *Judicis finals* –incorporats més tard a *Consells, proverbis i insolències*–, i que, sens dubte, ha esdevingut un dels més coneguts, fins al punt que precisament ja podria rebre l'etiqueta de «cèlebre», és aquell que parodia la famosa sentència de Protagoras: «Ja coneixeu el cèlebre aforisme grec: “Joan Fuster és la mesura de totes les coses”» (2002a: 231). No n'és sobrer la localització; el pòrtic ja adverteix el lector que tot el que trobarà a continuació ha passat pel filtre fusterià: «els pensaments que se li proposen no tenen la pretensió d'erigir-se en criteris de validesa universal, són les apreciacions particulars enunciatades des d'una subjectivitat» (Gregori 2011: 61). L'assaig, o, millor dit, l'assagista, substitueix la categoria genèrica «home» per un de concret, és a dir, per ell mateix, amb la seua visió del món i coneixedor de les limitacions que, com a «home concret», posseeix (Gregori 2011: 61).

---

²³⁶ El lector interessat en els aforismes metadiscursius pot consultar l'anàlisi que en fa Carme Gregori (2011: 56-70).

A causa d'aquests límits intrínsecs a l'experiència humana, el *jo* de l'enunciador, la representació textual de Fuster, sol mostrar-s'hi des de la modèstia –tot i que, de vegades, pot presentar un punt prepotent–, sabedor que més enllà de la seua percepció física no pot trobar-hi cap altra realitat (López-Pampló 2017b: 147)²³⁷. Justament l'aforisme que segueix l'anterior –i que s'hi relaciona des del punt de vista sintàctic–, a més de presentar un dels principis bàsics de l'assaig del suecà, alerta el lector de l'aforisme precedent, alhora que en rebaixa la força i el posa en quarantena: «Propugno la suspicàcia metòdica, però» (2002a: 231).

En la mateixa línia, hi ha aquell que tracta la pròpia subjectivitat com una «professió», en el sentit que individualitza el discurs i el desproveeix d'una impersonalitat més pròpia de la ciència o de la filosofia: «Hi ha qui és advocat, o mestre, o polític, o bisbe, o poeta, o pagès. La meua professió, en canvi, és de ser Joan Fuster.» (2002a: 237). Com constata Gregori (2011: 61-62), aquest representa un més dels punts en comú que guarda amb el patró del gènere, amb el seu mestre Michel de Montaigne; el francès deixà per escrit un avís gairebé similar al del suecà: «Els autors es donen a conèixer al públic per alguna marca particular i estranya: jo, en primer lloc, pel meu ésser universal, com a Michel de Montaigne, no com a gramàtic o poeta o jurisconsult.» (Montaigne 2012: 34).

Per a Josep Iborra, hi ha una afirmació en la pròpia personalitat, en el nom propi que l'assenyala: «Es refusen a afegir-hi res més perquè seria adjectiu, no substantiu. Es neguen a confondre's amb qualsevol especialitat que no siga la de ser ells mateixos» (2014: 139). Des d'aquesta perspectiva, s'aproximen, segons López-Pampló (2017a: 135-136; 2017b: 146), al concepte filosòfic del solipsisme, això és, la idea que la comprensió de la realitat no es pot deslligar del *jo* individual del que la comprèn, el qual s'emmarca en unes coordenades espaciotemporals des que naix fins que mor.

Fuster es troba, doncs, en harmonia amb el pacte autobiogràfic formulat per Philippe Lejeune (1996), de manera que s'elimina qualsevol pantalla ficcional entre l'autor real, en aquest cas, l'escriptor Joan Fuster, de Sueca, que signa els assaigs –en la coberta, si es tracta

---

²³⁷ Segons Gonçal López-Pampló (2017b: 148), aquest *jo* marcarà distàncies respecte a ell mateix i a allò de què parla per mitjà de la ironia, conscient de la pròpia insignificança, però amb la ferma voluntat de dir-hi la seua; amb la ironia, doncs, l'enunciador rebaixa la grandiositat del discurs i permet que el lector s'introduísca en aquest espai fruit del distanciament per a formar part del diàleg.

d'un llibre; a continuació del títol o al final del text, si és un article—, i la veu de l'enunciador. En aquest sentit, en l'article «Els nous suïcides», per exemple, Fuster reflexiona sobre la incidència del suïcidi en els països superdesenvolupats; la informació a l'entorn del tema (dades i arguments) es veu, però, interrompuda per la irrupció del *jo* de l'assagista, que posa en primer pla la subjectivitat i la incertesa dels raonaments: «Diuen que, avui, és als països superdesenvolupats on es produeix un més alt percentatge de suïcidis. No ho sé. Potser sí» (171). És només una de les nombroses aparicions del *jo*.

Més endavant, tornem a observar la seua presència en el text, quan confessa que ha exagerat i, per tant, ha adulterat amb un filtre personal la qüestió tractada: «la vida hi és tan aclaparadorament desproblematitzada, que ja no val la pena de ser viscuda. Sens dubte, jo exagero la nota, ara, en resumir aquesta opinió suspicax. Però, en el fons, vénen a afirmar això.» (171). Unes línies més avall, l'autor-enunciador s'hi fa present de nou, però aquesta volta per posicionar-se en el debat, amb una opinió personal: «Personalment, m'alineo entre els qui creuen que la “societat de l'opulència” –neocapitalisme explícit o camuflat– és recusable» (171). En la resta de l'article, el suecà continuarà subratllant-ne el caràcter subjectiu, amb l'ús de verbs que posen l'accent sobre accions o impressions del subjecte («reconec», «trobo», «ignoro»).

En «Una carència singular», en canvi, és directament el *jo* el que introdueix el lector en un tema que podríem pensar que es presta a ser exposat a base de constatacions i explicacions —«Fa temps que hi penso, i miro de plantejar el problema als meus amics. Es tracta d'això: el País Valencià actual no té novel·la pròpia.» (278)—, però que adopta en la formulació fusteriana un marcat to de reflexió subjectiva. També utilitza la primera persona ens uns verbs que introdueixen l'autor, amb les seues preferències i el seu criteri: «adverteixo», «no m'importa», «tinc en compte». És ell, el mateix Fuster, doncs, qui adverteix, però també qui guia el lector i qui decideix quina informació és la que li importa per a portar a terme la seua *reflexió*. Fins i tot, quan defuig pronunciar-se taxativament, amb una precaució —«sospito que la resposta possible hauria d'involucrar factors que se situen ben a fora de la “literatura”» (279)—, fa servir un terme que posa en evidència la impressió personal, com és aquest «sospito». Ara bé, després d'haver-se fet preguntes i d'haver-hi aportat dades i arguments, no arriba a una conclusió clara sobre quina és la causa que, malgrat

haver-hi motius suficients, no hi haja novel·les sobre el País Valencià; «ni en castellà» (279), postil·la. Per això, deixa oberta la reflexió, perquè siga el lector qui en busque la possible causa: «Insisteixo: ¿Per què?» (279).

Aquest caràcter d'indagació no conclusiva, de reflexió oberta –un dels trets propis de l'assaig fusterià, d'altra banda–, també és present en l'esmentat article «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...». Fuster presenta i explica uns fets per promoure l'interès i la meditació del lector; al capdavant, el seu paper no és el de «justificar», però sí que intenta posar en clar aquells aspectes que puguen semblar més obscurs: «No intento justificar res: alto! El meu ofici no és de “justificar”, precisament. Però sí que voldria “dilucidar”, i que el lector em perdoni un verb tan recargolat.» (142). De fet, més de deu anys després, en l'article «Una repetició que no ho és», recordava aquell episodi i tot l'enrenou que provocà però es mantenia ferm en l'objectiu darrer que havia intentat perseguir:

És cert que, en aquell moment, tothom s'estripava les vestidures davant l'anècdota político-militar, i les meves modestes aprensions passaren com una desvergonyida adhesió a la maniobra de l'URSS. No era aquest el meu propòsit. Aleshores, com ara mateix ho faria respecte a un episodi similar, jo només intentava aplicar-hi un simple judici «raonable». Volia dir: no sigueu hipòcrites! (406)

Tant si es tracta de plantejar la falta d'intel·lectuals d'esquerra, com si constata la manca d'una novel·la sobre el seu país, Fuster deixa obert el tema i pretén que siga el lector el que acabe d'extraure'n les pròpies conclusions. A partir de la reflexió que ell hi ha proposat, per descomptat, però sense alligonar ni imposar des de l'autoritat.

Podem apreciar, doncs, que Joan Fuster, en els articles, té bona cura de subratllar la presència del *jo* com a responsable de la cogitació, d'una visió tenyida del subjectivisme propi de la seua concepció de l'assaig. Però, a més, també té un zel especial per recalcar-ne els límits; les opinions que exposa són les opinions de l'*home* Joan Fuster, no són –ni pretenen ser-ho– la *certesa* absoluta: «Jo, ja m'accontento de tenir *una mica* de “raó” *de tant en tant*. Aspirar a més em sembla una procacitat» (Fuster 2002a: 279). La prudència, l'honestedat i la modèstia del *jo* textual són, com hem explicat, a la base de la recerca de credibilitat per

part de l'autor, a la base de la construcció d'un *ethos* capaç de persuadir el lector, però, en el cas del suecà, a més d'una eina argumentativa, també representen una manifestació de les *restriccions* que *pateix* com a home concret, com a mesura de totes les *seues* coses. Per exemple, en l'article «Una necrologia», panegíric per la defunció del seu amic Josep Espasa i Signes, el canonge Espasa, prefereix no endinsar-se en la rellevància que tingué en l'àmbit de l'Església valenciana, segurament, per tractar-se d'un camp les profunditats del qual no acaba de conèixer: «No sóc jo la persona més indicada per a calibrar, ara, la seva importància com a eclesiàstic, en el petit món diocesà de València. Ni ho intentaré.» (412). El seu comentari, això sí, va en la línia de remarcar la figura del canonge denier i, com a conegut del protagonista, sí que s'arrisca a esbossar unes pinzellades sobre el tarannà obert que el caracteritzava: «Crec, però, que don Josep ja fou un capellà “postconciliar” abans del Vaticà II» (412).

També en «Un tema acabat d'encetar», un article al voltant de la falta d'informació bibliogràfica sobre els jueus conversos catalans que ha rebut en els darrers anys, no obstant això, un cert impuls gràcies a l'estudi de Jordi Ventura sobre la missió de la Inquisició valenciana, Fuster evita, per dir-ho col·loquialment, xafar-s'hi els dits. Després d'interrogar-se –i interrogar el lector, és clar– sobre els motius del silenci al respecte, i abans d'aportar-hi unes línies sobre els «nous cristians» dels segles XVI i XVII, fa un matís de l'abast dels seus coneixements sobre els jueus cristianitzats:

Ignorem què passava al Principat, ignorem –no tant– què passava al País Valencià, quant a la descendència hebraica. Però dades i conjectures s'acoblen a posar en evidència que la minoria jueva local «contaminà» per un conducte o altre –a través del sagrament del matrimoni sempre– una quantitat notable de població. Començant pels reis.

Seré morigerat en les meves divagacions: parlaré del que sé i conec, que són coses del País Valencià. (433-434)

La sinceritat de Fuster està carregada de la humilitat necessària de qualsevol investigador, tot i que, en aquest cas, es projecta des de l'assaig i no des de la ciència. El

suecà només esmentarà aquells casos –literaris o llibrescs– dels quals té idea, però amb la clara intenció d’obrir la bretxa per a futures anàlisis: «Tot això ens encamina a una investigació “literària”, per veure com va funcionar això dels conversos als Països Catalans. [...] Certes acrituds antisemites ja poden certificar-se en el XV; en trobem més en la centúria següent, en català i en castellà. Per què algú no les col·lecciona o les col·laciona?» (434) o «Crec que una exploració a fons de la literatura que, discreta o mediocre, es feia als Països Catalans durant la Filipada, donaria un material reflexiu digne de la major atenció. [...] El fenomen d’“història cultural” que això és, queda per resseguir.» (435).

Sense abandonar el tema religiós, en «L’“espiritualitat” a estudi» –un paper en què, per cert, torna a reivindicar la tasca de Jordi Ventura i el seu *Els heretges catalans*–, pretén posar llum sobre la introducció de l’erasmisme en els Països Catalans, un tema que disposa de treballs modestos de José María López Piñero i d’«un carmelita espanyol» que «repasant l’*Espill de ben viure* de Jaume Montanyès, del 1559, hi ha endevinat reminiscències erasmianes» (455)²³⁸. Tot intentant establir-ne la relació de les actituds religioses de l’Edat Mitjana amb les influències de l’erasmisme, és conscient que el seu no és un coneixement d’especialista, però s’arrisca a llançar-hi unes hipòtesis:

I jo em pregunto: ¿fins a quin punt aquesta trajectòria medieval no es combina amb la implacable inèrcia lul·liana i connecta amb els primers símptomes erasmians, concretament a la València de les primeries del XVI? I encara: l’erasmisme fou una «espiritualitat» culta –burgesa– que pretenia incidir en el poble. ¿Hi tenia o no hi tenia res a veure, amb determinats cenacles capellanescos valencians de l’època? Poc sé d’aquestes peripècies, i sospito que entre Erasme i Molinos hi ha una distància considerable. Malgrat tot, jo no n’eliminarà la contaminació: no dic la «conseqüència», alto! El clima «espiritual» de la València del XVI, ¿en què aboca? (455)

---

²³⁸ Es refereix a Pablo María Garrido. El mateix Fuster, en *Les Constitucions del convent de Sant Josep de València (segle XVI)*, aconsella, en nota a peu de pàgina, la consulta de la versió castellana de l’*Espill de ben viure*, curada per «Pablo M. Garrido». A més, de manera més explícita per als nostres interessos, escriu: «Que Jaume Montanyès [ací amb accent tancat] fos o no lleugerament “erasmista”, és una idea que cal descartar, contra el que postula Garrido» (Fuster 2002c: 22 n. 63), cosa que elimina qualsevol dubte al respecte.

De nou, trobem l'actitud de modèstia i de cautela de l'investigador: el *jo*, és a dir, Fuster accepta les seues limitacions en la matèria, la qual cosa, però, no l'invalida a emetre'n suposicions. Com tampoc no l'invalida no ser un expert en literatura comparada per a desenvolupar l'article «Un petrarquista imprevisible»; de fet, l'inici absolut es veu embolcallat per una *excusatio*: «Si he de dir la veritat, jo sóc un profà, i profà total, en la matèria. Però curiós també.» (503). L'assagista, com a curiós, ha trobat una petjada de Francesco Petrarca en unes cobles de Narcís Vinyoles de 1511. I, com que es tracta d'un text assagístic en què el *jo* centra tota l'atenció –al contrari que l'asèptic i *impersonal* manual d'història literària–, el de Sueca ens confessa les sensacions per aquesta troballa, així com les falles que veu en els estudis dedicats al tema:

Intencions a banda, la coincidència literal de les paraules és contundent. Me'n vaig sentir content, ho confesso. Un fet que mai no m'ha convençut en els estudis de la literatura catalana medieval i diguem-ne renaixentista és el dels escassos rastres de la penetració del Petrarca «en vulgar». Sí, ja ho sé: tal passatge de Jordi de Sant Jordi, tal altre d'Ausiàs Marc, algun detall més... I que sàpia recordar ara, només una citació en la llengua original, dins un breu escrit d'un Carròs i Pardo de la Casta. Els erudits hi podran afegir, sens dubte, algunes dades més. Tanmateix, el saldo no resulta satisfactori. (504)

Observem-ne el clar contrast entre el «curiós» Fuster, que, malgrat ser-ne un «profà total», ens ofereix un descobriment literari, i els «erudits» que hi esmercen temps i estudi, els quals, com és lògic, tenen més documentació a prop. El *jo*, doncs, s'estableix com un element imprescindible per a comprendre l'assaig.

D'altra banda, com indica López-Pampló (2017b: 146), «la subjectivitat no serà només una actitud en el suecà, sinó un dels seus temes recurrents»; recordem que, en el pròleg a *Les originalitats*, havia confessat que ell era tota la *justificació* que requeria un llibre fragmentari com aquell, l'indici que hi aportava *unitat*, que feia que la seua obra fora «sempre una... i única» (1999b: 44). Tanmateix, per a Iborra (2014: 135), Joan Fuster difereix de Michel de

Montaigne en el punt d'esdevenir «matèria» dels respectius llibres; el francès advertia al lector que:

Vull que se m'hi veja en el meu costat simple, natural i ordinari, sense contenció i artifici: perquè sóc jo que em pinte. Els meus defectes s'hi llegiran de viu en viu, com també la meua forma natural de ser, tant com el respecte públic me l'ha permesa. [...] Així, lector, jo mateix sóc la matèria del meu llibre. (Montaigne 2011: 13)

En opinió de l'estudiós de Benissa (Iborra 2014: 134-135), el suecà, més que *matèria* del seu llibre, podria considerar-se'n la *forma*; més encara, no només defuig l'autotransformació en *matèria* de la seua obra, sinó que sent incomoditat «en tant que “jo”, però no en tant que “Joan Fuster”». La seua intenció, doncs, és parlar com a «Joan Fuster» i, en efecte, només ho pot fer per mitjà de la primera persona del singular: «No és que m'agradi de dir “jo”: és que no tinc dret a parlar amb un altre pronom personal» (2002a: 278). Dit en altres paraules, la *vida* –la biografia– de Joan Fuster no en cospa el discurs –la qual cosa el transformaria en autobiografia, ben mirat–; és la seua mirada de la realitat, la seua visió de les coses, el que cerca el lector que s'acara als seus textos: «l'obra de Joan Fuster és escassament autobiogràfica, encara que siga radicalment subjectiva. [...] el jo ho domina tot, es reivindica, ara i adés, però no des d'una perspectiva biogràfica, sinó intel·lectual. No importaran els fets de l'autor –com sí que passa, per exemple, en Josep Pla–, sinó les seues idees.» (López-Pampló 2017b: 146-147).

Ara bé, sense arribar a nivells d'intimisme, en alguns moments, sí que dona pinzellades d'episodis vitals, encara que es troben al servei de l'argumentació, ja siga com a punt de partida, ja siga com a argument procedent del món dels fets, i no tant de les opinions (López-Pampló 2017b: 147). Al nostre parer, aquesta exposició d'anècdotes biogràfiques no fa sinó reforçar l'esmentat pacte autobiogràfic, atès que esborra qualsevol dubte sobre la identitat de l'enunciador: les peripècies o històries –normalment, breus– enunciades pel *jo* corresponen a les peripècies o històries viscudes pel ciutadà Joan Fuster, de Sueca, que és qui les signa. No hi té cabuda, per tant, la ficció, que és una altra de les característiques adduïdes per Gonçal

López-Pampló en la seua proposta definitòria; els esdeveniments remetent a la realitat de l'autor.

La majoria d'aquestes marques eren ben conegudes pel lector coetani dels papers de l'assagista. Per exemple, les que fan referència a la seua procedència, al seu poble natal. En «Quand vous serez bien vieille...» descriu el caràcter del seu municipi, l'atmosfera que s'hi viu, les rutines o els costums que s'hi desenvolupen, com fer servir la paret d'un edifici municipal a mode d'aparador de publicitat o d'alguna altra informació, fins que l'hi esmenta explícitament: «Precisament perquè els habitants de Sueca constituïm un públic subaltern, pobre i abúlic, les operacions publicitàries que ens destinen són, en general, estranyes» (213). Com detallarem més endavant (§ IV.5.1.1.), aquestes línies introductòries i en absolut fictivals inclouen una anècdota a partir de la qual desenvoluparà una reflexió sobre l'oposició entre els joves i els vells.

També en l'article que envià per al número especial dedicat al Modernisme del desembre de 1970, «Ni “modernistes” ni tan sols “moderns”», quan argumenta sobre la falta de burgesia valenciana com a causa de la manca d'un modernisme valencià, trau a col·lació l'*Exposición Regional*, que tingué lloc a València el 1909, com a una ocasió perduda per a donar protagonisme a artistes que podrien haver conformat el moviment. En canvi, per marcar el caràcter més aviat agrari de l'economia valenciana –el Modernisme, explica l'assagista, és un moviment concret del sector burgès–, subratlla que la figura protagonista d'aquella exposició fou Teodor Llorente, autor del poema «Arròs amb fesols i naps», i que, a més, hi sonà l'*Himno a Valencia* –actual himne de la Comunitat Valenciana–, la música del qual «era d'un individu del meu poble» (234). L'*individu* en qüestió es tracta del compositor Josep Serrano i Simeón, que, efectivament, era oriünd de Sueca. O, encara, quan assisteix a una trobada d'aficionats del Futbol Club Barcelona, fet que li serveix de pretext per reflexionar sobre el localisme en el món del futbol; després de tota la meditació, arriba a la conclusió, una vegada ha desfet el viatge de Barcelona a casa –«he tornat a Sueca»– que, «des d'un punt de vista profà i primari, m'hauria estimat més que hagués guanyat el Sueca» (248), car, des d'un punt de vista racional, troba *lògic* que hom senta simpatia per l'equip del poble o ciutat a què pertany.

Un altre element biogràfic de Fuster que hi apareix ara i adés són les al·lusions als seus estudis de Dret, uns estudis que començà el 1942, quan ingressà en la Facultat de Dret de la Universitat de València, i que acabà el 1947. En «Sobre uns escrúpols», lligat a la construcció de l'*ethos*, el suecà justifica, en certa manera, el seu coneixement sobre un concepte com el de *justícia* per la seua formació acadèmica: «De la meua època d'estudiant de Lleis em queda una vaga memòria de les obligacions tradicionals al radicalisme “justicier”. Molt vaga, però.» (162). O en «Sobre el parlamentarisme», tot repassant l'*oratoría* –o «la vulgaritat “oratoría”»– dels parlamentaris actuals, Fuster recorda una de les lectures dels seus anys a la universitat: «En la meua època d'estudiant de Dret vaig haver de llegir-me els discursos d'un altre ministre, Fernández Villaverde, personatge de la Restauració (o d'abans?), que, també amb això dels pressupostos, proporcionà molta matèria d'acudits i de crítiques» (528).

Igualment, hi ha alguns papers en què fa esment de la professió i la ideologia del seu pare, Joan Baptista Fuster i Seguí: desenvolupà l'ofici de tallista i imatger, complementat amb les classes de dibuix en una escola del poble –el *Centro Politécnico* de Sueca (Furió 1994: 36)–, i esdevingué un dels caps carlins més il·lustres de Sueca i de la Ribera (Furió 1994: 16). En «Una mica de dol per J. M. Bayarri», aquesta «mica de» respecte que sembla professar al poeta valencià es deu, entre d'altres raons, a l'amistat que l'unia al seu pare: «Havia estat amic del meu pare: tenien el mateix ofici i, de joves, havien treballat al mateix obrador. Tots dos eren “tallistes”.» (243). En «Simples qüestions topogràfiques», davant la presència d'uns amics que es consideren «carlins d'esquerra», l'assagista solta, per divertir-se, un reguitzell de referents del carlisme, des de «tots els don Carlos possibles» fins al «senyor Forcadell d'Ulldecona», passant pel *Syllabus*; la invocació d'aquests noms es deu al fet que «a casa meua érem carlins, i dels bons, i em conec la bibliografia i els personatges» (285). També en «Nota sobre l'anticlericalisme», de 1979, sorprès per la confessió de l'abat Aureli Maria Escarré, que, en petit comitè, es declarà anticlerical –l'anècdota degué ocórrer més d'una dècada abans; com a molt tard, el 1968, any en què va faltar–, rememora una infantesa amb la presència constant de religiosos a causa de l'ocupació i les idees polítiques paternes:

Jo, des de petit, he conviscut amb capellans. A casa érem carlins, i, de més a més, el meu pare es dedicava a confeccionar marededéus i nostresenyors amb la gúbia. Tanta sotana al meu voltant, i en una infància perplexa, no fou massa favorable per a la meua salut «espiritual». De fet, eren uns capellans joves, incauts, d'una colossal ignorància, però de bona fe. (400)

Un record d'infantesa, justament, torna a ser el pretext perquè l'assagista ens done algun detall de la seua família. En «Evolució de la Quaresma», Fuster inicia l'article a partir d'una anècdota de menut: «Quan jo anava a doctrina, encara ens ensenyaven els Cinc Manaments de la Santa Mare Església –a la meua parròquia, és clar, en castellà–, i el text devia ser relativament antic, perquè continuava parlant de *pagar diezmos y primicias*, cosa ja tan desueta que resultava intel·ligible» (506). La meditació derivarà cap als canvis que ha sofert la Quaresma, període de quaranta dies en què s'establia un precepte referent al dejuni i l'abstinència. Així, a pesar del privilegi que suposava poder comprar una *butlla*, «en el calendari de les cuines piadoses, i la de casa meua ho era, hi havia unes dates assenyalades per a la mortificació» (506). Resulta coherent, doncs, que, en una família tan religiosa com la de Fuster, es respectara rigorosament aquesta vella tradició.

Al capdavall, tots aquests episodis eren de domini públic o, si més no, no costava gens de verificar-los: Joan Fuster, veí de Sueca, llicenciat en Dret i fill de carlí. També era coneguda de sobres la seua participació com a membre del jurat del Premi Sant Jordi de Novel·la. Per un costat, en l'article «Una disculpa prèvia», es presenta com «l'únic testimoni supervivent, llevat de don Jordi Rubió, que no crec que se'n recordi a hores d'ara» (473), de la concessió del primer premi. El 1960, el jurat d'aquella primera edició, compost, a més de per Fuster i Rubió, per Josep Pla, Joan Petit, Agustí Calvet, Gaziell, Jesús Ernest Martínez Ferrando i Joan Pons, va decidir, per majoria –una majoria encapçalada per Pla–, atorgar el guardó a Enric Massó per l'obra *Viure no és fàcil*, en detriment de *Colometa* –posteriorment, convertida en *La plaça del Diamant*– de Mercè Rodoreda. Sembla que Fuster i Petit es van quedar sols donant suport a l'obra de Rodoreda –més endavant, els contactes del suecà amb Joan Sales afavoririen la publicació de la novel·la de l'escriptora barcelonina–, com ell mateix relata: «Si *La plaça del Diamant* no va guanyar el primer Sant Jordi no va ser perquè

l'enyorat Joan Petit i jo no defenséssim la *Colometa* originària: va decidir la majoria» (474). Gairebé deu anys després, en les *Converses inacabades*, de Toni Mollà (2014: 179), i en la darrera intervenció pública realitzada a Bellreguard en què parlà del seu amic Josep Pla, Fuster explicava amb una mica més de detall aquesta anècdota (Crespo 2002: 28-29).

Per un altre, arran de l'escàndol pel plagi de *Nifades*, de Josep Maria Sonntag; el suecà s'hi excusa en «Historietes literàries» al·legant que existeix, per la predisposició més aviat innocent dels jurats, el «risc permanent de “ser enganyat”» (262). Tanmateix, ens interessa remarcar que el *jo* textual, per mitjà de la primera persona del plural, formà part d'aquell jurat: «Potser tots els membres del jurat érem “recusables”. Per què no?» (261). El lector podia conèixer perfectament que aquell «érem» englobava el mateix Fuster; quan la revista arreplegà l'acta de lliurament i en mostrà els resultats en el número de gener de 1971, entre el jurat podia llegir-se el nom del suecà (*Serra d'Or* 1971: 26). De totes maneres, en el mateix número en què es publicà «Historietes literàries» –octubre de 1971–, hi aparegué una «Declaració del jurat del Premi Sant Jordi 1970» signada per Josep M. Castellet, Josep Faulí, Domènec Guansé, Joan Oliver i el suecà (1971: 58), que en conformaven el jurat. Ambdós episodis demostren ben clarament, una vegada més, l'assumpció del pacte autobiogràfic.

Per no parlar de l'article «I mai més ben dit això», publicat el mes següent de l'atemptat amb bombes que sofrí la matinada de l'11 de setembre de 1981:

«Qui dia passa, any empeny...». I, afortunadament, vaig «passar» aquell dia: vull dir que les bombes em deixaren il·lès. De l'episodi, n'ha restat una certa desolació en el meu domicili. M'han fet malbé parets, portes, reixes; molts llibres han rebut contusions –algunes, irreparables– i dibuixos i pintures que m'estimava en gran mesura han quedat ennegrits o estripats; una quantitat de fitxes i d'apunts, dispersos o perduts, representen una feina enorme de recuperar. Tot això, però, pot tenir remei, a la curta o a la llarga. L'important és que hi he sobreviscut. (457)

La premsa d'aleshores es feu ressò de l'acte terrorista l'endemà mateix (*La Vanguardia* 1981: 8); Fuster rebé un munt de mostres de suport i d'ànims per part d'amics i personalitats de la vida cultural i política. Però fou la famosa fotografia d'Ana Torralva, on apareix

l'escriptor en la seua biblioteca personal destruïda, plena d'enderrocs i fulls per terra com a conseqüència dels explosius, la que millor testimonia la descripció reportada (Alforja 2018)²³⁹.

No obstant això, hi ha altres esbossos de la vida de Fuster que, potser, no podien ser tan fàcilment corroborats, però que, no per això, deixaven de ser reals. Com a mostra, comentarem l'exemple del text «Un mercat que es perd», d'octubre de 1970. En la introducció, el suecà narra una anècdota recent sobre la inauguració d'una llibreria a Ontinyent:

Fa unes quantes setmanes, a Ontinyent, inauguràvem una altra llibreria. Ontinyent és el centre de la Vall d'Albaida: ciutat pròspera, de vella tradició industrial, un dels pocs racons valencians on les coses podrien marxar una mica al to del temps que corre. Deu ser, aquesta, la «primera» llibreria de la localitat. Potser n'hi havia alguna altra, ja. En tot cas, Bastida Llibres s'obre amb una intenció inèdita. (226)

L'acceptació dels paràmetres del gènere assagístic o, més concretament, la consideració de prosa no ficcional i el pacte autobiogràfic, han d'impedir que dubtem de la veracitat de la visita de Joan Fuster a la capital de la Vall d'Albaida per a l'obertura de Bastida Llibres; aquest «inauguràvem» que inclou l'enunciador o, més endavant, quan conta que «l'altre dia, a Ontinyent, mirant-me un aparador molt més bilingüe que no hauria de ser-ho, reflexionava sobre aquestes incidències» (228) no admeten ambigüitats sobre l'assistència de l'escriptor a aquell acte inaugural. Ara bé, si, així i tot, restara algun indicatiu d'artifici retòric, de *mentida*, Josep Àngel Gironés (2004: 116) el desmenteix. Fent un repàs de la relació entre el suecà i Ontinyent, Gironés, un dels dotze responsables —«els mateixos de sempre, preocupats, com en altres activitats culturals, per una carència essencial, primordial, on poder comprar això, un llibre, a Ontinyent o als pobles més propers a aquesta “terra blanca” en què vivim»— d'aixecar l'esmentada llibreria Bastida Llibres, certifica la presència de Fuster en aquell indret, que es creà formalment, segons els documents oficials, l'1 de març de 1970,

---

²³⁹ Francesc Bayarri va recollir tota la informació sobre el cas a *Matar Joan Fuster (i altres històries)* (2018).

encara que no ens indica la data de la inauguració. Com a curiositat, malgrat el canvi posterior de propietaris, acabà per baixar la persiana de manera permanent.

Comptat i debatut, Fuster es fa present en el text per mitjà de la primera persona, que és l'única que pot *emprar*, però també amb la reproducció d'alguns episodis de la seua vida que, al marge de capitalitzar l'article, s'aprofiten com a excusa per a la meditació o com a argument; fins i tot un article com «Fugit irreparable...», que arranca a partir de la confessió que ha començat el text el dia 23 de novembre del 1981, això és, quan ha complit cinquanta-nou anys, i que pren un cert aire intimista, és només el pretext per parlar dels canvis socials o tecnològics, del pas del temps. En qualsevol cas, hem pretès posar de manifest que les opinions, les sensacions, les confessions o l'expressió de les limitacions vessades per la veu enunciativa representen la cosmovisió del suecà, sense filtres en forma de personatges o d'altres modes de ficció. Joan Fuster *també* és la mesura dels assumptes que circulen pels articles de *Serra d'Or*.

5. L'ESTRUCTURA I L'ORGANITZACIÓ TEXTUAL

En l'apartat següent, ens endinsarem en l'anàlisi de l'estructura i l'organització dels articles fusterians publicats a *Serra d'Or*. D'una banda, comprovarem quin n'és –o, millor dit, quins són, per la varietat mostrada– l'origen, el punt de partida, és a dir, a partir de quin inici s'edifica tota l'argumentació, ja siga una anècdota personal o una idea generalitzada, una citació o un fet d'actualitat. D'una altra, segons el mode d'aflorament de la força argumentativa, observarem les dues classes en què es poden dividir. En primer lloc, tractarem els articles en què, a més de l'argumentació com a funció rectora de l'organització textual, hi predomina la seqüència argumentativa. Dins d'aquest bloc, depenent de l'índole de l'*ordo* que adopten, comentarem també dos tipus d'articles: per un cantó, aquells en què les categories de la superestructura argumentativa s'agencen seguint l'ordenació canònica establerta per l'*ars* del discurs clàssic, coneguda com a *ordo naturalis* (Arenas 1997: 337), és a dir, aquells que s'adeqüen a les quatre parts descrites i segueixen l'ordre establert (exordi, exposició, argumentació i conclusió); i, per un altre, aquells en què aquesta successió canònica es veu alterada o sofreix alguna desviació, això és, que s'adapten a un *ordo artificialis* (Arenas 1997: 337), o dit d'una altra manera, que presenten les parts desordenades.

Altrament, comentarem els casos en què no hi ha una estructura argumentativa clara o prototípica, ja que hi ha altres seqüències textuais, com l'expositiva o la descriptiva, que són les dominants. És en aquests exemples on es posarà de manifest que l'argumentació pot estar latent sense descansar en seqüències textuais argumentatives. Amb tot, intentarem demostrar que ens trobem davant de textos literaris en què l'elaboració estètica hi té una presència decisiva –aquesta és, no ho oblidem, una de les característiques que diferencien els articles periodístics i els literaris–, al servei de la intencionalitat persuasiva pròpia del gènere assagístic.

5.1. EL PUNT DE PARTIDA

D'acord amb Liliana Weinberg, al contrari que en la prosa de ficció, en què el final, el tancament, és la part més rellevant, en el gènere que ens ocupa el pes més important recau sobre el principi, «en cuanto se trata del gran momento en que los principales componentes del ensayo se articulan y nos dan la cifra, la clave, el detonante de lo que habrá de seguir» (2007: 34). Això no significa que el desenvolupament del sentit del text perda valor ni molt menys; ara bé, la investigadora argentina (Weinberg 2007: 34) considera que l'inici és el que guia i en dona les pautes per a la comprensió. Es pot donar el cas que aquestes pautes ens vinguen donades d'una manera anticipada des del títol o bé que resten parcialment ocultes fins al final; no obstant això,

en la mayoría de los casos son las primeras líneas las que orientan y colocan la cuestión, indican el punto de partida y la forma de abordaje escogidos, sellan un pacto de lectura, dan la tonalidad, la tónica, el estilo, anticipan las reglas, las leyes, la modalidad interpretativa a seguir. Todo está en el principio, como en una semilla. (Weinberg 2007: 34)

Pel que fa a Joan Fuster, ja hem comentat que s'havia de guanyar la vida, sobretot entre la dècada dels cinquanta i la dels huitanta, amb l'escriptura d'articles per a la premsa. Imaginem-nos la dificultat que devia suposar-li cercar una *originalitat* –formal, almenys, tot partint del pressupòsit que, per al suecà, «la veu fatigada de l'Eclesiasta no para de recordar-nos que no hi ha res nou sota el sol» (Fuster 2009a: 202)– amb què *sorprendre* els lectors gairebé cada dia, cada setmana o cada més durant més de trenta anys, amb què oferir-los alguna *novetat*, per més que són diversos els materials que reaprofitava per a un altre periòdic o que adaptava i introduïa en format llibre (Furió 2005; Gregori 2015: 62; Cano 2019a). En qualsevol cas, darrere dels milers d'articles que publicà, hi ha un gran treball estilístic –i estètic– per a evitar «semblar sibil·lític o confús», cosa que el repugnava (Fuster 2002a: 225); quant a l'inici o la presentació, es tracta, sens dubte, d'una de les parts més elaborades, atès

que en depèn, en gran mesura –tenint en compte, és clar, la brevetat del text–, l'interès que puga despertar en el públic.

A grans trets, doncs, entre els articles fusterians de «Restriccions mentals» i els de «Passar el dia, empènyer l'any», hem trobat sis punts de partida diferents: quan Joan Fuster arranca amb una anècdota personal o una d'impersonal; quan es tracta d'un fet, d'una observació, d'una presumpció, és a dir, una idea establerta o consensuada, una *veritat* no discutida; quan es parteix d'un valor abstracte o d'un concepte; quan apareix una citació, en qualsevol grau de literalitat, i l'article n'és el desplegament, el comentari o la rèplica; quan – recordem que, malgrat la nostra inclusió en els gèneres literaris, el mitjà on apareix és un periòdic i, per tant, pot obeir a les circumstàncies de publicació– és una notícia o una commemoració, és a dir, un pretext d'actualitat; o quan utilitza la interrogació retòrica com a recurs per a captar l'atenció del lector. Altrament, aquests començos poden donar forma en solitari a la presentació dels textos, però, en la majoria dels exemples, acostumen a aparèixer combinats entre si, sobretot, en el cas de la interrogació retòrica, que, en aquest sentit, sempre se subordina a un dels altres cinc punts de partida.

5.1.1. L'anècdota

La primera classe d'inicis que desglossarem és l'anècdota personal o impersonal; Joan Fuster hi pot portar a col·lació una anècdota procedent del seu *món*, de la seua *intimitat* –o millor: *quotidianitat* (López-Pampló 2015: 42)–, ja siga perquè n'ha estat testimoni, ja siga perquè li l'han contada o l'ha llegida. Aquest començament és un *modus operandi* freqüent en l'obra de l'escriptor de Sueca, com apunta Enric Sòria, el qual, tot disseccionant les estratègies que utilitza en el desenvolupament del seu pensament, apunta que «la *indagació* sol arrancar d'una anècdota, que li interessa o li convé» (2008: 62). En realitat, és una manera –una manera més, convindria matisar– de posar en marxa el *diàleg* que Fuster «sempre, o quasi sempre» (Sòria 2008: 62) estableix amb el lector, però també amb ell mateix; per aquest motiu, uns anys abans, Vicent Salvador ja havia definit l'escriptura fusteriana com a «medul·larment *dialògica*» (1994: 147). En conclusió, per a Sòria, el text prototípic del suecà tendeix a conformar-se a partir d'una «anècdota inicial, discussió al voltant d'ella,

gradualment digressiva, sovint amb una revolta sorprenent que enfoca el veritable tema, i conclusió generalment oberta, dubitativa i incitant (així, molts dels seus articles acaben amb uns punts suspensius)» (2008: 71).

Potser ho apreciarem millor sobre el paper, amb alguns articles. Per exemple, l'article «“Quand vous serez bien vieille...”» s'enceta amb la narració d'una activitat rutinària de l'autor: el moment en què ix de casa per anar a per tabac, a lliurar correspondència o a fer un cafè, i s'acosta a llegir la publicitat gràfica que visualitza en un punt concret, en la paret d'un dels edificis municipals. Aquesta narració li permet fer, de passada, com hem explicat, una digressió sobre el tarannà general del seu poble, Sueca:

Cada dia, quan surto de casa per anar a l'estanc, a correus o a prendre un cafè, acostumo a fer una breu estació davant una de les parets de la cantonada on sol haver-hi una mica de publicitat gràfica. El meu poble és bastant tranquil i, sobretot, pateix una certa atonia econòmica: vull dir que no presenta unes perspectives de consum gaire importants. I, naturalment, la propaganda que rep –dirigida en concret al seu veïnat– tampoc no és massa aclaparadora. Però, com que aquella paret resulta prou cèntrica, i forma part d'una propietat municipal mig abandonada, sempre hi ha algú o altre que hi enganxa un cartell. Dins l'escassa amenitat de la vida agrària, un *poster* nou, ni que sigui destinat a fomentar qualsevol detergent neocapitalista, no deixa de tenir els seus al·licients. I m'hi paro a tafanejar. De fet, la paperassa en qüestió anuncia bàsicament les virtuts vocals i instrumentals dels «conjunts» que actuen a les sales de ball de la rodalia, o les pel·lícules a projectar durant la setmana, o alguna estrena teatral localitzable a València. Els detergents i els seus homòlegs mercantils no són tan freqüents. Més insòlits són encara els *bandos* de l'Alcaldia, les convocatòries a espectacles de la «nova cançó» local i els *Contamos contigo*. De tota manera, l'acumulació de papers i de pasta adhesiva dóna al mur un aspecte brut i divertit. No se sap mai què s'hi pot descobrir. Precisament perquè els habitants de Sueca constituïm un públic subaltern, pobre i abúlic, les operacions publicitàries que ens destinen són, en general, estranyes. Jo arribo a sospitar que són, sistemàticament, absurdes. Però, en fi... El cas és que, ahir, vaig trobar-m'hi una inscripció ben pintoresca. Damunt un rectangle blanc, unes lletres

vermelles i grosses, de caixa antiga i vulgar, pròpies d'una impremta sense vel·leïtats de cap mena, deien: *Trastos viejos y hombres viejos, pocos y lejos. ¿Nosotros siempre seremos jóvenes? Piensa.* (213-214)

L'escena està carregada d'una quotidianitat fàcilment compartida pel lector, o, més concretament, per un lector que habite un medi amb característiques similars al de l'autor: un «poble [que] és bastant tranquil», «la vida agrària». No en va, Fuster, per mitjà d'una expressió, com hem comentat més amunt, bastant recurrent en els seus escrits, s'inclourà entre el «públic subaltern, pobre i abúlic», això és, en un mateix nivell d'igualtat respecte a la resta dels seus conveïns i també dels seus lectors.

D'aquesta manera, en l'acte de deambular pel carrer, d'anar d'un lloc a un altre, hom s'atura a llegir, a xafardejar les informacions municipals, i també les propagandístiques, que se li apareixen pel camí, més encara quan es tracta de papers o pòsters considerats poc habituals. El de Sueca presenta, doncs, una anècdota personal que, de manera quasi semblant, pot haver experimentat la majoria del seu públic o, si més no, li pot resultar força familiar. En aquell cas en concret, un eslògan aparegut en un cartell –*Trastos viejos y hombres viejos, pocos y lejos. ¿Nosotros siempre seremos jóvenes? Piensa*– li cridà l'atenció; un cartell d'origen desconegut, d'altra banda, que l'assagista s'aventura a atorgar-hi una afiliació diocesana. Aquesta frase de caire proverbial –amb tota probabilitat, emanada, diu, d'«un *trasto viejo* sense remissió» (214)– desemboca en una reflexió sobre l'antagonisme entre joves i vells; l'escriptor tracta de desmuntar-la, a favor dels primers, amb la mera constatació que, si el jove pensa en el seu futur, arribarà a la conclusió que «ha d'aprofitar la joventut», atès que aquesta «joventut» no pot ser un argument, sinó que es tracta d'una «situació», i que «les “situacions” no són susceptibles de ser refutades» (215).

Una altra mostra de l'anècdota com a punt de partida és l'article «El futbol i més coses». Si jutgem les paraules de Fuster, el 27 de febrer de 1971 –el dia abans d'escriure el text– assistí, acompanyat per Joan Reglà, a una reunió d'aficionats del Futbol Club Barcelona prèvia al partit entre aquesta entitat i el València Club de Futbol: «Ahir mateix –27 de febrer i bon dia–, uns amics van induir-me a la temptació d'assistir a una mena de controvèrsia pública sobre temes de futbol» (246), a pesar del nul interès que sempre li ha provocat el

futbol, com confessa. Abans de donar-nos-en més detalls, fa un incís per esbossar unes diferències entre les classes intel·lectuals d'ambdues ciutats i les activitats d'oci preferides per cadascuna, amb un clar pes de la tauromàquia en detriment del futbol en determinada intel·lectualitat valenciana, potser, com arriba a hipotitzar, pel caràcter més arcaic d'aquesta societat:

Fa uns mesos, al *Tele/exprés*, va produir-se una curiosa manifestació impresa, en la qual un gros i distingit grup d'intel·lectuals barcelonins expressaven el seu entusiasme per aquell esport, i concretament per l'equip diguem-ne titular de la població. No crec que a València pogués muntar-se una operació paral·lela. Potser per falta d'intel·lectuals, ai! No ho sé. En tot cas, els pocs que hi ha estat o que hi som, tendim a entretenir-nos amb espectacles d'una altra índole. N'hi ha hagut que preferien els toros, per exemple. Des de don Vicent Blasco Ibáñez o don Federico García Sanchiz fins al senyor Almela i Vives o al senyor Duran i Tortajada, el gust de la tauromàquia no hi ha resultat insòlit. Més d'un poeta líric ha passat, sense quasi transició, de la contrabarrera a recitar la seva Flor Natural en els Jocs del «Rat Penat». Que ningú no se n'escandalitzi: també el senyor Verdaguer i Callís alternava la direcció de la Lliga – sí: la Regionalista– amb l'admiració del *diestro* de moda, com ho explica el seu parent mossèn Cinto en paper dolorós. Són coses de la vida. Jo mateix he arribat a assistir a tres o quatre sessions de *lidia*, i, en canvi, no recordo haver posat els peus en cap estadi. És ben probable que això sigui conseqüència de provenir d'una societat constituïda per rutines més aviat arcaiques. Tant se val. (246)

Aquesta ha estat una de les «més coses» –indicades des del títol– que, a part de futbol, Fuster cavil·larà i experimentarà en una trobada dedicada justament a aquest esport i al club català. Però encara ens fa cinc cèntims de més detalls ambientals: l'acte tingué lloc a la Casa de Catalunya i allí pogué saludar amics i coneguts, com el president de l'entitat d'aleshores, Agustí Montal, o el gerent, Armand Carabén. Si seguïrem llegint l'article, ens adonariem del desinterès sobre el futbol, com havia escrit en les primeres línies, que recorre aquest text, la «ignorància declarada» amb què narra i comenta l'escena de la discussió, però l'atenció «a

la meva manera» (247) que hi para. Una atenció, en realitat, des de la barrera, des del distanciament irònic, com ho demostra el fet que, en compte de fixar-se en els aspectes substantius de la reunió, se centre en els merament anecdòtics o peculiars, com la presència d'una «senyoreta negra» o l'estil de les interpel·lacions, «en una fonètica barcelonina, de classe mitjana, previsible», així com que en subratlle l'impacte social, major que el d'actes culturals com les conferències del professor Reglà —«“Hi ha tres vegades més de gent que quan tu hi dones una conferència”, vaig dir al professor Joan Reglà, que tenia a la vora. “Què hi farem!”», em contestà amb una resignació perfectament acadèmica» (247). Més encara, abans d'acabar amb la narració de l'anècdota, en el moment de comentar el sopar, diu: «El pianista del restaurant ens va rebre amb una sardaneta. Era inevitable» (248). Per mitjà de la ironia, doncs, Fuster remarca la presència del tòpic catalanista de la «sardaneta» —amb diminutiu— que no podia faltar entre aquella gran majoria de «fauna almogàver autòctona».

D'altra banda, amb el sintagma «fauna almogàver autòctona», en referència als sectors catalanistes polítics i culturals de València, i que respon a un dels procediments més habituals de l'estil fusterià com és la metaforització d'una paraula gràcies al transvasament de sentit d'un camp semàntic a un altre amb el qual guarda una analogia (Iborra 2012: 103) —*fauna* s'aplica a aquell grup humà autòcton, i hi atribueix l'adjectiu *almogàver*, és a dir, «patriota abrandat» en sentit figurat, però encara amb recialles semàntiques de «membre de tropes irregulars d'infanteria o de cavalleria que lluità a favor de la Generalitat a l'inici de la Guerra dels Segadors» (*DIEC2*)—, aïlla dos valencians seguidors del club de futbol català que no en formen part. És aquest fet, la presència d'«un parell de veus apitxades» (247), el que li fa interrogar-se sobre l'hipotètic localisme dels equips de futbol, cosa que, al seu torn, esdevé la idea principal de l'article:

¿Per què són «barcelonistes»? En bona lògica, els correspondria decantar-se pel València. Al cap i a la fi, el futbol polaritza a hora d'ara les energies elementals del localisme. ¿Per què, doncs? Possiblement, tot depèn del «lloc». ¿No hi ha a Elx una «Peña Madrileñista», i eufòrica, en la qual, de més a més, únicament parla en castellà don José María Pemán quan va a fer-hi alguna conferència? A Elx, l'escala progressiva d'opcions, hauria de ser, segons la graduació administrativo-atlètica: l'Elx, l'Hèrcules,

el València. Però, és clar, un veí d'Elx es deixarà matar abans que no declarar qualsevol simpatia pel club d'Alacant, i el Madrid se li afigura una alternativa més directa que no el València. Així va el món: aquest, almenys. (247)

Una vegada més, una anècdota personal viscuda pel mateix Fuster, els estímuls que es deriven de la trobada d'aficionats de l'equip blaugrana, és l'excusa perfecta per a donar forma a aquesta «restricció mental», la qual, és clar, no es queda en la superfície, sinó que té en el centre el comentari sobre la falta de localisme que es viu en el món de futbol. De fet, la línia que clou l'article no fa sinó reincidir en aquesta idea bàsica: «Des d'un punt de vista profà i primari, m'hauria estimat més que hagués guanyat el Sueca» (248).

El tercer cas il·lustratiu d'aquest tipus de començament que hem elegit procedeix de la sèrie «Passar el dia, empènyer l'any»: en «Nota sobre l'anticlericalisme» es fa explícita, com veurem, l'ús de l'anècdota, la qual fa referència a una visita de l'abat de Montserrat, Aureli Maria Escarré, a València. En aquella trobada a la ciutat valenciana, l'abat, davant d'una desconsideració de Fuster amb el clergat, es confessà anticlerical: «Però si jo sóc també anticlerical!» (400). Tot i que, aleshores, aquella confessió sobtà l'escriptor, «passat el temps, aquella frase, he pogut entendre-la en el seu sentit més clar, dins el context biogràfic i polític del pare Escarré» (400). Amb el pas dels anys, Fuster comprenia que l'anticlericalisme anunciat per l'abat Escarré provenia «des de dins, i des de dins en podia fer una crítica que a mi, personalment, se m'escapava», atès que el que professava el suecà «intuïtiu, visceral, era –i ho continua essent– d'una total innocència» (400).

El record de la conversa amb l'abat Escarré li serveix d'excusa per a divagar, justament, sobre l'anticlericalisme. I com afirma l'assagista mateix: «si he insinuat l'anècdota és perquè em va impressionar» (400). L'aparent contradicció entre la *classe* a què pertany el sacerdot i la crítica al paper històric d'intervenció en el govern estatal que ha interpretat aquesta *classe* és el que sobta Fuster, un Fuster que no ha estat aliè, tot i que no de manera directa –«el meu pare es dedicava a confeccionar marededéus i nostresenyors amb la gúbia» (400)–, al món eclesiàstic. La resta de l'article repassa l'anticlericalisme existent a l'Estat espanyol, amb origen en l'Edat Mitjana, quan «els clergues guanyen poder i privilegis» (401), i que té en el colp d'estat del 1936 a mans de Francisco Franco el moment culminant. Paral·lelament, per

a Fuster, quan des del clero se n'ha intentat una «renovació», fins i tot per mínima que fora, aquesta ha estat replicada per institucions eclesiàstiques com l'Opus Dei. En aquestes circumstàncies, segurament, el posicionament de l'abat Escarré –oposat al «clericalisme» espanyol– s'erigeix com una opció model davant els problemes «morals» del segle (els anticonceptius, el divorci, l'avortament, l'eutanàsia o el terrorisme), és a dir, que «l'“anticlericalisme” d'una certa part del clero ajudaria a suavitzar les coses», que una revisió, una *obertura*, des de dins del clero «ajudaria a suavitzar l'“anticlericalisme” dels altres: agnòstics o ateus» (402).

Encara comentarem un darrer exemple d'inici a partir d'una anècdota: en «Una repetició que no ho és», Fuster recorda la polèmica que suscità l'article «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes», del setembre de 1968 en la mateixa *Serra d'Or*, un paper que, com hem comentat en el capítol anterior (§ III.3.2.), mostrava una postura, com a mínim, ambigua o equívoca del suecà davant de la invasió de Txecoslovàquia per part dels tancs soviètics. Ara, més d'una dècada després –març de 1980–, reitera que, amb aquell text, lluny d'adherir-se a les posicions de la URSS, el que pretenia era «aplicar-hi un simple judici “raonable”» (406), en el sentit que també en l'àrea capitalista hi ha hagut intervencions militars. De fet, és amb aquesta anècdota que denuncia que, en plena guerra freda i en un món polaritzat per les dues grans potències, tant el bloc de la URSS com el dels EUA justificarien qualsevol «intervenció» quan veieren el seu àmbit de poder en perill –«per això han creat l'OTAN» (408), postilla el suecà–, que és el que van fer els soviètics en el territori txecoslovac i que és, en definitiva, el mode de procedir que també seguirien els americans.

5.1.2. *Un fet, una observació, una presumpció*

Un altre grup d'articles és el que es desenvolupa a partir d'un fet, d'una observació, d'una presumpció, d'una idea consensuada i generalitzada, d'una *veritat* acceptada per tothom. Ben mirat, aquest tipus d'inici està en consonància amb el que arreplega la nova retòrica (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 121-131): la consideració dels fets, les veritats i les presumpcions, que configuren els objectes d'acord pertanyents a allò real, com a premisses bàsiques per a desplegar l'argumentació. Per exemple, a «Maneres de parlar», l'argumentació

arranca d'una «generalització»: «No sé si fóra abusar de la generalització, però jo diria que, entre nosaltres, les “paraules” són –i cada dia més– un estrany, obsessiu i inquietant tema de conversa» (164). Les cometes del mot «paraules» –un recurs estilístic prototípic de l'assaig fusterià per a destacar significats determinats–, juntament amb l'adjectivació, ja obliguen a parar atenció sobre el tema que ens vol introduir el suecà. Les pròximes línies no fan sinó matisar el caràcter d'aquesta «generalització», la qual, tot i que potser resulte sobredimensionada, la pròpia experiència i l'observació per «mil conductes indirectes» per part de Fuster, a més de la constatació que «tothom ho pot observar per uns conductes directíssims» a través de la premsa o dels llibres sobre la qüestió, ajuden a pal·liar-ne l'exageració:

Potser sí, que exagero. Ara: la meva experiència personal em fa creure que no es tracta de cap exageració. Per sort o per desgràcia, em veig obligat a parlar amb molta gent, i el problema hi surt, ben sovint. Massa sovint perquè sigui «natural». Ignoro si això mateix passa en les àrees lingüístiques que posseeixen un mínim de consciència regular. Sospito que no. Tal vegada, en el meu cas, la cosa es presenta en termes una mica penosos, sigui per raons professionals, sigui per la meva situació geogràfica –o, si es vol, dialectal– que els meus interlocutors contrasten o confronten amb la d'ells. De tota manera, em penso que no es tracta d'un episodi excepcional. Ho he pogut observar per mil conductes indirectes. I, encara, tothom ho pot observar per uns conductes directíssims: les seccions que una part de la nostra premsa dedica a les qüestions gramaticals, les consultes que els lectors hi fan, algun paper ciclostilat que circula entre professors de català, la profusió de llibres i llibrets sobre l'idioma... (164)

És, doncs, aquesta *accessibilitat* i *acceptabilitat* universal el que permet considerar l'aparent constatació personal com una idea estesa i consensuada. La «generalització» es veu reforçada, en aquest sentit, quan, després de presentar el motiu d'aquesta profusió de *literatura* oral i escrita sobre la llengua –la preocupació, explícita i implícita, per la pèrdua de la llengua– afirma que «en última instància, tothom s'adona que hi ha, en l'aire, una mena

d'alarma imprecisa, però certa...» (164). I posa una sèrie d'exemples amb què el lector, per si a hores d'ara encara no se sent interpel·lat, s'hi pot veure reflectit:

«Això, al meu poble, ho diem així»; «Recordo que la meva àvia encara emprava aquest gir»; «Al Fabra manca tal mot, que Muntaner i jo l'hem fet servir tota la vida»; «Això és un dialectalisme!»; «És a Mallorca on es parla el català més pur»; «Convé que consulteu els *bons autors*»; «Quan jo era criatura, a casa ho dèiem d'aquella altra manera»; «A Ribesalbes, o a Altafulla, en canvi, ho diuen com jo ho dic... Etcètera. El lector ja entén què intento descriure. (164-165)

Amb aquesta «generalització» –un fet que, ja ho hem vist, ningú no gosaria discutir perquè tothom ha viscut diàlegs com els descrits–, que, d'acord amb el suecà, amaga una inquietud, pretén posar de relleu que el català és una llengua depenent dels «residus», una llengua viva en els «residus»: el català de les zones perifèriques, el de les persones majors i el de les classes populars, enfront d'altres llengües, com el rus, el castellà o el francès, que es mantenen vives *contra o malgrat* els «residus», de manera que esdevenen les llengües del centre geogràfic, les dels joves i les de les classes benestants, de les «persones *cultivades*». En aquest aspecte, Fuster vol posar sobre la taula de debat la manca d'un català d'ús intermedi, això és, un català que no depenga dels «residus», però que tampoc no estiga encotillat en la «norma». En definitiva, reivindica l'existència d'«un “ús”, comú, alhora vulgar i acadèmic, circumstancial i permanent (permanent sense ambicions), central i perifèric...» (166).

Una altra constatació generalitzada, en aquest cas, amb el suport de les opinions dels mitjans i de les estadístiques, és la que encapçala l'article «Fer política»:

«Despolitització de les masses», «mort de les ideologies»... Aquestes i d'altres fórmules de diagnòstic, tan repetides pels observadors de la vida col·lectiva, no deixen de semblar exactes. Ho semblen, sobretot, en uns determinats tipus de països: aquells precisament on, poc o molt, la mítica «abundància» instaura les seves facilitats. És indiscutible que, en aquestes zones, la gent es decanta de mica en mica a l'abstenció:

hi ha una notòria indolència electoral, decau la premsa d'opinió, es tecnifiquen les últimes instàncies de decisió. Els fets són estadísticament clars, tot i que, de vegades, hi hagi alguna anècdota estentòria que en mitiga l'abast. Però el contrast amb el que s'hi esdevenia fa trenta, quaranta, setanta, cent anys, i més, resulta ben significatiu: s'ha produït un «retrocés» espectacular. (236)

A partir, per tant, de la realitat asèptica de les xifres electorals i de l'opinió de la premsa, Fuster exposa la presumpció de la tendència a l'alça de l'apoliticisme en els països desenvolupats, aquells on l'«abundància” instaura les seves facilitats», sobretot, en oposició amb un passat no tan llunyà. Tot seguit, l'assagista reflexiona sobre aquest fet universalment acceptat (utilitza, notem-ho, la fórmula «és indiscutible»): es tractaria, aquesta difusió de l'apoliticisme, d'una estratègia fomentada pels mateixos polítics, amb el suport d'«un bon paquet de papers qualificats de “sociològics”, de procedència nord-americana» (237). Al capdavant, aquesta *absència* d'ideologia –o la «mort de les ideologies», que escriu Fuster– no és sinó una ideologia en si mateix; més encara, es tracta de «la ideologia victoriosa, expansiva, generalitzada», la qual «és precisament aquella que predica l'abolició de tota ideologia: la que ens inculca que “no cal” res d'això» (237). Als representants de la classe política, els interessa que les masses resten adormides, alienades, entretingudes amb les seues comoditats; aquestes masses que configuren «la societat teledivent i motoritzada, construïda sobre les assegurances sistemàtiques, les vacances pagades i un supermercat a la cantonada» (238). Excepcionalment, com en altres moments de la història, només les «minories incòmodes» cercaran fer política, però els augura un futur semblant al d'altres moviments de rebel·lió anteriors, com les *jacqueries*, l'alçament d'esclaus liderat per Espartac o les predicacions de Girolamo Savonarola: aixafats pels poderosos.

Fuster, ja ho hem vist, era un observador del seu temps, un autèntic *voyeur*, com ell mateix es va definir en alguna ocasió (Fuster 2017: 34). És a través d'aquest sentit, de la vista, que verifica, al maig de 1978, un altre fet conegut i corroborat per tothom com és «la trivialització de la senyera»:

El fenomen resulta tan escandalosament «visible» –i vistós–, que no cal ni insinuar-ne els detalls. Qualsevol de nosaltres, cada dia, en sortir de casa, pràcticament la primera cosa que veu són les «quatre barres». I en els llocs més impensats. La samarreta d'un noi, un botó de solapa, uns elàstics o un cinturó, els infinits adhesius dels cotxes i de les parets, el penjoll d'un clauer, les carpetes escolars, les portades dels llibres, alguns rètols de botiga, gorres, pancartes, joguines, cartells polítics i no polítics, encenedors, coixins, rodabalcons, banderes... Bé: les banderes, no. Les «quatre barres», en principi, corresponen a la tela simbòlica, o emblemàtica, i això no és un «lloc impensat». Però la resta, sí. Hem arribat a l'extrem que un determinat equip de futbol, de tant en tant, salta al camp amb camisoles quadribarrades: certs afeïtons de blau li serveixen de distintiu municipal, i tant se val. I en un espectacle patriòtico-humorístic, la senyoreta que hi feia l'estriptis duia les bragues amb la Senyera... (347)

El de Sueca inicia aquest article a partir d'una idea que el mateix lector pot ratificar amb exemples extrets de la quotidianitat (cinturons, adhesius, gorres, la indumentària dels jugadors del València Club de Futbol o, fins i tot, la llenceria d'una *stripper*): la sobreexposició d'un signe d'identitat nacional com és la senyera (o els colors de la senyera), com a conseqüència, segurament, d'haver estat prohibida en temps del dictador Francisco Franco, i, per tant, d'haver esdevingut, potser involuntàriament, «una forma indirecta d'exclamació» (347). El resultat, però, és l'excessiva presència en tota la via pública d'un emblema destinat, en principi, a l'àmbit polític; per a Fuster, aquest excés de protagonisme de l'«enssenya nacional» pertot la buida de contingut simbòlic, la banalitzà: «una “enssenya nacional” hauria de merèixer els respectes d'un tracte protocol·lari i emfàtic: solemne», de manera que, malgrat que «la “bandera” per antonomàsia, en els tràmits corrents dels últims anys ha conservat, és clar, el seu valor d'insígnia», també és cert que «ha perdut, amb la profusió, l'encarcarament administratiu» i ha provocat la conversió de la «“quadribarrera” [...] en una campanya cromàtica curiosa, d'un èxit increïble» (348).

L'assagista, que mai no s'ha manifestat «gens entusiasta de les banderes, ni dels himnes, ni dels visques», acaba l'article –seguint un dels girs freqüents de l'assaig fusterià

(Iborra 2012: 85)²⁴⁰–, posicionant-se a favor, no de la «trivialització de la senyera», sinó – per emprar un terme habitual en els ambients polítics d’esquerra o progressistes actuals– de *guanyar el relat*. En aquest sentit, veu amb bons ulls l’exhibició de les «quatre barres», fruit de «la tossuderia quotidiana, i enjogassada, dels multitudinaris “quadribarrats”» dels Països Catalans, ja que es pot considerar tant «una manifestació d’ira històrica i actual» com una «alegria antihistòrica i fantasiosa de futur» (349). I, és clar, en opinió del suecà, sempre serà millor que qualsevol expressió del nacionalisme espanyol, com podria ser el pasdoble de «La banderita» o l’«Himno de la bandera», una lletra patriòtica carregada de nostàlgia per la guerra del Marroc, que s’inclou en la sarsuela *Las corsarias* (1919).

En resum, ha quedat demostrat que l’estratègia de convertir un fet generalment acceptat, *a priori* incontestable, en el punt de partida de l’article ha donat fruits en diversos papers. En alguns, la resta del text era una simple reflexió derivada de la constatació; en d’altres, com «Aprensions a propòsit del “pactisme”», Fuster discuteix l’observació inicial, sembla que estesa gràcies a Jaume Vicens i Vives o els seus deixebles, sobre el caràcter «pactista» dels catalans, com comentarem més endavant (§ IV.7.).

5.1.3. *Un valor abstracte o un concepte*

Si en el subapartat anterior analitzàvem aquells articles que parteixen d’objectes d’acord pertanyents a allò real, en aquest ens centrarem en els que tenen el punt de partida en els objectes d’acord relatius a allò preferible, més concretament, els valors abstractes o els conceptes (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 131-139). Entre els articles que componen les sèries «Restriccions mentals» i «Passar el dia, empènyer l’any», trobem un grup de textos originats per mitjà d’aquest procediment, és a dir, per la presentació d’un valor o un concepte a partir dels quals en naix tota la divagació. En els exemples seleccionats, Fuster reflexiona

---

²⁴⁰ Segons Josep Iborra, en l’«examen de consciència» del suecà, «una opinió que semblava, per exemple, insostenible al principi, acaba tenint més “pes” en un moment més avançat i contrastat de l’examen. La manera, la forma fusteriana, és aquesta: no una mena de dissertació que avança en línia recta –si és que “avança” realment i no és un seguit d’afirmacions i negacions– sinó un discurs lliure, que s’anticipa o retorna al punt de partida, que oscil·la i gira en moltes direccions» (2012: 85).

sobre la «intimitat», la «urbanitat» i els «bons “modos”», els «white collar», o el «Renaixement català».

El primer cas, «Sobre la intimitat», podria passar perfectament per una més de les entrades de *Diccionari per a ociosos*²⁴¹; el títol –temàtic i literal (Genette 2002: 85-86)– ja ens indica sobre quin concepte clau versarà la indagació intel·lectual. Com a punt de partida, Fuster relaciona la «intimitat» amb l'«arquitectura»:

Això que ara anomenem *intimitat* és, probablement, conseqüència involuntària d'una determinada arquitectura. Em refereixo, sobretot –i no calia dir-ho–, a la *intimitat de la llar*; però, de fet, podríem estendre la indicació a qualsevol mena d'intimitat, sense excloure'n la dels poetes lírics. (199)

Per al suecà, la *intimitat* sorgeix en el moment –al voltant dels primers anys del segle XIX– que la burgesia decideix edificar-se una casa pròpia, «una casa a part i, d'alguna manera, còmoda», un «local proporcionat a les seves ínfules i a les seves necessitats de confiança», allunyats de la «màxima sumptuositat i la màxima misèria» de rics i pobres, respectivament, de manera que la nova residència esdevenia «un interior» (199). Aquesta nova modalitat de *casa*, que és la que a hores d'ara encara s'hi manté, porta aparellada, al seu torn, una nova modalitat de *família* –«cada inflexió profunda de la societat [...] comporta canvis a tots els nivells, a la curta o a la llarga», postil·la Fuster (200)–; en aquest aspecte, Fuster equipara el valor de la *intimitat*, doncs, als conceptes *casa* i *família*. Ara bé, segons diu, aquests tres conceptes estretament interrelacionats són «objecte de negacions i d'escarnis» per part «dels cantons més oposats», com «la maniobra consumista» i «el refús contestatari», que no deixen de ser, d'altra banda, bifurcacions de la mateixa classe burgesa; en canvi, la classe obrera –«les multituds subalternes»– segueix anhelant l'«*interior* plàcid» inventat per aquella (200-201).

---

²⁴¹ De fet, moltes d'aquestes entrades procedien, en origen, de columnes periodístiques (Gregori 2015: 62), cosa que ens permet aprofundir en la defensa de l'adscripció de l'article literari en el gènere assagístic. Si «Sobre la intimitat», en compte d'haver aparegut inicialment a *Serra d'Or*, s'haguera inclòs directament entre «Interès» i «Justícia», aixoplugat per l'epígraf «Intimitat», no hi hauria cap objecció per a considerar-lo obertament assaig literari, això és, «aquella modalitat d'assaig en la qual la indagació se situa en un nivell d'abstracció elevat, sense objectiu o intenció immediats de caràcter polític, crític o erudit» (Gregori 2015: 61).

En realitat, Fuster exposa, amb unes clares reminiscències marxistes, que és la burgesia –la classe dominant– la que marca les pautes en els diferents àmbits socials o culturals, com la poesia, la pintura, la filosofia i, en aquest cas, l’allotjament; la burgesia «inventà» aquesta *intimitat* (intimitat-casa-família) i, pel que sembla, també la burgesia la «destruirà». El que l’intriga –en un final obert on, per mitjà dels punts suspensius, convida el lector a pensar-hi també–, però, és saber quin en serà el substitut o la compensació. En qualsevol cas, hem vist com a partir d’un valor abstracte, com ara la *intimitat*, ha bastit una reflexió sobre el poder de la burgesia per a esdevenir motor econòmic, produir canvis en la societat i imposar-n’hi els gustos i les preferències.

Un cas semblant de divagació al voltant d’un valor abstracte s’esdevé amb l’article «Apologia dels “bons modos”», en què pivota el text a l’entorn del concepte «urbanitat», un valor que s’ha perdut en detriment del d’«urbanisme». En el vaivé discursiu, la constatació de la *substitució* de la «urbanitat» li permet fer una generalització sobre l’empobriment dels costums o de les tradicions, tot i que els canvis només afecten la superestructura, és a dir, les «mentalitats», les «convencions», sense que provoquen una transformació més pregonada:

Per començar, ja és ben simptomàtic que, en les nostres –actuals– reflexions sobre la vida col·lectiva, l’«urbanisme» hagi desplaçat la «urbanitat». I no seré jo qui, de moment, faci cap retret a la preferència per l’«urbanisme»: les prioritats materials sempre són molt respectables. Ara: la vella «urbanitat», per què l’hem postergada tan ràpidament? En definitiva, la «urbanitat» era la traducció burgesa de l’anterior «cortesia», i em remeto a la diàfana etimologia dels dos termes. I continuem vivint en una societat burgesa, ¿no? No com fa cent anys, ni tan sols cinquanta: d’acord. Però els canvis que s’hi ha produït no passen de ser superestructurals, per dir-ho així. Hi ha hagut, és cert, una considerable depauperació dels «convencionalismes» tradicionals: en la indumentària, en el tracte diari, en la intimitat familiar, en la conversa, fins i tot en la mateixa moral «d’anar per casa». Només hi perduren uns quants protocols, i fossilitzats com a protocols, precisament. Sigui com sigui, la crisi dels «valors» no ha estat massa profunda. (439)

Feta la introducció i la contextualització de la pèrdua d'«urbanitat», poleix i precisa el terme: «La “urbanitat” arraconada es referia als “bons modos”, sobretot» (440). Segons Fuster, han desaparegut aquests «bons modos» que sorgiren en el segle XIX, amb la imposició de la «ideologia desruralitzadora, “urbana”» (440). Com veiem, el suecà desgrana el concepte: l'ha situat en context, l'ha definit, n'ha exposat l'origen. Ara, per tant, està en condicions de reincidir en el tema, anunciat des de la primera frase: «Els “modos” estaven constituïts per una sèrie complicada de deferències mútues. I això, la deferència mútua, és el que ha entrat en crisi. Les “urbs”, en créixer, han ofegat la “urbanitat”: la seva pròpia creació» (440). Al parer de l'assagista, el *nou* tipus de vida col·lectiva de les darreres dècades del segle XX, impossibilita l'existència d'aquesta *educació*, i ja no només a les ciutats, sinó també als pobles o les zones rurals, on, recorda ell mateix, hi havia «la institució tàcita del “veïnat”», això és, «una trama de relacions immediates, afectives, d'ajuda recíproca» (440).

El ferotge neoliberalisme dels anys huitanta –l'article és del 1981–, propagat de la mà de Margaret Thatcher i Ronald Reagan, porta aparellat un individualisme que s'escampa com una taca d'oli per la societat²⁴²; s'hi afig, a més, el poder alienant del televisor. En aquestes circumstàncies de competitivitat extrema, «ja no existeix el “veí”», no hi poden existir ni el «veí», ni les xarxes de suport mutu, ni l'associacionisme solidari, i les úniques «relacions» possibles, diu el de Sueca, són les «relacions públiques», responsables de moure l'economia. La «urbanitat» no hi té cabuda; ens mostrem hostils o indiferents en relació amb els altres, i Fuster lamenta la desaparició dels «modos» que, en certa manera, ens hi *acostaven*. Siga com siga, tenim una reflexió sobre els canvis en les conductes socials i humanes; és a dir, un valor ha estat l'origen i el centre de la meditació una vegada més.

D'altra banda, de valors més abstractes com la *intimitat* o la *urbanitat*, passem a conceptes més concrets. Així, per exemple, en «Un problema d'indumentària», són els «white collar», o «colls blancs», els que en reben el focus. Des del principi, Fuster afirma la

---

²⁴² No pot ser més il·lustrativa la resposta de la Dama de Ferro a la pregunta retòrica formulada per ella mateixa sobre «who is society?» en una entrevista de 1987, posterior, per tant, a la publicació del text fusterià, però que sintetitza molt bé l'ideari liberal: «There is no such thing [la societat]! There are individual men and women and there are families» (Keay 1987: 8-10). D'altra banda, el periodista musical Víctor Lenore (2018) ha dissecionat la dècada dels huitanta des del punt de vista social, cultural i polític a partir d'una anàlisi dels circuits musicals i de tots els factors satèl·lits que configuraren la *movida madrilenya*, uns moviment pel qual surava individualisme i falta d'*engagement* amb la societat.

necessitat d'una etiqueta, des de la sociologia, per a designar «les noves multituds urbanes que treballen “mudades”» (216); amb aquest terme s'aixopluguen aquells «oficis que no solament no embruten, sinó que precisament exigeixen un mínim de maneres “fines” en la roba quotidiana» (216), en una clara oposició a aquelles activitats laborals esdevingudes en el camp, el taller, la mina o la fàbrica, que sí que taquen. Si bé fa mig segle –respecte al 1970, que és quan escriu aquesta «restricció mental»– aquella indumentària *pertanyia* a la burgesia i les professions liberals, en l'actualitat s'ha estès el «coll blanc», i podem veure amb «la camisa més o menys planxada, la corbata, l'americana discreta, els pantalons amb la ratlla insistida» més sectors laborals, que inclouen «aquells que els francesos anomenen *cadres*, superiors o inferiors, o mitjans, tant se val, però també els buròcrates de pul·lulació accelerada, públics i privats, una immensa gamma de subalterns, que acaba als taulells de les botigues i a les visites domiciliàries de publicitat o de compra-venda» (216).

Fuster ha posat en situació el lector i ha explicat què són els «white collar». A partir d'ara, donarà pas a la divagació –amb el suport momentani de Charles Wright Mills, que el 1951 va escriure una obra titulada justament *White collar: The American Middle Classes*, en què els analitzava– per arribar a la conclusió que «la corbata aliena»: aquests jornalers pateixen «la solidaritat de les corbates», i vestits d'aquesta manera «s'inclinen per l'adhesió incondicional a tot allò que una corbata pot emblematicar» (217). Això s'arriba a traduir en un cert sentiment de superioritat respecte als treballadors de granota, plens de taques, de greix o de suor; «l'obrer “manual”», diu Fuster, «un “coll blanc” se'l mira per damunt del muscle: troba que pertany a una altra “raça”», tot i que, realment, «les capes secundàries de “colls blancs”» continuen sent «un proletariat que s'ignora» (217).

Els «colls blancs» perden de vista la seua situació «social»; el fet de vestir amb les mateixes peces de roba que els amos els fa creure-s'hi iguals des d'un punt social, alhora que diferents dels treballadors de les fàbriques, els tallers o el camp, membres de la mateixa classe que els primers. Per al suecà, el «coll blanc» és el succedani modern de la lliurea amb què els senyors vestien els seus servents, però, així com els uixers, bidells o conserges saben que la roba que vesteixen és un «postís» que es llevaran tan bon punt acaben el seu servei, els «colls blancs» arriben gairebé a considerar la camisa i la corbata «com una “prolongació” epitelial del seu cos [...] i sobretot, del seu “esperit”» (218). Comptat i debatut, l'assagista, a

partir del concepte «white collar» –de fet, obri l'article amb aquest sintagma–, l'indaga, s'hi submergeix, l'estira, el voreja, hi situa la lupa ací i allà, i ens ofereix una reflexió –amb un final amb un punt de resignació: «No sé on anirem a parar...» (218)– sobre com la indumentària es converteix en un element alienant més per a la classe obrera.

La darrera mostra d'aquest bloc d'articles és el d'«El Renaixement», un paper en què Fuster obri el debat sobre la revisió d'aquesta «“categoria” historiogràfica» en les lletres catalanes:

Hi ha hagut la discussió global, ja vella, de si es pot parlar o no d'un «Renaixement» diguem-ne hispànic. ¿N'hem tingut un, de «Renaixement», a casa nostra?... Jo aventuraria la hipòtesi que sí però poc. O sigui: pràcticament, res. Hem tingut un bon romànic, un il·lustre gòtic, un discret «il·luminisme», un romanticisme nerviós, uns quants modernistes afables, un noucentisme pontifical, una avantguarda mediocre, però, ¿un «Renaixement»? El dubte és metodològic.» (436)

Aquesta és, doncs, la premissa a partir de la qual es desenvolupa tot el text: Fuster tractarà de respondre a aquest dubte inicial sobre l'existència o no d'un Renaixement català. Per a tal fi, seguirà una estructura clàssica d'exposició/argumentació –com les que estudiarem en l'apartat següent (§ IV.5.2.)–, que tindrà com a punt central el concepte subratllat. L'assagista, que remarca que no s'ha de confondre «Humanisme» amb «Renaixement», fa un repàs històric d'alguns dels escriptors dels segles XV i XVI (Ausiàs March, Roís de Corella, Joan Lluís Vives, Joanot Martorell, Jaume Roig, els erasmistes com Jeroni Conques, o els jueus conversos que dedicaven poemes a la Mare de Déu), i els descarta per diverses raons com a homes del Renaixement. Per al de Sueca, als Països Catalans no hi ha homòlegs de Maquiavel, Montaigne o Bacon, uns dels màxims exponents del Renaixement. Per mitjà d'una sèrie de preguntes retòriques –una invitació més al lector per a seguir reflexionant-hi– sobre la mentalitat dels catalans del període, Fuster fa avançar el discurs, que té com a far en tot moment la discussió sobre la «categoria» historiogràfica en qüestió, per arribar a la conclusió de la mediocritat literària en català i, més encara, en castellà, en les nostres contrades:

Quina correspondència tenien [els tres noms suara esmentats] entre nosaltres? I com saber-ho? Quines eren les lectures dels catalanoparlants del Renaixement? Convindria aclarir-ho, perquè ells eren el nostre Renaixement. Què llegien, i, doncs, què pensaven? No solien escriure. O escrivien tractats de gramàtica, llatina, és clar, on citaven Erasme. Un dia, a les primeries del XVI, a València, els estudiants de l'Estudi General van representar uns «col·loquis» del rotterdamès. En català i –sobretot– en castellà, la producció local fou considerablement miserable. (437)

Un altre problema que trau a la palestra sobre el terme és el de l'abast, la «frontera entre el Renaixement i el Barroc»; de la mateixa manera que posa en dubte l'existència d'un Renaixement, si el Barroc va –per periodització– a continuació, «¿hem tingut “Barroc”?» (437-438). Com veiem, Fuster pretén posar llum sobre la necessitat de concretar, d'esbrinar si els catalans han tingut un Renaixement vàlid, entenent per «Renaixement vàlid» aquell equivalent a l'«europeu» que «implicava ruptures estètiques i ideològiques»; l'assagista, que comparteix el parer de Carles Riba, creu que no, alhora que, en certa manera, critica el tractament massa a la lleugera, la «reducció familiar i condescendent» (438), que s'ha fet d'altres moviments, com l'Avantguardisme, el Romanticisme o el mateix Barroc. En tot cas, trobem el mateix procediment que s'ha repetit en la resta d'articles: com l'examen de consciència sobre un concepte –abans, també, un valor– desencadena totes aquestes reflexions que, alhora, cerquen posar sobre la taula la revisió d'una etapa de la nostra historiografia.

5.1.4. *La citació*

Joan Fuster va declarar en diversos papers que llegir era una de les coses –l'única, com matisà en l'«Informe autobiogràfic de Fuster a Josep Pla» (1997: 277), on lamenta, a més, que les necessitats professionals li deixen molt poc de temps per practicar-la– que sempre l'havien divertit. És curiosa i significativa l'anècdota que ell mateix relata en una entrevista amb Lluís Alpera, quan conta que el pare del seu amic José Albi li aconsellà que llegira un llibre

diàriament, cosa que no deixà de fer: «“Juanito, has de llegir un llibre cada dia”, i tant m’ho vaig creure que estic fent-ho encara» (2003: 273). El suecà, que, com ell mateix es defineix en diverses ocasions, és un «personatge tremendament interferit per les lectures», un «lector voraç», un «viciós de la lectura», viu l’acte de llegir com una activitat vital, com una necessitat bàsica més; la lectura, per a l’assagista, formarà part indestriable de la seua quotidianitat. L’estreta relació que Fuster estableix entre llegir i viure es fa patent, per exemple, en el conegut aforisme «Els llibres no *supleixen* la vida, però la vida tampoc no *supleix* els llibres» (2002a: 255), o en el final de l’entrada «Lectura» de *Diccionari per a ociosos*, en què afirma que «al capdavant, llegir és seguir vivint, i cadascú ho fa a la seva manera» (2009a: 157).

Com a conseqüència, Fuster no entén –no pot entendre– l’acte de llegir separat de l’acte d’escriure, de manera que la lectura és la matèria primera que li basteix l’escriptura. Per al de Sueca, llegir és un mode de viure que no es pot deslligar de la condició d’escriptor: «Les poques lectures aparten de la vida; les moltes ens hi acosten» (2002a: 258). Així, d’acord amb Carme Gregori (2011: 88), Fuster percep la realitat com un reflex de la literatura; l’assagista pensa i interpreta el món a partir de l’experiència lectora. De fet, ell mateix reconeixia, en l’entrevista adés esmentada amb Lluís Alpera, la importància i la utilitat de la mediació literària, ja que, més enllà de ser, posem per cas, «una història de lladres i serenos», era –recordem el context d’opressió cultural i social que visqué gran part de la seua vida– «l’única manera de connectar entre un senyor en un reducte de poble i un altre senyor que viu en el lloc més cosmopolita del món» (2003: 271). Les lectures, efectivament, i parafrasejant-lo, l’acostaven a la vida.

D’altra banda, Fuster ens confessa una de les tècniques que més realitza durant el procés lector: «m’agrada de llegir amb un llapis a la mà, i practico el vici de subratllar en els llibres els passatges que m’ofereixen un motiu o altre d’atenció», tot i que humilment considera aquests motius d’atenció «obvietats», perquè, en definitiva, destaca «alguna cosa que, per ella mateixa, estava destinada a destacar-se des d’un principi» (1968c: 285-286). Per aquesta raó, Gregori l’etiqueta com un «lector professional» que «subratlla, pren notes i fa fitxes de lectura amb l’objectiu de facilitar-ne la consulta i refrescar-ne la memòria en el moment escaient» (2011: 91). El dipòsit de lectures –el *Diari* actuarà com a viver de

materials, de notes de lectura– l’ajudarà a formar-se la seua cosmovisió. Un clar exemple d’aquest *modus operandi*, el trobem a l’article «La geometria, per exemple», justament un dels publicats a *Serra d’Or*, concretament el juliol de 1973:

En un apunt de lectura trobo una cita que em fa certa gràcia de recordar. Deu fer molts anys que la tinc anotada. No sé quants. [...] *La Science et l’Hypothèse* es titulava l’obra en qüestió. En conservo una idea vaguíssima. Però la frase, aïllada, com totes les «frases», sense més context que la pròpia aventura enunciativa, no deixa de ser suggestiva. (328)

Uns anys després, el març de 1980, en l’article «Una repetició que no ho és», també de *Serra d’Or*, en repetia l’estratègia: «En un vell llibre del senyor Jaume Bofill –sí: el dels versos– trobo una frase excel·lent. La retallo a la meua conveniència» (407). A grans trets, doncs, els seus assaigs són el resultat, o la continuació, de les seues lectures. És freqüent, per tant, que el suecà cite en els seus escrits un text o un autor, normalment al servei d’una argumentació pròpia, dins de la qual la citació sol utilitzar-se com a pretext, com a exemple o com a corroboració de les idees exposades. Molt poques vegades, però, se’n servirà com a argument d’autoritat o com a testimoni d’erudició (Gregori 2012: 179). És a dir, moltes de les reflexions de Fuster prenen com a pretext els mots d’un autor o un personatge literari –i allò que representa; un ús metonímic– a partir dels quals formarà el comentari (que podrà ser d’identificació, de refutació, de distància irònica, de matís, d’interrogació) o n’edificarà la pròpia argumentació. D’aquesta manera, el gran nombre de citacions en l’assaig fusterià²⁴³ només fa patent un dels trets característics de l’assaig, tal com l’entén i el conrea l’autor; comptat i debatut, ens recorda el suecà, «la literatura consisteix a parlar de literatura» (2002a: 283)

En les línies que segueixen, però, només comentarem una mostra d’aquells articles en què la citació n’és l’embrió. Abans, però, convé matisar què entenem per *citació*: la relació intertextual, o dit en paraules de Gérard Genette (1992: 8), «de coprésence entre deux ou

---

²⁴³ El lector interessat en les diferents pràctiques intertextuals –la citació, però també el plagi, l’al·lusió i la referència) de l’obra de Joan Fuster pot consultar Carme Gregori (2011: 99-144; 2012: 178-186).

plusieurs textes, c'est-à-dire, eidétiquement et les plus souvent, par la présence effective d'un texte dans un autre», més explícita i literal, que pot estar introduïda per mitjà de marques tipogràfiques específiques, com les cometes, la cursiva o el canvi d'idioma. A «Màquines per a pensar» el discurs esdevé glossa de la cita «El llibre és una màquina per a pensar» (155), marcada entre cometes angulars, però sense especificar-ne la font ni l'autor –més endavant hipotitza que es podria tractar d'un sociòleg o d'un crític literari–, simplement introduïda com una definició trobada en una de les seues lectures. En realitat, Fuster ens confessa que aquesta era, al seu torn, una citació que ha reproduït d'un altre document, on apareixia descontextualitzada, és a dir, sense acompanyaments en forma de comentari o d'explicació. És aquest *aïllament*, d'altra banda, allò que n'incrementa l'atracció, el caràcter suggestiu, atès que les paraules ara es mostren amb un significat diferent –interpretable pel lector– del que posseïen en el moment de ser pensades per al text original:

La frase citada era, al seu torn, una citació, i el paper d'on la copio no la comenta ni l'explicita. És possible que per això mateix sigui més suggestiva. Sovint, una fórmula com ara aquesta, augmenta en seducció si ens ve oferta fora del seu context originari, aïllada. De fet, ignoro què volia dir-hi «exactament» el senyor que confeccionà l'expressió. I, a les efectes de passar l'estona –els lectors i jo hi coincidim, ací–, tant se val. Les paraules en qüestió se'ns presenten amb un perfil equívoc, polivalent, que no tenien, sens dubte, en la pàgina on inicialment van ser escrites. La culpa no és nostra. Ens n'aprofitarem, doncs, i hi divagarem pel nostre compte... (155)

Fuster porta a terme precisament aquest recurs amb la frase que enceta l'article, la qual serà sotmesa a la dissecció de l'assagista. El primer que li suggereix és que «El llibre és una màquina per a pensar» conté implícita una dicotomia entre «pensar a mà», com «una mena d'“artesanía”», i «pensar a màquina», que deu horroritzar els intel·lectuals. Tanmateix, amb aquesta segona accepció identifica el llibre que li ho ofereix tot ben mastegat, al lector, que «pensa pel lector»; el lector model destinatari d'aquesta classe de llibres és el «lector incondicional i adhesiu, ingenu o fidel, que busca, i habitualment troba, en els seus llibres “preferits”, la “manera de pensar” i fins i tot el “pensament” que necessita» (156). No cal dir

que Fuster es troba als antípodes d'aquesta mena de lectors per als quals la lectura esdevé doctrina, per la qual cosa tracta l'exposició des d'una certa distància irònica.

La segona possible interpretació sobre la qual especula fa referència al «caràcter “industrial” del llibre», això és, la conversió d'una «obra» intel·lectual «única» i «original» en «un producte més o menys vastament multiplicat» (156); un dels beneficis que Fuster hi veu, i que, alhora, serveix de contraargument contra aquells que reneguen de les «màquines», té a veure amb la difusió del llibre que propicien. Ara bé, és a la tercera hipòtesi a què atorga més valor: «El “llibre-màquina-per-a-pensar” és, en definitiva, la missió del llibre» (156), on cal llegir «instrument» on diu «màquina». Des d'aquesta perspectiva, quina *utilitat* o *interès* pot tenir un llibre si no és la de fer pensar? La resposta, la dona el mateix autor, d'acord amb Sòria (2008: 72), amb una frase carregada de sentenciositat, una frase breu, disruptiva –en un exercici d'aïllament similar al que porta a terme el suecà, podria arribar a passar per un autèntic aforisme–: «un llibre que no “fa pensar” no és ja un llibre; és un barbitúric, una pessigolla o un xiclet» (156).

Aquesta darrera és, al capdavant, la via interpretativa que Fuster sembla adoptar respecte a la cita inicial –hi reincideix quan afirma que «el “llibre” de debò planteja problemes, informa de problemes, intenta exposar solucions a problemes» (157); és a dir, com ha apuntat adés, que fa pensar–; no obstant això, n'ha exposat altres dues hipòtesis del sentit. El final il·lustra ben clarament el tarannà antiautoritari i antidogmàtic de l'assaig fusterià; a pesar de la presa de partit per una de les tres opcions de significat que es deriven del desglossament de la referència preliminar, Fuster deixa la reflexió oberta perquè siga el lector, per ell mateix, el que en trie l'alternativa que més li plaga: «¿“Màquina”? Sí. O no. Com vostès vulguin...» (157).

En l'article «Un poeta més», en canvi, més que una reflexió al voltant del significat de la cita, de la interpretació que l'assagista hi dona, Fuster la reporta per fer participar el lector d'una troballa –anunciada des del títol mateix– que l'ha sorprès:

¡La Inquisición! ¡Ah! Yo la conozco. Largas horas, largos días he pasado recientemente en el archivo de Alcalá de Henares hojeando causas y papeles de las Inquisiciones de Toledo y de Valencia, de Valencia especialmente [...] He leído el proceso de un sabio

y virtuoso médico denunciado por secreto de confesión y condenado porque consultaba libros árabes y usaba recetas árabes para curar a sus enfermos; el de un poeta valenciano, que hubiera llegado a ser ilustre, de seguro, y que acaso hubiera dado nombre a su siglo, acusado de escribir versos amorios del género de Ovidio, siendo por esto condenados sus manuscritos a las llamas y él a enmudecimiento perpetuo y a severas penitencias; el de un honrado anticuario de Valencia castigado por ser poseedor de una biblioteca de libros raros y de un museo de antigüedades donde figuraban ídolos romanos y vasos sepulcrales... (512)

Els mots pertanyen a Víctor Balaguer, i estan extrets del discurs que emeté als Jocs Florals de Lo Rat Penat el 1880. Segons conta, mentre cercava a l'arxiu madrileny causes de la Inquisició a València, en descobrí una sobre un poeta valencià –del qual no diu el nom– que, al seu parer, hauria esdevingut famós si no haguera estat castigat pel Sant Ofici a la censura i al silenci, i els seus versos sobre temàtica amorosa a l'estil dels d'Ovidi –eròtics–, no hagueren estat condemnats a la foguera. Si jutgem les paraules de Balaguer, el focus situat sobre aquest poeta desconegut és d'una importància relativa, al mateix nivell que el destinat a un metge que realitzava pràctiques àrabs i a un antiquari amb una biblioteca amb llibres estranys i un museu amb imatges romanes. Fuster, per la seua banda, hi col·loca la lupa d'immediat, tot i que qüestiona, a l'espera que els futurs investigadors ho sàpiguen esclarir, la suposada glòria que, en opinió de Víctor Balaguer, hauria pogut obtenir.

La resta de l'article és un seguit de conjectures al voltant d'aquest anònim lletraferit que ens presenten un Fuster apassionat per la història literària –de sobres és conegut l'interès fusterià per l'època moderna–, un Fuster gairebé en actitud detectivesca que es planteja hipòtesis i, sobretot, llança moltes preguntes a partir d'una mínima pista localitzada en un discurs de Víctor Balaguer. En aquest article, *només* fa públic aquest procés investigador intern, i alhora, en certa manera, deixa la porta oberta per si els erudits en el tema hi piquen l'ham de la curiositat.

D'altra banda, l'exemple següent no parteix d'una citació, explícita i literal, sinó d'una referència, la qual, segons Annick Bouillaguet (2000: 31), encara que explicitada també, no s'hi presenta de manera literal; es tractaria d'un títol, del nom d'un escriptor, d'un personatge

o de qualsevol altre element que remet al text en qüestió. En «Barcelona i el “Titànic”», Fuster arranca la seua contribució del mes de juny del 1982 a partir d’una referència a l’article «Barcelona es el “Titànic”», de Félix de Azúa, publicat a *El País* el 14 de maig d’aquell any:

Fa poc, al diari madrileny *El País*, un escriptor que ha viscut molts anys a Barcelona – fins i tot hi ha nascut, potser– deia unes quantes coses sobre la nostra vida cultural d’ara, que no han estat massa ben rebudes pels comentaristes locals, precisament. Bé: el tema, en realitat, era la «vida cultural de Barcelona», i prou. (482)

A pesar de l’absència del títol exacte i del nom de l’escriptor, el lector de l’època podia endevinar fàcilment a quin text es referia el suecà per diversos motius: per les coordenades de publicació temporals–«fa poc»– i espacials –*El País*–, per la procedència barcelonina de l’autor, per la temàtica tractada –la «vida cultural de Barcelona»– i per la polèmica que havia suscitat, a més de la diafanitat del títol, el qual només diferia lleugerament de l’original pel canvi del verb *ser* per la conjunció *i*. Per a Félix de Azúa (1982) –pròxim aleshores als socialistes– Barcelona havia estat, abans de l’arribada de la democràcia, un *Titànic* des del punt de vista cultural; ara, amb Jordi Pujol, de Convergència i Unió, com a president de la Generalitat de Catalunya, i amb l’amic i editor de Joan Fuster, Max Cahner, com a conseller de Cultura i Mitjans de Comunicació, aquest *Titànic* cultural s’enfonsava, atès que «ya todo pasa en Madrid», ahora que «Barcelona, en cambio, ya no es aquel escandaloso, matizaje [sic] de chavas y salta-taulells (imposible de traducir: “trepadores”, “grimpas”, “lameculos”...), cuya mejor expresión es la poesía de Jaime Gil de Biedma, las primeras novelas de los Goytisolo y de Marsé, el sonido del Dúo Dinámico, la *Cripta Embrujada* y la ginebra Giró». Al parer de l’articulista, Barcelona havia esdevingut *provincia* de Madrid.

Joan Fuster utilitzarà la seua secció mensual a *Serra d’Or* per contestar –o reflexionar– hi– la tesi defensada per de Azúa. El de Sueca es mostra parcialment d’acord amb el que exposa el barceloní, si més no, «en la descripció dels fets» actuals; no obstant això, la divergència es produeix pel tractament que fa de la Barcelona de la «pre-democràcia» i la comparació amb el luxós transatlàntic, que «no passa de ser una serpentina nostàlgica». Per al suecà, aquella Barcelona ja patia un provincianisme subsidiari de Madrid: «Tot l’esforç

que per desprovincianitzar-se culturalment s'havia fet abans de la Guerra d'Espanya [...] venia minat per una subtil infiltració "madrilenyoide" bastant dissimulada, però que feia pudor» (482). En realitat, en l'article publicat el novembre de 1972 –gairebé una dècada abans, per tant, de «Barcelona i el "Titànic"»–, «Reaparició de la província», Fuster ja alertava que «mai, però, Barcelona –la Barcelona intel·lectual i els seus suburbis d'empresaris i de professions liberals– no havia estat tan provinciana» (305) com aleshores. És a dir, que, a diferència de Félix de Azúa, que considerava que la dependència de Madrid havia començat amb el nou govern sorgit de les eleccions del 1980, Fuster la situa a partir de la dictadura del general Francisco Franco. Segons l'assagista, la cultura, en especial, la catalana, ha de fer front a unes noves circumstàncies que no són les mateixes que les viscudes sota el franquisme i, sobretot, ha de «recuperar les posicions antiprovincianes d'abans del 39» (483), com quan, al Conferentia-Club presidit per Isabel Llorach, els convidats eren del nivell d'Albert Einstein, Paul Valéry o Hermann Keyserling, al contrari que en el període en què «el *Titànic* navegava», amb el ressò d'«una cosa tan minúscula i còmica com Julián Marías» (484). El suecà etiqueta de «miratge» la *Barcelona-Titànic* que postula Félix de Azúa, un Titànic que es podria resumir en «mitja dotzena d'editorials, que no han deixat de fer el que feien, i algunes tertúlies somrients, i un anecdotari faceciós», mentre que responsabilitza del desenvolupament d'aquesta «mentalitat» provinciana que, en el moment de l'article, encara impera en la vida cultural barcelonina, una «burguesia curta de gambals i dimitida» (484).

Observem, per tant, que ha estat la lectura de l'article de Félix de Azúa –i, en certa manera, l'enrenou que ha aixecat– el germen d'aquest «Barcelona i el "Titànic"». Fuster, lluny d'apriorismes, ha sospesat els mots de l'autor que actualment ocupa la lletra *H* de la Real Academia Española: tot i que no ha amagat que en compartia una part de la postura, ha replicat l'apreciació que la dependència de Madrid començara amb l'establiment de les noves institucions democràtiques; aquesta ja s'havia iniciat durant el franquisme.

5.1.5. *El pretext d'actualitat*

Hi ha també una sèrie d'articles que, a causa de la naturalesa del mitjà de publicació –una revista, els números de la qual ixen a la llum amb regularitat mensual–, arranquen a partir d'un fet d'actualitat que pot ser conegut pel lector o no. De fet, per exemple, en «Ciència-ficció», publicat el març de 1969, trobem una reflexió sobre la notícia com a matèria d'article, com a pou d'on extraure subministrament per tal de convertir-lo en escriptura; tot parlant del fenomen dels «bebès-proveta», que sembla que aleshores ocupà algunes pàgines de periòdic, Fuster, atent a les orsianes palpitations del temps, afirma que «els qui ens guanyem la vida escrivint articles de premsa, hem d'estar alerta a les notícies més estranyes i disperses, perquè no se sap mai d'on pot sortir la benèfica “matèria” d'una redacció digna de ser cobrada» (158).

En aquest cas, es tracta, com hem dit, de l'aparició dels «bebès-proveta», tema que li serveix d'excusa per a cavil·lar sobre el gènere de la ciència ficció en la literatura catalana. Concretament, destaca tres obres que en compleixen els requisits i que en serien «antecedents» o «precursoras», però que han passat desapercebudes per a la història literària: *Homes artificials*, de Frederic Pujulà, que iniciaria el gènere a casa nostra, i altres dues que el mateix suecà ha trobat, com *L'illa del gran experiment*, subtítulat «Reportatges de l'any 2000», d'Onofre Parés, i *Retorn al sol*, de Josep Maria Francès i Ladrón de Guevara. Tanmateix, és en la darrera part de l'article quan confessa el motiu real d'haver redactat aquell paper –«despertar l'atenció dels lectors de *Serra d'Or* sobre els precedents catalans – domèstics, mediocres, trivials, etc., i no importa que siguin això –de la “ciència-ficció”» (160)–, alhora que demana explícitament una col·laboració del públic per tal d'engrandir la llista d'obres de ciència ficció en les lletres catalanes.

Lligades al calendari també hi ha una sèrie de necrologies amb què Joan Fuster, d'una manera o d'una altra, va voler homenatjar diverses personalitats. En «Una necrologia», que aparegué al mes de maig de 1980, el record és cap al seu amic Josep Espasa i Signes, el canonge Espasa, traspasat el març anterior: «Se'ns ha mort –se m'ha mort– el canonge Espasa. Era un amic d'anys, de fa no sé quants anys, i havíem passat moltes i llargues hores de conversa amable i estimulants» (412), tot i que no es tractava «d'un amic qualsevol, sinó

d'un home de fe, d'un intel·lectual frustrat, d'un mestre radiant», al capdavant, diu Fuster, «potser tot el contrari del que jo sóc» (414). Del canonge denier, del qual només té paraules d'admiració i afecte, en destaca l'actitud d'independència intel·lectual que va manifestar respecte de l'Església de València, com hi va suposar una incomoditat, una molèstia pels seus posicionaments oberturistes, cosa que li va generar certs problemes, com el veto a realitzar les homilies de la missa de dotze a la catedral; en aquest sentit, segons l'assagista, segurament, en determinats cercles eclesiàstics valentins la notícia haurà estat, fins i tot, celebrada.

A propòsit del decés de Josep Renau l'octubre de 1982, Fuster també en publicà una nota necrològica el mes següent: «“Jo tinc projectes per a treballar cent anys més”, solia dir. I potser sí que era cert. Però un dia, a les primeries de l'octubre passat, es va morir en una clínica del Berlín oriental» (494). En «Josep Renau», el de Sueca reivindica la personalitat i l'obra del pintor valencià, *desconegut* fins feia relativament poc per haver estat exclòs, a causa de la seua ideologia comunista i de la seua dedicació al cartell o al fotomuntatge, de les exposicions i de les galeries o de les «històries» de l'art. Per a l'assagista, sens dubte, «en qualsevol “història de l'art català contemporani” [...], la figura de Josep Renau obliga a un reajustament de perspectives i de judicis», atès que «la “història” és la “història”» i –com que el suecà el considera un contrapunt de Miró i de Tàpies– «catalans ho som tots o no som ningú» (496).

En «Una mica de dol per J. M. Bayarri», en canvi, com detallarem en l'apartat següent (§ IV.5.3.1.), l'article pren la forma d'una «pseudo-necrologia», amb un cert distanciament irònic marcat pel títol mateix. No obstant això, el procediment és el mateix que en els exemples anteriors: la mort del poeta Josep Maria Bayarri el 24 de desembre de 1970, això és, un fet d'actualitat, és l'origen d'aquest text fusterià del febrer de 1971 –amb tota probabilitat, la notícia del traspàs de l'autor d'*El perill català* arribà quan el suecà ja havia lliurat a *Serra d'Or* la contribució del mes de gener.

També guarden una estreta relació amb l'actualitat aquells textos basats en una commemoració o una efemèride, com, per exemple, «Memòria de Jaume Roig», en què el cinquè centenari de la mort del poeta valencià serveix d'excusa, d'una banda, per reivindicar-los a ell i la seua obra més famosa, *L'Espill*, i, d'una altra, per assotar la negligència i el

silenci al respecte per part de «la València del postfranquisme ultrafranquista, tan històricament excitada en defensa de la *personalidad valenciana* enfront del “perill català”» (343), és a dir, «la València oficial feixista –camaleònicament improvisada “valencianista”» (344). En opinió de Fuster, tanmateix, aquest clàssic del Segle d’Or català –que, per contenir «historietes de la vida diària», permet designar Roig com a novel·lista– no només ha estat ignorat pel regionalisme o blaverisme, sinó també per la majoria dels novel·listes catalans contemporanis, desconixedors de gran part de la literatura feta a casa nostra en altres èpoques, com *L’Espill* mateix, el *Curial i Güelfa* o el *Tirant lo Blanc*. Per tot això, el suecà reclama, tot i que amb un punt d’ironia gens dissimulada, una major atenció cap al poeta, per qui fou, «per la cultura catalana» i «per la *personalidad valenciana*» (346).

D’altra banda, convé destacar que aquesta classe d’inicis a partir d’un pretext d’immediata actualitat són més freqüents en la segona etapa, la de «Passar el dia, empènyer l’any», tal vegada, per tractar-se d’uns anys convulsos en què el Fuster analista de la realitat social i política es mostra –sense arribar al nivell de les columnes de *Qué y Dónde*, però– molt atent a les maniobres i les estratègies que tenen lloc en la política valenciana i en l’estatal. En «L’anècdota d’enguany», publicat el novembre de 1980, Fuster reflexiona al voltant dels fets ocorreguts en la processó cívica del Nou d’Octubre passat.

Després d’exposar amb un punt de lamentació que s’aprovà com a «Dia Nacional del País Valencià» el 9 d’octubre, per la commemoració de l’entrada a la ciutat de València del rei Jaume I, en compte del «23 [sic] d’abril», quan els hispanofrancesos partidaris de Felip d’Anjou, o «botiflers», s’imposaren en la batalla d’Almansa als «maulets» o seguidors de l’arxiduc Carles, l’assagista recorda els atacs que les autoritats ja patiren l’any anterior, el 1979. Segons Moisés Pérez (2018), aquella fou «una de les diades més violentes que es recorden al cap i casal»: a més de les brutals agressions a l’alcalde de la ciutat de València, Ricard Pérez Casado, al rector de la Universitat de València, Joaquín Colomer, i a altres membres de la corporació municipal, hi hagué crema de banderes oficials per part del Grup d’Acció Valencianista (GAV) i, fins i tot, s’arribaren a disparar balins contra l’Ajuntament de València, per no parlar de la pallissa a tres joves que havien cridat «País Valencià»; el blaverisme radical i el neofeixisme van actuar totalment allerats, sense conseqüències policials i amb la complicitat manifesta de la UCD, que culpà l’esquerra dels esdeveniments.

En la celebració de la diada de l'any en què es troba, que tingué lloc el mes anterior a la publicació d'aquest article, «la fauna “vernacularista”, constituïda per uns espècimens ja arquetípics, les “ties Maries” i “els tios Marios”, amb la inducció d'UCD i amb la col·laboració de Fuerza Nueva i d'altres grups igualment “valencianistes”, han repetit [...] la maniobra» (428).

En el transcurs d'aquells anys obscurs, però, Fuster hi veu una mica de llum amb la qüestió lingüística: en «No tot són males notícies», de març del 1983, el pretext d'actualitat a partir del qual es desemboca l'argumentació és l'aprovació del *Decret de 3 de desembre de 1982 regulant la incorporació del valencià al sistema d'ensenyament de Pre-escolar, Educació General Bàsica, Batxillerat i Formació Professional*, publicat el 18 d'aquell mes al *Diari Oficial de la Generalitat Valenciana (DOGV)*. Segons aquest decret, el valencià esdevenia assignatura obligatòria per als estudiants de les comarques històricament valencianoparlants, a excepció d'aquells casos en què els pares acreditaren la seua residència temporal en la comarca valenciana corresponent i expressaren la petició que als seus fills no se'ls exigira el coneixement de la llengua; a més, recollia els requisits que els futurs docents havien de posseir: en tots els casos, calia estar en possessió d'un títol universitari, com una llicenciatura en Filologia Hispànica, o d'un certificat oficial universitari (*DOGV* 1982: 1-2). Aquell decret fou aprovat pel conseller de Cultura, Educació i Ciència, Ciprià Císcar, pocs dies després de ser-ne nomenat pel nou president del govern valencià de transició –fins a les primeres eleccions autonòmiques–, Joan Lerma²⁴⁴. La visió de Joan Fuster, per la seua banda, amb què posa en situació el lector de *Serra d'Or*, és la següent:

---

²⁴⁴ Segons la pàgina web de la Generalitat Valenciana (<https://presidencia.gva.es/va/govern-de-transicio>), que divideix els diferents governs valencians per legislatures, aquella etapa prèvia a les primeres eleccions autonòmiques hi hagué un «Govern de Transició». Joan Lerma havia estat elegit president per les Corts valencianes provisionals el 12 d'agost de 1982, encara que el bloqueig de la UCD per desavinences en la interpretació de l'Estatut d'Autonomia (Muñoz 1982) durà fins al mes de novembre, després de la victòria arrasadora del PSOE a les eleccions generals de l'Estat espanyol del 28 d'octubre; el 26 de novembre de 1982, finalment, pogué prendre possessió del càrrec (Millas 1982). Convé assenyalar, però, que, en sentit estricte, no serà fins a la victòria del PSPV-PSOE en les primeres eleccions autonòmiques del 8 de maig de 1983 que se'l podrà tractar de primer president de la Generalitat Valenciana; l'esmentada web (<https://presidencia.gva.es/va/i-legislatura>), de fet, considera la legislatura sorgida d'aquelles primeres votacions com la primera.

Una conseqüència indirecta de la victòria socialista en les últimes eleccions parlamentàries espanyoles ha estat, al País Valencià, la renovació del Consell autonòmic. I la nova Generalitat, presidida per Joan Lerma, s'afanyà a prendre decisions per posar una mica de sensatesa i d'eficàcia en el problema de l'ensenyament de la llengua. En el terme d'unes quantes setmanes, poques, el conseller d'Educació, Cultura i Ciència, Ciprià Císcar, ha sabut eliminar la majoria dels obstacles sistemàtics –si no tots– que la UCD local hi havia creat, i, de més a més, ha iniciat la regularització administrativa d'aquesta docència d'acord amb uns criteris racionals i efectius. Es tracta d'un primer pas, de moment. I modest, si es vol. Però les coses s'han de jutjar segons les circumstàncies, i, al País Valencià, en la qüestió de l'idioma partíem de zero. (509)

Com veiem, el punt de partida de l'article que ens ocupa és un resum dels darrers esdeveniments en matèria lingüística –i política–, a més de la valoració del mateix Fuster; més endavant afirmarà que la seua és una actitud «positivament d'adhesió a aquesta gestió concreta de la Generalitat» (510). La resta del text serà un comentari reflexiu al voltant de l'esmentat decret: quins en són els *orígens* –«algunes institucions privades i entusiasmes semiclandestins», sense la persistència dels quals no s'haguera pogut arribar a aquell punt–; la voluntat d'aparcar momentàniament el problema onomàstic de la llengua –s'hi mantingué la denominació de «valencià»– per tal de ser pragmàtics i dedicar-se a la normalització escolar; la necessitat que, com assenyala el document, els futurs mestres i professors posseïsquen un títol universitari adient, com en la resta d'assignatures; la lamentació per l'eliminació, per part dels ajuntaments on manen els socialistes –per tant, de manera contradictòria al que s'ha aprovat en la Generalitat Valenciana–, de les subvencions públiques als «Cursets Carles Salvador», els quals reivindica, atès que han sigut els responsables d'alfabetitzar en valencià una gran quantitat de valencians i haurien de ser els que forniren de «material humà –docent–» el futur cos de mestres i professors; o la recepció de la introducció del «valencià» als instituts, que no ha esta dolenta del tot, però que ha alçat certes reaccions (els laments entre els estudiants per tenir una «classe» més; l'anticatalanisme

d'alguns sectors de la dreta valenciana; la queixa d'una suposada falta d'utilitat del valencià en determinades zones profundament castellanitzades).

5.1.6. *La interrogació i altres tipus de combinacions*

El darrer procediment emprat per Joan Fuster a l'hora d'iniciar els articles és la interrogació, amb què cerca despertar l'atenció i l'interès del lector. No obstant això, aquest recurs, més lligat a l'estil, sempre apareix en combinació amb algun dels altres procediments analitzats. Per exemple, en «Les altres violències», per mitjà de la interrogació inicial, Fuster interpel·la el lector amb una idea estesa que el suecà creu que aquest, amb total seguretat, compartirà – reforçada per l'ús del *nosaltres* inclusiu–, atès que, en un moment o un altre, tothom ha clamat contra la violència; a més, en aquest article –del juliol de 1968–, la reflexió també naix per la successió d'actes violents recents arreu del món, com els assassinats de Martin Luther King (abril) o de Robert Francis Kennedy (juny), els aldarulls provocats pels estudiants dels fets de Maig amb la intervenció policial –i la posterior reacció de Charles de Gaulle– (maig i juny), o la guerra del Vietnam, que es trobava en un dels punts més àlgids:

¿I qui serà que no haurà proferit, en públic o en privat, últimament, alguna declamació contra la violència? Contra l'eterna i universal *violència!*... Perquè la veritat és que n'hem tingut motius, tothom –o gairebé tothom. Cadascú des del seu cantó, no cal dir-ho. Ho hem anat descobrint, dia a dia, a través dels titulars de la premsa: assassinats de personatges polítics relativament afables, avalots agressius en qualsevol zona urbana (universitària o no) de rutines encantadores, actes de terrorisme més o menys sistemàtic. Sense comptar-hi, és clar, els crims de sang vulgars i corrents, potser d'iniciativa neuròtica, que, en determinats països, semblen incrementar-se a un ritme insidiós. No, no: tot això no podia fer-nos massa gràcia, a ningú. D'entrada, tots ens n'hem indignat d'una manera parcial; d'entrada, *només* ens han indignat aquells fets que suposem instigats per idees o per expectatives que no compartim. Però de seguida hem començat a témer que, si aquests procediments es generalitzaven, no tardaríem a perdre les poques seguretats que encara possible la nostra convivència quotidiana.

Quan la partida es planteja a nivell de força, el resultat, a la llarga, mai no serà particularment positiu. Si més no, avui, seria un resultat problemàtic: hi guanyarien els poderosos autèntics, o sigui els qui tenen el Poder. (134)

Aquesta *violència* –l'exercida contra King o Kennedy, la viscuda als carrers de París per les revoltes estudiantils, amb cotxes cremats o cristalls de la Sorbona trencats– és la que ha despertat el sentiment d'indignació generalitzat; tanmateix, per a Fuster, les reaccions contenen «un fons d'hipocresia, o d'estupidesa, o d'hipocresia i estupidesa barrejades» (135) que fan oblidar les altres *violències*. L'assagista contraposa l'esmentada *violència*, que no deixa de ser una violència «privada», una violència «de carrer», una violència que disposa de «mitjans materials literalment rudimentaris» i que té com a víctimes «el pastor King o el senador Kennedy, o el règim del general De Gaulle, o algun distingit edifici acadèmic» –gens comparables amb les víctimes d'una guerra com la del Vietnam–, a la violència «institucionalitzada», això és, una violència «de professionals» derivada del «Dret» o de les «lleis» –«la violència pura», postil·la– i dels mecanismes que se n'encarreguen de l'aplicació, els quals solen incórrer en abusos (135-136). Comptat i debatut, Fuster posa el focus –i en convida el lector a l'operació– en «la violència honorable i oficial», emparada i practicada pels estats –per la CIA o l'FBI, per exemple–, i que, amb una maniobra de manipulació, ha fet passar per més *violenta* la «violència *amateur*», aquella que, com descrivia a l'inici, més clams en contra suscita.

També una interrogació retòrica embolcalla la constatació, més o menys generalitzada per determinats lectors, sobre el presumpte caràcter pessimista del número monogràfic de *Serra d'Or* dedicat al País Valencià de juny del 1968 –de manera que també està lligat a un pretext d'actualitat–, amb què Fuster enceta «Sobre un pessimisme», de l'agost de 1968:

¿Hi predomina realment el «to pessimista», al número de *Serra d'Or* que hem dedicat a temes i a problemes valencians? Algú m'ha dit que sí. Més encara: segons sembla, l'observació ha estat repetida ja per lectors de diversa procedència, vull dir, indígenes i forasters. Confesso que la denúncia m'ha sorprès una mica. ¿«Pessimisme»? (137)

El juny de 1968 *Serra d'Or* publicà un número especial sobre diversos aspectes del País Valencià –política, societat, turisme, emigració, economia, història, historiografia, agricultura, demografia, indústria, art, literatura– en què col·laboraren des de Manuel Sanchis Guarner fins a Alfons Cucó, passant per Josep Garcia Richart, Vicent Ventura, Emèrit Bono, Antoni Seva, Ricard V. Pérez Casado, Rafael Lluís Ninyoles o el mateix Joan Fuster; a més, les correccions dels articles foren a càrrec de Josep Palàcios i la maquetació, d'Andreu Alfaro. Com hem comentat (§ III.2.2., § III.2.3.), aquest número començà a gestar-se, entre el suecà i Jordi Sarsanedas, des de 1966, de manera que Fuster coneixia fil per randa tots els detalls de la confecció i, doncs, estava en condicions de replicar l'acusació sobre l'hipotètic «to pessimista» que recorria aquelles planes; la mateixa interrogació retòrica –reforçada per l'adverbi «realment»– ja deixa clara la seua postura, totalment contrària al que se n'ha dit.

Per a l'assagista, hi podran haver buits sobre un tema o un altre, s'hi podrà posar en dubte la qualitat dels escrits, però totes les contribucions parteixen d'anàlisis realistes i objectives de «l'estat de coses» del País Valencià; aquest, però, sí que es pot considerar «pèssim», de manera que «l'accent tètric o penós, quan hi és, no prové de la nostra personal manera de veure i de jutjar, sinó de la mateixa realitat de cada dia» (137-138). Els col·laboradors, simplement, han descrit i han comentat d'una manera racional, amb l'ajuda d'estadístiques, testimonis, etc., les condicions en què viu el país; lluny, per tant, de «la tàctica de l'estruç» o de «les drogues de l'amor propi local», això és, amb crítica i autocrítica. Al capdavall, serà la via seguida per Fuster al llarg de tota la seua obra: dubtar de l'*statu quo*, separar-se del *panxacontentisme* regionalista, anar al moll de la qüestió sense caure en tòpics. Conèixer aquest «estat de les coses» del territori –«posar el dit a la plaga» (138), en expressió del mateix autor–, permetrà, en definitiva, encarar-ne el futur i revertir-ne la situació per mitjà de les solucions plantejades: «I això, tot això, ¿no implica una decisió als antípodes del “pessimisme”?» (138). El de Sueca, des d'una perspectiva moderada i justa, és a dir, sense el «pessimisme» que han atorgat al número, però tampoc sense grans eufòries, determina que aquell monogràfic –com altres accions simultànies que no enumera– ha marcat un abans i un després; més que «satisfet», es mostra «una mica content» de veure'n el resultat, que no és un altre que situar el país en el centre del debat. Aquesta és, en definitiva, la rèplica de Fuster a la pregunta que havia donat peu a l'article.

En «Una presència difícil», d'altra banda, el procediment és molt similar: a partir de dues preguntes, Fuster inicia una reflexió per intentar comprendre el perquè del silenci de la premsa *local* entorn de la figura del cantant xativí Raimon, una constatació que, de nou, el lector pot corroborar fàcilment:

¿Per què ningú, o gairebé ningú, no en parla? ¿O per què en parlen tan d'esquitllentes i de premsa, com si ho fessin a repèl? Vull dir d'en Raimon. I em refereixo, naturalment, als papers impresos de caràcter periòdic que poden representar alguna cosa en el país. El fet és ben perceptible. D'un temps ençà –jo no sabria precisar d'ençà de quan–, s'ha produït una mena de reticència creixent, potser de buit premeditat, o de por. És clar que la gent que escriu i que publica no som sinó quatre gats sense importància, i també és cert que un públic extens i indiscriminat es manté fidel als recitals del cantant i als seus discos. Però la premsa, i d'altres tornaveus similars, hi influeixen amb una eficàcia considerable. (267)

Reconegut obertament «raimonista», el suecà analitza –i denuncia– els motius de l'absència de comentaris als periòdics o a les revistes sobre una obra com la del cantant, amb «una consistència estètica i un abast social extraordinaris» (267), la qual, precisament per això mateix, hauria d'ocupar-ne uns determinats espais. No creu que siga com a conseqüència de la caiguda de la Nova Cançó; de fet, Fuster l'en salva –a més de Quico Pi de la Serra, Ovidi Montllor o Lluís Llach–, el considera una «excepcionalitat»; més encara, Raimon ha actuat a Amèrica, se li ha editat un llibre català-italià de les seues cançons a Itàlia, una discogràfica novaiorquesa li ha publicat un elapé, però ni així ha aconseguit despertar l'interès de la premsa del país. Si bé és cert que, en opinió de Fuster, s'ha passat de l'excitació per «internacionalitzar» el «problema català» a una tendència provinciana d'«intranacionalitzar-lo», tampoc no considera aquest un fet decisiu.

En realitat, la resposta a les interrogacions inicials, Fuster la troba, majoritàriament, en la «incomoditat» que Raimon, coherent amb uns determinats principis, deu provocar, atès que ha refusat vendre's o sotmetre's a diferents exigències o accions: «emmerdats com tots estem en el merder quotidià, ens molesta que hi hagi algú que no hi participi tant com

nosaltres» (268-269). D'altres causes adduïdes pel suecà serien l'enveja o els recels polítics o socials que el xativí ha pogut originar, però, en general, allò que *molesta* és que «el Raimon d'ara ja no és una “bandera” fàcil», sinó que ha esdevingut «un “signe” prou més concret» (269). En aquest sentit, les preguntes amb què arranca l'article en marquen la temàtica i el to analític des del principi fins al final.

En «És la vida...», d'altra banda, la pregunta inicial qüestiona directament l'afirmació del títol: «Però, què és la vida?» (497). L'argumentació que la segueix pretindrà reflexionar al voltant d'aquest concepte i en quin moment se situà en el centre del camp filosòfic. Des del principi, en la línia d'elaborar una imatge (l'*ethos*) d'emissor caut, mesurat, circumspecte –recordem que la *phrónesis* o prudència era una de les causes per a la construcció de l'*ethos*–, Fuster deixa clar que no disposa dels coneixements necessaris per tal de bastir un comentari erudit al respecte; no obstant això, ofereix una divagació en què repassa diferents noms i corrents filosòfics i la relació que han mantingut amb el concepte «vida». Si bé és cert que, des de sempre –les «subfilosofies populars», manifestades per la fraseologia d'ús quotidiana, en són una prova–, la «vida» ha gaudit d'una atenció important, l'assagista assenyala –amb cautela– Friedrich Nietzsche com l'*inaugurador* dels debats metafísics sobre el tema, a partir dels quals apareix l'etiqueta de «vitalisme» que, en un cert moment, perd força en detriment de la d'«existencialisme».

L'assagista, jugant amb el mot clau del títol, subratlla la importància d'analitzar la «vida», la biografia, dels filòsofs per tal d'entendre'n les respectives filosofies. Nietzsche, per exemple, refusava Sòcrates i reclamava una exaltació de la «vida» des de la seua condició de dement, raó per la qual Fuster considera la seua filosofia com una «pura mentida» o una «comèdia»; per a l'assagista, «una persona sana no filosofa: viu», que és el mateix que dir que, «en la pràctica, un home “vital” no necessita ser “vitalista”» (498-499). En aquest sentit, l'alemany filosofava sobre un concepte de «vida» que ell no podia *haver viscut* –sobre un «antinietzsche», postil·la el de Sueca– per raons de salut: el «superhome», la concepció «aristocràtica», la crítica a la «moral», que van recollir irracionalment amb conseqüències dràstiques Adolf Hitler o Benito Mussolini.

En definitiva, Fuster subratlla que el «vitalisme» i el «biologisme», si es poden col·locar com a punt de partida, serien profitosos per comprendre el «desgavell “teorètic”»

existent en la «societat ultraindustrial». La seua proposta va en la línia d'allunyar «l'ésser» de les filosofies, i centrar-se en la «vida» entesa des de la perspectiva humana; dit altrament, reflexionar sobre «la nostra vida: una edat, uns jornals, unes deterioracions físiques, uns llibres, una pintura o una escultura, una “qualitat de vida” digna i jovial» (499), és a dir, una vida mundana, terrenal. El suecà, que, no ho oblidem, té per objectiu cultural «desinfectar de metafísica» els seus possibles lectors (Fuster 1991: 9), rebaixa –una vegada més– les grans consideracions filosòfiques i metafísiques sobre la «vida», en abstracte, per a fer-les tocar de peus a terra, per a adaptar-les a la realitat dels individus. Al capdavall, en resposta a la pregunta principal, escriu que «la “vida” és la “vida”» (499); ara bé, «¿com la vivim?», s'interroga novament, i ací, més que la filosofia, caldria observar les xifres i escoltar els sociòlegs i economistes.

Amb aquests exemples hem comprovat que la interrogació és un procediment productiu com a punt de partida per als articles, però que, inevitablement, en tractar-se d'un recurs més aviat estilístic, s'ha de presentar en combinació amb algun dels altres factors comentats, ja siga una observació, ja siga un pretext d'actualitat. En realitat, la combinació dels diferents tipus d'inicis –no solament de la pregunta retòrica– que hem enumerat també és, en si mateix, una via prolífica per a donar lloc al desplegament argumentatiu. Una mostra és «Els últims heroïsmes», un article fruit d'una notícia recent, com és el suport i l'ofertament de l'escriptor parisenc André Malraux a la lluita per la independència de Bengala, que per a Fuster no deixa de ser una anècdota més d'un comportament *heroic*; de fet, l'assagista mateix fa explícit aquest pas de l'anècdota al concepte: «l'anècdota ens obliga a pensar en la tenebrosa hipòtesi de l'“heroisme”» (276). La resta de l'article és un al·legat contra els «herois» vocacionals, contra els «herois» que cerquen la fama i el prestigi voluntàriament. Com hem comentat anteriorment (§ III.1.1.1.), l'escèptic Fuster sempre s'ha mostrat refractari a l'heroisme; lluny de ser un home d'acció, preferia preservar la comoditat (Fuster 2003: 73-74). Si l'espècie humana s'ha pogut perpetuar, afirma el de Sueca, ha estat perquè, majoritàriament, ha romàs en la «covardia»; en aquest sentit, l'antiheroisme és inherent a la «condició humana». En certa manera, però, arriba a «comprendre» l'aparició de l'«heroi» en unes determinades circumstàncies de guerra o de revolta, circumstàncies que –torna al cas de Malraux– no eren les del francès. Les darreres línies no poden ser més il·lustratives de la postura del suecà al

respecte d'aquest concepte, al qual ha arribat a partir d'un fet d'actualitat esdevingut anècdota: «Fan molta por, els “herois” vocacionals. Si ha d'haver-hi “herois”, que siguin els inevitables: pocs i eficients. No literaris.» (277).

«Nota sobre la mentida», en canvi, parteix d'una citació que inclou el concepte –o els conceptes, atès que la reflexió inclou dos termes contraris– a partir del qual es desenvolupa tot l'article: «El drama és que, sense saber *quid est veritas*, sí que sabem tanmateix què és mentida. Ho deia, i molt ben dit, Cesare Pavese. Potser la paraula “drama” no li pertany: el cito de memòria, i no en garanteixo la literalitat. Però la idea és aquesta.» (258). A diferència de les que hem vist en l'apartat dedicat als inicis amb citació, aquesta no conté cap marca tipogràfica específica –ni cometes, ni cursiva, ni un espai en blanc que la separa– que assenyale que l'assagista atorga la paraula a un altre. Com explica Carme Gregori (2011: 111) –tot i que la investigadora es refereix als aforismes, el plantejament és igualment vàlid per als articles–, hi ha casos en què Fuster, en compte de cedir l'enunciació, inclou el text d'altri en el seu propi, de manera que –el mateix suecà ens n'avisava– no n'assegura la literalitat. De fet, ell mateix és conscient que la frase original no és exactament com l'ha reproduïda i que tal vegada Pavese no emprara el terme «drama» que ell, en un principi –perquè, diu, «cito de memòria»– li ha atribuït. No podem saber si, en realitat, Fuster escrivia aquella frase emparant-se en el record o si es tracta d'un recurs argumentatiu de modèstia per a la construcció de l'*ethos*, però allò cert és que els seus mots traduïen la pràctica totalitat dels que escrivia l'escriptor italià en nota del 5 de gener de 1938 al seu *Il mestiere di vivere*: tot indicant que l'art de viure és l'art de saber creure les mentides, Pavese lamenta que «il tremendo è che, non sapendo *quid sit veritas*, sappiamo però che cos'è la menzogna» (Pavese 2000: 75).

En qualsevol cas, l'assagista desenvolupa una divagació, a partir d'una lleugera puntualització a la idea de l'italià, sobre els conceptes «mentida» i «veritat», i la importància de les «paraules»: tota «veritat», per tractar-se d'una categoria confusa i inestable, és susceptible de generar infinitat de «mentides» que, per mitjà de les «paraules», cerquen versemblança. Per a Fuster, existeixen diferents tipus de «mentides»: «les «sublims, les magnífiques, les hagiografiades», de què consta, per exemple, qualsevol filosofia que intenta *explicar* una «realitat»; les «petites, quotidianes, les dels diaris i dels discursos, les dels llibres

i de la televisió, les dels poemes i dels xistes», que són fàcilment detectables; i, encara, les que formen part de les nostres relacions amb els altres, ja siga d'amistat, de negocis o de veïnat (259). La base de la «veritat» i la «mentida» és, per tant, la «paraula»; ara bé, mentre que una expectativa de «veritat» requereix la constatació d'un «fet» per sostenir-se, la «mentida» es manté amb les paraules, és «la paraula jugada com a paraula: una trampa, una fantasia, una ambigüïtat» (260). Convé, rebla el de Sueca, «desconfiar», i no ho fem prou, atès que fins i tot les paraules que arrepleguen els diccionaris, en principi inofensives i innòcues, ja són utilitzades com a «mentides».

En «Cartanova», d'altra banda, l'article gira al voltant d'aquesta paraula, la definició de la qual sorgeix del *Tesoro de la lengua castellana o española*, de 1611, de Sebastián de Covarrubias: «Cartanova: en lengua valenciana, las coplas o relación en prosa de algún suceso nuevo y notable, que los ciegos y los charlatanes y salta en banco, venden por las calles y las plazas» (524). La pista sobre l'existència d'aquests «plecs solts» pensats per al «consum popular» el du a deixar la porta oberta per a futures investigacions sobre aquest tipus de «literatura» –o «infraliteratura»–, les quals permetrien conèixer l'estat del català en aquella època, abans de la castellanització de la impremta o amb la impremta en procés de castellanitzar-se. Fuster, doncs, inicia la seua contribució del mes d'octubre de 1983 a partir de la reflexió d'un concepte trobat en un llibre del 1611, una reflexió que desembocarà en la constatació d'un buit sobre el «fet lingüístic» i el «fet literari (o subliterari)» d'un període que caldria que fora omplert amb estudis i investigacions.

5.2. ELS ARTICLES AMB LA SEQÜÈNCIA ARGUMENTATIVA PREDOMINANT

5.2.1. *Els articles amb les parts de la superestructura argumentativa en l'ordre establert*

5.2.1.1. «La importància del carrer»

Quant a l'anàlisi de l'estructura, començarem per l'article «La importància del carrer». D'acord amb l'actualització que Arenas (1997: 181-309) fa dels diferents punts de la superestructura argumentativa de l'assaig, procedents de la retòrica clàssica, l'article

comença per un exordi que cerca captar l'atenció del lector i disposar-lo favorablement. En aquest cas, l'exordi tracta un fet derivat de la pròpia observació –es materialitza amb l'expressió «em fa la impressió»–, això és, un objecte d'acord d'allò real en paraules de Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 123); aquest fet es convertirà, d'altra banda, en la tesi que Fuster defensarà al llarg de l'article, explicitada pel mateix autor i, a més, encapçalada pel recurs de l'*excusatio*: «No voldria exagerar-ho, però em fa la impressió que hem arribat al punt ja definitiu de la decadència del carrer. Vull dir: del “carrer” com a espai de convivència.» (301). De la tesi nova es dedueix, per tant, la tesi anterior seguint l'esquema argumentatiu bàsic d'Adam: abans, el «carrer» era un lloc de convivència. El suecà, doncs, ha plantejat el problema inicial amb una primera premissa.

Abans de tancar l'exordi i passar a la part d'exposició i argumentació, encara ens presenta una segona premissa, aquesta vegada amb l'aparença d'una anècdota, amb una clara intenció de justificar aquesta «impressió» de la decadència del carrer, però també per a captar l'atenció dels lectors mitjançant el recurs de l'*exemplum*:

Quan jo era petit... Em fa la impressió que ho explicaré millor amb un plantejament anecdòtic. Quan jo era petit, no parava a casa sinó les hores imprescindibles de menjar i de dormir: anava a escola, i en sortir-ne, el meu món era el carrer. Devia tenir cinc o sis anys, a tot estirar, i ja m'hi deixaven córrer. Al carrer, jugàvem, renyíem, apreníem males paraules i secrets increïbles. Era una altra «escola», allò: potser no gaire selecta; ben útil, tanmateix. (301)

Fuster ha exposat la tesi nova i hi ha aportat una anècdota que il·lustra la tesi anterior que havíem deduït. Tenim, per tant, una clara oposició inicial entre el carrer com era abans, on ocorria la vida, i el carrer d'ara, que ja no és aquella «altra “escola” [...] potser no gaire selecta, ben útil, tanmateix» (301). A grans trets, hi veiem surar un dels tòpics –un dels objectes d'acord d'allò preferible– que apuntaven Perelman i Olbrechts-Tyteca: el lloc de l'ordre, en què s'afirma la superioritat –o, en aquest cas, la major importància– del carrer d'abans respecte al carrer d'ara. L'assagista, que encara posa de mostra la seua experiència,

explica que, al seu poble, a Sueca, tot i que els carrers ja esdevinguen com en tants altres indrets carreteres, «els nens actuals [...] encara conserven aquesta opció» (301).

A continuació, entrem de ple en la segona part de la superestructura argumentativa. A pesar que, tècnicament, la retòrica clàssica parla de narració/exposició i d'argumentació com a parts separades, nosaltres les hem ajuntades ací, atès que s'hi interrelacionen. Aquesta segona part està distribuïda, al seu torn, en tres premisses amb els respectius arguments d'acord amb les tres etapes d'edat: els nens, els adolescents i la gent major.

Lligat a la premissa dels nens, trobem el primer argument que, segons Fuster, provoca aquesta «decadència del carrer»: «la influència de la llar i de l'aula, generalment oclusiva» (301). Es tracta d'un argument per dissociació (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 299-300) en què s'oposa el carrer amb els espais tancats. A més, hi exposa les conseqüències: l'abandó del carrer per part dels nens té efectes negatius sobre la llengua en grans ciutats com València, ja que aquests només van «de casa al col·legi, del col·legi a casa, i en l'endemig, el televisor o qualsevol altre tràmit vigilat» (301), on només senten parlar castellà. Recordem que, en l'any 1972, el col·legi era, com la televisió o la ràdio, exclusivament en castellà, cosa que el mateix Fuster remarca amb un to alarmant: «De vegades –què “de vegades”!: dramàticament sovint–, el xiquet no sent parlar més que castellà, el castellà dels papàs, dels mestres i dels locutors» (301). Igualment, també n'afecta la personalitat i, en definitiva, «la canalla que puja està condemnada a ser tremendament conservadora, dòcil i estúpida» (302).

Abans de passar a la següent etapa, encara hi inclou dos contra arguments. D'una banda, el dels «pedagogs “progressistes”», amb les seues «institucions docents alegres i un pèl “llibertàries”»; en un principi, sembla que l'accepta («potser sí, que són eficaces»), tot i que el connector concessiu «però» desautoritza la proposició anterior, ja que sols beneficien «un sector quantitativament mediocre de criatures» (302). D'una altra, el dels campaments o altres centres, que «no en són una alternativa sana» (302). I, si abans parlava de la ciutat de València a partir de la substitució lingüística, ara aportarà l'exemple de Barcelona, on «únicament a les barriades inferiors i desassistides subsisteix una mica de carrer» (302). Notem que el contra argument és, segons els havien classificats Perelman i Olbrechts-Tyteca, un argument per dissociació, en aquest cas, del parell contrari, generat, d'un cantó, per «la Barcelona cèntrica, i la Barcelona de veïnat opulent, i la Barcelona burocràtica i de la lumpen-

mesocràcia» i, d'un altre, «les zones “populars”», on cal entendre per «populars» les zones que habiten les classes populars. És a dir, a grans trets, la identificació del «carrer» com a espai de convivència amb les classes socioeconòmiques més modestes, i del «carrer» com a espai buit amb les classes mitjanes i altes.

La premissa que dona lloc al segon argument és la dels adolescents: «L'adolescent es desplaça amb una certa inquietud, com a reacció. Descobreix el carrer» (302). A continuació, amb el connector «però» ens marca la introducció de l'argument, que es veu reafirmat pel connector «de fet»: «Però no el carrer “antic” –un lloc de coincidència, de tria o de baralla–, sinó una vaga oportunitat de deambular. De fet, es limita de seguida: els seus trajectes solen ser breus i fixos, cafeteria, discoteca, societat d'esport o cine» (302). Per a concloure tot seguit que, per als adolescents «no existeix el carrer» (302), i només és l'espai físic que han de *xafar* per a anar d'un lloc a un altre.

La tercera premissa està dedicada, com no podia ser d'una altra manera, als grans. L'argument, en aquest cas, és causal: «Les persones adultes, per poc involucrades que estiguin en alguna feina –o en alguna diversió–, es veuen forçades a eludir el carrer» (302); dit en altres paraules, que, com que estan ocupades en altres afers, no «habituen» el carrer. Per a completar-lo, hi aporta un exemple que ho acredita com a testimoni: «Conec molta gent que passa mesos i mesos, a Barcelona, sense caminar pel carrer. No saben què és un carrer, ni què passa al carrer, en la hipòtesi que pogués passar-hi alguna cosa» (302).

Una volta Fuster ha fet un repàs de les diferents etapes de la vida humana i la seua relació amb aquest «carrer» entès com a «espai de convivència», arriba a la part de la conclusió. Tot l'article és un únic paràgraf, de manera que el suecà marca el canvi de secció amb la cita del poeta –que hem identificat amb Jordi Sarsanedas–: «I baixem al carrer»²⁴⁵ (302), la qual li serveix per a invocar un dels tòpics del realisme compromès vigent en la literatura catalana en els anys anteriors a la publicació de l'article (1972), com és el de l'intel·lectual que s'acosta a la realitat del poble. Després, fa una mena de resum o recopilació de tots els arguments que hi ha donat, i torna a recordar la tesi: «El carrer no existeix. Objectivament ha deixat de ser el carrer que era» (302). L'aparició de la tesi al principi, amb

---

²⁴⁵ Aquest vers pertany al poema «Novetat del món», de *La Rambla de les Flors*, 1955.

el desenvolupament i la posterior reafirmació, dona lloc a una distribució circular (Gómez Calderón 2004).

Ara bé, malgrat que l'article sembla acabat, encara hi ha «les conseqüències “socials”» que aquest problema genera i que en serien les conclusions: la desconeixença i la ignorància mútua. Finalment, apunta una possible solució donada per «alguns urbanistes» (un nou contraargument), de la qual se'n distancia, perquè no hi creu, mitjançant la seua ironia característica: «Alguns urbanistes [...] planegen solucions animoses, per a rics, habitualment, o per a pobres, en un rampell de paternalisme emocionant. Els urbanistes pertanyen a la colla dels qui mai no posen els peus al carrer, en aquest últim residu de carrer que encara perdura...» (303). Les seues paraules finals, «En fi...», demostren que es tracta d'un final obert que cerca la reflexió del lector.

Des del punt de vista de la dominància seqüencial, amb la presència de la tesi nova –i l'anterior, deduïble primer per contrast amb la nova situació; manifestada després pel mateix Fuster–, amb les premisses, amb els arguments i amb la conclusió, podem afirmar que l'argumentativa és, sens dubte, la seqüència dominant. Tanmateix, també té un pes important la seqüència expositiva, per exemple, quan explica la «quasi absoluta dimissió lingüística» de la ciutat de València, perquè els xiquets ixen poc al carrer, o quan diferencia entre la Barcelona de les classes mitjanes i altes, i la Barcelona de les classes baixes. També, en comentar el comportament dels adolescents, potser podríem veure-hi una breu seqüència descriptiva quan enumera els llocs on van: «els seus trajectes solen ser breus i fixos, cafeteria, discoteca, societat d'esport o cine» (302). Igualment, trobaríem la seqüència narrativa quan ens conta l'anècdota de quan era petit.

Hem vist, doncs, com l'article s'ajusta perfectament a la classificació de la retòrica clàssica, amb l'exordi, l'exposició i l'argumentació, i la conclusió. Estem davant d'una argumentació clàssica al voltant de la decadència del carrer com a centre de la vida. A més de la seqüència argumentativa dominant, hom veu clar que és la funció argumentativa la rectora per a l'organització del text. Fuster, a mode de diàleg amb el lector i amb ell mateix, presenta premisses i arguments a favor i en contra de la seua tesi, però, malgrat que en deduïm el posicionament –marcat ja des del títol: «Importància del carrer»–, deixa el tema obert

perquè siga el públic qui en continue la reflexió, sobretot perquè el que li interessa és el debat a l'entorn de les conseqüències apuntades en la conclusió.

D'altra banda, hi ha unes altres pistes que també ens indiquen que estem davant d'un text argumentatiu; es tracta dels nombrosos mecanismes de modalització que mostren la subjectivitat del text. Tenim el lèxic valoratiu negatiu, com que els nens són «víctimes de la maniobra» o que la «canalla» està «condemnada a ser tremendament conservadora, dòcil i estúpida». També hi ha els connectors argumentatius «però» o «de fet», ja comentats, o els recursos retòrics de l'*excusatio* i la ironia en tractar la solució dels «urbanistes». Igualment, hem observat l'ús de les cometes o de la cursiva per a destacar significats determinats, com «escola» (per a designar el que s'aprenia al carrer), «antic» (que acompanya també al carrer i que fa referència a aquell lloc de convivència), «*passejar*» (l'acció que hom ha de fer per Barcelona per localitzar que és a les «barriades inferiors i desassistides», però que, evidentment, no té el sentit de caminar per fer exercici corporal o prendre l'aire, ja que, no és normal «passejar» en aquest sentit per aquells indrets) o «populars» (per a posar èmfasi en aquelles zones habitades per les classes populars, és a dir, les classes més baixes, o bé en els pobles, en contraposició a les grans ciutats). O les parèmies «ser el pa de cada dia» i «no amagar el cap sota l'ala».

5.2.1.2. «Sobre alguns escrúpols»

Aquest tipus d'articles literaris en què l'argumentació es veu tant en el pla seqüencial com en la funció rectora és molt freqüent en el corpus d'articles seleccionat. Un altre exemple molt clar és l'article «Sobre alguns escrúpols». En aquest cas, Fuster pren com a punt de partida una citació, un recurs, com hem vist, molt habitual en el suecà, ja que, per a ell, l'escriptura i la lectura estan estretament unides. En el paper que ens ocupa, les paraules que li serveixen per a desenvolupar la reflexió són les atribuïdes a Pere el Cerimoniós, que Joan Fuster ha localitzat en el primer volum de l'edició curada per part de Ramon Gubern de l'*Epistolari* (1955) reial: «... Car bona és la justícia moderada» (161). L'assagista, per mitjà d'un seguit de seqüències expositives barrejades amb alguna de descriptiva —«El rei Pere no fou un home massa “temperant”, precisament» (161)—, prova de contextualitzar la frase, de

comentar-ne l'origen: malgrat la fama de ferotge i d'agressiu que s'havia guanyat el rei –com ho testimonia el malnom d'«el Cruel», amb què alguns historiadors l'han batejat–, davant la repressió d'una revolta armada, recomana als súbdits que hi actuen amb mesura. Veiem, ja en aquesta primera secció, que l'article girarà al voltant de la justícia, és a dir, un valor abstracte –un objecte d'acord d'allò preferible–, tenint en compte, és clar, que aquell públic lector que té al davant comparteix el valor de justícia del món occidental.

Exposat l'exordi, ens endinsem en el desenvolupament o en l'exposició i l'argumentació: «“Justícia moderada”... És una fórmula curiosa. Perquè una justícia “moderada”, ¿és encara justícia?» (161). Amb la repetició del sintagma «justícia moderada», seguida d'uns punts suspensius que tenen la funció de marcar una pausa perquè el lector torne al tema important, Fuster es qüestiona, amb una interrogació retòrica, si la moderació en la justícia no n'altera el significat. A través d'un primer argument de quantitat, atès que apel·la als coneixements dels lectors, corrobora la premissa, amb l'ús explícit de l'al·legoria que representa el concepte tractat: «De fet, la idea de justícia [...], tots nosaltres l'hem assimilada ben gràficament a través de l'al·legoria de la balança exacta i dels ulls embenats» (161).

Tot seguit, a mode de sentència, encara enuncia un argument quasi lògic, a cavall entre la tautologia i la definició: «La justícia és justícia o no és» (161). Com a tautologia, observem que el substantiu és el mateix –justícia–; no obstant això, la fórmula d'identitat ens encamina cap a una diferència (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 338): podríem dir que el segon terme és un substantiu adjectivat. Com a definició, es tractaria d'una definició descriptiva, ja que aquest tipus de definicions, que en aquest cas s'ajuda de la conjunció «o» i de la cursiva del verb «ser», indica quin és el sentit atorgat a un mot en un context determinat (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 329). A més, Fuster s'afanya a matisar la sentència de caire taxatiu: «La “moderació”, doncs, seria ja, en el fons, un principi d'injustícia...» (161). Una justícia que es modera, per tant, no pot ser justícia.

Tanmateix, hi addueix un descàrrec que podria prendre forma de contraargument, en considerar que el concepte de «justícia» a què es referia Pere el Cerimoniós i que han subscrit molts altres després, s'associa a «càstig»: «Fins i tot és prou probable que, en la pràctica, qualsevol “justícia” només sigui una arma [...] per a impartir una mena o altra de “càstig”» (161). En aquest cas, es mostra d'acord amb la frase enunciada –«bona és la justícia

moderada» (161)–, perquè la «moderació» actuaria com a mesura de cautela, de precaució; des d'aquesta perspectiva, *castigar* des de la temprança sempre resultarà una mesura cautelosa, almenys quant als ciutadans.

Amb el connector contrastiu «però», Fuster deixa enrere aquella «justícia» sinònim de «càstig» del Cerimoniós, en què veia la moderació com a bona, i passa, embolcallada amb una nova sèrie de preguntes retòriques, a una altra premissa sobre un nou tipus de «justícia»: «Però ¿i la “justícia” que es pensa ser justícia de debò i no simple càstig resoludament arbitrari? ¿Admet mitigacions, condescendències, suavitats?...» (161-162). Ens trobem, de nou, amb el mateix argument que abans: quan la justícia es modera –i torna a fer referència a la imatge que tenim de l'al·legoria atribuïda a la «justícia clàssica»–, es trau «la bena dels ulls i, tenint-ne plena confiança, fa que la balança es decanti per un costat» (162); per tant, això ja no és tampoc «justícia». Com a suport –no com a autoritat–, enuncia la sentència llatina «fiat justitia, ruat coelum» –més o menys de manera literal: «que es faça justícia encara que s'enfonse el cel»–, la qual creu lògica, atès que «si la justícia ha de ser, que sigui justícia –peti qui peti» (162).

El suecà, que va estudiar Dret com ell mateix hi confessa –«de la meva època d'estudiant de Lleis» (162)–, basa els seus arguments en l'*ethos*, és a dir, en aquell conjunt de qualitats positives per a despertar la persuasió en el lector. Més encara, amb aquesta afirmació, Fuster se'ns presenta com una persona que coneix el món de la justícia –i, per tant, com un argument de persona–, encara que li'n quede una «vaga memòria». No obstant això, novament en forma de sentència llatina, presenta un contraargument al «radicalisme “justicier”»: «summum jus, summa injuria»²⁴⁶, o dit d'una altra manera, que l'aplicació de la llei amb rigor, de vegades, pot convertir-se en la major forma d'injustícia.

Amb aquesta sentència, postil·la, no es tracta, o com a mínim, no tan sols, de «refusar el fanatisme o la perfídia», hipotèticament derivables de les lleis, sinó que hi entra en joc un altre element: els escrúpols. En aquest sentit, planteja una nova premissa amb la interrogació retòrica: «¿qui és que s'atreveria a arrogar-se la dignitat d'exercir la “justícia” en termes dràstics?» (162). És a dir, que ningú no podria exercir la justícia segons el «fiat justitia, ruat

²⁴⁶ S'ha atribuït aquesta sentència a Ciceró, atès que la cita es troba a *De officiis* (I, 33).

coelum», perquè, d'acord amb l'Evangeli, «qui estigui net de culpa que llanci la primera pedra», cosa que dificulta la presa de decisions *justes*. No és, però, un argument d'autoritat; Fuster no empra la Bíblia en qualitat de llibre sagrat, sinó que n'aprofita la frase perquè il·lustra, d'una manera gràfica, el que vol dir. Des d'aquest punt de vista, parlariem d'un argument d'enllaç, concretament d'una il·lustració en el sentit que hi donen Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 546): amb la funció de reforçar l'adhesió a una regla coneguda i admesa.

Ens trobem davant d'un cercle viciós: ningú no pot administrar la justícia com a justícia si tots tenen –tenim– culpa o part de culpa d'alguna cosa, fins i tot, «començant per la “culpa” implícita en la mateixa situació de decidir “en justícia”» (162). Per això introdueix el tema dels escrúpols, que sempre apareixen en tot allò que impliqui un judici o una sentència: «Aquesta situació és la de “tots”: en el tribunal, en els altres tribunals, sigui la crítica literària o el confessionari, en qualsevol opinió per privada i banal que sembli» (162). Observem, a més, l'argument de quantitat amb el plural inclusiu «tots», atès que l'autor dona per fet que, tant a ell com als lectors, se'ls presentarien escrúpols a l'hora de judicar. Més encara –i ho enllaça amb la nota inicial–, la presència d'alguns escrúpols, d'una «mala consciència», explicaria la *rebaixa* en el «càstig» de Pere el Cerimoniós. Com també, d'altra banda –i inicia una seqüència expositiva–, l'atenuació de determinades «penes» des del segle XVIII, com els robatoris, els heretges, l'homosexualitat o la dissidència política.

Abans d'entrar en la conclusió, encara presenta la premissa de la justícia quan adopta funcions de «venjança». Apel·lant a les emocions del lector, amb el plural inclusiu, convida que ens adonem d'aquesta assimilació i, com a conseqüència, ens n'avergonyim. Amb l'argument de la inèrcia o de la tradició, ens recorda que allò tampoc no pot ser justícia, ja que «ens han ensenyat que la “venjança” és tot el contrari de la “justícia”, o, pel cap baix, una cosa molt distinta de la “justícia”» (163). El suecà es nega a baixar els braços i resignar-se a acceptar aquest tipus de «justícies»: «Però aspirem a sortir-ne...» (163). En aquesta direcció, l'assagista proposa anar més enllà d'una moderació de la justícia, ja que, com a punt de partida, «sempre serà un avantatge», però, a la pràctica, «no és suficient» (163).

Joan Fuster, mitjançant preguntes i respostes, amb ziga-zagues, avança en el seu discurs –un discurs nascut, no ho oblidem, com a comentari a una citació– fins a la conclusió.

L'escriptor, a partir de la nota de lectura, ens ha guiat per diferents camins del que coneixem com a «justícia»: ens ha presentat, d'una banda, la «justícia» com a càstig, la «justícia» radical, la «justícia» com a venjança, i, d'una altra, la «justícia» amb moderació o amb escrúpols. Però, amb els diferents arguments, ens ha intentat convèncer que, per a administrar una «justícia» portada a l'extrem, no hi ha ningú capacitat, per la mateixa «culpa» que se'n derivaria i pels escrúpols, tot i que aquests són positius en els casos en què la «justícia» ha acabat en violència, ja siga per càstig o per venjança. Llavors, si el de Sueca troba que cap de les aplicacions de la justícia és realment «justa», només li queda una solució: cal un «nou» concepte de «justícia». Aquesta és la tesi a què ens ha volgut portar al llarg de tot aquest recorregut, i que observem ara en la conclusió, de manera que dona lloc a una distribució textual inductiva. No serà ocios recordar que Fuster escriu aquesta aproximació al sentit de la justícia encara sota una llarga dictadura, mancada de les garanties mínimes d'un estat de dret.

Tanmateix, el suecà no té la resposta a quin hauria de ser aquest nou concepte, i, a mode de resum, recorda que els escrúpols i els prejudicis en dificulten la conceptualització. Per això, Fuster li passa el torn al lector, perquè hi reflexione, amb l'última pregunta retòrica: «Una justícia que no sigui venjança, que no sigui càstig, que no sigui... ¿Què hauria de ser?» (163). Comptat i debatut, aquest *diàleg*, d'una banda, amb el rei català i, d'una altra, amb ell mateix desemboca en el final obert, en què demana la participació, una volta més, del públic per tal de cercar una nova accepció de «justícia».

Hem comprovat, com en el cas anterior, el doble paper de l'argumentació: per un costat, com a funció que estructura el text i que té per objectiu despertar l'interès intel·lectual del lector; per un altre, com a seqüència dominant –acompanyada en diverses ocasions per l'expositiva– que dona lloc a una tipologia textual. Igualment, la modalització present ens orienta davant de quin tipus de text estem: l'exclamació referida al rei Pere («pobre!, que al cel sia»), el lèxic valoratiu («sinuosa equivalència», «capciosa sinonímia», «traduccions excitades»), l'expressió «peti qui peti», els connectors argumentatius «però», «al capdavall» o «en efecte», les interrogacions retòriques, o l'ús de les cometes i la cursiva per a marcar un significat concret dels termes «justícia», «moderació», «càstig», «mala consciència» o «venjança».

5.2.1.3. «L'espia que ve de la impremta»

El tercer exemple d'article amb les parts de la superestructura argumentativa en *l'ordo naturalis* que hem escollit per l'alta representativitat és «L'espia que ve de la impremta». El text en qüestió disposa d'una estructura formada per tres parts: una presentació, una part en què, com ocorria en «La importància del carrer», es barregen la part expositiva i la part argumentativa –hi ha dues premisses amb els respectius arguments–, i una conclusió. Joan Fuster parteix d'una anècdota personal relacionada amb el seu gust per les novel·les policiaques, un gust que començà de jove, per a donar forma a l'exordi:

Sempre he estat un lector assidu de novel·les policiaques. L'afecció em ve de molt jove: potser dels dotze o tretze anys. La veritat és que, en aquella època de la meua vida, jo no tenia llibres propis, ni podia comprar-me'n, i havia de valer-me d'allò que em deixaven els amics. Per una sèrie de circumstàncies que ara no explicaré, els papers que aleshores van caure a les meves mans no van ser els clàssics de l'adolescència, Verne, Salgari, els «robinsons», sinó històries de lladres i serenos, angleses o ianquis, de les que publicava l'Editorial Molino. I no hi he perdut el gust, al gènere. Encara hi acudeixo de tant en tant, per desintoxicar-me una mica de les altres lectures, les habituals, que solen ser espessament erudites, o refinadament literàries, en general. És possible que també m'hi indueixi una certa necessitat psicossomàtica: sedentari com sóc, pacífic per temperament i escèptic en matèria de moral, no m'estranyaria gens, alguna cosa en mi deu sentir-se atreta per les aventures de la lluita entre el delictes i la llei. No ho sé. Aquest és el cas, però. (415)

El suecà presenta el tema i, amb la descripció de l'origen de la seua afició novel·lística (seqüència descriptiva, per tant), pretén captar l'atenció dels lectors i fer més pròxim el discurs. Fixem-nos que, en aquest sentit, l'assagista mostra una part –reduïda, si es vol– de la seua joventut, amb una experiència fàcilment compartible per part del seu públic; alhora, també *rebaixa* el pòsit llibresc d'adolescent, amb «històries de lladres i serenos», en compte dels clàssics, com Jules Verne, Emilio Salgari o Daniel Defoe. En qualsevol cas, l'assagista

justifica la perdurabilitat d'aquesta propensió cap a la narrativa policíaca per dos motius: per un costat, perquè li permeten desconnectar de les lectures «habituals», més cultes, més documentades; i, per un altre, potser per complementar, amb un punt d'acció, el seu tarannà sedentari, pacífic i escèptic.

D'altra banda, encara en l'exordi, allarga el comentari sobre les seues preferències al voltant d'aquesta «subliteratura», com l'etiquetarà més endavant. La novel·la negra i la ciència-ficció, per exemple, no l'atrauen: pel que fa al primer cas, no li interessien «l'espectacle de les accions violentes, i violentes *per se*, anècdotes justificades en elles mateixes»; respecte al segon, «les peripècies d'una tecnologia futuroide, amb viatges i guerres interplanetaris, personatges fabulosos, utopies hòrrides i explicacions aproximativament acadèmiques», li resulten indiferents (415). Ara bé, sí que sol llegir, a la llarga, les novel·les d'espionatge –subgènere que, ara ho sabem, havia estat introduït ja pel títol: «L'espia que ve de la impremta». Fuster ha dedicat, doncs, els dos primers paràgrafs a l'exordi, a la presentació de les seues aficions dins la literatura de gènere: mentre que freqüenta la narrativa policíaca d'enigma a mode de «desintoxicació» de l'*alta literatura* i reconeix la qualitat de determinades novel·les d'espies, no li interessien ni el gènere negre ni les que s'esdevenen en universos alternatius o futuristes de la ciència-ficció.

L'exposició i l'argumentació, que, com hem apuntat adés, van de la mà, començarien amb la introducció, aprofitant els dos subgèneres que ha remarcat, de la tesi de l'article: «Fonamentalment, tota aquesta “subliteratura” sol transportar una càrrega ideològica molt forta. Més encara que l'altra, la literatura *tout court*. I sol ser “de dretes”.» (416). Llavors, aquesta part expositivoargumentativa es bifurca en les dues preferències, que actuen com a premisses i que se sustenten sobre els respectius arguments. D'una banda, les novel·les policíacques actuarien com a vehicle ideològic per un simple maniqueisme de «bons *versus* dolents» respecte a l'acompliment o no de la «legalitat»: «els gàngsters són gàngsters, i obren fora de la “lleï”, i els policies són policies, i representen la “lleï”» (416). L'argument s'esdevé, d'acord amb Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 329), per una «definició de condensació», ja que mostra els elements essencials de la definició descriptiva: Fuster redueix el paper del protagonista i de l'antagonista a la relació que estableixen amb la llei, de manera que uns, els bons, que es corresponen amb els policies, són els que l'encarnen i la

protegeixen, i els altres, els dolents, representats pels gàngsters, els que la incompleixen, els que hi viuen al marge. Si la preservació de la llei i l'ordre, de l'*statu quo*, s'ha associat tradicionalment als valors de la «dreta», i en aquest tipus de *literatura* els vencedors són els que en vetlen per la protecció, l'equació sembla clara. Fins i tot, quan el protagonista se'n presenta d'una manera, diguem-ne, poc amable —«detectiu privat, cínic, borratxo, crapulós, tifa» (416)—, aquest no deixa de ser un policia, no deixa de servir la llei. A més d'aquesta literatura de consum, també abonen l'argument exemples extrets de la pantalla: enrere ha quedat el cinema mut en què l'acció dels guàrdies se n'anava en orris i despertava el somriure dels espectadors; ara s'ha passat «a la glorificació sistemàtica del *flic*, a l'èpica policial dels telefilms, a *Els àngels de Charlie*» (416), que comparteixen l'estructura maniquea de bons i dolents dels llibres. Al capdavall, segons Fuster, se cerca la dissuasió que «el crim no compensa», una propaganda més efectiva que les sancions que preveu el Codi Penal.

D'una altra, les novel·les d'espionatge que arriben al bloc occidental, centrades «en un punt decisiu en la baralla —permanent— entre capitalisme i comunisme» (416), desprenen un «anticomunisme rabiós». Des d'aquesta perspectiva, el protagonista, encara que inicialment puga ser considerat com «un traïdor de professió», un mercenari, en realitat «és un fanàtic» i adquireix el paper d'heroi salvador de la «civilització cristiana» i del «sistema» (416). De nou, tot i que per mitjà d'una argumentació pel model (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 554-568) en què s'exalça la missió protectora de la *humanitat* —de l'ordre, del sistema— portada a terme per l'espia, aquesta «subliteratura» transpira un fort contingut ideològic cap a la «dreta». En aquest sentit, per a Fuster no seria desproporcionat designar-la com a «literatura dirigida»; les grans potències mundials —el sector soviètic també la deu utilitzar com a estratègia—, s'aprofiten d'aquesta literatura de consum per tal de propagar i difondre el seu missatge, fins al punt que prenen, al seu parer, la categoria de ser «un instrument tan valuós com els laboratoris on s'inventen noves màquines de guerra», dels quals en depenen (417). En efecte, per a l'assagista, aquestes novel·les d'espionatge no deixen de ser una arma —ideològica— més per tal de legitimar el sistema, per tal de tenir *controlada* la població. Cal, doncs, mantenir-se'n *allunyat* a l'hora d'endinsar-s'hi: «Llegir Le Carré, i creure-se'l, és caure en la trampa» (417).

Explicats aquests dos arguments, l'assagista dona pas a la conclusió; l'exposició i l'argumentació prèvies, amb què ha refermat la tesi sobre l'àmplia difusió d'una ideologia dretana per mitjà d'una determinada literatura de consum, li serveixen per a posar en dubte la condició d'«esquerra» d'aquelles suposades «esquerres» que governen:

El veïnat queda sotmès implacablement a una manipulació ideològica tan metòdica, tan incisiva, tan pèrfida, que un no acaba de comprendre com, en alguns llocs i en algunes eleccions, puguen guanyar les «esquerres». I quan guanyen les «esquerres», la pregunta immediata és si són de veres «esquerres» o què. Sense anar-hi més lluny, ací, entre nosaltres, ¿qui no és de «dretes»? Comencen a ser-ho molts dels qui es proclamen d'«extrema esquerra»: el fet que ells no s'adonin que ho són no importa. Les «esquerres» parlamentàries, escandalosament suaus, vaselina pura, enganyen la clientela. O no. La clientela de l'esquerra, quan sap llegir i té la vel·leïtat de llegir, no s'encara amb els textos doctrinals solemnes, difícils de deglutir, sinó amb la producció industrial de la tipografia, que troba a la cantonada. (417)

La conseqüència esperable del degoteig ideològic dretà, de l'aplicació de la tesi que ha defensat al llarg de l'article, hauria de ser la victòria de la «dreta»; no obstant això, en aquestes circumstàncies, l'«esquerra» apareix com a vencedora. Aquesta paradoxa porta Fuster a qüestionar si l'«esquerra» és «esquerra», o si, pel contrari, es tracta d'una «dreta» *disfressada*; més encara, a casa nostra, alguns dels que es reivindicaven com a «extrema esquerra» s'han *moderat* fins al punt que, a ulls de l'assagista, s'han convertit en «dreta». Hem vist al llarg d'aquesta tesi que la crítica de Fuster a l'«esquerra» esdevé un *leitmotiv* de la seua producció assagística durant el temps de la Transició espanyola –amb algunes pinzellades ja en els anys anteriors, siga dit de passada–; en aquesta ocasió, a més, la crítica s'amplia cap als votants de l'esquerra, que, en compte de fornir-se intel·lectualment amb la bibliografia teòrica, consumeixen *literatura de quiosc*. Per tant, si els electors, viciats per la cosmovisió dretana que els arriba per tots els costats, opten per l'«esquerra», potser és perquè, al capdavall, no la perceben gens diferenciada de la «dreta». El de Sueca encara aporta un hipotètic argument d'autoritat més, des de la sociologia, a la seua tesi: «Una investigació

sociològica de les publicacions periòdiques barcelonines –en castellà, naturalment– faria veure com, descaradament o sota dissimulacions evidents, totes són vehicles d’una ideologia “dretista”» (417).

Per mitjà d’un article que segueix una estructura argumentativa clàssica –exordi, exposició/argumentació i conclusió–, Fuster presenta als lectors una tesi que es veu reforçada amb dos arguments. Ara bé, més que l’exposició argumentativa, el que interessa és l’aplicació d’aquesta tesi a la realitat sociopolítica del moment i, sobretot, la crítica, de nou –i cada vegada més freqüent en els papers del període–, a l’esquerra que no sap ser «esquerra» perquè, tot i les formes, no deixa de ser una «dreta» més.

5.2.2. *Els articles amb les parts de la superestructura argumentativa alterades*

5.2.2.1. «Estils de pensar»

Hi ha, però, alguns articles en què les parts de la superestructura argumentativa estan alterades. Així ho manifesta, per exemple, «Estils de pensar», que comença directament des de l’exposició i l’argumentació: «*Cuando se quiere ser filósofo...* Sembla que en aquest país hi ha hagut més filòsofs que jo no em pensava» (187). Fuster, com comentarà al final de l’article en la *nota bene*, fa referència als tres articles que uns mesos abans –entre juny i agost de 1969– havia publicat a *Serra d’Or*: «Un cert dèficit de filosofia I» (191-193), «Un cert dèficit de filosofia II» (193-196) i «Un cert dèficit de filosofia III» (196-198). Potser convé que en fem cinc cèntims perquè entenguem millor l’article que comentarem, publicat el desembre d’aquell mateix any. En aquests articles de la sèrie «Un cert dèficit de filosofia», el suecà apunta una sèrie d’hipòtesis que li permeten parlar d’aquest dèficit de filosofia catalana.

En el primer, assenyala que sembla que no hi havia filòsofs perquè no hi comptaven; llevat de Ramon Llull, considerat «una gran figura, allò que se’n diu una gran figura» (191), els altres, fins i tot Joan Lluís Vives, han passat desapercebuts. No obstant això, enumera una sèrie de «pensadors», com Ramon Martí, Ramon Sibiuda, Arnau de Vilanova, Anselm Turmeda, Francesc Eiximenis, Tomàs Tosca, Francesc Pujols o Eugeni d’Ors, entre d’altres,

que, a pesar que «no hi compten», presenten «condicions personals per “comptar-hi”», com altres filòsofs occidentals d'un nivell semblant.

En el segon, realitza una taxonomia de tres grups de filòsofs: en primer lloc, els «escolàstics», com Guiu Terrena, Francesc Eiximenis, els «escocesos», Serra Húnter, Marià Cubí o Pompeu Gener, que, com que s'han limitat a repetir «uns principis apresos i del domini públic», han quedat «reduïts a rodes o rodetes d'un engranatge vastíssim i difús» (194). El següent grup conté els «filòsofs “encaixats” i no simplement “repetidors”, però tímids en les seves actituds» (194), entre els quals trobaríem Joan Lluís Vives, Jaume Balmes i Tomàs Tosca. Finalment, el tercer bloc inclou aquells filòsofs que «van fer taula rassa del que “passava” al món, quan ells hi eren, i amb una prodigiosa desimboltura, es proposaren inventar de nou un “sistema”» (195), com Ramon Llull, el doctor Turró, Francesc Pujols o Eugeni d'Ors. Aquests pensadors, que volien començar de zero i no es reduïen als esquemes existents, però, no encaixaven, cosa que el fa preguntar-se –i alhora preguntar al lector– per què, doncs, hi ha hagut aquest dèficit.

En el tercer, el que tanca la sèrie, Fuster exposa dues causes, una d'«optimista» i una altra de «pessimista», per les quals s'ha produït aquest dèficit: quant a l'optimista, es refereix al «seny» –«realistes i pragmàtics, gent acostumada a la comptabilitat i al laconisme, no sentim la temptació de la Metafísica» (197)–; pel que fa a la pessimista, apel·la a la constitució de la societat per part de «senyorsestevés» i de «pagesos» o «criptopagesos» (197), on no tindria cabuda la filosofia. D'altra banda, equipara els «filòsofs» amb els «poetes», ja que, al seu parer, «poetitzar» i «filosofar» són «intents d'agafar la vaca per allà on no hi ha manera humana d'agafar-la» (197). Ara bé, de poetes, la literatura –o la cultura– catalana en va plena, al contrari que de filòsofs. El motiu podria venir per la banda de l'*accessibilitat* a l'hora de realitzar una activitat o una altra: mentre que «“fer versos” és una opció a l'abast de gairebé tothom», «la filosofia no és una activitat factible “fora d'hores”»; dit d'una altra manera, «la filosofia és un afer de càtedra, i no de Jocs Florals» (198). A la fallada del «mecanisme acadèmic», cal sumar-hi l'idioma, sense el qual no es pot entendre una filosofia; en resum, «ni la “càtedra” ni l'“idioma” eren propicis, ni ho són, per a una “filosofia catalana”» (198). A més de totes aquestes raons, per acabar el text, Fuster

encara hi planteja una hipòtesi: que no hi ha hagut filosofia catalana perquè la classe dominant no n'ha sentit la «necessitat».

Tornem ara a l'article que ens ocupa, «Estils de pensar», i a la frase que havíem reproduït: «*Cuando se quiere ser filosofo...* Sembla que en aquest país hi ha hagut més filòsofs que jo no em pensava». Encara que no hi ha exordi inicial, el lector de *Serra d'Or* pot intuir a què es refereix Fuster ja des d'aquesta primera citació i el seu posterior comentari²⁴⁷. El desenvolupament està format, com tot seguit explicarem, per fragments dels tres filòsofs que serviran d'argument (juntament amb un quart que esmentarà en la conclusió) per a aquesta primera premissa: que hi ha hagut més pensadors dels que Fuster coneixia.

El primer és Josep Jordi Miralles i Pons, que publicà, el 1909 a Barcelona, *Observaciones de un Filósofo o La Verdadera Filosofía*. La cita inicial és d'aquest autor, i, de nou com havíem vist en el cas de «Sobre uns escrúpols», veiem la funció de pausa justificativa dels punts suspensius, més pròpia de l'oralitat, per a explicar-li, al lector, a què es deuen aquests mots. A continuació, copia un fragment, que inclou aquest «*Cuando se quiere ser filósofo*»:

Cuando se quiere ser filósofo, en el agua y ascendiendo en el mar como el pez sale a la playa, puedo decir que continuamente creía bebía agua carbónica, y esa botellita de agua pura vea las burbujitas y como en el corcho que lo aplico con el alambre o con el celuloide abre lo mismo que el vidrio roto la puerta al líquido. (187)

El suecà aprofita aquesta prosa recargolada del filòsof per llançar una definició, embolcallada amb una interrogació retòrica, del que és la filosofia»: «què és, sinó un entreteniment sintàctic, i sovint una temptativa d'utilitzar la gramàtica, per dir-ho així, *atergo?*» (187). Per a Fuster, la filosofia, com havia explicat en l'article «Un cert dèficit de filosofia III», és com la poesia, «representacions del món, de l'home, i al capdavall, de

---

²⁴⁷ És important el matís referent al lector de *Serra d'Or*; en el volum que arreplega aquests articles –*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*–, «Estils de pensar» (187-190) apareix abans que la sèrie sobre «Un cert dèficit de filosofia» (191-198), cosa que en pot dificultar la comprensió si no s'està al cas de l'ordre cronològic de publicació.

l'aventura de l'home en el món, a través de determinats processos dialèctics que tothom sap» o «intents d'agafar la vaca per allà on no hi ha manera humana d'agafar-la» (197)²⁴⁸.

Tot seguit, passa, amb el recurs de la interrogació, al segon filòsof: «I per què no buscaríem un exemplar de la *Piedra fundamental*, publicada a Barcelona el 1914 pel fill de don Pere Simó Espúñez?» (187). Per mitjà d'uns fragments de l'obra, exposa com veia Simón Espúñez fill, etimològicament, l'origen de la filosofia: «la palabra filosofia data o viene de filosa, utensilio que mi Mamá empezó a usar y aún no hace 45 años que lo usaba» (187). D'altra banda, es fixa amb la nova referència que hi fa al pare, ja que, si bé la portada incloïa que havia estat escrit per ordre del progenitor, ara és el fill el que exposa que fou ell –el pare– el que va començar a crear el món en unes coordenades molt concretes: «Entre el que antes fue Café Colón y Tívoli de esta ciudad, o sea el mismo sitio donde mi Papá empezó a hacer el Mundo o sea la Tierra o planeta que habitamos, único habitable...» (187). Fuster en fa una observació amb unes inevitables pinzellades d'humor a mode de resum: «Perquè això és el secret: l'Espúñez *senior* havia creat l'Univers, i precisament enmig del Passeig de Gràcia, circumstància que determina una Cosmologia bastant singular» (187-188).

Abans de passar al tercer filòsof, el suecà en remarca la vivesa, l'habilitat, ja que conta que quan arribà a Middle Town, per l'autoritat que s'autoatorga per a realitzar sants, en va fer un: «La Santidad que hice fue el que se llama o le llaman Wilson, presidente de los Estados Unidos. Aún es virgen [...] pues no le han roto aún el hilo de la utilidad, bondad, sinceridad...» (188). L'assagista encara ens descobreix, sense deixar l'humor, i per «evitar qualsevol suspicàcia algomàver», que el fill de Pere Simó Espúñez redactà alguns versos en la nostra llengua. El comentari sembla destinat a justificar la «catalanitat» de l'esmentat filòsof, tot i que el tractament irònic al qual el sotmet aconsella prendre de manera distanciada la seriositat de l'adscripció.

El tercer nom és el de Josep Llàcer i Valls, d'Alcoi, l'obra del qual «ha esdevingut gairebé llegendària», ja que «ningú no l'ha vista mai, i fins i tot la citen amb el títol equivocat» (188). El títol original, segons Fuster, és *Dios y el Hipnotismo. Luz y la Verdad*. Llavors, ens descriu –tenim una seqüència descriptiva, doncs– Alcoi com una ciutat

---

²⁴⁸ Recordem el conegut aforisme fusterià sobre la filosofia: «DEFINICIÓ (POSSIBLE) DE LA FILOSOFIA: L'art d'agafar la vaca pels collons» (2002a: 287).

«enèrgica i espavilada», sobretot, «durant el segle que va dels 1830 als 1930» (188). També ens fa un breu recorregut dels fets més rellevants esdevinguts en aquest període, on trobem la I Internacional, don Marià Cubí i el senyor Llàcer i Valls, al costat d'un gran nombre de fàbriques, pintors, capellans, naturistes i mestres de música. Notem que Fuster interrelaciona, una volta més, en la seua exposició, seqüències descriptives i expositives. No oblidem, però, que el que està fent és explicar un argument.

Tot seguit, copia unes paraules del llibre de Valls: «Tengo el honor de hacer presente al pueblo en general, que ha salido a la luz la obra más importante que existe –sin ninguna duda– en nuestro mundo, pues en ella se hallan descubiertos conocimientos fabulosos que evolucionarán el mundo y cambiarán la faz de nuestro planeta» (188). I, per enèsima vegada, fa una apreciació irònica al respecte: «I si bé es mira, s'hi quedava curt» (188), perquè aquest llibre oferia al públic converses insòlites amb Aristòtil, Colom, Cervantes, Jaume Balmes, el general Prim, Pi i Maragall i Déu mateix. Una obra així evidentment havia de fer evolucionar el món, ve a dir-nos Fuster amb una evident ironia.

Exposats els tres filòsofs, Fuster entra en l'epíleg amb una pregunta retòrica: «¿En poden prescindir [de Llàcer, d'Espúnez i de Miralles i Pons], a consciència, dins la tradició local, els nostres professionals de l'especulació sublim i escatològica?» (188). El de Sueca ens ha presentat tres pensadors que no han sigut tinguts en compte per la filosofia –diem-ho així i entre cometes– «acadèmica», i segons ell, no haurien de passar despercebuts.

Primerament, explica que descartar-los «amb l'excusa o l'argument que són –o foren– boigs, seria una pobra, pobríssima reacció» (188-189). Aquest motiu podria esdevenir un contraargument, i Fuster accepta que «els tres *filòsofs* reportats, no cal ni discutir: estaven ben perduts, els pobres» (189). Ara bé, equipara les absurdes hipòtesis dels noms reportats amb les «elucubracions acadèmiques i paraacadèmiques» (189). L'única diferència que algú li podria recriminar, és que per a Llàcer, Espúnez i Miralles i Pons, les seues paraules no eren *hipòtesis*, sinó *veritats*. No obstant això, l'escriptor s'apressa a contrariar-ho, «ja que els filòsofs de doctorat també tenen la pretensió de donar i vendre *veritats*. Tant si pronuncien el mot *veritat* com si no, la pretensió és òbvia...» (189). Veiem, doncs, que es tracta d'un argument per comparació; en aquest cas, la comparació s'efectua per oposició (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 376). D'aquesta manera, amb l'equiparació entre els tres *filòsofs*

reportats i els filòsofs de doctorat, Fuster posa sota sospita les pretensions de la filosofia acadèmica, ja que rebaixa els segons al nivell dels primers.

Encara ens presenta, com a quart argument, un més d'aquests «*filòsofs postergats*», del qual només diu, a part d'aportar-hi un fragment de l'obra –«Bando sublime universal por inspiración Pueril para materialización de Eternización Humanidad. Por un sometido al método riguroso Pueril o ley de Vida» (189)–, que visqué a Barcelona en l'època de Primo de Rivera. És a continuació quan reforça la tesi que havia enunciat abans –estructura inductiva (Gómez Calderón, 2004)– amb una oració condicional: «Si el seu postulador [aquest darrer filòsof] hagués fet el batxillerat, i publicat algun article a la *Veu* o a la *Publicitat* –o a les supremes pàgines d'uns annals de l'Institut–, ¿no tindríem dret a erigir-lo en precursor gloriós?...» (189). Tot seguit, per rebaixar el to i no semblar tan taxatiu, encara postil·la un «no se sap mai, és clar...» (189), amb els punts suspensius que deixen el debat obert.

El que Fuster està fent –ja ho intuïem abans quan explicàvem l'argument de comparació per oposició– és denigrar els filòsofs de doctorat, d'acadèmia, en situar-los al mateix nivell que els altres, els *postergats*. No obstant això, es tracta d'un divertiment, com ens indicarà en la *nota bene*, on parla de «complement irònic» de les reflexions dels altres articles.

L'article es podria acabar ací; tanmateix, l'escriptor encara ens té preparada aquesta *nota bene* final en què explica l'origen del text, que ja hem comentat a l'inici de l'apartat. En primer lloc, demana perdó «per aquesta mena de *sottisier* que avui presento al lector» (190). Amb aquesta afirmació confirmem que els comentaris sobre cada filòsof estaven fets, evidentment, amb una actitud irònica. Per a tancar el paràgraf, encara ens confessa que ha escrit aquest article aprofitant un exemplar de les *Memorias de un librero catalán (1867-1935)*, de don Antoni Palau i Dulcet, i reconeix que, potser, se n'ha passat, raó per la qual demana disculpes als lectors.

El que ens interessa, però, d'aquesta *nota bene* és que realitza les funcions que Arenas atribueix a l'exordí, tot i que es trobe al final de l'article: d'una banda, la captació de la benevolència i de l'atenció (1997: 193); d'una altra, l'exposició dels motius pels quals s'ha escrit l'article i les intencions de l'autor (1997: 206). D'aquesta manera, si el lector torna a

llegir l'article després de la *nota bene*, entendrà millor que Fuster fa broma, seduït per l'extravagància d'uns materials impagables.

Veiem, doncs, que el de Sueca altera l'ordre de les parts de la superestructura argumentativa: l'exordi abandona el seu lloc habitual i se situa al final del tot. La resta de característiques, però, es mantenen: predomina la seqüència argumentativa –com hem vist amb les premisses, els arguments i contraarguments, i la tesi–, però també té un paper important l'expositiva, sobretot quan ens aporta informació sobre cada filòsof, o la descriptiva, quan ens descriu com era la ciutat d'Alcoi al segle XIX. D'altra banda, l'argumentació com a funció és present al llarg de les pàgines, ja que la intenció és, una volta més, posar els papers sobre la taula i provocar el debat intel·lectual de fons, a pesar d'anar embolcallat per la ironia i de traspuar un evident esperit lúdic.

5.2.2.2. «La gran por que s'acosta»

En l'article «La gran por que s'acosta», Joan Fuster oposa dues postures: per un costat, el posicionament dels que alerten dels perills ecològics i mediambientals del consumisme, és a dir, els «tècnics», i, per un altre, el d'aquells que, davant les comoditats i el benestar que la societat de consum els atorga, no paren de consumir, això és, la «ciutadania». La tesi defensada pel suecà, en aquest sentit, és la dificultat o la impossibilitat d'aturar, almenys amb consells i recomanacions, el consumisme en unes masses de població que, immerses en una etapa de desenvolupament capitalista, en la societat de consum, estan àvides de consumir. Tot aquest plantejament es plasma per mitjà de seqüències expositives i argumentatives que donen forma a una estructura, bàsicament, amb una part amb predomini de l'exposició però que també es barreja amb l'argumentació –composta, al seu torn, per quatre seccions– i una altra d'argumentació pròpiament –configurada per dues–, a més d'un breu epíleg que reforça l'argumentació i inclou la tesi. No hi ha, però, exordi; de fet, l'inici absolut, que en mostra de manera parcial el tema, lliga amb el títol mateix: «La gran por que s'acosta» es veu tènueament matisada –i humanitzada, ni que siga per una fórmula d'impersonalitat com és un *ells*– per la primera frase del text. A més, Fuster s'afanya a concretar el tipus de por –sense donar grans detalls, això sí– i quins són els dos elements humans que hi intervenen:

Si més no volen crear-la. Es tracta d'una nova por apocalíptica, de ruïna total, que potser produirà a la llarga els seus efectes. La intenció és de persuadir-nos que el món va directament a la catàstrofe. I que va a la catàstrofe, de més a més, per culpa nostra. (312)

Un *ells* pretén generar un determinat estat de por per moure a actuar un *nosaltres* – inclúsiu, en què es troba Fuster i el lector– per evitar la destrucció del món, una destrucció, d'altra banda, que és responsabilitat d'aquest *nosaltres*. Aquesta és, per tant, la premissa inicial, fruit de la constatació o de l'observació –més endavant hi aportarà un argument d'autoritat, basat en l'opinió de «tècnics». No obstant això, la creació d'una por sobre l'apocalipsi mundial no és un fenomen actual i té diversos antecedents; amb dues il·lustracions –enllaços que fonamenten l'estructura d'allò real pel cas particular, en terminologia de Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 546-554)–, una de religiosa i una de política, argumenta que, al llarg de la història, la humanitat s'ha hagut d'enfrontar a aquesta mena de prevencions sobre la fi del món –«sempre hi ha un profeta o altre que, inspirat per Déu sap qui o Déu sap què, llança el crit d'alarma esfereïdor»– encaminades a provocar una por col·lectiva, perquè, de nou, la culpa recau en nosaltres:

Durant segles, la cosa funcionà a base d'estranyes confiances –o desconfiances– en els Inescrutables Designis del Senyor. Així, els patètics poetes de l'Antic Testament; així, més de casa, sant Vicent Ferrer en la seva època; així ara, la curiosa fauna dels Testimonis de Jehovà. Després de Hiroshima, i desencadenada la competició internacional per les armes nuclears, l'auguri, el mal auguri adoptà un plantejament profà. A la culpa teològica va substituir-se la culpa política: en última instància, la previsió definitiva no era gaire diferent, i quedava constituïda per una hecatombe ignominiosa, encesa en flames, frenètica de plagues i d'ira. Fos un càstig celestial, fos un suïcidi col·lectiu amb mitjans atòmics, nosaltres, la trista població d'aquest planeta, n'hauríem estat els responsables. (312)

Tant en un cas com en l'altre, la por que es desprèn, com a conseqüència, és una por – «més que por: un terror absolut»– a la mort individuada però, més encara, a la mort col·lectiva, a l'anihilació de l'espècie humana; és aquest «col·lapse radical» o «buit dràstic» el que genera el pànic. L'existència d'un futur més enllà de nosaltres com a individus actua com a pilar social: «la societat s'aguanta sobre aquesta confusa noció del futur, que comparteixen els moribunds i els seus hereus» (313). Som conscients que hem de morir, per això intentem perpetuar-nos amb «els testaments, el Registre de la Propietat, les fundacions –pies o no–, els monuments, molts llibres...» (313); el final de la raça humana n'eliminarà aquesta esperança.

Fins ací, Fuster ha presentat aquesta premissa inicial d'una «gran por» immediata, però sense arribar a concretar-la; n'ha exposat dos antecedents (secció 1) així com el motiu d'aquesta «por», entesa com a sinònim de pèrdua de l'esperança en el futur col·lectiu (secció 2). El canvi de secció (secció 3), doncs, el marquen uns punts suspensius i la tornada al present amb l'adverbi *avui* –«El pànic ens domina... I avui en rebem unes instigacions inèdites»–; tot seguit, el suecà sintetitza, d'una manera vaga, més pròxima al discurs oral – encadena els substantius amb la conjunció *i*, i en deixa la tirallonga incompleta, de nou, amb els punts suspensius, segurament perquè el lector deu estar assabentat d'aquests conceptes–, els factors amb què es relaciona la possible fatalitat: «És allò de l'ecologia i del *gaspillage* i de l'atmosfera contaminada i de...» (313). Aquesta «nova por apocalíptica», lluny de raons teològiques o polítiques, tindria la causa en la natura, en el medi ambient; Fuster ha esperat gairebé fins a mitjan article per formular-ne el tema. A continuació, el desenvolupa, tot desglossant-lo en tres classes de «problemes»:

Una: els recursos naturals no són infinits, i l'eufòria del «consum» tendeix a esgotar-los a un ritme abusiu. Una altra: malbaratem quantitats immenses de matèria útil, bé per simple desídia, bé a través d'una dissipació estúpida. La tercera: tantes fàbriques, tants cotxes, tants insecticides, tanta química expeditiva, intoxiquen el cel, la mar i la terra, i tot acabarà anant-se'n en orris. (313)

Com a argument de suport, en aquest cas d'autoritat, com havíem avançat adés, hi ha l'opinió dels «tècnics», cosa que diferencia aquesta «profecia» de les anteriors: mentre que abans els difusors del missatge eren els poetes bíblics, predicadors o testimonis de Jehovà, ara es tracta de «senyors escassament inclinats a les al·lucinacions i a la poesia lírica» (313), tot i que també hi ha polítics. Per aquesta raó, per provenir la informació de «xifres» i «arguments impecables», Fuster se la creu: «no hi ha dubte que la situació és com ells denuncien o anuncien» (313). A continuació, enuncia una sèrie d'exemples per corroborar la visió dels experts, que ens n'alerten per mitjà de la publicitat i la propaganda: l'exhauriment del petroli per l'abundància de màquines que en depenen; el balafament dels recursos naturals; la inutilitat o l'absurditat de moltes de les despeses; o la contaminació. El de Sueca tanca aquesta tercera secció recordant que la finalitat de la sobreexposició de tots aquests perills ambientals és crear la por, que «s'hi perfecciona» pel que hem comentat: per la «publicitat de l'«ecologia»», per «les declamacions dels sociòlegs i dels economistes», per les «alertes oficials». En definitiva, són constatacions empíriques que el lector pot comprovar. En certa manera, aquestes advertències s'aproximarien a l'argument de la direcció, que, d'acord amb Perelman i Olbrechts-Tyteca (2006: 439), representa, d'una banda, la presència d'una sèrie d'etapes cap a un objectiu determinat –moltes vegades temut– i, d'una altra, la complexitat o, fins i tot, la impossibilitat d'aturar-se quan ja s'hi ha iniciat el camí.

Ara bé, en aquesta divagació, l'assagista posa en dubte l'objectiu de tanta publicitat (secció 4): «sovint, l'èmfasi resulta tan aclaparador, que un té la impressió que pretenen convocar-nos a formes d'austeritat una mica sospitoses» (313). Al capdavant, aquesta «despesa», aquest consumisme, no deixa de ser una conseqüència de l'accessibilitat cada vegada més generalitzada a les comoditats, al «benestar», el qual

consisteix a menjar més, o a menjar més bé, i a tenir un vehicle propi, i a disposar de més electrodomèstics o més llibres o més reproduccions de Picasso, i a llençar al cove cada cop més papers i plàstics i llaunes higiènics o decoratius en què ens advenen les coses que comprem, i a... (314)

Fuster ha posat sobre la taula, en aquesta part expositivoargumentativa –el predomini de les seqüències expositives, això sí, és gairebé absolut–, tots els elements per al debat: l'aparició d'una nova por, un breu repàs històric d'altres pors semblants, a què es té por, la concreció de la nova por i les causes per què s'ha arribat a aquesta nova por. Llavors, amb el connector contrastiu «tanmateix», que introdueix una pregunta retòrica no acabada –els punts suspensius la deixen en l'aire–, enuncia una nova premissa, amb la qual, d'altra banda, dona pas a la part argumentativa del text: «Tanmateix, ¿qui farà cas de la prudència que ens aconsellen...» (314). Fuster, per tant, qüestiona l'efectivitat de les prevencions sobre la fi del món. I, tot seguit, hi dona dos arguments –podrien considerar-se contraarguments, ja que s'oposen a les raons donades pels tècnics i experts– que, al seu torn, es divideixen en dues seccions. El primer argument (secció 5) és de tipus causal, tot i que l'embolcalla amb la metàfora de la fam; des d'aquesta perspectiva, la majoria de la gent no farà cas de les advertències sobre el consumisme perquè té *gana*:

El drama és, al capdavant, que la humanitat, la major part de la humanitat, arrossega una «fam» ancestral: fam d'aliments, fam de coses, fam de comoditats, fam de salut. La «civilització» moderna –la de la ciència i la indústria coaligades– s'estableix, en realitat, damunt aquest compromís: el d'anar satisfent d'una manera o altra, i de mica en mica, la múltiple, endanyada, violenta «gana» de la gent. Malgrat les miserables reticències que els intel·lectuals virtuoses han projectat contra el «consumisme», la ciutadania, massivament considerada, encara no ha sortit d'una semi-indigència material i moral. I és lògic que les víctimes del dejuni multiseular no s'avinguin a raons. De moment, almenys. (314)

El suecà equipara les ganes de consumir de la majoria dels éssers humans que *han descobert* el «benestar» permisible en aquesta etapa del capitalisme –al llarg de la història, només ha estat a l'abast d'una minoria–, amb les ganes de menjar del famolenc que no ha disposat d'aliment i que, una vegada hi té accés, sembla que mai no n'acaba de tenir prou. En aquest sentit, Fuster comprèn –i fa comprendre al lector– la postura contrària a la dels sociòlegs i economistes. Però, a més, addueix un segon argument (secció 6) –sense abandonar

la metàfora de la fam– que es basa en la regla de la justícia, la qual requereix el mateix tractament per a éssers o situacions que constituïsquen una mateixa categoria; de fet, perquè siga d'aplicació rigorosa, els objectes en qüestió han de ser intercanviables, tot i que no és habitual i sempre hi sol haver algun punt divergent (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 340): «Recomanar-los abstinències quan encara no han arribat a imaginar-se en la sacietat és una operació criminal. Perquè la recomanació sempre prové del sector “assaciat”...» (314). Per a l'assagista, partint de la base que tants els uns com els altres formen part de la «humanitat» –pertanyen a una mateixa «categoria», doncs–, suposa, en certa manera, una *injustícia* que els «assaciats» –que n'estan tips, del *benestar*– aconsellen als «famolencs» que no «mengen» més.

Les darreres línies, emmarcades pels punts suspensius anteriors i pels posteriors, corresponen a l'epíleg (secció 7). En realitat, Fuster recorda breument el més important de cadascuna de les dues postures i hi enuncia la tesi, a la qual arriba a partir de l'argumentació precedent –cosa que dona lloc, d'altra banda, a una disposició textual inductiva–: «La por que inventen serà tan pertinent com es vulgui. Però tardarà a penetrar. Hauran de carregar les tintes sobre la “fi del món”, i molt, si esperen que els “famolencs” renunciïn al “consum”, fins i tot al consum boig i exasperat...» (314).

Si en el cas d'«Estils de pensar» havia alterat l'ordre de l'exordi i l'havia presentat al final, en «La gran por que s'acosta», directament, n'ha prescindit; a grans trets, aquesta funció de captar l'atenció del lector pròpia de la part introductòria, l'ha realitzada el títol mateix. Per la resta, l'article obeeix a la clàssica estructura argumentativa composta per una exposició de fets, d'observacions, una argumentació i una conclusió; a més, la funció argumentativa regeix en tot moment l'organització textual: el suecà posa sobre la taula del debat el tema del consumisme, les prevencions d'uns i les conductes dels altres. És cert, però, que l'opinió personal de Fuster no apareix explicitada –els punts suspensius que clouen aquesta «restricció mental» estan encaminats a donar-li el torn al lector, perquè en traga les pròpies conclusions–; tanmateix, l'elevada modalització ens dona alguns indicis de la proximitat a una postura o una altra. La inclusió de l'autor en el *nosaltres* –sempre acompanyat d'un lèxic valoratiu gens opac («culpa nostra», «nosaltres, la trista població d'aquest planeta», «dilapidem béns físics de difícil compensació», «miren d'acoquinar-nos»,

«un té la impressió que pretenen convocar-nos a formes d'austeritat una mica sospitoses», «si en som paràsits voraçs [de la Naturalesa]»– que és responsabilitzat de la catàstrofe a què el món està abocat ja marca una clara distància de l'*ells*, que són els que els acusen; ara bé, Fuster també es desmarca dels «famolencs», amb l'ús, de nou, de la tercera persona del plural («recomanar-los abstinències quan encara no han arribat a imaginar-se en la sacietat», «si esperen que els “famolencs” renunciïn al “consum”»). D'aquesta manera, tot i que el suecà done la raó als experts en les apreciacions fatalistes («no hi ha dubte que la situació és com ells denuncien o anuncien», «com és evident»), i no s'acabe de sentir part del grup, diguem-ne, consumista exacerbada, no pot deixar d'empatitzar amb aquest: per exemple, quan considera que el fet que la majoria de la «humanitat» no haja tingut històricament accés al *benestar* és vist com un «drama», o la valoració d'«operació criminal» per a l'intent d'aturar, per mitjà de recomanacions, avisos o advertències, des del sector «associat» –des d'una posició de privilegi–, la fam d'aquells que encara no n'han quedat *sadollats*.

5.2.2.3. «La història, demà»

En l'article «La història, demà», l'element que falta és la *narratio* o *expositio*. Segons Mª Elena Arena (1997: 340-341), es pot donar el cas que aquesta part hi aparega inclosa en l'exordi o que, senzillament, s'obvie en l'estructura macrocomposicional. En el text que analitzem, trobem la primera opció: l'exordi o presentació ja conté la informació bàsica sobre la qual s'edificarà l'argumentació, de manera que, potser, Joan Fuster creu sobrer afegir-hi una part narrativa o expositiva per als punts de partida. Veiem-ho millor sobre el paper.

El suecà arranca l'article amb una premissa bàsica: la constatació que la dependència que té la «història» de les «fonts» –que haurien de ser nombroses, fidedignes i no contradictòries– marca la «veracitat» de l'anàlisi «històrica». Per aquesta raó, entre d'altres motius, la «història» com a tal no ha assolit la consideració de «ciència»:

Qualsevol historiador mitjanament conscient sap que el seu treball –la «veracitat» del seu discurs, en definitiva– depèn de les «fonts» de què disposa: moltes o poques, segures o no, d'una procedència o d'una altra, documents o monuments. I, en realitat,

la «història», allò que s'escriu amb la pretensió de «fer història», mai no ha merescut un respecte «científic», ni tan sols aproximatiu, just per aquesta dificultat d'origens. Per establir els «fets», i per interpretar-los, calia i cal que les dades a manejar siguin fiables, abundants i complementàries. (384)

L'assagista reforça aquesta premissa amb una anècdota fruit de l'observació personal: a partir de la lectura d'una monografia sobre el segle IX o el X, Fuster es meravella que l'autor haja bastit l'exposició –«d'una esplèndida contundència», a més a més– gràcies únicament a una sèrie de documents que s'han conservat. Com hem assenyalat en l'apartat anterior (§ IV.5.1.2), l'escriptor de Sueca parteix d'una idea generalitzada entre els historiadors però que qualsevol lector pot corroborar fullejant un llibre d'història; en aquest sentit, ha posat en situació el públic i, tot seguit, es disposa a presentar el tema i a dissecar-lo:

Sens dubte, la quantitat de conjectures que l'erudit hi aporta és impressionant: el lector no acaba d'adonar-se'n; però un minut de reflexió resulta suficient per sentir-se alarmat. Pensem en els pergamins perduts, que potser eren tota una altra cosa; i pensem, sobretot, en les «notícies» necessàries que no van tenir accés al pergami, i que ignorarem per sempre més (384).

Sabem què diuen els «pergamins» sobre els quals l'historiador ha assentat la monografia; ara bé, es pot realitzar una vertadera «història» sense conèixer el contingut d'altres «pergamins» que potser donaven una informació diferent –o, fins i tot, contradictòria– de la que ha perdurat? Més encara: què se n'ha fet d'aquelles dades i d'aquells fets, d'aquella part de la «història» que no s'inclogué en els «pergamins»? Fuster, doncs, posa la lupa sobre les mancances i els buits informatius que suposa basar una explicació en les «fonts» –que no seran ni exhaustives ni completes– que ens han llegat. Finit l'exordi, que coincideix amb el primer paràgraf, entrem en l'argumentació.

Aquesta part està composta, al seu torn, de quatre seccions o arguments: els tres primers, que constituïrien les fonts històriques escrites –la burocràcia, els protocols notariais

i la premsa—, prenen forma d'il·lustracions (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 546-554) i tenen com a funció reforçar, per mitjà de casos particulars, l'adhesió a una regla general, en aquest cas, la interferència de «destruccions o desídies» en un material amb «buits i intermitències vacil·lants» (384). Pel que fa al quart argument, en realitat és un contraargument que s'oposa als tres anteriors: es tractaria de les relacions autobiogràfiques, que conformarien la font oral i que ajudarien a configurar una «història» més completa, més *exacta*.

Els tres primers arguments, corresponents amb les fonts escrites, comparteixen un tret: estan tocats d'un biaix de *classe* que desfigura la *realitat*. Per exemple, entre la «burocràcia», l'«acta d'una reunió crítica» —tant se val si pertanyent a l'àmbit ministerial o al municipal— «mai no recull la vivacitat de la lluita d'interessos en tràmit» (385). Els oficis, els contractes, els expedients o els processos, tot això, sentència Fuster per mitjà d'una frase feta tocada de reminiscències bíbliques, «és més fals que l'ànima de Judes» (385).

També els «protocols notarial» van en aquesta línia de recollir només una part de la *realitat*, la part interessada. El suecà enumera una sèrie de diferents tipus de protocols per sustentar l'argument: en primer lloc, una acta notarial, que només reproduirà el «tracte» entre les parts presents, però que no en reflectirà el pacte previ; també les «nacionals» i les «multinacionals», que queden emparades sota les martingales del Codi Mercantil i de la Llei de Societats Anònimes; la història d'un «banc», que inevitablement obviarà tota aquella informació que no li convinga; o el Registre de la Propietat, que en teoria hauria de ser transparent. Fuster adverteix els historiadors del futur que pretenguen elaborar una «història econòmica» —la «“història” *tout court*», al capdavant, matisa— de tots els impediments que s'hi trobaran «de les comptabilitats i dels seus titulars, que no dissimulen el que són, però que per estalviar-se impostos i no ferir susceptibilitats pseudopatriòtiques fan mans i mànegues en els despatxos notarial» (385). Dit en altres paraules, per tots els negocis i totes les corrupteles que no es veuen reflectits —lògicament, ja que incorren en delictes— en els documents que signen els notaris.

La tercera font escrita a què l'historiador necessàriament s'ha d'encarar són els periòdics. No obstant això, són fiables? El suecà ho té clar: «la premsa sempre ha estat al servei d'unes “causes” òbvies: actualment, més que mai» (385). Per comentar el cas més

recent, trau a col·lació la premsa espanyola, que, sens dubte, adultera les notícies en benefici d'un govern ple d'antics franquistes: «la informació tergiversada de les agències de premsa espanyoles, subordinades als ministeris i servides per subnormals històricament feixistes, ¿seran una “font” historiogràfica el dia de demà?» (385). Per a Fuster, si l'historiador recorre a l'hemeroteca, als periòdics, s'haurà de fixar més en les «opinions», que no estaran exemptes de coacció, que no en les «notícies», les quals podran fer passar una manifestació de dos-cents ultres en una de milers de «patriotes», alhora que ocultaran manifestacions obreres per considerar-les una «amença revolucionària».

Fins ací, doncs, l'assagista ha exposat les tres fonts escrites que tenen el perill de presentar una *veritat* esbiaixada, producte de les classes dominants —els governs, els rics, les agències de premsa al servei del poder—; llavors, es pregunta: «¿per què no també la “font oral”?» (386). Fuster, emparat per la «bibliografia del ram», dubta que es poguera silenciar aquesta «font oral» en plena societat industrialitzada, de manera que caldria tenir-la en compte per a un projecte d'«història oral», el qual es veuria justificat perquè englobaria les «relacions autobiogràfiques de la gent subalterna, protagonistes o testimonis de la “història” a nivell menor», és a dir «els soldats, els obrers, els maquis, els conspiradors, els pagesos, els exiliats...», les vivències dels quals no apareixen ni «en la documentació burocràtica ni en els llibres de memòries o de doctrina que foten els directius» (386). Aquests testimonis permetrien fer una idea més completa de la història posterior a la Guerra civil espanyola; les «fonts arxivístiques» de tots els episodis que s'han esdevingut després, des de la mateixa guerra fins a l'«actual pirulí democràtic», estan immerses en la mediocritat més absoluta, per la qual cosa una «història oral» podria posar-hi llum. El suecà és conscient que tampoc no posseiran tota la credibilitat i que caldrà mostrar-hi una certa cautela, però no té cap mena de dubte de la utilitat que suposarà recopilar els testimonis de «la fam, la crispació política, la presó, les afiliacions de partit, els capellans progres, les vagues no notificades pel Govern, els prodigiosos embolics sexuals» que no reflectiran els documents escrits.

Com observem, Fuster contraposa, en la part dedicada a l'argumentació, les fonts escrites —dominades per la burgesia—, que ensenyen la cara amable dels governs, de les transaccions o de la societat, i les fonts orals, que permetrien donar veu als habituals silenciats per les primeres, als «subalterns», a les classes populars, als que no necessàriament

combreguen amb l'*statu quo*. L'estructura, doncs, no pot ser més diàfana: l'assagista presenta el tema en l'exordi, això és, la dificultat de construir la «història» per les mancances i les parcialitats de les fonts; hi aporta tres arguments que reforcen aquesta premissa inicial i la il·lustren, materialitzats en la paperassa burocràtica, els contractes i la premsa; i hi addueix un contraargument que possibilitaria posar el focus sobre els *oblidats* de la història, els que pateixen la *història*, la gent senzilla.

El suecà, que entra en la conclusió, aferma aquest contraargument amb una valoració general. Totes les persones poden contribuir a explicar la «història»; la conveniència de les «fonts» haurà de ser valorada pels historiadors del demà, però, com a mínim, amb la «història oral», tindran un ventall més gran per a escollir, un ventall que podrà englobar, per escrit, des dels temps dels carolingis –estudiats a bastament per Ramon d'Abadal i de Vinyals, que donà forma al projecte *Catalunya carolingia*–, però, de manera oral, el moment actual de la Transició espanyola:

Tots som «història», i algú, en observar-nos com a història, hauria de sospesar si les «fonts» són útils o no. Els pergamins carolingis de Raimon d'Abadal, són un extrem; l'altre, avui, ¿quin extrem és? Unes eleccions? ¿Un simulacre idiotament regionalista d'una Generalitat enganxada a Madrid? Bé: tot això serà «història oral»: les motivacions electorals, els records de les trinxeres i dels calabossos, l'estraperlo i els seus *cupos*, la poesia lírica autòctona i *el catalán, lengua de la burguesía*, i les associacions de veïns, i els cantants que excitaven auditoris, i les càtedres, i els botiguers, i els immigrants, i... (386-387)

L'explicitació de la tesi clou el text: «La “història”, demà... I demà, la “història” encara no serà “història”. Serà política.» (387). Fuster, que juga amb el títol, exposa la seua visió d'una manera lacònica però clara: l'elaboració de la «història» mostra només un angle de la realitat, que no és una altra que aquella que construeixen amb els propis interessos les classes dominants, les quals són les que tenen el poder i els diners –si és que són coses diferents–; ahora, fan emmudir els punts de vista que podrien posar en perill el relat, diguem-ne, *oficial*. Això, per al suecà, no deixa de ser «política»; la «història», si vol ser història, haurà

d'incorporar també els testimonis d'aquells *actors secundaris*. Comptat i debatut, com més dades «fiables, abundants i complementàries» es tinguen, major veracitat rebrà l'anàlisi històrica. Però, com rebla, troba molt difícil el deslligament d'interessos destinats a mantenir aquest relat *oficial*, i «demà» la «història» seguirà sent «política».

El posicionament de l'assagista sobre la necessitat d'integrar les «fonts orals», d'avançar cap a una «història oral» que reculla les experiències quotidianes ha quedat ben patent gràcies a aquesta successió d'arguments d'una banda i de l'altra; tanmateix, la modalització ajuda a precisar-lo més si cal. Si ens fixem en el lèxic o les expressions emprats per als tres primers arguments, ja notarem la contrarietat amb què els afronta Fuster: per exemple, diu que la burocràcia ha generat textos «calculadament deformadors», a més de la parèmia ja reportada sobre la falsedat i l'ànima de Judes; o de les agències de la premsa espanyola, que escriu que estan «subordinades als ministeris i servides per subnormals històricament feixistes». En canvi, amb les «fonts orals», se li donarà veu a «la gent subalterna». El lector de Fuster ja està més que avesat a aquest adjectiu –«subaltern»– en la ploma de l'escriptor; de fet, en més d'una ocasió, ja ho hem vist (§ IV.1.2), ell mateix s'inclou, juntament amb el lector, en aquesta etiqueta; més endavant, encara ho farà més explícit amb l'ús del *nosaltres* en «Tots som “història”». Des d'aquesta perspectiva, les «fonts orals», per tant, són les que donen l'oportunitat de dir-hi la seua als seus *companys* de classe, als seus iguals, als que han sofert els designis del règim franquista, les presons, els exilis, però també els que l'han combatut, o aquells que, des de dins del mateix règim, en conformaven la comparsa, sense cap paper important, els manats. Aquells, en definitiva, que queden sempre fora del focus de la «història».

5.3. ELS ARTICLES AMB ALTRES SEQÜÈNCIES PREDOMINANTS

5.3.1. «Una mica de dol per J. M. Bayarri»

En els casos anteriors, hem vist que l'argumentació es materialitzava a través de la tipologia textual dominant –l'argumentativa– i de la intenció de l'autor de plantejar unes certes qüestions per despertar l'interès en els lectors. Ara bé, com hem explicat abans,

l'argumentació com a funció que regeix l'estructura del text, és a dir, l'argumentació en el discurs i la interacció social, també pot ocultar-se darrere d'altres seqüències. Recordem que, com afirma Jean-Michel Adam, el més freqüent és l'heterogeneïtat seqüencial.

Un exemple dins del corpus que estudiem seria la «pseudo-necrologia» –per dir-ho en termes fusterians– d'«Una mica de dol per J. M. Bayarri». I l'anomena «pseudo-necrologia» perquè, certament, no arriba a ser una necrologia, això és, una «article o discurs breu, escrit o pronunciat en elogi d'una personalitat difunta» (*DIEC2*). Anem a pams. El primer que ens sobta, però que ja ens dona una pista del que llegirem, és el títol, amb el sintagma «una mica de dol» i la persona a qui va dedicat aquest dol: Josep Maria Bayarri. El lector de l'època coneix els enfrontaments i les polèmiques que hi ha hagut entre Bayarri i Fuster²⁴⁹ –que el mateix suecà recorda–, dues maneres totalment oposades d'entendre el «valencianisme»: per un cantó, el valencianisme impulsat per Fuster –o fusterianisme–, un valencianisme intel·lectual, modernitzador, que situa el País Valencià com a part d'una superestructura més àmplia, assentada, en general, en lligams culturals, històrics i lingüístics, amb altres territoris de parla catalana, això és, els Països Catalans; per un altre, el valencianisme defensat per Bayarri, un valencianisme oposat a l'anterior, de caire sentimental i, doncs, antiintel·lectual, conservador. Per aquesta raó, es podia produir una certa sorpresa si ara li dedicava unes paraules de dol; tanmateix, el substantiu «una mica» no deixa de subratllar-ne la distància.

Passem al text i observem que, malgrat la presència de diferents tipologies textuais, s'imposa la funció argumentativa, concretada en la superestructura descrita per Arenas. El primer que se'ns presenta és la introducció o l'exordí, que englobaria tot el primer paràgraf. Fuster comença, com en tants altres articles, amb una citació, concretament, una resposta del mateix Bayarri a un vers d'Ausiàs March:

Quan arribà als vuitanta anys, resumí la seva vida en setze sonets, un per cada quinquenni, i féu encapçalar l'opuscle amb una cita del clàssic: «La velledat en

---

²⁴⁹ En Cano (2019b), analitzàvem una polèmica mantinguda a la premsa valenciana –als periòdics *Jornada* i *Las Provincias* –entre els dos escriptors a propòsit del cinquantenari de la mort de Teodor Llorente, una polèmica en què, per un costat, Fuster demanava una revisió intel·lectual entorn del líder de la Renaixença valenciana, i, de passada, dels referents propis, mentre que, per un altre, Bayarri s'acontentava amb commemoracions i celebracions, com misses, recitals de poesia o articles de premsa que tingueren com a centre la figura del patriarca.

valencians mal prova». Però, a sota, entre els parèntesis destinats a la menció de l'autor havia escrit: «No, no, Ausiàs Marc!». I sembla que no: a ell, la vellesa no li provava malament del tot. (243)

El suecà, que fa un primer comentari positiu de Bayarri —«I sembla que no: a ell, la vellesa no li provava malament del tot»—, ens conta la relació personal mantinguda amb el poeta difunt. Diu que feia temps que no s'havien vist; tanmateix:

Ens havíem barallat un parell de vegades des de les planes de la premsa local: arribàrem a l'insult pur i simple, en algun moment. L'últim cop que m'al·ludí nominalment en un diari, devia ser pel 63, reclamava a les autoritats la incineració pública, inquisitorial, d'un dels meus llibres. (243)

Fuster exposa allò que era de domini públic en l'època i que hem esmentat adés: els enfrontaments i els insults recíprocs, o la demanda de Josep Maria Bayarri de cremar el *Nosaltres, els valencians*. Tot això, el lector dels articles i de l'obra de Fuster ho coneix. En canvi, amb la locució adverbial «de tota manera», fa un gir en el discurs i ens confessa que, malgrat l'hostilitat, «sempre li havia tingut una mica de respecte» però «no gaire: una mica» (243). Apreciem, en la línia apuntada des del títol, l'ús del substantiu «una mica»: «una mica de dol», «una mica de respecte»; el de Sueca marca, de nou, una certa distància. Aquest «una mica de» que se *salva*, però, sembla que estaria condicionat per la relació, pel contacte més personal, que Bayarri havia tingut amb la família de Fuster; és a dir, la confrontació política i cultural, pública, no impedeix un cert respecte en l'esfera privada.

El poeta difunt havia sigut amic del pare del suecà; els dos foren tallistes —«feien sants»—, i havien compartit l'obrador, una informació que Fuster coneixia per transmissió familiar. Finalment, per acabar aquesta introducció, l'assagista ens presenta el Bayarri que li interessa destacar, això és, el Bayarri poeta:

Mentre, gúbia en mà, intentava convertir un bloc de fusta en un cap de marededéu, el jove Bayarri maquinava versos: de tant en tant, agafava el llapis i els apuntava en una

llibreta. Només Déu sabrà quants en va fer, amb el temps. Molts milers: centenars de milers, i no exagero. (243)

El de Sueca inicia, doncs, aquesta nota dedicada a Josep Maria Bayarri explicant-nos allò que se sabia: les picabaralles que havien mantingut. No obstant això, ens confessa que li tenia un poc de respecte, ateses les circumstàncies personals; en aquest sentit, se situa ell com a model del que hauria de fer el lector: si Fuster, que ha rebut els atacs –tot i que també n’ha llançat– de l’autor d’*El perill català*, dedica unes paraules de dol o de respecte, els lectors també en poden rebre l’animadversió que potser li tenen. I el suecà introdueix la part de la vida de Bayarri que li interessa remarcar: la poesia. Si ens hi fixem, comprovarem que per a crear l’exordi ha emprat seqüències narratives («quan arribà als vuitanta anys, resumí la seva vida en setze sonets, un per cada quinquenni, i féu encapçalar l’opuscle amb una cita del clàssic» o «ens havíem barallat un parell de vegades des de les planes de la premsa local: arribarem a l’insult pur i simple, en algun moment», entre d’altres) i algunes de descriptives («i sembla que no: a ell, la vellesa no li provava malament del tot»), amb les quals, potser, ja ha sacsejat els esquemes que els possibles lectors tenien de Josep Maria Bayarri.

L’inici del desenvolupament continua amb la temàtica del final del paràgraf anterior: aquests centenars de milers de versos de què parla Fuster, no eren qüestió de «facilitat», sinó que «es tractava d’una vertadera incontinença, d’un impuls fluvial, vertiginós» (243). Fuster, que els etiqueta de «versos dolents», no es fixa tant en la qualitat com en la quantitat, ja que «hi posava un entusiasme i una fe –en uns casos “bona”, en d’altres no tant –dignes d’admiració» (243). Convé assenyalar, però, que, a pesar d’aquestes apreciacions poètiques, l’assagista va incloure Josep Maria Bayarri entre els quatre poetes valencians –al costat de Miguel Duran de València, Daniel Martínez Ferrando i Jacint Maria Mustieles– que traçarien un petit canvi respecte al llorentinisme, en primer lloc, en l’*Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)* (1994: 46-47) i, més endavant, en la *Literatura catalana contemporània*, justament en l’apartat titulat «Nota sobre el País Valencià» (1985b: 276); aquesta segona obra es publicà després de la mort del poeta valencià, cosa que palesa que, malgrat la distància ideològica entre l’un i l’altre, sembla que Fuster sí que en va saber extraure allò de *salvable* per a ell. Ara bé, quan es disposa a incloure’l en la «pseudo-necrologia» dins la poesia

catalana al País Valencià, de nou amb el recurs dels punts suspensius més propis de l'oralitat, fa una digressió:

La poesia catalana al País Valencià... Bé: ell no volia anomenar-la «catalana». Josep M. Bayarri fou un dels més pertinaces catalanòfobs de la localitat. En l'època de la II República, si no m'enganyo, arribà a editar un deliciós pamflet que es titula –i això l'explica– *El perill català*. El seu «valencianisme» era ultrancer: tan restringit, que no superava els límits del terme municipal de València, i fins i tot ni tan sols els del «camí de trànsits», que és el circuit de «ronda» de la ciutat vuitcentista. (244)

Per mitjà d'una seqüència expositiva, l'escriptor suecà presenta una informació que els lectors ja coneixen: l'anticatalanisme de Bayarri, aquest «“valencianisme” [...] tan restringit», oposat radicalment a la concepció que en tenia Fuster, per al qual, recordem-ho, «dir-nos “valencians”, en definitiva, és la nostra manera de dir-nos “catalans”» (Fuster 2005a: 42). No obstant això, amb el connector contrastiu «ara», ressalta una característica que tenien en comú, com és l'amor per la llengua: «Ara: això sí, la fidelitat a l'idioma, a allò que ell entenia per “llengua valenciana”, li era consubstancial» (244). En aquest sentit, malgrat les diferències en la via d'arribar-hi i en la denominació, ningú no pot discutir-li, al poeta valencià, que no emprara la llengua. Fins i tot, el suecà tracta de minimitzar, perquè «eren coses de la història», que escriguera una «Oda a la División Azul» en castellà. L'estratègia seguida al llarg de l'article és ben clara: més enllà de la confrontació entre secessionisme/catalanisme, Fuster pren la figura de Bayarri com un «síntoma» o un «indici» del país, i planteja una mirada sobre el personatge que transcendeix l'anècdota amb una visió més àmplia i més profunda.

Tot seguit, ens confirma la premissa quan tanca la digressió i torna al que havia començat a dir abans de la digressió: «Com venia dient: la poesia catalana, al País Valencià, no ha tingut mai –si n'exceptuem aquell Bayarri del XVIII que fou Carles Ros– una aportació més heroica que la seva» (244). El de Sueca ens hi presenta Bayarri amb uns trets heroics, sobretot, perquè, tot i la seua migrada economia, s'autogestionava les edicions. Més encara:

No vacil·là a sacrificar el seu jornal a la devoció «lingüística». No pas per vanitat personal, de més a més. No poques vegades aplicà els quartos a difondre també els versos i les proses d'altri: la col·lecció «Poetes valencians contemporanis», els setmanaris *Foc i flama* i *El Poble Valencià*, les revistes *Ribalta* i *El vers valencià...* Sense mecenatges, és clar. (244)

Veiem que Fuster utilitza un argument quasi lògic, concretament, l'argument pel sacrifici: el sacrifici que hom està disposat a sofrir per a obtenir un determinat resultat (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 383). A més, com a suport a l'argument pel sacrifici, ens indica la font que podem consultar per corroborar-lo: el llibre *Bayarri autoviogràfic*, on es narren les penúries econòmiques que patí el «poeta-escultor». Per l'assagista, aquestes dificultats equivaldrien a l'expressió «“treure's el pa de la boca” –de la seva i de la seva vasta família– per abonar les factures d'impremta» (244).

El de Sueca reprèn la finalitat necrològica de l'article, amb el preceptiu recordatori de les dates de naixement i defunció, i torna al vers ausiasmarquià de l'inici («La velledat en valencians...»), abans d'aportar noves dades de la biografia del personatge. A continuació, d'acord amb una norma habitual de les necrologies, que no deixen de ser un retrat, ens descriu com era físicament i una de les seues qualitats més destacables, els seus dons d'orador:

D'estatura mitjana, prim, amb una cabellera llarga, d'artista, i d'una indefectible corbata de llaçada, igualment d'artista, havia quedat incorporat al folklore urbà. Feia discursos abrandats, i per fer-los, adoptava les actituds extremades de l'orador típic. Una sèrie de vinyetes, en les seves publicacions, en recollien la gamma d'escarafalls: braços excitats, faccions endurides, tòrax avançat. Ja pensàveu que l'arenga devia ser rotunda, només amb aquelles imatges. I solia ser-ho. Com ho eren els seus versos. (244)

Aquesta seqüència descriptiva el porta a tractar la militància nacional de Bayarri: el «ram almogàver», en el qual «no s'estava de res» (244). El seu *Més es pergué en Almansa* era «d'un “reivindicacionisme” robustament astringent», tot i que no creu que passara per censura, ni que ningú s'alarmara «davant aquella explosió lírico-secessionista» (244).

Senzillament, afirma Fuster, per als censors, el poeta valencià havia «esdevingut “pintoresc”, no feia por» (245). Més encara: «per una paradoxa tremendament “autòctona”, en lloc d'alarmar, agradava», o, si més no, resultava «tolerable» (245). Bayarri, catòlic, conservador i anticatalanista, no molestava el règim i, fins i tot si ens atenim a la descripció que n'ha fet abans Fuster, deduïm que, també per als «encarregats de la vigilància», s'havia fusionat amb el «folklore urbà».

L'excés, la personalitat estrofolària i l'analfabetisme que condicionen el caràcter del personatge passen, però, a ser analitzats en relació a les condicions del país:

En una societat on les «classes dominants» han desertat la llengua, i on els mecanismes culturals provincians es rabegen en el provincianisme, la supervivència «literària» de la llengua es refugia en les més modestes reaccions instintives: generalment, originades en els sectors subalterns, populars. La producció valenciana en vernacle, a banda Llorente i mitja dotzena més d'escriptors d'extracció burgesa, únics, surt d'un nivell intel·lectual baixíssim. No podia ser altrament. La majoria dels escriptors, immensa majoria, lligats a l'idioma natiu, s'han reclutat en capes socials –si val la fórmula– sense accés al batxillerat. No ha d'estranyar-nos que «els altres» siguin millors, i, ai!, tampoc no ho són massa. En tot cas, els «nostres» són ben poca cosa: l'espontaneïtat més abrupta. Més «analfabeta», insisteixo. No debades s'és fill de pobre... (245)

Aturem-nos a analitzar l'argumentació causal que dona Fuster i que sura en aquest paràgraf explicatiu –en forma de seqüència expositiva, ja que està responent al plantejament d'un problema (Adam 2011: 170). Per a l'assagista, l'actuació de Bayarri en el tema lingüístic s'entén perquè la llengua no té el suport de les classes dominants i la seua supervivència depèn, per tant, de les classes populars. Així, doncs, veiem l'oposició classes dominants contra classes subalternes o populars. Aquesta oposició provoca que, llevat d'uns pocs escriptors que pertanyen a la burgesia, la majoria provenen d'uns sectors sense estudis. Fuster encara fa un judici valoratiu sobre els escriptors burgesos (els «altres»), els quals, evidentment, han de ser millors –com a mínim, tenen més formació intel·lectual–, però que tampoc no superen massa els escriptors de les classes populars (els «nostres»). Aquests

darrers –i empra a propòsit el plural inclusiu en què intenta integrar també el lector– no tenen més recursos que l’espontaneïtat, que és «analfabeta». En resum, Bayarri havia d’estar en el «més estricte analfabetisme» per la classe social a la qual s’adscivia que, en el fons, és la mateixa que la de Fuster i la de tants altres lectors. Es tracta, doncs, d’una mena de sentiment de pertinença a una mateixa classe social: «No debades s’és fill de pobre...».

Al nostre entendre, ací s’acabaria el desenvolupament i començaria la conclusió. De nou, hem vist el pes dominant de les seqüències expositives i descriptives pròpies de la necrologia. Tanmateix, també hi hem vist com ens intentava aproximar la figura de Bayarri com a exponent de les circumstàncies historicopolítiques i socials que li va tocar viure. Per això, i encara sense abandonar el «nosaltres» inclusiu, Fuster enuncia la tesi d’aquest article: «El senyor Bayarri ens representa a tots, en aquest punt. Ens hi representa quant al plantejament de la qüestió» (245). Aquest argument estaria pròxim a l’argument quasi lògic de transitivitat, ja que es permet passar de l’afirmació que existeix la mateixa relació entre els termes *a* i *b* i entre els termes *b* i *c*, a la conclusió que també existeix entre *a* i *c* (Perelman & Olbrechts-Tyteca 2006: 352-353). És a dir: Bayarri va intentar, com una modesta reacció instintiva, una determinada supervivència «literària» de la llengua, però ho feia des dels sectors subalterns als quals pertanyia; Fuster ens engloba als lectors en aquests sectors. Resultat: nosaltres partim d’aquest mateix principi, raó per la qual la posició de Bayarri deixa de ser fins a cert punt particular. Aquest argument, tal com està plantejat, també cerca l’empatia del públic.

No obstant això, el que diferencia el poeta valencià d’aquest «nosaltres» és que Bayarri «es deixà endur per unes ofuscacions òbvies, que el descarten de la trajectòria genèrica» (245). I encara comenta que, «en realitat, era el darrer absurd d’una situació estrofolàriament anacrònica», tot i el matís de la no exclusivitat de les contradiccions, que «no eren absolutament seves» (245). Fuster, de nou en un ziga-zaga, marca distàncies amb un Bayarri que unes vegades els feia enfadar i d’altres, riure, i que, ara que ha faltat, «se’ns apareix com una referència remota: quatre setmanes n’han estat suficients» (245). Amb tot, el suecà opta per tancar el paper amb un record amable, encara que contingut: «De tota manera, jo no sabia cancel·lar aquesta pseudo-necrologia sense un mot de tendresa. Aquest» (245).

Més enllà del parell d'arguments que el lector pot llegir i la materialització en la superestructura argumentativa, també convindria destacar –potser en aquest article més que en els anteriors– la importància dels mecanismes de modalització en la finalitat del text. Fuster, en la seua estratègia d'aproximació d'un personatge polèmic com Josep Maria Bayarri, ens el presenta, en primer lloc, com un heroi per la seua «aportació heroica» a la poesia catalana del País Valencià. Més endavant, li atribueix característiques gairebé de màrtir, ja que «no vacil·là a sacrificar el seu jornal a la “devoció” lingüística» ni dubtà a «“treure's el pa de la boca” [...] per abonar les factures d'impremta». Després, en destaca el seu «reivindicacionisme» en l'obra *Més es pergué en Almansa*. I, finalment, en justifica les tendències secessionistes com a mètode de «supervivència “literària” de la llengua». El suecà intenta avaluar el personatge no sols pels resultats sinó també per la sinceritat de les motivacions personals i pels condicionaments sociopolítics.

5.3.2. «El temps i la seva indulgència»

Un altre exemple en què l'argumentació queda aparentment diluïda entre diferents seqüències textuais és «El temps i la seva indulgència», en què, a partir de l'anècdota d'un concert en la Capella del Corpus Christi, Fuster realitza tota la reflexió posterior. Així doncs, l'inici de l'article és un recordatori de la impressió que li despertà aquell concert: «feia una certa impressió, l'altre dia, sentir aquelles músiques a la Capella del Corpus Christi» (252). Això el porta a fer una primera digressió:

La fàbrica és de la darrerria del XVI –potser l'acabaren ja entrat el XVII, mentre el Patriarca Ribera expulsava moriscos i es preparava a ben morir: respon a una mena de classicisme auster i alhora sumptuós, com pertanyia a l'esperit carpetovetònic i post-tridentí del Fundador. De fet, hi ha un excés de pintures. Ni un sol pam de mur, de sostre, no escapà a la fúria decorativa dels qui van dirigir l'obra. Fustes daurades, marbres, rajoles de Manises, complementen l'espai. Però la severitat del conjunt és perfecta. Encara avui s'hi celebren els cultes a la manera codificada pel Patriarca: cerimònies, ornaments i polifonia són de l'època. Ben mirat, el Corpus Christi és una

època, exactament una època, clara i determinada: o fosca i determinada, si es vol. Per això el contrast s’hi marcava tant. (252)

Fixem-nos en el predomini de la seqüència expositiva en aquest primer fragment reportat –amb la seqüència descriptiva enmig per a detallar-nos-en la decoració. Tot seguit, ens descriu com fou el concert –«tenia un lleuger caire erudit, molt propi del Congrés d’Història que el patrocinava» (252)–, i ens en conta, a cavall entre la seqüència narrativa i l’expositiva, l’estructura:

La primera part, a càrrec del grup *Ars Musicae*, oferia peces del Renaixement: la majoria, originades en la cort alegre dels ducs de Calàbria. En la segona, Josep Climent tocà a l’orgue tentos i batalles del Barroc local. I, finalment, Maria dels Àngels López Artigas interpretà àries de cantates setcentistes, amb l’ajut brillant d’unes cordes, d’una espineta, d’una delicada contribució de vent... (252)

Com veiem –i com remarcarà més avant Fuster–, el concert englobà els diferents moviments entre els segles XVI i XVIII, això és, el Renaixement, el Barroc i el Setcents; és a dir, el període que els historiadors etiqueten com a Edat Moderna. A més, l’observador Fuster encara ens dona un últim detall que acaba de rematar l’ambientació històrica, com és la mòmia de sant Joan de Ribera. La frase que tanca aquest exordi és un resum de tot el que explicarà més endavant: «Al capdavall, també “això” venia a ser una lliçó d’història.» (252).

És en el desenvolupament on aprofitarà tot el que ens ha presentat per a arribar a la conclusió final. Així, Fuster aprofundeix en aquest compendi d’elements i referències històriques, i ens fa partícips, als lectors, de les curiositats que li suscitarren. Primerament, parla del Renaixement, representat per les figures de Lluís Milà, Joan Timoneda o els ducs de Calàbria, i el xoc de mentalitat amb l’esperit contrareformista de Joan de Ribera:

Les pavanès de don Lluís Milà i la malícia popular de *Soleta jo sóc ací*, de *Què farem del pobre Joan* o de *Bella, de vós só enamorós*, per exemple, procedien d’un clima diguem-ne moral gairebé incompatible amb el del Patriarca. I no és que els Calàbria no

fossin gent de dretes: Germana de Foix i el seu tercer marit eren persones normals, és clar. Però mai no manifestaren cap particular inclinació a la pietat rigorosa: i encara, més aviat abusaven de la bona taula, dels saraus, de la broma atrevida, i d'alguna més i tot. Precisament, quan acceptà la mitra de València, Joan de Ribera hagué de liquidar amb energia els residus de dissipació que els Calàbria havien, si no introduït –tenien una sòlida tradició!–, mantingut. (252-253)

Després, se centra en el Barroc, encarnat per l'organista Joan Baptista Cabanilles, i torna a fer-nos veure la impossibilitat que la música d'aquest –«la trompeteria esplèndida, la violència del timbre, l'èmfasi gloriós» (253)– sonara en temps de Ribera. Concretament, expressa el dubte de si «els canonges valencians del segle XVII» eren realment mereixedors d'aquesta música «tan monumental, tan grandiosa» (253).

En tercer lloc, passa al Setcents, representat pels compositors Pere Rabassa i Josep Prades. Enmig d'aquestes seqüències expositives, però, hi trobem la primera seqüència argumentativa. A partir de la premissa que «hauríem de “desenterrar” aquests compositors nostres, presumptament subalterns, del XVII i del XVIII» (253), en referència a Rabassa i Prades, però també a Cabanilles, hi aporta un argument de comparació: en determinats moments, li recorden Bach o Haendel, compositors ben famosos del Barroc alemany. Fuster, encara en la línia de «desenterrar» els compositors, adverteix que «la música catalana “antiga” no s'acaba en l'escola de Montserrat ni en el P. Soler», sinó que hi ha més figures il·lustres. Lamenta –cosa que podríem considerar un contraargument–, però, que «de la solfa a l'orella, el camí no sempre és fàcil» (253), és a dir, que, malgrat que s'hagen editat les composicions de Cabanilles i les de Rabassa i Prades, aquestes encara no s'han estès entre els músics.

El desenvolupament s'acaba amb referències a compositors de música religiosa, com Joan Baptista Comes –que encarna l'estil del Patriarca–, Palestrina, Vitoria o Morales. De fet, és el connector «tanmateix» i els posteriors punts suspensius («I tanmateix...»), els que ens ajuden a observar el canvi de secció. Hem vist, de nou, que, a pesar de l'argument comentat, la seqüència que hi ha predominat és l'expositiva: Fuster ha disseccionat cada una de les parts del concert que ens havia relatat en l'exordi, i ha contraposat les peces musicals

–amb el recurs retòric de la metonímia prenent l’obra per l’autor, i l’autor pels períodes històrics a què s’adscriuen– amb el clima religiós de l’època de Joan de Ribera i de la Capella del Corpus Christi.

Deduïm que comença la conclusió perquè resumeix tot el que acaba de dir amb una locució sintetitzadora inicial: «La gràcia era això: que, *malgrat tot*, Milà i Càrceres, i Brudieu, i Xacon i Fletxa el Jove, i Cabanilles, i Rabassa i Prades, esdevenien finalment “conciliables” amb el record del Patriarca Ribera, i nosaltres, l’auditori, amb tot plegat.» (254). Tot seguit, ens formula la tesi: «Els anys fan el seu ofici, i allò que solem designar amb el nom de “cultura” en representa el saldo favorable» (254). Com a suport, exposa un argument, de nou, amb el recurs de la metonímia: que darrere de «cada innocent partitura», com el *Cançoner d’Upssala* o la música de Comes, Cabanilles, Rabassa i Prades, hi ha un fet desastrós per a la història moderna del País Valencià: l’expulsió dels moriscos, les Germanies o la batalla d’Almansa.

En definitiva, el que Fuster ens vol dir és que amb el terme de «cultura», només es té en compte allò positiu, ja que «el temps, implacable, cruel com un cirurgià, salva l’escuma subtil, i sublim [...], de la “superestructura”» i «la salva, en alguna mesura, de l’oblit i de la contradicció» (254). Amb el temps, doncs, tendim a oblidar «el dolor de les multituds, el sacrifici anònim, l’amarga veritat de cada dia», raó per la qual comenta que «som hereus, com diria un advocat, a benefici d’inventari» (254). És a dir, del temps, en solem prendre allò agradable, mentre que oblidem els esdeveniments terribles, les guerres, les batalles que han ocorregut; és el poder del «temps i la seva indulgència», com anticipava el títol. Això, al seu torn, genera diferents contradiccions, de manera que, si només ens quedem amb la part bona, períodes i moviments tan distints com el Renaixement, la Contrareforma, el Barroc o el Setcents, se’ns presenten com una «suma», exactament igual «com un programa de concert, vaja!...» (254).

L’escriptor, després d’assistir a un concert, aprofita l’espai i la música que s’hi tocà per a mostrar-nos la seua reflexió. Al capdavall, ens porta –ajudat per l’elevada modalització (lèxic valoratiu, connectors, figures retòriques) esmentada– cap a la idea d’assumpció del passat com a mecanisme que n’elimina contradiccions i en conserva allò necessari o desitjable. La seqüència predominant, ho hem vist, és l’expositiva, seguida de la narrativa i

amb algunes pinzellades de la descriptiva. L'argumentativa també hi és present, tot i que més amagada que en els casos anteriors.

5.3.3. «Països Catalans, 1876»

Durant la segona etapa de col·laboració en *Serra d'Or*, molts dels articles de Joan Fuster pretendran *recuperar* personatges «subalterns» o episodis realitzats per aquests personatges «subalterns» –ja hem vist (§ IV.5.2.2.3) que la seua pretensió és la d'aspirar a una «història oral» que done veu als «subalterns»–, posar el focus sobre descobriments literaris o històrics que l'encuriós assagista ha portat a terme i que vol compartir amb el lector: la lectura d'una biografia de Josep Climent i Avinent, bisbe de Barcelona, natural de Castelló de la Plana, en «Una nota més sobre el segle XVIII»; l'indici de l'existència de *Los dotze treballs d'Hèrcules*, obra d'Enrique de Villena –pare d'Isabel de Villena–, en català, tot i l'origen castellà de l'autor, la consulta del qual –impossible, a hores d'ara, ja que es troba en una «private library»– permetria esbrinar moltes parcel·les de la història social de la literatura catalana dels segles XV i XVI, en «Notícia improvisada d'un secret bibliogràfic»; la influència de Petrarca en uns versos de Narcís Vinyoles de principis del segle XVI; o la troballa de la referència a un «poeta valenciano» del set-cents que podria haver esdevingut il·lustre si no haguera estat per la Inquisició, en un discurs de Víctor Balaguer, com recull en «Un poeta més». Fet i fet, doncs, el suecà convertirà en articles tant el resultat com el procediment seguit fins arribar-hi de moltes d'aquestes descobertes.

En aquesta línia, cal inscriure-hi el text «Països Catalans, 1876», el títol temàtic del qual ja ens en dona una pista del contingut: Fuster ha localitzat l'expressió «Països Catalans» en un document de 1876; la seua contribució en el número de juliol-agost de 1978 per a «Passar el dia, empènyer l'any» serà una reflexió a l'entorn de la referència i de l'autor que l'ha encunyada, Benvingut Oliver i Esteller. Com comprovarem a continuació, l'estructura de l'article no respon a la prototípicament argumentativa; de fet, són les seqüències expositives i descriptives les que hi predominen. Tanmateix, l'absència de l'argumentació en una orientació formal, això és, en la dominància seqüencial, en la superestructura, no lleva que s'hi mostre en una orientació de sentit, que es mantinga latent en el discurs, en la

macroestructura, ja que no deixa de ser la funció que regeix semànticament i pragmàticament l'objectiu del text.

Fins aleshores, la documentació més antiga de l'expressió «Països Catalans» datava del 1886; l'escriptor i historiador Fèlix Cucurull –col·laborador ocasional també de *Serra d'Or*, per cert– l'havia fixada en un article aparegut al periòdic *L'Arc de Sant Martí* a càrrec de Josep-Narcís Roca i Farreras, el qual era considerat un dels principals –o el principal– exponents del nacionalisme catalanista d'esquerres (Strubell 2000). No obstant això, l'atzar ha volgut que Joan Fuster trobara una nova notícia que en retrocedeix una dècada la primera aparició:

Figura, almenys dues voltes, en la introducció al volum primer de l'obra de Benvingut Oliver *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, aparegut a Madrid el 1876. En un lloc: ... *lo mismo en los países catalanes que en el resto de Europa...*; en l'altre: ... *la legislación de los países catalanes durante el siglo XIII...* Sense majúscules, naturalment. Com, suposo, sense majúscules sortiria en el text de Roca i Farreras: no ho he pogut comprovar damunt l'original. De fet, *países catalanes*, en l'escrit d'Oliver, és una alternativa a formes com *los pueblos de lengua catalana*, per exemple. Però el detall que hi compta és el salt a què es veu sotmès l'adjectiu gentilici: de designar l'idioma a designar els «països».

(353)

Amb aquesta extensa seqüència expositiva, el suecà presenta al lector el tema al voltant del qual pivotarà la reflexió. En primer lloc, realitza una radiografia de Benvingut Oliver en què, encara que, de nou, la seqüència expositiva és la predominant, hi intercala algunes seqüències descriptives, com, per exemple, la que utilitza per parlar-ne dels orígens: «Perquè don Benvingut Oliver i Esteller era valencià: de Catarroja, un poble de l'Horta» (353). Segons Fuster, Oliver ha passat bastant desapercebut per als investigadors de la Renaixença, els quals, més pendents de la literatura i dels assumptes polítics, han deixat de banda «les figures presumptament subalternes d'uns altres camps»; en aquest cas, a més, el personatge en qüestió és considerat l'iniciador o el peoner dels estudis jurídics en casa nostra. L'assagista,

des de la prudència —«aquest no és el meu terreny»—, s'arrisca a apuntar una relació entre Oliver i Enric Prat de la Riba a partir de Friedrich Karl von Savigny, en teoria —car no ho explicita— pel costat del dret com a part necessària d'una nació.

En qualsevol cas, la intenció de Fuster és «insinuar la incidència de Benvingut Oliver —directa o indirecta— en el procés de conscienciació “renaixentista”, a través del Dret: ben entès, del Dret Nacional» (354), raó per la qual, a mode de picada d'ull a la «gent del ram», ha citat el jurista alemany. Aleshores, inicia el torn de les hipòtesis que caldria que s'esclariren, un conjunt de fils des d'on poder estirar per posar llum sobre diferents aspectes que li suscita la troballa:

¿com un valencià nascut el 1836 arriba a la «idea» de Països Catalans, i la manté tan netament?, i ¿com tenint la idea tan clara mai no va escriure, que jo sàpiga, ni una sola ratlla en català?, i ¿quina importància va tenir en la seva equilibrada concepció dels *païses catalanes* el fet d'haver-se ocupat predilectament del «fet tortosí»?; i... M'agradaria, poso per cas, d'esbrinar les seves relacions amb tipus com Teodor Llorente, coetani estricte seu —tots dos van nàixer el 36, i si Llorente va morir el 1911, Oliver s'extingí el 1912—, i quina repercussió van tenir les afirmacions de don Benvingut entre la fauna ratpenatera de l'època, escrupolosament «llemosinista». El d'Oliver i Esteller no és un nom que «soni» gaire al País Valencià llorentinament dirigit, i menys encara en els sectors no-llorentins... (354)

La tafaneria intel·lectual del suecà el porta a plantejar-se —i plantejar al lector— un gran nombre d'interrogants al voltant de l'autor de la primera referència als Països Catalans; tot seguit, encadena unes noves seqüències expositives per a analitzar-ne el significat que pren aquest concepte en l'ideari d'Oliver. A priori, sembla que pot confondre el lector actual —moment que aprofita per criticar l'avantprojecte de Constitució de 1978, ja que, si aquesta no ha estat capaç encara de traure'n l'entrellat, no se li pot retraure res a Oliver—: si bé, per un costat, Oliver remet a la nació espanyola —«los diversos pueblos que hoy constituyen la nación española»—, per un altre, es refereix a una nacionalitat catalana, conformada pel «Principado de Cataluña y Reinos de Mallorca y de Valencia», els quals estan units per «la

misma lengua de origen o de nacimiento, a la cual designaremos con el nombre común y más propio de “lengua catalana”» (354). Per a Benvingut Oliver, a més, malgrat que el sentiment de comunitat siga més fort en un territori que en un altre, «el fondo siempre permanece idéntico», per la qual cosa, valencians, catalans i mallorquins segueixen mostrant-se com un únic poble diferent de la resta de «la gran familia española» (355). El nexse d’unió d’aquests *países catalanes*, d’acord amb Oliver, es basa en la llengua i en el dret, ambdós elements compartits pels tres territoris. Però el que té interès a subratllar Fuster és que el jurista de Catarroja és conscient de ser el primer a deixar de costat la «Corona d’Aragó», terme emprat habitualment en el segle XIX, però orientat, al parer de l’assagista, a la confusió, i a declarar la unitat nacional dels Països Catalans, una nacionalitat diferent de la d’Aragó.

El darrer paràgraf arreplega una recapitulació de l’article; el suecà hi explicita l’objectiu d’aquell paper, que no és un altre que «l’exhumació d’una primera veu –i valenciana!– que parla de “països catalans” sense timidesa» (355). Fuster encara es pregunta si Oliver emprà el concepte amb consciència o només per pur pragmatisme, però allò que realment importa és que el «precedent», el «precursor» del terme, és un historiador del dret i valencià. L’assagista deixa la porta oberta a noves investigacions, com la d’esbrinar quan es passà de «països catalans» a «Països Catalans», és a dir, quan prengué categoria de topònim.

Com veiem, Fuster ha presentat en societat un descobriment realitzat, segons diu, quasi que per xamba. I, a partir d’aquest fet, n’ha exposat el context històric, ha descrit la figura de l’autor del concepte i ha etzibat una sèrie d’hipòtesis per a futures investigacions. En resum, tenim un article que, des del punt de vista de la tipologia textual, està farcit de seqüències expositives; el de Sueca no apunta una tesi ni hi aporta arguments a favor o en contra, sinó que projecta els resultats i les reflexions d’una descoberta. Ara bé, vol dir això que la redacció d’aquest text no té cap finalitat? En absolut. Fuster ha remarcat, de fet, dos aspectes de la vida de l’autor de la fórmula «países catalanes»: d’una banda, l’origen –valencià, i de l’Horta–; d’una altra, la formació historicista. En paraules del suecà: «La innocència històrica de Benvingut Oliver, i el fet de ser de Catarroja, el convertia en un precursor...» (355). I, a més, escrivia en castellà. És a dir, l’exemple d’Oliver –al qual reivindica– podia servir com a argument per a espantar tots els fantasmes sobre un hipotètic pancatalanisme promogut des de Barcelona que vol *engolir* el País Valencià i les Illes Balears, com etziben els defensors

de «la *personalidad valenciana* enfront del “perill català”» (343), per utilitzar una etiqueta del mateix Fuster que aparegué en l'article «Memòria de Jaume Roig» d'uns mesos abans. Benvingut Oliver era un valencià que, amb una mirada racional –no debades, recordem-ho, és un dels pioners o, fins i tot, el pioner de la nostra història jurídica–, sense interessos polítics –Teodor Llorente no l'hauria poguda fer servir, l'expressió, perquè «era canovista, silvelista o senzillament l'home de la inèrcia agrarista» (355)–, sabia veure què compartien els tres territoris, ni que fora a l'interior d'una nació espanyola.

En aquest cas, per tant, no hi hem trobat cap seqüència argumentativa important per al propòsit de Fuster; no obstant això, la funció argumentativa hi és latent. Cal, però, entendre el context en què s'emmarca l'article per comprendre'n l'objectiu; el de Sueca ha localitzat la data d'una expressió que s'encarregà de promoure ara i adés, i que rebé moltes crítiques per part de la dreta valenciana, que s'aixoplugà en un anticatalanisme furibund. «Països Catalans, 1876» és, en definitiva, una resposta documentada a totes aquelles crítiques i atacs per part dels sectors blavers i anticatalanistes.

5.4. UNA *RARESA* DINS LES «RESTRICCIONS MENTALS»: «CORRESPONDÈNCIA URGENT»

No voldríem finalitzar aquesta anàlisi sense comentar un article que defuig tots els esquemes i models proposats fins ara: «Correspondència urgent». En realitat, no es tracta d'un article pròpiament, per això l'hem qualificat de *rareza*, ja que, en aquesta ocasió, Joan Fuster aprofita la seua secció de les «Restriccions mentals» per a respondre diferents cartes dels lectors. És cert que alguns articles del corpus naixen de la reflexió o contestació a altres escrits: per exemple, «Sobre un pessimisme», com hem vist, té l'origen en el «to pessimista» que, segons alguns lectors, traspua el número especial de *Serra d'Or*, de juny de 1968, dedicat al País Valencià. O també «Sobre l'art de saber llegir», en què contesta al crític Joan Ferraté, el qual l'acusava, en un article a la mateixa *Serra d'Or*, del novembre de 1968, de no haver entès bé Espriu en el pròleg de l'*Obra poètica* de l'escriptor de Santa Coloma de Farners. Igualment, a «Excessos de llenguatge, excessos de gramàtica», Fuster responia un article del gramàtic Eduard Artells que havia publicat en la seua secció habitual de «Llenguatge i

gramàtica», el qual era, al seu torn, una resposta a un altre article de Fuster, «Converses (relativament) filològiques», publicat a *Tele/estel* el juny de 1970.

Tanmateix, tots aquests articles esmentats responen a l'estructura argumentativa característica del subgènere que coneixem com a «article», al contrari del que ens ocupa, «Correspondència urgent». Aquest es divideix, bàsicament, en dues grans parts: la introducció i el cos de l'article, subdividit, al seu torn, en tres seccions d'acord amb les tres respostes que ofereix als tres comunicants. Comencem, doncs, pel principi.

En la presentació, Fuster informa el lector de la freqüència amb què els col·laboradors reben cartes dels lectors, les quals poden aparèixer publicades –la mateixa secció de *Serra d'Or* «El lector diu...» n'és la prova–, o bé arribar per correu. Entre els diferents continguts –insults, adhesions, rèpliques argumentades, observacions–, prevalen «les discrepàncies més o menys abruptes», cosa, en certa manera, lògica, perquè, per a algú que no es dedica a escriure de manera professional, «això de prendre el bolígraf o la màquina i de redactar unes quantes ratlles, no constitueix una operació fàcil»; per tant, l'estímul naix «d'alguna indignació o d'alguna reticència profunda» (249). Fuster, no obstant això, confessa que li plau aquesta *correspondència* per part dels lectors, aquest contacte amb el públic, i, de fet, sol contestar totes les lletres, sempre que el remitent s'identifique; per a un conversador que gaudeix del debat com el suecà, cal agrair els dubtes o les observacions que emet el lector, més encara quan li fa veure «la insuficiència d'alguna formulació meva anterior» (249). Això és, al capdavant, el que cerca: els guanys del diàleg intel·lectual.

Les respostes solen ser de dos tipus: hi ha les directes –en la major part dels casos–, però també les que requereixen «una explicació en lletra impresa», com en els articles esmentats al principi de l'apartat, pública i per escrit. Aquesta explicació sol venir originada bé perquè l'interlocutor també ha replicat per mitjà d'un article, bé perquè contenia unes notes que han despertat l'interès del suecà per a estendre-s'hi. En realitat, l'assagista aprofitarà part de les últimes lletres que li han aplegat com a pretext per a construir-ne la pròpia reflexió o indagació.

El cos de l'article amb les tres respostes està emmarcat, a l'inici i al final, per dues frases que semblen, amb la repetició de la conjunció «i», més aviat de la conversa oral: «I m'hi poso. Amb quatre paraules» (250), al principi, i «I ja n'hi ha prou, avui» (251), a la

cloenda. El primer punt és per a la persona que s'amaga sota les inicials J. M. C. i G., qui censurava «les conclusions depriments o despectives que, en la meua nota de novembre del 70, expressava sobre l'actuació de l'ONU» (250). Es tracta de l'article «Per passar l'estona», en el qual Fuster afirmava que l'ONU és «un club “exclusiu” per a la gent que té la paella pel mànec als Estats afiliats» (230). Segons el de Sueca, l'ONU enganya la «ingènua població ex-colonial» fent-li creure en té la sobirania, un engany que els ajudaria a «consolidar-se “internacionalment”» (230); la realitat, però, s'esdevé d'amagat, atès que el poder real el tenen les «Macropotències». Per a Fuster, nosaltres ens trobem entre «les multituds secundàries i sufocades, de pigmentació diferent, d'idiomes dispersos, de classe social heterogènia, de conviccions antagòniques, però condemnats a no tenir participació viva en l'areòpag suprem» (230-231), per la qual cosa convindria que no ens creguérem tot el que expressen, tot aquell teatre o comèdia.

El tal J. M. C. i G. està d'acord amb la descripció que en fa Fuster; en canvi, creu que caldria esforçar-se per fer que allò que va malament, millorara. L'escriptor comparteix aquest principi, però només el principi, que li sembla indiscutible; tanmateix, dubta que l'ONU – «un club d'oligarquies»– tinga interès a canviar les coses per a bé. Fins i tot, afirma que si alguna vegada ocorre alguna cosa positiva serà perquè els convé. Llavors torna a repetir que tota la parafernàlia de l'ONU és «mera comèdia», i demana que, com a mínim, hi estiguem alerta.

El següent porta les inicials J. V. G., i sabem que és valencià perquè Fuster el presenta com «el meu país» (250). En aquest cas, el comunicant es lamenta perquè Fuster haja definit els intel·lectuals valencians –o «valencianistes»– com a «analfabets» en la pseudo-necrologia adés comentada, «Una mica de dol per Bayarri». El de Sueca, però, no se'n retracta i defensa la seua postura; la qüestió no és un caprici personal, sinó que es pot comprovar perfectament: una senzilla mirada a la bibliografia del darrer segle constataria que només es podria salvar de la mediocritat cultural *Acció Cultural Valenciana*, *La República de les Lletres*, i, a tot estirar, el *Butlletí* de la Castellonense. Una de les causes –no l'única, però sí molt important– que en donaria resposta és la classe social: els escriptors valencians en català provenen de fora de la burgesia, de manera que veien minvades les possibilitats d'accés «als beneficis de la cultura *de pago*» (251).

La darrera contestació és per a un senyor amb les inicials V. S. i P., que s'exclama pel pessimisme generat per l'article «Fer política», del gener del 1971. Ja hem vist que Fuster es dedicava a explicar el fenomen universal de la despolització de les masses i de la mort de les ideologies, i que acabava amb una frase que, efectivament, sonava pessimista: «veig el panorama molt negre. Molt!» (238). Davant la puntualització de V. S. i P. sobre el caràcter pessimista del paper, Fuster assenyala que no hi ha cap invenció, i, de fet, més que «pessimista», la caracteritza de «cautelosa»: «mai no hi havia hagut una politització real de les multituds, i per això ha estat – “els” ha estat– tan planer de despolitzar-les» (237). D'altra banda, a pesar que no culpabilitza complement «la desgraciada generació del televisor, del cotxet i dels antibiòtics», sí que afirma que la ciutadania ha estat exposada a una maniobra d'alienació política. No obstant això, recorda que «la “tradicció” era dèbil», mentre que «tota l'esplendor “política” del segle XIX», amb les eleccions, les manifestacions, les barricades o els himnes, no era tan profunda com se'ns ha venut. En realitat, el debat, indica l'assagista, hauria de centrar-se en definir què és la «política». La pregunta, seguida de punts suspensius –«¿Què és “política”?...» (251)–, tanca la resposta per escrit, però queda en l'aire perquè, tant V. S. i P. com els lectors de la revista de Montserrat, en continuen la reflexió.

6. LES MARQUES PARATEXTUALS

Fins ara (a falta d'analitzar-ne la funció social) hem comentat les característiques intrínseques del text –la presència d'un *jo* identificat amb l'autor real, Joan Fuster; la no ficció, fàcilment contrastable amb la remissió a la realitat; l'argumentació, present en la forma i en el sentit–, gràcies a les quals podem ratificar el caràcter literari dels articles que Joan Fuster publicà a *Serra d'Or*. El quart paràmetre defensat per López-Pampló (2017a: 22) en la seua proposta definitiva de l'assaig, però, és la paratextualitat, les marques de la qual, segons Genette (2002: 7), envolten i cobreixen el text per *presentar-lo* o per *donar-hi presència*. Al seu torn, el paratext es pot dividir entre el peritext –que *acompanya* físicament el text o el llibre, com el nom, el títol, la portada o la col·lecció– i l'epitext –aquells elements externs al text o al llibre que en parlen, com les ressenyes, les entrevistes o els estudis.

Com que es tracta, en aquest apartat, d'estudiar la paratextualitat en un corpus d'articles –publicats originalment en premsa, i inclosos o recollits, després, en diversos volums–, convé apuntar-hi una sèrie de consideracions: en primer lloc, que l'anàlisi partirà dels textos tal com sorgiren en *Serra d'Or*. D'altra banda, fins a la recopilació de la totalitat dels articles que portaren a terme Antoni Furió i Josep Palàcios en el tercer volum de l'obra completa –*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*– del 2011, molts textos foren agrupats pel mateix autor en diverses obres, com hem enumerat en la descripció del corpus (§ III.3.6.3.); d'entre aquestes, són les *Obres completes IV. Assaigs, I* (1975), les que contenen un major nombre d'articles –trenta-un, repartits en tres de l'etapa prèvia a les «Restriccions mentals» i vint-i-huit de la sèrie pròpiament–, seguides de *Punts de meditació* (1985) –amb vint-i-dos, tots procedents de «Passar el dia, empènyer l'any». Per una qüestió de representativitat, doncs, centrarem el nostre estudi en les marques paratextuals d'aquestes quatre *modalitats* de publicació: els articles originals apareguts en la capçalera de Montserrat; els que s'inclouen dins les *Obres completes IV. Assaigs, I*, perquè engloben una bona suma del primer període; els que formen part dels *Punts de meditació*, perquè contenen un nombre considerable de col·laboracions de la segona etapa; i, lògicament, l'*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, per incorporar-los tots. Al capdavall, l'objectiu és entendre els canvis que s'esdevenen i allò

que provoquen quan un article *abandona* el mitjà periodístic –base de l’argument dels estudis periodístics per apropiari-se’l– i passa a una nova vida en format llibresc; posar el focus sobre els elements paratextuals que en revestiren els diferents tipus de publicació ens permetrà reforçar, una vegada més, l’adscripció de l’articulisme fusterià en l’àmbit assagístic.

6.1. EL PERITEXT

El primer element que convé assenyalar, i que és comú als quatre tipus de publicacions, és, lògicament, el nom de l’autor: Joan Fuster. En un gènere com l’assaig, l’aparició del nom de l’escriptor se’ns presenta com a fonamental, fins al punt d’esdevenir-ne un «élément constitutif» (Genette 2002: 45), atès que, en contenir la identitat de l’enunciador, del *jo* textual, aferma el pacte autobiogràfic. En qualsevol cas, la simple presència del nom «Joan Fuster» –una *connotació* que es reforçarà, sens dubte, amb l’epitext– ja hauria de servir per a establir la pertinença de l’article literari a l’àmbit assagístic i no al periodístic: encara que abans d’iniciar la seua peripècia a *Serra d’Or* ja havia publicat alguns assaigs com *El descrèdit de la realitat* (1955) o *Les originalitats* (1956), serà durant els vint-i-cinc anys de col·laboració quan, paral·lelament, fornirà la seua obra assagística amb títols ben coneguts com *Nosaltres, els valencians* (1962), *El País Valencià* (1962) o *Diccionari per a ociosos* (1964). En aquesta línia, doncs, no hi ha dubte que el nom del suecà és indestruïble del gènere, però vegem-ne altres marques paratextuals que no fan sinó enfortir aquesta afirmació.

Pel que fa als articles, el lloc de publicació és important: *Serra d’Or*. A diferència de la premsa generalista, com podrien ser altres capçaleres en les quals també participà (*La Vanguardia*, *Levante* o *El País*), la revista sota l’empara de Montserrat va nàixer amb la pretensió de convertir-se en la «revista de les lletres catalanes», una plataforma cultural però, sobretot, amb un tarannà predominantment literari (Ferré 2000: 101). Si fem una ullada, per exemple, al sumari del primer número –octubre de 1959–, hi trobem ja entre els col·laboradors tres escriptors, com són Manuel de Pedrolo, amb el seu conte «La missió i l’escamot», Rafael Tasis, amb un article sobre «Un procés literari a la Barcelona Vuitcentista», i Joan Fuster, amb «L’amor, la mort i Déu en la poesia d’Ausiàs March», a més de l’estudi de Jordi Carbonell sobre el teatre de Cecília A. Màntua. Més encara: recordem

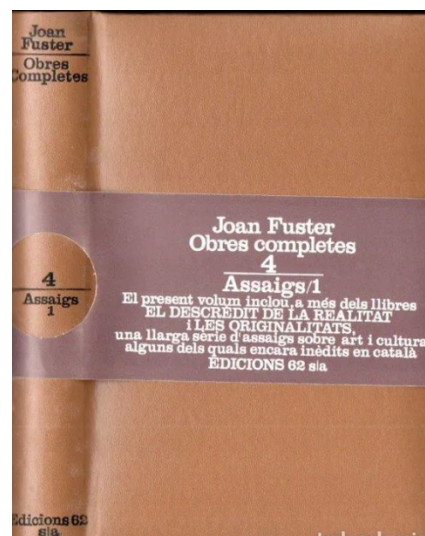
que en la carta en què Ramon Bastardes i Max Cahner (Fuster 2012: 37-40) demanen la col·laboració del suecà per primera vegada per a *Germinabit* –que, ja ho sabem, acabarà *fusionant-se* amb *Serra d'Or*, però que en mantindrà l'equip de redacció d'aquella–, confessen el seu anhel per disposar d'«un treball d'assaig per a poder-lo publicar com a “article principal”». La contribució fusteriana del número d'agost-setembre de 1963, sense anar més lluny, eren uns «Papers de diari», és a dir, uns fragments del seu diari personal –gènere assagístic– a què havia decidit donar forma d'*article*; posteriorment, foren publicats en *Causar-se d'esperar* (1965).

La literatura, ja fora en forma de creació, ja fora en forma de crítica –Ferré (2000: 105-115) parla de la voluntat de recuperació de la tradició literària catalana per part de la revista per mitjà d'un cànon d'autors–, era ben present a la revista de Montserrat. De fet, segons indica un document de circulació interna del 1971 amb les propostes del consell de redacció sobre possibles canvis en les seccions reportat per Carme Ferré (2000: 103-104), a propòsit de la de Lletres declarava que, malgrat les crítiques rebudes pel tarannà majoritàriament literari de *Serra d'Or* –potser hom creia que hauria d'obrir-se al *generalisme*–, «la revista no pot, de cap manera, ara com ara, deixar d'ésser –entre altres coses– la revista de les lletres catalanes». Així doncs, el lector, quan obria les planes de la publicació de Montserrat, ja sabia quina tònica s'hi trobaria.

D'altra banda, també el títol de la secció –«Restriccions mentals» entre el 1968 i el 1973 i «Passar el dia, empènyer l'any» entre el 1978 i el 1984– amb un encapçalament, el disseny del qual només variarà tres vegades durant tot el període de col·laboració periòdica mensual (§ III.6.), ajudava a consolidar la presència del suecà a *Serra d'Or*, a donar-ne una unitat. De cara als lectors, a més, el manteniment d'una secció fixa i regular funcionava com un fantàstic reclam per a aquell sector del públic que, d'entre totes les firmes, en cercava la de l'assagista de Sueca.

Quant als llibres, analitzem-ne les marques paratextuals. En primer lloc, les *Obres Completes IV. Assaigs, 1*, publicades el 1975 per Edicions 62. Si ens centrem en el peritext editorial, això és, aquelles marques paratextuals que depenen més de l'editor que no de l'autor (Genette 2002: 21), observem que ens diu la coberta, tota dominada per un to ocre, un format i un color dedicats a la col·lecció «Clàssics catalans del segle XX» –com ens indica la primera pàgina–, la qual inclou les obres completes d'alguns dels principals escriptors de la literatura catalana, com Mercè Rodoreda i els tres volums de la seua obra completa. Tanmateix, és al lloc on trobem l'única informació verbal: a la part superior, el nom de l'autor en la mateixa mida que la inscripció «Obres completes»; a la part inferior, l'editorial –Edicions 62 S. A.–; i al centre, en un lloc estratègic, el número 4, que assenyala l'ordre d'aquell volum dins una sèrie que arribarà fins a set²⁵⁰, i, amb lletra més petita, el subtítol, que, en aquesta ocasió, en determina la categoria genèrica, com és *Assaigs, 1*. És a dir: la coberta genera unes expectatives en el lector, que ja sap que les pàgines que conformen aquell llibre pertanyen a l'àmbit de

²⁵⁰ No entrarem ara, però, a detallar el fet que, després del cinquè volum, l'editorial va decidir canviar el disseny de la coberta i fer-ne reedicions dels primers volums, com també ocorregué amb l'obra completa de Mercè Rodoreda.

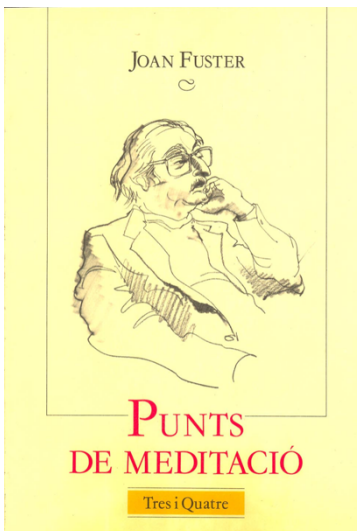
l'assaig. Paral·lelament, una faixa, pensada més aviat amb fins publicitaris i disposada de manera que deixa a la vista la part central del llong, recull tota aquesta informació que hem comentat, a més de sintetitzar-ne el contingut: «El present volum inclou a més dels llibres *El descrèdit de la realitat* i *Les originalitats*, una llarga sèrie d'assais sobre art i cultura, alguns dels quals encara inèdits en català».

El lector, en obrir el llibre, ja està advertit del sentit de lectura amb què ha d'encarar aquelles pàgines. No obstant això, el pròleg, tan necessari per a dotar d'unitat un recull d'assais (Genette 2002: 206), esdevé un «aliat indiscutible» que guia la lectura (López-Pampló 2012: 113). D'acord amb la taxonomia que estableix Gérard Genette (2002: 181-185), en el cas d'aquesta «Introducció», tenim, des de la perspectiva del règim, un prefaci *autèntic*, atès que es pot corroborar fàcilment l'atribució a una persona real, i, des de la perspectiva del rol, un prefaci *auctorial*, ja que està realitzat per l'autor del text, a més d'*assumptiu*, perquè Fuster hi reconeix l'autoria de l'obra que encapçala. De fet, el mateix Fuster subratlla aquest caràcter *auctorial* –i n'enforteix el pacte autobiogràfic– amb la signatura, per mitjà de les inicials «J. F.» i el lloc i la data del moment de finalització de la redacció («S. 1 de desembre del 1974»). Igualment, com que és el pròleg de la primera edició, es tracta d'un prefaci *original* (Genette 2002: 177), entre les funcions principals del qual destaquen els *thèmes du comment* (Genette 2002: 212-232) –per damunt, potser, dels *thèmes du pourquoi*–, en consonància amb l'objectiu de guiar l'activitat lectora; en la «Introducció», Fuster explica per què ha escollit aquell títol: «Un títol o altre havíem de posar a aquest volum, i l'editor me n'aconsella un, elemental i exacte: *Assais*. I per què no, al capdavant? “Assais” són. És clar que...» (1975a: 5). Aquesta circumstància deriva en una reflexió sobre el gènere assagístic que al llarg de tota la seua vida –a excepció de l'època inicial, dedicada a la poesia– ha conreat, com hem comentat més amunt. Com a conseqüència, i a mode de reforç i ampliació del títol, el pròleg ja ens marca les claus de lectura amb què ens hem d'enfrontar als textos que conformen el volum.

Passada la «Introducció», si ens endinsem en el llibre, trobarem que està dividit en sis blocs amb els corresponents intertítols: «I. El descrèdit de la realitat», que engloba el llibre homònim publicat per primera vegada el 1955; «II. Tres notes marginals»; «III. Les originalitats», que correspon al llibre aparegut inicialment el 1956; «IV. Perspectives de

cultura»; «V. Problemes catalans», i «VI. El món de cada dia». D'aquesta distribució, podem extraure'n algunes conclusions: primerament, que, si ens atenim a una qüestió de jerarquia i igualtat, els quatre intertítols que no reproduïen cap llibre, sinó que estan compostos d'articles, se situen al mateix nivell que el contingut d'*El descrèdit de la realitat* i *Les originalitats*. En segon lloc, que, per a Fuster, aquests quatre intertítols s'agrupen d'acord amb un patró temàtic; són, per tant, intertítols temàtics. Així mateix, els articles que el suecà publicà a *Serra d'Or* s'inclouen en tres dels quatre apartats –excepte el de «Tres notes marginals»–: en dos –«Perspectives de cultura» i «Problemes catalans»–, comparteixen espai amb textos d'altra procedència, però «El món de cada dia» es compon exclusivament de «Restriccions mentals» amb un contingut reflexiu, com hem dit, entorn de l'*ésser humà*; la unitat temàtica és tan transparent i sòlida que el 1984 Edicions 62 publicà aquest sisè bloc, juntament amb *Causar-se d'esperar*, en un volum a part. D'altra banda, Fuster té cura d'indicar abans de cada nou apartat una nota explicativa amb la procedència dels articles que conformaran l'esmentat bloc.

Pel que fa a *Punts de meditació*, recull d'articles aparegut el 1985 en Tres i Quatre, la coberta inclou més informació que el cas anterior. Hi llegim el nom de l'autor i, a sota, en el centre, observem un dibuix del suecà en una posa pensativa, de «meditació», de manera que es relaciona temàticament amb el títol de l'obra, el qual apareix a la part de baix, però amb unes lletres més grans i de color roig que ressalten sobre el fons groc clar que domina tota la coberta; més menut, hi ha el nom de l'editorial. Com apunta Gonçal López-Pampló (2015:

247), amb la il·lustració, reservada sobretot per a aquells escriptors esdevinguts ja figures consagrades, es consolida la identificació de l'autor –se «li *posa cara*, per dir-ho gràficament»–, cosa que afavoreix la fonamentació –que no imposició– del pacte autobiogràfic. En el lloc, a la part inferior, observem l'emblema de la sèrie «La Unitat», així com el número que correspon a aquest llibre (el 95). El mateix Fuster té altres obres publicades en aquesta col·lecció, com *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, *Poetes, moriscos i capellans* o *Set llibres de versos*, però també el

poeta Vicent Andrés Estellés hi veié recollits els primers volums de la seua obra completa poètica, amb la qual cosa es posa de manifest el caràcter literari de la sèrie.

Respecte a les solapes, a diferència del quart volum de les *Obres completes*, sí que en contenen informació. En la de l'esquerra, trobem una breu biografia en què es remarca que «ben aviat abandonà el conreu d'aquest gènere [la poesia] per a dedicar-se preferentment a l'assaig i a la prosa periodística», així com alguns dels premis que li han lliurat, com el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1975) i el Premi de les Lletres Valencianes (1981); una nota pensada per a incidir-ne en la identificació, però, sobretot, per realçar-ne el prestigi de cara als lectors. En la de la dreta, llegim una sinopsi de l'obra un resum del contingut, i, encara que no n'especifica l'adscripció genèrica, sí que fa referència a alguns dels trets que hem atribuït a l'assaig, com són la «capacitat d'anàlisi» o la «reflexió», i la funció social:

Amb *Punts de meditació*, Joan Fuster desplega la seua incisiva capacitat d'anàlisi sobre un període crucial de la nostra història recent. Es tracta d'una vasta reflexió sobre qüestions ben diverses, que van des de temes d'estricta actualitat –com ara l'OTAN o els canals de televisió privada– fins a esdeveniments polítics significatius, disquisicions sobre la situació en què es troba la nostra cultura o problemes generals de la societat actual.

Comptat i debatut, aquest recull de pàgines constitueix un punt de referència inexcusable per a aproximar-nos a la realitat complexa de cada dia a través de la perspectiva d'un dels intel·lectuals més lúcids que ha donat el nostre país.

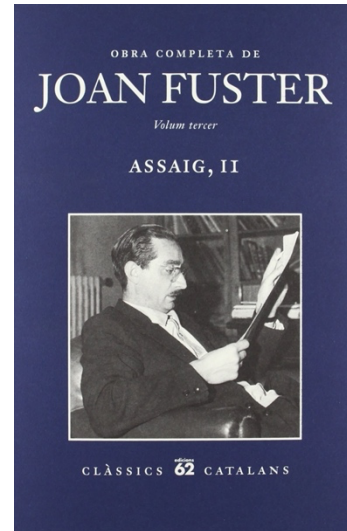
En aquest llibre, però, la primera pàgina hi afig una informació que no s'havia especificat fins aleshores en la coberta, com és el subtítol de *Punts de meditació*, entre parèntesis: (*Dubtes de la «Transición»*); per tant, s'acota l'objecte sobre el qual *es meditarà*. Quant al pròleg, també original, autèntic, auctorial i assumptiu –signat per J. F., «S., 6 març 1985», a més de les referències constants al seu poble natal, Sueca–, és bastant més breu que l'anterior; el suecà hi exposa, a mode de justificació de la tria dels articles, les circumstàncies temporals en què foren escrits, la qual cosa també l'*obliga*, en certa manera, a excusar-se'n:

Sempre redactats amb urgència, aquests papers, entre el garbell i l'acumulació, resulten una mica reiteratius, o molt reiteratius, de sintaxi penosa en alguna traducció, i –això sí, que ho reivindicue!– «municipals». O siga: el producte de la reflexió d'un veí de Sueca, o, posem per cas, de Sueca. Probablement, ser de Sueca ja és un anacronisme. Ho hauríem de discutir, si hi hagués amb qui discutir-ho. Deixem-ho estar, això. Però la perspectiva «lateral» a què jo estava condemnat ¿era tan «lateral»? Ho propose com un «punt de meditació», en la vella terminologia parroquial. «Punts de meditació», si més no. (1985a: 9-10)

Amb aquesta *captatio benevolentiae*, que pren la forma d'una *excusatio propter infirmitatem*, tan freqüent en els exordis de la retòrica clàssica –i, al capdavant, el pròleg sol funcionar com a tal (López-Pampló 2012: 113)–, se cerca, en paraules de Genette (2002: 201), «valoriser le texte sans indisposer le lecteur par une valorisation trop immodeste, ou simplement trop visible, de son auteur», cosa que atorga al pròleg les funcions dels *thèmes du pourquoi*, com assenyala l'investigador francès. També cal sumar-hi el paper de *paratonnerres* (Genette 2002: 210-212) que realitza, atès que s'anticipa a hipotètiques crítiques futures. Igualment, des de la perspectiva dels *thèmes du comment*, conté indicacions de context i una mena de comentari al voltant del títol. En qualsevol cas, però, el pròleg continua endavant amb el seu objectiu: dotar d'unitat aquell recull. Un recull, d'altra banda, que, en aquesta ocasió, no incorpora intertítols: tots els articles es presenten al mateix nivell. Gràcies, de nou, a les notes introduïdes al final de cada text, en sabem l'origen; com dèiem adés, vint-i-dos d'aquests articles foren escrits originàriament per a la secció «Passar el dia, empènyer l'any», de *Serra d'Or*.

Respecte a l'*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, va sortir el 2011 en un estoig que també incorporava l'*Obra completa. Volum segon. Assaig, I*. En realitat, tant el primer com el segon formen part d'un nou projecte que, de la mà d'Antoni Furió i Josep Palàcios, i a càrrec d'Edicions 62, la Diputació de Barcelona i les Publicacions de la Universitat de València, pretén reeditar l'obra completa del suecà; un projecte que s'inicià el 2002, amb l'*Obra completa. Volum primer. Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*. Així doncs, per seguir en la línia del primer i del segon volums, el tercer, que és el que a nosaltres ens

interessa, presenta una coberta de color blau obscur, amb les lletres en blanc; el contrast de les mides d'aquestes no pot ser més significatiu: les més grans queden reservades per al nom de l'autor i, per ordre decreixent, les segueixen les de l'adscripció genèrica –*Assaig, II*–, les del projecte que l'inclou –*Obra completa de*– i el número del volum –*Volum tercer*. En aquest sentit, a simple colp d'ull, allò més important que conté la portada és, sens dubte, la referència a l'escriptor de Sueca: a la magnitud de les lletres utilitzades per al nom cal sumar la fotografia central de l'assagista en posa lectora, de manera que,

una vegada més, es reforça la identificació de l'autor i s'aplana el terreny per a l'acompliment del pacte autobiogràfic. A sota de la imatge, a més, hi apareix la col·lecció en què s'inscriu aquest volum, «Clàssics catalans», una col·lecció o «biblioteca» que incorpora al seu catàleg plomes de primer nivell com Mercè Rodoreda i les seues *Narrativa completa. Novel·les i contes* o *Obra de joventut. Novel·les, narracions, periodisme*, Joan Maragall i la seua *Poesia i teatre*, o Josep Carner i els *Llibres de poesia. 1904-1924*. És a dir, una sèrie amb valor canònic dins la literatura catalana contemporània. Pel que fa a les solapes, només hi ha, en ambdues, l'emblema de la Universitat de València i d'Edicions 62, que són, com s'indica en la contracoberta, els responsables de l'*Obra completa* de Joan Fuster.

Quant a la «Introducció», aquesta no és propietat de l'autor dels «assaigs», sinó dels curadors de l'obra completa, Josep Palàcios i Antoni Furió, que signen al final del text amb les respectives inicials, J. P. i A. F., precedides del lema «L'un per l'altre». Ens trobem, doncs, davant un pròleg original –la seua primera aparició està subordinada a la primera aparició del volum–, autèntic –en tant que remet a la realitat– però al·lògraf (Genette 2002: 265-278), ja que ha estat redactat per unes mans diferents de les de l'autor dels textos que inclou. En aquest text introductori, Palàcios i Furió, que parteixen del mot «assaig», hi adscriuen genèricament els articles; a més, també ens en comenten l'origen (*Serra d'Or*, *Tele/estel*, *Qué y Dónde*, *El Món*, *Saó* i *El Temps*). Pel que convé al corpus d'articles que analitzem, els estudiosos escriuen: «Amb tot, no hi ha dubte que l'assagista voraç, l'escriptor

de nervi, el polemista audaç i contundent és el que es deixa veure a les pàgines de *Serra d'Or*» (Furió & Palàcios 2011b: 13).

Feta la introducció, l'obra es divideix en dos grans blocs: d'una banda, «L'assaig seriat», que es correspon amb tots els articles de Fuster recopilats, i, d'altra, l'«Àpendix». Del cos d'articles, només en farem dues apreciacions: la primera, que, de nou, aquest intertext ens dona informació del gènere al qual pertanyen els articles recollits; amb l'etiqueta «L'assaig seriat» –oposada a la de «L'assaig dispers», de l'*Obra completa. Volum segon. Assaig, I*, que només inclou uns pocs articles solts–, Furió i Palàcios apleguen aquells textos que foren publicats en una sèrie o sota una secció d'una plataforma de premsa. L'altra observació és que, potser per motius pràctics, engloben en la sèrie «Restriccions mentals» els articles previs a 1968, quan, en realitat, aquestes contribucions foren esporàdiques i no s'aixoplugaren en cap secció.

D'altra banda, els editors ens ofereixen un estudi complementari al final del llibre, un postfaci, titulat «Notes explicatives i materials complementaris», en què trobem algunes de les funcions més pròpies del pròleg, com l'orientació en la lectura. De fet, el primer que subratllen és el perquè del títol, així com l'explicació de la distribució i l'estructura, una explicació que, d'altra banda, serveix també per legitimar –més encara, si a hores d'ara no ha quedat palesa ja– la naturalesa assagística de l'article literari:

Com dèiem en la nota crítica al volum 2, els volums 2 i 3 d'aquesta edició de l'*Obra Completa* de Joan Fuster reuneixen tots els escrits que més s'acosten al concepte propi d'*assaig*, a allò que podríem anomenar assaig personal o literari. El fet de dividir-los – o, més aviat, d'agrupar-los– en dos volums obeeix únicament a la seva extensió, ja que inicialment estava previst editar-los en un de sol. Per altra banda, l'única classificació que ens hem permès té a veure amb el format en què van ser publicats originalment – llibre, col·laboració regular en una publicació periòdica i contribucions, igualment en revistes, de caràcter més esporàdic o dispers– i no tant amb diferències –de contingut, d'estil, de destinatari o de propòsit– entre els textos. Al capdavall, la «unitat bàsica» d'escriptura de Joan Fuster és l'article –la columna periodística, la col·laboració en revistes, la nota erudita–, fins i tot molts dels seus llibres tenen aquest mateix origen,

són recopilacions d'articles. Per això, i atenent estrictament al format en què van aparèixer inicialment, hem organitzat els textos en tres grans blocs: Llibres, L'assaig dispers i L'assaig seriat. Els dos primers, que apleguen, respectivament, tots els textos apareguts en forma de llibre o de monografia i els articles dispersos publicats de manera aïllada en revistes on només mantingué una col·laboració esporàdica, conformen el volum 2 d'aquesta edició de l'Obra Completa. Al seu torn, el volum 3 que ara publiquem està dedicat a l'«assaig seriat», és a dir, als articles publicats de forma regular, dins una sèrie o secció pròpia, generalment amb un títol distintiu. (2011a: 963)

Comptat i debatut, des de la consideració d'esdevenir «revista de les lletres catalanes» de *Serra d'Or*, fins als títols totalment explícits dels llibres, passant per la incidència de les cobertes en la identificació de l'escriptor amb el nom acompanyat d'una il·lustració o una fotografia –i la consegüent repercussió en l'assumpció del pacte autobiogràfic– o la guia de lectura que estableix el pròleg, el peritext, que engloba tots aquests elements que ocupen el mateix espai que el text, ja siga tant en format article, ja siga aplegat en un llibre, no fa sinó remarcar-ne el caràcter literari i, més concretament, la inclusió en l'àmbit de l'assaig. Per completar l'anàlisi de la paratextualitat del corpus d'articles, ens endinsarem a continuació en l'epitext.

6.2. L'EPITEXT

Com hem explicat en el marc teòric (§ II.2.2.4.), s'entén per epitext –per oposició amb el peritext–, tots aquells elements paratextuals que no ocupen físicament l'espai del text o del llibre, sinó que hi pivoten *externament*. A causa d'aquesta localització *externa* i de la manca de límits espaciotemporals, ens trobem davant d'una vasta categoria l'estudi de la qual pot resultar força complex. Per al nostre objectiu, però, de moment –quan analitzem la funció social ja tractarem la importància epitextual i la relació amb l'*ethos* prediscursiu de l'autor– ens centrarem en aquells materials que, al capdavall, estimen els articles apareguts originalment a *Serra d'Or* com un subtipus d'assaig.

En primer lloc, totes les reflexions metaliteràries sobre el gènere del mateix Joan Fuster que hem apuntat en el primer apartat (§ IV.1.) funcionarien expitextualment; de fet, per utilitzar la terminologia de Genette, es tractaria d'epitexts auctorials públics (Genette 2002: 353-355). En aquest sentit, en «Joan Oliver, periodista», de 1969 –publicat, per tant, mentre manté la secció «Restriccions mentals», raó per la qual podríem etiquetar-lo d'epitext auctorial públic original–, tot i que no concreta l'adscripció genèrica de l'article a partir de les col·laboracions en *Serra d'Or*, sinó que en realitza una generalització, ens dona les pautes de lectura perquè ens hi encarem: l'article literari és un «rebrot de l'assaig», de manera que el lector ja coneix les coordenades que l'han de guiar. Una cosa semblant ocorre amb *Literatura catalana contemporània*, que veié la llum també durant els anys de la seua primera sèrie regular en la revista de Montserrat. Pel que fa al pròleg de les *Obres completes IV. Assaigs, I*, que tenia un objectiu peritextual en aquest volum, es podria considerar també epitext dels articles sorgits prèviament a la data de publicació, això és, tots els anteriors a 1975, un període que engloba des de la primera col·laboració, el 1959, fins al tancament de la sèrie «Restriccions mentals», el 1973. Igualment, el pròleg de *Punts de meditació* actualment, com a epitext dels articles de *Serra d'Or* que giren a l'entorn de la Transició, i que foren publicats entre 1978 i 1984, és a dir, abans que Tres i Quatre els editara en un volum.

D'altra banda, Gérard Genette (2002: 347) reserva un lloc, segons les circumstàncies temporals, per a l'epitext anterior. Tot i que, en proporció amb els originals i ulteriors o tardans, l'existència de l'epitext anterior sol ser més minsa, podríem qualificar com a epitext privat anterior la correspondència intercanviada entre Joan Fuster i Max Cahner, d'una banda, i Joan Fuster i Jordi Sarsanedas, d'una altra, prèvia a la sèrie «Restriccions mentals», en què la insistència d'ambdós perquè hi col·labore de manera regular es manifesta constantment, a més de l'exposició de les condicions dels futurs lliuraments, ja que les cartes amb l'un i l'altre representen els «témoignages privés [...] sur les projets d'un auteur et la genèse de son œuvre» (Genette 2002: 347).

Hi ha també un conjunt d'entrevistes que actuen com a factors epitextuals i contribueixen a la fixació de l'article literari com a assaig. Per exemple, la que hem esmentat més amunt amb Manuel Muñoz, publicada inicialment en *El País Semanal* l'octubre de 1982, això és, mentre mantenia la secció «Passar el dia, empènyer l'any», que es tractaria, d'acord

amb Genette (2002: 354), d'un epitext auctorial públic però mediatitzat pel periodista. Davant la pregunta sobre la continuïtat de la tasca com a «escritor de periòdicos, de articulista», Fuster respon que, en la seua concepció de l'article, aquest no deixa de ser «una càpsula de ensayo», alhora que enumera alguns escriptors que, prenent com a base la confecció d'articles, han donat forma a diversos llibres, com Eugeni d'Ors, José Ortega y Gasset o Azorín (Muñoz 2003: 258-260).

Una dècada després, el 1992 –quan ja havia abandonat, per tant, la seua presència als periòdics–, Enric Sòria l'entrevistà per a *L'Il·la*, la revista de l'editorial Bromera, i el suecà feia un breu repàs als seus orígens com a assagista: «Això de l'assaig té l'avantatge que et permet l'extensió que vols. La premsa et demana un article d'unes dimensions determinades perquè ho imposa el mitjà. L'altra gent també hi ha d'escriure» (Sòria 2003: 444). Com que surt el nom de Montaigne –i el D'Ors, entre els seus referents–, l'entrevistador aprofita per comentar-li l'ús d'un «recurs montaignià» amb què pretén sorprendre el lector: l'inici de l'article a partir d'una afirmació rotunda, seguida d'atenuants, dels quals un acaba derivant en el tema real. Segons Fuster, la premsa imposa una relativa urgència d'escriptura, per la qual cosa, «no m'he plantejat mai el problema de l'estructura dels papers», tot i que ens interessa remarcar de la resposta que, entre el munt de col·laboracions que diu que havia de portar a terme, «a més, calia escriure'n un de llarg per a *Serra d'Or*» (Sòria 2003: 445). Una volta més, el suecà manifesta la pertinença dels articles de la revista de Montserrat al gènere assagístic. Més encara, si seguim en l'entrevista, observem que a la pregunta sobre si s'ha deixat algun tema per tractar en la seua producció de «gèneres breus», com «l'article, l'apunt ràpid», Fuster gira la vista enrere i recorda algunes de les censures no oficials, és a dir, aquelles que depenien de la plataforma; *Serra d'Or*, per qüestió dels *bons modos* que volien mantenir-hi, torna a eixir a la palestra:

Per exemple, jo escric durant molts anys a *Serra d'Or*, sé que és una revista eclesiàstica i no hi escric coses que els puguen ofendre. Una cosa que els va molestar, em van demanar llevar-la, i ho vaig fer. Era un article sobre el senyor Bayarri, que havia publicat deu mil llibres de versos, i vaig escriure que, en comptes de nàixer, com se sol dir, amb la flor al cul, ell havia nascut amb el vers al cul. O un paper, quan els tancs

van entrar a Praga, l'any 68, on parlava de la perplexitat de l'intel·lectual d'esquerra – diguem-ne – davant de fets així, i on deia que «el senyor Sartre, quan parla de política, sempre pixa fora de test», que motivà una carta al director de Víctor Mora, on aparegué per primera vegada el verb «pixar» en *Serra d'Or*. (Sòria 2003: 446-447)

En aquest cas d'epitext auctorial públic mediatitzat, en compte d'original, l'hauem de tractar de tardà, ja que l'assagista és entrevistat més de huit anys després del darrer article publicat i a poques setmanes del seu traspàs; recorren l'entrevista, a més, qüestions enfocades a elaborar una mena de balanç de tota la seua trajectòria d'escriptor. Quant als estudis de l'obra fusteriana que analitzen indiscriminadament tant aspectes dels articles de *Serra d'Or* com d'altres subtipus d'assaig, podem adduir, per exemple, el treball de Xavier Sierra Labrado (2002: 515-520), «Suggeriments per a una exegesi rigorosa dels aforismes fusterians», o l'estudi de Carme Gregori, *Anotacions al marge. Els aforismes de Joan Fuster* (2011). Ambdós investigadors examinen les connexions entre els aforismes i altres textos del mateix suecà, i, com una de les mostres més clares, reporten la relació entre els aforismes «Hi ha impostures útils. La geometria, per exemple» (Fuster 2002a: 269) i «És una llàstima, però 2 i 2 no fan 4, sinó sobre el paper, i encara no és gaire segur. Potser, sobre el paper, dir que 2 i 2 fan 4 no passa de ser un pleonasma» (Fuster 2002a: 272), que funcionarien com l'*explicandum*, i l'article «La geometria, per exemple», que aparegué el juliol de 1973 a la revista de Montserrat, que actua com l'*explicans* (Sierra Labrado 2002: 518; Gregori 2011: 159-161). No obstant això, com assenyala en nota a peu de pàgina Gregori (2011: 159 n. 1), «Sierra Labrado només té present la publicació de l'article a *Sagitari* [...], però s'havia publicat inicialment a la revista *Serra d'Or* [...] i ja havia quedat recollit a *El món de cada dia* [...]»; el matís és important perquè l'estudiós havia tingut en compte un dels intertextos de *Sagitari* –«Reincidències»– com una «inequívoca invitació a descobrir el lloc on el tema havia estat tractat abans» (Sierra Labrado 2002: 518), mentre que ni en la publicació primigènia ni en el quart volum de les *Obres completes* que l'arreglè hi és. En qualsevol cas, l'exemple ens serveix per consignar que tant Xavier Sierra Labrado com Carme Gregori situen al mateix nivell –si més no, des del punt de vista del gènere– un aforisme, de la naturalesa assagística del qual ningú no dubta, i un dels articles de *Serra d'Or*.

Finalment, dedicarem unes línies a alguns exemples de l'epitext propi dels volums de les dues edicions de l'obra completa. Respecte a les *Obres completes IV. Assaigs, I*, trobem, sense abandonar la revista *Serra d'Or*, que el número d'abril de 1975 –el mes següent, si jutgem la informació que ens ofereix el mateix volum, de la publicació– hi conté dues al·lusions. Per ordre d'aparició, la primera és a la pàgina 24, a les «Novetats catalanes del mes», aixoplugada sota l'epígraf de les novetats d'Edicions 62, i al costat d'altres obres de caràcter literari com *Acte de violència*, de Manuel de Pedrolo, o *Ariadna al laberint grotesc*, de Salvador Espriu; la segona, a les dues pàgines (76 i 77) que contenen la publicitat d'Edicions 62 pel dia del llibre, en què, de la col·lecció «Clàssics catalans del segle XX», n'observem la coberta del llibre del suecà juntament amb la del *Diari d'un escriptor. Ressonàncies 1942-1952*, de Joan Puig i Ferrater. D'acord amb Genette (2002: 349-350), es tractaria d'epitexts editorials, atesa, sens dubte, la clara funció publicitària i promocional –paral·lelament, la inserció de publicitat sobre llibres reforça més el tarannà literari de la revista. De la mateixa manera, el número de maig inclou en la secció «Bibliografia catalana recent», sota l'etiqueta «Assaig»²⁵¹, i al costat d'altres obres, com *Maragall davant la Setmana Tràgica*, de Josep Benet, *Qüestions de literatura, política i societat*, de Josep Maria Castellet, o *Aspectes del Modernisme*, de Joan-Lluís Marfany, el volum acabat de publicar de les obres completes fusterianes (M. M. i B. 1975: 62).

Quant a l'edició de 2011, l'*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II* ha disposat de diferents mecanismes i recursos que n'han fet la funció d'aparador. Per exemple, Mauricio Bach (2012: 30) recomana en el suplement cultural de *La Vanguardia, Culturas*, previ al Sant Jordi de 2012, dins la categoria «Assaig» –que comparteix espai amb «Policíac», «Poesia», «Història», «Clàssics» o «Infantil i juvenil»–, l'estoig fusterià preparat per Edicions 62:

---

²⁵¹ Les categories en què es divideix aquesta «Bibliografia catalana recent» posen de manifest el problema de catalogació que històricament ha sofert el gènere assagístic: M. M. i B. (1975: 63) –sigles de qui signa la secció, que, d'acord amb Josep Massot i Muntaner, a qui li agraïm la informació, corresponen a Montserrat Martí i Bas– situa al mateix nivell que l'«Assaig», «Art i arquitectura», «Biografies i memòries» o «Història». A més, l'apartat «Literatura», que engloba «Crítica», «Narracions», «Novel·la», «Poesia» o «Teatre», sorprèn amb l'etiqueta «Prosa», en la qual col·loca *Te deix, amor, la mar com a penyora*, de Carme Riera, que podria haver estat inclosa sense problemes en «Narracions».

Part de l'obra completa, aquests dos extensos volums presentats en una caixa recullen els assajos de Fuster, tant els llibres, que ocupen la pràctica totalitat del primer volum, com tota la seva obra dispersa com a articulista, a la qual es dedica el segon. Tota una vida de reflexions sobre els temes més diversos, des dels polítics fins als quotidians, passant pels lingüístics, els culturals... L'edició, a càrrec d'Antoni Furió i Josep Palàcios, és impecable.

També el dossier especial per al Sant Jordi de 2012 de l'extingit setmanari cultural *Presència*, en l'apartat reservat per a l'«Assaig», se'n fa ressò. En el petit resum de totes les novetats que encapçala la pàgina, llegim, en primer lloc, una referència a l'obra completa del suecà: «Per primera vegada s'apleguen en una mateixa edició tots els textos assagístics que va escriure Joan Fuster, bé en els seus llibres d'assaig o bé en les publicacions amb les quals va col·laborar al llarg de la seva vida» (Paloma 2012: 19). A la dreta de la pàgina, s'hi amplia mínimament la informació i s'acompanya d'una il·lustració de la portada de l'estoig que inclou els dos volums.

D'altra banda, hi abundaren les ressenyes –epitext al·lògraf oficiós (Genette 2002: 350-353)–, com la de Lluís Bonada, titulada «El millor Fuster», publicada a *El Temps*, o la de Francesc Calafat, «Fuster, una literatura en moviment incessant», apareguda a *Quadern*, suplement cultural d'*El País*, ambdues de mitjans de gener de 2012. En el primer cas, Bonada (2012: 61-63), tot parafrasejant Furió i Palàcios, curadors de l'edició, descriu el contingut dels dos volums, però dedica alguns paràgrafs a remarcar la participació de Joan Fuster a *Serra d'Or*, una participació que s'apodera de més del 60% del segon volum de l'obra completa; la il·lustració de la portada del primer número de la revista de Montserrat n'hi reforça la gran importància. Pel que fa a Calafat (2012: 1-3), a més de consignar els textos que arpleguen cadascun dels volums, té unes paraules sobre les principals preocupacions de l'assagista que recorren els textos: la qüestió nacional, els anhels i els problemes que susciten la literatura i la llengua, l'evolució dels costums i les tradicions... No cal dir que en ambdós casos observem fotografies de l'autor; ara bé, al contrari que en la de Bonada, on hi ha, a més de la portada del número inicial de *Serra d'Or*, dues imatges del suecà, la crítica

de Calafat s'inicia amb una fotografia dels dos volums: la coberta del primer, més nítida, i el segon obert per la meitat.

L'enumeració d'altres ressenyes o crítiques, com la de Joaquim Armengol, «Joan Fuster, assagista monumental», al suplement del diari *Ara*, *Ara llegim*, de l'11 de gener; la d'Anna Punsoda també al *Quadern d'El País*, de 16 de febrer, que porta per títol «Entendre i fer-se entendre», o la de Ferran Archilés del 23 de març al *Posdata* del periòdic *Levante*, permet fer-nos una idea de la gran recepció que tingué l'aparició d'aquests segon i tercer volums de la nova edició de les obres completes de l'assagista de Sueca. Però, a més, ens ha permès corroborar l'assignació genèrica dels articles de *Serra d'Or* –sobretot, pel pes que tenen en *Assaig, II* en relació amb la resta. En qualsevol cas, s'ha posat de manifest la rellevància dels elements epitextuals en la configuració de la visió que els lectors puguen tenir dels textos en qüestió a l'hora d'enfrontar-s'hi.

7. LA FUNCIO SOCIAL DE L'ASSAIG FUSTERIÀ

El 5 d'agost de 1963 Joan Fuster redactà una entrada al seu dietari, «Els poetes i la poesia», que veié la llum pública en *Causar-se d'esperar*. En aquest text, que Salvador Ortells (2018: 58-60) reporta com una hipòtesi que explicaria el perquè de l'abandonament de l'escriptura poètica per part del suecà a partir de 1954 –el ben cert és que hi addueix una sèrie de causes i motivacions, des del «se m'ha esgotat la vena» o el «m'he de guanyar la vida escrivint, i la poesia no dóna un cèntim» fins al «Ja han escrit tots els versos possibles» o l'«és que no val la pena d'escriure poesia»–, Fuster parla de la *utilitat* de la poesia en relació a altres gèneres literaris:

La *utilitat*: utilitat per als altres, per als lectors. La literatura ha de ser reflexionada en funció del públic consumidor, tant com en funció dels autors que la creen. En alguns altres gèneres la *utilitat* resulta immediatament visible i pot tenir justificacions ràpides. Però ¿i la poesia? Pensem-hi. Un drama o una novel·la *diverteixen*: en el pitjor dels casos, diverteixen, entretenen, distreuen. De vegades aconsegueixen molt més que *divertir*: divertir, ben mirat, i ni que sigui en una banalíssima accepció del mot, ja és alguna cosa. L'assaig, l'article de diari, la llauna filosòfica, els textos històrics, també aconsegueixen una missió *útil*: són vehicles d'idees –idees bones o dolentes, si es vol, però d'una efectivitat palpable. La poesia, en canvi, queda al marge de la *utilitat*. No nego que pugui ser *útil*, ni nego que molts poetes pretenguin que ho sigui, en un sentit o en l'altre –com la novel·la, com la filosofia. De fet, no ho és. El lector se situa davant la poesia amb una predisposició distinta a la previsible per a la *utilitat*. La poesia és l'extremidat *artística* de la literatura. A un drama, a una novel·la, a un assaig, a un reportatge o a una especulació metafísica, no li demanem més *art* que l'imprescindible: l'*art* hi és un mitjà, i un mitjà *sine qua non*, però el que ens hi atreu i subjuga és *la resta*. La resta: uns efectes no estrictament *estètics*, sigui la diversió, sigui la doctrina, sigui la informació, sigui el que sigui. Només l'especialista en literatura es parará en el límit *artístic* de l'obra que se li proposa. El consumidor –lector del llibre, espectador

de teatre, etc.– se sent captat, o capturat, per l'*art*, però es deixa emportar més enllà de l'*art*: als problemes no artístics que l'obra li desvela. [...]

Entre el geni i el poeta –o l'artista– vulgar s'allarga una gamma de possibilitats extensa i matisable. En la confiança d'aquest escalafó indulgent s'aguanta la vocació dels poetes que no arriben a genials i que no saben o no poden reprimir-se les afeccions. Però els qui no ens sentim tan irrefrenablement acuitats per la pruija de versificar, abandonem la partida. Si no assolim la puntuació d'«excel·lents» i de «millors» perquè les nostres limitacions personals ens ho impedeixen, ens dediquem a una altra cosa: a escriure assaigs o articles de periòdic, filosofia o novel·les, drames o història. ¿És que tot això, assaig, articles, filosofia, novel·les, drames, història, *literatura* al cap i a la fi, no és encara un «luxe»? Potser en alguna mesura ho sigui. O millor dit: no és una *necessitat*, però té una *utilitat*. Més o menys utilitat: utilitat per a uns o per a altres. Utilitat. (1984: 86-91)

En poques paraules, a pesar de les excuses més aviat iròniques apuntades al principi de l'entrada, per al suecà degué pesar molt l'elevada autoexigència a l'hora de confeccionar versos, però, sobretot, la poca *utilitat* –al seu parer– del gènere poètic. I, quan escriu *utilitat*, segurament vol dir capacitat d'incidència social. Mentre que el teatre o la novel·la poden *divertir* o *entretenir* –una *utilitat*, al cap i a la fi–, l'assaig i l'article de diari –com també la filosofia o la història– tenen un objectiu *útil* –a banda de ser *art*, és clar–: vehicular idees, *agitar* idees. Unes idees que, com il·lustra l'entrada «Intel·lectual» del *Diccionari per a ociosos*, sorgeixen d'una operació intel·lectual fonamentada en el «lliure examen» (Fuster 2009a: 131), això és, en l'exercici radical de la llibertat, de manera que l'assagista habita en l'equanimitat; l'assaig, recordem-ho, és, en essència –a la manera de Montaigne– «un reducte “humanístic” d'opinió». La posició del suecà és la de l'«home de lletres» que ni s'*enrola* en un partit, ni es reclou en la torre d'Ivori de l'«art per l'art»; al contrari, per a Fuster, l'intel·lectual no pot viure *desconnectat* de les «qüestions vitals del seu món», però ho ha de fer a partir d'una defensa aferrissada de la llibertat, atès que «sense llibertat no hi ha per a ell possibilitat de responsabilitzar-se davant els problemes, ni hi ha possibilitat de literatura» (2009a: 132-133).

La pretensió, en realitat, consisteix a mantenir l'autonomia, la independència²⁵²; ara bé, convé no confondre l'equanimitat que hem comentat adés com a habitacle de l'assagista amb l'equidistància, amb la neutralitat. En un context com el de la dècada dels seixanta –anys de protagonisme cultural del suecà (§ III.1.1.), en què daten tant l'entrada del dietari com l'entrada del *Diccionari*–, on «tot estava per fer», trobem un Fuster implicat en els problemes del seu temps i en els assumptes del seu poble, un Fuster esdevingut, com apuntava Simbor (2012: 32), intel·lectual compromès «amb la seua escriptura i [...] amb la militància patriòtica»; en aquestes circumstàncies, per tant, el millor catalitzador de les seues idees, de les idees de l'«intel·lectual-consciència de la societat», no podia ser un altre que l'assaig. Al capdavant, en mots de López-Pampló (2017b: 153), la decisió del suecà de conrear el gènere assagístic en detriment de la producció poètica respon a unes condicions socials «en què l'assaig té un paper preponderant per a la confrontació d'idees, per a l'agitació del pensament en termes estrictament intel·lectuals, sense els matisos de la ficció –narrativa o teatral– ni les exigències formals de la poesia».

Joan Fuster és conscient, doncs, de l'aptitud de l'assaig per a difondre –que no imposar– el seu ideari. De fet, remetem al sintagma que posa títol al treball de López-Pampló (2017b), i que sintetitza la funció social de l'assagista, un sintagma que el de Sueca atribuï a Josep Pla en la introducció del primer volum de l'obra completa del de Palafrugell, però que es pot adaptar perfectament a ell mateix: «el sentit de responsabilitat i de crítica» (1977e: 82). L'escriptor –l'intel·lectual– ha d'apropiar-se d'aquest «sentit de responsabilitat i de crítica», ha de *despertar* i *remoure* consciències, ha de fer reflexionar la societat; ara bé, ho ha de portar a terme, com hem dit, des de la llibertat, sense dogmes ni autoritarismes, en un debat social permanent:

El dogmatisme, qualsevol dogmatisme, és així mateix una negació de la realitat. És, més encara, una negació de l'home. Quan Pla afirma que l'escriptor és o ha de ser un «creador de llibertat», no fa sinó suggerir-li una missió antidogmàtica. Li sembla, a ell, «d'un grotesc indescriptible» que hi hagi escriptors complicats en la defensa «de

---

²⁵² Una independència que, tinguem-ho present, es veu *afavorida* pel caràcter marginal que manté l'assaig respecte a la resta de gèneres literaris (López-Pampló 2017a: 26).

posicions, situacions i doctrines que només existeixen per mantenir la tendència que té l'home a l'analfabetisme i a l'abjecció civil». «L'única solució possible –si és que n'hi ha una– és augmentar en l'home el sentit actiu de responsabilitat i de crítica». I agrega: «És per això que l'art per l'art sempre m'ha fet el mateix sinistre efecte que sentir refilar un canari a la casa on hi ha un difunt a punt d'enterrar...». Si aspirava a cultivar el «pamflet», la «polèmica», les «idees», no era per altre motiu. La «literatura pura» seria una manera de fugir d'estudi. (1977e: 82)

Si l'escriptor, i, en aquest cas, l'assagista, és un «creador de llibertat» i té una «missió antidogmàtica», l'assaig, com a mitjà d'expressió, es converteix en l'escenari idoni per a l'exposició i la confrontació de les idees, per a la gènesi del diàleg. I aquest enfrontament dialèctic necessita còmplices –d'ací la necessitat de cercar un estil que n'explote el caràcter dialogal, de l'assaig, però, més encara que li permeta tornar-se llegívol. En més d'una ocasió, el suecà reclama la participació activa del lector: en demana l'acompanyament en l'«operació d'autoexamen» perquè també s'hi examine la consciència (Fuster 2011a: 373-374); anhela l'*esperança* d'obtenir d'ell l'«esforç de comprensió envers els homes, envers les coses, envers els fets, envers el temps» que *espera* aconseguir d'ell mateix (Fuster 1984: 11).

El paper del lector és, en efecte, imprescindible en el joc d'«assajar-se». Segons Carme Gregori, Fuster li atorga «una importància capital, en la concepció de l'assaig com a incitació a la reflexió, com a estímul generador de nous pensaments» (2011: 59). I és que, com recorda el mateix assagista, «provocar més preguntes en el lector ha estat la meua primera intenció a l'hora d'escriure» (Fuster 2005d: 41). En aquest sentit, no hi poden tenir cabuda ni l'autoritarisme ni el dogmatisme; d'acord amb Iborra (2012: 82), «el dogmàtic, en realitat, no necessita assajar-se, ja que es recolza en creences incommovibles». L'objectiu de Fuster, en canvi, és el de provocar l'interès, la curiositat, al seu públic; per aquesta raó, com adverteix Gregori, el lector no ha de caure en equívocs: «els pensaments que se li proposen no tenen la pretensió d'erigir-se en criteris de validesa universal» sinó que «són les apreciacions particulars enunciades des d'una subjectivitat», o, dit en altres paraules, «es tracta d'una mirada específica i singular que cal no confondre amb la impersonal exposició d'idees dels discursos professionals» (Gregori 2011: 61). No oblidem que, com exposava en «Una tassa

de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...», el seu *ofici* no era el de «justificar» tal postura o tal altra, sinó el de «dilucidar» (142).

Entre l'escriptor i el lector, ho hem dit ara i adés, no existeix cap tipus de jerarquia, cap desigualtat, més enllà dels rols que, necessàriament, han d'ocupar –de persona que escriu i de persona que llig, respectivament–; ambdós comparteixen una *subalternitat*, només que Fuster, des de la tribuna que li ofereix, en aquest cas, *Serra d'Or*, pot animar a la meditació *col·lectiva*. Ara bé, als antípodes dels pontífexs, el suecà cerca dialogar amb el públic que el llig; mentre es revisa les pròpies idees, intenta intercanviar parers amb el receptor d'aquell paper, en un procés encaminat a convèncer-lo d'una opinió, sense coaccions, posant-li els elements al seu abast perquè hi reflexione.

En aquest procés de persuasió, té una certa rellevància l'*ethos* prediscursiu, fruit de les aparicions públiques de l'autor, de la seua presència social, de la importància, en definitiva, que prenen els elements epitextuals. D'ençà de mitjans dels anys cinquanta, Joan Fuster s'involucrà en tots els *tinglados* culturals i nacionals per tal de cosir el País Valencià i vertebrar els Països Catalans; sofrí campanyes mediàtiques en contra per *pensar* la nació que volia; rebé tot tipus d'atacs per defensar una concepció racional i crítica del valencianisme, allunyada del conformisme i del *meninfotisme* regionalista i folklòric. Des d'aquesta perspectiva, ningú no podrà posar en dubte que es tracte d'una veu autoritzada per analitzar la realitat valenciana –i, per extensió, *catalana*–; per cerciorar-se'n, basta fer una ullada, per una banda, als seus abundants papers cívics o polítics, i, per una altra, a la recepció de la seua obra.

De fet, plantegem en forma d'interrogacions una constatació empírica: quanta gent, en escoltar el nom de Joan Fuster, no pensa immediatament en *Nosaltres, els valencians* i hi associa de seguida conceptes com els de *valencianisme, catalanisme* o *Països Catalans*, fins i tot sense haver-lo llegit? Quantes vegades no s'han tret a col·lació determinats aforismes o frases descontextualitzades de textos fusterians en discursos polítics o en actes de reivindicació nacional? «El País Valencià serà d'esquerres o no serà» o «Tota política que no fem nosaltres serà feta contra nosaltres» són només unes mostres que han arribat a convertir-se en lemes de diferents partits polítics, sindicats, associacions, organitzacions o pancartes de manifestacions. En aquest sentit, Fuster ha assolit l'aurèola de tòtem –

segurament, *malgré lui*— per a una part del valencianisme contemporani, i és possible que molts dels que l'idolatreu no hagen passat de les primeres pàgines de *Nosaltres, els valencians*. De la mateixa manera, no cal dir-ho, tot aquest impuls epitextual també actua en la direcció contrària i és capaç de suscitar rebuig entre determinats sectors de la població. Com assenyala Gonçal López-Pampló, doncs, «epitextualment, la trajectòria cívica de Joan Fuster té una immensa influència en la recepció de la seua obra, tant a nivell popular (on els tòpics i els malentesos són notables) com a nivell crític» (2015: 225 n. 119).

Si abandonem aquest *sentiment* popular en un sentit o en un altre, i passegem per la multitud d'entrevistes que concedí el suecà (Crespo 2003), comprovarem igualment la quantitat d'intervius que versen al voltant de motius polítics i nacionals. El mateix Fuster, en l'entrevista a càrrec de Toni Mollà, es mostrava una mica cansat que sempre se'n parlara, de la part més cívica o política de la seua obra, alhora que hi exposava una clara preferència pels assaigs, diguem-ne, literaris, com *Diccionari per a ociosos*:

Precisament Bertrand Russell es queixava que la gent s'acostava a la seua obra amb una idea feta d'allò que hi trobaria, la qual cosa els impedia d'entendre el que hi volia dir. ¿Ha sentit alguna cosa semblant?

Sí, efectivament: jo sempre he dit que la meua obra —almenys, una part de la meua obra— s'ha discutit més que no s'ha llegit.

De totes formes, supose que tu deus estar pensant en aquella part de la meua obra d'orientació, diguem-ne, políticocívica o de temàtica valenciana —o catalana. Esteu massa obsessionats amb això. La resta —que és la part més important de la meua obra— ha passat més inadvertida encara.

Mira, si jo hagués de triar, a última hora sempre preferiré els altres llibres, diguem-ne normals, que s'han venut més o menys, però que no són especials per res, com ara *Diccionari per a ociosos* o *Indagacions i propostes*, al *Nosaltres, els valencians* o coses per l'estil. Són precisament els llibres de temàtica valenciana, o catalana, que estan més discutits que no llegits. ¿L'altra part? Doncs, mira: han circulat més o menys, tal com circulen en aquest país els llibres d'assaig i s'ha acabat. Però els preferesc perquè són llibres que no apassionen ningú, però que poden divertir-te o fer-

te pensar o qualsevol altra cosa per l'estil. Aquesta era la meua intenció i aquesta és, al meu entendre, la pretensió de qualsevol llibre. A mi, personalment, m'interessen els petits assajos, el treball sobre el pensament concís, la frase curta i, si pot ser, aguda i suggerent.

D'altra banda –i no t'enganye– jo ara seria incapaç de rellegir *Nosaltres, els valencians*. Tanmateix, el *Diccionari per a ociosos*, per exemple, és un llibre que encara m'agrada i que encara me'l mire, perquè encara m'hi reconec. (Mollà 2014: 173-174).

El fragment reportat a mode d'anècdota només fa palesa la projecció pública i social de la seua figura, fins al punt que s'ha parlat d'«un Fuster (potser) polític», el qual, per a Joan Francesc Mira (2012: 51), «ha fet més política, molta més, que la major part dels professionals del ram», i, a sobre, amb molta eficàcia. Siga com siga, per tota la feina militant realitzada per la llengua, per la cultura, per la identitat, pel país, quan el suecà dedicava un paper a algun aspecte polític o nacional, aquest havia de ser llegit, tant pels admiradors com pels detractors.

En les «Restriccions mentals», per les circumstàncies històriques del moment, la mirada analítica de Joan Fuster s'hagué d'estendre més enllà de les fronteres nacionals i estatals; no és estrany, per tant, que el suecà reflexione –i tinga com a objectiu fer reflexionar el lector– sobre la guerra del Vietnam, sobre la invasió soviètica de Txecoslovàquia, sobre l'ONU com a «club “exclusiu” per a la gent que té la paella pel mànec als Estats afiliats» (230), sobre l'estratègia que s'amaga darrere la «despolització de les masses», o sobre les conseqüències de la Segona Guerra Mundial –la lluita entre col·laboracionistes i resistents– a nivell intern en França. O també sobre les consideracions que li generen la dreta i l'esquerra –amb una crítica cap aquella «“esquerra” [que], per contra, no sap per on tirar» (285)– però d'una manera general, sense concretar cap «dreta» ni «esquerra». És a dir, quan Fuster disserta sobre assumptes polítics o sociològics en el període comprès entre 1968 i 1973, sol ser en l'àmbit internacional.

No obstant això, que no centre els articles en assumptes purament *polítics* sobre el País Valencià o sobre els Països Catalans, no es tradueix en cap negligència; al contrari, el rerefons

–d’acord amb el context polític, cultural i social– de les seues contribucions mensuals és, en tot moment, el de la necessitat de *construcció*: des de la reivindicació del xiulet com a forma de protesta fins a la participació en el debat per un model de llengua literària unitària, passant per qüestions de bilingüisme, l’observació crítica d’una cultura –la catalana– tan petita on totes les polèmiques es magnifiquen, per un costat, i tan provinciana i depenent de Madrid, per un altre, l’assistència a la inauguració d’una llibreria a Ontinyent, per tal de «fer país», que desemboca en una divagació sobre la «crisi» del mercat del llibre català fora de Barcelona i l’àrea metropolitana, o la interrogació sobre la falta d’una novel·la que tracte la societat valenciana. Punts, com veiem, que cerquen fer *avançar* sense cap tipus d’autocomplaença, que pretenen superar les mancances existents en diversos àmbits; Fuster, ja ho hem dit (§ III.1.2.2.), no es feia il·lusions, no volia llançar crits d’optimisme, però sabia que, de la desfeta, es podia bastir un país en condicions si la societat en prenia consciència. D’ací que, en «Ciència-ficció», per exemple, un article en què enumera els pocs llibres sobre el gènere en català, requerisca l’ajuda dels lectors per a la recerca de nous títols que poden haver caigut en l’oblit; pot semblar una trivialitat, però aquest fragment al voltant de la ciència ficció catalana representa molt bé, per un cantó, la relació d’igualtat entre l’autor i el lector pròpia de l’assaig fusterià, i, per un altre, aquell sentiment que cal que tots els ciutadans remen en la mateixa direcció per assolir determinades fites:

Però ara m’agradaria de convocar el públic de *Serra d’Or* a una operació merament «detectivesca», i, és clar!, literària cent per cent. ¿Per què no intentem, entre tots, i «entre tots ho hem de fer tot», una col·laboració a aclarir aquest petit, insignificant, problema? Vostès, a l’atzar d’una compra al mercat de Sant Antoni, o en una lectura esporàdica, imprevisible, poden afegir un títol més a la magra llista de tres que jo ara m’empesco. Potser la infatigable memòria de Rafael Tasis m’hauria servit d’ajuda, en aquesta ocasió. Sumplim-lo, entre tots, aquest buit de referències bibliogràfiques. (160)

És, però, en «Passar el dia, empenyer l’any», on, sense arribar als nivells d’acritud d’altres publicacions, trobem un Fuster més «polític». Un Fuster que, malgrat que havia evitat entusiasmar-s’hi, no esperava que la situació desembocara en la inacció d’una esquerra

valenciana que claudicà del seu paper tant d'*esquerra* com de *valenciana*. El desengany partia del famós *consens*, un *consens* que havia permès l'elaboració i la futura aprovació de la Constitució espanyola, la qual prohibia *de facto* la «federación de comunidades autónomas»; Fuster en parla, en «Països Catalans, 1978», del número de juliol-agost de 1978, tant d'aquest punt prohibitiu com de la indignació que ha suscitat en certs sectors catalanistes:

Uns quants «almogàvers» –pocs?, molts?: no tants com caldria, en tot cas– s'han enfadat perquè els diputats espanyols, en ple «consensualisme», han decidit que *en ningún caso se admite la federación de comunidades autónomas*. La cosa s'ha interpretat, i així ha de ser interpretada, com un obstacle constitucional a la idea política d'allò que diem «Països Catalans». Naturalment, si, un dia, el País Valencià, les Illes i el Principat arribaven a «federar-se», ni que només fos des d'unes mínimes autonomies respectives, la «classe política» de Madrid sofriria un infart «nacional». Siguem comprensius. La «classe política» en qüestió, heterogènia però solidària, no té cap vocació de suïcida. La proposta del veto provenia del sector ultra: l'anomenada Alianza Popular. I tothom, o gairebé tothom, la va votar. I qui no, s'hi va abstenir. Era un excés de *consensus*. Lògic, tanmateix. Com que era lògic –o sigui: previsible–, m'estranya que algú se n'hagi sentit ofès, per més «almogàver» que sigui. No en pagava la pena. (359)

Per a Fuster, però, el problema no està tant en la prohibició en si –lògica, previsible, diu– de l'associació dels Països Catalans, com en el fet que l'hagen volguda explicitar, que hi hagen volgut reincidir; aquesta maniobra, al capdavall, s'ha interpretat com una «provocació». El de Sueca remarca, com ja havia fet en *Por Favor* uns mesos abans, en «La Constitución que se avecina», que els únics articles que li desperten interès de la carta magna són els que permeten modificar-la o derogar-la. Per aquest motiu, expressa públicament quina serà la seua postura el dia que calga votar-la en referèndum: «Jo, el dia de la convocatòria, penso quedar-me a casa, llegint una novel·la de lladres i serenos i escoltant música de Telemann o romances d'òpera de la senyora Caballé. Com recitaven en el *Tenorio: Son pláticas de familia, de las que nunca hice caso.*» (360). La Constitució, creada per «ells», és

un problema d'«ells»; l'assagista, que no demana l'abstenció directa als lectors, és conscient de la influència social que té en un determinat sector del públic, sobretot en aquells «almogàvers» indignats, i els n'obri una nova possibilitat. De fet, més endavant s'inclou en un *nosaltres* que, saberdors que la legislació s'aprovarà, no tindrà més remei que resignar-s'hi: «Nosaltres, els descarats i miserables partidaris dels “Països Catalans”, ho acceptarem amb resignació» (360). I, com a guia espiritual d'aquest sector del públic, demana paciència i calma: «No és encara el nostre moment» (360).

De totes maneres, Fuster preveu que seran justament els que han vetat aquesta futura unió territorial, els burgesos, els que acabaran veient-la com una necessitat. Paral·lelament, aquesta dimissió nacional de la «classe política», de la burgesia dels respectius territoris –i la valenciana «a més de ser idiota, és antivalenciana» (361)–, provoca un desplaçament de responsabilitats cap a les classes populars –en l'accepció de Gramsci–, que n'esdevindran l'esperança. Per al de Sueca, doncs, la reivindicació nacional dels valencians és indestriable de les classes populars: «la lluita de classes i l'emancipació nacional dels valencians va pel mateix camí» (362). Aquest paper és, com hem indicat més amunt, de juliol-agost de 1978, és a dir, previ a l'aprovació de la Constitució (desembre de 1978) i a moltes altres *derrotes*, però ja indica la tònica de la resta d'articles al respecte.

En «Aprensions a propòsit del “pactisme”», d'altra banda, queda palès el rebuig de l'assagista cap al pacte polític. L'argumentació fusteriana, doncs, pretén desmuntar la idea establerta i generalitzada –potser pels estudis de Jaume Vicens i Vives o dels seus deixebles, potser per les accions d'uns determinats polítics– que els catalans han estat, històricament, propensos al «pactisme»:

No sé a qui se li va acudir aquesta curiosa idea que els catalans són una gent tendencialment «pactista», o, en tot cas, més «pactista» que els pobles del costat. ¿Cal creure que prové d'alguna brillant generalització de Jaume Vicens? ¿D'una exageració dels seus deixebles? ¿De certs malentesos dels polítics locals que, ells sí, han trobat en el «pactisme» una coartada per a les seves vel·leïtats confusionàries o per als trucs que anomenen «pragmàtics»? Tant se val. (375)

Com hem vist (§ III.1.2), l'opinió de Fuster sobre els pactes i els consensos polítics no era gens positiva en un moment, com els primers anys posteriors a la mort del dictador – l'article és de març del 1979, quan la decepció amb la deriva de l'Estat espanyol i del País Valencià augmenta–, en què hauria preferit que es fera taula rasa amb el franquisme, en compte d'anar *reincorporant*-ne els agents a les institucions democràtiques. Des d'aquesta perspectiva, s'entén que el suecà vulga desarmar aquesta ocurrència generalitzada sobre el tarannà «pactista» dels catalans, sobretot perquè no és certa: per un costat, el «pactisme» s'esdevé en qualsevol país sempre que no n'hi ha alternativa; per un altre, la història de Catalunya és plena d'episodis en què «pactar» mai no ha estat la primera opció per resoldre els conflictes. I s'empara en el testimoni de José Ortega y Gasset, que ja havia apuntat, el 1931 o el 1932, que els catalans tendien a trobar-se «en permanent guerra civil» (375); una situació, al capdavant, semblant a la dels castellans amb les seues lluites internes, matisa Fuster. I del mateix Ortega y Gasset trau a la palestra el famós terme de la *conllevancia*, que ajuda a explicar que, en la situació dels catalans –enfront dels castellans–, aquests sempre han estat la part més predisposada a *conllevarse*.

L'escriptor suecà reitera els arguments contra la idea establerta al començament: ell no està en contra dels «pactes», però «em sembla trist i estúpid que, per ser catalans, automàticament ens proclamem “pactistes”», atès que «no hem estat especialment “pactistes”, si no fou per obligació: l'obligació del vençut, que espera no ser-ho del tot, és el “pacte”» (377). No, per a Fuster, els catalans no són més o menys «pactistes» que ningun altre poble; simplement, era la via per a perdre menys, «un mediocre *engañabobos*» (377). Les darreres línies de l'article encara repliquen el principi segons el qual Catalunya és «pactista» *per se*; Fuster, l'«intel·lectual-consciència de la societat», intenta desmentir aquesta etiqueta i, sobretot, alertar el lector perquè no caiga en els paranys sobre els suposats beneficis que comporta el *consens* de les forces polítiques:

Jo només voldria advertir, ara, que, en la història de la Catalunya estricta, i en la de tots els Països Catalans, cada «pacte» ha estat una claudicació, i que tot això del «pactisme» com a mecanisme polític és i serà una burla. «Pactar» és «perdre»: sempre. Malgrat els aparents avantatges provisionals. (377)

La desil·lusió, cada vegada més patent en Fuster, s'explicita en «Un pessimisme a debat», en què, tot i que el moll de l'os és la falta d'obres i noves veus en la literatura catalana, no pot deixar de fer-hi referència: «En el fons, el “desencís” resulta evident, i, com és lògic, prospera entre els sectors la innocència electoral dels quals inclinava a votar candidatures “democràtiques», ja que la dreta «no té cap motiu rellevant per sentir-se defraudada: ben al contrari, pensa que les coses van bé, o, en tot cas, si van malament, cal buscar-ne la causa en factors infames.» (397). Les ires del suecà apuntaran cap a l'esquerra, cap a la *seua* esquerra, que no para de deixar oblidats pel camí gran part dels principis. En «L'anècdota d'enguany», del novembre de 1980, per exemple, Fuster, que recorda la violència desfermada per la dreta i l'extrema dreta contra les autoritats en el 9 d'octubre de 1979 i la produïda a propòsit dels nous episodis de la diada d'aquell mateix any, critica la tovor de gran part –alguns sectors, però, s'han mantingut resistents en el tema de la llengua i no han claudicat davant les estratagemes amb el *decret del bilingüisme* per part d'UCD, destinat a aniquilar-la²⁵³– de l'esquerra valenciana, subordinada a les directrius de Madrid, i avisa del perill de la desmobilització progressiva dels «almogàvers» que també «es cansen de ser almogàvers, quan veuen que la perspectiva és el “pacte”, o que el “consens” és l'única oferta dels parlamentaris» (428). L'assagista, que, com tants «almogàvers», se n'ha sentit decebut, torna a amenaçar amb una futura abstenció –encara que sempre, això sí, en nom propi– davant les nul·les opcions de representativitat en l'arc parlamentari:

---

²⁵³ Joan Fuster fa referència al *Real Decreto 2003/1979, de 3 de agosto, por el que se regula la incorporación de la Lengua Valenciana al sistema de enseñanza del País Valenciano*, més conegut com el *Decret del bilingüisme*. L'Ordre ministerial del 7 de juliol de 1980 en regulava l'esmentat decret, tot i que, d'acord amb Vicent Pitarch (2004: 79), era una ordre clarament secessionista, no només per l'establiment de la denominació «Llengua Valenciana» –enfront, és clar, d'una «llengua catalana»–, sinó també perquè avalava la Comissió Mixta, configurada per la UCD i amb majoria de gent afí –quatre dels sis membres depenien directament del partit d'Enrique Monsonís, successor, el desembre de 1979, de Josep Lluís Albinyana com a president del Consell preautonòmic del País Valencià (Cucó 1980)–, que revocà les Normes ortogràfiques de Castelló en detriment de les Normes de l'Acadèmia de Cultura Valenciana. Segons Jaime Millas (1979), al voltant de 30.000 persones es manifestaren contra aquell decret i contra la política lingüística d'UCD al País Valencià, els quals n'atemptaven contra la identitat cultural i nacional. Per a Alfons Cucó (1980) –senador socialista aleshores–, aquell text ja havia rebut queixes per part dels senadors del PSPV-PSOE, partit que se n'eixí del Consell preautonòmic per veure's mancat de responsabilitat política; Pitarch (1983: 47), per la seua banda, considerà aquesta sortida una «deserció».

Jo ho dic per mi. ¿Votar comunista si don Santiago és l'Oracle de Delfos dels últims marxistes espanyols? Carrillo és *español hasta las tachas*. Votar socialista? Felipe González acaba de dir que, a força de *regionalismos*, esdevindrem «ingovernables». González ha deixat de ser marxista, i ja no entén res. Quan el PSOE ha abandonat la noció i la praxis de la «lluita de classes», ¿quina diferència presenta enfront d'UCD? Són tots iguals. Haurem de votar dreta? La famosa «Espanya de les autonomies» ha estat una habilitat d'Adolfo Suárez. Només que, al País Valencià, UCD ve encarnada per una dotzena de personatges sinistres, més a la dreta que Blas Piñar, i ofuscadament hostils a la realitat viva del poble. Malparlen de Piñar, però, ¿i l'Abril Martorell? Hi ha llocs on el «centre» és extrema-dreta, com és el cas del País Valencià. I el PSOE i el PC són, a tot estirar, «centre». I on l'esquerra és un buit... El buit extraparlamentari... (429)

Comptat i debatut, per al suecà, «el 9 d'octubre està destinat a ser un entreteniment de la dreta eterna, municipal, i amb la idiota col·laboració d'una pseudo-esquerra destinada, per això mateix, a perdre les pròximes eleccions (i ja voldria equivocar-me!)...» (429). Fuster responsabilitza l'esquerra –«que mana –mana?– gràcies a les urnes» (428)–, per la connivència amb la dreta, dels *incidentes* produïts; uns *incidentes* que, sempre impunes i repetits any rere any, s'han assumit com un episodi més d'aquell acte i s'han normalitzat fins al punt que l'assagista els rebaixa irònicament a la categoria d'«anècdota», com assenyala el títol.

Aquest «L'anècdota d'enguany», com l'article del juliol-agost de l'any anterior, «Política valenciana», advertien de l'escalada de violència al País Valencià i de les «complicitats» que els grupuscles tenien amb la dreta governant. El punt àlgid –per a Fuster, si més no– arribaria el setembre de 1981, amb l'atemptat que sofrí a casa seua i que, afortunadament, només afectà part del mobiliari. En «I mai més ben dit, això», de l'octubre de 1981, descriu els desperfectes que les bombes produïren; ara bé, la part més substancial és la derivada de «examen “polític” del fet i de les seves repercussions» (458). Ja hem comentat (§ III.4.2.) que la primera versió d'aquest article portava noms i cognoms que identificaven els que considerava culpables polítics del succés: per al de Sueca, els agressors

físics, instigats i sota la protecció d'instàncies superiors, no li importaven tant; el vertader problema venia per la banda de les de «toleràncies» i «complicitats».

Per a l'assagista, no hi ha dubte que els responsables de l'intent d'assassinat són aquells que volen «*extirpar el càncer del pancatalanisme i acuchillar no sé què (fàcil d'imaginar)*», frase atribuïda a Fernando Abril Martorell, diputat al Congrés per la circumscripció de València amb la UCD i un dels màxims animadors de l'anticatalanisme (Sanchis 2013). Ara bé, també considera tant o més culpables els que han pactat amb ells, és a dir, l'esquerra. Des d'aquesta perspectiva, és lògic, per tant, que fiqui «“tots” els polítics en el mateix sac de la desconfiança o del desencant», atès que «hi ha motius que ho abonon» (458). En diversos papers ha anotat el recel pel «pacte» i pel «consens»; en aquest, no pot ser més clar: «no em creuré mai que el “pacte” amb els qui propugnen *extirpar i acuchillar* sigui un pacte lícit, per més justificacions que hi vulguin posar» (458-459).

Fuster fa una petició a l'esquerra perquè mantinga uns límits a l'hora de pactar, unes «fronteres de principis» que no s'haurien de saltar, si no, la «política» passarà a ser «pura *tomadura de pelo*». Els anys que porten de «transició» s'han succeït episodis polítics que no fan sinó augmentar l'escepticisme de la societat; ara, a més, també hi ha un nou factor en joc, com és l'«amença». Tanmateix, l'«intel·lectual-consciència de la societat» avisa el lector, encara que sota l'aparença d'un *nosaltres*, que no caiga en la trampa de donar-ho per perdut, del conformisme: «No m'agradaria acabar aquesta nota amb un accent pessimista. Passem el dia, empenyem l'any: d'acord. I no tot és bufar i fer ampolles: d'acord. De tota manera, hem d'anar alerta, i mirar que no ens ensarronin.» (459). Un Fuster supervivent del segon atac amb explosius, tres anys després del primer, no abandona el seu tarannà racional ni la seua convicció ni tan sols en un moment tan delicat com aquest. L'última frase torna a posar el focus sobre el perill dels *pactes*: «En algun moment, he arribat a pensar que són pitjors els pactes que les bombes...» (459).

Quant a l'article «“Tots a Castelló”», del maig de 1982, que arreplega la crònica de la celebració multitudinària a la capital de la Plana amb motiu del cinquanta aniversari de la signatura de l'adaptació valenciana de la normativa fabriana, els destinataris, en algun moment, són els mateixos polítics d'esquerra, que, de segur, el devien llegir. L'elaboració de l'estatut d'autonomia del País Valencià com a resultat de les negociacions entre les forces

polítiques fou rebut des de la indiferència per la gran majoria de la societat; no obstant això, els assistents a Castelló, pertanyents als «sectors realment sensibilitzats», hi mostraren la seua indignació. Per a Fuster, «la massa dels assistents a la festa de Castelló eren extraparlamentaris», però, així i tot, és factible que molts votaren en les passades eleccions l'esquerra «oficial». Tanmateix, també és possible que, davant el «flagrant retrocés davant el tema “nacional”» de les esquerres, opten per l'abstenció en els pròxims comicis:

No es pot jugar impunement amb la moral cívica d'uns milers de votants –podem multiplicar per cinc, per set, per deu, el nombre dels qui havien vingut a Castelló amb l'excusa de les «Normes»–, i els resultats dels escrutinis podrien posar en perill la dèbil hegemonia «esquerrana» d'avui. Allò del «vot útil» està molt desacreditat. (480)

L'abstenció torna a surar pel discurs del suecà, que posa en avís una esquerra «oficial» que podria quedar-se sense part del seu suport. Una part gens menyspreable, tot siga dit: sense la presència de polítics –els quals, «no els notàrem a faltar»– en la plaça de bous, i al voltant d'una «ortografia», la mobilització de la ciutadania fou nombrosa. Al parer del suecà, dreta i esquerra no temen l'organització, ara com ara inexistent, d'aquests manifestants en un «front nacionalista»; no obstant això, l'abstenció d'aquesta «massa» beneficiària, sens dubte, la dreta, de manera que el PSOE hauria de tenir-ho en compte: «A Castelló no eren imprescindibles, ells [l'esquerra]: teníem el local ple. Potser els “nacionalistes” sí que són imprescindibles en les urnes, per a l'esquerra. El PSOE podria revisar el seu fracàs en les darreres eleccions per al Senat: que fracàs fou.» (480). Si bé en diversos articles, com hem descrit, Fuster hi deixava caure l'opció d'abstenir-se davant la passivitat de l'esquerra, ara, a més, aprofita la derrota en les últimes eleccions al Senat del partit del puny i la rosa, i encara assenyala en les darreres línies la que serà la seua postura:

Jo, que sempre he votat alguna candidatura de la dèbil esquerra vigent, no reincidiré, i, com jo, molts més que pensen com jo. Si som cent, o mil, o vint mil, o cinquanta mil, no ho sé, ni m'importa. Ens sentim estafats, i això té difícil remei, ara com ara. Serà un

error? Crec que sí. Però l'alternativa seria un xantatge repugnant. I ja m'entendrà qui em vulgui entendre. (481)

A les portes d'unes noves eleccions espanyoles –les generals del 28 d'octubre de 1982, que el partit de Felipe González, d'altra banda, guanyà amb una àmplia majoria–, Joan Fuster mostrava clares les seues intencions; unes intencions potser modestes, però que, sorgides de la ploma d'un dels millors intel·lectuals del moment, podien tenir molt de pes entre el sector «almogàver». El de Sueca no pensava cedir davant el que considerava un «xantatge repugnant», i preferia l'abstenció abans que donar suport a una esquerra que, al País Valencià, havia desertat de les reivindicacions nacionals.

Tanmateix, d'aquest paper sorprèn, a més de la declaració del seu posicionament, l'expressió del cansament progressiu que li provocava tractar els temes polítics, perquè «un arriba a tenir la sensació de ser inútil res que digui» (481). Fuster constata, doncs, la pèrdua de poder, d'influència, que, a partir de finals dels setanta i principis dels huitanta, comença a sofrir la figura de l'intel·lectual. Comptat i debatut, doncs,

el poble els ha votat, i, perquè els ha votat, el poble té els polítics que es mereix, i que se'ls mereix perquè els ha volgut. Ningú no té dret a lamentar-se'n. Si una part de l'electorat valencià promou uns polítics emanats mentalment del paleolític, ells en són responsables. I si l'altra part es decanta per uns personatges vacil·lants, ambigus, o burros, tampoc no hi ha res a objectar. (481)

Fatigat pel rumb que, encara més, havia de prendre la política valenciana, pocs articles més hi dedicaria. Si de cas, a mode de parèntesi, en «No tot són males notícies», celebrava, com hem vist més amunt, l'aprovació del *Decret de 3 de desembre de 1982 regulant la incorporació del valencià al sistema d'ensenyament de Pre-escolar, Educació General Bàsica, Batxillerat i Formació Professional*, publicat el 18 d'aquell mes al *Diari Oficial de la Generalitat Valenciana (DOGV)*, per part del nou conseller de Cultura, Educació i Ciència, Ciprià Císcar. Un decret, no cal dir-ho, ben necessari per al futur del català al País Valencià, que, en cas de manar la dreta, haguera estat impossible de desenvolupar: com a conseqüència

dels aldarulls ocasionats per determinats grups de dreta i extrema dreta a propòsit de la llengua, del tractament que hi ha donat la UCD –intentà «triturar-la, arraconar-la, emmerdar-la»–, la conclusió de Fuster és que «automàticament, el “valencià” es va convertir en una llengua d’esquerres» (511). Com a tal, sembla que una bona part de l’esquerra valenciana n’assumí la reivindicació, tot i que si es vol aspirar a aconseguir el «pes específic» econòmic, polític i social en el conjunt de l’Estat espanyol, caldrà anar-hi «amb una energia conscient i aclaridora» (511).

Fuster, però, ja no tornà a fer referència a cap afer polític fins al penúltim article d’aquesta segona etapa, «Sobre el parlamentarisme», del novembre de 1983. A partir d’unes paraules de Lluís Aracil en què culpa la falta d’una «opinió pública» que pressionara el legislador per a legislar sobre el problema de les llengües minoritàries de l’Estat espanyol, el suecà s’hi mostrarà d’acord en gran part: l’«opinió pública» d’arreu dels Països Catalans ha fallat, no ha fet la pressió que hi corresponia. L’assagista, en certa manera, es reconeix relativament sol davant les adversitats: «jo sempre he dit que, en la situació històrica en què ens hem vist involucrats, l’única possibilitat de “supervivència” –lingüística i nacional– era la de somoure una certa “consciència” lingüístico-nacional» (530).

Però Fuster també veu que hi pesen altres factors, com la «insalvable combinació de multinacionals, d’Estats, de míssils, de socialdemòcrates agenollats, de miniburgesos regionalistes» que «ens durà al no-res nacional» (532). Vistes amb perspectiva, i sabent com sabem ara que era la penúltima col·laboració a *Serra d’Or*, semblen les meditacions d’un home cansat, d’un intel·lectual que ha fet tot el que ha estat al seu abast per despertar consciències, per fer reviscolar nacionalment el país, però que s’ha topat amb molts entrebancs, sobretot, per part d’una «esquerra» que, recolzada sobre el suport de bona part de la població, ha dimitit de les seues funcions tant nacionals com de classe.

És possible que, arribat a aquest punt, i amb l’entrada com a professor en el món universitari, l’assaig ja havia deixat de posseir, als seus ulls, bona part de la *utilitat* que hi havia atribuït. Ara bé, malgrat aquest desencís final, els papers fusterians han continuat –i continuen– alimentant bona part del debat polític i nacional, per al qual continuen sent imprescindibles. No hi ha millor prova que demostre, per tant, la continuïtat en el temps de la funció social.

V. CONCLUSIONS

L'estudi dels articles que Joan Fuster va publicar a *Serra d'Or*, concretament els cent trenta que –distribuïts equitativament: seixanta-cinc en la primera etapa i seixanta-cinc més en la segona– s'aixoplugaven en les seccions «Restriccions mentals», entre 1968 i 1973, i «Passar el dia, empènyer l'any», entre 1978 i 1984, ens ha permès fixar un seguit de conclusions que es desprenen dels processos següents: l'establiment d'un marc teòric pràctic i operatiu, fruit de l'examen de la bibliografia sobre l'articulisme literari i l'assaig; la contextualització de l'autor en el període de la col·laboració, així com del tipus de relació que construï amb la revista; la descripció detallada del corpus; la lectura de la bibliografia específica sobre l'assaig fusterià més directament relacionada amb l'enfocament del nostre estudi; i, sobretot, l'anàlisi dels articles com a subtipus d'assaig a partir de la proposta de definició del gènere plantejada per Gonçal López-Pampló (2015; 2017a).

Per al nostre propòsit, hem explicat a bastament l'aparell teòric (§ II) necessari que ens facultara per a encarar-nos amb garanties a l'anàlisi dels articles fusterians. L'existència del debat sobre el lloc genèric que ha d'ocupar l'articulisme literari, ja siga en el camp del periodisme, ja siga en l'àmbit de la literatura, ens ha obligat, en primer lloc, a intentar justificar la nostra hipòtesi de partida (§ II.1.): l'adscripció genèrica de l'article literari en l'assaig. La revisió dels arguments de les dues postures enfrontades ens ha servit per apreciar que, des dels gèneres periodístics, s'argüeix que l'article literari els pertany perquè apareix publicat en una plataforma de premsa. No obstant això, hem comprovat les contradiccions que presenta aquest discurs contemplat globalment: alguns estudiosos acompanyen l'etiqueta d'«article» o de «columna» amb l'adjectiu «literari» o «literària»; d'altres en tenen en compte la funció estètica i, fins i tot, l'han arribat a considerar com un tipus d'assaig, per tant, com a literatura. Aquest darrer argument –la funció estètica, la funció de delectar– ha estat, paradoxalment, el mateix que hi aportaven els estudis literaris, els quals també recorden que hi ha reculls d'articles apareguts en format llibre, de manera que perd entitat l'argument de l'enfocament periodístic segons el qual el mitjà fa el gènere.

Havent adoptat de manera raonada la concepció dominant en els gèneres literaris, hem detallat els trets que ens permeten ratificar la inclusió dels articles literaris en la categoria assaig (§ II.2.1.). Així, diferents teòrics i estudiosos, com Michèle Narvaez, Aline Geysant, Nicole Guteville, Liliana Weinberg, Theodor W. Adorno, Pierre Glaudes, Jean-François

Louette o José Luis Gómez-Martínez, per citar-ne només alguns noms, a més de les reflexions metadiscursives del *pare* del gènere, Michel de Montaigne, han il·luminat el camí i ens han ajudat a explicar-ne les característiques inherents, com la condició de temptativa o de provatura, la provisionalitat, que, consegüentment, porta aparellada la no exhaustivitat i la fragmentarietat, la falta d'una estructura prefixada i la no sistematicitat, la contínua indagació, el caràcter dialogal, confessional i suggeridor, la varietat temàtica –amb un clar predomini, això sí, de la condició humana com a tema estrella– i formal, la voluntat d'estil, i l'objectiu darrer de convèncer o persuadir el lector, és a dir, l'argumentació.

De fet, l'argumentació actua com un dels paràmetres elementals en la proposta de definició assagística formulada per Gonçal López-Pampló (2015; 2017a), la qual ha esdevingut pilar bàsic d'aquesta tesi (§ II.2.2.). Per a López-Pampló, que edifica el seu aparat teòric a partir de Gérard Genette, Philippe Lejeune o Mª Elena Arenas, entre d'altres, s'ha de tractar com a assaig qualsevol text que segueixi les cinc coordenades següents: 1) estar escrit en prosa i no projectar elements ficcionals, és a dir, remetre a una realitat efectiva; 2) acomplir el pacte autobiogràfic enunciat per Lejeune, segons el qual, el *jo* textual, la veu de l'enunciador, es correspon amb l'autor, això és, la persona física que signa el text; 3) atorgar un clar protagonisme a l'argumentació, bé com una orientació de sentit, ja que la finalitat és la persuasió o el convenciment del lector, bé com una orientació de forma, en tant que n'afecte l'estructura, que sol estar composta per una tesi i uns arguments; 4) disposar d'una sèrie d'elements paratextuals, tant si físicament embolcallen el text –el peritext– com si se'n situen en una zona *externa* –l'epitext–, que ajuden a *presentar* el llibre en societat, a dotar-lo d'unitat i a refermar-ne el tarannà subjectiu; i 5) animar el lector al debat intel·lectual d'acord amb la seua funció social. Aquests cinc factors, útils per discriminar què és assaig i què no i que serviren l'investigador valencià per fornir un *avantprojecte* d'història de l'assaig català contemporani, configuren la base teòrica de la nostra anàlisi, aquella que ens legitimarà a tractar tant els papers que conformen «Restriccions mentals» com «Passar el dia, empènyer l'any» com una parcel·la assagística més de la prolífica producció fusteriana.

Per la nostra banda, en aquesta proposta definitòria hem posat un especial èmfasi en l'argumentació (§ II.2.2.3.) com a tipus de text propi de l'assaig, atès que era una part central del nostre estudi, de manera que hem intentat ampliar-ne l'apartat amb aportacions de Chaïm

Perelman i Lucie Olbrechts-Tyteca, Christian Plantin, Douglas Walton, John Wood o Anthony Weston. Ens ha calgut enfrontar-nos amb la bibliografia teòrica sobre el tema per a fixar-ne un concepte de referència i descriure'n el funcionament i les característiques principals; abans, però, hem comprovat com l'autor es construeix una imatge pública – l'*ethos*– com a recurs argumentatiu per guanyar incidència sobre els lectors. Tot seguit, n'hem plantejat l'estat de la qüestió i hem definit, amb l'ajuda dels diferents teòrics, què és l'argumentació i quins són els agents que hi participen. Per a les parts que la componen, ens hem basat en les classificacions establertes per Perelman i Olbrechts-Tyteca: pel que fa a les premisses, hem vist que es divideixen entre els objectes d'acord que pertanyen a allò real (fets, veritats i presumpcions) i els objectes d'acord que pertanyen a allò preferible (valors, jerarquies i tòpics); quant als arguments, els estudiosos separen els esquemes argumentatius segons siguin procediments d'enllaç (arguments quasi lògics, arguments basats en l'estructura d'allò real i arguments que fonamenten l'estructura d'allò real) o procediments de dissociació. Igualment, hem fet un repàs de les operacions retòriques clàssiques (*intellectio, inventio, dispositio, elocutio, memoria i actio*), per a posar el focus sobre la *inventio* i, sobretot, sobre la *dispositio*, que és on es troben les *partes orationis* (*exordium, narratio/expositio, argumentatio i peroratio*) en què s'estructuren els textos. A més, encara hem diferenciat entre l'argumentació com a funció que regeix l'estructura i l'organització textual i l'argumentació com a seqüència textual, un punt clau de l'anàlisi perquè ens ha permès justificar el caràcter argumentatiu dels articles que, tot i no tenir una seqüència argumentativa dominant, sí que tenen l'argumentació com a funció rectora.

Abans d'endinsar-nos de ple en l'anàlisi, no ha estat sobrer la contextualització de l'autor (§ III) durant els vint-i-cinc anys (1959-1984) que visqué lligat, d'una manera o d'una altra, a *Serra d'Or*. Primerament, hem esbossat una aproximació sociopolítica i cultural als anys de la col·laboració (§ III.1.), gràcies, bàsicament, als perfils biogràfics de l'escriptor que han desenvolupat Antoni Furió (1994) i Francesc Pérez Moragón (2002), o a l'estudi del paper de vertebrador i teixidor cultural dels Països Catalans a càrrec de Vicent Simbor (2012), però també a la correspondència intercanviada entre el suecà i diferents interlocutors, com Vicenç Riera Llorca, Vicent Ventura o Joaquim Maluquer, entre tants i tants altres. En aquest sentit, hem subratllat que, a mitjans anys cinquanta, Joan Fuster comença a fer-se un nom

entre els intel·lectuals catalans i entre els grups valencianistes –tant el liderat per Carles Salvador, com el grup Torre, encapçalat per Miquel Adlert i Xavier Casp–, fins al punt que és designat per Carles Riba com un dels representants de la cultura catalana –l'únic valencià– en el *III Congreso de Poesía* que té lloc a Santiago de Compostel·la en el marc del *diálogo* amb els intel·lectuals espanyols, això és, com un dels abanderats a nivell *internacional*.

Partint d'aquesta emergència d'un Fuster que encara no ha complit la quarantena, s'entenen millor els anys que vindran: l'*omnipresència* fusteriana durant la dècada dels seixanta i els primers setanta. Hem desmentit el tòpic de la reclusió de Fuster a casa seua, del Fuster que *només* es passava el dia llegint i escrivint i que rebia visites; els fets –i la bibliografia– han desmuntat, en part, aquesta idea. Si bé és cert que el número 10 del carrer de Sant Josep de Sueca es va convertir en una universitat alternativa a l'oficial (Simbor 2012: 39), també ho és que l'assagista estigué present en gairebé tots els actes de recuperació cultural i de redreçament nacional, a més d'organitzar-ne ell d'altres, com els viatges de joves universitaris al Principat, a Perpinyà o a indrets del País Valencià, amb la missió clara de «crear consciència»; l'anomenada «generació valenciana dels seixanta» n'és *filla*, d'aquest intel·lectual apassionat pel seu país, d'aquest escriptor que hagué d'actuar com a autèntic «pare de la pàtria».

Amb la mort del dictador Francisco Franco i els primers anys de la Transició espanyola, tanmateix, les –poques– il·lusions que podia tenir amb la idea d'un nou model de país se n'anaren en orris. Les claudicacions de l'esquerra, els pactes i els consensos amb la dreta, l'aprovació d'una constitució de la qual, diu, els articles més interessants són els que permeten modificar-la i d'un estatut d'autonomia imposat des de Madrid que incloïa uns noms i uns símbols que no sentia com a propis, o els atemptats i les bombes per part de l'extrema dreta i dels anticatalanistes amb la connivència –explícita o indirecta– de les forces polítiques, a més de la pèrdua de la influència de l'intel·lectual i l'entrada en la Universitat, en marcaren un silenci que s'entengué com una primera «mort».

Una vegada contextualitzat aquest quart de segle des del punt de vista cultural, social i polític, hem distribuït la relació de Joan Fuster amb *Serra d'Or* (§ III.2.) en tres nivells. En primer lloc, n'hem descrit els anys de la col·laboració i els hem dividit en quatre blocs: la primera presa de contacte dels responsables de la primera *Serra d'Or*, el 1957, amb el suecà,

que quedà en no res, així com l'únic article que publicà en *Germinabit*, just en l'últim número de la revista –agost-setembre de 1959– abans que es *fusionara* amb *Serra d'Or* (§ III.2.1.); el període d'articles esporàdics previs a l'inici de les seccions, entre 1959 i 1967 (§ III.2.2.); la primera sèrie sota l'epígraf de «Restriccions mentals», entre 1968 i 1973 (§ III.2.3.); i la segona sèrie amb el títol de «Passar el dia, empènyer l'any», entre 1978 i 1984 (§ III.2.4.).

A continuació, hem tractat les diferents polèmiques (§ III.3.) que, des de les planes de la revista, mantingué amb diferents *adversaris*, ja siga per la defensa d'un ideari nacional compartit tant per l'assagista com per *Serra d'Or* a favor dels Països Catalans, ja siga per la crítica a l'esquerra europea i la intel·lectualitat *soi-disant* marxista per la postura mostrada davant la invasió soviètica de Txecoslovàquia. No obstant això, una de les discussions més agres fou la sostinguda amb Joan Ferraté a propòsit de les diferents interpretacions que un i l'altre havien desenvolupat de l'obra poètica de Salvador Espriu.

El tercer nivell ha correspost a les conseqüències per als papers fusterians en la revista de la censura civil, d'una banda, i de la censura interna, d'una altra (§ III.4.). Respecte al primer tipus de censura, Fuster se'n pogué lliurar més o menys en la majoria dels seus articles, però hagué de veure com se li suprimien algunes frases d'un article d'homenatge a Ernest Martínez Ferrando sobre la «“normalitat” literària» i «l'idioma del país» amb què s'expressava l'escriptor, així com uns fragments de l'entrevista amb Baltasar Porcel en què descrivia el context historicopolític i cultural d'obscur i lamentable, a més que se li prohibira la traducció en català del text «Contra Marías», que no havia tingut cap problema a l'hora d'aparèixer en castellà a *Triunfo*. Quant al segon tipus de censura, va en la línia de mantenir els «bons modos» de la revista: l'eliminació d'algunes expressions, diguem-ne, indecoroses, com «pixar fora de test» o «nàixer amb el vers al cul»; la decisió de deixar buida la secció «Passar el dia, empènyer l'any» el febrer de 1980 a mode de discrepància per la petició de modificar certs fragments de l'article original «Correspondència pública», que incloïa una rèplica bastant crua contra un lector parent de Manuel Duran i Bas; la supressió d'unes línies de l'article «Don Américo» per contenir algun insult cap a Sergi Vilar; i la rectificació per part del mateix assagista d'unes declaracions crítiques i acusatòries sobre diversos polítics – amb noms i cognoms– de l'arc parlamentari, en «I mai més ben dit, això».

En aquest capítol, hem partit, principalment, dels treballs de referència de Carme Ferré (2000), Josep Massot i Muntaner (2008) i Antoni Furió i Josep Palàcios (2011a). No obstant això, hem intentat aprofundir en el tipus de participació tan activa que l'assagista guardà amb la revista, de manera que hem consultat les fonts directes que en testimonien la relació, això és, la correspondència intercanviada amb els diferents responsables de *Serra d'Or* en els diferents períodes: des de les cartes inicials –públiques en Fuster (2012)– entre Max Cahner, primer quan aquest encara pertanyia a l'equip de redacció de *Germinabit* i, després, ja en *Serra d'Or*, en què predomina la insistència constant del futur editor d'Edicions 62 per comptar-n'hi amb la firma, fins a la gran quantitat de lletres –propietat del Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya– que s'envià el suecà amb el pare Maur M. Boix, director de la capçalera entre 1962 i 1994, per un costat, i amb Jordi Sarsanedas, redactor en cap entre 1964 i 1997, per un altre. La lectura d'aquests documents, doncs, ens ha ajudat a completar les exposicions de Ferré, Massot i Furió i Palàcios: hi hem resseguit l'opinió que tenia Fuster dels correctors, dels «cagallons de la gramàtica», els quals foren, en realitat, els responsables del títol de la primera secció –la denominació original de l'assagista per a la sèrie era «Reserves mentals» en compte de «Restriccions mentals»–; hi hem pogut aportar el testimoni d'un Fuster fatigat a punt de cloure aquesta primera etapa, gràcies a una carta entre el de Sueca i Sarsanedas que ens lliurà desinteressadament Francesco Ardolino i que, fins ara, havia restat inèdita; o hem tingut accés a les galerades de l'article i de l'entrevista guixades pel «llapis roig», que adjuntem en els annexos.

Justament, la consulta de les fonts originals, en aquest cas, dels mecanoscrits originals que es troben en l'Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster) de Sueca, de què hem portat a terme un inventari, ens ha fet descobrir l'existència de quatre articles inèdits (§ III.5.): un –«Maneres d'escriure»– destinat, en principi, per a la primera sèrie, i els altres tres –«El Borja virtuos», «A favor del “bon mot”» i «Correspondència pública»–, per a la segona. D'aquests, Massot i Furió i Palàcios només apunten els motius de la no publicació de «Correspondència pública»; de la resta, ni els ressenyen ni tan sols els esmenten. Una de les nostres aportacions al conjunt dels estudis sobre l'obra fusteriana amb aquesta tesi és, doncs, la reproducció completa dels quatre papers.

Havent-ne detallat la llarga relació, estàvem en disposició de realitzar una àmplia descripció del corpus (§ III.6.) que ens permetera tenir una visió panoràmica de la prolifera producció fusteriana en la revista de Montserrat, així com consignar on foren recollits, posteriorment, alguns dels articles –a banda, és clar, de l'*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, que els recopila tots. En aquest sentit, els vam classificar en cinc categories: 1) els articles previs a les dues sèries –on hi ha inclòs el que publicà a *Germinabit*–; 2) els textos de «Restriccions mentals»; 3) els papers de «Passar el dia, empènyer l'any»; 4) els articles paral·lels a les dues sèries; i 5) els inèdits. L'establiment d'aquestes cinc taules-resum ens va ser útil per a concretar el nombre d'articles de cada secció i, doncs, els que haurien de ser analitzats; el resultat, però, diferia lleugerament del consignat per Furió i Palàcios, segons els quals tant «Restriccions mentals» com «Passar el dia, empènyer l'any» contenien seixanta-sis articles cadascuna –un més que el nostre càlcul–, segurament per un error en el còmput en considerar «Un país sense política» i «Qüestionari» com a contribucions regulars dins la primera i la segona sèries respectivament, i no com a aportacions extraordinàries. En qualsevol cas, l'inventari ens ha servit per a tenir localitzats, a simple colp d'ull, la data i el número de publicació, així com si fou recollit posteriorment en un volum o en un altre.

Amb l'elaboració d'aquests dos capítols anteriors que fixaven el marc teòric i el context de l'assagista, el pròxim pas ha estat el d'acabar-nos amb l'anàlisi dels articles (§ IV), objectiu prioritari del present treball; una anàlisi que hem intentat desenvolupar de *fora cap a dins*. Com a porta d'entrada a l'articulisme de Joan Fuster (§ IV.1.), hem assenyalat la concepció genèrica defensada pel mateix autor sobre els propis articles: bé en forma de «miniatura», bé en forma de «càpsula», bé amb una «forma larvada», els articles literaris pertanyen al gènere de l'assaig; com a tal ho reivindicava en diversos pròlegs o altres papers (§ IV.1.1.). A més, les nombroses reflexions que efectua sobre el gènere el situen en un diàleg amb les aportacions vessades des del camp de la teoria, fins al punt que, complementàries, ens han servit per convenir els trets propis de l'assaig, és a dir: la condició de temptativa o de provatura, la provisionalitat i l'assumpció de la contradicció, el caràcter poc exhaustiu i de recerca permanent, la parcialitat, l'assumpció de la contradicció, l'antidogmatisme, el dialogisme i la participació activa del lector, cosa que requereix una necessària voluntat d'estil (§ IV.1.2.). Si Fuster havia dedicat gran part de la seua vida a la confecció d'assaig,

era lògic que reflexionara a bastament sobre el gènere; ara bé, el que sobta –en sentit positiu, és clar–, per l’excursionat històric i personal del suecà, és aquest acostament, des de fora de l’àmbit universitari i acadèmic, amb unes notes tan precises i clarividents. D’altra banda, la ironia és una de les característiques essencials tant en la vida com en l’obra de l’assagista, una ironia entesa com a trop i com a mode de discurs (§ IV.1.3). L’anàlisi d’aquest element clau en l’assaig fusterià –compte: en l’assaig fusterià, i en el de molts altres assagistes, però no en l’assaig en general– ha estat el pretext o l’excusa per traçar l’arbre genealògic del gènere a casa nostra per a Fuster d’ençà Montaigne; dit en altres paraules, les influències d’Eugeni d’Ors i de Josep Pla, els dos referents fonamentals de la tradició catalana en la producció del suecà.

Tancat aquest apartat més aviat preliminar, hem classificat els articles fusterians per temàtiques (§ IV.2.). Tot i que no es tracte de compartiments estancs i que, segurament, una lectura futura ens faria incloure’ls, per una raó o una altra, en un grup diferent, n’hem extret quatre grans categories: aquells més pròpiament *humanístics*, que giren a l’entorn de qualsevol aspecte de la condició humana, com «L’art de xiular en públic», sobre el dret de la protesta, o «Un article de Nadal», sobre les vivències d’aquesta festivitat quan ell era menut; aquells a l’entorn de la política internacional, com el famós «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...», o «Les perspectives sinistres», sobre el xantatge amb els preus del petroli per part dels països que conformen l’OPEP als països més rics; aquells que versen a l’entorn de l’ampli camp de les arts i les humanitats, ja siga sobre art («Els anys de Picasso»), sobre música («Una presència difícil»), sobre filosofia (la sèrie «Un cert dèficit de filosofia»), sobre història («Un tema acabat d’encetar»), sobre cultura catalana («Reaparició de la província»), sobre la llengua catalana («Qüestions de vocabulari») o sobre la literatura catalana («Historietes literàries»); i aquells que se centren en els esdeveniments que tingueren lloc durant la Transició espanyola, com «El problema de sempre» o «Tots a Castelló». A excepció del darrer conjunt, ancorat en unes circumstàncies històriques concretes, els altres tres impregnaren les pàgines de *Serra d’Or* tant en la primera secció com en la segona. I ho feren per mitjà d’un model de llengua literària (§ IV.3.) que, per qüestions de pragmatisme i d’operativitat, es basava en la funcionalitat d’acord amb l’origen geogràfic de la publicació: en aquest cas, doncs, optà per les solucions lingüístiques del model barceloní (§ IV.3.1.). A

més, en aquest apartat dedicat al model de llengua, també hem explicat les polèmiques que restaven per ressenyar del suecà a *Serra d'Or* (§ IV.3.2.): l'altra gran discussió –al costat de la de Joan Ferraté– que protagonitzà amb el gramàtic Eduard Artells a propòsit de la funció del corrector, entre d'altres temes (§ IV.3.2.1.), i una altra de més suau, arran d'uns editorials d'Enric Valor i unes cartes al director de Vicent Escrivà i Jordi Sarsanedas.

L'anàlisi en sentit estricte, això és, l'aplicació dels cinc paràmetres enunciats per Gonçal López-Pampló en la seua proposta de definició de l'assaig a tot aquest corpus, ha ocupat la part central del capítol. Primerament, ens hem fixat que els textos estigueren en harmonia amb el pacte autobiogràfic i amb les pautes de la no ficció (§ IV.4.). En aquest sentit, hem comprovat que el *jo* que circula pels articles es correspon plenament amb el nom que els signa, això és, Joan Fuster; però, a més, el relat d'anècdotes personals i diverses pinzellades biogràfiques sotmeses a l'argumentació, així com determinats comentaris sobre el seu poble, els seus estudis o el seu pare, que remeten a una realitat fàcilment verificable, han ratificat la identificació de la veu enunciativa amb l'ésser humà Joan Fuster, ciutadà de Sueca.

Una identificació, d'altra banda, que s'ha vist reforçada per una sèrie de marques paratextuals (§ IV.6.). Des del peritext (§ IV.6.1.), la signatura i el caràcter literari de la revista en els articles originals, així com les cobertes amb tota la informació verbal (nom de l'autor, títol, col·lecció) i no verbal (il·lustració, fotografia, el color de la col·lecció), els prefacs –autèntics auctorials, i al·lògraf– o els intertítols que contenen els volums que recullen una part o la totalitat dels articles, n'abonen la inclusió en l'assaig. De la mateixa manera, també des de l'epitext (§ IV.6.2.) han estat tractats com a tal, ja siga per les reflexions metaliteràries sobre el gènere que Fuster redactà en altres pròlegs –o, fins i tot, en els pròlegs dels volums que els recullen, els quals actuen d'epitext dels textos originals–, ja siga per les ressenyes, estudis, entrevistes o falques publicitàries. Igualment, hem pogut observar que totes aquestes aparicions públiques repercuteixen en l'*ethos* prediscursiu de l'autor, íntimament relacionat amb la funció social dels articles i, per tant, de l'assaig (§ IV.7.). Sense pretensions d'imposar una opinió, ans al contrari, de moure la indagació i la meditació, Fuster cercarà la complicitat del lector en el joc intel·lectual que li proposa, en aquest cas, des d'una tribuna com *Serra d'Or*; de fet, el sentiment d'igualtat es materialitzarà ara i adés per mitjà

de diferents recursos, com el fet de compartir la *subalternitat*. El suecà, que valorava el gènere assagístic per la *utilitat* –per la incidència social– de cara a la difusió d'un missatge, d'un ideari, aprofitarà l'espai que li ofereix la revista de Montserrat per desenvolupar-ne la mirada envers els fets i els actes de la Transició espanyola, amb les crítiques constants cap a l'esquerra i, en especial, cap a l'esquerra valenciana, principalment, per una dimissió de principis –de ser «esquerra» i de ser «valenciana». En «Països Catalans, 1978» o «Aprensions a propòsit del “pactisme”», l'«intel·lectual-consciència de la societat» alertarà els lectors del rumb que prenen els esdeveniments històrics.

Ara bé, és l'anàlisi de l'estructura i l'organització textual (§ IV.5.) la que acapara el gruix del capítol. Per un costat, hem pretès desglossar els articles per extraure'n els punts de partida a partir dels quals Joan Fuster basteix la seua argumentació (§ IV.5.1). Com a resultat, n'hem obtingut sis orígens diferents: la narració d'una anècdota, tant personal com indirecta, que alhora en certifica l'exclusió de la ficció («“Quand vous serez bien vieille...”» o «Nota sobre l'anticlericalisme»); la constatació d'un fet, d'una presumpció, d'una idea generalitzada i acceptada per tothom, bé per reflexionar-hi, bé per contradir-la («Maneres de parlar» o «La trivialització de la senyera»); la indagació a partir d'un valor abstracte o d'un concepte («Sobre la intimitat» o «Apologia dels “bons modos”»); una citació en qualsevol grau de literalitat («Màquines per a pensar» o «Barcelona i el “Titànic”»); una notícia d'actualitat, com les necrologies dedicades al canonge Espasa o al pintor Josep Renau, el sorgiment dels primers «bebès-proveta», en «Ciència-ficció», o la crònica dels incidents de la manifestació del Nou d'Octubre de 1980, en «L'anècdota d'enguany»; i la interrogació retòrica, que sempre apareix en combinació amb un dels inicis anteriors, com en «Les altres violències» o en «Sobre un pessimisme», en què les preguntes retòriques embolcallen idees generalitzades i fets d'actualitat.

Per un altre, hem aplicat tot el que hem exposat sobre l'argumentació a nou dels articles triats pel seu caràcter representatiu en relació a l'estructura textual. L'anàlisi ens ha servit per a comprovar que hi ha una sèrie de textos en què la seqüència argumentativa és la dominant –l'argumentació es troba, per tant, en el predomini de la seqüència i en la funció discursiva (§ IV.5.2.). Aquests, al seu torn, es poden dividir entre els articles amb les parts de la superestructura argumentativa en l'*ordo naturalis* o ordre establert (*exordium*,

expositio/narratio, argumentatio, peroratio), com «La importància del carrer», «Sobre alguns escrúpols» o «L'espia que ve de la impremta» (§ IV.5.2.1.), i els articles amb les parts de la superestructura argumentativa en un *ordo artificialis*, bé per una alteració, bé per l'absència d'una o diverses parts, com «Estils de pensar», amb l'exordi al final, «La gran por que s'acosta», sense exordi, o «La història, demà», que prescindeix de la part expositiva o narrativa, les funcions de la qual ha absorbit l'exordi (§ IV.5.2.2.).

D'altra banda, també existeix un altre grup d'articles que presenten una barreja de seqüències textuais important, com l'expositiva, la narrativa o la descriptiva, que predominen per sobre de l'argumentativa (§ IV.5.3), cosa que ens permet asseverar que, com a característica pròpia de l'assaig que és, l'argumentació emergeix amb altres mecanismes, com, per exemple, l'elevada modalització. Com a mostra, hi hem adduït «Una mica de dol per J. M. Bayarri», «El temps i la seva indulgència» i «Països Catalans, 1876». Encara hem volgut destacar el cas excepcional de «Correspondència urgent» (§ IV.5.4), atès que no es tracta d'un article pròpiament dit, sinó que Fuster aprofita les pàgines de *Serra d'Or* per a respondre –públicament i per escrit– diferents cartes dels lectors.

«Ben mirat, excepte uns pocs versots més o menys infames, tot el que jo he escrit fins ara no són sinó això: assaigs»; amb aquestes paraules presentava Joan Fuster el seu *Obres completes IV. Assaigs, I. I*, si jutgem per les evidències, no li faltava raó. Al remat, doncs, ha quedat demostrada l'adscripció genèrica de l'article literari en el terreny de l'assaig, no solament per les aportacions teòriques en abstracte o les reflexions metaliteràries del mateix autor, sinó, sobretot, per l'aplicació pràctica a un corpus de textos que tenen en comú haver nascut sota una sèrie o una altra de la mateixa revista; des d'aquesta perspectiva, segurament, ens trobem davant el corpus d'articles sorgit originalment en premsa, això és, l'«assaig seriat», més important del suecà –no debades, recordem que ocupen un 60% del total dels articles apareguts en periòdics o revistes amb una secció fixa i regular recopilats en el tercer volum de l'obra completa. La riquesa dels textos aixoplugats en «Restriccions mentals» i «Passar el dia, empènyer l'any», d'altra banda, ens permetia haver comentat altres exemples igualment substanciosos i rics en diferents aspectes, en diferents tipus de premisses, en diferents tipus d'arguments. Tanmateix, les mostres escollides són, al nostre parer, més que suficients per justificar-ne la consideració d'assaig –a banda de posar en valor, una vegada

V. CONCLUSIONS

més, la proposta de definició que tantes vegades hem mamprès de Gonçal López-Pampló. En aquest punt, allargar més aquesta tesi doctoral potser només serviria per engreixar-ne les pàgines; per això, convé tancar-la ja, amb l'esperança d'haver-hi col·locat una base sobre la qual retornar per a futures investigacions, i amb l'obligació, parafrasejant l'escriptor, d'haver-nos fet llegir.

V. CONCLUSIONS

(versió en francès)

L'étude des articles que Joan Fuster a publiés dans *Serra d'Or*, en particulier les cent trente qui ont été abrités dans les sections « Restriccions mentals », entre 1968 et 1973, et « Passar el dia, empènyer l'any », entre 1978 et 1984 (uniformément répartis avec soixante-cinq articles sur chaque étape) ; nous a permis de tirer une série de conclusions qui se dégagent des processus suivants : la mise en place d'un cadre théorique pratique et opérationnel, fruit de l'évaluation de la bibliographie sur le journalisme littéraire et l'essai ; la contextualisation de l'auteur dans la période de la collaboration, ainsi que le type de relation noué avec le magazine ; la description détaillée du corpus ; la lecture de la bibliographie à propos de l'essai de Joan Fuster plus directement lié à l'objet de notre étude ; et, surtout, l'analyse des articles en tant que sous-type d'essai basé sur la proposition de définition du genre proposée par Gonçal López-Pampló (2015; 2017a).

Pour notre but, nous avons amplement expliqué le dispositif théorique (§ II) nécessaire qui nous habilitait pour aborder l'analyse des articles de Fuster avec des garanties. L'existence du débat sur la place que le journalisme littéraire doit occuper, que ce soit dans le domaine du journalisme ou dans le cadre de la littérature, nous a obligé, en premier lieu, à essayer de justifier notre hypothèse de départ (§ II.1) : l'attribution générale de l'article littéraire dans l'essai. Une revue des arguments des points de vue opposés nous a permis d'apprécier que d'après le milieu journalistique, on prétend que l'article littéraire leur appartient parce qu'il apparaît publié dans la presse. Cependant, nous avons vérifié les contradictions présentées par ce discours globalement envisagé : certains spécialistes accompagnent l'étiquette d' « article » ou de « colonne » de l'adjectif « littéraire » ; d'autres considèrent sa fonction esthétique et en sont même venus à la considérer comme une sorte d'essai, et donc comme de la littérature. Ce dernier argument – la fonction esthétique ou de délectation – a été, paradoxalement, le même que celui fourni par les études littéraires, qui rappellent aussi qu'il existe des recueils d'articles publiés sous forme de livre ; de sorte que l'argument de l'approche journalistique, selon lequel le milieu fait le genre, perd sa pertinence.

Ayant adopté, d'une façon réfléchie la conception dominante dans les genres littéraires, nous avons détaillé les traits que nous permettent d'entériner l'inclusion des articles littéraires dans la catégorie d'essai (§ II.2.1.). De cette façon, des différents théoriciens et spécialistes,

tels que Michèle Narvaez, Aline Geysant, Nicole Guteville, Liliana Weinberg, Theodor W. Adorno, Pierre Glaudes, Jean-François Louette ou José Luis Gómez-Martínez, pour n'en citer que quelques-uns, ainsi que les réflexions métadiscursives du *père* du genre, Michel de Montaigne, ont éclairé la voie et nous ont aidé à expliquer les caractéristiques propres telles que la condition de tentative ou de essai, le caractère provisoire qui comporte la non-exhaustivité et la fragmentation, l'absence d'une structure fixe et la non-systématicité, la recherche constante, le caractère dialogique, confessionnel et suggestif, la variété thématique – avec une nette prédominance de la condition humaine comme thème-vedette – et formelle, la volonté de style, et le but dernier de convaincre ou persuader le lecteur, c'est-à-dire, l'argumentation.

D'ailleurs, l'argumentation agit comme un des paramètres de base de la proposition de définition d'essai formulé par Gonçal López-Pampló (2015 ; 2017a), qui est devenu un élément essentiel de cette thèse (§ II.2.2.). Pour López-Pampló, qui construit son marc théorique à partir de Gérard Genette, Philippe Lejeune ou Mª Elena Arenas, entre autres, tout texte suivant les cinq coordonnées suivantes doit être traité comme un essai : 1) être écrit en prose et ne pas projeter des éléments de fiction, c'est-à-dire, se référant à une réalité affective ; 2) respecter le pacte autobiographique énoncé par Lejeune, selon lequel le *moi* textuel, la voix de l'énonciateur, correspond à l'auteur, à savoir, la personne physique qui signe le texte ; 3) attribuer un grand protagonisme à l'argumentation, soit en tant qu'orientation du sens, puisque le but est la persuasion et la conviction du lecteur, soit en tant qu'une orientation de forme, en relation avec la structure, qui est généralement composé d'une thèse et des arguments ; 4) avoir une série d'éléments du paratexte, qu'ils accompagnent le texte physiquement – le péri-texte – ou qu'ils se placent dans une zone *externe* – l'épitexte –, qui aident à *présenter* le livre en société, à en assurer l'unité et à renforcer sa disposition subjective ; et 5) inciter le lecteur au débat intellectuel suivant sa fonction sociale. Ces cinq facteurs, pertinents pour différencier ce qu'est l'essai et qui servent au chercheur valencien pour fournir un *avant-projet* de l'histoire de l'essai catalan contemporaine, forment la base théorique de notre analyse, celle qui nous donnera la légitimité à traiter les rôles qui définissent « Restriccions mentals » et aussi « Passar el dia, empènyer l'any » comme des essais dans l'enrichissante production de Fuster.

De notre part, dans cette proposition de définition nous avons mis un accent particulier sur l'argumentation (§ II.2.2.3.) en tant que type de texte propre de l'essai, puisqu'elle était au centre de notre étude et nous avons donc essayé d'étoffer cette section avec des contributions de Chaïm Perelman et Lucie Olbrechts-Tyteca, Christian Plantin, Douglas Walton, John Wood ou Anthony Weston. Nous avons eu à traiter de la bibliographie théorique sur le sujet à fin d'établir un concept de référence et d'en décrire le fonctionnement et les caractéristiques principales. Mais, auparavant, nous avons constaté comment l'auteur construit une image publique pour lui-même – l'*ethos* – en tant que ressource argumentative pour avoir un impact sur le lecteur. Ensuite, nous avons dressé l'état de la question et nous avons défini, avec l'aide des différents théoriciens, qu'est-ce que l'argumentation et quels agents hi sont impliqués. Pour les parties qui la composent, nous nous sommes appuyés sur les classifications établies par Perelman et Olbrechts-Tyteca : quant aux prémisses, nous avons pu voir comment elles se répartissent entre les objets d'accord qui appartiennent au réel (les faits, vérités et présomptions) et les objets d'accord qui appartiennent à ce qui est préférable (valeurs, hiérarchies et clichés) ; quant aux arguments, les spécialistes séparent les schèmes argumentatifs selon s'il s'agit de procédures d'enchaînement (des arguments presque logiques, des arguments fondés sur la structure du réel et des arguments qui soutendent la structure du réel) ou des procédures de dissociation. Nous avons également révisé les opérations rhétoriques classiques (*intellectio, inventio, dispositio, elocutio, memoria et actio*), pour nous concentrer sur l'*inventio* et, surtout, sur la *dispositio*, où nous trouvons les *partes orationis* (*exordium, narratio/expositio, argumentatio et peroratio*) dans lesquelles les textes sont structurés. Par ailleurs, nous avons différencié l'argumentation en tant que fonction qui dirige la structure et l'organisation textuelle, et l'argumentation en tant que séquence textuelle, point clé de l'analyse car elle nous a permis de justifier le caractère argumentatif des articles que, bien qu'ils n'aient pas une séquence argumentative dominante, ils ont l'argumentation comme fonction directrice.

Avant d'approfondir l'analyse, il n'a pas été superflu de contextualiser l'auteur (§ III) durant les vingt-cinq années (1959-1984) qu'il a vécu lié, d'une manière ou d'une autre, à *Serra d'Or*. Tout d'abord, nous avons dessiné une approche socio-politique et culturelle des années de collaboration, (§ III.1.), grâce, essentiellement aux profils biographiques de

l'écrivain développés par Antoni Furió (1994) et Francesc Pérez Moragón (2002), ou à l'étude de son indispensable rôle dans la culture des *Països Catalans* de Vicent Simbor (2012), mais aussi à la correspondance échangé entre Fuster et des différents interlocuteurs, tels que Vicenç Riera Llorca, Vicent Ventura ou Joaquim Maluquer, entre bien d'autres. En ce sens, nous avons souligné qu'au milieu des années cinquante, Joan Fuster a commencé à se faire un nom parmi les intellectuels catalans et parmi les groupes valenciens – à la fois celui dirigé par Carles Salvador et le groupe *Torre*, dirigé par Miquel Adlert et Xavier Casp – au point qu'il est désigné par Carles Riba comme l'un des représentants de la culture catalane – le seul valencien – au *III Congreso de Poesía* qui se déroule à Santiago de Compostela dans le cadre du *diálogo* avec les intellectuels espagnols, c'est-à-dire comme l'un des chefs de file au niveau *international*.

À partir de cette remontée en surface d'un Joan Fuster qui n'a pas encore quarante ans, les années à venir sont mieux comprises : l'*omniprésence* de Fuster dans les années soixante et au début des années soixante-dix. Nous avons démenti le cliché de l'enfermement de Fuster dans sa maison et le fait qu'il ne passait la journée qu'à lire, écrire et recevoir des visites ; les faits – et la bibliographie – ont démantelé, en partie, cette idée. S'il est vrai que le numéro 10 de la rue Sant Josep de Sueca est devenu une université alternative à l'université officielle (Simbor 2012 : 39), il est également vrai que l'essayiste était présent à presque tous les actes de récupération culturelle et de rectification national, en plus d'en organiser d'autres, comme les voyages de jeunes étudiants universitaires au Principauté de Catalogne, à Perpignan ou à des endroits du *País Valencià* avec la claire mission de « faire prendre conscience » ; la soi-disant « génération valencienne des années soixante » est la *filie* de cet intellectuel passionné par son pays, de cet écrivain qui a dû agir comme un véritable « *pater patriae* ».

Avec la mort du dictateur Francisco Franco et les premières années de la transition démocratique espagnole, pourtant, l'illusion qu'il pouvait avoir avec l'idée d'un nouveau modèle de pays émergent s'effondre. Les claudications de la gauche, les pactes et les consensus avec la droite, l'approbation d'une constitution dont, dit-elle, les articles les plus intéressants sont ceux qui permettent de la modifier et l'approbation aussi d'un statut d'autonomie imposé de Madrid qui comprenait des noms et des symboles qu'il ne sentait comme les siens, ou les attentats et les bombes de l'extrême droite et des anticatalanistes avec

la connivence – explicite ou indirecte – des forces politiques, en plus de la perte de l'influence de l'intellectuel et l'entrée à l'Université, a marqué un silence qui a été compris comme une première « mort ».

Après avoir contextualisé ce quart de siècle d'un point de vue cultural, social et politique, nous avons réparti la relation de Joan Fuster avec *Serra d'Or* (§ III.2.) en trois niveaux. Tout d'abord, nous avons décrit les années de la collaboration et nous les avons répartis en quatre blocs : le premier contact des responsables de la première *Serra d'Or*, en 1957, avec Fuster, qui n'a abouti à rien, ainsi que le seul article qu'il a publié dans *Germinabit*, juste dans le dernier numéro de la revue – août-septembre 1959 – avant sa fusion avec *Serra d'Or* (§ III.2.1.) ; la période d'articles sporadiques avant le début des sections, entre 1959 et 1967 (§ III.2.2.) ; la première série sous la rubrique «Restriccions mentals», entre 1968 et 1973 (§ III.2.3.) ; et la deuxième série intitulée «Passar el dia, empènyer l'any», entre 1978 et 1984 (§ III.2.4.).

Ensuite, nous avons traité des différentes controverses (§ III.3.) qu'il entretient avec des *adversaires* à travers les pages de la revue, soit pour la défense d'une idéologie nationale partagée à la fois par l'essayiste et *Serra d'Or* en faveur des *Països Catalans*, soit à cause des critiques à la gauche européenne et à l'intellectualité soi-disant marxiste pour la position affichée face à l'invasion soviétique de la Tchécoslovaquie. Cependant, l'une des plus grandes discussions fut celle avec Joan Ferraté pour les différentes interprétations que tous les deux avaient développées de l'œuvre poétique de Salvador Espriu.

Le troisième niveau a correspondu aux conséquences de la censure civile, d'une part, et de la censure interne, d'une autre part, pour les rôles de notre auteur dans le journal (§ III.4.). En ce qui concerne le premier type de censure, Fuster a pu s'en échapper plus ou moins dans la plupart de ses articles, mais il a dû voir comment on supprimait certaines phrases d'un article en hommage à Ernest Martínez Ferrando sur la « normalité littéraire » et « la langue du pays » dans laquelle l'écrivain s'exprimait, ainsi que des extraits de l'entretien avec Baltasar Porcel où il décrivait le contexte historico-politique et culturel comme obscure et malheureux. En plus il a souffert l'interdiction de la traduction en catalan du texte « Contra Marías » qui n'avait eu aucun problème pour apparaître écrit en espagnol à *Triunfo*. Quant au deuxième type de censure, il suit le *savoir-être* du journal : l'élimination de certaines

expressions, disons, indécentes, telles que « pixar fora del test » (*faire pipi hors du pot*) ou « nàixer amb el vers al cul » (*naître avec le vers au cul*) ; la décision laisser la rubrique « Passar el dia, empènyer l'any » vide en février 1980 comme revendication pour la demande de modifier certains extraits de l'article original « Correspondència pública », qui comprenait une réponse assez grossière contre un parent lecteur de Manuel Duran i Bas ; la suppression de quelques lignes de l'article « Don Américo » pour contenir un insulte à Sergi Avilar ; et la rectification par l'essayiste lui-même de certaines déclarations critiques et accusatrices sur divers homes politiques – avec des noms et prénoms – du parlement, dans « I mai més ben dit, això ».

Dans ce chapitre, nous sommes principalement partis des ouvrages de référence de Carme Ferré (2000), Josep Massot i Muntaner (2008) et Antoni Furió et Josep Palàcios (2011). Cependant, nous avons essayé d'approfondir sur le type de participation tellement active que l'essayiste avait avec le magazine, nous avons donc consulté les sources directes qui témoignent de cette relation, c'est-à-dire, la correspondance échangée avec les différents responsables de *Serra d'Or* dans les différents périodes : dès les lettres initiales – publiques dans Fuster (2012) – entre Max Cahner, d'abord lorsque celui-ci appartenait encore à l'équipe d'écriture de *Germinabit* et, après, déjà à *Serra d'Or*, où l'on peut constater l'insistance constante du futur éditeur d' « Edicions 62 » pour avoir sa signature, jusqu'à la grande quantité de lettres – appartenant à la collection Joan Fuster de la Bibliothèque de Catalogne – que notre auteur s'est échangé avec le père Maur M. Boix, directeur du journal entre 1962 et 1994, d'une part, et Jordi Sarsanedas, rédacteur en chef entre 1964 et 1997, d'une autre part. La lecture de ces documents nous a donc aidé à compléter les expositions de Ferré, Masot i Furió et Palàcios : nous avons retracé l'opinion que Fuster avait des correcteurs, des « cagallons de la gramàtica » (*merdes de la grammaire*), qui étaient, en fait, les responsables du titre de la première section – le nom original de l'essayiste pour la série était « Reserves mentals », et non pas « Restriccions mentals » – nous avons pu apporter le témoignage d'un Fuster fatigué sur le point de fermer cette première étape, grâce à une lettre entre l'essayiste et Sarsanedas que Francesco Ardolino nous a donné et qui, jusqu'à présent, était inédite ; ou nous avons eu accès aux manuscrits de l'article et de l'entretien marqués au « crayon rouge », que nous attachons aux annexes.

Précisément, la consultation des sources originales, dans ce cas, des manuscrits originaux qui se trouvent dans les archives Joan Fuster (*Espai Joan Fuster*) de Sueca, dans lesquelles nous avons effectué un inventaire, nous a fait découvrir l'existence de quatre articles inédits (§ III.5.) : l'un – « Maneres d'escriure » – destiné, en principe, pour la première série, et les autres – « El Borja virtuos », « A favor del “bon mot” » et « Correspondència pública » –, pour la deuxième série. Parmi ceux-ci, Massot i Furió et Palàcios n'indiquent que les raisons de la non-publication de « Correspondència pública » ; du reste, ils ne leur font même pas mention. L'une de nos contributions à l'ensemble des études sur l'œuvre de Fuster avec cette thèse est, donc, la reproduction complète de ces quatre articles.

Après avoir détaillé la longue relation, nous nous trouvons en état de réaliser une description complète du corpus qui nous permettra d'avoir une vue panoramique de la large production de Fuster dans la revue de Montserrat, ainsi que d'enregistrer où certaines de ces articles ont été rassemblés – en dehors, s'en sûr de l'*Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, qui les compile tous. Dans ce sens, nous les avons classés en cinq catégories : 1) Les articles antérieurs aux deux séries – où l'on inclut celui publié sur *Germinabit* – ; 2) les textes de « Restriccions mentals » ; 3) les papiers de « Passar el dia, empènyer l'any » ; 4) les articles parallèles aux deux séries ; et 5) les inédits. L'établissement de ces cinq tableaux récapitulatifs nous a été utile pour préciser le nombre d'articles dans chaque rubrique et, par conséquent, ceux qu'il fallait analyser. Le résultat, cependant, différait légèrement de celui rapporté par Furió i Palàcios, selon lequel les deux, « Restriccions mentals » et « Passar el dia, empènyer l'any », contenaient soixante-six articles chacun – un de plus que dans notre calcul – probablement pour une erreur dans le calcul lorsque l'on considère « Un país sense política » et « Qüestionari » comme des contributions régulières au sein de la première et de la deuxième série respectivement, et non comme des contributions extraordinaires. En tout cas, l'inventaire nous a permis de localiser, d'un coup d'œil, la date et le numéro de publication, ainsi que s'il a été collecté par la suite dans un volume ou un autre.

Avec l'élaboration de ces deux chapitres précédents qui fixent le cadre théorique et le contexte de l'essayiste, l'étape suivante a été de nous confronter à l'analyse des articles (§ IV), objectif prioritaire de ce travail : une analyse que nous avons essayé de développer de

l'extérieur vers l'intérieur. Comme point de départ du journalisme de Joan Fuster (§ IV.1.), nous avons signalé la conception générique défendue par le propre auteur sur ses propres articles : soit sous la forme de « miniature », de « capsule » ou avec une « forme larvé », les articles littéraires appartiennent au genre de l'essai ; à ce titre il l'a revendiqué dans plusieurs prologues ou dans d'autres travaux (§ IV.1.1.). De plus, ses nombreuses réflexions sur le genre le mettent en dialogue avec les apports du champ de la théorie, au point que, complémentaires, elles nous ont permis de nous mettre d'accord sur les traits de l'essai, à savoir : la condition de tentative ou de essai, le caractère provisoire et l'admission de la contradiction, le caractère peu exhaustif et la recherche permanente, la partialité, l'acceptation de la contradiction, l'antidogmatisme, le dialogisme et la participation active du lecteur, ce qui requiert une nécessaire volonté de style (§ IV.1.2.). Si Fuster avait consacré une grande partie de sa vie à la rédaction d'essais, il était logique qu'il réfléchît abondamment sur le genre ; cependant, ce qui surprend – dans un sens positif, bien sûr – à cause de l'exceptionnalité historique et personnelle de notre auteur, c'est cette approche, hors de la sphère universitaire et académique, avec des notes si précises et clairvoyantes. D'autre part, l'ironie est une des caractéristiques essentielles à la fois de la vie et de l'œuvre de l'essayiste, une ironie comprise comme trope et comme mode de parole (§ IV.1.3). L'analyse de cet élément clé de l'essai de notre auteur – attention : dans les essais de Fuster et dans ceux de beaucoup d'autres essayistes, mais pas dans l'essai en général – a été le prétexte ou l'excuse pour tracer l'arbre généalogique du genre chez nous pour Joan Fuster depuis Montaigne ; autrement dit, les influences d'Eugeni d'Ors et de Josep Pla, les deux référents fondamentaux de la tradition catalane dans la production de Fuster.

Clôturent cette section assez préliminaire, nous avons classé les articles de Fuster par sujet (§ IV.2.). Bien qu'il ne s'agisse pas de compartiments étanches et qu'une lecture future nous ferait sûrement les inclure, pour une raison ou une autre, dans un groupe différent, nous en avons extrait quatre grandes catégories : celles plus proprement *humanistes*, qui tournent autour de tout aspect de la condition humaine, comme «L'art de xiular en públic», sur le droit de manifester, ou «Un article de Nadal», sur les expériences de cette fête lorsqu'il était enfant ; celles autour de la politique internationale, comme le fameux «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...», ou «Les perspectives sinistres», sur le chantage des prix du

pétrole des pays qui composent l'OPEP dans les pays les plus riches; ceux qui se concentrent sur le vaste champ des arts et des sciences humaines, que ce soit sur l'art («Els anys de Picasso»), sur la musique («Una presència difícil»), sur la philosophie (la série «Un cert déficit de filosofia»), sur l'histoire («Un tema acabat d'encetar»), sur la culture catalane («Reaparició de la província») sur la langue catalane («Qüestions de vocabulari») ou sur la littérature catalane («Historietes literàries»); et celles qui se concentrent sur les événements qui ont eu lieu pendant la transition espagnole, tels que «El problema de sempre» ou «Tots a Castelló». À l'exception du dernier ensemble, ancré dans des circonstances historiques spécifiques, les autres imprégnaient les pages de *Serra d'Or* dans la première et deuxième section. Et ils l'ont fait au moyen d'un modèle de langage littéraire (§ IV.3.) qui, pour des raisons de pragmatisme et d'opérabilité, s'appuyait sur un modèle linguistique fonctionnel selon l'origine géographique de la publication : dans ce cas, il opte donc pour les solutions linguistiques du modèle barcelonais (§ IV.3.1.). Par ailleurs, dans cette section consacrée au modèle linguistique, nous avons également expliqué les controverses qui restaient à examiner par notre auteur dans *Serra d'Or* (§ IV.3.2.) : L'autre grande discussion – avec celle de Joan Ferraté – qu'il a eu avec le grammairien Eduard Artells à propos du rôle du correcteur, entre autres (§ IV.3.2.1.), et une plus douce, suite aux éditoriaux d'Enric Valor et aux lettres au directeur de Vicent Escrivà et Jordi Sarsanedas.

L'analyse au sens strict, c'est-à-dire l'application des cinq paramètres énoncés par Gonçal López-Pampló dans sa proposition de définition de l'essai tout au long de ce corpus, a occupé la partie centrale du chapitre. Tout d'abord, nous avons constaté que les textes étaient en harmonie avec le pacte autobiographique et avec les lignes directrices de la non-fiction (§ IV.4.). En ce sens, nous avons vérifié que le *moi* qui circule à travers les articles correspond bien au nom qui les signe, c'est-à-dire Joan Fuster ; mais, en plus, le récit d'anecdotes personnelles et de touches biographiques soumis à l'argumentation, ainsi que certains commentaires sur son village, ses études, ou son père, qui renvoient à une réalité facilement vérifiable, ont confirmé l'identification de la voix énonciative avec l'être humain Joan Fuster, citoyen de Sueca.

Une identification, en revanche, qui a été renforcée par une série de marques paratextuelles (§ IV.6.). Dès le péritexte (§ IV.6.1.), la signature et le caractère littéraire de

la revue dans les articles originaux, ainsi que les couvertures avec toutes les informations verbales (nom de l'auteur, titre, collection) et non verbales (illustration, photographie, la couleur de la collection), les préfaces – authentiques de l'auteur et allographes – ou les intertitres qui contiennent les volumes avec une partie ou tous les articles, paient leur inclusion dans l'essai. De la même manière, également à partir de l'épître (§ IV.6.2.) ils ont été traités comme tels, soit par les réflexions métalittéraires sur le genre que Fuster a écrites dans d'autres prologues – soit même dans les prologues des volumes qui les recueillent, qui agissent d'épître des textes originaux – que ce soit pour les revues, les études, les interviews ou les coins publicitaires. Nous avons également pu observer que toutes ces apparitions publiques ont un impact sur l'*ethos* prédiscursif de l'auteur, qui est intimement lié à la fonction sociale des articles et donc de l'essai (§ IV.7.). Sans prétendre imposer une opinion, au contraire, émouvoir l'enquête et la méditation, Fuster cherchera la complicité du lecteur dans le jeu intellectuel qu'il lui propose, dans ce cas, d'une tribune comme *Serra d'Or* ; en fait, le sentiment d'égalité se matérialisera de temps en temps à travers différentes ressources, telles que le partage de la subalternité. Fuster, qui valorisait le genre de l'essai pour son *utilité* – pour son impact social – afin de diffuser un message, une idéologie, profitera de l'espace offert par le magazine de Montserrat pour développer son regard sur les faits et les actes de la transition espagnole, avec des critiques constantes envers la gauche et, surtout, envers la gauche valencienne, principalement, par une démission de principes – d'être « de gauche » et d'être « valencienne ». Dans « Països Catalans, 1978 » ou « Aprensions a propòsit del “pactisme” », la « conscience intellectuelle de la société » alertera le lecteur sur la direction que prennent les événements historiques.

Cependant, c'est l'analyse de la structure et de l'organisation textuelle (§ IV.5.) qui constitue l'essentiel du chapitre. D'une part, nous avons essayé de décomposer les articles pour dégager les points de départ à partir desquels Joan Fuster fonde son argumentation (§ IV.5.1). De ce fait, nous avons obtenu six origines différentes : la narration d'une anecdote, à la fois personnelle et indirecte, qui atteste en même temps l'exclusion de la fiction (« “Quand vous serez bien vieille...” » o « Nota sobre l'anticlericalisme »); la constatation d'un fait, d'une présomption, d'une idée généralisée et acceptée par tous, soit pour y réfléchir, soit pour la contredire (« Maneres de parlar » o « La trivialització de la senyera »); l'enquête basée sur une

valeur abstrait ou un concept («Sobre la intimitat» o «Apologia dels “bons modos”»); une citation dans n'importe quel degré de littéralisme («Màquines per a pensar» o «Barcelona i el “Titànic”»); l'actualité, comme les nécrologies consacrées au religieux Espasa ou au peintre Josep Renau, l'émergence des premiers "bébés-éprouvettes" dans «Ciència-ficció», ou la chronique des incidents de la manifestation du neuf Octobre 1980, dans «L'anècdota d'enguany»; et l'interrogation rhétorique, qui apparaît toujours en combinaison avec l'un des débuts antérieurs, comme dans «Les altres violències» ou dans «Sobre un pessimisme», où les questions rhétoriques entourent des idées généralisées et des faits d'actualité.

D'une autre part, nous avons appliqué tout ce que nous avons exposé à propos de l'argumentation aux neuf des articles choisis pour leur caractère représentatif par rapport à la structure textuelle. L'analyse nous a permis de vérifier qu'il existe une série de textes dans lesquels la séquence argumentative est dominante – l'argumentation est donc dans la prédominance de la séquence et dans la fonction discursive (§ IV.5.2.). Ceux-ci, à leur tour, peuvent être divisés entre les articles avec les parties de la superstructure argumentative dans l'*ordo naturalis* ou l'ordre établi (*exordium, exposito / narratio, argumentatio, peroratio*), comme «La importància del carrer», «Sobre alguns escrúpols» o «L'espia que ve de la impremta» (§ IV.5.2.1.), et les articles avec les parties de la superstructure argumentative dans un *ordo artificialis*, soit par une altération soit par l'absence d'une ou plusieurs parties, telles que «Estils de pensar», avec l'exorde à la fin, «La gran por que s'acosta», sans exorde, ou «La història, demà», qui se prive de la partie explicative ou narrative, dont l'exorde en a absorbé les fonctions (§ IV.5.2.2.).

Par ailleurs, il existe également un autre groupe d'articles qui présentent un mélange important de séquences textuelles, telles que l'expositive, la narrative ou la descriptive, qui prédominent sur l'argumentative (§ IV.5.3.), ce qui nous permet d'affirmer que, caractéristique de l'essai qu'il est, l'argument émerge avec d'autres mécanismes, comme, par exemple, la haute modalisation. A titre d'exemple, nous avons cité « Una mica de dol per J. M. Bayarri », « El temps i la seva indulgència » et « Països Catalans, 1876 ». Nous voulions encore souligner le cas exceptionnel de « Correspondència urgent » (§ IV.5.4.), puisqu'il ne s'agit pas d'un article en soi, mais Fuster utilise les pages de *Serra d'Or* pour répondre – publiquement et par écrit – aux différentes lettres de lecteurs.

«*Ben mirat, excepte uns pocs versots més o menys infames, tot el que jo he escrit fins ara no són sinó això: assaigs*» (« Bien vu, à part quelques vers plus ou moins infâmes, tout ce que j'ai écrit jusqu'à présent ne sont que ça : des essais »); avec ces mots, Joan Fuster a présenté ses *Obres completes IV. Assaigs, 1*. Et, à en juger par les preuves, il avait raison. Au final donc, l'attribution générique de l'article littéraire au champ de l'essai a été démontrée, non seulement par les apports théoriques dans l'abstrait ou les réflexions métalittéraires du même auteur, mais, surtout, par l'application pratique à un corpus de textes qui ont en commun d'être nés sous une série ou une autre d'une même revue ; de ce point de vue, nous sommes probablement confrontés au corpus d'articles publiés à l'origine dans la presse, c'est-à-dire, l'« essai en série » le plus important de notre auteur – pas en vain, rappelons qu'ils occupent 60% du total des articles publiés dans les journaux ou dans les revues à section fixe et régulière compilées dans le troisième volume de l'ouvrage complet. La richesse des textes abrités dans « *Restriccions mentals* » et « *Passar el dia, empènyer l'any* », en revanche, nous a permis d'avoir commenté d'autres exemples tout aussi substantiels et riches en différents aspects, en différents types de prémisses, en différents types d'arguments. Cependant, à notre avis, les échantillons choisis sont plus que suffisants pour justifier leur considération en tant qu'essai – en plus de souligner, une fois de plus, la proposition de définition que nous avons si souvent adoptée de Gonçal López-Pampló. A ce stade, allonger encore cette thèse de doctorat ne pourrait qu'en agrandir le nombre de pages ; donc, il faut le fermer maintenant, dans l'espoir d'avoir posé une base sur laquelle revenir pour de futures recherches, et avec l'obligation, pour paraphraser l'écrivain, de nous avoir fait lire.

BIBLIOGRAFIA

REPERTORI FUSTERIÀ

- FUSTER, Joan (1950): «València en la integració de Catalunya», *La Nostra Revista*, 54, pp. 136-137.
- FUSTER, Joan (1956): «Poesia de Pere Quart», *Pont Blau*, 42, pp. 154-156.
- FUSTER, Joan (1957): «Grandeza y misteria de la sátira», *Levante*, 7-IV-1957.
- FUSTER, Joan (1960): «Gandía con Sant Borja», *Jornada*, 8-X-1960, p. 7.
- FUSTER, Joan (1962): *El País Valenciano*, Barcelona, Destino.
- FUSTER, Joan (1964): «Pròleg», dins CARNER, Josep, *Les bonhomies*, Barcelona, A.C., pp. 7-15.
- FUSTER, Joan (1965): «Contra Marías», *Triunfo*, 186, p. 5.
- FUSTER, Joan (1968a): «Resposta a Víctor Mora: “Fuster i els fets de Txecoslovàquia”», *Serra d’Or*, X, 110, pp. 1-5.
- FUSTER, Joan (1968b): «Resposta a Joan Miravittles i Serradell: “Txecoslovàquia, encara”», *Serra d’Or*, X, 110, p. 7.
- FUSTER, Joan (1968c): *Obres completes I. Llengua, Literatura, Història*, Barcelona, Edicions 62.
- FUSTER, Joan (1969a): «Resposta a Miquel Muñoz i Boscà», *Serra d’Or*, XI, 114, pp. 1-3.
- FUSTER, Joan (1969b): *Obres completes II. Diari 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62.
- FUSTER, Joan (1970a): «Teorías para el arte», *La Vanguardia Española*, 08-11-1970, p. 13.
- FUSTER, Joan (1970b): «Converses (relativament) filològiques», *Tele/estel*, 190, p. 33.
- FUSTER, Joan (1971a): *Obres completes III. Viatge pel País Valencià*, Barcelona, Edicions 62.
- FUSTER, Joan (1971b): «Nueva lectura de don Juan Maragall», *La Vanguardia Española*, 7-II-1971, p. 13.
- FUSTER, Joan (1975a): *Obres Completes IV. Assaigs, I*, Barcelona, Edicions 62.
- FUSTER, Joan (1975b): «Siempre tuvieron pico las ocas», *Tele/eXprés*, 13-10-1975, p. 6.
- FUSTER, Joan (1976a): *Un país sense política*, Barcelona, La Magrana.
- FUSTER, Joan (1976b): «Recuperación de la política», *La Vanguardia*, 28-I-1976, p. 13.

- FUSTER, Joan (1977a): «Vísperas electorales», *Tele/eXprés*, 9-V-1977, p. 2.
- FUSTER, Joan (1977b): «Alerta con las autonomías», *Por favor*, 31-X-1977, p. 20.
- FUSTER, Joan (1977c): «Con prisas y sin pausa», *Por favor*, 10-X-1977, p. 20.
- FUSTER, Joan (1977d): «Introducció a la poesia de Salvador Espriu», dins *Contra el Noucentisme*, Barcelona, Crítica, pp. 61-127. [1a ed. 1963, dins ESPRIU, Salvador, *Obra poètica*, Barcelona, Albertí editor, pp. XIII-LXXII].
- FUSTER, Joan (1977e): «Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla», dins PLA, Josep, *Obra completa I*, Barcelona, Destino, pp. 11-83. [1a ed. 1966].
- FUSTER, Joan (1978a): «La risa va por barrios», *Por favor*, 23-I-1978, p. 20.
- FUSTER, Joan (1978b): «Nos estamos constituyendo», *Por favor*, 10-VII-1978, p. 14.
- FUSTER, Joan (1978c): «La Constitución que se avecina», *Por favor*, 24-IV-1978, p. 20.
- FUSTER, Joan (1978d): «Extraparlamentarios y despiste», *Por favor*, 6-II-1978, p. 20.
- FUSTER, Joan (1979): *Destinat (sobretot) a valencians*, València, Eliseu Climent.
- FUSTER, Joan (1980a): «Intervenció de Joan Fuster als Premis Octubre de 1980», *Trellat*, 2-3, p. 134.
- FUSTER, Joan (1980b): «Joan Fuster respon», *Serra d'Or*, XXII, 245, p. 1.
- FUSTER, Joan (1980c): «Recuerdo para el abuelo Montaigne», *Jano*, 415, p. 156.
- FUSTER, Joan (1981a): «Hacia la renovación del insulto», *La Vanguardia*, 26-III-1981, p. 5.
- FUSTER, Joan (1981b): «Michel de Montaigne. Una vieja, afable, corrosiva compañía», *La Vanguardia*, 11-I-1981, p. 5.
- FUSTER, Joan (1984): *Causar-se d'esperar. El món de cada dia*, Barcelona, Edicions 62 / Orbis. [1a ed. *Causar-se d'esperar*, 1965, Barcelona, A.C.].
- FUSTER, Joan (1985a): *Punts de meditació (Dubtes de la «Transició»)*, València, Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (1985b): *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial. [1a ed. 1971].
- FUSTER, Joan (1985c): «Qüestió de noms», dins *Pamflets polítics*, Barcelona, Empúries, pp. 13-29. [1a ed. *Qüestió de noms*, 1962, Barcelona, Edicions d'Aportació Catalana].
- FUSTER, Joan (1991): *Obres completes VI. Assaigs, 2*, Barcelona, Edicions 62.
- FUSTER, Joan (1992): *L'home, mesura de totes les coses*, Barcelona, Edicions 62. [1a ed. 1967].

- FUSTER, Joan (1993a): *Epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca*, Barcelona, Curial.
- FUSTER, Joan (1993b): *Figures de temps*, València, Edicions Alfons el Magnànim. [1a ed. 1957, Barcelona, Selecta].
- FUSTER, Joan (1994): *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, València, Tres i Quatre. [1a ed.: Barcelona, Selecta, 1956].
- FUSTER, Joan (1995): *Llegint i escrivint. Artículos periodísticos en Levante-EMV 1952-1957*, Barcelona, Prensa Ibérica.
- FUSTER, Joan (1997): *Correspondència, I. Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, València, Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (1998): *Babels i babilònies*, Alzira, Bromera. [1a ed. Palma de Mallorca, Moll, 1972].
- FUSTER, Joan (1999a): *Correspondència, III. Ernest Martínez Ferrando*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (1999b): *Les originalitats*, Alzira, Bromera. [1a ed.: Barcelona, Barcino, 1956].
- FUSTER, Joan (2000): *Correspondència, IV. Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner i Germà Colón*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (2002a): *Obra completa. Volum primer. Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*, Barcelona / València, Edicions 62 / Diputació de Barcelona / Publicacions de la Universitat de València.
- FUSTER, Joan (2002b): «Correspondència inèdita», *L'Espill*, 10, pp. 167-197.
- FUSTER, Joan (2002c): *Les Constitucions del convent de Sant Josep de València (segle XVI)*, València, Publicacions de la Universitat de València. [1a ed., tesi doctoral, València, Universitat de València, 1985].
- FUSTER, Joan (2003): *Correspondència, VI. Vicent Ventura, Josep Garcia Richart*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (2004): *Correspondència, VII. Joaquim Maluquer i Sostres, 1a part*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (2005a): *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62. [1a ed. 1962].
- FUSTER, Joan (2005b): *Correspondència, VIII. Joaquim Maluquer i Sostres, 2a part*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.

- FUSTER, Joan (2005c): *Viure per viure*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- FUSTER, Joan (2005d): *Sagitari*, Alzira, Bromera. [1a ed.: València, Diputació de València, 1984].
- FUSTER, Joan (2006a): «Curriculum vitae», dins PIQUERAS, Norberto (coord.), *Els arxius de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 19-23.
- FUSTER, Joan (2006b): *Correspondència, X. Xavier Casp, Miquel Adlert, Santiago Bru i Vidal. 2a part*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (2006c): *Elogi del meu poble*, Sueca, Llibreria Sant Pere.
- FUSTER, Joan (2009a): *Diccionari per a ociosos*, Barcelona, Edicions 62. [1a ed. Barcelona, A. C., 1964].
- FUSTER, Joan (2009b): «Presentació», dins UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA (ed.), *Raimon a la UPV. 50 anys d'Al vent*, València, Universitat Politècnica de València, pp. 25-42. [Publicat originalment a *Raimon. Totes les cançons*, 1981, Barcelona, Belter].
- FUSTER, Joan (2009c): *Correspondència, XI. Rafael Tasis, Joan Triadú, Antoni Comas, Albert Manent i Joaquim Molas, 1a part*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (2010): *Correspondència, XII. Rafael Tasis, Joan Triadú, Antoni Comas, Albert Manent i Joaquim Molas. 2a part*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (2011a): *Obra completa. Volum segon. Assaig, I*, Barcelona / València, Edicions 62 / Diputació de Barcelona / Publicacions de la Universitat de València.
- FUSTER, Joan (2011b): *Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, Barcelona / València, Edicions 62 / Diputació de Barcelona / Publicacions de la Universitat de València.
- FUSTER, Joan (2012): *Correspondència, XIII. Max Cahner*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Institut d'Estudis Catalans / Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (2013): *Correspondència, XIV. La generació valenciana dels seixanta*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre.

FUSTER, Joan (2017): *Notes d'un deficiós*, València, Institució Alfons el Magnànim / Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació / Diputació de València. [1a ed. 1980, València, Almudín].

BIBLIOGRAFIA GENERAL

AADD (1961): «Carta oberta als intel·lectuals barcelonins», *Serra d'Or*, III, 4, p. 7.

ADAM, Jean-Michel (2011): *Les textes: types et prototypes*, París, Armand Colin. [1a ed.: París, Nathan, 1992].

ADORNO, Theodor W. (2004): *L'assaig com a forma*, València, Publicacions de la Universitat de València. [1a ed.: *Der Essay als Form*, Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1958].

AGUIAR E SILVA, Vítor Manuel de (1975), *Teoria de la literatura*, Madrid Gredos. [1a ed.: *Teoría da Literatura*, Coimbra, Almedina, 1967].

ALBALADEJO, Tomás (1998): *Teoría de los mundos posibles y macroestructura narrativa. Análisis de las novelas cortas de Clarín*, Alacant, Universitat d'Alacant.

ALFORJA, Enric (2018): «Atemptat amb bomba al domicili de Joan Fuster l'11 de setembre de 1981», *Document del mes*, Blog de l'Espai Joan Fuster (Sueca), 7-V-2018. Disponible en línia a <https://espaijoanfuster.org/atemptat-amb-bomba-al-domicili-de-joan-fuster-11-1-de-setembre-de-1981/>. [Consulta: 15 juny 2021].

ALGARRA, Josep (2017): «Història de la Marxa a peu de València al Puig del Darrer Diumenge d'Octubre», *Levante*, 27-X-2017. Disponible en línia a: <https://www.levante-emv.com/opinion/2017/10/27/historia-marxa-peu-valencia-puig/1633612.html>. [Consulta: 3 setembre de 2020].

ALMELA, Francesc (1963): «Un libro sobre el País Valenciano», *Levante*, 02-02-1963.

ALPERA, Lluís (2003): «Joan Fuster, escriptor prolífic, brillant, lúcid i escèptic», dins CRESPO, Isidre (ed.), *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, Afers, pp. 269-282. [Publicada originalment a *Información*, 23-II-1984].

AMOSSY, Ruth (1999a): «Introduction», dins AMOSSY, Ruth (dir.), *Images de soi dans le discours. La construction de l'ethos*, Lausana, Delachaux et Niestlé, pp. 9-29.

- AMOSSY, Ruth (1999b): «L'ethos au carrefour des disciplines : rhétorique, pragmatique, sociologie des champs», dins AMOSSY, Ruth (dir.), *Images de soi dans le discours. La construction de l'ethos*, Lausana, Delachaux et Niestlé, pp. 129-154.
- ANDRÉ-BAZZANA, Bénédicte (2006): *Mitos y mentiras de la transición*, Barcelona, El Viejo Topo. [1a ed. *Le mythe du « Modèle espagnol » de transition à la démocratie*, tesi doctoral inèdita en francès].
- ARCHILÉS, Ferran (2010): «L'inevitable desencís. Joan Fuster i la Transició democràtica al País Valencià», *Afers*, 67, pp. 565-593.
- ARCHILÉS, Ferran (2011a): «“De gent que anomenen classes subalternes”. La influència d'Antonio Gramsci en Joan Fuster i la seua reflexió sobre el País Valencià», *L'Espill*, 38, pp. 140-154.
- ARCHILÉS, Ferran (2011b): «Joan Fuster: un intel·lectual ferit per la modernitat», *Cercles. Revista d'història cultural*, 14, pp. 229-250.
- ARCHILÉS, Ferran (2012): *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Catarroja / Barcelona, Afers.
- ARENAS, Mª Elena (1997): *Hacia una teoría general del ensayo. Construcción del texto ensayístico*, Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- ARISTÒTIL (1998): *Retòrica. Poètica*, traducció a càrrec de Joan Leita, Barcelona, Edicions 62. [1a ed.: Barcelona, Laia, 1985].
- ARTELLS, Eduard (1970a): «Nosaltres, els estiracordetes», *Serra d'Or*, XII, 130, p. 69.
- ARTELLS, Eduard (1970b): «Ni massa llenguatge ni massa gramàtica», *Serra d'Or*, XII, 134, p. 48.
- AULLÓN, Pedro (1987): *Los géneros ensayísticos en el siglo XX*, Madrid, Taurus.
- AYALA, Francisco (1985): *La retórica del periodismo y otras retóricas*, Madrid, Espasa-Calpe.
- AZÚA, Félix de (1982): «Barcelona es el 'Titànic'», *El País*, 13-V-1982.
- BAAR, Michel; LIEMANS, Michel (1999): *Lire l'essai*, Brusel·les, De Boeck & Lacier.
- BABY, Sophie (2018): *El mito de la transición pacífica. Violencia y política en España (1975-1982)*, Madrid, Akal. [1a ed. 2012, *Le mythe de la transition pacifique. Violence et politique en Espagne (1975-1982)*, Madrid, Casa de Velázquez].

- BACH, Mauricio (2012): «Assaig», *La Vanguardia. Culturals*, 513, pp. 30-31.
- BADENAS, María José (2013): «La censura literària en *Nosaltres, els valencians*», dins CARBÓ, Ferran; PÉREZ MORAGÓN, Francesc (eds.), *Sobre Nosaltres, els valencians*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 41-78.
- BALLART, Pere (1994): *Eironeia. La figuración irónica en el discurso literario moderno*, Barcelona, Quaderns Crema.
- BALLART, Pere (2005): «Teoria i pràctica de la ironia planiana», *Els Marges*, 77, pp. 74-90.
- BALLESTER, JOSEP (2006): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Correspondència, IX. Xavier Casp, Miquel Adlert, Santiago Bru i Vidal, la part*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre, pp. 15-63.
- BASSOLS, M. Margarida; TORRENT, Anna M. (1996): *Models textuels. Teoria i pràctica*, Vic, Eumo Editorial.
- BASTARDES, Ramon (1984): «Sobre la gènesi i els primers anys de “Serra d’Or”», *Serra d’Or*, XXVI, 301, pp. 23-28.
- BAYARRI, Francesc (2018): *Matar Joan Fuster (i altres històries)*, Almàspera, Austrohongaresa.
- BELTRAN, Adolf (2009): «Les oportunitats perdudes. Joan Fuster i la política de la transició», dins MUÑOZ, Gustau (ed.), *Joan Fuster i l’anàlisi de la realitat social*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 81-93.
- BENET I JORNET, Josep M.; MARFANY, Joan-Lluís; TORRES, Jaume (1969): «Fuster i els intel·lectuals d’esquerra», *Serra d’Or*, XI, 113, p. 3.
- BENEYTO, Antonio (1975): *Censura y política en los escritores españoles*, Barcelona, Euros.
- BERARDINELLI, Alfonso (2002): *La forma del saggio. Definizione e attualità di un genere letterario*, Venècia, Marsilio.
- BOE = BOLETÍN OFICIAL DEL ESTADO (1938): «Ley de 22 de abril de 1938, de Prensa», *Boletín Oficial del Estado*, 550, pp. 6938-6940. Disponible en línia a: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1938/550/A06938-06940.pdf>. [Consulta: 16 octubre de 2020].
- BOE = BOLETÍN OFICIAL DEL ESTADO (1966): «Ley 14/1966, de 18 de marzo, de Prensa e Imprenta», *Boletín Oficial del Estado*, 67, pp. 3310-3315. Disponible en línia a:

- <https://www.boe.es/boe/dias/1966/03/19/pdfs/A03310-03315.pdf>. [Consulta: 16 octubre de 2020].
- BOIX, Maur M. (1980): «La primera època de “Serra d’Or”», *Serra d’Or*, XXII, 255, pp. 43-46.
- BOIX, Maur M. (1984): «Petita història de la “legalització”», *Serra d’Or*, XXVI, 301, pp. 35-37.
- BOIX, Maur M. (2001): *Cops d’ull al retrovisor*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- BOLTA, Marisa; MOLLÀ, Toni (1998): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Escrits sobre la llengua*, València, Tàndem Edicions, pp. 7-12. [1a ed. 1994].
- BONADA, Lluís (2012): «El millor Fuster», *El Temps*, 1440, pp. 60-63.
- BORDONS, Glòria; CASTELLÀ, Josep M.; MONNÉ, Pilar (1990): *Trèvol-2 Text*, Barcelona, Empúries / Universitat de Barcelona.
- BORJA, Joan (2013): *Els discursos de la ciència. Joan Fuster i la democratització del coneixement*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- BOUILLAGUET, Annick (2000): *Proust lecteur de Balzac et de Flaubert. L’imitation cryptée*, París, Champion.
- BOURDIEU, Pierre (1991): «Le champ littéraire», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 89, pp. 3-46.
- BOURDIEU, Pierre (2015): *Les règles de l’art. Genèse et structure du champ littéraire*, París, Seuil. [1a ed. 1992].
- CAHNER, Max (1984): «Els cinquanta-nou joves valencians de 1961», *Serra d’Or*, XXVI, 301, pp. 39-41.
- CAHNER, Max (1993): «Gènesi de *Nosaltres, els valencians*», *El Temps*, 472, pp. 74-82.
- CALAFAT, Francesc (2012): «Fuster, una literatura en moviment incessant», *El País. Quadern*, 580, pp. 1-3.
- CALAFORRA, Guillem (2006): *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l’assaig de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- CANO, J. Àngel (2017): «Les relacions literàries i culturals entre Carles Salvador i Joan Fuster: la correspondència inèdita», dins PÉREZ SALDANYA, Manel; ROCA, Rafael

- (eds.), *Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona / València, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Institut d'Estudis Catalans, pp. 249-259. Disponible en línia a: <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000250/00000067.pdf>. [Consulta: 15 octubre de 2020].
- CANO, J. Àngel (2019a): «El treball previ a *El País Valencià* (1962), de Joan Fuster: la sèrie d'articles sobre el territori valencià al diari *Jornada*», *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 9, pp. 177-194.
- CANO, J. Àngel (2019b): «Teodor Llorente, cinquanta anys després: Una polèmica entre Joan Fuster i Josep M. Bayarri», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 14, pp. 131-144.
- CAPDEVILA, Joaquim (2003): «Noucentisme i festes civils de la llengua catalana: les festes del bon mot i la diada de la llengua catalana de 1916», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 16, pp. 281-304
- CAPILLA, Juli (2013): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Correspondència, XIV. La generació valenciana dels seixanta*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre, pp. 19-87.
- CAPMANY, Maria Aurèlia (1969): «Llàgrimes i flors per a la nostra mort de cada dia», *Serra d'Or*, XI, 119, pp. 37-38.
- CAPMANY, Maria Aurèlia (1973): «Entre la maledicència i la càtedra», *Serra d'Or*, XV, 169, p. 55.
- CARBÓ, Ferran (2012): «Carles Riba i el País Valencià: la relació amb Joan Fuster», dins MIRALLES, Carles; MALÉ, Jordi; PUJOL, Jordi (eds.), *Actes del III Simposi Carles Riba*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Aula Carles Riba (Universitat de Barcelona), pp. 109-136.
- CARBÓ, Ferran; SIMBOR, Vicent (1993): *La recuperació literària en la postguerra valenciana (1939-1972)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CARBÓ, Ferran; SIMBOR, Vicent (2005): *Literatura catalana del segle XX*, Madrid, Síntesis.

- CARBONELL, Jordi (1960): «*La llengua dels valencians*, per M. Sanchis Guarner», *Serra d'Or*, II, 12, p. 16.
- CASASÚS, Josep Maria (1993): «Les aportacions de Joan Fuster al periodisme», *Treballs de comunicació*, 4, pp. 27-29.
- CASTELLANOS, Jordi (2006): «Escriptors i intel·lectuals en la literatura catalana», dins PANYELLA, Ramon; MARRUGAT, Jordi (eds.), *L'escriptor i la seva imatge. Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*, Barcelona, L'Avenç, pp. 5-9.
- CASTELLET, Josep M. (1968): «Nens anarcoides i vellets bidimensionals», *Serra d'Or*, X, 109, p. 53.
- CASTELLET, Josep M.; FAULÍ, Josep; FUSTER, Joan; GUANSÉ, Domènec; OLIVER, Joan (1971): «Declaració del jurat del Premi Sant Jordi 1970», *Serra d'Or*, XIII, 145, p. 58.
- CASTELLÓ-TÀRREGA, Josep (1963): «Pretexto distinto con idéntico objetivo», *Senyera*, 104, p. 1.
- CHEVALIER, Tracy (ed.) (1997): *Encyclopedia of the Essay*, Londres / Chicago, Fitzroy Dearborn Publishers.
- CHILLÓN, Albert (1993): *Literatura i periodisme: periodisme literari i literatura periodística en el temps de la post-ficció*, València / Alacant / Castelló, Universitat de València / Publicacions de la Universitat d'Alacant / Publicacions de la Universitat Jaume I.
- CHILLÓN, Albert (1999): *Literatura y periodismo. Una tradición de relaciones promiscuas*, Bellaterra / Castelló de la Plana / València, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona / Publicacions de la Universitat Jaume I / Publicacions de la Universitat de València.
- CLERC, Thomas (2001): *Les écrits personnels*, París, Hachette.
- CLIMENT, Eliseu (1997): «Quan Fuster trepitjà el carrer», dins Josep Pla / Joan Fuster, València, Eliseu Climent editor, pp. 317-319.
- COLOMINA, Jordi (1994): «La "llengua literària" segons Joan Fuster», dins IBORRA, Josep (ed.), *Homenatge universitari*, València, Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana / Consell Valencià de Cultura, pp. 61-80.

- COLOMINES, Joan (1969): «A propòsit d'una opinió del doctor Rubió», *Serra d'Or*, XI, 117, pp. 45-46.
- COLON, Germà (1971): «Resposta a Joan Fuster», *Serra d'Or*, XIII, 145, p. 1.
- CORTÉS, Santi (1993): «Joan Fuster i les *Monografies Bages* de Mèxic», dins MARTÍ, Antoni (coord.), *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, pp. 77-79.
- CORTÉS, Santi (1998): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Correspondència 2. Agustí Bartra i altres noms de l'exili americà*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre, pp. 7-48.
- CRESPO, Isidre (2002): *De Fuster a Pla amb camí de tornada*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- CRESPO, Isidre (ed.) (2003): *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, Afers.
- CUCÓ, Alfons (1961): «El professor Vicens i la nostra responsabilitat», *Serra d'Or*, III, 4, pp. 6-7.
- CUCÓ, Alfons (1980): «Aquelarre valenciano», *El País*, 19-VIII-1980. Disponible en línia a: https://elpais.com/diario/1980/08/19/sociedad/335484001_850215.html. [Consulta: 25 maig 2021].
- DE OBALDIA, Claire (2001): *The essayistic spirit. Literature, Modern Criticism, and the Essay*, Oxford, Clarendon Press. [1a ed. 1995].
- DIEC2 = *Diccionari de la llengua catalana* (2007), 2a ed., Barcelona / Palma / València, Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Moll / 3 i 4. Disponible en línia a <https://dlc.iec.cat>. [1a ed. 1995]. [Consulta: 12 octubre 2020].
- DOGV = *DIARI OFICIAL DE LA GENERALITAT VALENCIANA* (1982): «Decret de 3 de desembre de 1982 regulant la incorporació del valencià al sistema d'ensenyament de Pre-escolar, Educació General Bàsica, Batxillerat i Formació Professional», *Diari Oficial de la Generalitat Valenciana*, 86, 18-XII-1982, pp. 1-2. Disponible en línia a: https://dogv.gva.es/datos/1982/12/18/pdf/dogv_0086.pdf. [Consulta: 25 maig 2021].
- DOVIFAT, Emil (1964): *Periodismo*, I, Mèxic, Uthea. [1a ed. 1959].

- DRAE* = *Diccionario de la Real Academia Española* (2014), 24a ed., Madrid, Espasa. Disponible en línia a: <http://www.rae.es/recursos/diccionarios/drae>. [1a ed. 1780]. [Consulta: 12 octubre 2020].
- DUCROT, Oswald (1973): *La preuve et le dire*, París, Mame.
- DURAN, Eulàlia (2013): *Joan Fuster: semblança biogràfica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Disponible en línia a: <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000194/00000006.pdf>. [Consulta: 3 setembre de 2020].
- ESCRIVÀ, Vicent (1971): «Un article de l'escriptor i gramàtic Enric Valor», *Serra d'Or*, XIII, 139, pp. 1-3.
- ESTÉBANEZ CALDERÓN, Demetrio (1999): *Diccionario de términos literarios*, Madrid, Alianza.
- FABREGAT, Amadeu (2003): «Amb Joan Fuster a Sueca», dins CRESPO, Isidre (ed.), *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, Afers, pp. 215-221. [Publicada originalment a *Valencia Semanal*, 19, 1978].
- FAULÍ, Josep (2005): «Del no-res a la plenitud en 65 anys (1939-2004)», dins ALTÉS I AGUILÓ, Francesc Xavier; MASSOT I MUNTANER, Josep; FAULÍ, Josep, *Cinc-cents anys de Publicacions de l'Abadia de Montserrat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 89-123.
- FELIP, Josep Maria (2005): «La reforma de l'Estatut d'Autonomia del País Valencià», dins PAGÈS, Pelai (ed.), *La transició democràtica als Països Catalans. Història i memòria*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 97-124.
- FERRANDO, Antoni (1996): «L'actitud lingüística de Martí Domínguez», dins ESCARTÍ, Vicent J.; PELLICER, Nel·lo; SANSANO, Biel (eds.), *Martí Domínguez i el seu temps. Actes de les Jornades (Algemesí, 9-12 novembre, 1994)*, Algemesí, Germania, pp. 37-56.
- FERRANDO, Antoni (2000): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Correspondència, IV. Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner i Germà Colón*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre, pp. 9-55.

- FERRANDO, Antoni (2006): «L'ideal idiomàtic de Sanchis Guarner», dins CORTÉS, Santi; ESCARTÍ, Vicent J. (eds.), *Manuel Sanchis Guarner: un humanista valencià del segle XX*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 94-125.
- FERRATÉ, Joan (1968): «Salvador Espriu entre els lectors i els crítics», *Serra d'Or*, X, 110, pp. 77-79.
- FERRATÉ, Joan (1969): «Sobre l'art de no saber llegir, i de queixar-se, per torna», *Serra d'Or*, XI, 115, pp. 49-50.
- FERRATÉ, Joan (1993): *Papers sobre Carles Riba*, Barcelona, Quaderns Crema.
- FERRATER, Gabriel (1986): *Papers, Cartes, Paraules*, Barcelona, Quaderns Crema.
- FERRÉ, Carme (2000): *Intel·lectualitat i cultura resistents: «Serra d'Or», 1959-1977*, Cabrera de Mar, Galerada.
- FERRE, Vincent (2015): «Aspects de l'essai: références comparatistes, enjeux théoriques», Journée d'étude de la SFLGC (Société française de littérature générale et comparée): *«Inspirations méditerranéennes»: aspects de l'essai au XXe siècle (Camus, Herbert, Durrell)*, París, Hal. Archives-Ouvertes.fr. Disponible en línia a: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01183509>. [Consulta: 7 abril 2021].
- FERRÉ I TRILL, Xavier (2004): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Correspondència, VII. Joaquim Maluquer i Sostres, la part*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre, pp. 41-85.
- FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (2012): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Correspondència, XIII. Max Cahner*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Institut d'Estudis Catalans / Tres i Quatre, pp. 19-36.
- FLOR, Vicent (2011): *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*, Catarroja, Afers.
- FONTANALS, Reis (2019): «Joan Maragall i la Lliga del Bon Mot», *Haidé*, 8, pp. 119-126.
- FURIÓ, Antoni (1994): *Àlbum Fuster*, València, Alfons el Magnànim.
- FURIÓ, Antoni (2002): «Notes sobre al correspondència de Joan Fuster», *Afers*, 42/43, pp. 377-392.

- FURIÓ, Antoni (2004): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Correspondència, VII. Joaquim Maluquer, 1a part*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre, pp. 7-15.
- FURIÓ, Antoni (2005): «Pròleg», dins FUSTER, Joan, *Viure per viure*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 9-24.
- FURIÓ, Antoni (2012a): «Pròleg», dins FUSTER, Joan, *Correspondència, XIII. Max Cahner*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Institut d'Estudis Catalans / Tres i Quatre, pp. 7-17.
- FURIÓ, Antoni (2012b): «“Nosaltres, els valencians” i “Notícia de Catalunya”, Fuster i Vicens Vives cara a cara», *Serra d'Or*, 626, pp. 22-26.
- FURIÓ, Antoni (2013): «Pròleg», dins FUSTER, Joan, *Correspondència, XIV. La generació valenciana dels seixanta*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Tres i Quatre, pp. 7-17.
- FURIÓ, Antoni; PALÀCIOS, Josep (2011a): «Notes explicatives i materials complementaris», dins FUSTER, Joan, *Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, Barcelona / València, Edicions 62 / Diputació de Barcelona / Publicacions de la Universitat de València, pp. 961-1119.
- FURIÓ, Antoni; PALÀCIOS, Josep (2011b): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*, Barcelona / València, Edicions 62 / Diputació de Barcelona / Publicacions de la Universitat de València, pp. 7-13.
- GALLEGO, Ferran (2008): *El mito de la Transición: la crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*, Barcelona, Crítica.
- GALLÉN, Enric (1987): «La literatura sota el franquisme: de l'ostracisme a la represa pública», dins RIQUER, Martí de; COMAS, Antoni; MOLAS, Joaquim (eds.), *Història de la literatura catalana*, vol. X, Barcelona, Ariel, pp. 213-242.
- GALLOFRÉ, Maria Josepa (1991): *L'edició catalana i la censura franquista (1938-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GARCÍA BERRIO, Antonio; HUERTA, Javier (1992): *Los géneros literarios: sistema e historia*, Madrid, Cátedra.

- GARCÍA TEJERA, María del Carmen; HERNÁNDEZ GUERRERO, José Antonio (2004): *El arte de hablar. Manual de Retórica Práctica y de Oratoria Moderna*, Barcelona, Ariel.
- GASSOL, Olívia (2006): «Verdaguer, Maragall, Riba, Espriu: l'evolució de la imatge del poeta nacional durant la postguerra», dins MARRUGAT, Jordi; PANYELLA, Ramon (eds.), *L'escriptor i la seva imatge. Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*, Barcelona, L'Avenç, pp. 271-298.
- GENETTE, Gérard (1992): *Palimpsestes. La littérature au second degré*, París, Seuil. [1a ed. 1982].
- GENETTE, Gérard (2002): *Seuils*, París, Seuil. [1a ed. 1987].
- GENETTE, Gérard (2004): *Fiction et diction* (précédé de *Introduction à l'architexte*), París, Seuil. [1a ed.: *Introduction à l'architexte*, 1979 / 1a ed.: *Fiction et diction*, 1991].
- GEYSSANT, Aline; GUTEVILLE, Nicole (2001): *L'essai, le dialogue et l'apologue*, París, Ellipses.
- GIRONÉS, Josep Àngel (2004): «Joan Fuster des d'Ontinyent amb les festes de Moros i Cristians pel mig», *Almaig. Estudis i Documents*, XX, pp. 109-121.
- GLAUDES, Pierre; LOUETTE, Jean-François (1999): *L'Essai*, París, Hachette.
- GÓMEZ CALDERÓN, Bernardo (2004): «De la intellectio a la elocutio: un modelo de análisis retórico para la columna personal», *Revista Latina de Comunicación Social*, 57. Disponible en línia a: <https://www.redalyc.org/pdf/819/81975702.pdf>. [Consulta: 12 octubre 2020].
- GÓMEZ-MARTÍNEZ, José Luis (1999): *Teoría del ensayo*, Mèxic, Universidad Nacional Autónoma de México. Disponible en línia a: <https://www.ensayistas.org/critica/ensayo/gomez/indice.htm>. [Consulta: 7 abril 2021]. [1a ed.: Salamanca, Universidad de Salamanca, 1981].
- GOMIS, Llorenç (1989): *Teoria dels gèneres periodístics*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- GONZÁLEZ RUANO, César (1966): «El artículo periodístico», dins GONZÁLEZ RUIZ, Nicolás (ed.), *Enciclopedia del periodismo*, Barcelona-Madrid, Noguer, pp. 397-404. [1a ed. 1953].

- GRAMSCI, Antonio (1975): *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Roma, Riuniti. [1a ed.: Torí, Giulio Einaudi, 1949].
- GRAMSCI, Antonio (1977): *Quaderni del carcere. Volume secondo. Quaderni 6-11*, Torino, Giulio Einaudi editore. [1a ed. 1975].
- GREGORI, Carme (2000): «Joan Fuster: el compromís d'un escèptic», dins CARBÓ, Ferran; JIMÉNEZ, Dolores; REAL, Elena; ROSSELLÓ, Ramon X. (eds.), *Les literatures catalana i francesa: postguerra i engagement*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 187-212.
- GREGORI, Carme (2001): «L'humor segons Joan Fuster», *Quaderns de filologia. Estudis literaris*, VI, pp. 101-118.
- GREGORI, Carme (2011): *Anotacions al marge. Els aforismes de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- GREGORI, Carme (2012): «L'art de la citació en l'obra de Joan Fuster», *L'Espill*, 40, pp. 178-186.
- GREGORI, Carme (2015): «*Diccionari per a ociosos*», dins ORTELLS, Salvador (coord.), *Joan Fuster, llibre a llibre. Diccionari bibliogràfic*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 61-63.
- GREGORI, Carme (2016): «Els fonaments de la ironia caldersiana: *La Glòria del doctor Larén*», *Caplletra*, 60, pp. 163-182.
- GREGORI, Carme (2017): «Pròleg», dins LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal, *D'Ors a Fuster. Per una història de l'assaig en la literatura contemporània*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 11-14.
- GRIMALTOS, Tobies (2010): «Fuster, un escèptic entre fervorosos», dins CAMPILLO, Neus (ed.), *Pensar la nostra actualitat. Joan Fuster i la filosofia*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 37-56.
- GUIA, Josep (2005): «La transició política al País Valencià (1974-1977), des d'una perspectiva independentista», dins PAGÈS, Pelai (ed.), *La transició democràtica als Països Catalans. Història i memòria*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 255-277.

- HAARSCHER, Guy (2000): «La plaidoirie comme écriture de soi», dins KUPERTY-TSUR, Nadine (dir.), *Écriture de soi et argumentation. Rhétorique et modèles de l'autoreprésentation*, Caen, Presses Universitaires de Caen, pp. 21-36.
- HOBBSAWN, Eric (2009): *Historia del siglo XX*, Barcelona, Crítica. [1a ed., *Ages of extremes. The short twentieth century 1914-1991*, Londres, Michael Joseph, 1994].
- IBORRA, Josep (1982): *Fuster portàtil*, València, Eliseu Climent editor.
- IBORRA, Josep (2012): *Humanisme i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- IBORRA, Josep (2014): *Fuster, una declinació personal*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- J. V. (1971): «“Molta roba i poc sabó...”», de Montserrat Roig», *La Vanguardia Española*, 14-05-1971, p. 52.
- J. V. (1973): «“Ramona, adéu”», de Montserrat Roig», *La Vanguardia Española*, 15-02-1973, p. 49.
- JANÉ, Oscar (2013): «Països Catalans: Jaume Vicens Vives i Joan Fuster», *Mirmanda: Revista de Cultura*, 8, pp. 44-54.
- JAUSS, Hans Robert (2013): *La literatura como provocación*, Madrid, Gredos. [1a ed.: *Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1970].
- JOU, Jordi (1984): «Què ha passat amb Joan Fuster?», *Serra d'Or*, XXVI, 297, p. 1.
- KEAY, Douglas (1987): «AIDS, Education, and the Year 2000: An Interview with Margaret Thatcher», *Woman's Own*, 31-X-1987, pp. 8-10.
- KUPERTY-TSUR, Nadine (2000): «Introduction», dins KUPERTY-TSUR, Nadine (dir.), *Écriture de soi et argumentation. Rhétorique et modèles de l'autoreprésentation*, Caen, Presses Universitaires de Caen, pp. 7-19.
- LA VANGUARDIA (1981): «Dos bombas contra la casa de Joan Fuster», *La Vanguardia*, 12-IX-1981, p. 8.
- LAGMANOVICH, David (1984): «Hacia una teoría del ensayo hispanoamericano», dins LÉVY, Isaac Jack; LOVELUCK, Juan (eds.), *Simposio El ensayo hispánico: Actas*, Columbia, University of South Carolina, pp. 17-29.

- LAUSBERG, Heinrich (1966): *Manual de retórica literaria: fundamentos de una ciencia de la literatura. Volumen 1*, Madrid, Gredos. [1a ed.: *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Munic, Max Hueber Verlag, 1960].
- LAUSBERG, Heinrich (1967): *Manual de retórica literaria: fundamentos de una ciencia de la literatura. Volumen 2*, Madrid, Gredos. [1a ed.: *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Munic, Max Hueber Verlag, 1960].
- LEJEUNE, Philippe (1996): *Le Pacte autobiographique*, París, Seuil. [1a ed. 1975].
- LENORE, Víctor (2018): *Espectros de la movida. Por qué odiar los años 80*, Madrid, Akal.
- LEÓN GROSS, Teodoro (1996): *El artículo de opinión*, Barcelona, Ariel.
- LLORCA, Joan (1994): «El retorn de Paquita?», *El Temps*, 538, pp. 30-33. Disponible en línea a: <https://www.eltmps.cat/article/3801/el-retorn-de-paquita>. [Consulta: 6 octubre de 2020].
- LLORET, Jaume; NOGUERA, Joaquim Carlos (2017): «Gramsci en Joan Fuster. Aportacions i notes per al debat», dins ARCHILÉS, Ferran; LLORET, Jaume; NOGUERA, Joaquim Carlos; PALA, Giaime; RICO, Antonio, *El pensament i l'acció. De Marx a Gramsci en Joan Fuster*, Lleida, El Jonc, pp. 69-93.
- LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (2011): «Ficcions d'Empar Moliner», dins CARBÓ, Ferran; GREGORI, Carme; LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal; ROSSELLÓ, Ramon X.; SIMBOR, Vicent, *La literatura davant el mirall. Ironia i meta literatura en l'època contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 85-128.
- LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (2012): «La funció del pròleg en l'assaig: sis mostres de la literatura catalana del segle XX», *Revista de Filologia Románica*, 29, 1, pp. 111-129.
- LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (2015): *L'assaig català en l'època postmoderna: funció social i especificitat estètica*, tesi doctoral, València, Universitat de València. Disponible en línea a: https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/49959/Tesi_Goncal_LopezPamplo.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [Consulta: 16 abril 2021].

- LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (2017a): *D'Ors a Fuster. Per una història de l'assaig en la literatura contemporània*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (2017b): «“El sentit de responsabilitat i de crítica”. Fuster des de la ironia», dins BALLART, Pere; MALÉ, Jordi; ORTÍN, Marcel; ESPINÓS, Joaquim; LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal, *Joan Fuster i la ironia*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 139-161.
- LÓPEZ PAN, Fernando (2008): «La columna como paradigma de los géneros periodísticos de autor», dins LEÓN GROSS, Teodoro; GÓMEZ CALDERÓN, Bernardo (coords.), *El artículo literario: Manuel Alcántara*, Málaga, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, pp. 55-68.
- LOVELUCK, Juan (1984): «Esquividad y concreción del ensayo», dins LÉVY, Isaac Jack; LOVELUCK, Juan (eds.), *Simposio El ensayo hispánico: Actas*, Columbia, University of South Carolina, pp. 29-43.
- M. I B., M. [MARTÍ I BAS, Montserrat] (1975): «Bibliografia catalana recent», *Serra d'Or*, XVII, 188, pp. 62-63.
- MAESTRE, Antoni (2006): *Humor i persuasió: l'obra periodística de Quim Monzó*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- MAESTRE, Antoni (2010): «Ficciones de ideas: las columnes de opinión de Empar Moliner», *Comunicación y Sociedad*, XXIII, 2, pp. 235-266.
- MAINGUENEAU, Dominique (1999): «Ethos, scénographie, incorporation», dins AMOSSY, Ruth (dir.), *Images de soi dans le discours. La construction de l'ethos*, Lausana, Delachaux et Niestlé, pp. 75-100.
- MALLÓ, Oriol; PORTELL, Fèlix (1993): «El país que tal vegada s'esdevingué», *El Temps*, 471, pp. 74-79.
- MAMMARELLA, Giuseppe (1990): *Historia de Europa contemporánea (1945-1990)*, Barcelona, Ariel. [1a ed., *Storia d'Europa dal 1945 a oggi*, Roma / Bari, Laterza, 1980].
- MANENT, Albert (2001): «Maur M. Boix, entre la joia i el sacrifici», *Serra d'Or*, 492, pp. 12-13.

- MANENT, Albert (2006): «Joan Fuster: relacions amb l'exili i amb la Barcelona cultural de la segona postguerra», dins SIMBOR, Vicent (ed.), *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 13-26.
- MANENT, Albert (2007): «Serra d'Or: Quaranta-set anys de continuïtat», *Estudis Romànics*, XXIX, pp. 247-251.
- MANENT, Albert; OLIVER, Joan; PUIG QUINTANA, Pere; RIU, Manuel; SOLDEVILA, Ferran (1961): «Una resposta als joves valencians», *Serra d'Or*, III, 5, p. 12.
- MARAGALL, Joan (1981): *Obres completes. Obra catalana*, Barcelona, Selecta. [1a ed.: 1960].
- MARCO, Lucas (2020): «La tentación ultra de la UCD en la Transición: un 'padre de la Constitución' tenía en su archivo copia notarial de la creación del colectivo anticatalanista más activo», *elDiario.es*, 11-IX-2020. Disponible en línea a: https://www.eldiario.es/blog/memoria-democratica/tentacion-ultra-ucd-transicion-padre-constitucion-tenia-archivo-copia-notarial-creacion-colectivo-anticatalanista-activo_132_6215001.html. [Consulta: 2 octubre 2020].
- MARIÁTEGUI, José Carlos (1955): *Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana*, Santiago de Chile, Editorial Universitaria. [1a ed.: Lima, Minerva, 1928].
- MARTÍ, Vicent (1987): «Fuster incòmode», *El Temps*, 154, pp. 8-18. [Publicada, de nou, dins ALBEROLA, Miguel; MARTÍ, Vicent (1994): *Fuster sabàtic*, Altea, Aigua de Mar, pp. 41-64].
- MARTÍ MONTERDE, Antoni (2006): «Ironies de l'assaig. Ors, Pla, Fuster: història intel·lectual de l'adhesió incompleta», *Caplletra*, 41, pp. 151-174.
- MARTÍN VIVALDI, Gonzalo (1993): *Géneros periodísticos*, Madrid, Paraninfo. [1a ed. 1973].
- MARTÍNEZ ALBERTOS, José Luis (1992): *Curso General de Redacción Periodística*, Madrid, Paraninfo. [1a ed.: Barcelona, Mitre, 1983].
- MARTÍNEZ-GIL, Víctor (2006): «Els escriptors com a intel·lectuals postmoderns», dins PANYELLA, Ramon; MARRUGAT, Jordi (eds.), *L'escriptor i la seva imatge. Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*, Barcelona, L'Avenç, pp. 299-322.

- MASSOT, Josep (1979): *Els creadors del Montserrat modern*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASSOT, Josep (2001): *Escriptors i erudits contemporanis. Segona sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASSOT, Josep (2007): «Serra d'Or. Presentació», *Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives*, Alacant, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible en línia a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/serra_dor/presentacio/. [Consulta: 9 de juny de 2020].
- MASSOT, Josep (2008): «Joan Fuster i Serra d'Or», *Anuari Verdaguer*, 16, pp. 319-342.
- MASSOT, Josep (2010): *Escriptors i erudits contemporanis. Novena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MILLAS, Jaime (1979): «Treinta mil personas se manifestaron contra el decreto de bilingüismo», *El País*, 13-XII-1979. Disponible en línia a: https://elpais.com/diario/1979/12/13/espana/313887632_850215.html. [Consulta: 25 maig 2021].
- MILLAS, Jaime (1982): «Joan Lerma tomo posesión ayer de la presidencia de la Generalitat Valenciana», *El País*, 27-XI-1982. Disponible en línia a: https://www.google.es/amp/s/elpais.com/diario/1982/11/27/espana/407199622_850215.html%3foutputType=amp. [Consulta: 25 maig 2021].
- MIRA, Joan F. (2009): «Sobre el poder, fatal, de la llegenda», *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, 2, pp. 3-11. Disponible en línia a: <https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/183564/236283>. [Consulta: 26 de març 2020].
- MIRA, Joan F. (2012): «Un Fuster (potser) polític», *L'Espill*, 40, pp. 50-57.
- MIRALLES, Carles (2005): «Joan Ferraté, lector preparat, intel·ligent i polèmic», dins MALÉ, Jordi (ed.), *Joan Ferraté. Aula Carles Riba*, Barcelona, CSIC-Generalitat de Catalunya, pp. 11- 35.
- MIRALLES, Valerià (2003): «Joan Fuster: un apassionat lector de Gramsci», dins CRESPO, Isidre (ed.), *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, Afers, pp. 185-189. [Publicada originalment a *Cal dir*, 28, 1977, pp. 6-7].

- MIRAVITLLES, Joan (1968): «Txecoslovàquia, encara», *Serra d'Or*, X, 110, pp. 5-7.
- MOISAN, Clément (1990): *L'Histoire littéraire*, París, Presses Universitaires de France.
- MOLAS, Joaquim (1969): «Justificació i rèplica al doctor Rubió», *Serra d'Or*, XI, 122, pp. 37-40.
- MOLLÀ, Toni (2014): «Joan Fuster. Converses inacabades», *L'Espill*, 45, pp. 151-209. [1a ed. 1992, Tàndem, València].
- MONTAIGNE, Michel de (2011): *Assaigs. Llibre primer*, Barcelona, Edicions 62. [1a ed.: Barcelona, Proa, 2006].
- MONTAIGNE, Michel de (2012): *Assaigs. Llibre tercer*, Barcelona, Edicions 62. [1a ed.: Barcelona, Proa, 2008].
- MONZÓ, Quim (1997): «Las momias», *La Vanguardia*, 15-10-1997, p. 20.
- MORA, Víctor (1968): «Fuster i els fets de Txecoslovàquia», *Serra d'Or*, X, 110, p. 1.
- MORÁN TORRES, Esteban (1988): *Géneros del periodismo de opinión*, Pamplona, Universidad de Navarra.
- MUECKE, Douglas C. (1969): *The Compass of Irony*, Londres, Methuen.
- MUÑOZ, Gustau (1994): «Política i societat en el pensament de Joan Fuster», dins IBORRA, Josep (coord.), *Homenatge a Joan Fuster*, València, Conselleria de Cultura / Consell Valencià de Cultura, pp. 141-157.
- MUÑOZ, Manuel (1982): «Desbloqueado el nombramiento de Joan Lerma como presidente de la Generalitat Valenciana», *El País*, 6-XI-1982. Disponible en línia a: https://elpais.com/diario/1982/11/06/espana/405385232_850215.html. [Consulta: 25 maig 2021].
- MUÑOZ, Manuel (2003): «Joan Fuster, un viejo liberal», dins CRESPO, Isidre (ed.), *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, Afers, pp. 254-264. [Publicada originalment a *El País Semanal*, 288, 1982].
- MUÑOZ, Miquel (1969): «Saber llegir», *Serra d'Or*, XI, 114, p. 1.
- NARVAEZ, Michèle (2000): *À la découverte des genres littéraires*, París, Ellipses.
- ORS, Eugeni d' (1909a): «El residu en la mesura de la Ciència per l'Acció», *Estudis Universitaris Catalans III*, pp. 130-135.

- ORS, Eugeni d' (1909b): «Diccionari filosòfich portàtil (Diccionari filosòfich / Ironia / Natura (home de la) / Pedagogia)», *Revista Catalana*, 5, pp. 71-73.
- ORS, Eugeni d' (1911): «Una contribució a la filosofia», *Cataluña*, 175, pp. 81-82.
- ORTELLS, Salvador (2018): *Veure dins els versos. La poesia de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- ORTÍN, Marcel (1996): *La prosa literària de Josep Carner*, Barcelona, Quaderns Crema.
- ORTÍN, Marcel (2017): «Les formes breus de la ironia en Joan Fuster», dins BALLART, Pere; MALÉ, Jordi; ORTÍN, Marcel; ESPINÓS, Joaquim; LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal, *Joan Fuster i la ironia*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 87-113.
- PALOMA, David (2012): «Assaig», *Presència*, 2095, pp. 18-19.
- PAVESE, Cesare (2000): *Il mestiere di vivere. Diario 1935-1950*, Torino, Einaudi. [1a ed., 1952].
- PELEGERO, Raimon (2012): *La vida immediata. 1981. Diari de treball*, Barcelona, Plataforma Editorial. [1a ed. 1983, *Les hores guanyades*, Barcelona, Edicions 62].
- PELLISSER, Nel·lo (2015): «L'expressió periodística de Joan Fuster durant la Transició», dins ARDOLINO, Francesc; BALAGUER, Enric; ESTEVE, Anna; GARCIA RAFFI, Josep-Vicent; PELLISSER, Nel·lo, *Prosa i creació literària en Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 139-202.
- PELLISSER, Nel·lo (2017): «Pròleg», dins FUSTER, Joan, *Notes d'un desficiós*, València, Institució Alfons el Magnànim / Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació / Diputació de València, pp. 7-26.
- PELLISSER, Nel·lo; MONTÓN, Albert; PÉREZ MORAGÓN, Francesc (eds.) (2008): *Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- PERELMAN, Chaïm; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie (2006): *Tratado de la argumentación. La nueva retórica*, Madrid, Gredos. [1a ed.: *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, Brusel·les, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1989].
- PÉREZ, Moisés (2018): «Una diada segrestada per la violència ultradretana», *El Temps*, 9-X-2018. Disponible en línia a: <https://www.eltamps.cat/article/5243/una-diada-segrestada-per-la-violencia-ultradretana>. [Consulta: 25 maig 2021].

- PÉREZ MONTANER, Jaume (2012): «Figures i representacions de l'intel·lectual en Joan Fuster», dins MARTÍ, Antoni; ROSELL, Teresa (eds.), *Joan Fuster. Figura de Temps*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, pp. 51-72.
- PÉREZ MORAGÓN, Francesc (1994): *Joan Fuster, el contemporani capital*, Alzira, Germania.
- PÉREZ MORAGÓN, Francesc (2002): «Alguns moments de la vida de Joan Fuster», *Afers*, 42/43, pp. 275-317.
- PERMANYER, Lluís (1967): «Joan Fuster [entrevista]», dins *43 respostes catalanes al qüestionari Proust*, Barcelona, Proa, pp. 199-203.
- PIQUER, Adolf (2016): *L'argumentació. Teoria i pràctica*, Alzira, Bromera.
- PITARCH, Vicent (1983): «Un cas singular de conflicte lingüístic: la situació actual del País Valencià», *Treballs de sociolingüística catalana*, 5, pp. 41-51.
- PITARCH, Vicent (2004): «L'Administració valenciana i la seua imatge de la llengua del país. Actituds consegüents (1978-1992)», dins BADIA I MARGARIT, Antoni M. (dir.), *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Castelló (16 i 17 d'octubre de 1992)*, Barcelona / Castelló, Institut d'Estudis Catalans / Universitat Jaume I, pp. 75-91. [1a ed.: 1993].
- PLA, Josep (1962): «Notas a un libro sobre Valencia», *El Correo Catalán*, 24-VI-1962, p. 18.
- PLA, Josep (1992): *Notes disperses / Notes del capvesprol. Obra completa, volum 2*, Barcelona, Destino. [1a ed.: *Notes disperses. Obra completa, volum 12*, 1969; 1a ed.: *Notes del capvesprol. Obra completa, volum 35*, 1979].
- PLA, Josep (2010): *Obra completa. Volum XXIX. Homenots. Quarta sèrie*, Barcelona, Destino. [1a ed. 1975].
- PLA, Xavier (2006): «La triangulació assagística contemporània: Ors, Pla i Fuster», dins SIMBOR, Vicent (ed.), *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 113-126.
- PLANTIN, Christian (1990): *Essais sur l'argumentation. Introduction linguistique à l'étude de la parole argumentative*, París, Kimé.
- PLANTIN, Christian (1998): *La argumentación*, Barcelona, Ariel. [1a ed.: *L'argumentation*, París, Seuil, 1996].

- PORCEL, Baltasar (1965): «Joan Fuster, indagador», *Serra d'Or*, VII, 12, pp. 99-104.
- POZUELO YVANCOS, José María (2006): *De la autobiografia. Teoría y estilos*, Barcelona, Crítica.
- PUJOL, Enric (2000): *Ferran Soldevila i la historiografia catalana del seu temps (1894-1971)*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PUJOL, Enric (2002): «Joan Fuster, símbol de la represa nacionalitzadora dels anys cinquanta», *Afers*, 42/43, pp. 347-360.
- PUYAL, Joaquim M. (1980): «Joan Fuster», *Vostè pregunta*, Arxiu TVE Catalunya. Disponible en línia a: <https://www.rtve.es/alacarta/videos/altres-programes-darxiu/arxiu-tve-catalunya-voste-pregunta-joan-fuster/4066418/>. [Consulta: 26 de març 2020].
- RICO, Antoni (2010): «El diàleg inacabat entre Jaume Vicens Vives i Joan Fuster», *L'Espill*, 34, pp. 134-143.
- RIENDEAU, Pascal (2012): *Méditation et vision de l'essai. Roland Barthes, Milan Kundera et Jacques Brault*, Quebec, Nota Bene.
- RIERA, Antoni (1995): *Rellegir Fuster. Textures filosòfiques en l'assaig fusterià*, Alzira, Bromera.
- RIERA, Antoni (2010): «L'obra de Joan Fuster, composició amb baix continu», dins CAMPILLO, Neus (ed.), *Pensar la nostra actualitat. Joan Fuster i la filosofia*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 101-123.
- RIGOBON, Patrizio (2015): «Eugeni d'Ors i la ironia: una aproximació entre filosofia, literatura i vida», dins SIMBOR, Vicent (ed.), *Ironies de la Modernitat. La ironia del Modernisme al Noucentisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 179-190.
- RIPOLL, Ricard (2014): «L'autoficció francesa, un nou gènere literari per a la postmodernitat», *Anuari Trilcat*, 4, pp. 66-80.
- ROIG, Montserrat (2003): «Personatges: Sr. Fuster», dins CRESPO, Isidre (ed.), *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, Afers, pp. 215-221. [Publicada originalment a TVE-Catalunya, 1977. Disponible en línia a:

- <https://www.rtve.es/alcarta/videos/personatges/arxiu-tve-catalunya-personatges-joan-fuster/3829532/>. [Consulta: 4 agost 2020].
- ROY, Joaquín (1984): «Periodismo y ensayo», dins LÉVY, Isaac Jack; LOVELUCK, Juan (eds.), *Simposio El ensayo hispánico: Actas*, Columbia, University of South Carolina, pp. 63-80.
- RUBIÓ, Jordi (1969): «Poesia neoclàssica i pre-romàntica», *Serra d'Or*, XI, 113, pp. 39-41.
- SAGARRA, Josep Maria de (1981): *Memòries, II*, Barcelona, Edicions 62 / La Caixa. [1a ed. 1954: *Memòries*, Barcelona, Aedos].
- SALVADOR, Carles (1947): «Un nuevo poeta», *Las Provincias*, 10-05-1947, p. 11.
- SALVADOR, Vicent (1994): *Fuster o l'estratègia del centaure*, Picanya, Bullent.
- SALVADOR, Vicent (2018): «L'assaig com a gènere: un territori de frontera», *SCRIPTA. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 12, pp. 71-85.
- SANCHIS, Vicent (2003): «Fuster transparent», dins CRESPO, Isidre (ed.), *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, Afers, pp. 340-365. [Publicada originalment, amb el títol «Idees» a *El Observador*, 23-II-1992, pp. 4-8, i 01-III-1992, pp. 4-7. Publicada, de nou, amb nova introducció i alguns canvis, a *El Contemporani*, 13, 1997, pp. 16-23].
- SANCHIS, Vicent (2013): «Càncer pancatalanista», *El Punt Avui*, 1-X-2013. Disponible en línia a: <http://www.elpuntavui.cat/article/681740.html>. [Consulta: 3 juliol 2021].
- SANTAMARÍA, Luisa (1990): *El comentario periodístico*, Madrid, Paraninfo.
- SANTAMARÍA, Luisa; CASALS, M. Jesús (2000): *La opinión periodística. Argumentos y géneros para la persuasión*, Madrid, Fragua.
- SARSANEDAS, Jordi (1971): «No tant, no tant...», *Serra d'Or*, XIII, 140, pp. 1-2.
- SARSANEDAS, Jordi (1984): «Sobre nosaltres», *Serra d'Or*, XXVI, 301, p. 21.
- SARSANEDAS, Jordi (2001): «El pare Maur, esbós de comiat», *Serra d'Or*, 492, pp. 9-11.
- SCHOENTJES, Pierre (2001): *Poétique de l'ironie*, París, Seuil.
- SERRA D'OR* (1969): «Lletres», *Serra d'Or*, XI, 121, pp. 47-62.
- SERRA D'OR* (1971): «Els premis, sense nit», *Serra d'Or*, XIII, 136, pp. 26-29.
- SERRA D'OR* (1981): «La nostra adhesió a Joan Fuster», *Serra d'Or*, XXIII, 264, p. 11.

- SIERRA LABRADO, Xavier (2002): «Suggeriments per a una exegesi rigorosa dels aforismes fusterians», *Afers*, 42/43, pp. 515-520,
- SIMBOR, Vicent (1991): «La novel·la de la postguerra al País Valencià (1939-1972): entre la problemàtica llengua literària i el desfasament estètic», *Caplletra*, 10, pp. 51-82.
- SIMBOR, Vicent (2012): *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- SIMBOR, Vicent (2016): «La pràctica de la ironia orsiana: *La Ben Plantada*», dins CARBÓ, Ferran; GREGORI, Carme; ROSSELLÓ, Ramon X. (eds.), *La ironia en les literatures occidentals des de l'inici de segle fins a 1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 117-135.
- SOLÀ, Joan (1977): *Del català correcte al català incorrecte. Història dels criteris de correcció lingüística*, Barcelona, Edicions 62.
- SOLDEVILA, Carles (2004): *Fulls de dietari. Una antologia*, Barcelona, Empúries.
- SÒRIA, Enric (2003): «Ser Joan Fuster. Reflexionar, debatre, donar llum», dins CRESPO, Isidre (ed.), *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, *Afers*, pp. 436-455. [Publicada originalment a *L'Illa*, hivern, 1992, pp. 3-13].
- SÒRIA, Enric (2005): «Introducció», dins FUSTER, Joan, *Sagitari*, Alzira, Bromera, pp. 7-38. [1a ed., 1993].
- SÒRIA, Enric (2008): «*Quaestiones et disputationes*. Estratègies d'un retòric escèptic en el paradís del pensament», dins PÉREZ SALDANYA, Manuel (ed.), *Joan Fuster: llengua i estil*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 59-73.
- SÒRIA, Enric (2010): «Introducció. El món del sagitari», dins FUSTER, Joan, *Discordances*, Alzira, Bromera, pp. 7-39.
- STRUBELL, Toni (2000): *Josep Roca i Ferreras i l'origen del catalanisme d'esquerres*, Arenys de Mar, Llibres del Set-ciències.
- TAVANI, Giuseppe (2005): «Les lectures italianes de Joan Fuster», dins CARBÓ, Ferran (ed.), *Joan Fuster, vicis de la lectura*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 107-121.
- THIÓ I RODÉS, M [anuel]. (1979): «Sobre Manuel Duran i Bas», *Serra d'Or*, XXI, 243, p. 5.
- VALOR, Enric (1970): «Sobre la unitat de la llengua literària», *Gorg*, 10, p. 6.

- VALOR, Enric (1971): «L'aportació valenciana a la llengua literària», *Gorg*, 15, p. 7.
- VAN DIJK, Teun A. (1992): *La ciencia del texto*, Barcelona, Paidós. [1a ed.: *Tekstwetenschap. Een interdisciplinaire inleiding*, Anvers, Het Spectrum, 1978].
- VIANA, Amadeu (1987): «Fuster in fabula», *Els Marges*, 38, pp. 33-43.
- VIANA, Amadeu (1996): «La batalla dels llibres de Josep Pla», *Serra d'Or*, XXXVIII, 436, pp. 78-82.
- VIANA, Amadeu (2008): «Ironies de Babel. L'escriptura indirecta en Joan Fuster», dins PÉREZ SALDANYA, Manuel (ed.), *Joan Fuster: llengua i estil*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 75-107.
- VICENS I VIVES, Jaume (1960): «Presència valenciana», *Serra d'Or*, II, 5, pp. 6-7.
- VICIANO, Pau (2012a): «Joan Fuster: una obra cívica entre la història i la política», dins MARTÍ, Antoni; ROSELL, Teresa (eds.), *Joan Fuster. Figura de Temps*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, pp. 73-94.
- VICIANO, Pau (2012b): *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- VICIANO, Pau (2017): *Per què Fuster tenia raó*, València, Tres i Quatre.
- VIDAL, Lluís (2003): «La literatura catalana avui», dins CRESPO, Isidre (ed.), *Joan Fuster. De viva veu*, Catarroja / Barcelona / Palma, Afers, pp. 84-104. [Enregistrada originalment el 1967].
- VILA, Pep (1976): «La "lliga del bon mot" a Girona», *Revista de Girona*, 74, pp. 61-64.
- WALTON, Douglas; WOODS, John (1992): *Critique de l'argumentation. Logiques des sophismes ordinaires*, París, Kimé.
- WARREN, AUSTIN; WELLEK, RENÉ (1979): *Teoría literaria*, Madrid, Gredos. [1a ed.: *Theory of Literature*, Nova York, Harcourt, Brace & World, 1956].
- WEINBERG, Liliana (2007): *Pensar el ensayo*, Ciutat de Mèxic, Siglo XXI.
- WESTON, Anthony (2010): *Las claves de la argumentación*, Barcelona, Ariel. [1a ed.: *A Rulebook for Arguments*, Cambridge, Avatar Books, 1987].
- ZARZO, Manuel (1995): *Valencians front al catalanisme*, València, Artes Gráficas Soler.

ANNEXOS

Annex 1: «Presència valenciana», de Jaume Vicens i Vives (*Serra d'Or*, II, 5, 1960, pp. 6-7)

De València ens arriben bones noves, molt bones noves. Quelcom hi espurneja, i ja fa prou claror perquè ho arribem a veure des d'aquesta banda de l'Ebre. Ens diuen que no és la guspira esmaperduda que ha fet saltar la pala remenant el caliu del braser, sinó el raig que engega el buf de la fornall roent. M'hauria complagut de comprovar-ho personalment: una incidència biogràfica ho ha fet impossible. Espero que ben aviat podré rectificar-la.

Els valencians que viuen a Barcelona i es preocupen de l'esperit de llur país no saben ben bé avenir-se'n. Fins fa alguns anys es mostraven pessimistes respecte a l'esdevenidor de la cultura valenciana. L'horta –deien– ho envaeix tot, enderroca les estructures culturals de la ciutat, li lleva el sentit de l'orientació espiritual. I recordaven aquell bon temps de la València vuitcentista, en què hi havia establertes jerarquies acadèmiques, intel·lectuals i humanes, en què encara es conservaven les formes socials heretades de la tradició borbònica. Tot això se n'havia anat en orri amb les dues conteses bèl·liques mundials i la guerra civil, amb la inflació, la creixença demogràfica, la riuada d'or, l'aiguabarreig social, la inestabilitat de la vida docent i universitària, el desbruiolament cultural... I ara, de sobte, el miracle. Sobre la ruralització i l'enriquiment de la menestralia, es desclou una nova i pregona valencianització del país.

València m'ha preocupat sempre. He seguit la marxa dels seus afers gairebé al dia. Però ara, més que preocupar-me, m'obsessiona, i això perquè abans hom podia examinar-la com un objecte d'estudi, o sia amb una certa fredor solitària, mentre que ara els problemes valencians et boten davant i t'agabellen l'atenció. És evident que València vol dir alguna cosa al món i que encara no sap ben bé el que és. Ho té al pap fa temps, però sense donar-hi forma ni tremp. I estarà neguitosa fins que ho haurà intentat. Cal parar esment també en la seva migrada aportació espiritual i intel·lectual a la gran problemàtica hispànica de la primera meitat d'aquest segle. ¿És que ara es forja la generació que definirà autènticament València? ¿Tindrà la valentia –i àdhuc, si cal, la crueltat– d'inscriure's, en veritat, en una trajectòria única, cultural i històrica? Quina serà la seva opció definitiva?

Aquestes són les preguntes que m'obsessionen, majorment quan vénen acompanyades d'altres de més personals i directes sobre el lloc que l'escola històrica barcelonina reserva a València en els seus intents de reconstituir el passat de Catalunya. En general, els valencians ens acusen no solament d'emprar un lèxic incorrecte i antiquat (Catalunya per Principat, per exemple), sinó també de concebre la història catalana com una esquifida referència a les peripècies de les gents que visqueren entre els Pirineus i l'Ebre, excloent-ne, llevat alguns episodis prestigiosos, totes les gestes relatives a València i Mallorca, les quals no són menys catalanes que les primeres. I encara podria dir hom que ho són molt més, perquè representen els motlles de la catalanitat en expansió: guerrers i, sobretot, marxants, poetes i sants.

Haig d'aclarir tot seguit que aquestes darreres objeccions em semblen justíssimes. Estic convençut que no es pot entendre la dinàmica de qualsevol de les tres porcions fonamentals de la catalanitat sense una prèvia definició de l'evolució del conjunt, i també que el Principat, Mallorca i València integren un món històric homogeni, amb una sola vivència de base i unes mateixes línies estructurals en els aspectes econòmic, social i mental. Hi ha testimonis que són irrefutables en el camp de l'art, la literatura i les institucions. Però encara cal avançar moltíssim pels camins de la història política, econòmica, social i espiritual, si hom vol bastir l'edifici que aixoplugui el passat dels catalans, mallorquins i valencians. Per aquesta causa, i malgrat que des de fa quatre o cinc anys he adquirit el compromís formal d'escriure una síntesi d'història dels Països Catalans, ni m'hi he atrevit ni penso de fer-ho durant un cert temps. Crec que abans d'emprendre aquesta tasca calia comprovar el resultat dels nous mètodes emprats en la reconstitució històrica del Principat, i això per dues raons: perquè el material de recerca hi és més nodrit i ens és més conegut, i perquè responia al quadre d'«història regional» que avui preval en la nova escola històrica. Així, els estudis i les monografies que darrerament han publicat els capdavanters de l'escola històrica catalana s'han limitat a l'estudi de la Catalunya estricta, en el més vell sentit del mot. Em penso que ningú no ens pot tirar cap pedra per aquest fet: calia bastir fort abans de passar endavant i no deixar-nos endur per la facilitat mediterrània de les quatre ratlles esquemàtiques i enlluernadores.

En un país ben constituït i amb una tradició universitària arrelada, l'aportació historicogràfica recent del Principat aniria seguida d'una crítica raonada per part dels nostres

col·legues valencians i mallorquins. Després, aquests ens proposarien llurs respectives visions de la dinàmica regional, més o menys articulades amb el model inicial. Aleshores hauria arribat el moment de procedir a una síntesi satisfactòria de la dinàmica històrica de la Comunitat catalana, considerada en funció del desplegament harmònic d'un poble i de les seves vicissituds en el transcurs de la seva existència.

Hem dit síntesi satisfactòria, o sia quelcom que s'aguanti durant un segle i serveixi per a dur endavant l'impuls creador de dues o tres generacions llargues. Avui no hi ha res que em faci tanta de basarda com les visions prematures i les intuïcions genials, del tipus de l'Espanya invertebrada de l'Ortega, que fou una mena de bomba de retardament posada a les rodes dels homes del 1931. Per això, bé que hi ha pel cap baix quatre o cinc persones capaces d'escriure una teoria històrica dels Països Catalans, bé que jo mateix tingui algunes idees sobre el particular, és millor que tots ens comprometem a no tocar aquest tema fins que els valencians i els mallorquins hauran produït, per llur banda, la història metodològicament nova que n'esperem.

És possible que això signifiqui un lapse de deu o quinze anys. Està bé: no hem de tenir pressa de cap mena: massa atzagaiades que hem fet a causa de la nostra impremeditació. Mentrestant, la idea pot anar i anirà madurant i fent substancials progressos, com són els que devem, en la perspectiva artística, al bon amic Alexandre Cirici. També és possible que entre temps hom arrangi la qüestió de vocabulari, a la qual al·ludia com una de les acusacions que hom ens adreçava per part valenciana. ¿Cal dir que estic en absolut d'acord a trobar uns mots que expressin la unitat de l'evolució històrica de la Comunitat catalana? ¿I cal dir que no crec que sigui satisfactòria la solució d'atribuir el genèric Principat a la «Catalunya estrica» quan, per força, hem de recórrer a cada moment al gentilici de català i catalans?

Aquest darrer tema, gairebé no puc ni encetar-lo: altra gent té més autoritat per a parlar-ne. De tota manera, si m'ho demanen, també hi diré el meu parer.

Annex 2: «Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives», de Joan Fuster (*Serra d'Or*, II, 11, 1960, pp. 14-15)

No crec que jo fos l'únic valencià que va sentir el desig de comentar i contestar l'article «Presència valenciana», publicat per Jaume Vicens i Vives a *Serra d'Or* de maig. Els temes que Vicens hi tocava tenen, per a mi i per a molts paisans meus, una particular seducció: concretament, aquella mena de seducció que irradien els problemes alhora urgents i d'aparença insoluble, radicals i decisius sota la seva innocència de nimietat acadèmica. Però jo hi estava més obligat que ningú, perquè entre els motius que suggeriren a Vicens i Vives algunes reflexions de la seva nota hi havia unes paraules meves, d'objecció amistosa, escrites a propòsit de treballs històrics de la seva direcció. Entrava en els meus càlculs erigir-me en interlocutor de Vicens sobre les qüestions suscitées, en aquestes mateixes pàgines de *Serra d'Or*, però sempre una cosa o altra venia a destorbar-me'n, i la meua rèplica, que hauria pogut donar estat de diàleg –si puc dir-ho així– «interregional» a les nostres respectives preocupacions, anava ajornant-se estúpida. Mentrestant, la mort se'ns enduia Vicens i Vives, i l'oportunitat era frustrada en el seu millor aspecte, que era, és clar, la intervenció i el punt de vista de l'insigne historiador desaparegut. Ara, en demanar-me col·laboració per a un número-homenatge de *Serra d'Or* a Vicens i Vives, he pensat que potser valdria la pena de reprendre aquelles meditacions on ell les deixà: això fóra, sens dubte, un tribut de record ben escaient, em sembla, i, al mateix temps, útil. Crec que, no sols entre els deixebles de Vicens, sinó encara entre els intel·lectuals tots del Principat, historiadors o no, els temes que al·ludeixo han de tenir una acollença tan clara i apassionada com van tenir-la en l'autor de *Notícia de Catalunya*, i que el diàleg que ens cal serà definitivament establert amb uns o altres.

Per començar jo hauria recomanat a Vicens i Vives una certa reserva, una cautelosa reserva, respecte a allò que ell mateix en deia «el miracle valencià». No sé si a mi, que visc la situació des de dins, la impaciència em fa trobar insuficients –en nombre, en sentit, en qualitat– els esforços recuperadors de la pròpia personalitat, visibles al País Valencià d'avui. Però no ens hem pas d'enganyar: l'actual «efervescència» valenciana no és,

proporcionalment a la d'altres èpoques una mica més reculades, ni molt major en l'expansió, ni molt millor en l'eficàcia. Hi ha un bell jovent, uns quants escriptors discrets, una mena d'inquietud difusa: tot això, en efecte, no existia fa deu o vint anys, d'acord; però sí que hi havia un clima semblant trenta o quaranta anys enrere. No convé exagerar ni desvirtuar les coses. Les diferències entre l'estat actual i el dels anys 25 a 35, per exemple, són importants, no ho nego: els nostres petits nuclis intel·lectuals han afinat les seves ambicions i han estudiat una mica –una mica només– de gramàtica, durant l'última etapa de silenci. De tota manera, la novetat, el «miracle», potser és que hi ha un començ prou viu de consciència de catalanitat, que es vol precisament rigorosa en les seves implicacions culturals, i que vol sentir-se corresposta amb els mateixos termes en els altres països catalans. Mai no han mancat, al País Valencià, intel·lectuals que afirmessin la substancial unitat de les terres de la nostra llengua: aquell «món històric homogeni, amb una sola vivència de base i unes mateixes línies estructurals en els aspectes econòmic, social i mental», que deia Vicens. Podria citar uns quants noms que la sustentaren amb radicalisme i tot, al llarg del segle XX, i no sols en el pla de les dolces especulacions culturalistes. Però avui el panorama ha guanyat en més d'un extrem. Encara hi ha sectors que cultiven el recel i la suspicàcia sobre el particular: són, tanmateix, reminiscències provincianes en plena liquidació. I no caldrà que digui, en fi, que tot això s'esdevé en un àmbit reduït, d'escassa transcendència social: l'únic, amb tot, que pugui recaptar sense obscenes mistificacions un caràcter representatiu autèntic de la vida cultural valenciana.

Una de les notes que distingeixen la posició a què em refereixo, singularitzant-la respecte a les posicions anàlogues dels nostres predecessors, ja ha estat insinuada tot passant. He dit, en efecte, que l'actitud que va perfilant-se al país Valencià *exigeix* ara una simètrica correspondència en les altres terres catalanes, i sobretot al Principat. No ens basta, com sembla que bastava abans, proclamar-nos «catalans de València» segons la fórmula consagrada: aspirem que aquest reconeixement de nissaga i d'identitat arribi a les últimes conseqüències. I és de cara als intel·lectuals del Principat que les reivindiquem, aquestes últimes conseqüències. Si som catalans, per catalans volem ésser tinguts, nosaltres i les nostres coses: en el mateix terreny que els homes i les coses de qualsevol comarca de la Catalunya estricta. La Decadència havia creat en cada una de les nostres regions un sentiment

particularista mútuament desconfiat: un «fet diferencial» no fals, però sí inconvincent. En algun ordre d'activitats, això no era –ni és– fàcil de superar. En d'altres, en canvi, podia ser-ho i calia que ho fos, si el nostre recobriment col·lectiu no volia trair-se. Pensem, només, i per aquí reprenem les consideracions del professor Vicens, en els estudis històrics. La història literària, naturalment, se sobreposà de seguida, amb més o menys seguretat, a la desviació «regional»: no era concebible una història de la literatura «catalana» sense comptar-hi amb Llull i Ausiàs March, amb Joanot Martorell i Turmeda, al costat de Muntaner i de Metge. La unitat de la llengua imposava aquesta evidència massa violentament perquè ningú pogués desatendre-la. Tot era ben distint ja, quan es tractava d'historiar qualsevol altra faceta del nostre passat cultural. Probablement, ha estat Alexandre Cirici Pellicer el primer a cercar i trobar un enfocament *integrador* per a l'estudi de les arts en els Països Catalans a través del temps. Mai no li agraiem prou, a Cirici, aquest gest de peoner. Però la història política i social...

La història a seques, en el sentit corrent de la paraula, mereix una reflexió a part i detinguda. D'ençà del XVI, quan els historiadors deixen d'escriure «cròniques» en les quals la narració ve «protagonitzada» pels nostres reis comuns, la historiografia dels Països Catalans es fa parcial: cada regió té la seva història privativa. I una ben explicable pruija ja «diferencialista» indueix els nostres respectius erudits a distanciar i separar les visions respectives del nostre passat. Cal confessar que, donat que cada regió va tenir fins al Decret de Nova Planta una estructura jurídic-administrativa diferent, i un nom estatal propi, la perspectiva d'unes històries particulars era justificada. I ho és encara. Però justificada *fins a cert punt* només. Perquè som *un* poble, i fins i tot quan més divergents poden aparèixer els nostres destins «regionals», o més aïllats hem viscut els uns dels altres, sempre ha existit una forta trama de relacions, de connivències, de contrapesos, de compenetrades rivalitats, d'adhesions fraternals, que permeten i demanen una reconstitució històrica total i integradora. Això encara està per fer. Si els retrets valencians –i m'imagino que també podria haver-n'hi de mallorquins– s'adrecen als historiadors del Principat és per motius ben clars. D'ençà de la Renaixença, el Principat i els seus homes porten el pes de la màxima responsabilitat en el reordenament de la nostra cultura: ells, encara, estaven i estan més ben preparats que no pas els valencians ni els mallorquins per a trencar les velles prevencions

particularistes i encetar els criteris que necessitem. Però, concretament pel que fa a la història, a la història política i social, els historiadors del Principat no han atès com cal el passat complet de les nostres terres, i han confeccionat els seus estudis sobre el passat privatiu del fragment que s'estén «entre els Pirineus i l'Ebre». No vull dir que hagin negligit en absolut «totes les gestes relatives a València i Mallorca» «llevat alguns episodis prestigiosos». No. Però tampoc no els han concedit l'espai i la importància que els corresponen. Valencians i mallorquins sabem que la «síntesi d'història dels Països Catalans», que tanta falta ens fa, ha d'elaborar-se, ara com ara, al Principat. Les nostres escoles locals d'erudició no hi estan preparades encara, ni tècnicament ni moralment.

«No es pot entendre la dinàmica de qualsevol de les tres porcions fonamentals de la catalanitat sense una prèvia definició de l'evolució del conjunt», reconeixia Vicens i Vives en el seu article de *Serra d'Or*. Qualsevol que tingui ulls a la cara subscriurà aquesta apreciació inicial. En principi, doncs, les paraules citades de Vicens ja enuncien un argument prou sòlid, per als historiadors catalans de totes les regions, a favor del paper imprescindible, preliminar i il·luminador que hauria d'exercir en la nostra historiografia la «síntesi» que venim preconitzant. I n'hi ha més, encara. Hi ha més raons que l'aconsellen: raons, per cert, no estrictament científiques i tot. Si la història fos una disciplina tan asèptica com la física o la geometria, els seus problemes podrien reservar-se en una àrea d'exclusions altives, descircumstancialitzada –si puc dir-ho així–; però la història, quan no és solament erudició, i fins i tot quan només és erudició, torna a la història, reverteix en la societat com un estímul insidiós, es converteix en arma. I seria idiota de renunciar-hi. No sé si això que dic pot ser reprovat com una tara d'«ideologisme». De tota manera, dubto molt que es pugui fer història des del punt de vista de Sírius. L'historiador constata, aclareix i valora; quan explica un fet no fa sinó judicar-lo, i malgrat ell mateix, sempre pecarà amb una mena o altra d'«ideologisme». L'objectivitat d'un historiador està tothora sotmesa a correccions d'índole ben humana: socials –de classe–, nacionals, religioses, polítiques. Però encara que no fos així, encara que una metodologia o altra pogués atribuir-se el suprem privilegi de l'objectivitat, la «utilitat» de la història conjunta dels Països Catalans que reclamen seguiria intacta. Utilitat no solament científica, insisteixo. Perquè, en definitiva, vindria a desemmascarar l'ideologisme de les altres històries que fins ara hem patit, les històries

tenyides de particularisme regional i les històries inspirades en el centripetisme peninsular, les unes i les altres tendencioses, negadores del fet bàsic de la nostra unitat i de la consistència del seu desplegament al llarg dels segles.

Vicens i Vives, amb un escrúpol professional que l'honorava noblement, no creia arribat encara el moment d'intentar el treball de síntesi que demanem. Sobretot, en el quadre de la seva escola particular. Deia que calia esperar que els erudits valencians i mallorquins haguessin fet, respecte a les seves regions, allò que ell i els seus deixebles feien respecte al Principat. Sense un ampli material monogràfic, és clar, la construcció sintètica resulta il·lusòria. També en aquell «propòsit d'introspecció col·lectiva» que Vicens es proposà en *Notícia de Catalunya* volia ser acompanyat per aportacions paral·leles de valencians i mallorquins. Però, ai!, ni valencians ni –o m'enganyo molt– mallorquins no podem oferir la col·laboració que s'espera de nosaltres, almenys no la podem oferir amb l'abundància ni amb els designis que ens serien exigibles. En la pràctica, la dilació, l'honestíssima dilació que es prenien Vicens equivalia a un ajornament *sine die* de l'obra desitjada. Vicens temia la improvisació fàcil, les «quatre ratlles esquemàtiques i enlluernadores», amb què podria bastir-se el llibre d'història de la Comunitat catalana. Ara bé: un esbós provisional, obert a tantes rectificacions futures com calguessin, seria encara impossible? Penso que no, amb les dades disponibles de la nostra investigació, podrien aventurar-se les línies generals d'una visió també per a la totalitat, el perill del confusionisme era evident...

Ja se m'ha fet massa llarg aquest paper perquè pugui estendre'm gens ni mica sobre aquesta última qüestió. La deixo en el punt que la deixava Vicens. Un altre dia, potser, tindrem ocasió de reprendre-la: crec que valdrà la pena. En l'actualitat, però, el problema del vocabulari ens ha de preocupar seriosament. El nom fa la cosa, en bona part. De la netitud de la nostra terminologia dependrà l'eficàcia de moltes de les nostres accions. I afegiré, encara, que tot això no és, ni de bon tros, una simple minúcia d'historiadors. La mateixa necessitat d'emprar noms clars tindran, igualment, els economistes, els geògrafs, els folkloristes, els sociòlegs, tots aquells qui un dia o altre es dedicaran a estudiar les realitats actuals dels Països Catalans utilitzant per fi l'òptica integradora i unitària que s'imposa. Sense desdenyar les indagacions territorialment parcials sobre els nostres països, hem de procurar, cada dia més, donar preferència als enfocaments de conjunt. I tant per a aquells com per a aquests, la

pulcritud de la nomenclatura ha d'èsser essencial. El confusionisme en aquest camp podria resultar nociu: seria, a més, un error de fet. Ja sé que redreçar uns hàbits matussers tan arrelats en totes les nostres regions, tan explicablement arrelats, no serà cosa d'uns mesos ni d'uns anys. Però hem de decidir-nos-hi. Jo parlo ara com a valencià, i vull suposar que la meva procedència geogràfica, en si, dóna un particular valor a aquestes reflexions, les quals potser no en tenen d'altre. No m'arrego cap caràcter representatiu. Per mi mateix i pel fet d'èsser valencià, dic el que he dit. Que d'altres diguin el seu parer: amics de les Illes, del Principat, del Rosselló, més encara del País Valencià. I que l'egrègia figura de Jaume Vicens i Vives, que en certa manera obrí el debat, rebi les nostres aportacions com un homenatge a la seva obra i a les seves millors intencions.

Annex 3: «Sobre el fet diferencial valencià» (*Serra d'Or*, III, 6, 1961, pp. 9-10)**1. Carta a *Serra d'Or***

Distingit senyor:

Per tal que no càpien confusions sobre un ambient que va formant-se, revelador d'una tendència de la qual suara han estat expressió un article sobre València publicat en *Serra d'Or* de novembre i un mapeta que figurava en un *christmas* del passat desembre, volem precisar la nostra posició a fi que no es puga suposar en un assentiment de tots els valencians, perquè nosaltres, cara a la Història, creiem en el fet diferencial valencià i en la personalitat valenciana, i no considerem València amb un criteri de regionalitat i no podem acceptar que, referint-se a l'època anterior al Decret de 29 de juny de 1707, es parle d'«estructura jurídico-administrativa diferent» perquè és desconèixer la realitat històrica o falsejar-la considerar diferències administratives tenir diferent parlament i diferent moneda, per citar dos exemples.

No podem ni volem oblidar la nostra personalitat històrica que dita tendència minimitza, com no podem ni volem oblidar el bimil·lenari i gloriós nom de València, substituint-lo sistemàticament amb l'ús de País Valencià, denominació d'emergència ideada per Felip Mateu i Llopis durant el règim republicà en què es qualificava de monarqitzant el dir Regne de València, denominació que, per als pocs casos en què càpia confusió amb la capital, preferim: per ser la de sempre, per indicar la jerarquia de València i per no desaparèixer el nom de València, substituït pel gentilici en País Valencià. No sabem què pensaran els mallorquins de la sistemàtica substitució de Mallorca per les Illes, denominació de circumstància geogràfica que a nosaltres ens fa el mateix efecte que quan hom diu Llevant a València. En quant a Principat en lloc de Catalunya, els catalans diran. I mallorquins i catalans, en quant als gentilicis que haurien de correspondre a les Illes i Principat.

No acceptem tampoc per al conjunt la denominació Països Catalans, sota la qual i en identificació amb la llengua, apareix en el citat mapeta: Catalunya amb la mutilació de la Vall d'Aran (ho accepten els catalans?), i València amb la mutilació de la seua zona de parla «xurra» (territori i població valencians als quals no podem ni volem renunciar), i annexionada a Catalunya en la resta, idea que refusem perquè València forma una unitat amb dues

vessants: la de parla d'origen català (60% del territori i 75% de la població), i la de parla d'origen principalment aragonès (40% i 25%), els dos pobles que retornaren la fe de Crist a la nostra terra, duts de la mà democràtica i generosa del Rei *Don* Jaume, «de bona memòria», com solia dir-se antigament a València. És per la zona lingüística d'origen català que creiem en una comunitat lingüística i cultural amb Mallorca i Catalunya, però no en una annexió amb mutilació, sinó en una unió del tot que, seguida d'altres de major extensió, ens duga a Europa.

És per tot açò que, per al dit conjunt de València, Mallorca i Catalunya, acceptem la denominació suggerida fa poc per Miquel Adlert Noguerol de «Comunitat Catalànica», on la primera paraula indica el tipus d'unió que existia i és el que acceptem, i la segona afirma la unitat de la llengua i la cultura, alhora que ens dóna un gentilici comú i nou per a tots, que conservem així els antics, junt amb les denominacions de sempre per a les nostres terres.

El saluden atentament,

Alfons Verdeguer, Josep A. Devesa R., Rafael Villar, Vicent Casp i Verger, R. Tomàs Bèrnia, Francesc Navarro Navarro, Joan Garcia Rigal, R. Garcia Escrig, Diana Palmer, Andreu Monsó Nogués, Pvre., Jaume Bru i Vidal, Josep Sanç Moia, Beatriu Civera, L. Arlandis, J. Guillamon, Bernat Garcia i Aparici, Alfons Cucó, Miguel Adlert Noguerol, Xavier Casp.

2. Resposta

Comprenc perfectament que els problemes al·ludits per mi en l'article «Apunts per a una rèplica a Vicens i Vives» (*Serra d'Or*, novembre de 1960) hagin suscitat la reacció reflectida en la carta precedent. Les meves idees sobre el particular, formulades amb més o menys fortuna, no són sinó una prolongació d'una actitud sostinguda per un sector d'intel·lectuals i de no intel·lectuals valencians d'ençà que la Renaixença local pren consciència d'ella mateixa. El lector curiós podria trobar-ne referències, adduïdes per refutar-les, en el pintoresquíssim pamflet de Josep M. Bayarri significativament titulat *El perill català* (València, 1931). La posició dels firmants de la carta respon així mateix a un corrent d'opinió també ja fet: un corrent d'opinió que té en *El perill català* i en textos encara més divertits la

seva millor il·lustració. No és d'avui aquesta discrepància, doncs, i hauria estat ben estrany que ara, amb l'excusa del meu article o amb una altra qualsevol, no s'hagués manifestat. Ara, precisament. Perquè no es tracta, com la carta diu, «d'un ambient que va formant-se»: és, senzillament, que això designat amb l'eufemisme «ambient» continua i prospera en una mesura molt encoratjadora. Dins del camp minoritari en què –ara per ara– aquestes preocupacions es produeixen, l'afirmació de la catalanitat del País Valencià guanya terreny: sobretot, entre les generacions que representen el futur i que fan alguna cosa.

Considerar el País Valencià amb un «criteri de regionalitat» no és, per tant, cap novetat. Tampoc no crec que estigui en contradicció amb el fet d'haver tingut la «regió» un parlament i una moneda privativament abans de 1707. Ni tan sols s'oposa a l'existència d'una forma o altra de «fet diferencial», per bé que, sobre això dels «fets diferencials» caldria parlar-ne molt i ben reposadament... De tota manera, em fa la impressió que els firmants de la carta s'han deixat enganyar per un equívoc bastant grosser. Sembla que, per a ells, la idea de «regionalitat» suposa dependència d'una «metròpolis»: en el nostre cas, una subordinació del País Valencià al Principat. I això els disgusta. Bé. Confesso que, pel que fa a mi, la meua susceptibilitat localista no arriba a un tal extrem: què hi farem! Però penso que la cosa admet alguna interpretació més raonable i més útil que la que es desprèn de la carta. ¿Per què no partir de la base que el «criteri de regionalitat» és aplicable a totes i cada una de les «regions»? Membres distints d'un mateix cos, com si diguéssim... Crec que els circumloquis a què les circumstàncies m'obliguen no seran obstacle per a fer-me entendre. D'altra banda, veig que la suspicàcia dels comunicants els condueix a conclusions una mica còmiques. Diuen, per exemple, parlant d'un cert mapa, que hi apareix la zona valenciana de parla catalana «annexionada a Catalunya». Amb la mateixa raó podrien haver dit que és el Principat que hi apareix «annexionat» al País Valencià!

Heus ací per què la qüestió de nomenclatura s'imposa amb una clara urgència. Sofismes com els que argüeix la carta adjunta poden desconcertar la gent de bona fe, i això pot tenir conseqüències funestes per a tothom. La denominació «Països Catalans», *amb el seu plural tan explícit*, és d'una oportunitat innegable. A falta d'una altra de millor, aquesta ens pot fer un gran paper si de veres aspirem a aquella «unió del tot» a què es refereix la carta. Quant al terme «País Valencià», lamento molt haver de corregir l'espècie recollida pels comunicants:

no fou «ideat» pel senyor Mateu i Llopis l'any 33. Ni de bon tros! Si més no, la fórmula data del segle XVIII, i l'empraven, amb més o menys assiduïtat, no sols els erudits «regnícoles», sinó també algun col·loquier anònim i popular (veg., v. gr., Ribelles Comín, *Bibliografia*, III, 279, col. 1^a). Potser, en un moment determinat, hi havia motius poderosos que aconsellaven de reintroduir l'ús de «País Valencià». Els que la carta insinua en serien uns, molt respectables i avui encara vàlids. Però n'hi havia més. Sota la capa capciosa dels «provincialismes» –el pitjor dels quals és el de la *província* de València–, uns nous «fets diferencials» progressaven entre nosaltres, i el nom de «València», únic per a designar alhora el país, la província i la ciutat, contribuïa a atiar-los amb el seu confusionisme. Una manera de superar la dificultat podia ésser l'expressió exhumada cap al 1931. Aquesta intenció està en plena vigència.

No m'he sentit mai inclinat a l'enyorança i, menys encara, a l'enyorança d'una Edat Mitjana desplaçadament walterscottiana i convencional. No m'interessa gens una democràcia de gremis, beneficiats i almogàvers, presidida per la mòmia il·lustre del rei En Jaume. Per això, sens dubte, la substitució del «Regne de València» per «País Valencià» no em fa fred ni calor. Pensar, en aquestes altures, que dir «Regne de València» indica «la jerarquia de València» és només una piadosa il·lusió. Igualment, la substitució de «Mallorca» o «Regne de Mallorca» per «Illes Balears», tampoc no crec que alteri els nervis de cap insular sensat. Vull afegir, però, que no sento cap animadversió personal respecte a paraules com «regne», quan no tenen sinó un valor estrictament arqueològic, com seria el nostre cas. Uso el mot «Principat» sense cap escrúpol. En definitiva, davant aquest problema, com davant qualsevol altre, sempre em decantaré per les solucions que es presentin amb un avantatge de claredat i amb una promesa d'eficiència. Les objeccions sentimentals em semblen bizantinismes nefastos. Com tots els bizantinismes –i deixo al lector que allargui pel seu compte aquesta al·lusió a Bizanci amb totes les comparances que sigui capaç de trobar-hi.

Finalment, hi ha això de les comarques *xurres* del País Valencià. Per a mi, en l'ordre diguem-ne teòric, no hi ha problema. La minoria d'arrel aragonesa, actuant amb entitat pròpia, mai no ha influït ni poc ni molt en la vida històrica ni en la consciència col·lectiva del País Valencià. La fisonomia de la regió, el caràcter i l'impuls positiu, els hi han donats sempre i continuen donant-los-hi les comarques del litoral: és a dir, les comarques catalanes.

Fet, d'altra banda, ben lògic, si tenim en compte els factors demogràfics i econòmics, geopolítics i fins i tot racials que juguen a favor d'aquestes últimes. Avui, tot el que qualifiquem de *valencià* –llengua i literatura, costums i mentalitat, bandera i prestigi– és, indefectiblement, cosa vinculada *en exclusiva* a la part catalana. Això són fets, els agradin o no als xurros i als xurròfils. En l'ordre diguem-ne pràctic, jo no veig que el plantejament «català» sigui incompatible amb una solució de convivència i de respecte mutu. Per un altre cantó, em permetré d'observar que el concepte de «Comunitat Catalànica» no resultaria tampoc gaire pertinent per a la població de Sogorb, d'Aiora o d'Oriola. Des de l'angle en què els autors de la carta ho enfoquen, el terme adequat seria el de «Comunitat Catalànico-Aragonèsica», i en aquest cas convindria treure a col·lació la mòmia del rei En Jaume, els gremis, els beneficiats i els almogàvers...

Joan Fuster

Annex 4: «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes...», de Joan Fuster (*Serra d'Or*, X, 108, 1968, p. 49)

Davant d'aquella tassa de te, inefablement supèrflua i mesocràtica, la notícia encara em va semblar més incisiva. Havíem anat a parar a un local del Terreno, escàs de clientela, tranquil, d'aire pseudobritànic. Beure te, i te calent, a Palma de Mallorca, en el ple de l'agost, a mitja tarda, és probablement una operació idiota... El diari local anunciava el fet amb lletres grosses i sense comentaris: forces militars soviètiques havien entrat en territori txecoslovac. La cosa es veia venir: de fet, no constituïa cap sorpresa. De moment, però, només es prestava a especulacions aproximatives, si havíem de partir del text que llegíem. Potser no era lícit de fer conjectures damunt unes redaccions d'agència tan lacòniques. De més a més, la vida política té cops amagats, com aquell qui diu. El mateix dia, de matí, havia fullejat un *Monde* que acabava d'arribar a l'illa. «Le piano devient une 'arme' du prolétariat», deia un titular de segona pàgina. La nota, requadrada, transcrivía uns paràgrafs del *Diari del Poble* de Pekín. La senyora de Mao Tse-Tung, el 1964, havia introduït aquest venerable instrument de tecla en els usos de l'òpera nacional xinesa, i ara, precisament ara, al mateix temps que Moscou i Praga es debatien en una estranya tensió «diplomàtica», la petita ampliació musical pekinesa mereixia un subratllat del periòdic de París. «Ce succès a fait du piano une arme aux mains du prolétariat et il est promis à un brillant avenir s'il est utilisé par les travailleurs, les paysans et les soldats.» Són les paraules orientals, que tradueix *Le Monde*. *Le Monde*, publicació voluptuosament conservadora, les destaca, és clar, amb el sant propòsit d'acusar-ne el perfil grotesc. Però no se sap mai: resulta ben probable que, avui, un piano sigui més «útil» a la Xina revolucionària que no a l'Europa de les fatigades melomanies. No, no és gens grotesc, el piano de Mao. Certament, Xina queda molt lluny. Txecoslovàquia, per contra... Txecoslovàquia és aquí a la vora. I la premsa, l'endemà, ja es manifestava més explícita. Tal vegada massa explícita i tot, per al meu gust d'escèptic. Després hem pogut veure com exagerava. L'episodi, al capdavant, no s'ha reflectit en xifres gaire luctuoses: menys morts que en un final de setmana per carreteres neocapitalistes. No tracto d'establir comparacions estèrils, però. En tot cas, hi havia els tancs: tancs pels carrers de Praga, i això era penós. I uns

tancs que, de més a més, no eren de fabricació nacional. La presència de tancs en la via pública, segons sembla, esdevé particularment depressiva quan els artefactes pertanyen a una autoritat forastera, mentre que si porten marca autòctona es fan més tolerables. Una acreditada superstició ho vol així. L'incident era greu, doncs. Han passat els dies, i hem comprovat que, en efecte, ho era: ho és encara. Potser tan greu fora de Txecoslovàquia com a dintre. Les conseqüències a l'interior de l'Estat hauran de ser, sens dubte, molt importants. Les fotos, els films informatius, ens han revelat que els indígenes, els joves sobretot, giraven entorn de les màquines invasores amb una alegre desimboltura, esgrimint banderes i crits hostils, sense rebre'n una rèplica violenta; la gent, en general, ha continuat treballant, vivint, morint al llit, com de costum; els polítics peroraven, discutien, pactaven, a estones amb èxit. Tot això fa creure que, en definitiva, malgrat decidir-s'hi el futur del país, i no és poc!, la cosa es produïa en termes bastants benèvols: inicialment, si més no. Fora de Txecoslovàquia es decidia, al mateix temps, un altre futur voluminosament impressionant: el de l'esquerra de tot arreu. Davant la peripècia, les dretes han engegat el seu magnífic aparell de clamor. Ho han fet amb una extraordinària satisfacció, no cal dir-ho. Era l'oportunitat de reprendre la guerra freda i de compensar la propaganda contra la pústula del Vietnam. L'esquerra, en canvi... Enfront d'unes dretes «lògiques», l'esquerra no ha sabut què fer. Bàsicament, això que anomenem esquerra mai no sol saber què fer, i és per aquesta raó que les dretes manen en més de mig món. Bé: no sols per aquesta raó, però també per ella. La branca sentimental, aticista i literària de l'esquerranisme ha estat tan agressiva com les dretes, o més, en els escarafalls. Algun titular de *Le Nouvel Observateur*, per exemple, podria ben bé haver-se publicat sense esmenes al *Rivarol*. No citaré J. P. Sartre, que fins i tot ha parlat de «crim de guerra», perquè aquest filòsof sempre l'erra de mig a mig en política, i seria deshonest de retreure'l. Podríem esmentar milers de casos similars, però. Aquest bestiar lírico-humanístic –en el qual m'incloc jo mateix, ai!– ha viscut i viu ofuscat per antinòmies i malentesos, i ara demostra fins a quin punt la seva desorientació és profunda. Una esquerra que sembla identificar-se amb les dretes, ¿serà encara «esquerra»? M'ho pregunto... Com a mínim, el desconcert que s'hi ha desencadenat és memorable, i tardarà uns quants anys a recuperar-se'n. Pitjor és, tanmateix, l'espectacle que ofereix el sector *soi-disant* marxista. Un avantatge, almenys, haurà tingut el fet de Txecoslovàquia: el d'haver-nos descobert que no pocs

autotitulats marxistes no ho eren gens, o no ho eren com deien. Darrera una fraseologia llampant però barata, mal apresada en manuals expeditius, perdurava el seu «idealisme» autèntic: l'universal petit-burgès hi continuava arrecarat. Com que la situació plantejada no venia prevista en cap llibret de costura, no sabien a què atènyer-se, i, deixats a la pròpia iniciativa, han ensenyat les misèries. Els hem sentit invocar «principis» solemníssims, de la més tronada mitologia tradicional. Algú s'ha atrevit a argüir fins i tot la noció de «Dret Internacional», la de «sobirania», com si fossin estranyes al context genèric de la lluita de classes i de l'internacionalisme proletari. I més contradiccions del mateix estil... A mi, liberal taciturn i desconfiat, això no arriba a escandalitzar-me, però m'irrita. Al Terreno, bevent un te increïble, la senyoreta insular i el noi aspirant a erudit que m'acompanyaven, ja van haver d'escoltar-me les primeres intemperàncies –molt tènues, encara. És desolador que no tinguem intel·lectuals marxistes: ho hauré de dir així. D'altra banda, el confusionisme dels últims mesos, en aquest punt, ha estat curiós. Ens han volgut fer passar Marcuse com un pensador progressista, mentre que no passa de ser un reaccionari una mica més espavilat que els altres, i hem hagut de llegir emotives apologies dels nens anarcoides de la Sorbona, probablement inspirades per una modalitat nova de daltonisme que confon, en matèria de banderes, el negre amb el vermell. I així van les coses... Més trista ha estat, encara, l'actitud dels partits comunistes que treballen en l'àrea de l'OTAN: l'italià i el francès, concretament, s'han apressat a censurar –més o menys delicadament– Moscou. La *Pravda* els ha retrucat amb una denúncia exacta: incongruència. Les objeccions de Longo i de Waldeck Rochet, lacrimògenes i escrupoloses, no encaixen, malgrat la cautela verbal, amb la teoria ni amb la praxis del més elemental marxisme. Concretament, ningú no gosaria afirmar que han estat formulades per gent familiaritzada amb la lectura de Lenin. Els estralls que el revisionisme i el nacionalisme han fet en les files «ortodoxes», s'hi ha evidenciat d'una manera estentòria. I la insídia ha saltat de seguida: estalinisme! La paraula denigrant ha circulat fluidament per aquest cantó, simultània i simètrica a la malícia del cantó oposat... El problema de fons és l'embolic «intern» –que no és «intern»– de Txecoslovàquia. ¿Desviacionisme? Sí, i cap a la dreta: el famós manifest dels «2.000 mots» n'és una prova, entre moltes més. I, damunt, la interferència «internacional» del Pacte de Varsòvia. I... No intento justificar res: alto! El meu ofici no és de «justificar», precisament. Però sí que voldria «dilucidar», i que el lector em

perdoni un verb tan recargolat. Deixant de banda la posició natural i òbvia de les dretes, queda pendent la visió, o la versió, «esquerrana», rigorosament esquerrana, del problema. Ni que només sigui per curiositat, valdria la pena d'aclarir-la. Però, ara com ara, no hi he advertit unes sinceres ganes de puntualitzar conceptes, de renovar les anàlisis, de replantejar la veracitat de les dades... La veu de Pekín, globalment condemnatòria, tampoc no hi aporta res de nou... Torno a insistir: jo només sóc un liberal arterioescleròtic, un liberal en el més mal sentit del vocable, i per això reclamo lucidesa. I reclamo alguna cosa més. Perquè professo la vella consigna de Gambetta, o de vés a saber quin altre arqueològic monstre del radicalisme vuitcentista: «Pas d'ennemi à gauche!» I ara miro a l'esquerra, i només hi veig un buit angoixós. Ni enemics ni res...

Annex 5: «Nens anarcoides i vellets bidimensionals», de Josep M. Castellet (*Serra d'Or*, X, 109, 1968, p. 53)

Sembla com si, de sobte, un immens descrèdit s'hagués abatut sobre els qui abans eren qualificats respectuosament de «persones grans» –i no solament sobre ells, sinó també sobre tots aquells qui, d'una manera o altra, han accedit al que en algun temps era considerat una virtut natural, la maduresa.

Avui, la invasió de la joventut és total, plena d'una incansable i, de vegades, fructíferament injusta agressivitat. Els «grans» –davant aquest fenomen– operen amb tota la inhabilitat del desconcert, i la «mala consciència» fa estralls i obliga a equilibris grotescos, a actituds defensives i, quan hom posseeix la força, a la repressivitat més brutal.

Mala consciència? No ens hem pas d'enganyar: en el racó més amagat de cadascú de nosaltres, tots sabem que globalment els joves tenen raó, fins i tot aquests «nens anarcoides» –tal com els ha anomenat no recordo qui– que tot el mal que han fet ha estat recordar-nos que el rei estava nu; nu, però amb el garrot a la mà, naturalment.

El més incòmode de la situació és que l'agressió dels joves és de tipus moral, i desentendre'ns-en és acceptar el cinisme: i vés a saber, tot practicant-lo, per quina resta de vergonya ens neguem a acceptar que ens tractin de cíncics!

Alguns vellets, però, queden al marge de les ires dels joves. És més, no solament són rebutjats, sinó que llurs idees fructifiquen en les millors actituds morals i polítiques de la «revolta dels joves». Aquests vellets (Russell, Lukács, Marcuse, Sartre, etc., per ordre d'edat i siguin quines siguin les antologies i les diferències, els encerts i els desencerts que tenen), a través de llur funció intel·lectual –i en molts casos de llur actitud cívica– han ajudat a fer comprendre per què cal refusar el sistema establert, del qual, els detentors del poder, ens voldrien veure tots presoners. Llur denominador comú, en graus diversos i des de punts de vista diferents, ha estat la resistència i el refús i, més d'una vegada, a conseqüència de la contradicció amb llurs mateixes idees, els errors del compromís amb la realitat canviant. A més, naturalment, d'haver estat insultats des de la dreta, des de l'esquerra –i alguns, també, i tot recentment, menyspreats des d'aquestes pàgines–.

En un món que tendeix progressivament, cap a la unidimensionalitat de l'alienació i la cosificació en el treball i en l'oci, aquests vellets han intentat de reintroduir –amb més o menys encert– una altra dimensió en la vida dels homes: la de la llibertat. Des d'aquest punt de vista, aquests vellets «bidimensionals» mereixen un cert respecte intel·lectual, almenys per part dels intel·lectuals i, fins i tot, per part dels intel·lectuals autoanomenats liberals.

Annex 6: «El lector diu...» (Serra d'Or, X, 110, 1968, pp. 1-7)**Fuster i els fets de Txecoslovàquia, de Víctor Mora**

Sr. Director de *Serra d'Or*:

Sense entrar ni sortir massa en tot això que el Sr. Joan Fuster diu sobre el sinistre afer txecoslovac (diré, per evitar malentesos, que per a mi els txecoslovacs eren els capdavanters de la recerca d'un socialisme que es conciliés amb la llibertat i servís, per tant, si no com a model –prou models!–, sí com a experiència vàlida per a aquells pobles que han atès un cert grau de desenvolupament econòmic i que tenen unes tradicions democràtiques, no per estroncades que puguin estar momentàniament menys existents), sense entrar ni sortir massa, doncs, en la qüestió, voldria saber –«Allò que m'interessa, no sempre m'importa», que deia Valéry– el perquè del *coup de patte*, així de passada, a J. P. Sartre, «aquest filòsof (que) sempre l'erra de mig a mig en política». Com que jo considero que cada polític –llevat d'excepcions– hauria de tenir un «comissari polític» filòsof, que pogués sempre dir la seva, sobretot a l'hora de prendre certes decisions històriques, és a dir, a l'hora de tallar en fred dins la nostra carn i la nostra sang, i com que considero igualment que J. P. Sartre ha actuat positivament en aquest sentit en el nostre temps (encara que només hagi estat per a recordar que la utilització de determinats mitjans desnatura, per gran que sigui, la bondat del fi), voldria preguntar a Joan Fuster si, per a ell, errar de mig a mig en política és:

A) Tenir actitud antifeixista i «frontpopulista» abans de la segona guerra mundial i, durant l'ocupació nazi, militar en el camp intel·lectual contra l'ocupant (col·laboració clandestina a *Les Lettres Françaises*, participació a reunions no menys clandestines del CNE, etc., etc.).

B) Militar, en el camp intel·lectual, per acabar la guerra de l'Indo-xina i d'Algèria amb la independència dels pobles respectius. (Sartre fou «plasticat» per l'OAS, com tants d'altres antifeixistes francesos.)

C) Denunciar, a Hongria, una intervenció que molt possiblement hauria pogut ésser evitada si no passés que, a vegades (com fa notar el mateix Sartre a la necrològica de Palmiro

Togliatti), els qui apareixen com a marxistes no apliquen el marxisme a llurs afers. (L'alienació no essent, ai las!, quelcom de sentit únic.)

D) Denunciar la política de l'imperialisme ianqui a l'Amèrica del Sud.

E) Recolzar la revolució cubana.

F) Recolzar, amb l'esclat internacional que tothom sap, la lluita del poble vietnamita contra l'agressió de què és objecte.

Etcètera.

Reconec que la personalitat de J. P. Sartre és prou contradictòria (p. e.: ésser denunciat per gent del PCF com a «hiena amb estilogràfica», atacar un dels seus dirigents dient: «Il faut plus d'une hirondelle pour annoncer le printemps, et plus d'un Kanapa pour déshonorer un parti», i proclamant, després –necrològica de Merleau-Ponty– que «tot anticomunista és un gos»). J. P. Sartre és, doncs, prou contradictori, sí, però m'estranya que un home de la perspicàcia de Joan Fuster no hagi copsat millor la seva personalitat. No és el meu propòsit defensar Sartre, que no ho necessita. Tampoc que jo cregui que hi ha gent intocable: per a mi, ningú no ho és; aquestes ratlles volen només contribuir, sense pretensió, a la informació dels qui podrien pensar, llegint l'article de Joan Fuster, que Sartre l'erra de mig a mig en política. Els qui siguin d'esquerres, vull dir. Perquè, per als altres –per això em sorprèn l'esmentat judici–, no n'hi ha cap, de dubte, que l'erra.

Vull dir, també, *last but not least*, que no deixo d'apreciar l'estil brillant, deliberadament irritant i provocatiu de Joan Fuster, que, almenys, en llegir-lo fa agafar ganes d'escriure, i no –com passa amb altres– d'anar al cinema.

Resposta, de Joan Fuster

En realitat, jo no vaig escriure que, en matèries de política, J. P. Sartre «sempre l'erra de mig a mig». El meu original deia, literalment: «sempre pixa fora de test». La redacció de la revista va considerar, sens dubte, que la meva expressió, massa populatxera i massa fisiològica, exigia una esmena, i el text publicat escapava una mica a la meva intenció. Si més no, una mica. Personalment, no estic gaire segur que els dos modismes –«pixar fora de test», «errar de mig a mig»– siguin equivalents. Hi ha un matís, em sembla que important, de diferència.

Malgrat tot, crec que Víctor Mora té una bona part de raó: el problema a debatre no és, en el fons, si Sartre «pixa fora de test» o «l'erra de mig a mig» en política, perquè tots patim del mateix mal, sinó si el distingit filòsof francès ho fa «sempre». Aquest «sempre», ho reconec, i me'n penedeixo, és una badada meva. Podia haver-hi escrit «sovint» o «de tant en tant», i la cosa hauria quedat més ponderada: més exacta. El palmarès «polític» de Sartre que Víctor Mora m'objecta és, en principi, irrefutable. I ara que hi penso, encara podríem afegir-hi l'esplèndid pamflet *Réflexions sur la question juive...* Les meves prevencions respecte a l'actitud o les actituds –en plural, successives, i vacil·lants– polítiques de Sartre i dels intel·lectuals de la seva corda no són, tanmateix, injustificables. És clar que, en aquest punt de valoració, cadascú utilitzarà el seu sistema de pesos i mesures: ja m'imagino que uns lectors posaran Sartre molt a l'esquerra i uns altres molt a la dreta. A mi, parlant serenament, em costaria un cert esforç de «dictaminar-hi». Però considero que la «sentència», fredament, no podria ser del tot favorable a l'equívoc autor de *Les mains ailes* (i no al·ludeixo *Les mains sales* amb malícia...). Ho deduiríem de les pàgines de *Les mandarins*, magnífica novel·la de Simone de Beauvoir, que no sé per què encara no ha estat traduïda al català, quan el mercat regolfa de grahamsgreenes inútils... I no sols *Les mandarins*. Hi ha també l'estudi de M. A. Burnier, *Les existentialistes et la politique*, ben fet i meticulós. D'aquests testimoniatsges, d'aquesta documentació, i de la col·lecció completa de *Temps modernes*, la trajectòria política de J. P. Sartre no en surt «sempre» amb una indemnitat encantadora. Tant se val que en uns casos Sartre es mostri prosoviètic i en uns altres anti. No és el pro o l'anti, de vegades circumstancials, que hi compta. És la motivació «teòrica». La teoria de M. Sartre, de cara a la política, és aticista: la típica de l'esquerra literària, efusiva i petit-burguesa. D'aquest «eticisme» participo jo, *malgré moi*, i hi participen, *à leur insu*, o no tan *à leur insu*, tots els col·laboradors de *Serra d'Or* que s'ocuparen de l'afer de Txecoslovàquia en el penúltim número. La gent de ploma som uns «petit-burgesos» –en el mal sentit de la paraula, i en el bon– incorregibles... La relació ètica-política és un tema llarg i envitricollat. Que Víctor Mora em perdoni si el deixo en l'aire, ací. J. P. Sartre comparteix les «nostres» contradiccions. Això és obvi. I davant la qüestió txecoslovaca s'ha precipitat... No com «sempre» –«fora de test»–, però sí com tantes altres vegades. I tant com ell, qualsevol de nosaltres.

P. S. Escrit això, rebo el número d'octubre de *Serra d'Or*. Els defensors de «vellets bidimensionals» poden tranquil·litzar-se: com veuran en les línies anteriors, no practico la gerontofàgia...

Txecoslovàquia, encara, de Joan Miravittles i Serradell

He llegit, amb una certa –moderada– sorpresa, l'article de Joan Fuster titulat «Restriccions mentals: Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes», al número de setembre de *Serra d'Or*. El títol, ben recargolat, en la seva segona part gairebé fa recordar algun de William Saroyan; però res més. Quant al seu contingut, té evidentment un innegable interès, encara que hom no subscriuria pràcticament res del que ell hi afirma o hi insinua. Precisament per això –per l'interès i per la discrepància–, m'ha semblat oportú de fer-hi un petit comentari.

Fonamentalment, i crec haver-ho ja manifestat ja en una altra oportunitat semblant al senyor Fuster, existeix una contradicció entre la confessió de liberalisme –per consegüent, d'amor a la llibertat política– i altres afirmacions molt distintes que fa en el mateix article i que, en el millor dels casos, només poden contribuir a crear confusionisme i estupefacció en el lector de bona fe, sobretot sortint de la ploma de qui és considerat per molts com el nostre primer assagista.

Passant per alt els innocents comentaris sobre la música de piano a la Xina de Mao Tse-Tung, i entrant al moll de l'article –la invasió de Txecoslovàquia–, enmig de moltes filigranes i bizantinismes, de divagacions sobre les dretes i les esquerres, de l'idealisme petit-burgès, de les contradiccions dels altres, de la puntualització del significat de justificar i de dilucidar, de la incongruència de censurar per part dels marxistes, assegura simplement que Moscou i Praga es debaten en una estranya tensió «diplomàtica» i que l'episodi, al capdavall, no s'ha reflectit en xifres gaire luctuoses. Fa pena de veure com, de fet, admet la raó de l'URSS per a decidir i realitzar la invasió. Parla de desviacionisme cap a la dreta per part dels txecoslovacs i del manifest dels «2.000 mots», però, i per tant, amb tot plegat no sembla considerar la invasió com a totalitària, conseqüència d'un actitud pragmàtica, no pas ideològica.

I res més, de moment. Gràcies.

Resposta, de Joan Fuster

Lamento que el títol del meu article, sobretot en la seva segona part, ai!, *només* pugui recordar –i encara «gairebé»...– «algun de William Saroyan». La meva intenció, ara ho confesso, era d’imitar-ne un altre, precisament d’auca: aquell d’«Un moro, un lloro, un mico i un senyor de Puerto Rico». Però es veu que no hi he reeixit. Potser és per la qüestió de la rima... Quant al «contingut», ja comprenc que «hom» no subscrigui pràcticament res del que hi afirmo o hi insinuo. Segons quin o quins «homs», és clar. Ja ho donava per descomptat, això. D’altra banda, més que no pas «subscripcions», el que espero dels meus lectors, quan arribo a tenir-ne, és suspicàcia, reflexió i ganes d’entendre. En escriure, jo no hi poso res més, sinó suspicàcia, reflexió i ganes d’entendre. És el que considero que és «ser liberal», en definitiva. Els conceptes de «llibertat política», de «totalitarisme», etcètera, tal com ens vénen manufacturats per la premsa diguem-ne «occidental», em semblen discutibles. Si aquest escrúpol –potser una mica tardà en mi– pot ser interpretat com a «filigrana o/i bizantinisme», *mea culpa*. Fa molt de temps que, en plomes més sòlides que la meva, ha tingut versions singularment il·lustres. Comprend, doncs, l’«estupefacció» del senyor Miravittles; el seu «confusionisme» –la seva confusió–, però, és cosa seva, estrictament seva. Li recomano l’oració a santa Llúcia de don Joan Maragall: «la vista i la claredat!».

Annex 7: «Salvador Espriu entre els lectors i els crítics», de Joan Ferraté (*Serra d'Or*, X, 110, 1968, pp. 77-79)

Salvador Espriu no ha tingut pas gaire sort amb els seus lectors. És l'autor d'una obra mestra, *Primera història d'Esther*, que, sense cap dubte, és un dels quatre llibres més importants de la literatura catalana d'aquest segle (els altres són tres volums de poesia: *Nabí* de Josep Carner, *Sàtires*, de Guerau de Liost, i *Elegies de Bierville*, de Carles Riba), però el prejudici, tan ben arrelat en el nostre país de lectors desultoris, que no vol literatura sublim sinó en vers, ha fet que en el curs de vint anys només hagin sortit dues edicions de l'*Esther* (i encara, la segona, dins una col·lecció poc menys que destinada als nois que van a estudi), mentre que la poesia del nostre autor, que té clarament un interès només marginal dins del conjunt de la seva obra, i que molt poca gent sembla d'altra banda, haver llegit mai gaire, ara surt per segona vegada en una edició completa, només cinc anys després de la que va traure, el 1963, Santiago Albertí.

He dit que poca gent sembla haver llegit mai gaire la poesia de Salvador Espriu, i al mateix temps cal creure que, sense parlar dels sis volums solts que la precediren, l'edició de 1963 de l'*Obra poètica*, malgrat el seu preu desmesurat i la seva lletjor imperdonable, es degué esgotar prou ràpidament perquè un segon editor hagi tingut ganes de fer-ne una altra en el curs de tan pocs anys. Però potser tot es redueix a un malentès. De fet, la poesia de l'Espriu (que poca gent tindrà ganes de dir que no sigui, com volen els seus darrers editors, «la més representativa de la postguerra») val sobretot pels seus dos primers llibres, *Cementiri de Sinera* (1946) i *Les cançons d'Ariadna* (1949), i, després, pel conjunt dels cinc llibres que constitueixen l'*Obra lírica*, que ja el 1955 quedà completat i era a l'abast de qualsevol lector, mentre que, en canvi, la figura pública del poeta Salvador Espriu no s'establí sinó bastant més tard i ha recolzat fins avui gairebé exclusivament damunt *La pell de brau*, llibre que no sortí fins el 1960 i del qual, si no vaig errat, ja s'han fet sis edicions. El malentès consistiria, doncs, a creure que la popularitat que ha adquirit aquests darrers anys el poeta Salvador Espriu té res a veure amb l'assiduitat que els seus lectors eventuals hagin posat a llegir-lo començant pel començament, seguint pel mig i acabant al final, que és com es llegeixen els

autors. Quant a mi, dubto molt que una cosa tingui res a veure amb l'altra; però, és clar, els lectors són muts, i mentre vagin comprant els llibres potser caldrà convenir que tanmateix els llegeixen.

Sigui com sigui, és un fet que la imatge del poeta Salvador Espriu que els nostres crítics han servit fins avui als seus lectors té molt poc a veure amb la poesia de l'autor de *Final del laberint*. És veritat que tampoc els crítics catalans no són gaire articulats: el que els agrada és repartir premis i, a tot estirar, fer antologies. Però, per sort, n'hi ha hagut un que, en el cas de l'Espriu, hem de creure que va dir tot el que als seus ulls calia dir, i tan extensament com es pot desitjar, i és Joan Fuster. Les seixanta pàgines de la «Introducció a la poesia de S. E.» que conté l'*Obra poètica* de 1963 són un producte molt curiós: admirablement ben escrites, són plenes de xafarderies interessants, de digressions divertides i de sortides enginyoses, i, tanmateix, gairebé res del que s'hi diu no s'aplica a l'Espriu. Fora, potser (i no és pas gran cosa), de l'observació que a la seva poesia hi surten molts jueus (però, si no comptem *La pell de brau*, hi ha a la poesia de l'Espriu un nombre aproximadament igual d'egipcis i fins i tot de greguets, que de jueus) i del report d'un *obiter dictum* del nostre autor (allò de la «mala bava còsmica»), que, de tan poca-solta, a penes es pot dir que sigui il·luminador, i que és, però, el pern entorn del qual gira tota la interpretació de Joan Fuster.

Creu, en efecte, Fuster que allò que caracteritza l'Espriu és el fet que «no tolera ni el més tènue tel consolador»: segons Fuster, l'ull i la paraula de Salvador Espriu «són inexorables». La seva visió és «lúcida i desolada», i en ella no hi ha lloc per a cap mena de «commoció il·lusionista» ni per al «remei autosuggestiu de la fe o les seduccions de la incertesa». La mort, sobretot, no hi és «embellidora ni és una major naixença»: «és la mort». Quant a la vida, és el «laberint grotesc», i els «titelles» que la viuen, «l'Espriu se'ls mira sense compassió». I, finalment, pel que és de «qui» o «què» ha imposat als titelles «l'inútil foc teatral», l'Espriu, segons Fuster, «es guarda molt de dir-nos què en pensa».

Sembla que els dogmes crítics de Joan Fuster no admetin cap discussió, i és clar, en tot cas, que discutir-los una mica a fons ens duria molt més lluny del que ens podem permetre. Em limitaré (amb el risc d'excedir de tota manera els límits permesos) a citar tres poemes de l'Espriu, que s'havien publicat almenys deu anys abans que Fuster escrigués la seva «Introducció». El primer és «Kherubim» (p. 177 de l'edició que comento):

*Igual als éssers sofridors de glòria
teva, feixuga, eterna, abrusadora
més que la llum de totes les estrelles,
jo vull semblar-te.*

*Si jo en el meu vol pogués confondre'm
entre l'exèrcit de les veus santíssimes
que lloen per damunt de les estrelles
l'alta bellesa!*

*Cendra seria, per primera volta
fora del temps, càntic serè, victòria
de l'orba cendra tan neguitejada
per les estrelles.*

El segon duu el títol d'«Oració en la teva mort» (p. 165):

*Quan roures enyorosos
de verds marins comencen
crepusculars missatges,
volent-te foc, demano
nova claror, que siguis,
davant altars on cremen
ardents silencis d'ales,
encès cristall, més flama,
llum de cançó senzilla.*

I el tercer és «Lliure vol» (p. 176):

*Portat enllà del glaç, en captiveri,
a la suprema llum que va pensar-me
neguitejada cendra, sempre atreta
per l'alta serenor de les estrelles,
sento clamar l'eterna rebel·lia
de les vides del foc i de la terra,
del mar, del vent, dels arbres mil·lenaris.
Per la força del plany que ens agermana,
lliure i fidel, obres presons rompudes,
aplegaré l'exèrcit innombrable
al meu entorn, cabdill d'un vol vastíssim
que haurà de fer-nos, on la nit acaba,
iguals als éssers resplendents de glòria.*

«Kherubim» no es pot entendre sinó dins el context del Cel empiri, el lloc de residència del que els clergues en diuen l'Església triomfant: no sembla pas, doncs, que sigui veritat que l'Espriu «no tolera ni el més tènue vel consolador», ni que a la seva poesia no hi hagi lloc per a cap mena de «commoció il·lusionista» ni per al «remei autosuggestiu de la fe» o, si més no, «les seduccions de la incertesa».

«Oració en la teva mort» ens transmet el desig del poeta que el seu mort obtingui «nova claror», la qual cosa no pot voler dir sinó «nova vida» (recordem que els antics identificaven la «vida» amb la «llum»), i això en un lloc que poc ens costarà de creure que és una altra vegada el Cel empiri: no sembla pas, doncs, gaire exacte de dir que, per a l'Espriu, la mort no sigui mai «una major naixença».

I, finalment, «Lliure vol» ens descriu sense gaires embuts la relació presumpta que s'estableix entre la natura i el seu creador per la mediació de l'home, relació un dels termes de la qual és la «suprema llum» que ens ha pensat «neguitejada cendra»: no sembla pas, doncs, molt just de sostenir que l'Espriu es guardi gens de dir «qui» o «què» és que, segons ell, ha imposat als titelles que som els homes «l'inútil foc teatral».

Francament: la imatge que Joan Fuster va donar de l'Espriu el 1963 és tan escandalosament parcial que costa de creure que, com de fet va ocórrer, el seu paper pogués aparèixer introduint la primera edició completa dels poemes del nostre autor. Hi ha sobretot un tret de la imatge que dóna Fuster de l'Espriu que no pot sinó revoltar qualsevol lector atent i sensible de l'obra. Ja hem notat, en efecte, que, segons Fuster, la visió de l'Espriu redueix els homes a les dimensions d'uns «titelles» que ell es mira «sense compassió». Doncs bé, no hi ha un motiu determinant indubtable de l'obra de l'Espriu (de la seva poesia i de la seva prosa, i abans que res de l'*Esther*, que és l'obra que ve abans que cap altra) és sobretot la compassió; compassió pels homes i pels titelles, i compassió pels homes sobretot en la mesura que, situats «en l'espai de la mort», criminals, il·lusos, abjectes, rebels, de vegades rebels, sobretot els rebels, no són al ap i a la fi sinó ninots i titelles. El que calia que Fuster hagués vist és que l'Espriu es mira sempre els seus titelles des del punt de vista de «la son i la burla de l'Amo» (cito, quasi literalment, el mateix Espriu, p. 394, i *cf.* encara la p. 271), sobretot des del de la «burla», i, des d'aquest punt de vista, que redueix el mateix Espriu a la funció d'un titella («l'ós Nicolau»), cap d'ells no pot al capdavant sinó inspirar la més profunda compassió.

És clar que, si Fuster hagués vist això i comprès tot el que això implica, potser tampoc no hauria cregut necessari d'establir cap oposició retòrica com la que estableix (destinada, sembla, a erigir la imatge del seu poeta damunt del cadàver de Carles Riba) entre la posició escèptica de l'Espriu i la dels presumptes ximplers als quals Fuster dóna el nom d'humanistes, i que, segons ell, s'omplen el buit de la vida adornant-la amb astúcies mitològiques i protestant pels terratrèmols de Lisboa. Es dóna el cas, però, que tota l'obra de l'Espriu és, des del començament fins a la fi, una protesta tossuda i constant contra tot possible terratrèmol a Lisboa (el fet que dins el sistema de l'Espriu sigui vàlida l'equació «rebel» = «home» n'és un indicatiu suficient), i que si hi ha hagut a Catalunya un poeta que hagi fet de la seva poesia un expedient contra el buit de la vida i una construcció mítica coherent destinada a combatre'l, aquest poeta és l'Espriu.

És precisament el valor de la «Introducció» de J. M. Castellet a aquest primer volum de *Poesia* de les *Obres completes* de Salvador Espriu que s'hi exposi un punt de vista crític orientat sobretot a l'elucidació dels símbols i els mites que constitueixen el nivell més íntim

i més ric de sentit de l'obra poètica del nostre autor. Gràcies a Castellet, no ens caldrà dir que Salvador Espriu hagi tingut amb els seus crítics la mateixa mala sort que ha tingut amb els seus lectors. Castellet, en efecte, s'ha llegit l'Espriu; i el report que ens fa en la seva «Introducció» del que ha vist i entès en el curs de la seva lectura és molt penetrant i fonamentalment just. Tant més que, potser sense proposar-s'hi, s'atura allí on havien començat fins ara, sembla, gairebé tots els altres lectors, i a penes diu res de *La pell de brau*. Per bé que Castellet no deixa de prometre un estudi ulterior d'aquest llibre. Crec, però, que quan el faci no podrà sinó descobrir que tot el que a *La pell de brau* té cap valor és tot allò que ja era, d'una manera o altra, a *Les cançons d'Ariadna* i a l'*Obra lírica*, i que la resta, és a dir, tot el que ha estat convingut que calia descriure amb el rètol de «poesia cívica», és trivial i perfectament prescindible. Provi el lector, per exemple, de llegir els versos següents (*La pell de brau*, XXXVIII; p. 368):

*No convé que diguem el nom
del qui ens pensa enllà de la nostra por.
Si topem a les palpentes
amb aquest estrany cec
i ens sentim sempre mirats
pel blanc esguard del cec,
on sinó en el buit i en el no-res
fonamentarem la nostra vida?
Provarem d'alçar a la sorra
el palau perillós dels nostres somnis
i aprendrem aquesta lliçó humil
al llarg de tot el temps del cansament,
car sols així som lliures de combatre
per l'última victòria damunt l'esglai.*

No sembla pas que calgui afegir-hi res: el poeta ja ho ha dit tot, i el que ha dit no sembla pas que tingui res a veure amb el bon ordre de la vida col·lectiva. Doncs bé: vegi el lector, al

seu exemplar de *La pell de brau*, la cua de cinc versos que segueix els que hem citat, i provi de veure la coherència del conjunt. No en té cap. Ara, la cua (un dels passatges més sovint citats fora de context de tota la poesia de l'Espriu) és l'encuny gràcies al qual un poema on es tracten preocupacions religioses es converteix en una mostra de «poesia cívica».

La pell de brau és, al meu entendre, un llibre clarament inferior a tota la poesia de l'Espriu que el precedí, i, amb tot, concedeixo que sigui important; no pas pel que té de poesia, sinó com a gest o, si voleu, testimoni, humà. Insisteixo que tots els racons de «poesia cívica» que conté (no són pas tants com sembla) són, al meu entendre, trivials i prescindibles: és clar que, en l'obra d'un poeta, tot el que no és poesia és gairebé sempre prescindible, i tot, tant el que és com el que no és poesia, tendeix a ser trivial. Ara, la decisió que va dur l'Espriu a sacrificar, almenys incoadament, una part de la seva obra als déus del seu poble no em sembla pas que hagi estat trivial, i no hi ha cap dubte que no és prescindible: tenim el llibre, i cal dir, a més, que, almenys en una cosa, el seu testimoni és únic. Mai, en efecte, des de Maragall, cap escriptor català gens considerable havia situat la qüestió del país en l'únic context que, des del 1213 (o, si voleu, el 1412), té sentit, que és el context espanyol.

De totes maneres, repeteixo, *La pell de brau* no és, ni de lluny, l'obra de poesia més important de Salvador Espriu. Tampoc la seva poesia no és central en el conjunt de la seva obra, per molt seriosa i important que sigui. Cal confiar que, de la mateixa manera que, amb motiu d'aquest volum, la poesia de l'Espriu ha tingut la sort de trobar el seu crític, la publicació dels volums successius de les seves *Obres completes* servirà aviat perquè encertin a llegir-lo com cal tots els lectors que encara no ho han fet i que la seva obra sense cap dubte demana.

Annex 8: «Sobre l'art de saber llegir», de Joan Fuster (*Serra d'Or*, XI, 112, 1969, p. 36)

Doncs sí: pràcticament pot assegurar-se que, durant quatre o cinc anys, la innocent clientela de Salvador Espriu ha viscut enganyada –i ben enganyada!– per les meves males arts. Aquesta mena de «corrupció de menors» literària, segons sembla, vaig perpetrar-la en el pròleg al volum *Obra poètica* de l'Espriu, que S. Albertí publicà el 1963. Amb una mica de retard, però no pas per això amb menys energia – «virtuosa indignació» en seria el nom–, ho ha denunciat en aquestes mateixes planes el professor Joan Ferraté, com ja ho deuen haver advertit els subscriptors de la revista. Confesso que l'acusació m'ha deixat bastant perplex. No em pensava haver arribat tan lluny en la insídia, ni de bon tros. I ara, per cerciorar-me'n, ple de dubtes i de remordiments, he volgut rellegir aquell paper. La meva memòria no és gaire sòlida, i potser em traïa... I bé: mal m'està el dir-ho, no em reconec «culpable». Tal com el professor planteja la qüestió, el quid seria aclarir si la interpretació «pessimista» de l'Espriu –la «meva»– és justa o no... M'afanyo a subratllar que aquesta interpretació, de fet, procedeix del senyor Pla, de Palafrugell. Jo no he fet sinó adherir-m'hi i prolongar-la amb alguna observació complementària. Fins ara, i amb perdó del professor, no s'ha escrit res tan clar ni tan penetrant sobre l'Espriu com l'*homenot* d'en Pla. En tot cas, a mi, l'anàlisi i el dictamen de Josep Pla em van semblar admirablement encertats, i m'hi vaig apuntar. No ho lamento. L'Espriu «lúcid i desolat», el lector pot «verificar-lo» a cada pas, poema a poema, llibre rera llibre, sense massa excepcions. Perquè, en efecte, hi ha excepcions. Podia no haver-n'hi? Joan Ferraté creurà que ha descobert Amèrica per exemple, quan ha ensopegat amb els versos de «Kherubim»: tímidament, em permetré recordar-li que, en la pàgina XIV del meu pròleg, els versos de «Kherubim» i implícitament d'altres, són presos en consideració. Tampoc jo no em mamo el dit, caram! Ara, això sí: hi són presos en consideració per «descartar-los»... Els símptomes són que el professor Ferraté ens prepara una altra, oposada, «interpretació» de Salvador Espriu. Hi veurem dibuixar-se un Espriu poeta de comunió diària, i definida la seva poesia com pura música celestial. Si no ho exagero –i si ho exagero és perquè el professor m'hi incita–, la cosa serà per a llogar-hi cadires... De tota manera, vull remarcar que, les «excepcions» al·ludides, no les descartava en el pròleg ni les descarto ací

per mera conveniència argumentatòria. Les «caracteritzacions» globals de l'obra d'un escriptor es basen fatalment en allò que hi podem trobar de «tònica dominant». Ignoro si això és un «dogma crític». Contra el que el professor Ferraté arribi a imaginar, jo no tinc «dogmes crítics»: els luxes acadèmics no estan al meu abast ni ganes. Però aquest punt resulta prou evident. Avui s'ha posat de moda la comptabilitat com a mètode crític, en literatura: ho he sentit dir, almenys. Puc sospitar que el mateix professor Ferraté s'hi dedica, ja que ell –i no jo!– deu haver comptat el nombre de jueus, d'egipcis i de grecs, o greguets, que surten en la poesia de l'Espriu. En el meu pròleg no hi ha censos ètnics, ni mai se m'hauria acudit de fer-ne. Es veu que Joan Ferraté s'hi ha entretingut, quan és capaç d'asserccions taxatives sobre el particular. Hauria estat més productiu, de cara al públic i en pla de polèmica, que el professor s'hagués molestat a fer computacions respecte al «sentit» dels poemes de l'Espriu: tants del cantó del «lúcid i desolat» –Pla *dixit*–, tants del cantó de la «comunió diària», com vol Ferraté. El balanç podria servir d'indici. I no seguiré endavant, perquè em fa angúnia d'especular «més encara» sobre les intimitats més precioses de Salvador Espriu. Ell no en té la culpa, i nosaltres no tenim dret a ficar-nos-hi... Sigui com sigui, davant l'investida del doctor Ferraté, em veig obligat a tornar-li la pilota, i a recomanar-li, com ell ens recomana, que, posat a llegir, llegeixi «començant pel començament, seguint pel mig i acabant al final». Pel que fa al meu pròleg, si més no, ho reclamo: és el que m'afecta. Cal saber llegir. El professor Ferraté hauria d'intentar saber-ne, ni que només fos per convalidar l'ofici que exerceix. I el català no és el grec clàssic! Per a un nadiu de Reus, el vocabulari i la sintaxi d'un nadiu de Sueca no han de ser tan enigmàtics que arribin a provocar-lo a la tergiversació sistemàtica. Si tergiversa un vulgaríssim català de Sueca, ¿què farà amb un text de Safo o de Píndar?... Vull creure en la incidència d'una ofuscació. D'unes quantes ofuscacions. Si al professor Ferraté li sembla una «poca-solta» allò de «la mala bava còsmica» que em comunicà l'Espriu, pitjor per a ell: la història de la filosofia és plena d'aquesta mena de formulacions, probablement més doctes o més sublimes, però no pas diferents. I que consti que jo, seguint Pla, invocava l'Eclesiasta. Si el professor Ferraté no ha vist que la meua explicació del «grotesc» esprivià –«titellisme» o com se'n vulgui dir– desemboca en el reconeixement de la «dignitat» de l'home pseudo-grotesc (pàgina XXXVII) i en l'alta estimació de la *Primera història d'Esther* que centra més d'una plana del meu pròleg, és que

pateix alguna malaltia dels ulls: convé que vagi a l'oculista. I si dedueix que jo he maquinat «erigir la imatge del [meu] poeta [= l'Espriu] damunt el cadàver de Carles Riba», significa que, no sols no hi ha entès res, sinó que hi ha afegit unes gotes de «mala bava», no precisament «còsmica», que no goso explicar-me. Tots tenim un moment estúpid amb la ploma a la mà, i vull creure, amb un bri d'indulgència, que el professor hi ha caigut: *aliquando*... La meva devoció per Carles Riba ha estat tan radical com pot ser-ho la devoció –«literària»!– d'un escèptic: o sigui, una raonable admiració. Franca, gran admiració, en definitiva. Ho certifica més d'un paper imprès, firmat per mi. D'altra banda, jo no sóc d'aquells, com sembla ser-ho el doctor Ferraté, que, per exaltar un escriptor, n'hagi de denigrar un altre. El meu concepte de la literatura, del món literari, de la convivència lletrada, és menys idiota. La «comparació» entre l'Espriu i Carles Riba no apareix directament, ni sobretot valorativament, en el meu escrit. El passatge que l'apressada lectura, o la ignara lectura, del professor Ferraté, ha pogut suggerir la «comparació», hi queda explícitament puntualitzat: pàgina XXX («No parlo ara de...»). Joan Ferraté s'ha resistit a comprendre-ho. La meva agressió a l'«humanisme» no va dirigida als professionals de les Humanitats, sinó als vells mites antropocèntrics, que justament l'Espriu eludeix. Antropocèntrics o antropoglorificadors. Tant se val... El doctor Ferraté ho ha encaixat com una diatriba contra els hel·lenoides de toga i de gabinet, gramaticals i retòrics. Riba era molt més que això...

Annex 9: «El lector diu...» (*Serra d'Or*, XI, 114, 1969, pp. 1-3)

Saber llegir, de Miquel Muñoz i Boscà

Sr. Director de *Serra d'Or*:

No em considero un iniciat en l'«art de saber llegir», però us asseguro que frueixo fent-ho en la revista que dirigiu, i he de confessar-vos que fins i tot sento una mica d'enveja dels vostres il·lustres col·laboradors, tot veient la meva petitesa.

Però avui m'he adonat que també algun d'ells són tan poc serens com jo. Perquè, en veritat, ¿cal reaccionar de la manera que ho fa Joan Fuster quan es veu ferit en la seva opinió?

¿No serà que el títol d'agnòstic eximeix de la caritat envers el proïsme?

¿O potser la nostra petitesa ens fa veure supèrbia en el que potser sí que és realment «saber escriure»?

I, a més, voldria aclarir que no ho dic mogut per sentiments de centralisme –tan arrelats en l'ànima barcelonina–, ja que també jo sóc d'ascendència valenciana.

Resposta de Joan Fuster

He de desenganyar el senyor Miquel Muñoz i Boscà: jo no sóc «tan poc serè» com ell, sobretot a l'hora d'escriure. L'article a què es refereix, vaig redactar-lo amb la màxima «serenitat». Si he de dir-ho tot, afegiré que vaig redactar-lo «con premeditación y alevosía», i valgui la fórmula que empra el Codi Penal per a distingir les circumstàncies agreujants de lucidesa i de càlcul. Lamento, doncs, que el meu paper pugui fer la impressió contrària. El senyor Muñoz i Boscà s'equivoca quan m'imagina «ferit en les meves opinions», perquè el tema realment debatut allí no era cap «opinió» –meva o no– concreta, o no ho era tant això com una sèrie de qüestions de fet, i entre elles, alguna imputació «ofensiva». Però tant se val. És molt possible que hi hagi més d'un lector escandalitzat, com el mateix senyor Muñoz i Boscà, davant el «to» més o menys incisiu d'una polèmica (to que, ho subratllaré de passada, també podia advertir-se en la nota de Joan Ferraté). Fa molts anys que, entre nosaltres, no hem practicat la «polèmica»: potser per falta de possibilitats materials, potser per falta de

motius o de gust. Ens havíem acostumat a creure que tothom estava d'acord amb tothom, i que les discrepàncies, ni que només fossin sobre punts de la més absoluta «innocència» –el «sentit» d'una poesia, per exemple–, havien de mitigar-se «per principi». No tracto de postular l'habitualitat del canibalisme literari, tot i que el risc hi és. Però «una mica» de desimboltura, ¿serà pecar contra la caritat o pecar de supèrbia? A tot arreu del món, una «polèmica» és una «polèmica», sense que per això es produeixi la ruïna de les famílies. I, de moment, passo per alt l'al·lusió a l'«agnosticisme» (que, en el fons, i des de l'òptica del comunicant, és ben poc «caritativa...»). Com que el senyor Muñoz i Boscà no és el primer ni l'únic a fer-hi insistència, no seria «just» encolomar-li el pes sencer d'una rèplica. Ajorno el comentari per a un altre dia i per a un altre lloc.

**Annex 10: «Sobre l'art de no saber llegir, i de queixar-se, per torna», de Joan Ferraté
(*Serra d'Or*, XI, 115, 1969, pp. 49-50)**

L'article meu que va publicar *Serra d'Or* el novembre passat sobre la poesia de Salvador Espriu ha enrabiad Joan Fuster. Ja hi comptava, fins a cert punt, però m'ha deixat una mica parat, ho reconec, la traca d'improperis que conté la seva rèplica, sense que contingui gaire cosa més: m'havia fet una idea de Fuster com un home lleugerament més articulat i, al mateix temps, prou expert, com a bon valencià, en trons i petards per comprendre que, de traques, la gent de Reus en sabem fer també de prou bones, quan convé. De fet, però, ja fa molts anys que no he posat els peus a Reus i que exerceixo, d'altra banda, l'ofici de professor que tan poc atractiu sembla que tingui als ulls de Fuster, i crec, doncs, que puc reivindicar el meu dret a usar de certa equanimitat i a jugar net, luxes acadèmics una mica teòrics, no cal dir-ho, però encara estimables, en lloc de deixar-me endur per una ràbia (que de fet no sento) tan espetegant i obtusa, com la que ha volgut exhibir Joan Fuster.

Fuster es queixa molt. Caldria veure si té raó:

1. Fuster ens diu que la seva interpretació de l'Espriu és la mateixa de Josep Pla, i sembla que ens inviti a inferir d'aquest fet que tot el que ell diu sobre l'Espriu no pot ser sinó encertat. Bé, potser és encertat (a mi no m'ho va semblar); però ¿de quan ençà ha estat convingut que Pla era una autoritat en crítica literària? I fins i tot en el cas que Fuster i jo convinguéssim en l'autoritat de Josep Pla, de quan ençà cap dels dos (i no parlem de tots els altres lectors de l'Espriu) s'ha compromès a acceptar l'autoritat de l'autoritat? Jo no, almenys: em sap greu que això hagi de fer patir Fuster, però no li reconec cap dret a queixar-se de mi.

2. Fuster sembla admetre que la meua interpretació de «Kherubim», «Oració en la teva mort» i «Lliure vol» és encertada i que, per tant, aquests poemes desmenteixen les seves declaracions en el sentit que a la poesia de l'Espriu no es parla mai ni del paradís, ni de la immortalitat, ni de Déu. Però ens diu que, aquests poemes i d'altres semblants, ja els havia pres ell en consideració, «per 'descartar-los'». Sí, però en nom de què? Això Fuster no ens ho diu pas: es limita a consignar que són excepcions; afegint, molt indignat: «¿podia no

haver-n'hi?». Francament, jo no ho veig tan clar: si hom convé que la poesia d'un poeta es caracteritza, al nivell de les conviccions últimes del seu autor, pel seu ateisme, no em sembla pas gens natural d'esperar que hi haurà, de totes maneres, unes quantes excepcions (d'aquelles que, com diria Fuster, «confirmen la regla»), en les quals el poeta es mostrarà potser partidari de la «comunió diària» (Fuster, no pas jo, *dixit*). Provi Fuster de trobar a Carner cap poema a favor de la gent de terra endins, o a Riba contra la Santíssima Trinitat, o a Joan Brossa contra els ribots i els martells. Ara, si es dóna el cas que en l'obra d'un poeta trobem un nombre més o menys gran de poemes que tot just semblen ateus al costat d'una altra sèrie de poemes que gairebé són del tot creients, i al mateix temps tota una colla de poemes que no es decanten per cap cantó o són decididament ambigus, ¿no fóra potser més just de deixar la qüestió indecisa, tan indecisa, almenys, com sembla haver-la volgut deixar el poeta? Això potser no farà del tot feliços els esperits simplistes, però Fuster no té dret a queixar-se de mi si li agraden les simplificacions.

3. Que li agraden, no cal dubtar-ne. Ell mateix ens ho diu: «Les 'caracteritzacions' globals de l'obra d'un escriptor es basen fatalment en allò que hi podem trobar de 'tònica dominant'». No dubti Fuster que això és un dogma crític, i dels més falsos, al meu entendre. Ja que, al meu entendre, el deure d'un crític, un cop ha trobat el que Fuster en diu la «tònica dominant» d'una obra, és el de descriure-la junt amb tots els seus tons i semitons, establint, dit d'una altra manera, l'escala completa de totes les seves valors. La fatalitat que obeeix el crític que es limita a descriure la «tònica dominant» és la del qui no vol fer feina; que no vol, doncs, llegir-se els autors començant pel començament, seguint pel mig i acabant al final. És una llàstima que Fuster no comparteixi els meus dogmes crítics, però no li convé queixar-se de mi, sinó més aviat de la seva fatalitat.

4. Fuster es meravella que jo hagi estat capaç de comptar tots els jueus, egipcis i greguets que surten a la poesia de l'Espriu fora de *La pell de brau*: li asseguro que hauria estat també al seu abast de fer-ho només que s'ho hagués proposat. I es queixa (i sembla sincer) que jo no m'hagi dedicat a «fer computacions» (suposo que vol dir «fer el recompte», però, és clar, ha sentit tocar campanes, i el català se li ha trabucat) dels poemes de l'Espriu que cauen, d'una banda, del costat «lúcid i desolat» (Pla *dixit*, segons sembla), i, de l'altra, dels poemes que cauen del costat de les «astúcies mitològiques» (Fuster *dixit*). Bé, si tant és

que Fuster insisteix, potser algun dia faré per al seu ús el recompte que demana, i l'hi enviaré privadament a Sueca: ara per ara, no tinc l'Espriu a mà. Li asseguro, però, que hi ha tot un llibre (*Final del laberint*) que, el dia que se'l llegeixi, no podrà sinó convenir amb mi que pertany a la segona categoria, de cap a cap. I noti, li prego, que és el darrer llibre de l'*Obra lírica* estricta, on es lliguen tots els temes iniciats a *Cementiri de Sinera* i desenvolupats en el curs de *Les hores*, *Mrs. Death* i *El caminant i el mur*. Fuster no es pot pas queixar que no sóc tan atent com es pugui als seus desigs, vistes les circumstàncies.

5. Fuster es queixa que a mi em sembla una dita més aviat poca-solta allò de la «mala bava còsmica», que diuen que va dir l'Espriu un dia de sol a la platja. Segons Fuster, «la història de la filosofia està plena d'aquestes formulacions», que són, afegeix, «probablement més doctes» (¿com la *Teodicea*, de Leibniz?) «o més sublims» (¿com el *Fedó*, de Plató?), «però no pas diferents». ¿En què quedem: són diferents o no? ¿I a qui li toca queixar-se, ara: a Fuster o a mi? Caldrà creure que Fuster ha fet un esforç per ser encara més «poca-solta» que l'Espriu (reportat per ell, que consti).

6. Fuster troba molt malament que jo no hagi vist que la seva «explicació del “grotesc” esprivià... desemboca en el reconeixement de la “dignitat” de l'home pseudo-grotesc... i en l'alta estimació de la *Primera història d'Esther* que centra més d'una plana», diu, del seu pròleg. Quant a l'*Esther*, que a Fuster li agradi o no, no té res a veure amb mi (i tampoc no té res a veure amb mi que li agradi o no la poesia de Ribà): per a mi, Fuster no és cap lector, sinó tan solament un «crític»; i és només en benefici dels lectors que jo vaig provar d'insistir en l'altíssim valor de l'*Esther*, tan clarament superior al de la poesia de l'Espriu. Quant a la «“dignitat” de l'home pseudo-grotesc», no queda gens clar què vol dir, ni tampoc què hi desemboca (Fuster s'ha embarbussat, evidentment), però en tot cas, que hi desemboqui l'«explicació» fusteriana o el «grotesc» esprivià, és ben curiós de constatar que, després que en el seu pròleg va descriure els seus arxi-enemics, els humanistes, en termes que s'apliquen més que res a l'Espriu, ara, en proposar-se de descriure l'Espriu, Fuster hagi ensopegat sense adonar-se'n amb un terme tòpic dels mateixos humanistes, terme que fa uns cinc segles va posar en circulació l'antropocèntric i antropoglorificador Pico della Mirandola: Fuster faria bé de llegir-se el discurs *de hominis dignitate*, si tant és que vol arribar a tenir una idea clara de qui són els seus enemics. Sigui com sigui, segueix sent veritat que Fuster va escriure en

el seu pròleg que, els «titelles» que viuen la vida, «l'Espriu se'ls mira sense compassió», quan és el cas que, com li vaig fer notar en el meu article, «si hi ha un motiu determinat indubtable de l'obra de l'Espriu... és sobretot la compassió»: la seva apel·lació a la «“dignitat” de l'home pseudo-grotesc» no l'absol d'haver dit exactament el contrari del que al meu entendre calia dir.

7. Finalment, Fuster assegura als lectors de *Serra d'Or* que ell no és «d'aquells... que, per exaltar un escriptor, n'hagi de denigrar un altre» (hem de creure, doncs, que va denigrar Riba gratuïtament), i dóna a entendre que jo, en canvi, pertanyo al grup en qüestió. Bé, potser sí (també tinc el costum d'obrir la finestra quan em sembla que l'aire a dins comença a ser massa pudent), però abans caldria que Fuster aclarís quin escriptor vaig denigrar, i, sobretot, quin escriptor creu ell que vaig provar d'exaltar (ja que evidentment no pot referir-se a Carles Riba, mort fa gairebé deu anys). ¿Qui, doncs, creu que em vaig proposar de posar en alt, al mateix temps que n'enfonsava un altre (sigui qui sigui)? Li agrairé molt que s'expliqui.

Annex 11: «Resposta a Joan Ferraté», de Joan Fuster (*Serra d'Or*, XI, 116, 1969, p. 49)

Contra el que Joan Ferraté pugui creure, sóc una mica difícil de fer «enrabiar». I quan m'enrabió, m'inclino a l'ús de fórmules d'una indecència verbal que ell no arriba a imaginar-se. Però no n'era el cas, ara, ni de bon tros. De més a més, ja estic acostumat –i molt– a suportar xàfeces com el que el professor Ferraté m'ha propinat, i de més fors encara: no em vénen de nou. Potser el professor no en té tanta experiència, i per això la rèplica deu haver-li semblat carregada d'uns «improperis» inexistents... Per cert que, si en referir-m'hi insisteixo a donar-li el títol de «professor», no és exactament per l'ofici que exerceix. Com a tal ofici, el trobo respectabilíssim. La meva designació prenia un accent irònic, i el conserva, per l'aspecte caricaturesc que Joan Ferraté en reflecteix. Tal vegada ell no se n'adona, però la seva és una curiosa actitud de dòmine, que disserta dalt la tarima i s'adreça a la clientela amb uns aires de superioritat ben curiosos. En la nota precedent, per exemple, en trobem mostres: retrets lingüístics –i podia haver-me'n fet molts més, sens dubte–, recomanacions de lectures, admonitòries, truculències erudites. El dòmine típic s'hi configura més precisament quan Ferraté s'aferra a argücies sil·logístiques incidentals (v. gr.: «En què quedem?...») o quan revela que no concep una opinió «crítica» sinó en funció d'«autoritat»: un *sorbonard* del segle XIV no ho faria més bé. I aquest «ofici» sí que no em resulta gens «atractiu»...

Però sospito que els lectors de *Serra d'Or* no trauran res en net d'aquest intercanvi de sarcasmes que Ferraté inicià i que jo tan cordialment he continuat. No seré jo qui l'allargui, doncs. Ara em limitaré a unes últimes puntualitzacions.

1. Josep Pla no és cap «autoritat», ni en crítica literària ni en res, afortunadament per a ell. Ni a mi se m'hauria acudit de conferir-li aquesta deplorable categoria dels escalafons selectius i selectes. I jo mateix, malgrat que Ferraté em vulgui concedir l'honor d'integrar-me en la seva confraria, tampoc no sóc un «crític». Ho he proclamat així, taxativament, més d'un cop. I se'n pot cerciorar, qualsevol que en tingui ganes, amb la consulta de la pàg. 285 del volum I d'allò que els meus editors i jo en diem *Obres Completes*. M'he deixat penjar l'etiqueta de «crític» perquè en aquest país, tothom qui escriu algun comentari de llibres és

considerat «crític». Si això, a Joan Ferraté, li sembla malament, ja s'ho apanyarà. No és culpa meva. I si, tractant-se de l'*affaire* Espriu, Josep Pla ho ha encertat o no, i jo de retop, és tota una altra història. Ferraté diu que no. Què hi farem!

2, 3 i 4. Quant al fons de la qüestió, ni Ferraté ni jo no ens en sortiríem, ara i ací, amb el poc espai de què disposaríem, i menys, amb les digressions que hi intercalaríem. De moment, l'espectador atent ja corre el risc de trobar-hi una mena de diàleg de sords. La direcció de la revista s'impacientaria davant una prolongació impertinent. I jo, aquests dies, tinc altres ocupacions. M'estimo més prendre la iniciativa, i, provisionalment, cridar: «Per a vostè el pollastre, professor!». I que ell, ara, amb el pollastre a les mans, ens obsequï amb un centenar de planes sobre la poesia de Salvador Espriu, per explicar-nos-la «des de dalt la tarima» com fins ara no ho ha fet ningú. I que sigui aviat... Humilment, per tant, m'afanyo a reconèixer que «no he volgut fer la feina», que no m'he llegit l'Espriu «començant pel començament, etc.», i que sóc víctima de «dogmes crítics», i damunt, «falsos»! Que Salvador Espriu em perdoni la barrabassada. He de suposar que Joan Ferraté es troba en les condicions oposades: amb la «feina» completa, la «lectura» exhaustiva, la carència de «dogmes», o si de cas, la possessió de «dogmes» celestialment garantits contra qualsevol tenebrós perill de «falsedat». Amb la tarima, el pollastre i això, el senyor Ferraté pot fer un enorme servei a la resignada multitud discipular...

5 i 6. Sobre el tema de l'«humanisme», Joan Ferraté és qui s'ha embarbussat, que no jo. És clar que, en tocar aquest punt, vaig cometre la ingenuïtat de creure que ell tenia alguna idea, potser només remota, dels papers que porto escrits i publicats respecte al particular. Es veu que no. Aquests papers seran miserables, però no pas escassos. M'estaré de comminar el professor amb un «Llegeixi'm, home!», perquè no m'agrada d'utilitzar el truc i perquè semblaria autopropaganda. De tota manera, m'ha fet riure molt la seva enèrgica invocació de Leibniz i de Plató. Podia haver-hi afegit més noms egregis. A la pàg. 148 de *Consells, proverbis i insolències* en trobarà el desllorigador, en dues ratlles: quant als fantasmes filosòfics, naturalment. No les transcrib ací perquè són popularment indecoroses. I renuncio a estendre'm en més precisions, quant al concepte d'«humanisme». Em restringiré a recordar que la «dignitat de l'home» pot ser afirmada –i jo crec que *cal que sigui* afirmada– per raons

i amb premisses molt diferents de les que tradicionalment ha sustentat la família picodellamirandoliana.

7. L'única cosa de l'article de Joan Ferraté que m'irrità –sense «enrabiar-me», tanmateix– fou l'acusació d'haver denigrat Riba. Era una acusació que no responia a la realitat, i ni tan sols a cap ambigüitat expressiva de part meva. Veig que ara la reitera, el professor. Però de la lectura del seu nou «plec de càrrecs» dedueixo que, les dues que l'ha formulada, no tenia davant seu el meu text. «Ara per ara, no tinc l'Espriu a mà», confessa. Temo que tampoc no el tingué quan redactà l'article que va obrir la polèmica. No vull repetir una altra vegada les meves protestes d'admiració per l'obra de Carles Riba. Són òbvies. Però la frivolitat del professor, en refiar-se de la seva memòria i d'algun apunt parcial, em sembla ben poc «acadèmica». No és per a acreditar un crític de tarima, amb pollastre o sense... I pel que fa a les intencions «denigratòries», no cal que jo m'«expliqui». El senyor Ferraté se les sap. I si no existien, pitjor encara: el fet denotaria una inconsciència poc seriosa. Sigui com sigui, en una persona de tantes preocupacions higièniques com ell, no estaria gens malament que es decidís a obrir la finestra de la seva pròpia habitació.

Annex 12: «Respons per Joan Fuster», de Joan Ferraté (*Papers sobre Carles Riba, Barcelona, Quaderns Crema, 1993, pp. 255-257*)

La desimboltura de Joan Fuster l'ha dut a un atzucac, i no té, doncs, res d'estrany que, abans de fer (per dir-ho amb el poeta) el catric-catrac final, s'hagi vist aculat a prova de propiciar-se'm enviant-me un pollastre que, quan m'arribarà, si mai arriba, donaré a un pobre, perquè jo no sóc Esculapi ni m'agraden els pollastres, però que de totes maneres agraeixo en tot el seu valor i fent-me càrrec exacte de la intenció.

L'afer, doncs, s'ha acabat. Cal dir que, quant a mi, ni tan sols havia començat, ja que no és pas al nivell del fons de la qüestió, l'únic nivell en el qual hauria pogut començar a interessar-me, que Fuster ha volgut dur la discussió, sinó tan solament al nivell dels gustos, les posicions i les circumstàncies personals: que si jo sóc de Reus mentre que ell és de Sueca; que si jo sóc un professor i ell és —o no ho és— un crític; que si a mi m'agrada Riba i a ell —amb certes reserves doctrinals— també; que si jo adopto l'actitud d'un dòmine i ell recorre, en canvi —ara, això sí: «con premeditación y alevosía»—, al to d'un carreter; que si jo em llegeixo els autors, fora de Joan Fuster, i ell no pas, i ara!, fora de les seves *Obres completes*; que si ell és un escèptic convençut quan és el cas que jo sóc —dit sense embuts— un ateu sense conviccions; i, en fi, que si ell atzètera mentre que jo atzètera atzètera. Ara, per bé que no m'ha interessat, no hi ha cap mal a admetre que la discussió m'ha divertit i que voldria que hagués divertit també als lectors de *Serra d'Or*. Tanmateix, doncs, potser tampoc, ni els lectors ni jo, no hi haurem perdut res.

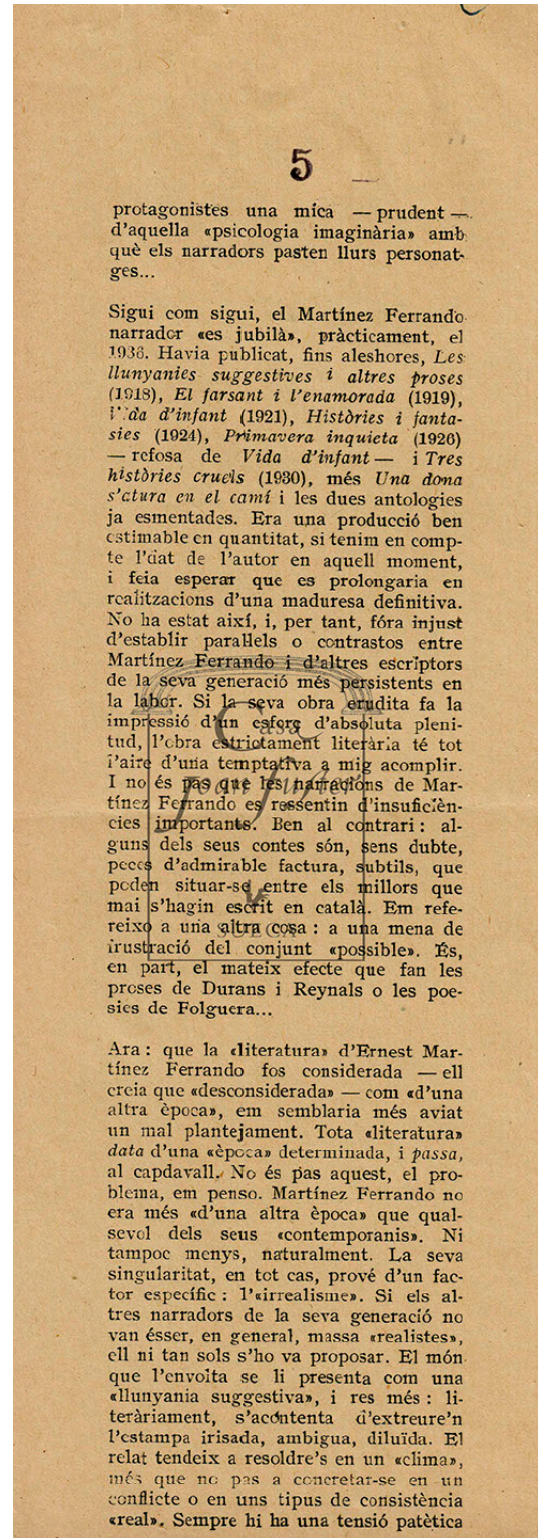
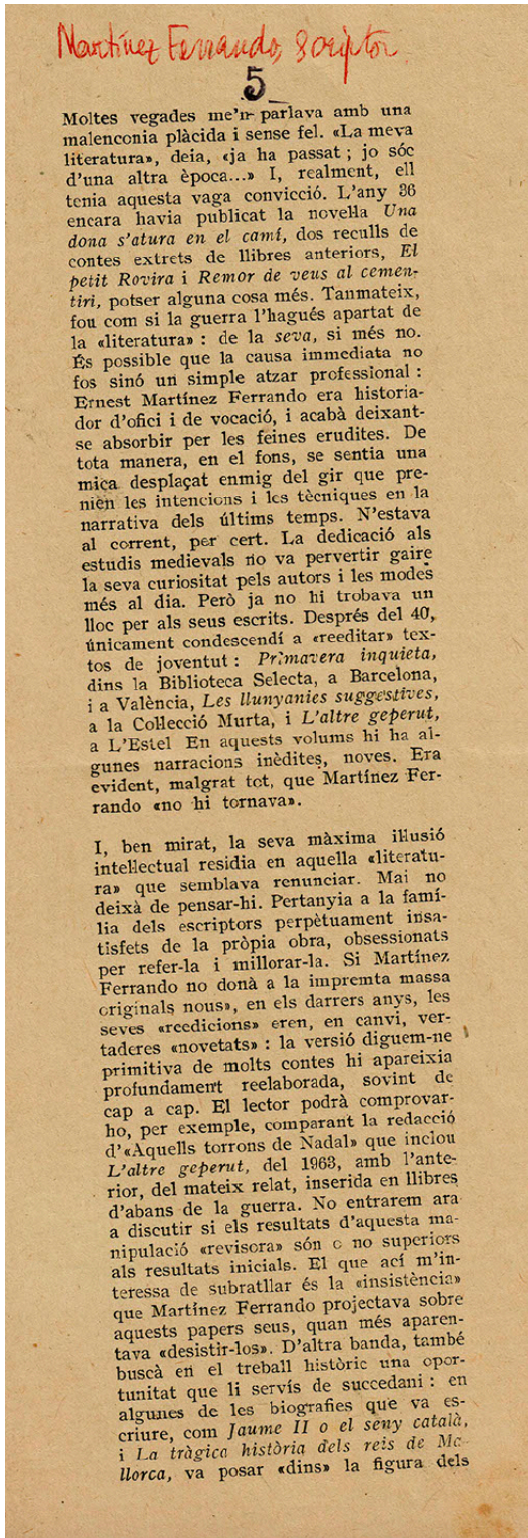
Com que, d'altra banda, els lectors no són uns beneits (o almenys no ho són tant com ho semblen ser massa sovint els escriptors), no crec pas que calgui que m'allargui a puntualitzar que res del que Joan Fuster, tan desimbolt amb els fets com de maneres, ha volgut imputar-me (sense donar, però, mai el fonament de les seves imputacions, ni tan sols voler explicar-se) no s'acosta ni de lluny a la veritat. No és pas, doncs, veritat que jo prepari cap estudi de la poesia d'Espriu, ni de cent pàgines ni de deu ni una. Espriu, ja se l'han estudiat Fuster i Castellet, cada u per on l'enfila, en un nombre considerable de pàgines, i Joaquim Molas en un article molt més curt, però força bo, que segons sembla ja va sortir a

Serra d'Or i que jo no he llegit sinó ara, traduït al castellà, en un volum de la col·lecció El Bardo. I és que, per molta cura que jo posi a llegir-me els autors començant al començament, seguint pel mig i acabant al final, no cal creure que ho faig per guanyar-me la vida o satisfer la vanitat de ningú escrivint sobre ells: em basta d'haver-los llegit. Això, evidentment, en Fuster no és persona que ho pugui entendre, però, això rai!, ja ho entendran els lectors.

Quant al fons de la qüestió, si queda algú que encara se'n recorda, ja el mateix Espriu va dir no fa gaire (exactament el 12 de l'abril proppassat) gairebé tot el que calia en una revista d'anuncis que surt a Barcelona, i no em toca d'afegir-hi res.

Prou, doncs: obrim les finestres (cadascú la seva), i qui no tingui finestra que suri a fer-se un *despojo*, com diuen a Cuba, que és el meu país. Però abans d'acabar, i amb la bona intenció que quedi tothom ben empudegat, no m'estaré pas de citar una sentència molt sàvia i no gens impertinent en el nostre context. És de Ludwig Wittgenstein, i no la tradueixo perquè, per dir-ho un altre com amb el poeta, «és evident per al meu respecte que els meus possibles lectors no ho necessitaran». La sentència diu: «Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen». Apa!

Annex 13: Galerades de l'article «Martínez Ferrando, escriptor», passades per la censura. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya. Número d'identificació 17254.

5

que s'hi esfuma, punyent però grisa, i de la qual emana un lleu no sé què líric, difícil de puntualitzar. De vegades és una punta d'humor allò que hi sura: un humor piadós, afable, desproveït de reticències, innocent, «poètic» en definitiva. Martínez Ferrando havia qualificat de «poemes» els seus contes, i el mot és vàlid. No són pas els «poemes en prosa» habituals, verbaloides o simplement enginyosos, sinó «narracions» autèntiques. Tanmateix, l'anècdota narrada hi queda reduïda a suport d'un gràcil mecanisme «emotiu».

La «realitat» hi compta, és clar. Però només en tant que «llunyania», i pel fet d'ésser «suggestiva». ¿Qüestió de «temperament»? Els qui li fórem amics sabem que Martínez Ferrando era un home poc lliurat a les seduccions abruptes de la «vida». Alguna notícia de la seva intimitat biogràfica ens en recel·laria el perquè. I potser en el pròleg a la primera edició de *Primavera inquieta* trobaríem, referida a un infant genèric, un esbós d'explicació relativament acceptable. Quan, de vegades, el petit és las de llegir, abandona el llibre sobre els genolls», escriu: «els seus ulls enlluernats per les visions interiors descansen l'esguard en la penombra, i aleshores, a través dels murs, li arriben del carrer, esmortuïdament, les remors de la vida, d'aquesta vida complicada, misteriosa, que vibra i batega al seu entorn...» Si fa no fa, i amb totes les reserves pròpies del cas, la «descripció» podria ésser-li aplicada. La gent i les coses, ell les veu — les entreveu — a distància, com un espectacle que ha d'intentar de comprendre des de la seva soledat. I comprendre'l és omplir les escenes amb una palpitació dramàtica «inventada». La silueta d'una dona trista, la timidesa d'un noi, el gest d'un clown o d'un geperut, el retir d'uncs monges candoroses, li basten per a fantasiar sobre una història. I les seves són, en general, «històries cruels». Perquè la «vida» és sempre «cruel», quan s'observa des d'una soledat.

Potser tampoc no podia ésser «realista» per alguna altra raó. Martínez Ferrando no va tenir mai, de fet, una «radicació» social clara: valenciana resident molts anys a Barcelona, no arribà a integrar-se enlloc, i si la seva societat d'origen se li convertia en record estilitzat — la València de principi de segle —, la societat on s'instal·lava continuà ésser-li una mica estranya o impenetrable. La majoria dels seus contes són, per això, de localització imprecisa, i no la necessiten. I molts dels que tenen per ambient

5

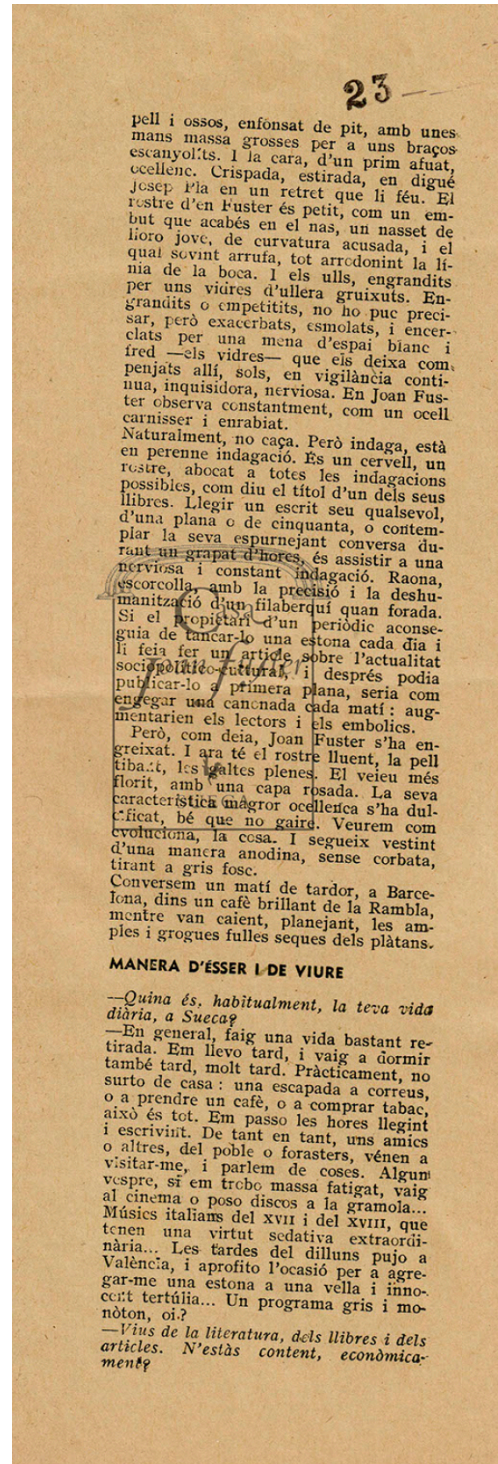
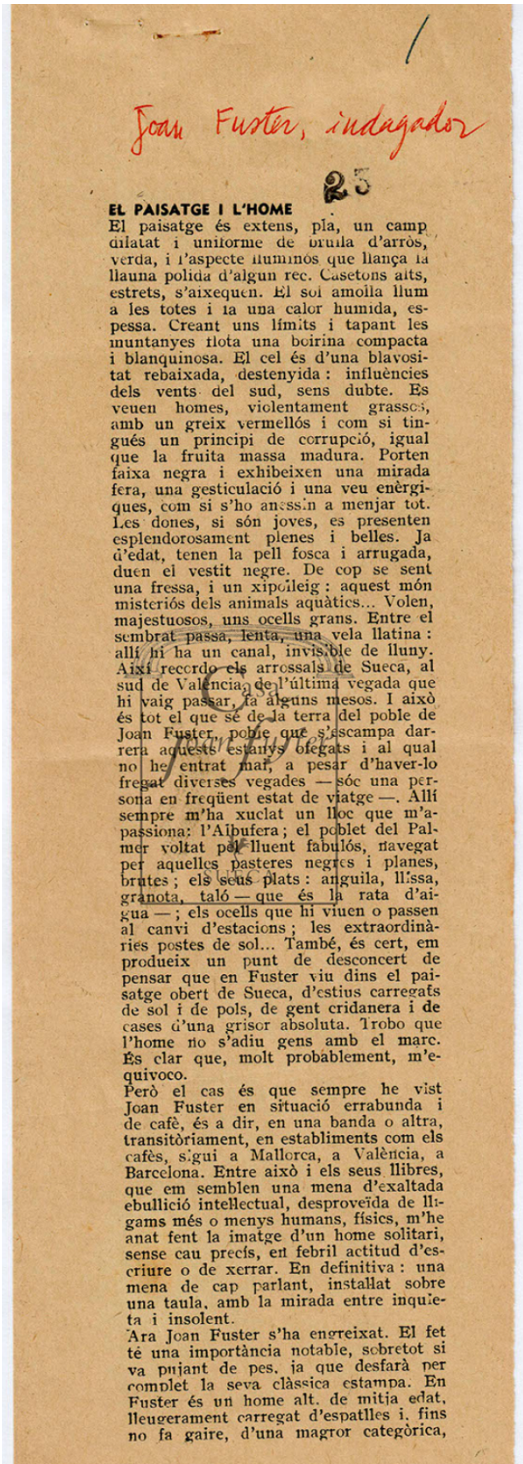
un punt definit corresponen a una València reconstruïda amb dolços residus de memòria. Martínez Ferrando enyorà intensament la seva ciutat natal, els paisatges llaurats que l'envolten, el to elegant i familiar de la mòdica burgesia que l'habitava. La València moderna és una població sense literatura: sense una literatura que la reflecteixi «com a societat». En el XIX encara va tenir un Blasco Ibáñez i un Eduard Escalante, que, en castellà o en dialecte, van llegar-nos-en un retrat fragmentari però útil. Martínez Ferrando hauria pogut sumar-s'hi. O no: no podia sumar-s'hi. Per a ell, València era només un record reminiscent i una nostàlgia demorada. I en els seus llibres, València és això, exclusivament això. El «buit literari» de la capital del País Valencià continua incancellat.

En un panorama de les lletres catalanes del segle XX, el nom d'Ernest Martínez Ferrando ocuparà sempre un lloc distingit: no cal dir-ho. En l'àrea cultural valenciana, ell i la seva obra tenen de més a més, un valor excepcionalment significatiu. És un dels escassos escriptors vernacles que, després de Teodor Llorente, han traspassat la frontera regional. Optà pel català ben d'hora. En la tria idiomàtica l'havien precedit els seus germans Eduard i Daniel. Eduard Martínez Ferrando fou un periodista batallador, esmolat en les polèmiques, de gran voluntat política dins el valencianisme des dels temps de la Solidaritat. Daniel era poeta: publicà els seus versos amb «pòrtics» amistosos de Rusiñol i Maragall, i Joaquim Folguera els hi comentà en un article particularment vivaç i digne d'ésser rellegit per molts motius. Ernest s'ajustà a norma fraterna. I mereix d'advertir-se el fet que els Martínez Ferrando havien nascut en un llar de llengua castellana: no sé si el pare o la mare era *xurro-xurret*, deia ell, el contista, amb la tendresa del diminutiu. El cas, tanmateix, no és inusual: no ho fou en l'etapa de la Renaixença, ni després, ni avui. Entre les múltiples paradoxes de la situació valenciana, aquesta té una indiscutible constància: el «rescat» lingüístic, a nivell literari, d'indígenes castellanitzats.

5

A escala local, Ernest Martínez Ferrando representà un dels primers intents de fer «literatura en valencià» en termes de «normalitat»: això és, sense cedir als tòpics del pintoresquisme autoctonista. El seu germà Daniel encara els va conrear — amb més bona fe que fortuna —, i precisament Folguera li ho lloava perquè creia endevinar-li un ressort d'agitació ètnica» eficaç. Ernest Martínez Ferrando anava per un altre camí, i el mateix Folguera l'hi va encoratjar potser contradient-se. Tant se val. El ha estat un exemple insigne per a les generacions valencianes posteriors, en aquest aspecte: el d'una «normalitat» literària implícita en l'idioma del país. Es proposà d'escriure «literatura» normal, en una «llengua» normal, i dins l'únic «context lingüístico-literari» normal que pot existir per a un valencià fidel. Ho feia des de Barcelona. Però ho feia també des de la seva València nutricia, on tenia posats el pensament i l'última esperança, i on ha volgut morir. Un dia li haurem de rendir l'homenatge que ara, en les necrologies improvisades o tortuoses, li ha estat regatejat, tant a València com a Barcelona. El petit clos intel·lectual valencià, sobretot, l'hi deu. I aleshores, més que del literat i de l'erudit, caldrà parlar de l'home que tant i tant calladament va col·laborar a l'edificació d'una nova tradició creadora. En parlarem amb el màxim elogi: l'elogi dels agraiats. — JOAN FUSTER.

Annex 14: Galerades de l'entrevista de Baltasar Porcel a Joan Fuster, «Joan Fuster, indagador», passades per la censura. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya, amb la carta d'Antoni de Rosselló. Número d'identificació 17245.

23

—No em lamento de la meua manera de viure, és clar. Tampoc no et diré que sigui excessivament del meu gust. Sento una gran passió pel treball intel·lectual, potser una mica neuròtica i tot, i això m'aguanta. Però, de fet, aquesta professió, almenys tal com jo haig d'exercir-la, resulta penosa i exigent... Em guanyo la vida escrivint, sí. Afirma que m'hi guanyo «bé» la vida, seria un pur sarcasme... Tu ja saps que les tarifes del ram soien ser baixes i que els llibres es venen poc. Cal pensar molt per a sortir del pas... Per això he confessat públicament més d'una vegada que m'agradaria de ser ric. Ironies de banda, l'ofici d'escriptor, com a tal ofici, és, ara i ací, una temptativa il·lusòria. Certament, jo cobro pel que escriu, però, què escriu, i quant haig d'escriure per a passar el mes?... Una gran quantitat de papers d'encàrrec, un treball semblant al d'un mecànic o un funcionari: misèries de la societat capitalista! Què hi farem!

—Quina opinió en té, de tu, la gent del teu poble?

—No ho sé. Realment, no arribo a imaginar què poden pensar de mi els meus paisans. Sueca té uns vint mil habitants, i potser només una dotzena deuen estar al corrent del que jo faig, en termes d'una certa exactitud. Sospito que la resta en té una idea vaguissima, si és que és digna de tenir-ne alguna. Dels meus llibres, a Sueca, se'n venen entre deu i vint exemplars per títol. Potser del *Raimon* se n'han venuts uns quants més, però no per mi, sinó per Raimon... La xifra no és desdenyable, tenint en compte les circumstàncies locals... De tota manera, si vols, podem fer un càlcul aproximatiu de l'opinió que de mi tenen els veïns del meu poble. Els capellans creuen que sóc el dimoni, amb cua, banyes i olor de sofre; el petit nucli «almogàver», compost de criatures entusiastes, sosté, per contra, que sóc l'Esperit Sant; a l'Ajuntament em consideren una hipotètica «glòria municipal», però amb reserves; les altres forces vives, respectuoses amb la lletra impresa, i al mateix temps poc inclinades a la lectura, no saben què dir... La majoria del cens electoral, tanmateix, se'n toca el nas, i fa ben fet.

—Aquesta febror intel·lectual teua, la passió econòmica, el cognom Fuster, aquesta mena de croada d'un sociopolític messianista que portes, tot plegat em fa creure que ets un producte de la vella raça jueva. ¿Existeix la possibilitat?

—Jueu? Potser sí. No se sap mai... Don Vicent Blasco Ibàñez deia (ell o un personatge de novel·la seva, tant se val) que, en aquest país, tothom té en la seva ascendència directa un jueu, un mico o un frare. L'embolic ètnic, a les nostres latituds, és sensacional... Personalment, no em desagrada gens la suposició de tenir sang hebrea: al capdavall, els jueus són una raça molt acreditada.

—Tens fama de no saber apreciar el menjar, d'engolir els aliments sense cap casta de sensualitat. Es així? ¿Quin menjar et serveixes?

4

23

—Jo, de natural, menjo poc. De vegades, els meus companys de taula, sobretot si el material servit és bo, o car, interpreten la meua actitud com una manca de interès sistemàtic davant plats que mereixen elogis i devoracions hiperbòliques... No, no. No sóc insensible a les delícies gastronòmiques, encara que les meves potser queden molt condicionades pels hàbits domèstics. Si em demanaves quina mena de menjar m'estimo més, et contestaria que el que feia la meua mare, es a dir, la cuina popular del meu poble: uns arrossos de constitució modesta, elementals, impossibles d'industrialitzar a restaurants, amb un grapat de panses i una cabeça d'alls; unes anguies i uns pocs cigrons; unes bledes amb una mica de bacallà... Són solucions pobres i de pobre, que un *gourmet* experimentat es miraria amb un menyspreu sardònic o displicent. Estic disposat a reconèixer que el meu paladar és inexpert, primari, poc civilitzat. Però, poc sensual?...

—Quan a vins i licors, ¿quines relacions hi tens? Sobre el conyac, crec que tens posicions prou contundents.

—La Sagrada Escripura ja ho diu: «El vi i la música alegren el cor de l'home.» I és curiós; davant aquesta preciosa formulació d'obvietats inviolables, hi ha molts ciutadans que accepten —no gaire, malgrat tot— l'homostedat de la música. Queda un rebuig virtuosament l'eficàcia de l'alcohol etílic... Si l'animo a proclamar la teua afició resoluta per Albinoni, Corelli o Vivaldi, aconseguiràs un alt respecte entre les teves amistats; si insisteixes massa a demanar racionis de whisky o de conyac —ni que sigui del Penèdès— en una reunió barcelonina de lletraferits o homes de negoci, corres el risc de perdre el prestigi... Són les coses de la vida... El noranta-nou per cent de les persones serioses, de Barcelona, que jo coneix, és clar, són ex-minyons de muntanya o tenen úlceres d'estómac, o alguna viscera alterada, o por que no se'ls alteri... Oh, ja pots parlar amb ells de Kafka, i fins i tot de l'Arètino; però sí, mentrestant, beus quatre glops de qual-sevol líquid espirotuós, començaran a dubtar de tu. O et miraran amb commiseració. Pacència!... Bec amb una certa, o incerta, discreció, segons les llunes. I fumo molt: fumar i beure són formes de «companyia» per a un solitari... Un dia, el meu cos cedirà, i, bé un càncer, bé una cirrosi... Però, ¿què vols que et digui? D'una cosa o altra hem de morir.

—¿Podries fer-me una definició del teu caràcter?

—Pocem que sóc bastant volenterós, una mica estoic, relativament desconfiat, o irònic, poc decidit en certs moments, nerviós, sentimental a estones, impertinent de vegades, liberal, o si no, enronat, curiós «de omni re scibilis», amic dels meus amics, pacífic, tenaç... Això d'«interdefinir-se» és difícil.

—Has llegit, llegeixes molt. ¿Podries dir-me quins autors, així, a l'engròs, han influït en tu o t'han agradat més?

—No sabria precisar-te quins han «in-

23

fluït més en mi... Com a màxim, puc dir-te que, quan els llibres actuals o especialitzats arriben a cansar-me, torno sempre a tres venes devocions franceses, per aquest ordre: Montaigne, Rabelais, el *Dictionnaire philosophique portatif*... Son coses passades de moda, i, més que enlloc, entre nosaltres. Entre nosaltres, segons m'informen, les noves generacions llegeixen Saint-Exupéry, Simone Weil, Bernanos, Peguy... Pura Edat Mitjana... Jo, ammenys, oscillo entre el XVI i el XVIII. El XVIII, ja va subratllar-ho Eugeni d'Ors, és l'època més allunyada de la Prehistòria que mai —fins avui— hagi viscut la humanitat... Home, l'Ors! Me'n descuidava... Fes constar que l'he llegit molt, i que considero el *Glossari* com un dels esdeveniments més importants de la cultura catalana, un dels quatre o cinc importants d'encà de l'abat Oliba...

LA PRÒPIA OBRA

S'ha aixecat un ventot glaçat, polsegós, i les fulles prenen un vol esvalotat i incert. En cau una sobre la taula i, mentre en Fuster parla, la vaig trencant a trossets. Cruix. En Fuster escup indagacions, una quantitat fora de mida, matisant, gratant, afirmant. Fuma com un carreter i tabac ros. Beu conyac adallis: dues, quatre copes, minces copes de cafè. Fa vuit o deu anys, a Mallorca, jo també en bevia, amb en Tomeu Fiol, un poeta altot i de versos contundents. Ara em cau dins la panxa com una pedrada. Vaig prenent coses disperses i potser absurdes: un xerès, una aigua tònica, un campari... Déu sap fins quan xertrarem.

—La teva carrera literària ha estat una marxa abrandaia, rutilant, i en mes o menys deu anys l'has convertit en el primer assaigista català d'avui. No crec que el fet tingui dubte. Diques: ¿crecs que la teva situació geogràfica —Sueca, València— ha estat una rêmora o un avantatge per a la teva carrera?

—El fet de ser «valencià» ha condicionat, sí, la meua «carrera d'escriptor»: en pro i en contra, simultàniament. En pro, perquè un valencià que escriu en català fora dels Jocs Florals és encara una «ara avis», o poc se'n falta, i això, a Barcelona, desperta simpaties i efusions automàtiques, ben sovint desproporcionades al valor real de l'individu en qüestió. Un valencià que escriu en català. Mare de Déu! Encara hi ha fe, a Israel! Ajudem-lo, fem-li cas, convidem-lo a sopar... A Barcelona hi ha gent que em convida a sopar perquè sóc valencià. Si fos de Terrassa o de Figueres, m'hauria de pagar jo el cobert... Però, per l'altre cantó, viure habitualment apartat de Barcelona —i jo ho haig de fer per raons familiars ineludibles— és una rêmora per a un escriptor català que vulgui treballar com cal. A tot arreu passa el mateix: la capital literària del país constitueix una plataforma decisiva per a aquesta mena d'activitat... Jo faig tres o quatre viatges anuals a Barcelona, de cinc o sis dies cada vegada. De més a més, haig d'aprofitar sempre alguna excusa remu-

23

nerable, com és ara donar una conferència o formar part d'un jurat, a fi que l'excursió no em costi massa diners de la butxaca... Quant a la marxa, no ha estat «abrandaia», certament. Ni fàcil. Potser la meua timidesa rural, que encara no he perdut del tot, m'ha impedit de fer més camí... Potser també la mena de literatura que jo faig tampoc no pot tenir una repercussió extensa, ni ràpida... En fi...

—¿Quins llibres tens a punt de publicar, i en quins treballes ara?

—Sempre tinc un llibre a punt de publicar. No hi ha més remei... Ara acabo d'enllestrir uns capítols d'història de la literatura catalana contemporània: vora sis-centes quartilles holandesa, des de Maragall fins als nostres dies... Hi ha en tràmit l'edició de dues traduccions: *L'estrany*, de Camus, i *Fontamara*, de Silenc. I fa un parell de dies que he lliurat a l'editor un pròleg, que m'agradaria que fos llarg i exhaustiu, o relativament exhaustiu, si val l'expressió, per a les *Obres Completes* de Josep Pla. I més coses: la meua part de la *Història del País Valencià*, una visió de les terres valencianes segons les varietats comarcals, unes grans pàgines per a la *Història de Catalunya* que dirigeix Joan Reglà... Però allò que més m'interessa són els «meus» llibres, aquells llibres que no tenen el peu forçat d'un encàrrec, i que responen a una lliure determinació personal. En preparo dos, de moment: *Gent*, que incloufa uns quants papers de memòries i opinions meves, relatius a fets i individus d'una certa importància i que jo haig conegut, i *Discursos sobre la dignitat humana*: aquest títol et semblarà pedant. Jo hauria volgut fer-lo més pedant encara: una cosa així com «De dignitate hominis libri tres»... Es tracta d'unes elucubracions sarcàstiques sobre temes barbutos i solemnes.

—Del conjunt de la teua obra, des de l'assaig fins a les guies, passant per la crítica i la història, n'estàs satisfet?

—Estar content del que un hom ha escrit... ¿Es que tu estàs content de la teua obra? De tot el que porto publicat, i és ben poc, no estic descontent de *Nosaltres els valencians*, ni, a un altre nivell, d'*El País Valencià*. Són llibres que han tingut una utilitat clara, immediata: han obert els ulls als uns, han irritat els altres, i en general han servit perquè els valencians, i els catalans de les altres regions —alguns, és clar—, s'hagin plantejat problemes que semblaven soterrats... D'altra banda, no estic tampoc descontent d'obres com *Judicis finals*, *Diccionari per a ociosos*, *Causar-se d'esperar*, *Figures del temps*... No és pas que jo consideri que són textos amb una transcendència segura: ni de bon tros! Però reflecteixen les meves opinions... I jo sóc les meves opinions... Els estudis d'història o de crítica literària no nasquen de ser, em penso, una manifestació de bona fe: simples apunts de l'lector ben intencionat i inquisitiu.

23

—A vegades t'ha estat retret d'ésser un cescèptic ple d'ironia corrosiva, malgrat tenir una intenció moralitzant —no clerical, és clar—, i que aquesta mena de sarcasme destructiu és una falla greu en la teva obra. Què et sembla, a tu?

—Sóc lleugerament càustic, a l'hora de parlar i d'escriure, ho admito. Però em nego a acceptar que això sigui una «falla greu» de la meua obra. Ben al contrari: és un ingredient de la meua obra. Ni defecte ni virtut: una «característica». Si desplau a un determinat sector de lectors, mala sort! Sóc el primer a lamentar-ho i a patir-ne les conseqüències... Però observa una cosa: no sóc un «corrosiu» sistemàtic. Les meves «malignitats» s'adrecen a dianes molt concretes, ben triades... D'altra banda: en un país com el nostre, tan brut, tan timorat, tan carregat de prejudicis, una cura de sarcasme sempre serà, vingui d'on vingui, una operació higiènica. Una passada de detergent...

—¿Es possible de fer un esbós de les teves línies de pensament més gruixudes? Em refereixo a una possible filosofia o manera justeriana, així com ho trobem en l'Ors, Joan Alcover, Maragall, Gabriel Alomar, Carles Riba, Josep Pla, etc.?

—Sí, que és possible. Però si ningú s'entretenia a definir-les, s'enduria una gran desillusió. Hauria descobert un esquema de pensament d'escassa originalitat. He estat els noms de tres padrins meus: Montaigne i els altres. Te'n podria confessar alguns més. Estimo que els meus punts de vista sobre les qüestions bàsiques són d'una vulgaritat òbvia, d'un sentit comú maquina. Raonables: ve'l ho aquí. De vegades em sorpren de comprovar que hi ha gent que no pensa com jo... Deuen ser folls...

LA CULTURA CATALANA

Escoltant en Fuster, recordo quan el vaig conèixer, ja fa alguns anys, a Formentor de Mallorca, en un llarg i caòtic congrés internacional de literats. Bé: Joan Fuster no obrí la boca, no contribuí en res a la «brillantes de los actos». ¿Per què no feia de fura, allí també, indagant sense parar? Scspito que en Fuster és un positivista, o un realista, com se'n digui, i que grata exactament allí d'on creu que s'ha de treure un profit segur per a ell i el seu país. Continuem.

—En els nostres primers cent anys de Renaixença, vull dir de «cultura organitzada», ¿quins autors et semblen més importants, certaderament importants, per la qualitat literària i el pensament?

—Aquests cent anys han pogut ser el que han estat perquè hem comptat amb la xamba d'una dotzena llarga de grans personalitats. Els noms, ja els saps: són els que tothom citaria, de Verdguer a Riba. Ara és moda d'insinuar displicències sobre Joan Maragall, sembla. No ho acabo de comprendre. Això són coses que estaven bé a l'època de l'Ors, però avui! He discutit amb alguns antimaragallians furibunds, i em feien el mateix efecte que m'hauria fet

23

un antillista o un antihoracià. La «falta de sentit històric» és una malaltia molt estesa... D'autors catalans dels nostres dies que mereixin el qualificatiu d'«excepcionals», n'hi ha ben pocs. Jo n'encapçalaria la llista amb l'immargescible Carner: per què no? I hi afegiria Josep Pla, i Pere Quart, i Salvador Espriu i... i Llorenç Villalonga, naturalment!

—¿Com veus l'actual situació de l'assaig català?

Només hi ha una espècie d'assaig que entre nosaltres ha tingut i té una certa vida: l'assaig «literari», literatura sobre literatura, crítica i estudi, meitat i meitat. Carles Riba en fou un mestre; Serrahima, Tasis, Diaz-Piaja, i avui, Triadó, Castellet, Molas, i algú més, s'hi dediquen amb una admirable sagacitat. Eugeni d'Ors tenia una altra gamma d'interessos intel·lectuals: el seu era un altre tipus d'assagisme. L'Ors no ha tingut successors en l'ofici. Podien haver-ho estat Crexells o l'inefable senyor Estelrich. Però, no. Ferrater Mora només d'una manera incidental pertany a la nostra literatura. Els seus llibres sobre el «problema» del país, com el de Vicens i Vives, són una sublimació, una «intel·lectualització», de la rama política de l'assaig, que en altres temps va ser bastant irònic. Molts papers de Josep Pla són també assaigs.

—¿Tu, com t'hi figures, en aquest panorama?

—Jo... No sé... Els meus assaigs són la mena de literatura que m'agradaria de fer, sense interrupció: coses com el *Diccionari per a ociosos* i el *Causar-se d'esperar*... Dubto que això interessi la gent. Ho troben arívol, o bé massa complicat, no ho sé. El públic prefereix els pamflets i els devocionaris: no l'assaig, ni tan sols la novel·la. Escriu i publica una novena a santa Rita de Càssia o a sant Carl Marx, i veuràs com esgoten l'edició en un tancar i obrir d'ulls. Diuen que aquest és el país del «seny», del «botiguerisme», de la cautela sistemàtica. Mentida! És un país de «fervorosos».

—¿Creus que, en conjunt, és plausible la situació de la cultura catalana d'avui?

—No ho crec. Des d'un cert punt de vista, resulta impressionant, confortador, optimista, veure tot el que s'ha pogut salvar i tot el que s'ha creat de nou, i la voluntat de continuar que això significa. Si tens en compte les circumstàncies, el saldo és prodigiós, en quantitat i fins i tot en qualitat. Però la «situació», objectivament, em sembla fosca, vacil·lant, deplorable. La literatura catalana, en concret, viu en una estranya precarietat. La «literatura» no són, solament, els escriptors: són, també, uns lectors. Aquests lectors són ben pocs. En el nostre cas, el problema comença perquè són pocs els lectors en la pròpia llengua, encara que s'hagi avançat molt en els últims temps.

—Amb tot, mira quina eufòria editorial no circula ara, per aquí...

—Aquest «boom» de l'edició en vernacle ho demostra: dins uns límits estrets, els progressos són perceptibles. Ara: un lector en català no és encara un client de la literatura catalana. Fem aquesta distinció perquè aclareix certes coses... Caldria tenir xifres a l'abast de la mà per a seguir la conversa. El mercat s'alimenta de traduccions. I no crec pas que sobrin traduccions; per contra, encara no en fem prou... Tanmateix, hi ha un dèficit escandalós d'autor indígena. Els editors van darre el duro, de no perdre'l, si més no; potser si no accepten més originals autòctons és perquè no es venen com ell tenia dret a esperar... Aquesta anomalia és tenebrosa. Analitzar-la ens ocuparia unes quantes hores. Al pas que anem, tot quedarà en uns quants llibres en català, molts llibres en català possiblement, però amb l'evaporació absoluta de la literatura catalana. I pobres de nosaltres, si arribem en aquest extem!... Hi ha moltes formes de provincianisme... La culpa? Dels literats, en part, d'acord. Però també dels lectors. I no ha de servir-nos de «consola» saber que en castellà també són minúsculs els tiratges i que hi dominen les traduccions... Tot ben sospesat, a la llarga, la literatura està pitjor que ací, per bé que ells no se'n adonen... Ja s'ho apanyaran: nosaltres hem de mirar per nosaltres.

—Després del Noucentisme, ¿com definiries la marxa de la cultura catalana? ¿Creus que cap altre moviment posterior ha tingut la importància d'aquell? UECA

—Després del Noucentisme no hi ha hagut cap «moviment» seriós dins la literatura catalana, o dins la cultura catalana, com vulguis... Però el Noucentisme acaba en Riba, almenys... Encara hi ha molt de «noucentisme» flotant en l'aire, a Barcelona. Les discrepàncies del Noucentisme no han tingut coherència, ni podien tenir-ne, ni calia que en tinguessin. ¿Quin «moviment» pot apuntar ara, en el nostre horitzó? ¿El del «realisme històric»?... Ja m'agradaria! Sigui com sigui, no hi ha res definit. Tampoc en les altres literatures no hi ha moviments perfilats...

Podríem seguir conversant, potser fins demà o demà passat. Joan Fuster, indagador... Però posem punt final i treballlem algunes hores més pposant-ho tot per escrit, a fi que adquireixi la solidesa de la reflexió, ultra la frescor de la improvisació. Després anem en una taverna llarga i fumosa i peguem quatre mossegades: mitja perdiu amb col, priorat sec, un crocant. Potser ens ho hem guanyat, penso. Deixo en Fuster, que continua el seu periple barceloní de conversa constant. Rambla amunt, vaig veient les boques de «metro» que amollen enormes quantitats de gent en va a la feina, apressada, amb expressió més aviat agra.—BALTASAR PORCEL.

Annex 15: «Contra Marías» (*Triunfo*, 186, 25-12-1965, p. 5)

He podido leer, y no sin estupor, algunos de los artículos que Julián Marías está publicando últimamente en el diario barcelonés «El Noticiero Universal» con la rúbrica genérica de «Consideración de Cataluña». Callo aquí las razones de lo que llamo mi «estupor», desde luego. Don Julián puede explicarnos con la mayor impunidad sus puntos de vista acerca de determinados temas, pero sus posibles contradictores tenemos la previa certeza de no poderle replicar con la misma desenvoltura. Un profesional del liberalismo como él, tan esmerado en los principios, debería tener en cuenta que, en la práctica, cuando no se da una auténtica «igualdad de oportunidades» para la discusión, quien plantea un debate y monologa libremente no hace más que beneficiarse de privilegios nefandos (aunque sean involuntarios).

Sea como fuere, si me decido a publicar esta carta es por una razón de detalle que me afecta de manera casi personal. En su artículo del 30 de noviembre, el señor Marías denunció ciertos presuntos «mimetismos» y «adulteraciones de lo verdaderamente popular y entrañable de cada pueblo». Y escribía: «Por ejemplo, la expresión *País valenciano*, que ahora empieza a ponerse de moda. ¿Cuándo se ha dicho así? ¿Cuándo han dicho los valencianos ni en español ni en valenciano, tal cosa? *País valenciano* no es más que un calco de *País vasco*, y este nombre, a su vez, es traducción del francés *Pays basque*. La palabra *país* es, en español, muy reciente, de fines del siglo XVI o comienzos del XVII, no se ha generalizado hasta mucho después, y nunca se ha aplicado a Valencia cuando ésta tenía personalidad política dentro de la Corona de Aragón. Reino de Valencia, o simplemente Valencia, es lo que se ha dicho, etcétera...».

Soy un poco responsable, en parte, de la boga que hoy en día tenga la fórmula «País Valenciano» (con dos mayúsculas, por favor). Hace años que la empleo sistemáticamente en mis no escasos papeles, y uno de mis libros la lleva como título... Puedo asegurar, sin embargo, al distinguido filósofo madrileño que no se trata de una invención de «ahora», ni mucho menos «gratuita». Si el término «país» es joven o viejo en los vocabularios cispirenaicos, no me importa gran cosa. Quizá sea un galicismo, en efecto. Pero me permito

informar a don Julián que los valencianos venimos «diciendo» eso de «País Valenciano», por lo menos, desde el siglo XVIII.

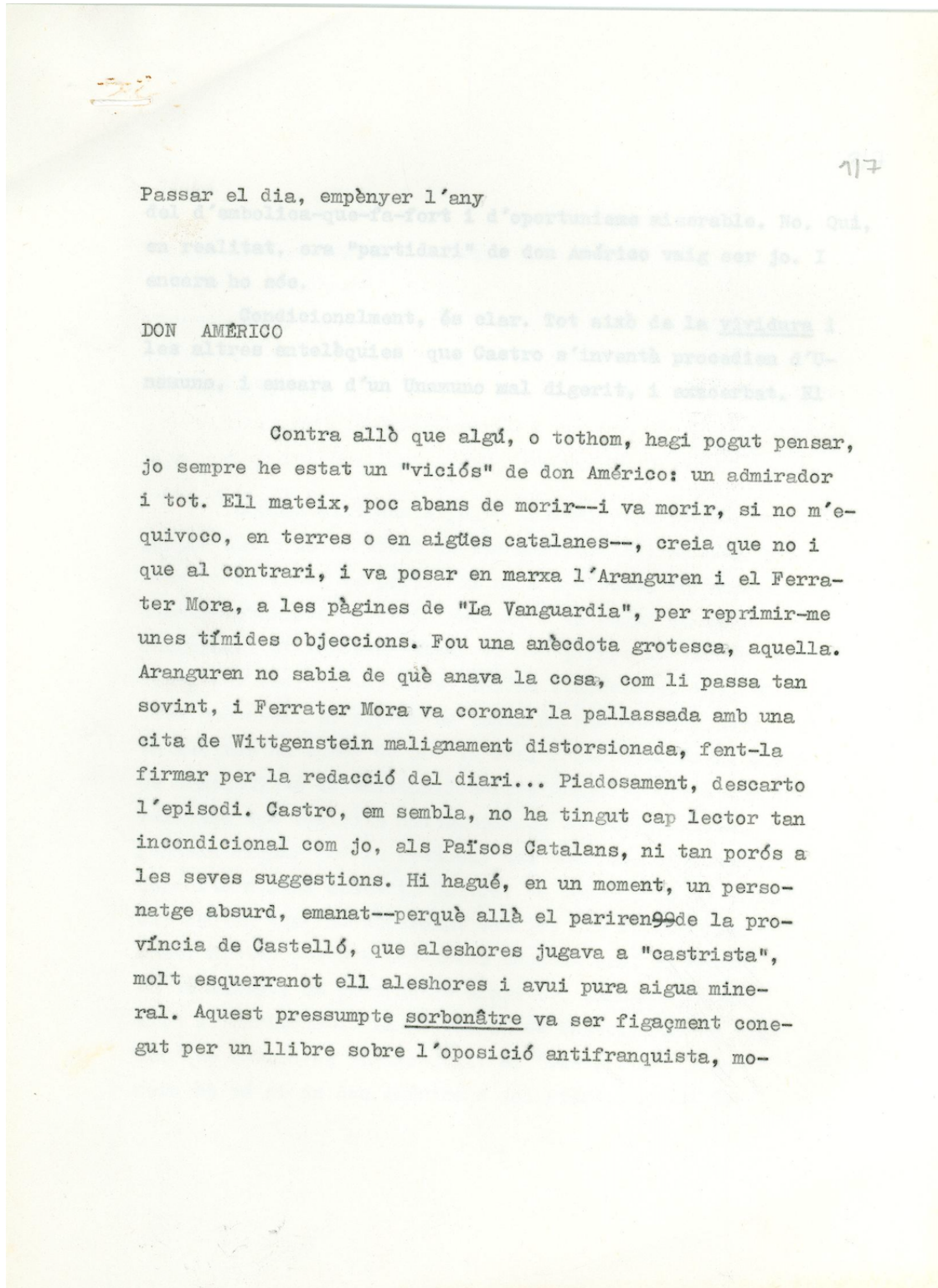
Y me ofrezco a facilitarle unas cuantas referencias bibliográficas que así lo certifican: alguna de ellas, además, de procedencia popular. No me atrevo a reproducirlas en estas líneas para no hacerme más largo de lo debido. Naturalmente, el señor Marías está en lo cierto al afirmar que nunca se aplicó la etiqueta «País Valenciano» al Reino de Valencia mientras éste conservó su personalidad política. No hacía falta, entonces. Y añadiré que tampoco en el XVIII tuvo una difusión comparable a la del topónimo o corónimo tradicional. Pero comenzó a usarse, y con mayúsculas. Sin mayúsculas, y como una alternativa estilística a «Reino de Valencia», «Valencia», «Región Valenciana», etc., aparece a menudo en periódicos y libros del XIX.

De hecho, la «moda» a que alude don Julián «empieza» alrededor de 1930 (poco más o menos en la época en que yo tomaba la primera comunión). Por aquellos tiempos se generalizó bastante, «en valenciano y en español». Y había motivos que lo justificaban. La denominación de «Reino de Valencia» resultaba anacrónica e incongruente (¿o no?; la simple y escueta de «Valencia», por otro lado, se prestaba a confusiones, ya que designaría, a la vez, a la ciudad-capital, a su provincia y a la «región» entera. Para sustituirlas, se exhumó y revitalizó la solución «País Valenciano». La cual, por lo demás, conserva el gentilicio: no se «adultera» nada.

No sé si al señor Marías le interesará saber –quizá no– que treinta años atrás, apareció un semanario titulado «El País Valencià», y que «El País Valencià» se titulaba una obra utilísima del profesor Felip Mateu i Llopis, e «Histories del País Valencià» otra de Antoni Igual Ubeda, y que se celebró una «Conferencia Económica del País Valenciano», y que en la literatura y el periodismo autóctonos de la época –con firmas que van de Joaquim Reig Rodríguez a F. Almela i Vives, pasando por Miquel Durán, los Martínez Ferrando, Adolf Pizcueta, Artur Perucho, Sanchis Guarner, Gómez Nadal, etcétera– se empleaba lo de «País Valenciano» con una asiduidad cada día más firme. Sería muy fácil acumular noticias y detalles sobre el particular. Lo de «ahora» no es ninguna «moda», sino «continuidad», y deseo de normalización y de esquivar anfibologías.

Quizá todo ello le parezca a don Julián un pequeño problema doméstico. No es «pequeño», pero sí «doméstico», y entre nosotros, los valencianos, intentamos ventilarlo. Si él quiere meter baza en el asunto, lo menos que le debemos exigir es que antes se entere de qué va. Está muy feo que un filósofo haga de su ignorancia un argumento... Y si no tiene tiempo o gana de enterarse, será preferible que hable de otras cosas: que hable del ente, pongo por caso, con lo cual no hará daño a nada ni a nadie y podrá prosperar en su carrera.

Annex 16: Mecanoscrit de les dues versions de l'article «Don Américo». Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster), de Sueca

2/7

del d'embollica-que-fa-fort i d'oportunisme miserable. No. Qui, en realitat, era "partidari" de don Américo vaig ser jo. I encara ho sóc.

Condicionalment, és clar. Tot això de la vividura i les altres entelèquies que Castro s'inventà procedien d'Unamuno, i encara d'un Unamuno mal digerit, i exacerbant. El

Contra allò que algú, o tothom, hagi pogut pensar, jo sempre estat un "viuís" de don Américo. Ell mateix, poc abans de morir--i va morir, si no m'equivoco, en terres o en algunes estalajes--, creia que no, i va posar en marxa l'Arxangels i el Ferrater Mora, en les pàgines de "La Vanguardia", per manifestar una vívida objecció. Fou una anècdota petita, però va ser de molta importància. Si és que no ho heu sentit ni al Ferrater Mora, gloriós mastro de la literatura catalana, hi va fer el pallasso amb una alta participació de Wittgenstein, fent-la firmar per la responsabilitat del diari... Piodonament, descarto aquell episodi. Castro, en canvi, no ha tingut cap lester tan incondicional com jo, als Països Catalans, ni tan porde a les seves suggestions. Hi hagué, en un moment, un personatge misteriós, emanat--perquè allà el pariren--de la província de Castelló de la Plana, que aleshores jugava a fer el "castrista", i encara no sé si de don Américo o del Fidel. Aquest in-

Passar el dia, empènyer l'any

llibre amb pàgines injurioses, per exemple, sobre Vicent Vantura, i no sé si sobre mi. Però, de fet, el partidari de don Américo era jo. I encara ho sóc.

DON AMÉRICO

adicionalment, és clar. Tot allò de la "vividura" i les altres catalèquies que s'inventà són pures fantasmes de l'Ussuruc, d'un Ussuruc mal digerit. Hi

Contra allò que algú, o tothom, hagi pogut pensar, jo sempre estat un "viciós" de don Américo. Ell mateix, poc abans de morir---i va morir, si no m'equivoco, en terres o en aigües catalanes---, creia que no, i va posar en marxa l'Aranguren i el Ferrater Mora, en les planes de "La Vanguardia", per reprimir-me unes tímides objeccions. Fou una anècdota grotesca. Aranguren no sabia de què anava la cosa, si és que mai ha sabut de què va res, i Ferrater Mora, gloriós mestretites de multimilionàries ianquis, hi va fer el pallasso amb una cita distorsionada de Wittgenstein, fent-la firmar per la redacció del diari... Piadosament, descarto aquell episodi. Castro, em sembla, no ha tingut cap lector tan incondicional com jo, als Països Catalans, ni tan porós a les seves suggestions. Hi hagué, en un moment, un personatge sinistre, emanat---perquè allà el pariren---de la província de Castelló de la Plana, que aleshores jugava a fer el "castrista", i encara no sé si de don Américo o del Fidel. Aquest im-

bècil, que em sembla que es diu Sergi Vilar, va publicar un llibre amb pàgines injurioses, per exemple, sobre Vicent Ventura, i no sé si sobre mi. Però, de fet, el partidari de don Américo era jo. I encara ho sóc.

Condicionalment, és clar. Tot això de la "vividura" i les altres entelèquies que s'inventà són pures fantasmagories de l'Unamuno, d'un Unamuno mal digerit. El que Castro introduïa de nou en les nostres perspectives historiogràfiques fou l'interès pel drama dels "convertos", desdenyat pels erudits locals. És un tema que Bataillon també havia encetat, però més pulcrament. Jordi Ventura l'ha assumit amb les seves investigacions d'arxiu: el protagonisme de la Inquisició, en molts aspectes de la nostra història, esdevé essencial, i més encara, les pistes que dona. Però Castro... Don Américo fou sempre un anticatalà rabiós. ¿Per què? ¿Per què un castellà ha de ser visceralment anticatalà? Que un català sigui anticastellà és comprensible, després de segles de castellanització aflictiva. L'anticatalanisme castellà és un dels ingredients del "nacionalisme espanyol", i imperialista, naturalment. Américo Castro hi militava. Ho explicà en un llibret publicat entorn de l'any 20. Abans de Primo de Rivera, i amb ell.

Ara, per un atzar de relectures, em trobo amb unes pàgines d'Arturo Farinelli reunides en el segon volum de Divagaciones hispánicas, publicat a Barcelona el 1936. El text de Farinelli és del 1930. I és una resposta a una carta de don Américo "sobre la oportunitat de distinguir una literatura catalana puesta al lado de la literatura española o portuguesa". A Castro, en 1930!, li semblava que parlar d'una "literatura catalana"---d'una literatura catalana "a part", i no suburbial---perjudicava un "espíritu de unión" molt concret, i demanava a Farinelli ¿què? Simplement que no parlés d'una "literatura catalana" perquè això contradeia no la seva noció de "literatura espanyola" sinó una proposició política determinada. Farinelli li contestà que se'n fotia de la seva invitació. Farinelli no va entendre la reclamació de Castro: pensava que hi havia una "literatura castellana" i una "literatura catalana", diferents en la respectiva trajectòria i en la seva glòria, i es va limitar a dir-ho. Era suficient. El problema, a posteriori, no és Farinelli. És Castro: el Castro que ja ensenyava l'orella.

Castro, malgrat la Institución Libre, malgrat l'exili, malgrat el seu "liberalisme", odiava Catalunya, odiava els Països Catalans. I ens odiava per

617

l'idioma. Si per Espanya haguéssim d'entendre "Espanya", és evident que la Realidad històrica es redueix a un regionalisme-imperialista. Dels papers de don Américo, nosaltres, que no som de la "parròquia", en podem extraure una lliçó d'exploracions erudites. Però hem de repensar Castro: era un cagalló dels Menéndez: el Pelayo i el Pidal. Ha contribuït a reforçar un nacionalisme ancestral, invadent i iugulador. Amb una mica d'habilitat, els consellers de Franco haurien pogut rescatar-lo. "Ideològicament", don Américo descendeix de Donoso Cortés a través d'Unamuno. Ortega ja li molestava. Podria haver estat un "maître à panser" de l'Espanya intel·lectual del Franquisme: del Ridruejo, del Tovar, del Lain, del Rosales, del Panero, del Maravall, de tutti quanti. I h'ho va ser, d'algun manera. O no tant com jo m'imagino. No importa. Algú ho aclarirà, algun dia.

A horas d'ara, les nostres mòdiques admiracions per Castro--admiracions catalanes--han de tenir en compte el Castro anticatalà. Don Américo és un típic intel·lectual de la I Dictadura. Com Ortega i Gasset. Ortega arribà a una conclusió mitjanament plausible: la "conllevancia". Fou el més sensat de tots. Ai, si haguéssim pogut "conllevarnos"! Ortega no pensà que la "conllevancia" havia d'afectar també els capitans generals. Don Américo, en matèria d'idioma, opinava

com Franco o com Millán Astray. I com el seu pintoresc contrincant Sánchez Albornoz. Castro i Sánchez, incompatibles, potser no van pensar mai que eren aliats. Ho van ser, i ho són pòstumament: contra els catalans, contra els qui parlem català...

Joan FUSTER

Centre allò que algú, o tothom, hagi pogut pensar, jo sempre he estat un "viciós" de don Américo; un admirador i tot. El mateix, per abans de morir—i va morir, si no m'equivoco, en terres o en algunes catalanes—, creia que no i que el contrari, i va parlar en termes d'Aranguren i el Ferrater Mora, a les pàgines de "La Vanguardia", per reprimir-me unes tímides objeccions. Per una motadeta grotesca, aquella, Aranguren no sabia de què estava la cosa, com li passa tan sovint, i Ferrater Mora va assumir la pallassada amb una cita de Wittgenstein malignament distorsionada, fent-la firmar per la redacció del diari... Piadosament, desoberto l'episodi. Castro, en sembla, no ha tingut cap lector tan incondicional com jo, als Poemes Catalans, ni tan porós a les seves suggestions. Hi hagué, en un moment, un peripatètic absurd, emanat—perquè allà el pariren—de la província de Castelló, que aleshores jugava a "castrista", molt esquerranet ell aleshores i avui pura sigui minimal. Aquest presumpte serbonàtre va ser físiqament conegut per un llibre sobre l'oposició antifranquista, no-

Annex 17: Mecanoscrit de les dues versions de l'article «I mai més ben dit, això». Arxiu Joan Fuster (Espai Joan Fuster), de Sueca

118

Passar el dia, empenyer l'any... fins d'altres.

Les reflexions que suggereix l'embadota podran ser més o menys vàlides: de moment, no hi són, ni validen ni no validen. Hi ha hagut, i l'agraïxo, una afectuosa ca-
 I MAI MÉS BEN DIT, AIXÒ

Però l'examen "polític" del fet i de les seves repercus-
 sions ¿qui gosaria emprendre'l? Esceptic com sóc, tan-
 poc no l'espero. Com no espero cap resposta policial.

Quan fa "Qui dia passa, any empeny..." I, afortunadament, vaig "passar" aquell dia: vull dir que les bombes em deixaren il.lès. De l'episodi, n'ha restat una certa desolació en el meu domicili. M'han fet malbé parets, portes, reixes; molts llibres han rebut contusions--algunes, irreparables--i dibuixos i pintures que m'estimava en gran manera han quedat ennegrits o estripats; quantitat de fitxes i d'apunts, dispersos o perduts, representen una feina enorme de recuperar. Tot això, però, pot tenir remei, a la curta o a la llarga. L'importat és que hi he sobreviscut. Bé: tampoc no és qüestió de posar-li èmfasi a la cosa. M'hauria fotut sortir-ne afectat per ferides doloroses: una mort instantània, en canvi, l'hauria trobada correcta. A la meua edat--a l'edat que jo subjectivament m'atribueixo--, les il.lusions ja són escasses i un comença a pensar si no haurà donat tot el rendiment que humanament podia donar. Sigui com sigui, la supervivència em deixa on era: davant la màquina d'escriure. L'ofici i les conviccions continuen

com sempre. ¿Per què no? No en tinc d'altres.

Les reflexions que suggereix l'anècdota podran ser més o menys vàlides: de moment, no hi són, ni vàlides ni no vàlides. Hi ha hagut, i l'agraeixo, una afectuosa onada d'adhesions, de protestes, d'efusió multitudinària. Però l'examen "polític" del fet i de les seves repercussions ¿qui gosaria emprendre'l? Escèptic com sóc, tampoc no l'espero. Com no espero cap resposta policial. Quan fa tres o quatre anys m'affligiren amb els primers explosius, van incoar una paperassa tècnicament anomenada "atestat", que passava després a la consideració d'un jutge. Ara han fet igual. Però ni aleshores ni avui, després d'aquest pas, no se'n sabrà res. La impunitat dels agressors ¿és aleatòria o deliberada? Un cert terrorisme sembla ser objecte de vigilància i de persecució; l'altre terrorisme, o un altre terrorisme, acaba oblidat en els arxius judicials. Realment, tant se me'n dona, ara, que trobin els autors de l'atemptat i que els castiguin segons la legislació vigent. Ni els trobaran ni els castigaran. D'altra banda, el problema no és la condemna que la sentència d'un tribunal pugui produir. El problema real són unes determinades "toleràncies"...

¿O complicitats? No ho sabrem mai. I entre les complicitats, sumo les complicitats morals: les de tots aquells qui, en el fons, han lamentat que

les bombes de Sueca no hagin fet el dany que es proposaven fer. Són els qui volen "extirpar el càncer del pancatalanismo" i "acuchillar" no sé què (fàcil d'imaginar): vocabulari que revela fins a quin punt és prima la capa de "democràcia" amb què tracten de dissimular el seu feixisme originari. Jo no diré--Déu me'n guard!--que el senyor Tal o el senyor Tal hi estiguin implicats. L'acció, l'han deguda realitzar uns altres feixistes, més sincers i dels qui no enganyen ningú. Però no hi ha dubte que els de l'"extirpar" i de l'"acuchillar" s'haurien alegrat força si l'operació hagués tingut uns resultats més sinistres. Aquest sector de la política valenciana--i els seus homòlegs de tot arreu--no s'està de res, i, en el cas concret del problema nacionalitari, no ha regatejat recusos per crear-hi una ferocitat estúpida i confussionària. I pensar que, sovint, en les maniobres parlamentàries, aquesta mateixa gent rep el suport de vots i d'aliances ~~xxx~~ per part de "minories" obligades a mantenir actituds oposades!

Jo vull, ací, despersonalitzar l'accident. Al capdavall, l'he superat. Seria un error, tanmateix, traure-li la importància d'indici que arrossega, i, sobretot, no veure-hi les connexions implícites, que segurament tendiran a oblidar o a escamotejar no pocs dels qui gallegen de defensar projectes de llibertat i d'assentir a les afirmacions nacionals. Pot semblar

4/8

lògic o oportú "pactar" als alts nivells de la "política d'Estat". Cal anar-hi molt amb compte. De vegades, el "pacte" es converteix en pura connivència, i ja a tots els nivells, i ningú hauria d'estranyar-se si, després, l'instint del ciutadà normal i corrent en dedueix les interpretacions més expeditives. Quan ens sentim temptats de ficar "tots" els polítics en el mateix sac de la desconfiança o del desencant és perquè hi ha motius que ho abonen. "Ells", la "classe política", ofuscada pel poder, no se n'adonen. I ho comprenc: el poder és el seu objectiu, la seua obligació. Però hi ha unes fronteres de principis que, per a segons qui, fa mal de travessar. Si els acuséssim de "còmplices dels còmplices", ho refusarien virtuosament. I tanmateix...

No em creuré mai que el "pacte" amb els qui propugnen "extirpar" i "acuchillar" sigui un pacte lícit, per més justificacions que hi vulguin posar. Els "pasillos" i les sales del Congrés, a Madrid, són escenari permanent d'aquesta mena de confabulacions, d'aparença asèptica però de conseqüències fosques. I qualsevol tema pot ser-ne matèria. El poble sempre n'ha estat la víctima, perquè el mal no és d'avui, i potser durarà tota la vida. Ara: uns límits, sí que hi ha d'haver. O la "política" deixa de ser política per esdevenir--en una "democràcia", s'entén--pura

"tomadura de pelo". Aquests anys de l'anomenada "transició" n'han proporcionat molts exemples: massa. I prospera l'escepticisme. ¿És el que "ells" volen? Però, al costat de l'escepticisme, creix una altra cosa: una amenaça... No m'agradaria acabar aquesta nota amb un accent pessimista. Passem el dia, empenyem l'any: d'acord. I no tot és bufar i fer ampolles: d'acord, també. De tota manera, hem d'anar alerta, i mirar que no ens ensarronin. En algun moment, he arribat a pensar que són pitjors els pactes que les bombes...

Joan FUSTER

I, entremig, hi ha la "llibertat d'expressió". La "llibertat d'expressió" és la primera de les llibertats, i n'ha canstat de repetir-ho últimament. Però, no passa de ser una llibertat "formal". Jo ja m'accontentaria de viure—sense bombes—en aquest frau polític que és la "constitució" postfranquista, de una "constitució" horrida, calculada per a la permanència del franquisme i amb les benediccions de la

les bombes de Sueca no hagin fet de mi un màrtir. Jo em conec la fauna, i sé qui són. Són els qui volien "extirpar el càncer del catalanisme" o "acuchillar" no sé què. És l'elemental feixisme que es dissimula--¿dissimula?--amb els trucs d'aquesta precària Monarquia constitucional que les esquerres--o un simple ciutadà normal--han avalat amb els seus vots. Jo no diré--Déu me'n guard!-- que el senyor Abril Martorell hi estigui implicat. Estic segur, però, que s'hauria alegrat molt, i com ell els seus compinxes, que l'operació hagués tingut uns altres resultats: "extirpar", "acuchillar". Aquesta és la "democràcia" postulada per la dreta (una dreta, finalment identificada, en la qual Suárez, Abril, Fraga, Garrigues, Pifarr, Calvo, Camuñas, són tots cosins-germans). I el vot parlamentari de la "minoria catalana" sovint ho avala. Ho dic amb tota la meva ingenuïtat: quan Roca Junyent fa el joc del govern, me'l veig secundant les meves bombes. No ho puc evitar.

I, entremig, hi ha la "llibertat d'expressió". La "llibertat d'expressió" és la primera de les llibertats, i m'he cansat de repetir-ho últimament. Però no passa de ser una llibertat "formal". Jo ja m'accontentaria de viure--sense bombes--en aquest frau polític que és la "constitució" postfranquista. És una "constitució" horrida, calculada per a la permanència del franquisme i amb les benediccions de la

passa, any anyany. Potser el dia de cada dia i pot-

418

pressumpta "oposició". L'"oposició", cada dia, pacta, harmo-
nitza, concorda, i deixa de ser "oposició": amb aquesta
confabulació--¿contra qui?--dels partits parlamentaris,
no sé ~~la~~ qui haurem de votar en les pròximes eleccions.
Tots són uns i els mateixos, en última instància. A Ma-
drid no funcionen els "partits" sinó la "classe polít-
tica" unànime i congeniada. Discuteixen ara sobre l'Otan.
Una bellíssima filigrana. Tots són "otanistes", les dret-
tes i les suaus esquerres, incloent-hi el senyor Carri-
llo. Demà serà un altre tema. En conjunt, la "classe
política" és ~~mmmmmm~~ ^{pura pinya} vol ser ella mateixa, amb diver-
sions i amb divergències, però "classe", amb una uni-
tat que supera qualsevol discrepància. Si el senyor
González i el senyor Calvo s'"harmonitzen", no vull
imaginar l'afonia del senyor Roca, o del senyor Solé
Tura, o de molts altres senyors parlamentaris de Ca-
talunya. I no cal dir dels del País Valencià o les
Illes. ~~lectors, no s'ho creuen, pensin en una~~

~~bomba...~~ Les "harmonies" de la classe política es con-
verteixen en bombes rurals, o, aproximadament, pro-
vincianes. Jo, superat l'accident, podria sentir-me
confortat pels centenars de telegrams i de cartes,
o pels milers de amables simpaties que he rebut, i
que són molts milers. Però el funeral previst, que
tant hauria emocionat hipòcritament a tothom, no
s'ha produït. Per casualitat. I... Això: qui dia
passa, any empeny. Potser el dia de cada dia i pot-

ser un dia simbòlic. Els qui desconfiem de la "classe política", perquè estem obligats a "desconfiar" en abstracte, no per això hem d'oblidar les nostres particulars amargures, ni les nostres excitacions col·lectives: al contrari. Serem més ~~trixos~~ "escèptics" cada dia. I això és un mal senyal. O un bon senyal, segons com es miri... M'han volgut matar, i la temptativa no em fa gens de gràcia. Jo, com deia Rilke, voldria morir-me de la meua mort. Quan Rilke deia això encara no hi havia
 Abrils, ni Pifars, ni Suárez, ni Roca Junyent, ni el
 Martín Villa... És tota l'extrema dreta contra una
 opció de vida, contra una opció nacional, contra una
 opció= revolucionària... O, senzillament, contra
 una opció "negra". En la meua perspectiva angoixada,
 tots em semblen iguals: Roca i Carillo, González i
 Suárez, la Montseny i Tarancón, caca pura... Uff!
 Si vostès, lectors, no s'ho creuen, pensin en una
 bomba...

Joan FUSTER

Annex 18: «Converses (relativament) filològiques», de Joan Fuster (*Tele/estel*, 190, 12-VI-1970, p. 33)

1

Per exemple: la paraula «clero».

¿Voleu fer el favor de dir-me per què no és discret –gramaticalment discret– d’escriure «clero» en català? Ho he preguntat moltes, moltíssimes vegades, i a especialistes de la més diversa categoria, però no n’he tret res en clar. El vocable no figura al Fabra, i això sembla ser, per principal, una raó digna dels màxims respectes. Jo sempre he estat ben respectuós amb el Fabra: aquest diccionari continua sent una de les poques coses que encara em mereixen respecte. De tota manera, trobo que l’argument no resulta gaire vàlid. De fet, la meva perplexitat es planteja, precisament, davant la deliberada omissió, o més, davant la taxativa exclusió d’aquell mot en el repertori acadèmic de la llengua. Per què, doncs?

No ho acabo d’entendre. ¿Potser «clero» és un castellanisme? La meua absoluta ignorància en la matèria em veda d’entrar en la qüestió. Consulto l’Alcover-Moll, i hi aprenc que la possibilitat etimològica és doble: castellanisme o italianisme. Caldria indagar-ho: amb textos datats, posem per cas. Tanmateix, és probable que la investigació ens donés, de moment, alguna sorpresa. Si no ho recordo malament, les fitxes castelles del professor Joan Coromines no certifiquen la presència de «clero» en escrits d’idioma espanyol massa antics. No tinc el seu diccionari a mà, ara, i no puc verificar-ho. Em penso que la data més reculada que Coromines aporta pertany al XV ben avançat. Per al català, don Marià Aguiló i l’Alcover-Moll proporcionen documents bastants anteriors. I no procedents en exclusiva de les Illes ni del País Valencià, per cert. Això ho apunto per evitar suspicàcies...

Que «clero» ens vingué de fora és una hipòtesi acceptable. De l’italià, sens dubte. I no deixa de ser interessant que la majoria de les seves aparicions primerenques es constatin en papers extraliteraris: de buròcrates municipals, de notaris, de dietaristes. Cosa que significa, almenys, l’indici de ser una penetració popular. Els literats que s’incorporen la paraula són, també, els més porosos a les pressions espontànies del llenguatge del carrer: a les pressions o a les necessitats. Em refereixo a sant Vicent Ferrer, a l’autor del *Tirant*, a Jaume Roig, als

poetes d'allò que don Ramon Miquel i Planas titulà *Cançoner Satírich Valencià* (i em limito a citar el ram que més conec). A les darreries del segle XIV, «clero» seria un neologisme en català: un neologisme amb èxit. S'escampà de seguida. A tots els nivells i fins a l'últim racó de l'àrea lingüística. Les alternatives eren «clerecia» i «clericat». D'aleshores ençà, les tristes multituds catalanoparlants –i les seves minories catalanoescriptores– han preferit la forma «clero».

Fins que les urgències del purisme s'hi van interposar. Un fet viu i general de l'idioma quedà sacrificat en l'altar de les més sinceres i honestes esperances de «rehabilitació» filològica. ¿En feien un gra massa, Fabra i els seus col·laboradors? No. Ells, en definitiva, van fer el que calia que fessin. Però no estaven obligats a ser infal·libles...

2

Confio que el lector ja haurà endevinat que la intenció d'aquestes notes no és, exactament, la «licitud» o «il·licitud» d'escriure «clero». El problema concret de «clero» té, en si, un pes específic indiscutible, i per això el poso damunt la taula. Però el fons del debat ofereix unes dimensions considerablement vestes.

La situació «social» de la llengua catalana és més aviat precària, com tothom sap. I heus aquí que aquesta precarietat encara ve accentuada pel lànguid conservadorisme de les nostres vestals acadèmiques. Em corregeixo: l'ultraconservadorisme granític de les nostres, etc. Perquè, per definició, les Acadèmies han de ser conservadores, i no hi ha res a dir mentre no passin aquesta ratlla. Però els sants barons de l'Institut passen la ratlla. Basta examinar les llistes de «permisos» concedits en els últims anys –o sigui, els mots «nous» incorporats a la legalitat filològica– per concloure que «no tenen pressa». O que tenen por. Por de què? Sempre és difícil d'imaginar què pot passar pel cap d'un «legislador» –d'un acadèmic, ara–, i la tendència instintiva és de creure que les «lleis» no poden «no ser» restrictives. Mai no s'ha promulgat cap llei per concedir llibertats, que jo sàpiga: les lleis es formulen per «prohibir» una cosa o altra. Bé. No és de «lleis» de què ara parlem, sinó d'un mínim de «regles» o de «mòduls», que, de cara als usos idiomàtics, convenim a deixar a mans dels acadèmics. La missió d'aquests senyors hauria de ser la d'evitar anarquies, pintoresquismes

i bestieses. Han de ser conservadors, per tant. Però si s'excedeixen en la cautela, deriven cap a la inanitat total: esdevenen fòssils o fantasmes... La Secció Filològica de l'Institut no s'ha distingit per una particular agilitat, en els darrers temps. Paràlisi, o mandra, o circumspecció, o com calgui dir-ho, però el cas és que no fa el seu ofici com hauria de fer-lo. Si repassem les innovacions de lèxic introduïdes pels nostres acadèmics –tots ells admirats amics meus, sigui dit de passada–, el saldo fa pena. En quantitat, resulten angoixosament inferiors a les operacions similars dels seus col·legues de Madrid o de París. I no ho justifica, això, l'excusa de la «cripta». Des de la cripta, han donat el *feu vert* a us quants tecnicismes obvis i a uns quants dialectalismes irrisoris... És clar que, com deia el difunt don Eugeni d'Ors, ex-secretari vagament perpetu de la casa i trànsfuga reprovat, amb les decisions de les Acadèmies convé fer com amb el poder de les monarquies constitucionals: *se obedece pero no se cumple*. El mal és que els escriptors catalàunics són tan disciplinats, que obeeixen i compleixen. No gosem escriure «clero», en definitiva. Els implacables «correctors» editorials –als quals, d'altra banda, hem d'agrair una vigilància literalment necessària– s'encarreguen d'aplicar la «norma» amb un zel ultrancer. Ells, sense adonar-se'n, són més papistes que el papa. Van més enllà que Fabra. A mi, més d'un cop, m'han convertit un «abreviar» en «abreujar», i «abreviar» és un verb avalat per don Pompeu. La llengua escrita, el «mòdul» de tràmit i d'expressió, sofreix una estranya «cosificació».

3

La gent de ploma, en aquest país, som, malgrat tot, uns súbdits increïblement dòcils. No ens atrevirem a escriure «abreviar», si els correctors ens esmenen «abreujar», i menys encara deixarem anar la paraula «clero», interdita al catàleg «normalitzador». Conculcar les «normes» ens sembla un delictes de lesa pàtria. I qui hi incorre, ho fa per pura inadvertència. Les ganes, la voluntat de submissió lingüística són enormes.

I mira per on: per fugir de «clero», que és el que els catalans de Salses a Alacant, de Lleida a Maó, durant més de cinc-cents anys han dit i escrit de la manera més honrada i respiratòria, per fugir de «clero», hem acabat per caure en «clergat». El mot «clergat» és una animalada molt grossa. Una invenció dels cagallons de la gramàtica –valgui la fórmula de

Josep Pla— que circulen per aquestes latituds. Ells, pobrets, no en tenen la culpa. Senzillament, els horroritzava dir «clero». I com que «clerecia» i «clericat» no són sinó cultismes emfàtics, van resoldre's per una derivació manufacturada: de «clergue», «clergat». I es quedaren tranquils i satisfets. L'Alcover-Moll no registra la paraula «clergat». Naturalment! En l'any 1954, data del seu III volum, «clergat» encara no «existia». El Fabra tampoc: la primera edició de la postguerra no l'inclou. Estic segur que Fabra s'hauria escandalitzat d'aquesta aberració lexicogràfica. Però...

Però, ¿qui no ha escrit, un dia o altre, «clergat»? Suposo que jo mateix. Cohibit per la prohibició de «clero», i havent de triar, potser més d'una vegada hauré optat per «clergat». El barbarisme havia estat emès pels professionals de la caça del barbarisme, i els manobres vulgars l'admetíem sense discussió. No m'estranya que Josep Miracle hagi decidit d'agregar «clergat» a la quarta edició del Fabra. Ell, com tots els altres, ha caigut a la trampa. I els venerables barbes de l'Institut ho han consentit. M'explico la decisió de Josep Miracle; però no la garantia implícita de la Secció Filològica. Decidits a fer de «puristes», ¿quina flauta toca aquest ignominiós «clergat»?

No vull acabar aquesta divagació —supèrflua: els sords voluntaris són incurables (perdó: inguaribles!)— sense insinuar una sospita que m'inquieta. He observat, en converses privades, una esquerra resistència dels acadèmics al vocable «clero» que no és ben bé una resistència filològica. Filològicament, acadèmicament, un mot que s'ha escrit i pronunciat unànimement per les masses catalanes des del segle XIV —si més no!—, ¿quin escrúpol d'estrangeria pot suggerir? Això faria riure. En conseqüència cal suposar unes altres motivacions discriminatòries. ¿No serà, dic jo, que els fa angúnia admetre un «clero» que arrossega ressonàncies anticlericals? O ultraclericals, segons com es miri. Però, especialment, anticlericals. En boca del poble, el vocable «clero» ha tingut un so poc afable. Reticent, pel cap baix. ¿Els incomoda, això, als nostres acadèmics, persones devotes o, si no, primmirades?

D'altra banda, passi el que passi, el poble no deixarà de dir «clero», en tant que n'hi hagi, de clero. Ho ha dit a través de sant Vicent, dels versos de l'*Espill*, dels *Ardits* barcelonesos, de les memorables planes de Joanot Martorell, dels poetes més llegits —per més vulgars, *hélas!*—, de *L'Esquella* i de *La Traca*, i el bisbe Torras, i de Sardà i Salvany, caram...!

Annex 19: «Nosaltres, els estiracordetes», de Eduard Artells (*Serra d'Or*, XII, 130, 1970, p. 69)

O «els cagallons de la gramàtica». I perdoneu l'expressió, lector amic. Tanmateix, no és pas nostra, com podreu veure més avall.

Tot just enllestida i cursada la nostra nota anterior (juny 1970), al final de la qual ens dolíem dels entrebancs que el corrector troba tothora en l'exercici de la seva labor, ens ha vingut a les mans el número de *Tele/estel* del 12 de juny, que insereix un article del senyor Joan Fuster (*Converses relativament filològiques*), el qual, tot i ésser interessant, com tots els seus, pel que concerneix el tema, no deixa, a parer nostre, d'ésser inconvenient i àdhuc ofensiu per als professionals de la correcció, que sempre són l'ase dels cops.

Ací deixarem de banda el tema de l'article (*clero, clerecia, clerical, clergat*), perquè ens imaginem que en arribar aquesta nota al públic, l'amic Josep Miracle, directament al·ludit pel senyor Joan Fuster, ja li haurà respost degudament. Nosaltres ens limitarem a comentar dos punts del dit article que afecten els correctors en general.

El senyor Joan Fuster diu: «Els implacables correctors editorials –*als quals d'altra banda hem d'agrair una vigilància literalment necessària*– (el subratllat és nostre) s'encarreguen d'aplicar la “norma” amb un zel ultrancer. Ells, sense adonar-se'n, són més papistes que el Papa.» (Per què no deia ja: «més fabristes que en Fabra»? Ho hauríem trobat més arrodonit.) De manera que el senyor Joan Fuster mateix reconeix que els correctors fan almenys quelcom de bo. Oidà! I així deu ésser, perquè ell mateix, ¿hauria pervingut al grau de perfecció actual sense les crosses del corrector dels primers temps d'ell escriure en català? ¿No s'ha adonat bé del progrés enorme experimentat d'ençà dels seus primers textos catalans? Nosaltres, sí, i ho fem constar amb veritable goig. Doncs bé: poc o molt, bé hi deu haver contribuït l'anònim, l'obscur corrector.

Parem esment, però, en el que diu més endavant en el seu article: «El mot *clergat* és una animalada molt gran (nosaltres hauríem dit *grossa*). Una invenció dels cagallons de la gramàtica –valgui la fórmula de Josep Pla– que circulen per aquestes latituds. Ells, pobrets, no en tenen la culpa. Senzillament, els horroritzava dir *clero*.».

«Els cagallons de la gramàtica»! Es veu que el senyor Joan Fuster és molt afectat (mot no inventat: el trobem en Rovira i Virgili, fill de Tarragona, i l'emprava la nostra mare, filla també del Baix Camp) a aquesta expressió –o fórmula: tant se val– tan poc literària. Ell no es descuida mai d'atribuir-la a Josep Pla, però s'hi rabeja, repetint-la. Confessem que la primera vegada que la llegírem en Pla ens féu una certa gràcia –potser ens arreplegà en un bon moment–, però repetida ara i adés, la trobem, no solament de no gaire bon gust, sinó encara grollera i àdhuc, com dèiem més amunt, ofensiva envers els correctors, per «pobrets» que siguin.

Tal com dèiem en la nostra nota anterior arran del verb *detenir* en l'accepció del castellà *detentar*, ve un moment que el corrector ja no sap per quina mar navega, ja no sap a què atènyer-se: cada autor li planteja un seguit de problemes particulars. Potser ja fóra l'hora, doncs, de prendre un determini. Abans, però, permeteu-me que us conti, amic lector, una anècdota de fa més de quaranta anys: és d'allò més sucosa i ve a tomb, com l'anell al dit. Un escriptor que aleshores ja feia tronar i ploure, col·laborava assíduament a l'enyorada *Revista de Catalunya*, que dirigia Antoni Rovira i Virgili –després, ensems amb Ferran Soldevila–, i sempre es queixava de les esmenes que tot sovint li havia de fer el corrector, fins que un dia, l'encarregat de la confecció de la revista, per tal d'estalviar-se maldecaps, li digué: «Farem una cosa, amic P.; a partir del mes entrant us publicarem els articles sense tocar-hi res, tal com rajaran de la vostra ploma, i ho farem constar en una nota». «Oh, cony! Això, no!», exclamà vivament l'escriptor. Doncs bé: jo gosaria proposar als «implacables» correctors de les cases editorials de fer una temporada de «vacances» –«vacances pagades», és clar– i vejam què passaria. ¿Voleu dir que no hi hauria més de quatre escriptors que també exclamarien –si més no, ho pensarien–: «Oh, cony! Això, no!»? I, una vegada encara, perdoneu l'expressió, lector amic.

Annex 20: «Excessos de llenguatge, excessos de gramàtica», de Joan Fuster (*Serra d'Or*, XII, 132, 1970, p. 35)

Què vol que li digui, senyor Artells! El problema de fons del meu article al *Tele/estel* no afectava directament els correctors, i de fet, tampoc no es reduïa a la qüestió de la paraula *clero*. La petita insídia formulada en aquell paper s'adreçava, sobretot, a les «altes esferes» de l'ordenancisme idiomàtic, i per raons òbvies. Entre les moltes polèmiques que tenim pendents, n'hi ha una sobre la «llengua literària», molt interessant, la utilitat de la qual em sembla de plena evidència. Fa uns quants anys, Joan Sales, Anna Moll, Maria-Aurèlia Capmany, algú més potser, van encetar-ne el planteig, però la cosa fracassà davant el majestuós silenci dels presumptes interlocutors acadèmics. Llàstima! Jo crec –amb perdó– que l'actitud olímpica dels personatges al·ludits ha estat més aviat contraproductiu i fins i tot negativa. Si més no, ha produït en els escriptors, en bastants escriptors, una reacció d'indiferència respecte a la «gramàtica», i quan *encara* es publicaven llibres en català, cada dia podíem observar en lletra impresa una alegre profusió de «faltes» que, de segur, indignaven sistemàticament el senyor Artells. Els escriptors a què em refereixo, sens dubte, exigien de l'editorial respectiva la garantia de no ser «censurats» per la mà policíaca del corrector. La desconfiança requeia, és clar, sobre el corrector. Perquè, agradi o no al senyor Eduard Artells, la majoria dels manobres literaris del país tenia la convicció que els correctors són simples escolans d'amén. Convicció equivocada? Probablement, sí. Per sort, hi ha moltes menes de correctors: jo, almenys, n'he coneguts de tots colors. Però la idea generalitzada és la que dic. I no em sembla gens malament, en principi, que un corrector sigui «escolà d'amén»: la seva missió, al capdavant, consisteix a aplicar unes determinades «normes». El recel comença quan el «cos legislatiu» es nega, ignoro per quins motius, a acceptar la condició «viva» de la llengua escrita. Potser, tot plegat, això no té massa importància. La llengua, la «fan» el poble i els escriptors, i no hi ha més cera que la que crema... Però, repeteixo, aquest hipotètic debat no entra en la jurisdicció del senyor Artells. El senyor Artells, en tot cas, pot presentar-nos, com ho ha fet sovint, la incòmoda perspectiva del corrector en l'exercici de les seves funcions. I ací s'obre un altre tema de discussió: ¿què és,

què ha de ser un corrector? Veig, per les lamentacions que el senyor Artells aboca en el *Serra d'Or* de juliol, que l'adjectiu «implacable» pot ser considerat abusiú. Doncs bé: la meua memòria i els meus dossiers –i els de molts col·legues en l'art o l'artesanía d'escriure en català– són prodigiosament rics en notícies sobre la «implacabilitat» d'alguns correctors. Si ve el cas, no tindrè cap inconvenient a explicar anècdotes d'un grotesc sensacional. Mai no he dubtat de la bona intenció dels correctors. Ben al contrari. Ni de la solvència d'una gran part d'ells. Però no sempre, ni de bon tros, m'ha semblat acceptable el seu «criteri». I contra els criteris ultrancistes i restrictius apuntava el tímid sarcasme del meu article al *Tele/estel*. «Més fabristes que en Fabra?» No, no, senyor Artells. El nom memorable d'en Fabra –ni tan sols si emprava *clergat!*–, no el poso a discussió. I trobo capció que el senyor Artells es tregui de la mànega (amb *e*) la menció de Pompeu Fabra, i que intenti emparar-s'hi, quan ell deu saber ben bé que es tracta d'un epifabrisme mòmia i supersticiós, d'un fabrisme mal entès. I si no ho sap, pitjor per a ell. (Per *a*)... Però tornem al «criteri» i a la «funció» dels correctors. Suposo que no serà cap disbarat que l'escriptor reclami del seu corrector una mera funció d'ajut. Qui «escriu», ai!, és l'«escriptor». O no? Si tenim en compte el desballestament de la situació lingüística local, i que, en conseqüència, hi ha molts «escriptors» amb una migradíssima formació «gramatical», la intervenció del corrector ha de ser higiènicament obligatòria. Sóc el primer a reconèixer-ho, i el senyor Artells m'ha fet el favor, o la gràcia, de subratllar una frase meua del *Tele/estel* que ho proclama. Personalment, estic molt agraït als correctors que han participat en la preparació de les meves edicions. No tant, però, com el senyor Artells té la picardia –innocent picardia– d'insinuar. He hagut d'aguantar tantes espècies de correctors com editorials m'han aguantat. N'he tingut de dialectalistes i tot. Els «criteris» a què he sotmès la meua pobra llengua de Sueca i les meves pobres nocions «gramaticals» del català, han estat tan contradictoris o tan oscil·lants, que, més d'un cop, els he hagut de plantar cara. En general, per pura desànsia, els he deixat fer, i sospito que les meves manufactures literàries reflecteixen una divertida diversitat de «criteri». I fins i tot hauré de suportar algun retret ignominiós: el meu llibre més divulgat, *Nosaltres, els valencians*, redactat sense cap «llur», circula amb uns «llurs» puntuals, uns altres d'inoportuns, i uns «seus» o «seves» frustrats en la lògica ascensió al «llur». Contra la impressió que vol suggerir el senyor Artells, els correctors no constitueixen una corporació

unànime i compacta: cadascú toca la flauta com creu que ha de tocar-la... Per això, en adonar-me'n, vaig resoldre de prendre-hi part. El «progrés» de purisme que els meus textos puguin revelar, i el senyor Artells el denuncia amb un to d'elogi al qual sóc ben sensible, no és cosa meva fins fa quatre dies: els correctors que haurien d'haver-me esmenat barrabassades, no ho van fer, al principi, i aquest punt no m'incumbeix. Però sí que he acabat per preocupar-me una mica per la «gramàtica» –la dels correctors, no la del senyor Gabriel Ferrer–, i últimament imposito el meu «criteri», sempre que puc. No desdenyo la col·laboració del corrector. La demano. Ara, col·laboració. Quan el corrector fa el seu fet com Déu mana –delata un gir, un mot, un lapsus, que li semblen abominables–, sospeso la seva indicació, i l'admeto o la recuso segons el meu «criteri». Això és, trobo, el que hauria de ser la funció del corrector. La darrera paraula, com sol dir-se, ha de ser la de l'«autor». Ni que sigui equivocada! Algú ha dit que «l'art resideix en l'ús de les comes» –ho deia un francès, és clar–: també pot consistir en un solecisme esporàdic, en un barbarisme, en un popularisme discutible. Jo no sóc partidari d'aquestes delicadeses, però les comprenc. Hi ha un llibre de Josep Pla, no recordo ara quin, reeditat per *Destino* després de la guerra, en el qual hi ha uns afegits que no passaren pel tamís «implacable» de la correcció oficinesca: un lector erudit del segle XXI no arribarà mai a explicar-se la diferència de «llengua» entre unes planes i altres. Naturalment, el Pla més Pla era, és, el no tamisat. El no «excessivament» tamisat. Perquè, al cap i a la fi, tot és un afer de «tacte». El corrector hauria de ser particularment «conscient» que la seva manipulació s'interfereix en la matèria primera de l'escriptor, que és l'idioma. Hi ha el risc que el corrector substitueixi l'escriptor: que el falsifiqui. I hauria de ser-ne un conseller, només. Per això em sembla monstruós que el senyor Artells retregui l'episodi de l'«encarregat de confecció» de la *Revista de Catalunya*, individu –no sé qui era– de «criteri» gloriósament ridícul. Qual el col·laborador literari P., probablement el mateix senyor Pla i Casadevall, protestà d'alguna ingerència dràstica aquell funcionari expeditiu, o sigui «mandrós», acudí al xantatge: «O vostè passa per les baquetes del corrector, o li publicarem els originals amb totes les faltes d'ortografia!». ¿És que el corrector *ha sempre ragione*? «Oh, cony: això, no!», contestà el senyor P. La por del senyor P. a ensenyar les vergonyes d'una ortografia vacil·lant –de les quals tampoc ell no tenia la culpa, si bé es mira–, pogué induir-lo a la concessió. Esperem que, de mica en mica, els nostres escriptors guanyin

seguretat en el domini de la llengua, i que l'amenaça imbècil –o imbecil– dels «encarregats de confecció», tan joiosament al·legada pel senyor Artells, esdevingui impossible. I que els correctors siguin allò que han de ser. Que no s'apressin a recusar un «gran», perquè ells prefereixen «gros», per exemple –i sense sortir de l'article del senyor Artells–: amb testimonis del parlar actual, geogràficament majoritari, i dels escrits dels clàssics, aquests detallets primmirats podrien ser desautoritzats amb una afable, somrient facilitat... Potser en alguna dependència del Palau Dalmasas no ho creuen: però jo asseguro a vostès que el català encara és una llengua dinàmica, sense teranyines, una mica bruta per contaminacions inevitables, com qualsevol altra –bastant més, vaja!–, però no tan esquemàtica com les «taules de la llei» volen fer-nos creure... Ah!, i que consti que allò del «cagalló de la gramàtica» és tota una altra història. No cal dir que el senyor Artells, si per ell fos, suprimiria el mot «cagalló», no per poc català, sinó perquè li resulta «poc fi». ¿És un «criteri» de corrector? ¿O els correctors, a més del codi «gramatical», n'han d'aplicar d'altres? El mot figura al Fabra, caram! I amb vuit o deu ratlles! Sigui com sigui, l'expressió d'en Pla, que jo he reiterat sense «rabejar-m'hi», alto!, no es refereix originàriament als «correctors de català». Almenys, en el passatge dels *Homenots* on jo l'he captada. Potser en el meu article de *Tele/estel* i en el del senyor Artells a *Serra d'Or* deixem entendre que en Pla designa «ignominiosament» els nostres benemèrits correctors. I no. En Pla parlava d'un ex-seminarista republicà que s'encarregava de posar en solfa acadèmica el castellà precipitat i confús de don Vicent Blasco Ibáñez... *Ius suum cuique tribuere...*

Annex 21: «Ni massa llenguatge ni massa gramàtica: col·laboració», d'Eduard Artells (Serra d'Or, XII, 134, 1970, p. 48)

Hem llegit, no caldria ni dir-ho, en el número de setembre proppassat l'extens article de Joan Fuster, que ja pressentíem, i la lletra al Director, de Maurici Serrahima, que no esperàvem.

I ¿què vol que li diguem, també nosaltres, al senyor Fuster? En el nostre article de juliol darrer ens doliem *concretament* de l'expressió «els cagallons de la gramàtica», repetida pel senyor Fuster més d'una vegada en parlar dels «pobrets» correctors. I el senyor Fuster, en la seva resposta, en parla, sí, al capdavant de l'article, però tot levant-li importància, així com de passada, com si se n'hagués descuidat (si més no, ho fa pensar la interjecció *Ah!* Amb què acompanya el seu comentari). Altrament, ens engega una llarga invectiva contra els correctors –l'eterna qüestió!–: ens fa saber fins on arriben llurs atribucions i ens dóna normes per al recte exercici de llur ingrata professió.

Després del que hem dit i tornat a dir tot al llarg d'onze anys en aquestes mateixes planes sobre la missió del corrector, no fariem sinó repetir-nos si volíem contestar punt per punt al senyor Fuster, amb qui en part estem d'acord, és clar. (Vegeu només «Actitud correcta del corrector», *Criterion*, vol. XVII, i «Corregits i correctors», *Serra d'Or*, abril 1965, treballs reproduïts a *Llenguatge i gramàtica*, volum I: Col·lecció Popular Barcino, 221).

Tanmateix, i deixant de banda totes les frases «amables» que el senyor Fuster ens dedica, a les quals no sabríem com correspondre, car ell, en això, hi té la mà trencada, i nosaltres, ho confessem, no estem a la seva altura (i no ho diem pas per la nostra «talla»), sí que contestarem un passatge del seu article quan diu que el seu llibre «més divulgat», *Nosaltres, els valencians*, circula amb uns *llurs* que ell no va posar en redactar l'original. Doncs bé: com que ens considerem al·ludits, podem assegurar-li que en aquella saó (mot que també figura al Fabra) el corrector no hi tingué art ni part: es limità a seguir les instruccions de la casa editora. I si ell, com a autor, no estava conforme amb els *llurs*, ¿per què no els va treure en revisar les proves? Perquè suposo que li'n devien enviar un joc, com és habitual a fi que l'autor, com ell diu molt bé, pugui dir-hi la darrera paraula, segons el seu criteri.

Ja veu, doncs, el senyor Fuster que en aquest respecte li donem tota la raó. Però ja el voldríem veure davant un text en què tot falla: l'ortografia, la morfologia, la sintaxi, el lèxic; on no hi ha ordre de cap mena, on tot és un garbuix. Potser aleshores no parlaria tan despectivament dels correctors; de segur que més aviat els planyeria.

Per tot això ens sembla escaient de recordar ací una vegada més aquells mots de Mestre Fabra sobre la col·laboració d'escriptors i gramàtics i sobre el que ell opinava dels correctors: «Certament ja fa anys que un gran nombre de publicacions surten amb una certa uniformitat gramatical; això és obra d'uns pocs correctors que s'han aplicat a revisar gramaticalment les obres sotmeses a *llur* correcció seguint el sistema gramatical preconitzat per l'Institut; l'acció benefactora d'aquests correctors ¡com no serà més faedora i eficaç el dia que no es trobin amb tantes regles facultatives, amb tants punts encara no ben fixats! Els qui coneixem, per exemple, la labor realitzada per un Guanyavents [també mestre nostre a l'Institut], tot i disposar d'un sistema encara no ben fixat *i veure's contínuament entrebancat per vetos d'aquest o aquell autor* [el subratllat és nostre], podem fer-nos càrrec de com avançaria ràpidament la revisió gramatical dels textos amb la mateixa seguretat amb què avui fan la revisió ortogràfica.». Mots que, bé que escrits fa quaranta anys (*La Revista*, juliol-setembre 1929), tenen encara plena validesa l'any 1970. I si no, l'experiència: també nosaltres tenim el nostre *dossier*, i d'allò més sucós.

Ah! –nosaltres també diem *ah!* al capdavant del nostre article– i a propòsit del mot *clergat*, origen de tota aquesta polèmica i que el senyor Fuster considera «una animalada molt gran» (insistim a dir que nosaltres hauríem escrit en aquest cas «molt grossa», malgrat la seva desautorització «amb una afable, somrient facilitat»), no ens sabem estar de recomanar-li (si algú altre no ho ha fet ja) la lectura al Diccionari Fabra de les definicions, si més no, dels tres mots següents:

anticlerical adj. Enemic del domini o poder polític o social del *clergat*.

anticlericalisme m. Doctrina o tendència contrària al domini polític o social del *clergat*.

eclesiàstic -a adj. Relatiu o pertanyent al *clergat*.

I així podrà constatar que l'ús del mot *clergat* no és cap «invenció dels cagallons de la gramàtica que circulen per aquestes latituds», com ell joiosament opina. I ja ens dirà el senyor Fuster si aquesta expressió, així emprada, és de gaire bon to en la ploma d'un escriptor de la

seva categoria. I ja ens dirà també el senyor Serrahima si una tal expressió és una de les «afinades observacions de Joan Fuster» que motivaren justament el nostre «desenfocat» article. Diguin el que vulguin, la trobem ofensiva. ¿Que el mot *cagalló* figura al Fabra? I ben definit, certament. I precisament perquè hi és tan ben definit, en aplicar-lo als correctors el senyor Fuster no fa sinó menysvalorar-los: ¿sí o no? Ací ve a tomb de recordar que un parent nostre del Baix Camp, que no s'estava de res, quan li semblava que havia de menyestimar una persona que volia aparentar (no *aparentar*) més que no devia, solia dir: «Tant que s'hi fa veure, i és el darrer cagalló de la tira». Expressió ben gràfica, també, oi? I enginyosa, bé que de no gaire bon gust.

Tot això, i no res més, és el que volia dir al senyor Fuster el qui durant gairebé cinquanta anys no creu haver fet sinó un servei –tan modest com vulgueu– a la llengua i al país.

Annex 22: «Rèplica, probablement inútil, al senyor Artells», de Joan Fuster (*Serra d'Or*, XIII, 136, 1971, p. 33)

No estic gens segur que *Serra d'Or* sigui una bona plataforma on desplegar *polèmiques*. La seva periodicitat mensual, i la inevitable lentitud que demana la preparació dels números, fan que els debats s'allargassin d'una manera poc còmoda per al lector. Entre un article i l'article que tractarà de replicar-li, sol haver-hi, gairebé sempre, un espai de dos mesos, o de més: massa temps perquè la clientela pugui tenir ben presents els termes del presumpte diàleg. I si la cosa es prolonga, ja esdevé pura fatiga. Això encara es fa més penós quan les qüestions airejades són de detall... Però sovint no hi ha més remei que entrar en el joc, i aquest és el cas. Vull creure –he de creure, ai!– que el resignat públic de la revista recorda l'article que el senyor Artells em dedicà el juliol del 70, i la meva contestació del setembre, i la seva insistència del novembre. Potser resulta una mica abusiva, una tal confiança en la memòria de la gent. Sigui com sigui, no sóc jo qui ha encetat, ací, la falsa controvèrsia.

Dic *falsa controvèrsia* perquè, en efecte, sembla que l'única preocupació del senyor Artells era de lamentar-se, o de protestar, per allò del *cagalló de la gramàtica*. M'excuso de no haver-ho entès així: amb un simple «Perdoni!» n'hi hauria hagut prou, de part meva. Tanmateix, l'article del senyor Artells tocava uns quants punts bastant més interessants, relacionats amb la funció del *corrector*, i vaig suposar que això sí que valia la pena d'una resposta o, almenys, d'un comentari. Ara comprovo que el meu distingit interlocutor *fuiig d'estudi*. Mal fet, és clar. El problema no era ni la *necessitat* ni la «competència» dels correctors de català actualment en actiu: el meu paper ho deixava expressament consignat, si no m'erro. El problema era i és els *límits* i la *forma* de la intervenció dels correctors en els escrits dels literats. Però no d'una manera vaga i abstracta, de «declaració de principis», sinó en el fet concretíssim del treball de cada dia. Ja haurà pogut veure el senyor Artells que jo he estat meritòriament correcte en les meves objeccions, si em compara amb el tracte que ha rebut de Terenci Moix, des de les planes del *Tele/exprés*. M'abstindré d'afirmar que el senyor Moix ha pecat d'absolutament injust: si més no, un parell de referències explícites, al·legades

en el curs del seu exabrupte –*afrancesats, Montse*–, podien provocar una raonable explosió d’hilaritat. La llàstima fou que el senyor Moix s’ho va prendre com una cosa dramàtica.

De fet, la disputa pendent no és entre escriptors i correctors. Em penso que ja ho vaig insinuar, en la meva nota anterior. Però, en aquest altre nivell, i em repeteixo, no hi ha hagut *voluntat* d’acceptar un plantejament clar i sense prejudicis, de la banda de les *altes esferes* acadèmiques. I, com que el senyor Artells encara no hi pertany, i com que les *altes esferes* callen com un mort, ho deixarem córrer, això. D’altra banda, el moment de *parlar* ja ha passat, per als al·ludits: avui, la majoria dels escriptors catalans se’n foten (i vostè dispensi, senyor Artells). Personalment, estic en contra, o ben poc a favor, d’aquest menfotisme. Com a lector, em molesten les faltes de gramàtica i les aberracions dialectals, segurament més que no molesten al senyor Artells. Però la *culpa* no és, en el fons, dels qui incorren en el pecat...

Bé. Freno la divagació, que no ens duria enlloc, segons veig. Ara em cenyiré a puntualitzar tres o quatre minúcies, que, tant per a una hipotètica tafaneria dels qui em –ens– llegeixen com per a ús del senyor Artells, poden servir d’aclariment. Són.

a) Quant als *llurs* de la primera edició de *Nosaltres, els valencians*, jo ignorava que el senyor Artells en fos el responsable. No dubto que el senyor Artells hi va introduir esmenes molt justes en aquell text meu, i li ho agraeixo. Sóc conscient dels meus dèficits gramaticals, que, òbviament, devien ser majors entorn del 1962. Però la meva queixa se centrava en un extrem: els *llurs*, imposats per l’editor, no van ser ben distribuïts pel corrector. I jo, d’ençà que en vaig aprendre la regla, i era de molt abans, sempre m’he enorgullit d’una certa «regularitat» en el maneig d’aquest brillant possessiu. Si algun cop hi he fallat, *mea culpa*, i compliré les penitències que em posin. Però em desagrada d’arrossegar les manifasseries d’altri. I prego al senyor Artells que no s’ofengui: és ben probable que jo faci ara una muntanya d’un gra de sorra, i tot sigui un escrúpol d’un, o de tres *llurs*, desplaçats. No res, al capdavant. Només que, en matèria de gramàtica, intento ser tan primmirat com el senyor Artells. A la meva manera, naturalment.

b) Respecte a la trista frase *una animalada molt gran*, jo no m’oposo, mai no se m’hauria acudit d’oposar-me a la decisió del senyor Artells, d’escriure-hi *grossa* en compte de *gran*. *¿Desautoritzar-lo, jo?* No mai Déu tal!, i valgui el modisme de la meva comarca, que, per desgràcia, queda al sud del Baix Camp... A quin sant? Jo no puc desautoritzar ningú,

perquè no tinc cap autoritat en res, i menys que en res, en gramàtica. El senyor Artells està acostumat a exercir-hi poders, i potser creu que tothom hi tendeix. Doncs no: n'estigui tranquil. Jo em limitava a indicar que, en *bon català* —clàssic i viu—, *gran* és tan lícit com *grossa*, aplicats els adjectius a *animalada*. Si ell prefereix *grossa*, molts anys, i no li dic que jo no li hagi fet costat o li'n faci en més d'una ocasió. Però *gran* em sembla perfectament vàlid. Precisament aquest és un exemple del tema a discutir: que la mera *preferència* del corrector no substitueixi la de l'escriptor. Quan ho comprendrà el senyor Artells, això, es trobarà invulnerable davant la brometa del senyor Moix, de qualsevol dels innumerables senyors Moixos possibles...

c) Que l'ús de la paraula *cagalló* sigui *de gaire bon to* o no, és una cosa que no em privarà de dormir, aquest vespre. Mai no he tingut la pretensió de passar per un escriptor *de bon to*. Si he de ser sincer, afegiré que el *bon to* em fa riure. Tampoc no practico per sistema el vocabulari *inconvenient*, però no se m'arruga el melic, ni em cauen els anells dels dits, davant una opció expressiva pròpia de persones «mal educades». No he anat a col·legis *de pago*, ni ganes... Però em temo que, en mans del senyor Artells, un text meu, o de qui sigui, el vocable *cagalló* hauria sofert el càstig d'un sinònim honorable. Una vegada, a *Serra d'Or* mateix, em van traure un «pixar fora de test», que encara no he perdonat: no sé si la decisió fou dels redactors o dels correctors, i tant se me'n dóna. El verb «pixar» no és precisament indecorós. Ignoro què fa la població del Baix Camp, o de la mateix Barcelona: a la Ribera Baixa, procurem pixar quan tenim pixera. Dins o fora test. En tot cas, no és de la incumbència del corrector vigilar el *bon to* de l'escriptor. I, desenganyi's, senyor Artells, la literatura catalana, com la de tot arreu, cada dia s'aparta més del *bon to*. Suposo que s'hi haurà fixat.

d)...

No continuaré amb el petit *memorial de greuges*. Resta en l'aire l'afer *clergat*. El senyor Artells esquivava la proposició *clero*, o perquè no sap què dir-hi, o perquè els momotombos de la gramàtica no li han dit què ha de dir. (*Momotombos* és un mot que no figura al Fabra: jo l'he après del senyor Espriu, i el trobo excels. És l'antípoda de *cagalló*, però pitjor. Com que el senyor Espriu és un poeta tan notable com el senyor Lluïll, el senyor March o el senyor Maragall, un dia o altre *momotombo* entrarà en el Fabra.) Sobre la qüestió *clergat/clero*, en parlaré una altra vegada. De moment, només vull apuntar que un risc de

l'ultrafabrisme és de deixar en ridícul Pompeu Fabra. Fer del senyor Fabra un *papa infal·lible*, en un terreny tan precari com és –Mare de Déu– la *llengua literària*, constitueix una perillosa aventura. Ja m'allargaré sobre el particular, si cal. I, si cal, ho faré tan irrespectuosament –no de cara a Pompeu Fabra, i tant!– com caldrà. No tinc pèls a la llengua.

Em sabia greu que el senyor Artells se sentís ferit per aquestes ratlles. No és la meua intenció de molestar-lo, a ell. Més aviat tot el contrari. El senyor Artells ha tingut l'habilitat d'invocar, en el seu paper, la deplorable condició dels escrits que passen a la seva correcció: escrits «en què tot falla», ortografia, morfologia, sintaxi, lèxic. És el passatge del seu article que em desarma. M'ho explicarà a mi, això, el senyor Artells! Fa molts anys que, per una raó o altra –jurat de premis literaris, assessor d'editors subalterns, vigilant de proses i versos públics o amagats–, m'enfronto dia sí dia no amb l'escriptura instintiva de professionals i d'aficionats. Sé com escriuen: una pura desgràcia, la majoria. No sols «comprenc» les dificultats dels correctors que hi ha de posar una mica d'ordre, sinó que fins i tot en comparteixo la maniobra. Perquè jo, senyor Artells, de tant en tant, més de tant en tant que no voldria, i *gratis et amore*, també faig de corrector. No tinc cap títol per fer-ne, ni en sé prou, però m'hi veig obligat. Tots els problemes lingüístics que el senyor Artells hagi de resoldre en una oficina editorial de Barcelona són una broma innocent, al costat de les terribles eventualitats a què em veig sotmès a casa meua: galerades de llibres, originals de tota mena, la procedència *valenciana* dels quals bé indica com han de ser. Els lletraferits almogàvers del País Valencià són encara més impermeables a la gramàtica que els del Principat, i ja és dir! I faig de *corrector*. No solament planyo els correctors de nòmina: em planyo a mi mateix, si és imprescindible el plany. Sí: també jo faig de corrector. Però d'una altra manera.

Annex 23: «Sobre la unitat de la llengua literària», d'Enric Valor (*Gorg*, 10, 1970, p. 6)

En el temps d'esplendor de la literatura comuna dins la Confederació catalano-valenciano-aragonesa, la nostra llengua escrita, afaiçonada per segles i segles d'oficialitat i conreu, tenia una rigorosa uniformitat, aleshores ni tal sols aconseguida pel castellà. Amb curoses recerques d'especialistes i tot, era difícil destriar, per la llengua mateixa, la terra de l'autor d'una obra, i n'hi ha algunes com la novel·la *Curial e Güelfa*, anònima, de què encara es discuteix la regió originària.

La llengua comuna del Principat, les Illes i el País Valencià, en la Decadència, es fragmentà lleugerament en formes dialectals; però d'ençà de la Renaixença, ha arribat de bell nou a un enorme grau de fixació i uniformitat. No cal insistir, per la seua evidència, en l'existència actual d'una abundantíssima i creixent bibliografia, on pot comprovar-se que l'idioma, malgrat les desfavorables circumstàncies que havien frenat el seu desenvolupament, ha assolit de bon tros aquella riquesa, aquella fermetat, aquella aptitud per al pensament i la creació moderns que el tornen a posar, com ja ho fou en l'època de clàssic esplendor, en condicions d'igualtat qualitativa amb qualssevol altres idiomes occidentals.

L'aportació principal al desenvolupament literari de la llengua en el darrer segle i en el present, contràriament al que s'hi esdevingué en el XV, l'ha feta més la variant oriental (Barcelona i Mallorca) que l'occidental (Lleida i València). El pes que Barcelona ha tingut en el redreçament idiomàtic de les nostres terres, innegable, ha donat com a resultat que la seua variant, les seues preferències lèxiques i algunes de les seues peculiaritats morfològiques, han constituït, per bé que molt més atenuadament del que sembla, el nucli de la llengua literària moderna. Aquest fet ha preocupat i preocupa molts valencians, que hi temen l'exclusió d'un gran cabal de formes vives dins el País Valencià, iguals o més acostades a la llengua dels clàssics que les de la modalitat oriental-barcelonesa per exemple. A part aquest problema d'aportació, la unitat de la llengua literària és quasi absoluta avui dia, puix que les tolerades diferències morfològiques, que sols afecten alguns temps verbals i no totalment, no malmeten gens ni mica aquesta unitat, i les preferències en l'ús d'uns o altres sinònims (*eixir* o *sortir*, *noi* o *xic* o *al·lot*, *aviat* o *prompte* o *prest*, etc.) no signifiquen res en

contra d'aquesta evident unitat i es donen també en totes les llengües cultes que ens envolten, de vegades fins i tot més accentuadament.

Segons un dels nostres millors gramàtics, el professor Badia Margarit, de la Universitat de Barcelona²⁵⁴, la situació de la nostra llengua literària és la següent:

... Hay una sola lengua catalana escrita, a la que se subordinan los dialectos (incluso la modalidad barcelonesa), a pesar de que se acepten las diferencias de pronunciación... A pesar de lo dicho, los diferentes dialectos²⁵⁵ pesan lo suyo en el conjunto del catalán común; en efecto, si más difiriesen los dialectos, sólo hubiera sido viable la imposición de uno de ellos a los demás, como, en el castellano, éste arrinconó y casi anuló con su expansión al leonés y al aragonés; en cambio, por su mayor afinidad, todos los dialectos del catalán han podido aportar lo suyo a la unidad lingüística y ortográfica de la lengua literaria moderna...

... Se ha tenido una ortografía que tuviese en cuenta la pronunciación divergente de la totalidad de los dialectos. En la morfología resultaba mucho más difícil, e incluso imposible, la unificación lingüística orgánica, ya que, si los dialectos tienen formas diferentes, no se puede adoptar una sin el sacrificio de las demás; en este caso, aun dando la prioridad a las formas del dialecto central (o barcelonés), se admite el uso de otras formas, siempre que posean una relativa importancia en sus dialectos y mayormente si ya eran conocidas en la lengua antigua. En el léxico, gracias a la coordinación de los dialectos, ha sido consagrado como literario el rico vocabulario del catalán occidental²⁵⁶, que, por otra parte, las más de las veces no ofrece solución de continuidad con la lengua antigua, a la que es más fiel que el propio dialecto central.

Naturalment i com és obvi, amb aquestes cites i les nostres precedents consideracions, no fem més que encetar l'apassionant tema, sobre el qual podrem tornar un altre dia.

---

²⁵⁴ Vid. la seua *Gramàtica Catalana*, Edit. Gredos-Bibliot. Románica Hispánica, cap. I.

²⁵⁵ El terme «dialecte» és usat ací en la seua accepció científica de «variant d'un idioma».

²⁵⁶ En aquesta denominació s'inclouen les variants valencianes, tortosines i lleidatanes.

Annex 24: «L'aportació valenciana a la llengua literària», d'Enric Valor (*Gorg*, 15, 1971, p. 7)

Ja diguérem en algun article editorial (vegeu *Gorg* núm. 10), que la formació de la llengua literària moderna recolza, especialment en la nostra àrea lingüística, en l'aportació de totes les grans variants de l'idioma. Aquesta aportació és i cal que siga constant, i no ha acabat, ni molt menys; i per quant es refereix a la que pot fer el País valencià, d'una densitat de producció bibliogràfica molt inferior a la del Principat, resta molt a fer: tenim grans reserves de vocabulari que, a Barcelona per exemple, sols es coneixen per la lectura dels clàssics; posseïm un tresor d'expressions magnífiques creades a través dels segles per la gent de la ciutat i de les nostres comarques; conservem girs sintàctics d'una gran puresa... I el nostre deure és preservar-ho, fer-ho valdre i, en una paraula, «aportar-ho» a la llengua general. No hi té res a veure que en determinades àrees del País Valencià s'observe la presència, creixent o continguda, de barbarismes i solecismes que calga desterrar: el tresor existeix per bé que s'hi barregen impureses.

Assentada aquesta important premissa, hem de referir-nos al fet, ben comprensible altrament, que molts dels nostres escriptors joves, a l'hora d'escriure en llengua pròpia, segueixen –excessivament, diríem– els models lingüístics dels certament magnífics escriptors barcelonins. La intenció – cercar la unitat – no és gens ni mica blasmable; però sí que ho és deixar de banda el nostre propi cabal lèxic i no fer-lo present en les nostres obres, cosa que, al capdavall, resulta un migrat servei a l'esplendor i riquesa d'aqueixa llengua comuna que a tots ens interessa unificar, enfortir i perfeccionar.

És molt possible també que, en certs casos, aquest fet es dega a una manca d'informació sobre la legitimitat dels termes i les formes sintàctiques que usa el nostre poble, generalment poc conegut i poc observat pels habitants de ciutat. L'estudi d'obres lingüístiques tals com les gramàtiques històriques de Moll o de Badia Margarit, el repàs de l'obra monumental del Diccionari Català-Valencià-Balear, la lectura sovintejada dels clàssics, poden donar molt grates sorpreses als nostres escriptors joves, i, a banda, ho trobem indispensable per a una bona formació. Aleshores trobarien que no és un servei a la unitat, per exemple, substituir

constantment *eixir* per *sortir*, o *seua* per *seva*, i *sàpia* per *sàpiga*, o deixar d'usar *vesprada*, tan nostre, pel suspecte, per bé que molt difós, *tarda*, o el correcte *encollir* vivíssim a tot el País Valencià per l'inexplicable *encongir* (si no és calcat del castellà). Com tampoc no és un bon servei –ho hem de reconéixer així mateix (el cas contrari)– deixar d'emprar termes correctíssims de l'idioma usats diàriament a Barcelona o a Mallorca pel fet d'haver caigut en desús al País Valencià en les passades èpoques de negligència i descuit.

Annex 25: «Un article de l'escriptor i gramàtic Enric Valor», de Vicent Escrivà (*Serra d'Or*, XIII, 139, 1971, pp. 1-3)

Sr. Director de *SERRA D'OR*:

He llegit, amb molt de plaer, al número 15 de *Gorg*, l'article editorial, signat per Enric Valor, sobre «L'aportació valenciana a la llengua literària». Valor, com sempre, està al punt exacte de la qüestió, puix que no endebades és un dels bons gramàtics vivents que posseïm. Nogensmenys, m'agradaria de comentar amb vós un dels aspectes en què Enric Valor insisteix, a l'esmentat article, i és aquest: «Hem de referir-nos al fet, ben comprensible altrament, que molts dels nostres escriptors joves, a l'hora d'escriure en llengua pròpia, segueixen –excessivament, diríem– els models lingüístics dels certament magnífics escriptors barcelonins. La intenció – cercar la unitat – no és gens ni mica blasmable; però sí que ho és deixar de banda el nostre propi cabal lèxic.».

D'acord en tot. Altrament, però, al meu modest parer, la qüestió se centra i, llavors, assoleix una espècie de categoria *de facto*, en els termes en què Valor ja la planteja, tot referint-se a l'«aportació de totes les grans variants de l'idioma. Aquesta aportació és, i cal que siga, constant, i no ha acabat, ni de bon tros; i per tal com es refereix a la que pot fer el País Valencià, d'una densitat de producció bibliogràfica molt inferior a la del Principat.».

Em sembla que ací radica el quid de la qüestió. Tota la resta, aleshores, pot esdevenir una mena de *quid pro quo*, un trabucament dels termes, tot el que vulgueu dir-li. M'agradaria, doncs, exposar, en tres o quatre punts, el meu parer de xicon aficionat *dans ce métier*, i Enric Valor, que és més tècnic en aquest assumpte, podria jutjar si estic en el cert o si, al contrari, bade de cap a peus.

A) L'activitat editorial, en termes generals, o no tan generals, influeix més del que sembla en l'ús de la llengua dita literària –concepte, d'altra banda, que cal manipular amb certes reserves.

B) Els escassos escriptors catalans de procedència valenciana, o bé publiquen poc, o, si ho fan, sovint és mitjançant editorials barcelonines. (El cas més típic i sistemàtic: el nostre Joan Fuster, si no m'erro.) I d'ací inferim que el punt anterior potser és veritat.

C) Els anomenats premis literaris, on més abunden, ja se sap, és al Principat. I, en presentar un treball, sembla –encara que tàcita– una *conditio sine qua non* escriure amb criteris estrictes d’uniformitat literària del Principat. (Encara que no n’estic segur, em sembla presumible aquesta tesi... fins a un cert punt.) En tot cas, al capdavant, estic convençut que els correctors de llenguatge hi posaran la mà i, la resta, ja sabeu...

D) Tots els valencians nascuts d’ençà de l’any 40, mai no hem llegit altra producció literària més normalitzada i més massiva que la produïda al Principat. I, això, cal sospesar-ho a l’hora d’inferir deduccions.

E) El mestratge universitari, a València, qui l’ha fet? Els catedràtics valencians? Sembla prou ficat en raó que els Reglà, Tarradell, Dolç, Giralt, etc., han influït en aquest aspecte. Potser hi estic errat.

Gorg, per a tots aquests joves, és un cas insòlit. I, com a tal, particularment em sembla que aquesta revista cal que siga el vehicle normalitzador de l’expressió valenciana dins la llengua catalana. Aquesta és, al meu mode d’entendre, la tasca insospitada de *Gorg*: familiaritzar els valencians amb la seua peculiaritat d’expressió lingüística dintre la koiné dels Països Catalans.

Respecte als clàssics, no cal dir-ho, puix que tothom sap que, per a llegir Martorell, per exemple, o Ausiàs March, cal recórrer a l’Editorial Barcino; o a Seix i Barral, darrerament amb el *Tirant*. Les introduccions i comentaris d’aquests llibres són fets, respectivament, per Pere Bohigas –Ausiàs– i pel professor Martí de Riquer –*Tirant lo Blanc*–, ambdós del Principat. D’altra banda, si algun estudiant, o estudiós, valencià desitja estudiar, o simplement conèixer, la nostra literatura, on es dirigeix? És palès que la millor obra a l’abast és la boníssima *Història de la literatura catalana* –tres volums i encara en curs de publicació– feta per Martí de Riquer i Antoni Comas. I, a més a més, no parlem de la *Gran Enciclopèdia Catalana* tota en la llengua central –català oriental.

Amb tot açò, l’únic que pretenc exposar és que els escriptors valencians, em sembla, *mamen* o, al capdavant, *han de mamar*, la manera de dir barcelonina.

Respecte als diccionaris, no vull parlar, perquè és cosa sabuda, i així no allargaré la carta. I un cas que el visc de ben a prop: els meus nens, a classe, lligen *L’infantil*. És que hi ha algun periòdic per a xiquets al nostre País? Què hi fem?

Ja ha dit Enric Valor, a *Gorg* de febrer, que els llibres per a infants són concebuts pensats i editats a Barcelona... i quasi que només per a nens de Barcelona. Exacte.

A mi em sembla que, tot plegat, aquest assumpte aboca en aquesta conclusió: mentre no hi haja més producció literària normalitzada al nostre País, hi cabrà el risc –que no hi és, si bé mirem, àdhuc primfilant la cosa– que els nostres escriptors acaben prenent com a llur *llengua literària* la que en diuen *llengua viva dels barcelonins*, que tampoc no crec que ho sigui.

Editorials manen. El País espera. I *Gorg* té la paraula.

Annex 26: «No tant, no tant...», de Jordi Sarsanedas (*Serra d'Or*, XIII, 140, 1971, pp. 1-2)

Sr. Director de *SERRA D'OR*:

Al número d'abril de *Serra d'Or* llegeixo la carta on Vicent Escrivà, de València, en diàleg amb Enric Valor, exposa unes consideracions molt interessants sobre la situació de la forma valenciana de la nostra llengua.

Com que, sobre un punt almenys, puc tranquil·litzar un xic Vicent Escrivà, em crec quasi en el deure de fer-ho.

El senyor Escrivà suposa que els jurats dels premis literaris convocats a Barcelona deuen atorgar llur preferència a les obres escrites en «barceloní». Com a membre del jurat del «Carles Riba», puc dir-li que, durant les deliberacions corresponents a la darrera convocatòria, recordo prou bé haver dit, parlant de la tasca de llegir els reculls presentats: «Quan, de la pila, agafó l'original d'un mallorquí o d'un valencià, és com un alleujament. Almenys sol haver-hi més “gruix de llengua” que en els dels barcelonins». I vaig tenir, molt netament, la impressió que els meus companys compartien aquest sentiment. No puc aportar gaire més anècdotes d'aquest tipus (segurament, n'estic segur, perquè no m'he dedicat pas gaire a fer de membre de jurats), però recordo també que quan, a Cantonigròs, vam atorgar el premi de poesia a Vicent Andrés Estellés vam fer-ho amb una gran convicció, perquè el seu llibre ens havia agradat, sense que ens importés gens ni mica si deia *seua* o *seva*.

I com han anat, en aquest aspecte, les «crides als escriptors joves» de *Serra d'Or*? Sense fer cap estadística asseguraria que els autors valencians figuren als veredictes en una proporció ben superior a la que fóra normal segons la relació demogràfica. I a tots els qui hi hem intervingut ens ha semblat molt bé aquest resultat que no buscàvem.

El centralisme o l'assimilisme barceloní existeix i és ben empipador. Però convé que ningú no se'n faci una imatge exagerada.

Annex 27: «Dificultats valencianes (1)», de Joan Fuster (*Serra d'Or*, XIII, 142, 1971, p. 45)

La cosa, realment, no tindria gens d'importància, si no fos per la interferència d'un mal entès «amor propi local». D'ençà de Llorente, o de Villarroya, i fins i tot d'abans, els valencians que han decidit escriure en la seva llengua, en general, hi han fet jugar ben poques vel·leïtats particularistes. Em refereixo als «escriptors» amb pretensions de normalitat. Fora d'alguna excepció aberrant, el particularisme ha tendit a manifestar-s'hi en uns altres nivells: en el tristíssim del nom de l'idioma, sobretot. Però no, o no gaire, en la pràctica d'escriure. Que hagin escrit més bé o més malament és ja una altra qüestió. Enfront del mòdul de «llengua literària» que, de mica en mica, i amb l'expansió de la Renaixença, anava establint-se al Principat, els valencians únicament discrepaven en uns punts secundaris i trivials: mantenien «teua, seua, meua» en lloc de «teva, seva, meva», i tractaven de conservar una sèrie de formes verbals privatives. I ni tan sols, en un principi, fou sentit això com una «discrepància». Al capdavall, també hi havia escriptors de les Illes que escrivien «teua» i «meua» —encara ho feia Llorenç Riber, per exemple—, i Verdaguer i Maragall mateix usaven sovint «diga» o «siga» en comptes de «digui» o «sigui», d'acord amb una tradició viva de la seva gent. La pruija localista rarament sobrepassava aquests límits. Del costat valencià —a diferència del que s'ha esdevingut amb els mallorquins—, han sortit escasses «reivindicacions» de cara a l'Institut, en matèria de lèxic o de sintaxi. De sintaxi, cap, si no m'enganyo; i de lèxic, en la majoria dels casos, inspirades en raons fonètiques, gairebé sempre enraonades. El fet pot explicar-se, bàsicament, per la desconfiança que l'escriptor valencià sent davant la llengua «parlada» en el seu país. Sol tenir consciència del grau de depauperació i de castellanització a què ha arribat el seu dialecte. El de la capital, en particular. Cal recordar que molts dels lletraferits a què al·ludeixo són originaris de la ciutat de València o dels seus voltants, o bé hi han estat «recriats». Els redactors de la premsa satírica i els autors de teatre popular eren, en alguns moments —no sempre—, més fidels als hàbits col·loquials; però ells acostumaven a quedar al marge de qualsevol propòsit literari centrat en l'idioma. De les comarques, on la llengua tenia un curs més preservat, i era per tant més rica i autèntica, amb prou feines eixia

cap «ploma» hàbil i sensible, capaç de recollir de la boca del poble un matís de vocabulari o la gràcia d'un gir castís. Només el petit grup de la zona del Nord, els «castellonencs», van ser-hi porosos: Salvador Guinot, Josep Pascual Tirado, Àngel Sánchez Gozalbo. En particular, Pasqual Tirado, que en *Tombatossals* i en *De la meua garbera* va aconseguir deliciosos passatges d'una autenticitat, d'un «autoctonisme», encantadors. Algun altre nom d'una altra procedència s'hi podria afegir. Però tota aquesta literatura naix condicionada per un instint de modèstia: no aspira a ser sinó literatura «regional», atenta al toc pintoresc o a la voluntat de document entranyable. Els escriptors que intentaven la poesia lírica o la narrativa –no diguem els de l'erudició i de l'assaig, que ni poden ni volen embolicar-se en aquesta mena de preocupacions –es veien forçats a ajustar-se al model «llibresc». De tots els poetes valencians dels últims cent anys, solament Bernat Artola té una certa exuberància d'idioma: potser premeditada; potser perquè no havia trencat el vincle nutrici amb el parlar de la Plana. I, malgrat tot, don Teodor Llorente també mereix un record. Llorente tracta d'escriure com escrivien els poetes de Jocs Florals de l'època a tot arreu dels Països Catalans: però sense exageracions. I els seus millors poemes –«La barraca», «Cançoneta amorosa», «La cançó del teuladí», «Vora el barranc dels Algadins»– no signifiquen cap ruptura alarmant amb l'idioma del carrer. És l'únic dels poetes ratpenatistes que s'aguanta, i per això. O gairebé l'únic. Avui mateix, una part de la poesia de Vicent Andrés Estellés, tremendament arrelada en un «realisme» directe i agressiu, es debat en unes dificultats d'expressió ben adustes: pense en versos que sacrifiquen una mica la gramàtica per poder dir el que volen dir, i per dir-ho amb una passió inexcusable. La resta de la plantilla poètica del país s'accontenta amb un llenguatge prefabricat i més o menys ben après. Relativament ben après, en Carles Salvador; més dúctil, en Almela i Vives; maquinal, en Xavier Casp. La «llengua literària» dels valencians, en bloc, resulta bastant descolorida, si per «color» hem d'entendre la transfusió col·loquial. En la prosa encara és més evident, això. Les pàgines descriptives d'Enric Valor recullen encara una palpitació de la seva terra: la foia de Castalla. Ernest Martínez Ferrando va escriure en el català «noucentista» que li pertocava... Tot plegat, no podia ser d'una altra manera. Els col·laboradors de *Taula*, els d'*El Camí*, els de *La República de les Lletres*, posem per cas, havien de ser fàbristes, i van ser-ho tant com van saber ser-ne. Si hi ha en aquell bloc de papers unes determinades deficiències –moltes, al cap i a la fi–, no era per deliberació ni per

tossuderia, sinó per manca d'estudi. Carles Salvador, Josep Giner i Manuel Sanchis Guarner van contribuir en termes decisius a la «disciplina» general. Algun recel concret, de detall, hi perdurava, sens dubte. El setmanari *Acció*, segons he sentit contar, es negava a emprar la forma «amb», i sostenia l'emocionant arcaisme «ab», per marcar distàncies amb la «catalanofilia» dominant. Això era pels anys 30... Ara, en veure a *Serra d'Or* les cartes de Vicent Escrivà i de Jordi Sarsanedas, i a *Gorg* l'article d'Enric Valor que les suscita, crec que valia la pena esbossar aquestes precisions «de fet». Les continuaré en una pròxima nota.

Annex 28: «Dificultats valencianes (i 2)», de Joan Fuster (*Serra d'Or*, XIII, 143, 1971, p. 29)

La «represa», després del 39, simplificà molt les coses. No és que el trauma fos «favorable», no cal dir-ho. Ben al contrari. Fins i tot convé apuntar que els residus indigenoides van tenir-hi un clima òbviament proici: Rat-Penat protegit, «bacavés» suspicax de don Nicolau Primitiu, *desahogos* rupestres del senyor Bayarri. Era lògic. Però qualsevol temptativa de «continuïtat» seriosa havia d'alçar-se sobre la negació de tot això. Recordo el període que avui anomenariem *underground* –tan innocent!– dels últims anys 40 i dels primers 50, que fou la meua iniciació en el problema. Hi havia, aleshores, d'una banda, Carles Salvador, que, sense massa concessions, i amb la tenacitat estratègica de sempre, prosseguia la seva tasca; i hi havia l'Editorial Torre, de Xavier Casp, de l'altra. Van ser dues dreceres, en part antagoniques, que, en l'afer de la «llengua unitària» –i de la llengua *tout court*–, coincidiren més que no es pensaven els respectius mentors. Ara ho podem valorar amb una relativa objectivitat. I, si un plus de mèrit calgués atorgar, correspondria a l'Editorial Torre, per les dimensions de l'esforç, per la major seguretat de criteri, i per l'atractiu que va exercir entre els joves intel·lectuals del país fins al 1960 o el 1962. Tant se val: aquestes peripècies, anecdòtiques, no caben en el present comentari. Ni tampoc la precisió de dates i d'eficàcia que varen tenir les *Gramàtiques* de Carles Salvador i de Manuel Sanchis Guarner, tan diferents en el propòsit i, en definitiva, tan coherents en l'estímul. Alguna cosa s'havia produït, mentrestant, o gràcies a tot això: la liquidació –«per ruïna»– dels reductes insidiosos. Entre les victòries de Pompeu Fabra, la més clara, la més complexa i la més inconfessada és aquesta. I dic «de Pompeu Fabra», per xifrar-ho amb un nom emblemàtic. A partir de llavors, la «llengua literària» al País Valencià quedava definida. La «teua» i la «meua», com «cante» i «diga», i les altres minúcies, adquirien un altre sentit, en el nou context: vam procurar que aquestes mínimes «dissidències» tinguessin una justificació en els clàssics, i que, en comptes de ser un tret de separació, fossin una referència històricament unitària. I ací s'acaba l'episodi... En l'actualitat, ningú no fa una «qüestió de principi» del «teua» o el «diga». Més aviat, són bizantinismes a jubilar. Només tenen una explicació: el disseny de no separar-se

excessivament de la parla habitual. És un «excessivament» prou moderat, si bé es mira. Però, a nivell «literari», ni tan sols té aquesta excusa. Els valencians que s'han acostumat –rutina o militància– a llegir en català, ja no fan cas de les variants morfològiques ni de les modalitats locals del possessiu. Com que la producció autòctona és tan migrada, les seves lectures han de ser, regularment, les provinents d'editorials barcelonines. Llegir-hi «seva» en lloc de «seua» no és per a ells cap «molèstia». O «digui» en comptes de «diga», o «compleixi» on un paisà docte escriuria «complesca». Indubtablement, un «seua» pot suggerir una inflexió sentimental més tendra i somrient que un «seva». Però tampoc no serà una cosa de vida o mort. Etcètera. He pogut observar, a través d'originals presentats a concursos i de comunicacions amistoses, que molts dels joves escriptors valencians d'ara tiren al dret, i escriuen ja en allò que, per entendre'ns, en diríem «barceloní». Hi foten quantitats immenses de faltes de gramàtica: prou més de les que cometrien si es deixessin endur per la fluència dialectal del seu veïnat. Hi trobo «hi»s desplaçats, *gaires* amb aplicacions inaudites, centaures verbals tan sorprenents com «compleixca» i «compleixqui», posem per cas. Però el dèficit aquí, demana molta indulgència: una indulgència político-lingüística absoluta. Ells fan tot el que poden per «normalitzar-se» culturalment, idiomàticament. La «norma» és indiscutible i indiscutida: la dels llibres. En la carta de Vicent Escrivà, publicada al *Serra d'Or* d'abril, es veu ben clara la cosa. L'única instància literària, o lingüístico-literària, vàlida, de què disposa un valencià catalanoparlant i catalano-escrivent és la que ens arriba de Barcelona. És en aquest «dialecte» que hem llegit Marcuse, Espriu, Marx, Pere Quart, Gramsci, Mercè Rodoreda, Pierre Vilar, Moix, Durrell, Pedrolo, Camus, o el que sigui. I Pla. Més Moix que no pas Pla, per sort o per desgràcia. És igual. La llengua literària, doncs, esdevé el que ha de ser i no té més remei que ser. Des de l'angle mallorquí, o rossellonès, el problema és distint... Cap al 1960, encara hi hagué alguna suggestió pública per induir els possibles escriptors valencians a prendre posicions «reivindicatives». Germà Colon publicà uns quants articles al suplement «València» del diari *Levante*, i Josep Giner s'inclinava a propagar determinades particularitats pronominals dignes de ser egrègiament oposades a les que postula el rígid postfabrisme dels correctors. Eren operacions inútils... I ara seria ocasió de parlar del bescantat «centralisme barceloní», que Jordi Sarsanedas evoca –per atenuar-lo o disculpar-lo– en la seva carta al *Serra d'Or* de maig. Els «centralismes» són més

fantasmagòrics que res. Jo encara no he conegut un sol barceloní respectablement «centralista». Per contra, n'he trobat molts que ignoren la seva missió de «centre». Quan sento un alacantí queixar-se del «centralisme» de València, m'entren unes dramàtiques ganes de riure, superiors a les meves forces. No hi ha «centralisme» a Barcelona ni a València: no «centralisme» o «centralitat», sinó inhibició, autosuficiència mediocre, manca d'imaginació civil... Però això ja és un altre tema. Pel que fa a la «llengua literària», la dels valencians ha de ser la que, a la llarga i en definitiva, caldrà que sigui: una i única, i rigorosament única. O això, o el *felibritge*. Naturalment, perquè les premisses hi siguin totes, hem de reclamar la llengua a l'escola, i als *mass media*, incloent-hi l'altar, i a l'administració, i a... Ja se sap...

Annex 29: «Resposta a Joan Fuster», de Germà Colon (*Serra d'Or*, XIII, 145, 1971, p. 1)

Sr. Director de *SERRA D'OR*:

Amb una frase de les que ell anomena amb encert «restriccions mentals» (*Serra d'Or*, agost del 71), Joan Fuster em col·loca entre els qui, vers 1960, van oposar-se a València, a la unitat de la llengua literària. Déu que li pagui la caritat.

Ja en el meu primer estudi, publicat a la revista *Orbis* de Luvaina el 1952, en tractar del meu dialecte castellanenc, parlava del «català de Castelló». Sempre he dit el mateix. Els articles de 1953, als quals al·ludeix en Fuster equivocant-ne la data, anaven adreçats a defensar l'ús, per part dels escriptors valencians, de les característiques de llur pròpia parla, sobretot les de lèxic. Mai no tingueren cap altra intenció: cal que l'escriptor estigui arrelat en la seva terra. El punt de partença de les meves observacions fou la lectura d'un conte valencià on hi havia aquesta frase: «Aquella tarda a la sortida de la ciutat...». Si l'autor havia usat les formes seves —«Aquella vesprada a l'eixida de la ciutat...»—, s'hauria estalviat almenys un castellanisme lèxic. Ja sé que és al Fabra, però al meu parer és preferible que un autor popular, a València, usi *vesprada*. Amb *sortir* i *eixir* nosaltres fem, almenys a Castelló, una subtil distinció.

Quan vaig adonar-me, però, que en aquell desgavell de València, ple de capelletes, les meves observacions podien ésser mal interpretades, vaig deixar-ho córrer. Allà, i a tot arreu, la ignorància de la llengua és quelcom d'esgarrifós i hom no pot parlar-ne objectivament als diaris.

Tornant a la «restricció» fusteriana. Recordo bé que, quan el 1958 aparegué un estudi meu al butlletí de la Societat Castellonenca sobre el *Diccionari de la Rima*, un filòleg de València em reptà per haver emprat *digui*, *tingui*, *meva*, etc., en lloc de *diga*, *tinga*, *meua*. Això fou tot just deu anys abans que en Fuster no es decidís a uniformitzar la seva prosa en donar al públic les seves *Obres Completes* (1968), tirant al dret davant les que ell, en el seu unitari estil, anomena «minúcies... empenyadores» (I, pàgina 18). Per altra banda, el meu català mai no va provocar conflictes amb cap corrector ni amb l'Institut. Des d'aquells

articles ençà, fa dons gairebé vint anys, quan he publicat alguna cosa a les terres catalanes ho he fet sempre en català, sense divergències. Sóc jo el disgregador, el reivindicador?